گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد

بەرگی چوارەم

١٩٧٦

چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد - بەغدا

بسم الله الرحمن الرحيم

نوسەری هەر وتار و لێکۆڵینەوەیەك کە لەم گۆڤارەدا
بڵاو دەکرێتەوە خۆی بەرپرسیاری ناوەرۆکیەتی .

★ ★ ★

البحوث والدراسات التي تنشر في هذه المجلة تعبر عن اراء اصحابها .

سلاوی ژمارەی چوارەمی گۆڤار

جێگری سەرۆك
مەسعود محەمەد

کۆڕی زانیاری کورد لەگەڵ ئەم ژمارە تازەیەی گۆڤارەکەیدا سلاو و ریزی بە هەمو رۆشنبیرێکی دڵسۆزی کورد رادەگەیەنێت ، لە جیاتی ئەوان و لەبری خۆشیەوە دەستی برایەتی و هاریکاری بۆ هەمو رۆشنبیرێکی ناوەوە و دەرەوەی ولات درێژ دەکات بە نیازی خزمەتی مرۆڤایەتی و بیری رۆن •

لەگەڵ پێشکەش کردنی هەر بەرهەمێکی تازەدا ، دەستەی بەڕێوەبەرانی کاروباری چاپەمەنی و تێکڕای خێزانی کۆڕ هەست بە ئارامی ویژدان دەکەن لە جێبەجێ کردنی ئەو بەشە فەرمانەی سەرشانیان کەوا پێ بە پێی راپەڕاندنیان فەرمانێکی نوێتر بە دوا خۆیاندا دەکێشن ، هەمیشەکاتیش تەکانی بەرەوپێش چونیان خێراتر و ئازایانەتر و لەخۆبوردوانەتر دەبێ بە خۆشامەدێ کردنی خوێنەرانی کورد لەو پێشکەشانە •

بەڕاستی جێی شانازی پێوە کردن و بەختەوەری و دڵخۆشییە کە دەبینین دۆستایەتی و هاوهەستی نێوان کۆڕ و خوێنەرەکانی کورد رۆژ لە رۆژ ، بە شێوەیێکی دور لە نمایشت و هەڵپە و خۆهەڵدانەوە ، مەحکەمتر و جێگیرتر و کاریگەرتر دەبێت • هەر ئەم پاڵپشتی کردنەی خوێنەرانی

کوردیشـــە لـــە کۆڕەکەیـــان بۆتە هـــۆی پەرەســـەندن و بڵاو بونەوەی چاپکراوەکانی بە ناو عیراق و وڵاتانی دەرەوەشدا تاکو لە مەیدانی پێوەندی بەستن بە دەزگا رۆشنبیریەکانی دەرەوەدا ماوەیێکی بەرفرەوانی لە کاتێکی کەمدا بڕی و نمونەی رۆشنبیری کوردی خستە بەر نیگای زانا و ئەدیبەکانی ژمارەیێکی بەرچاو لەگەلانی جیهان ، لەوانیشـــەوە وشەی دۆستانە و دیاری بەنرخی برادەرانە و ئاواتی دڵسۆزانەی بۆ خوێندەواری کورد وەرگرتەوە . شایانی باسکردنە ، بەرۆشی نوسەرێکی قەدرگیراوی کوردی ئەرمینیا ، مامۆستا عەرەبی شەمۆ ، بۆکۆڕ و چالاکیەکانی گەیشتە رادەیێك بە نامەی تایبەتی برایانە داوا لەکۆڕ بکات کە هەڵێکی بانگ هێشتنی بۆ رێك بخات و دەرفەتی سەردانی کوردستانی عیراقی پێ بدات .

بێگومان دەنگ دانەوەی چالاکیەکانی کۆڕ بەناو دەرەوە و ناوەوەی وڵاتدا پترهانی کـــۆڕ دەدات بۆ بەردەوام بـــون لەسەر گرتەبـــەری ئەو شێوازەی تائێستا لە سەری رۆیشتوە ، ئەویش شێوازی باوەش کردنەوەیە بۆ هەمو جۆرە نوسین و بەرهەمێکی ئەدەبی و هونەری و زانستی کە خزمەتی رۆشنبیری ، بە تێکڕایی ، و هی کوردی ، بەتایبەتی ، مەبەست بێت ، لەمەشدا کۆڕ هیچ جوداوازیێك بە بەرچاوەوە ناگرێت لە نێوان چۆنایەتی بۆچون و قەناعەتی نوســـەراندا . کەســـێك لەخۆوە دەرگەی کـــۆڕ بە رۆی خۆیدا نەبەستێت ناتوانی بەبەســـتراوی ببینێت . بەمەشدا راســـتێك دەڵێمەوە گوتنەوەی پێناوێت : بەڵام نیازی بەبیرهێنـــانەوەی خوێنەران گوتنەوەی راستیەکە دەکاتە شتێکی پێویـــست : بەتایبەتی لەم زەرفـــەدا کە هەندێ نوسینی بەپەلە دیەوی تاریکایی بخـــاتە دەوروبەری کارەکانی کۆڕەوە ، کۆڕیش بە فەرمانی خۆی دەزانێـــت بۆ رەواندنـــەوەی ئەو تاریکـــاییە پتر بەرەوپیری خوێنـــدەواری کوردەوە بڕوات و گەشـــتر چرای چالاکیەکانی هەڵبکات .

کۆڕی زانیاری کورد بە پێی سروشتی هاتنە دنیایەوە ، لە هەر لایێکەوە و لە هەر کەسێکەوە چ گوتارێك و بیروڕایێك و بەرهەمێکی سەر بە یەکێك لە لکەکانی ڕۆشنبیرییەوەی بۆ بێت ڕێزی لێدەگرێت و بایەخی پێ دەدات ئیتر ئەوەی شیاوی بڵاوکردنەوە بێت یا لەڕێی یارمەتی دانەوە پاڵپشتی دەکات وەیاخود لەلایەن خۆیەوە بەچاپی دەگەیەنێت بە مەرجێك لەگەڵ ئەو ئامانجانەدا بگونجێت کە بۆ کۆڕ دیارکراوە چ یاسایێکی لەباویش یاساغی نەکردبێت . ڕەخنە و نرخاندنیش کە لە خوێنەران و نوسەران و خاوەن بیروڕایانەوە بێت هەموویان بە پەرۆش و قەدرزانینەوە لە لایەن ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانیەوە سرنجیان لێ دەگیرێت و دەدرێنە بەر هەڵسەنگاندن و بەراوردکردنەوە . هەر ئەم مەبەستە بنجییەی وەدەست هێنانی بیروڕای ڕۆشنبیرانی کوردیشە وادەکات هەرجارە ئەنجومەنی کۆڕ پێشنیارەکانی خۆی و لیژنەکانی لە بارەی زاراوە و ڕێزمان و ئەو بابەتانەی جوداوازی بیروباوەڕ هەڵدەگرن بخاتە بەرچاوی تێکڕای خوێنەرانەوە بەڵکو لە ئاکامی گرد بونەوەی گۆشە نیگای جۆراجۆری خوێنەرەکانەوە باشترین و ڕاسترین و پەسەندترین دەستور لەو بابەتانە بژاردە بکرێت . ئەو ڕێبازە و شێوازە دیمۆکراتانەی کۆڕ گرتوەتیە بەر بۆ تێخوێندنەوەی هەمو جۆرە ڕەخنە و بیروڕا و (پێشنیاری بەرانبەر) کە لە دەرەوەی کۆڕەوە بەرەو پێشنیارەکانیەوە بێن نمونەیێکی دڵسۆزیە لە فەرمان بەجێهێناندا کەوا دەگاتە پایەی خۆلەبیرکردن ، ئەگەرنا کۆڕیش دەتوانێ بەخۆی ڕەوا ببینێت یەکسەر بیروڕاکانی خۆی بکا بە دەستور هەر وەك بەعادەت هەمو مامۆستایێکی زانکۆ ، کە تاکە کەسە و وەك ئەنجومەنی کۆڕ کۆمەڵەکەس نیە ، بیروڕای خۆی لە قوتابیان دەکا بە دەستور ، لەوانەیشە مامۆستایێکیتر بیروڕایێکی جوداواز بە قوتابیان بڵێتەوە هیچ کامێکیشیان پرسیارەکە ناهاوێتە بەر نیگا و لێکدانەوەی ڕوشنبیرانی کوردەوە بۆ پێك هێنانی

بیروڕایەکی یەکگرتو . تا ئێستا لە تاکە یەك کاردا کۆڕ ڕێی بە خۆی داوە بێ پرس‌وڕای خوێنەران بڕیاری یەکجارەکی بدات ئەویش لە هەڵبژاردنی (ئەلفوبێ)ی بێ نوسین . چۆنیەتی ئەم کارەش لە دەرفەتێدا ڕوون دەکرێتەوە ، بەڵام لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم ئەگەر شێکلی (ئەلفوبێ)کەش وەك پێشنیارەکانی‌تر بەرابایە بە لێکۆڵینەوە و ڕەخنەکاریی گشتییەوە دەبێ کۆڕ کاتێکی بێ بڕانەوە بەدیار کۆتایی هاتنی ئەو دەمەتەقەیەوە بوەستێ و هیچ شتێك بڵاو نەکاتەوە ، کە ئەوسا عوزرەکەی لە پەك کەوتنەکە گەورەتر دەبێ لە حاڵێکدا بەر لەوەی کۆڕ دابمەزرێت نوسەرانی کورد هەریەکەیان لەلای خۆیەوە ئەلفوبێیەکی پەسەندکردوە و کەسیش لێی بەعەیب نەگرتوە . بە هەمە حاڵ ئەلفوبێی کۆڕ کاری تاکەکەس نەبوە و بە ڕۆژێك و دو ڕۆژانیش بڕاردە نەکراوە ، سەرەڕای ئەوۀ کە خاوەن بیروڕای دەرەوەی کۆڕیش تێیدا بەشدار بون . بەداخەوە تائێستاش نوسینی کوردی یەك شێوە ڕێنوسی نەگرتوە و هەر نوسەرە بە پێی قەناعەتی خۆی وشان تێك دەخات و لێکیان دەترازێنێت ، ئەمەش بێ‌گومان ئاکامی ئەو کەم و کورتییەیە کە لە ڕێنوسە میراتیەکەمانەوە بۆمان بەجێ ماوەتەوە چونکە لە ئاشکرا ئاشکراترە ڕێنوسی بێ‌لێکدانەوە و هەڵسەنگاندن و کێشانە و پێوانە ، وەك هەمو کارێکی‌تر ، پێویستی بەراستکردنەوە و ڕێك خستن و سازدان دەبێت ، لەوەتەی ئادەمی زادیش هۆشی بە چاکە و خراپەشکاوە هەر خەریکی ڕاستکردنەوەی هەڵە و ڕێك‌خستنی تازێکی و بەرەوپێش بردنی شتە دواکەوتوەکانە ، کۆڕیش لە جێ‌بەجێ کردنی ئەرکەکانی سەرشانی بەچاوێکی کرایەوەوە ئەم ڕێبازەی بەرەوپێش چون و تێ‌هەڵکشانی گرتۆتە بەر بە پێی ئەو دەسەڵاتە و کەرەستەیەی لە بەر دەستیدا هەیە .

کۆڕ وەك بەشدارێکی چالاك لە کاروانی ڕۆشنبیریی ڕاست و دروستی کورد ، قۆناغ بە قۆناغ بەرەو ئاسۆی بەرزتر و گەشەدارتر دەڕوات ، هەر

لە حورمەتی میللەتی کوردیشەوە خۆی لەو ڕێکارە ژۆروژتر دەگرێت کە نیگا بەلای ئزمایی‌دا بشکێنێتەوە . کۆڕ لە بری هەمو ڕەخنەیێك ، چەپکە گوڵێکی سپاس و مەتباری پێشکەش دەکات چونکە ڕەخنە ، لە یار و نەیارەوە بێت، تەکان بە هەڵمەتەکانی دەدات بۆ پتر ماوەبڕین و سەرەژۆر چوون ، ئەو لەمپەرەی دەشخرێتە بەر هەنگاوی کۆڕەوە لەئەنجامدا دەبێتە پلیکانەی پەیژەیێك ، بەڵگەی ڕاستی ئەم گوتەیەش کەڵەکە کردنی ئەو بەرهەمانەن کەوا زۆر جاران مەکینەکانی چاپخانەی کۆڕ ناچار دەکەن تا نزیکی نیوەشەو لەگەڕ نەکەوون .

سپاس بۆ ئەو ڕەخنە و پلارانەش کە لە ڕێی بەرەوژۆی یەکتر بوونی دوژمنی دژەوە قودسیەتی وشەی پاك و ئاکاری بەرز ئاشکراتر دەکەن .

★ ★ ★

سەیدجەمالوددینی ئەفغانی

ئەندامی کارا : شێخ محەممەدی خاڵ

بەشی دووەم

بەم رەنگە سەید لە نوسین و هاتوچۆدا بو ، تا شای ئێران (ناصرەددین شاه) بروسکەیەکی دایە و بانگی‌کرد بۆ تاران ، بە گەیشتنی بروسکەکە ، سەید چو بۆ تاران لە شوباتی ۱۸۸٦ز ــ جمادی الاولی ۱۳۰۳ك و هەرچی زانایان و وێژەران و پێشەوایان و مامۆستایان و پیاوانی گەورە بون ، هەمو چون بە پێشوازییەوە و کۆژەکەی بو بە ئەنجومەنێکی زانین و زانیاری و وێژە و دین و نیشتمانی ، لە هەمو لایەکەوە ، مەردوم وەك پەروانە خۆیان ئەکوتا بۆ دەوروبەری • ناصرەددین شا لە پێشەوە ویستی بەهرەی لێ وەرگرێت و سەید بکات بە پارسەنگی خۆی و حکومەتەکەی ، لەبەر ئەوە کردی بە وەزیری جەنگ و ڕێی‌دا چی ئەکات بیکات . بەڵام ئەوەندەی پێ‌نەچو ناصرەددین شا تەماشای کرد رۆژ بە رۆژ سەید لەبەر چاوی گەل خۆشەویستتر و گەورەتر ئەبێت ، و بینی کە سەید پیاوێکی زۆر چاوقایم و ئیش‌کەر و سەربەستە و ئەیەوێت هەرچی دەستوری کۆن هەیە لە حکومەتەکەیا بیڕوخێنێت و گەل بەرز بکاتەوە تا ئەیانکات بە هاوبەشی حکومەت لە حوکمدا ، لەبەر ئەوە ترسی لێ نیشت و

دڵی گۆڕی لەگەڵ سەیدا ، جەمالوددین زۆر زۆ تێ گەیشت و داوای لە شـا کرد کە رێی بدات بچێت بۆ رۆسیا ، (شـا)ش رێی‌دا و زۆریشی پێ‌خۆشبو کە رزگاری بۆ لە دەستی[٢٤] ، وە سەید چو بۆ مۆسکۆ و لەوێوە چـو بۆ « بطرس بورغ » کە پایتەختی قەیـەرەکان بۆ ، چوار ساڵ لە وێ مایەوە ، واتە لە سـاڵی ١٨٨٦ تا سـاڵی ١٨٨٩ز : گەلی رۆسـی زۆر بـە رێزەوە پێشوازییان کرد ، هەر وەك زانستگاکان بە رێزەوە وەربان ئەگـرت بـۆ دوانداں[٢٥] .

سەید دەستی کرد بە وتار دان لە هەمو کۆڕ و ئەنجومەنێکا و وتار و نوسین لە رۆژنامەکانی رۆسیادا .

مێژونوسەکانی سەید هەمو ئەڵێن :

نازانین بۆچی سەید لە ناو هەمو وڵاتەکانا چۆتە رۆسیا ، بـەڵام لـە (عروة الوثقی)وە دەرئەکەوێت کە سەید زۆر رقی لە ئینگلیز بووە و هەرچی هێزیش هەیە لە (عروة الوثقی)دا بە زۆری بۆ سەر ئینگلیزە ، لەبەر ئەوە ئەبێت ئەو چونەی هەر بۆ ئەوە بوبێت ، کە حکومەتی روسی بجولێنێت لە دژی ئینگلیـز و حکوماتی داگیرکـەر و رۆس بکـات بە یارمەتیدەری حکوماتی رۆژهەڵات ، نەخوازەڵا دەوڵەتی عوسـمانی ، چونکە تا ئێـستا هەر قورسایی و ئەفشار (ضغط)ێکی خستبێتە سەر عوسمانی ، قازانجەکەی هەر بۆ حکوماتی داگیر کەری رۆژئاوا بووە ، نابینن ئەگەر رۆس قورسایی نەخستایەتە سەر عوسـمانی ، عوسـمانی دەستبەرداری تونس و جەزائـر نەئەبو بۆ فەرەنسـە و دەسـتبەرداری تەرابلس نـە ئەبو بۆ ئیتالیـا و دەسـتبەرداری میسر نەئەبو بۆ ئینگلیز .

---

(٢٤) شێخ مصطفی عبدالرزاق .
(٢٥) « تأریخ الاستاذ الامام » بە قەڵەمی سەید رەشـید رەزا .

ئەبێت ئەمەشمان لە بیر نەچێت کە لەو رۆژەدا سێ ملیۆن موسولمان لە رۆسیادا بووە ، ئەمەش یەکێکە لە هۆی چوونی سەید بۆ ئەوێ ، تا لە بەسەرهاتی موسولمانەکان بگات و هەوڵێکیان بۆ بدات لای حکومەتی رۆس ، بۆ باشکردنی ئەحوالیان ، هەر وەك چەند جارێك چۆتە لای قەیسەر ، هەر جارەی کەم و کورتیەکی موسولمانەکانی ئەوێی نیشانداوە ، هەمو جارێك قەیسەریش بە باشی وەرامی داوەتەوە ، و چی ویستبێت بۆ موسولمانەکانی کردووە ، ئەخوازەلا جارێکیان داوای لێ کردووە کە رێی بدات بە چاپکردنەوەی قورئان و هێندێك کتێبی دینی، و ئەویش رێی داوە.

لە جاری دوایدا قەیسەر پرسیار ئەکات لە سەید لە هۆی تێکچونی لەگەڵ (شا)دا ، ئەمیش ئەڵێت :

من حکومەتێکی راوێژی « شورەوی »م ئەوێت کە گەل هاوبەشی بێت لە حوکمی خۆیا ،ئەویش ئەمەی ناوێت ، قەیسەریش ئەڵێت :

« من وا ئەزانم کە قسەکەی شا راستە ، چونکە هیچ شایەك رازی نیە بەمە کە جوتیار و کرێکار و کشتیار بێن بە هاوبەشی لە حوکمدا » ، سەیدیش ئەڵێت :

« منیش وا ئەزانم ئەی قەیسەری پایە بەرز کە بە ملیۆن گەل لەگەڵ پاشادا بێن و دۆستی بێن ، چاکترە لە وەی دوژمنی بێن و چاوە چاوی هەل بکەن بۆ روخاندنی » . قەیسەر لە وەرامەکەی سەید و پێزکێشییەکەی زۆر دڵگیر ئەبێت و خێرا هەڵئەستێتە پێیان و بە زویرییەوە خوا حافیزی لە سەید ئەکات و فەرمان ئەدات کە ئەمە زو بڕەوێتن .

سەید لە رۆسیا دێتە دەرێ ، بە رێکەوت لەو کاتەدا پێشانگا (معـرض)ی پارس کرابۆوە ، سالی ١٨٨٩ز سەید لەوێوە رو ئەکاتە

پارس بۆ چـاوپێکەوتنی ئەو پێشـانگایە ، لـە مۆنیخ بە شـای عەجەم نـاصرەددینشا ئەگات ، کە ئەگەڕێتەوە لە پارس .

وا دەرئەکەوێت کە ناصرەددینشا هـەر لەسەر بیری پێشوی خۆی مابێت ، کە ئەیویست لەگەڵ سەیدا ئیشی بکات و ئەم پارسەنگە قورسەی لە تەنیشتەوە بێت بۆ ڕێزی خۆشی و حکومەتەکەشی . ئەخوازەڵا کە جاری پێشوش بە لای خۆیەوە دەرسێکی دابو بە سەید کە فەرمـانبەری (شـا) بکات و سەری بۆ دابەوێنێت ، ئینجا کە لە مۆنیخ بە یەك گەیشتن ، شـا زۆری لێ‌کرد کە لە گەڵیا بگەڕێتەوە بۆ تاران ، بەڵام سەید لە پێشەوە ملی نەدا و ویستی هەر بچێت بۆ پارس ، بەڵام (شا) هەر زۆری لێ ئەکرد کـە لەگەڵیـا بگەڕێتەوە و بە دەنگێکی بەرز بۆ ئەوەی سـەید (جەمالوددین) گوێی لێ بێت بە یاوەرەکەی خۆی وت : « جەمالوددین پیـاوێکی جیهانی سیاسی و جەنگی ئەمڕۆیە ، شـایـستەی سەرەك وەزیریـیە ، تا ئیدارەی گەل و وڵات بکات ، سـەید وا تێگەیشت کە (شا) لە هەڵەکەی پێشـوی خۆی پەشـیمان بۆتـەوە و ئەمجارە ڕێ بۆ سـەید بەرەڵا ئەکات ، تا بە ئارەزوی خۆی ئیسلاحات بکات لە وڵاتدا ، لەبەر ئەوە لە بیرەکەی خۆی پەشـیمان بوەوە و لەگەڵ شادا گەڕایەوە بۆ تاران» .

بە گەیشـتنی سـەید بۆ تاران ، دوبارە زانایان و پێشـەوایان و پیاوانی سیاسی وڵات هاتنەوە و دەوریان دایەوە ، و هەمو بە تەمای ئـەوە بون کە لەسـەر دەستی سـەیدا وڵات ڕێك بخرێت و پڕۆژەی زۆر دابنرێت و ترازوی داد هەڵواسرێت و حوکمی نوێنەرایەتی بکەوێتە ئیش ، شا لە پێشەوە وای نیشاندا کە ئەمەی زۆر پێ‌خۆشە ، هەروا گەل بە کۆمـەڵی و پیاوانـی خێرخواهیش هەمو ، لایان باش و پێیـان خۆش بو ، بـەڵام ئەوەنـدەی

ئەبێت ئەمەشمان لە بیر نەچێت کە لەو رۆژەدا سێ ملیۆن موسولمان لە رۆسیادا بووە ، ئەمەش یەکێکە لە هۆی چوونی سەید بۆ ئەوێ ، تا لە بەسەرهاتی موسولمانەکان بگات و هەوڵێکیان بۆ بدات لای حکومەتی رۆس ، بۆ باشکردنی ئەحوالیان ، هەر وەك چەند جارێك چۆتە لای قەیسەر ، هەر جارەی کەم و کوڕیەکی موسولمانەکانی ئەوێی نیشانداوە ، هەمو جارێك قەیسەریش بە باشی وەرامی داوەتەوە ، و چی ویستبێت بۆ موسولمانەکانی کردووە ، تەنانەت جارێکیان داوای لێ کردووە کە رێی بدات بە چاپکردنەوەی قورئان و هەندێك کتێبی دینی، و ئەویش رێی داون.

لە جاری دوایدا قەیسەر پرسیار ئەکات لە سەید لە هۆی تێكچوونی لەگەڵ (شا)دا ، ئەمیش ئەڵێت :

من حکومەتێکی راوێژیی « شورەوی »م ئەوێت کە گەل هاوبەشی بێت لە حوکمی خۆیا ،ئەویش ئەمەی ناوێت ، قەیسەریش ئەڵێت :

« من وا ئەزانم کە قسەکەی شا راستە ، چونکە هیچ شایەك رازی نیە بەمە کە جوتیار و کرێکار و کشتیار بین بە هاوبەشی لە حوکمدا » ، سەیدیش ئەڵێت :

« منیش وا ئەزانم ئەی قەیسەری پایە بەرز کە بە ملیۆن گەل لەگەڵ پاشادا بن و دۆستی بن ، چاکترە لە وەی دوژمنی بن و چاوە چاوی هەل بکەن بۆ روخاندنی » ، قەیسەر لە وەرامەکەی سەید و پڕکێشییەکەی زۆر دڵگیر ئەبێت و خێرا هەڵئەستێتە پێیان و بە زویریەوە خوا حافیزی لە سەید ئەکات و فەرمان ئەدات کە ئەمە زۆ بڕەوێنن .

سەید لە رۆسیا دێتە دەرێ ، بە رێکەوت لەو کاتەدا پێشانگا (معـرض)ی پاریس کرابۆوە ، سالی ١٨٨٩ز سەید لەوێوە رۆ ئەکاتە

پارس بۆ چاوپێکەوتنی ئەو پێشانگایە . لە مۆنیخ بە شای عەجەم ناصرەددین‌شا ئەگات ، کە ئەگەڕێتەوە لە پارس .

وا دەرئەکەوێت کە ناصرەددین‌شا هەر لەسەر بیری پێشوی خۆی مابێت ، کە ئەیویست لەگەڵ سەیدا ئیش بکات و ئەم پارسەنگە قورسەی لە تەنیشتەوە بێت بۆ ڕێزی خۆشی و حکومەتەکەشی . نەخوازەلا کە جاری پێشوش بە لای خۆیەوە دەرسێکی دابو بە سەید کە فەرمانبەرێ (شا) بکات و سەری بۆ دابنەوێنێت ، ئینجا کە لە مۆنیخ بە یەك گەیشتن . شا زۆری لێ‌کرد کە لە گەڵیا بگەڕێتەوە بۆ تاران ، بەڵام سەید لە پێشەوە ملی نەدا و ویستی هەر بچێت بۆ پارس ، بەڵام (شا) هەر زۆری لێ ئەکرد کە لەگەڵیا بگەڕێتەوە و بە دەنگێکی بەرز بۆ ئەوەی سەید (جەمالوددین) گوێی لێ بێت بە یاوەرەکەی خۆی وت : « جەمالوددین پیاوێکی جیهانی سیاسی و جەنگی ئەمڕۆیە ، شایستەی سەرەك وەزیریە ، تا ئیدارەی گەل و وڵات بکات ، سەید وا تێگەیشت کە (شا) لە هەڵەکەی پێشوی خۆی پەشیمان بۆتەوە و ئەمجارە ڕێ بۆ سەید بەرەڵا ئەکات ، تا بە ئارەزوی خۆی ئیسلاحات بکات لە وڵاتدا ، لەبەر ئەوە لە بیرەکەی خۆی پەشیمان بوەوە و لەگەڵ شادا گەڕایەوە بۆ تاران» .

بە گەیشتنی سەید بۆ تاران ، دوبارە زانایان و پێشەوایان و پیاوانی سیاسی وڵات هاتنەوە و دەوریان دایەوە ، و هەمو بە تەمای ئەوە بون کە لەسەر دەستی سەیدا وڵات ڕێك بخرێت و پڕۆژەی زۆر دابنرێت و ترازوی داد هەڵواسرێت و حوکمی نوێنەرایەتی بکەوێتە ئیش ، شا لە پێشەوە وای نیشاندا کە ئەمەی زۆر پێ‌خۆشە ، هەروا گەل بە کۆمەڵی و پیاوانی خێرخوازیش هەمو ، لایان باش و پێیان خۆش بو ، بەڵام ئەوەندەی

پێ نەچو ، ناوچەی تاران لێڵبووەوە ، و کۆنەپەرست (رجعي) و دەرەبەگ لە هەمو لایەکەوە دەستیان کردەوە بە چرپەچرپ و سرپەسرپ و هاتوچۆی شا و پێیان وت : کە گەلی ئێران هێشتا ئامادەی ئەم جۆرە شتانە نەبووە کە سەید جەمالوددین ئەیەوێت بیانکات ، ئەم رژێمەی کە سەید دای ئەنێت ، دەستی شا ئەبەستێتەوە و تاج و تەختی ئەپێچێتەوە ، و ئەمەش هەموی بە فێتی سەرەك وەزیر میرزا عەلی ئەصغەر خان بو ، کـە ناوبانگی دەرکردبو بە « امين السلطان » .

خێرا شا ناردی بە شوێن سەیدا و لێی پرسی ئەم دەستوری تۆیە چیە ؟ ئەویش دەستورەکەی نیشانئەدات ، (شـا)ش ئـەڵێت « منێك کە شاهەنشام ، تۆ چۆن رەوا ئەبینیت ببم بە هاوتای جوتیار و کشتیار ؟!! » سەیدیش ئەڵێت :

« ئەی شاهەنشا بزانە کە تاج و تەخت و گەورەیی و پایەی بەرزیت بە هۆی حوکمی دەستوریەوە گەلێك قایمتر و جێگیرتر ئەبێت لـەمەی کـە ئێستا هەتە ، ئەوەش بزانە کە جوتیار و کشتیار و کرێکارەکـان گەلێـك بەکەلکترن لە گەورەییەکەی ئێـوە و کاربەدەستەکانت ، رێی ئەم دڵسۆزی خۆتە بدە کە دڵسـۆزییەکەم بەجێ بێنـم ، تا هەل لە دەست نەچووە ، ئەی شاهەنشاه ، گومانی تیا نیە کە ئێوە دیوتانە یا خوێندوتانەتەوە کە گەلی وا بووە و ژیاوە بێ ئەوەی شای بێت،بەڵام ئایا هەرگیز بیستوتانە شایەك بوێت بە بێ گەل ؟! » .

شا دوبارە توڕەبووەوە ، نەخوازەلا کە تێگەیشـت سـەید نایەوێت دەسەلاتی بێگـانە بێنێت لە خاکی ئێرانـا بە هـۆی پرۆژەی ئـابوری داگیرکەری (مشاريع اقتصادي استعماري)یەوە ، و شا ویستی ئەمجارە

دەستێکی خراپ لە سەید بوەشێنێت کە ئێران پاك بکاتەوە لێی .

سەیدیش دوبارە تێگەیشت لە نیازی پیسی شا ، و خێرا چو بۆ بارەگای (عبدالعظیم) کە بیست کیلۆمەتر لە تارانــەوە دوورە و خوابگاهی یەکێکە لە نەوەی یەکێك لە ئیمامەکان ، و ئەو بارەگایە لەلای ئێرانیەکان بەستە و هەرکەسێك چووە ناوی ، با دە کەسیشی کوشتبێت ، دەستی بۆ نابرێت ، لەوێ حەوت مانگ ئەمێنێتەوە و هەمو ڕۆژێك بە هەزاران مەردوم لــە تارانەوە ئەچوون بۆ لای بە ناوی زیارەتی (عبدالعظیم)ەوە ، و سەید لە ناویانا وەك (میرابو) ئەوێستا و پێی ئەوت : شا لەگەڵ بەشگەکان (شرکات)ی بێگانەکانا رێکەوتووە لەسەر تالانکردنی ئێران، و هەرچی خێر و بێری ئێران هەیە هەمو‌ی فرۆت بــۆ ئارەزوی خۆی . شــای وا ئەبێت هەڵگیرێت و نەمێنێت ، گوێدەران لەم وتارانە گڕیان ئەگرت . هەرچی ئەگەڕایەوە بــە تین و تەوژم و گەرم و گوڕێ و جۆش و خرۆشەوە ئەگەڕایەوە ، هەمو ڕۆژێك نەشرە و ئاگــاهییەك دەر ئەچــو ،و بە هەزاران کاغــەزی بێ‌ئیمزا ئەچو بۆ شا ، ئێران وەك مەنجەڵی سەر ئاگر ئەکوڵا و جۆشی ئەخوارد ، و شا و دەست و پێوەندی ، ڕۆژ بە ڕۆژ ترس و بیمیان زۆرتر ئەبــو ، شــا زۆر تەنگەتاو بو ، نەشی ئەوێرا دەست بۆ سەید بباتـ لە ترسی دەنگی گشتی ،ئەو حەوت مانگە هەر چاوەچاوی هەلێکی بو ، تا سەید نەخۆش کــەوت ، بــە نەخۆشی رەشەگرانەتێ ، وتار دانی نەما و مەردوم لەبەر نەخۆشییەکــەی نەئەچوون بۆ لای ، شا ئەمەی بە هەل زانی،ڕۆژێك لە پڕ پێنج‌سەد سەربازی چەکداری ناردە سەر سەید ، نە گوێیاندایە بارەگای عەبدولعەظیم و نــە نەخۆشی سەید ، وەك سەید جەمالوددین خۆی ئەڵێت :

« هاتنە سەرم پەلیان گرتم و ڕایانکێشام بە سەر بەفر و سەهۆڵا تــا بردمیانە سەرای حکومەت ، لەوێ سواری ئێسترێکیان کردم بە دەست و

پێ بەستراوی و پەنجا سەربازیان لەگەڵا ناردم ، لە زستانێکی زۆر سارد و بەفرێکی زۆری بەسەریەکا کەوتو ؛ و بایەکی ســاردی جگەربڕ ، بردمیانە خانەقین لە سنوری عێراق و لەوێ فڕێیان دام » . لەوێوە بەو نەخۆشییەوە ئەچێتە بەسرە تا ئارەق ئەکات .

لەو کاتەدا ئەگەر سەیدت بدیایە ، ئەتبینی کە وا تای غیرەت و تــای گرانەتێ ، لەگەڵ یەکا جەنگ ئەکــەن و هــەرچی خوێنی جەســتەی هەیە هەمێوی لە سەریا کۆبۆتەوە و ئەکوڵێت و لە روخساریا ئەگڕێ و لە چاویــا پرشنگ ئەهاوێت . چۆن پیاوێکی وا گەورەی خانەدانی پایەبەرز لە دین و لە زانین و لە زیرێ و لە بیر و لە سیاســەتا و خێرخــوا هــەمێ حکوماتی ئیــلامی ، و شا خۆی بە تکا لەگەڵ خۆیا بیباتەوە بۆ تاران و بەڵێنی پێبدات کە هەرچی رێك و پێکییەکی بوێت بۆی بکات ، کەچێ لە پاشا ئەو کردەوە نامەردانەی لەگەڵ بکات . بەڵێ سەید لە دڵی خۆیا بڕیاریدا کە تۆڵــەی خۆی لە شا بستێنێت و دەستی لێ هەڵنەگرێــت تا ئەیکوژێــت هەر وەك کوشتی .

دوای ئەوەی کە شا لە ســەید جەمالوددین رزگاری بۆ هات هەرچێ خێر و بێری وڵاتەکەی بۆ هەمێوی فرۆت بــە بێگانان ، لە ســالی ١٨٩٠دا حکومەتی ئێران مافی دەستگرتن بەسەر توتنا دای بە بەشگە (شرکة)یەکی ئینگلیزی، و سەید ئەمەی بە هەلێکی باش زانی، دەستی کرد بە هێرش بردن بۆ سەر سیاسەتی ناصرەددین شــاهـ بە دوان لە نــاو کــۆڕ و ئەنجومەنــی بەسرەدا و بە نوسین لە رۆژنامەدا ، هەر وەك کاغــەزێکی دوور و درێژیشی نوسی بە عەرەبی و بە دەستی خۆی بۆ ســەرەك پێشــەوای ئاینی (مجتهد) لە تاران حاجی حەســەنی شیرازی لە دژی نــاصرەددین شــا و کردەوە بــێ شەرعییەکانی کە ئەم کاغەزە بلاوکراوەتەوە لە جلدی یەکەمــی (تــاریخ

الاستاذ الامام الشیخ محمد عبده) بە قەڵەمی سەید رەشید رەزا . پێشەوای گەورەی ناوبراویش فتوای‌دا بە قەدەغەکردنی توتن‌کێشان تا ئەم مامەڵەیە هەڵئەوەشێتەوە ، بەم فتوایە هەرچی جگەرە و سەبیل و قلیان بوو هەموی فڕێدرا ، بەیانی شا چاوەزوانی تێرگەلە بوو ، بۆی نەچوو کە داوای کرد پێشخزمەتەکەی پێی وت : پێشەوای گەورە حاجی حەسەنی شیرازی قەدەغە (حرام)ی کردووە و کەس نابێ بیخوات . (شا)ش بە توڕەییەوە وتی لە پێش فتواکەدا بۆ پرسی بە من نەکردووە ، پێش خزمەتەکەش لەبەر خۆیەوە ئەڵێت ، کە شەرع فەرمانێکی‌دا ئیتر پرس بە شای ناوێت ، ئینجا بە ناچاری شا رێکەوتنەکەی هەڵوەشاندەوە و نیو ملیۆن لیرەی دا بە بەشگەکە بەرانبەر بەو پەشیمان‌بوونەوەیە ، بەمە زرخی ئینگلیز شکا لە ئێرانا ، هەر وەك سەیدیش یەکەم دەستی وەشاند لە توڵەسەندنی خۆی لە شا .

لە پاشا کە بە تەواوی چاك بووەوە ،ئینجا چوو بوو لەندەن لە ساڵی ۱۸۹۲ز و هەشت مانگ لەوێ مایەوە ، و گۆڤارێکی مانگانەیی دەرکرد لە دژی شا بە ناوی (ضیاء الخافقین)ەوە بە عەرەبی و ئینگلیزی و هەموی هێرش بوو بۆ سەر شا ، هەموو سەروتارێکی کە سەید ئەینوسی وەك زەهری مار وابوو بۆ شا و حکومەتەکەی کە ئەو وتارانە زۆریان سەید رەشید رەزا بڵاوی کردونەتەوە لە (تاریخ الاستاذ الامام)دا .

ژمارەی یەکەمی (ضیاء الخافقین) لەشوبات و ژمارەی دوەمی لە ئازاری ۱۸۹۲دا دەرچوون ، شا بەم دوو ژمارەیە خۆی و تاج و تەختی هاتە لەرزە ، لە ترسانا شا نوێنەری خۆی لە لەندەن نارده لای سەید جەمالوددین بە پارەیەکی ئێجگار زۆرەوە تکای لێ کرد کە ئیتر لە دژی شا نەنوسێتەوە ، بەلام سەید پارەکەی وەرنەگرت و وتی : بە خودا

دەستی لێ هەڵناگرم تا نەیێتە ناو گۆڕەوە ، بەمە ناصرەددین شا بێ هیوا ما لە سەید و زۆر پەشیمان بووەوە کە وەختی خۆی بۆ سەیدی بەرەڵلا کرد لە دەست خۆی ؟ ئینجا بە ناچاری شاڵاوی برد بۆ سوڵتان عەبدولحەمید کە ڕزگاری بکات لە دەست سەید جەمالوددین و چاکیش وایە کە بانگی بکات بۆ ئەستەمبۆڵ و نەیەڵێت لەوێ بچێتە دەرەوە[٢٦] ئەم تکای ناصرەددین

(٢٦) ئەحمەد ئەمین ئەڵێت : ئەم گۆڤارەی کە سەید دەری کرد لە لەندەن بە عەرەبی و ئینگلیزی لە دژی شا دائەنرێت بە هەڵەیەکی زۆر گەورە بۆ سەید ، چونکە چۆن ئەبێت پیاوێکی وا گەورە و سیاسی لە وڵاتێکی بێگانەدا ، بەو ڕەنگە هێرش بەرێتە سەر حکومەتێکی ئیسلامی وەك ئێران ، ئایا نە ئەترسا لەوەی کە ئینگلیز ئەوە بکات بە بەڵگەی دەستدرێژی بۆی ، لە کاتێکا کە سەید خۆی بارەها لە (عروة الوثقى)دا لە دژی ئەم جۆرە شتانە دواوە .

لە پاشا ئەڵێت : « مەدحەت پاشا » لە کاتی خۆیدا لە هەڵوێستێکی وادا بووە لەگەڵ عەبدولحەمیدا ؛ بەڵام ئەم گەلێك باشتر بووە ، چونکە عەبدولحەمید مەدحەتی لەسەر کورسی وەزارەت هێنایە خوارەوە بۆ ناو پایتۆزی ڕەهەندەیی (نفي) بەبێ ماڵ و منداڵ و پارە و خەرجی و بەرگ و کاڵا ، لەگەڵ ئەوەیشا کە گەیشتە ئەورووپا هەمیشە هەوڵی ئەدا بۆ بەرزکردنەوەی تورکیا و دوورخستنەوەی خراپە لێی ، جارێك ناوێکی سوڵتان عەبدولحەمیدی بە خراپە نەبرد ، ئەو عەبدولحەمیدەی کە ناصرەددین شا چیکرد لەگەڵ سەیدا ، ئەویش ئەوەی کرد لەگەڵ مەدحەت پاشادا ، بە ڕاستی ئەوەی کە سەید کردی هەڵەیەکی زۆر گەورە بووە .

منیش ئەڵێم ئەگەر مەردوم باسی ورد بێتەوە ، تێ ئەگات کە ئەمە قیاسی کەشکە لە مشك ، چونکە زۆر جیاوازی هەیە لە ناوەندی سەید جەمالوددین و مەدحەت پاشادا هەر وەك جیاوازییەکی ئێجگار زۆر هەیە لە ناوەندی سوڵتان عەبدولحەمید و ناصرەددین شادا ، سەید جەمالوددین ـ وەك ئەمیر شەکیب ئەرسەلان ئەڵێت لە پەراوێزی کتێبی (حاضر العالم الاسلامي)دا : لە ناو جەستە و قەفەزی سنگیا ، نەفسێکی ئەوەندە گەورەی تیا بووە ، ئەگەر بڵێین هەرچی نەفسی پادشاهان

شایە جێی خۆی گرت لە دڵی سوڵتانا و زۆری پێ خـۆش بۆ . چونکــە بیـستبۆی کە سەید لە پارس یەکجـار کۆبۆتـەوە لـەگەڵ سـەربەستانی (احرار)ی تورکیادا ، کە چەند ساڵ بۆ تورکیایان بەجێ هێشـتۆ و لە پارس چاووڕاویان ئەکرد بۆ حوکمێکی دەستوری بـۆ تورکیا . و سـەید زۆری

=

هەیە لە چـاو ئەوا وەك نەفـسی بـزوە پیاوێکی بازاڕێ هیـچ و پوچ را بووە ـ زۆر نیە . ئەمە لە لایەك ، لە لایەکیتردوە سوڵتان عەبدولحەمید بە ناو خەلیفەی ئیـسلامە و لە شوێنی پێغەمـبەرە . با زۆر کردەوەشی لە کردەوەی پێغـەمبەر نەچوبێت ، تەماشـاکە سەید جەمالـوددین کە عەبدولحەمید گلی دابەوە لە ئەسـتەمبۆل ، دوای ئەوەی کە ناصرەددین شا کوژرا بە پەنجەی سـەید ، وەك لەمەولا باسـی ئەکەین ـ عەبدولحەمید ترسی کوشتنی خۆی لێ‌نیشـت و قەدەغەی هاتوچۆی کرد بۆ لای سـەید ، هەر کەسـێك بیویسـتایە بچێـت بۆ لای ، ئەبـوو خەبەر بـدرایە بە عەبدولحەمید ، و ئەویش لە دە کەسا رێی یەکێکی نە ئەدا کە بچێتە لای ، هەر وەك هاتوچۆی سـەیدیش نەما بۆ لای عەبدولحەمیـد ، مەگەر بە دەگمەن ، ئینجا کە ئەفشـار (ضغط) لەسـەر سـەید گەیشـتە ئەم پلەیە ، رۆژێك کاغەزێك ئەنوسێت بۆ (فیس مۆریس) راوێژکاری باڵوێزخانەی ئینگلیز و داوای لێ ئەکات کە بیگەیەنێتە پاپۆڕێك تا پێی رزگار بێت لە ئەستەمبۆل ، بە گەیشتنی کاغەزەکە فیس مۆریـس دەچێتە لای سەید و بەڵێنـی پێ ئـەدات بە جێ‌بەجێکـردنی خواسـتەکەی ، بـەڵام خێرا عەبدولحەمیـد خەبەر وەرئەگـرێت ، ئەوەندەی لە سـەید ئەترسـا لە تورکیادا ، دە ئەوەنـدە لێی ئەترسا لە دەرەوەی تورکـیا ، لەبەر ئەوە پیـاوێکی گەورەی قەسر ئەنێرێت بۆ لای سـەید و بە ناوی ئیـسلامەوە داوای لێ ئەکات کە بەم رەنگە خەلیفـە نەشکێنێت و داوای چاودێری (حمایە) بێگانە نەکات ، سـەیدیش غیرەتی دینێ ئەیگـرێت و پەشیمان ئەبێتەوە ، هەرچەندیش خۆشی پێچابووەوە بۆ رۆین ، و فیس موریـس کە ئەچێت بە شوێنیـا ، پێی ئەڵێت : ناڕۆم و هەرچی ئەبێت با ببێت .

ئەم وتەی سەید (جەمالوددین)ە مەعنای وایە کە سەید لە کوشتنی خۆی ترساوە بە دەستی عەبدولحەمید ، کەچی بەو قسـەیە مایەوە و دەستی لە ژیـانی خۆی شت ، هەر بۆ ئەوەی کە بە دیمـەن تەنگیـەك

=

پەسەند کردبوون ، جا بۆ ئەوەی کە سەربەستانی تورکیا لەگەڵ سەید جەمالوددین یەك نەگرن لە دژی عەبدولحەمید و ئەم رێگایەیان ، لێ بگرێت، سوڵتان عەبدولحەمید کاغەزێکی پڕ لە میهرەبانی نارد بۆ سەید بە هۆی رۆستەم پاشای نوێنەر (سفیر)ی تورکیا لە پارس و تکای لێ‌کرد کە سەرێکی ئەستەمبوڵ بدات ، بەڵام سەید نەچوو و بیانووی هێنایەوە بە خەریك بوونی بە رزگار کردنی وڵاتەکەی خۆیەوە ، بەڵام کاغەز لەسەر کاغەز بۆی ئەچوو لە سوڵتانەوە و هەر کاغەزەی بە رەنگێك دڵخۆشی سەیدی ئەدایەوە ، دەمێك بۆی ئەنووسی هەر ئیسلاحاتێکت بوێت هەمووت بۆ جێبەجێ ئەکەین ، دەمێك ئەیوت هەر وەخت ئارەزووت کرد ئەتوانی بگەڕێیتەوە بۆ پارس ، تا سەید بەڵێنی دا بە چوون و بروسکەی‌دا کە وا هاتم بەو مەرجەی کە لە پاشا بگەڕێمەوە بۆ ئەورووپا .

=

رۆنەکانە خەلیفەی ئیسلام .

ئینجا هەروەك ئەم جیاوازییانە بووە لە ناوەندی سەید جەمالوددین و مەدحەت پاشا و سوڵتان عەبدولحەمید و ناصرەددین شادا ، جیاوازیش هەیە لە ناوەندی کردەوەکانی شا و عەبدولحەمید لەگەڵ سەید و مەدحەتا ، مەدحەت هیچ کردەوەیەکی ناشیرینی لەگەڵا نەکرا ، بەڵام سەید بە نەخۆشی راکێشرا بەسەر بەفر و بەناو قوڕا تا براوەتە سەرا و لەوێشەوە بە کەلەپچەکراوی سواری ئێسترێك کراوە تا براوەتە خانەقین لە عیراق ، ئەم دوو کردەوەیە زۆر لە یەکەوە دوورن ، بێ‌گومانم ئەوەندەی سەید بە کردەوەکەی شا دلگیر بووە ؛ ئەوەندە بە کوشتنەکەی خۆی لەلایەن عەبدولحەمیدەوە دڵگیر نەبووە ، چونکە پیاوی گەورە ژیانی بە قەد رێزی خۆی مەبەست نیە . لە پاشا ناصرەددین شا خۆی بە تکا سەیدی لەگەڵ خۆیا بردەوە بۆ سەرەك وەزیری ، نەئەبوو بەو جۆرەی لەگەڵ بکات .

بێ‌گومانم ئەگەر سەید دەرچوایە لە ئەستەمبوڵ ، باسی عەبدولحەمیدی بە خراپە نەئەکرد و دەستی لێ‌نەئەوەشاند ، بەڵام رەنگە بۆ هەوڵی بدایە بۆ گۆڕینی بە یەکێکی باشتر .

ئەمیر شەکیب ئەرسەلان لە پەراوێزی (حاضر العالم الاسلامی)دا ئەڵێت : لەو ڕۆژانەی کە سەید چوبو بۆ ئەستەمبوڵ من چوم بۆ ئەوروپا و یەکەمین کەسێك کە پرسیارم لێکرد سەید جەمالوددین بو ـ توسەری بەناوبانگی فەرەنسی (هەنری رۆشنور) ـ کە رەهەندە کرابو بۆ لەندەن ـ پێی وتم کە سەید لەسەر کاغەزی عەبدولحەمید چووە بۆ ئەستەمبوڵ و زۆر ئەترسا لە پاشەڕۆژی سەید ، چونکە یەکێك بو لە عاشقانی سەید جەمالوددین ، باسی ئەکات لە کتێبی (ماجریات حیاتي)دا زۆر بە جوانی ئەڵێت : « سەید جەمالوددین ئەفغانی لە نەوەی پێغەمبەرە و خۆشی لە پێغەمبەرێك ئەچێت » .

سەید لە ساڵی ١٨٩٢ز ـ کە تەمەنی پەنجاوچوار ساڵ بو ـ لە لەندەنەوە چو بۆ ئەستەمبوڵ و پێشوازییەکی زۆر جوانکرا بە فەرمانی سوڵتان عەبدولحەمید تا سەید گەیشتە پێشەوە ، کۆشکێکی زۆر گەورە و جوانی بۆ ئامادەکرا بەسەر گردی (نیشانطاش) لە نزیك قەسری یلدزەوە ، و ڕێكخرا بە هەمو جۆرە تەخت و کورسی و قەنەفە و چرپایی و قاڵی و لاکێش و پیاو و نۆکەر و پێشخزمەت و چێشتکەر و باخەوان و عەرەبەیەکی شاهانە لەگەڵ عەرەبەچییەکەی و مانگی ٧٥ لیرەش مانگانەی بۆ بڕایەوە . لەو قسە خۆشانەی کە سەید خۆی گێڕاویەتیەوە ، کاتێك کە سەید ئەگاتە ئەستەمبوڵ ، تەماشا ئەکات وا یاوەری سوڵتان چاوەڕوانی ئەکات ، لە سەید ئەپرسێت « کوانێ باوەڵەکانت ئەی سەیدی پایە بەرز ؟».

سەیدیش ئەڵێت : « هیچم پێ نیە چەند سندوقێکی بەرگ و کتێب نەبێت » . یاوەریش ئەڵێت : « زۆر باشە ، بفەرمون لە کوێن ؟ » سەیدیش دەست ئەخاتە سەر سنگی ئەڵێت :

« ئەمە سندوقی کتێبەکانمـە » . و دەست ئەخاتە سـەر جبەکـەی ئەڵێت : « ئەمەش سندوقی بەرگ و کاڵاکانمە » . سـەید لە سەرەتـای ژیانیدا دوو جبە و دوو دەست کاڵای بووە بەڵام لە دوای ئەوەی کە گـیرا و رەهەندە کرا ؛ جار لە دوای جار ئیتر یەك جبەو یەك دەست کاڵای هێشتەوە، کە ئەوانە ئەدڕان دەستێکی تری دروست ئەکرد .

سەید لە قەسری یلدز زیارەتـی سولتـان عەبدولحەمیـدی کرد و عەبدولحەمید چاوی بە سەید کەوت و بینی پیاوێکی پڕ بە چـاو و گوێ و دڵە ، و زبانزانێکی سیاسی قاڵی دنیادیـدەی ژیری زیرەکی زانـای دانای وێژەری و بە جەرگی بڕکێشـیکار (جسور) لە گوفتار و کردارا کە لە هەموو ژیانی خۆیا مرۆڤی وای نەدیبوو .

سەید لە پێشـەوە وا تێ‌گەیشـت کە بە یارمەتی سولتانەوە ئەتوانێـت هەموو جـۆرە ئیـسلاحاتێك بکات لە دەوڵەتی عوسمانیدا ، نەخـوازەلا لە وەزارەتی پەروەردەدا و بیری ئەکردەوە لە جامیعەیەکی ئیـسلامی لە ناوەندی ئـەفغان و ئێران و تورکیا و هەموو ویلایەتەکانیا ؛ بە یەکخـستـیان بەهـەر ناوێکەوە بێت تا بتوانن بەرهەڵستی ئەوروپـا بوێسـتن و تێ‌نەگەیشتبوو کە ناوچەی ئەستەمبوڵ لە کاتی عەبدولحەمید وا بۆگـەن بوو بوو کە هیـچ جۆرە تووێکی تیا سەوز نابێت ، بە نیـشانەی ئەو هەموو هەوڵ و تەقەلایەی کە مەدحەت پاشـا لە پێش ئەودا دابوی و هیچ دەرنەچوو .

سوڵتان عەبدولحەمید لە پێشـەوە زۆر رێزی سـەیدی ئەگـرت و هەرچەند سەید پێویستایە ئەچوو بۆ لای و لەگەڵیا نوێژی جومعەی ئەکرد و هەمیشە ئەیویست دڵی سەید ببەستێتەوە بە ماڵ و منداڵەوە و خەریکی بکات بە جوانی دنیاوە ؛ بەڵام سـەید پەخەی لێ هەڵئەتەکاند و ئەیوت : تا ئێستا

ژیانمووەك مەل بردۆتەسەر ، هەردەمەی بەسەر چڵێکەوە و هەر ساتەی بەسەر لقێکەوە ، ئێستا نامەوێ خۆم پابەندی ماڵ و منداڵ بکەم . ئینجا هاتە سەر ئەوەی کە پایەیەکی زانینی بداتێ وەك پایەی قازی عەسکەری بەڵام ئەمیشی نەویست بە خۆی و بەرگ و کاڵای تایبەتیەوە . جارێکیتر ویستی نیشانێکی بەرزی بداتێ ، ئەویشی نەویست ، سوڵتان لێی پرسی بۆ ناتەوێت ؟

وتی : نامەوێت خۆم بکەم بە ئێستر و بەرە بگرم بەبەر سنگما[٢٧] .

سەید ئەوەندە دڵی بریندار بوبو لە ناصرەددین شا لە ئەستەمبوڵیش ئەگەر بیری بکەوتایەتەوە ، هەر ناوی ئەبرد بە خراپە و چاووزاوی لێئەکرد .

ڕۆژێك عەبدولحەمید ئەنێرێت بە شوێنیاو پێی ئەڵێت :

« لەم ڕۆژانەدا نوێنەری ئێران هاتە لام و زۆر تکای لێکردم کە داواتان لێبکەم ئەوەندە ناوی شا نەبەن ، منیش ــ چونکە ئێوە جێی هەمو هیوایەکمن ــ بەڵێنم پێدا کە جارێکیتر ناوی نابات » . سەیدیش ئەڵێت :

« لە دڵما نەبو دەست لە شا هەڵگرم تا نەینێمە ناو گۆڕەوە ، بەڵام لەبەر ئێوە لێی خۆش ئەبم » .

ئینجا سوڵتان ئەڵێت : « بە ڕاستی شا زۆرت لێ ئەترسێت » لەم کاتەدا کە سەید قسەی لەگەڵ سوڵتان ئەکرد تەزبیحەکەی بە دەستەوە بو ، یاری بە دەنکەکانی ئەکرد ، عەبدولحەمید لە وەرامەکەی سەید و پڕکێشییەکەی و تەزبیحەکەی دەستی زۆر سڵەمییەوە،چونکە ئەو وەرامە بەو شێوەیە و بەو هەمو سەربەستییەوە لە ڕوی سوڵتان عەبدولحەمیدا تا ئەو

(٢٧) بەراوێزی شەکیب ئەرسەلان بەسەر (حاضر العالم الاسلامي)یەوە .

ساتە لە کەسی تری نەدیبو ، سەید کە هەستاو هاتە دەری سەرەکی (مابین) پێی ئەڵێت : ئەی گەورەی بەڕێز! سوڵتان ئەم هەمو ڕێزەی هەیە بۆ ئێوە، ئێوە چۆن لە بەردەمی ئەوا تەزبیح ئەگرن بە دەستەوە؟ سەید توڕە ئەبێت و بە دەنگێکی بەرز ئەڵێت : « سوڵتان یاری ئەکات بە ملیۆنەها گەل قەیناکات، بەڵام جەمالوددین نابێت تەزبیحەکەی خۆی بگرێت بە دەستەوە». سەرۆکی (مابین) زۆر ئەترسێت و هەڕائەکاتە دەرەوە تا وا نیشان بدات کە گوێی لە قسەکە نەبووە ، چونکە هەر بیستنی بەس بو بۆ کوشتنی .

سەید زۆر لەگەڵ سوڵتان عەبدولحەمید دانیشتووە ، جارێکیان پرسیاری لێ ئەکەن لە بابەت سوڵتانەوە ، ئەمیش ئەڵێت : ئەگەر سوڵتان عەبدولحەمید بکێشرێت لەگەڵ چوار کەس لە هەڵکەوتوانی چەرخی خۆی لە هەموویان قورس‌تر و سەنگین‌تر دەرئەچێت لە زیرەکی و زرنگی و زۆرزانی و سیاسەتدا نەخوازەلا لە رامکردن و گیرۆدە کردنی میوان و دانیشتوانی لای خۆی ، و هیچ دور نیە ئەگەر بڵێین : هەرچی فرۆفێڵێکی ئەوروپا هەیە کە لێی ئەکەن ، هەموی بە هیچ دەرئەکات ، بەڵام داخەکەم نەنگی پیاوی گەورە گەورەیە و ترسنۆکی لە هەمو نەنگیەکی گەورەترە .

لە کۆبونەوەیەکی‌ترا عەبدولحەمید پایەی (شیخ الاسلام)ێتی ئەدا بە سەید ، بەڵام سەید نایەوێت و داوا لە سوڵتان ئەکات ، کارێکی پێ بسپێرێت بتوانێت رژێمی کۆن بڕوخێنێت و حوکمێکی دەستوری دابمەزرێنێت تا بتوانێت جامیعەیەکی ئیسلامی دروست بکات بە جۆرێك کە هەرچی حوکوماتی ئیسلامی هەیە لەگەڵ حکومەتی عوسماتیدا بن و بەرامبەری حکوماتی داگیرکەری رۆژئاوا بوێستن . عەبدولحەمید لای وا بۆ کە ئەو رۆژە بۆ ئەو کارە گەورەیە لە بار نیە و بە سەید ئەڵێت :

«من عوزری تۆم وەرگرت بۆ نەکردنی ئەو شتانەی کە داوام لێ کردن، ئێوەش عوزری من وەرگرن ئەگەر ئەمڕۆ نەتوانم ئەم کاری ئێوەیە بهێنمە دی» .

سەیدیش پێی ئەڵێت: «ئەی سوڵتان! وەك سوڵتان مەحمودی باپیرتان ئیش کەر بن، ئەم ناپاکانەی کە دەور و پشتیان گرتون، دوریان بخەرەوە و ئەم هەمو پەردانەی کە داتانداوەتەوە لە ناوەندی خۆتان و گەلەکەتاندا، تۆزێك کەمیان بکەرەوە و ناو بە ناو خۆتان دەرخەن لە ناو گەلا، و بزوات بیێت کە باشترین پاسەوان بۆ مەردوم ئەجەلە (فاذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون) .

لەم ڕۆژانەدا خدیوی میسر (عباس حیلمی دوهەم) ئەچێت بۆ ئەستەمبوڵ بۆ زیارەتی سوڵتان، لەگەڵ دەستەیەکی گەورە لە وەزیران و پیاو ماقوڵانی میسر، ڕۆژێك سوڵتان دەعوەتیان ئەکات بۆ فەسری یلدز و سەید جەمالوددینیشیان لەگەڵا دەعوەت ئەکات، سەیدیش ئەمە بە هەلێکی باش ئەزانێت کە دواێکیان بۆ بدات و ئەوەندەی پەیوەندیان هەیە بە خەلیفەوە، ئەوەندەی‌تر پەیوەندیەکەیان زیاتر و بە هێزتر بکاتەوە و هەڵئەستێتە پێیان و بەم دو سێ رستەیە دوانەکەی دائەمەزرێنێت و ئەڵێت:

« احسنتم صنعاً اذ أتيتم لزيارة خليفتكم، جامع شتات الممالك الاسلامية، ومنقذ تراث الشرقيين، من اغتيال المغتالين، وشره الطامعين .... الخ » .

وە بەم ڕەنگە دواێکی زۆر گرنگ ئەدات لە بابەت فرۆفێڵی حکوماتی داگیرکەر و تەماع و دەم داچەقاندنیان بۆ قوتدانی وڵاتی عوسمانی و حکومەتە ئیسلامیەکانی‌تر و ئەڵێت: پێویستە لەسەر هەمو حکومەتێکی

ئیسلام کە دەوری خەلیفەی خۆیان بدەن و پشتگیری بکەن ، مایەی ناکۆکی و دووبەرەکی هەڵگرن لە ناوا تا قوت نەدراون ، و بە دوور و درێژی لەم رووەوە ئەدوێت .

ئەمە رەسمی سەید جەمالوددینە
لەو کاتەدا کەدووانەکەی ئەدات

بەم دوانە خدێوی ئەوەندەی لەوەپێش خۆشەویستی سەید جەمالوددین بوو، ئەوەندەی تر گیرۆدەی دوانەکەی ئەبێت و ئەیەوێت زیارەتی بکات و بەتایبەتی بچێت بۆ لای ، لەو حەلەشدا هەرکەسێ بچوایەتە لای سەید ئەبوو پرس بکرایە بە سوڵتان و رێی بدایە ، بەڵام کە پرس کرا رێی نەدرا ، بەڵکو بەتایبەتیش سوڵتان جوابی نارد بۆ سەید کە خدیوی عەباس نەبینێت . سەیدیش لە هۆدەی سەرۆکی مابین بە ئاشکرا بە پیاوەکەی

خدێوی ئەڵێت : « من وەك میوانێــك دیلی خانەخوێکەمم کــە ســوڵتان عەبدولحەمیدە ، لە ماڵەکــەی خۆیــا ، بەڵام هــەمۆ ئێواران ئــەچم بــۆ (کاغەزخانە) بۆ دانیشتن ، ئینجا ئەگەر خدێوێ حــەز دەکــات تەشریف بێنێت بۆ ئەوێ ، ئێوارێ کە خدیوێ ئەچێت ، تەماشا ئەکات وا سەید لەسەر گردێك بە تەنها دانیشتووە ، ئەمیش ئەچێتە لای و زۆر خۆشەویستێ خۆی پێشکەش ئەکات بە سەید و بانگی ئەکات بۆ میــر و پێی ئەڵێت :

شــوێنێکی زۆر بەرزت هەیە لە دڵی هەمۆ میسرییەکا ، جاسوسیش لە دۆرەوە وەك پەپۆلە ئەسوڕێنەوە بە دەوریاتا و لە هەمۆ لایەکەوە دەســت ئەگرێت بە نوسین بۆ سوڵتان عەبدولحەمید کە ســەید جەمالوددین بەڵێنی داوە بە خدێوێ میــر کە دەوڵەتێکی عەباسێ بۆ دروست بکات و سوریەشێ بۆ بخاتە ســەر میــر ، چونکە سوریە دەرگای عیراقە ، هەر وەك بەڵێنیشی لە خدێوی وەرگرتووە کەسەرەنجامی ئەمیش وەك ســەرەنجامی ئەبی‌موسلیمی خوراسانی نەبێت کە لە پاشا کوژرا ، و ئەم دەنگ‌وباسە بڵاوبووەوە بە شاری ئەستەمبۆڵا و بەڵکو بە هەمۆ تورکیادا و هەمۆ کەسێك ئەیوت کاری سەید تەواو بۆ و لەم رۆژانەدا لەناو ئەبرێت ، ئەم قسانە بۆ سەید ئەگێڕرایەوە بەڵام سەید پێکەنینی پێ ئەهات ، سوڵتان لەو رۆژانەدا سەید بانگ ئەکات و لێی ئەپرسێت ، سەیدیش ئەڵێت : من و خدێوێ دۆ بە دۆ بۆین ، سێهەمێکمان لا نەبۆ ، ئینجا ئەگەر ئەم قسەیە راست بێت ، ئەبێت یــا من یــا خدێوێ گێڕابێتمانەوە ، ئایا شتی وا ئەبێت ؟ لە پاشا سەید سوێندی بۆ ئەخوات کە شتی وا نەبووە ، ئینجا سوڵتان ئەڵێت بە خــوا راســت ئەکــەیت ، ئەمانە هەمۆی چاووڕاوی (ابو الهدا)یە .

هەروا (ابو الهدا) جارێکی‌تر بە عەبدولحەمید ئەڵێت : خەبەرم وەرگرتووە کە لە ماڵی ســەید جەمالوددین‌دا بۆمبا و دینــامێتی زۆر هەیــە ، ســوڵتان

عەبدولحەمیدیش ئەوەندە لەم دوّ شتە ئەترسا ، هەر بە بیستنی ناویان شێت ئەبوّ ، خێرا ئەنێرێت بوّ ماڵی سەید کە بیپشکنن ، دوایی هیچ نادوّزنەوە ، خێرا عەبدولحەمید ئەنێرێ بە شوێن سەیدا و ئەچێت بە پیریەوە و ئەم لاو ئەو لای ماچ ئەکات و عوزری بوّئەهێنێتەوە و زوّر تەعریفی سەید ئەکات ، لەپاش چەند رۆژێك سەید بانگ ئەکات بوّ گەشتێك لە دەریای یلدزدا لەگەڵ سولتان خوّیا و بەو پاپوّڕەی کە هەر بوّ سولتان تەرخان کرابوّ ،و لەو گەشتەدا بە سەید ئەڵێت : « حەز ئەکەم ئەستەمبوّل بکەم بە نیشتمانت ، هەر وەك حەز ئەکەم یەکێك لە کەنیزەکانی خوّمت لێ مارە بکەم » .

بەڵام سەید نایەوێ .

ئینجا بەم بوّنانەوە ، سەید هەرچی هیوا بێت نایبێت بە سولتان عەبدولحەمید و زوّر جار لای ئەوانەی کە زوّر دڵسوّزی بوّن وتویەتی : « ئەم سولتانە سیلە لەسێی دەوڵەتا ». ئەو سەیدەی ئەیویست حکوماتی ئیسلامی رزگار بکات لە داگیرکەران و رێکیان بخات و دەستوریان بوّ دابنێت ، ئێستا هەر ئەوەی بوّ ماوەتەوە کە دابنیشێت و میوان بێت و بچێت و بەزێیان بکات ، ناوبەناویش (ئەبولهدای صەیادی) دروّ و دەلەسەی بوّ هەڵبەستێت و روّژگار بە دروّ بخاتەوە ، ئەوی بە کەلەپوّر مایتەوە لەم ماوەی دواییدا قسەیەکی بەرزە کە لەگەڵ میوانێکا کردبێتی ، یا وەرامێکی جوانە کە دابێتەوە .

شەکیب ئەرسەلان لە ئەستەمبوّل ئەچێتە لای و باسی ئەوەی بوّ ئەکات کە عەرەب لە وەختی خوّیا لە دەریای ئەتلەسی پەڕیونەتەوە ، سەیدیش ئەڵێت :

ئەمە رەسمی سەید جەمالوددینە
لە ساڵی ١٣١٢ ــ ١٨٩٥

« موسڵمانانی ئەمڕۆ وایـان بەسەرهاتووە ، هەرچەند یەکێك پێیان بڵێت : بین بە ئادەمێ ، ئەڵێن : باو و باپیرانمان وا بوون و وا بوون و ئەژین بە وڕێنەی ئەوەی کە باو باپیرانیـان کردویـانە ، ورد نابنـەوە لـەوە ، ئەم بەرزییەی کە ئەوان بوویانە ، نەنگیی و پەستێ و تەمەڵی ئەمان ناسڕێتەوە ، ئەم رۆژهەڵاتیانە هەرچەند بیانەوێت عوزرێك بێننەوە بۆ تەمـەڵی و تەوەزەڵی خۆیان ئەڵێن : نابینن باو و باپیرانمان چـۆن بوون ؟ بەڵێ بـاو و باپیرانتان وەختی خۆی پیاو بوون ، بەڵام ئێوە ئەمەن کە هەن ، شایستە نیە بۆ ئێـوە شانازێ بکەن بە باو و باپیرانتانەوە تا ئێوەش وەك ئەوان نەکەن •

لە کۆڕێکی تردا سەید باسی زیانی ئەو حکومەتە بێگانانە ئەکات کـە لە ناو گەلانی رۆژهەڵاتا هەوڵ ئەدەن بۆ زەبونکردنی زمانیان و کوشتنی پێخوێندنی گەلی (التعلیم القومي)یان و لە بیربردنەوەی ئادابیان بۆ ئەوەی زمان و ئادابی خۆیان دابنێن لە جێی زمان و ئادابی ئەوان لەگەڵ ئەمیشە کە پەیوەستی و پەیوەندی لە ناو گەلێکا نیە کە زمانی نەبێت و زمانیشی نیە کە ئادابی نەبێت ، هەر وەك گەورەیی نیـە بۆ گەلێـك کـە مێژوی نەبێت و مێژوشی نیە کە پیاوانی مێژوی خۆیان زندو نەکەنەوە .

جارێکی‌تر لە کۆڕی سەیدا یەکێك باســی بەربەرەکانی مــان (تنازع البقاء) ئەکات ، سەیدیش ــ چونکە لە دڵا زۆر ئاشتی‌خواز بووە ــ بــە تەوسەوە ئەڵێت :

بەربەرەکانی مان ؟ یا بەربەرەکانی نەمان ؟ (تنــازع الفناء) چونکــە ئەوی کە پێویستە داوا بکرێت و هەوڵی بۆ بدرێت و بەربەرەکانی لەسەر بکرێت ، هیچ جەنگ و کێشـەیەکی لەسەر نیە ، جەنگ و کێشــەکە ببێت هەمیشــە لەسەر شتی وایە کە نامێنێت و لەناو ئەچێت،داگیرکەر و داگیرلی‌کراو هەمو لایەکیان یەکسان ئەچنەوە پەردەی نەبون ، کەوابو چاك وایە بووترایە : بەربەرەکانی نەمــان . لێرەدا چەنــد کەسێك پێی ئەڵێــن : ئەبێت هەمو شارستانی (مدنیة) جهان بە هەڵەدا چوبن و هەمو لایەکیان یــەك کەوتبن لەسەر ئەم هەڵەیە ؟!!! ئەمیش ئەڵێت :

شارستانی چی ؟ !! ئایا دیومانە لەم شارستانیانەی کــە ئێوە ئەیڵێن ؟ غەیری شاری گەورە و خانوی قوچ و کۆشــکی زل و کارخانــەی گەورە نەبێت کە لۆکە و ئاوریشمی تیا رەنگ ئەکرێت و ئەتەنرێت و کان و کارخانە و دەست گرتن نەبێت بەسەر بازرگانیدا بــۆ قازانج و سودی خۆیان ، غەیری درۆستکردنی تۆپی گەورە و پایۆزی جەنگی و گەلی شتی‌تر نەبێت بــۆ

کوشتنی ئادەمی ، کە ئەو دەوڵەتە شارستانیانە تێکڕا دەست پێشکەری ئەکەن تییانە •

ئەگەر هەرچی ئەم دروست کراوانی زانینی (علمي)یە هەیــە لەگەڵ هەمو جۆرە چاکەیەك کە لە شارستانێتیی ئەو دەوڵەتە بەرزانەدا هەیە و لەگەڵ سەد چەندانەی خۆیا بیخەینە تای ترازویەکــەوە ، و ئــەم هەمــو جەنگە تێکڕاییانەی کە هەڵی ئەگیرسێنن لەناو خۆیانا لەگەڵ ئەو هەمو خوێنەی کە ئەیڕێژن و ئەو منالأنەی کە ئەیانکەن بە هەتیو و ئەو ژنانەی کە بێمێردیان ئەکەن و ئەو شارانەی کە وێرانیان ئەکەن بیخەینە تاکەی تریەوە ، تایزانین و شارستانێتی ئەچێتە ئاسمان و تاکەیتری ئەنیشێتە سەر زەوی ، کە وابو هەرچی شارستانێتی و زانین و بەرزبونەوەیان هــەیە هــەمووی نــادانی و جانەوەری و بێزیریە ، لەم رووەوە ئادەمی گەلێك لە گیان لەبەری تر نزمتر وبەستترە • کەس بیستویەتی ملیۆنێك ئەژدەها بەرامبەر بە یەك بوەستن و یەکتری شەق وپەق بکەن ؟ و یا ملیۆنێك شێر تێك بەربن و خوێنی یەکتری هەڵلوشن ، کە وابو لەناو شارستانیەکانا نەزانین هــەیە و نە شارستانێتی ، بەڵکو ئەوەی بە بالأیان بڕابێت دڕندەیی و جانەوەریە ، هەر وەخت جەنگ و ئاژاوە نەما ، ئەو حەلە ئەتوانین بڵێین ، ئادەمی ژیر بــووە و پێی ناوەتە سەر پلەی یەکەمی زانین و زانیاری •

سەید جەمالوددین چوار ساڵ و چەند مانگێك لە ئەستەموڵ ماوەتەوە ، لە ساڵی چووارەما رۆژێك پیاوێکی ئێرانی کە ناوی (رەزا ئاقا خانی کرمانی) ئەبێت و لە کاتی خۆی لەگەڵ سەیدا رەهەندەی دەستی ناصرەددین شا ئەبن لە بارەگای عەبدولعەظیم ، و ماوەیەك بە یەکەوە بون لەوێدا و بەو بونەیەوە بون بە ئاشنا و ناسیاوی یەك ، لە پاشــا ســەید لە بارەگای عەبدولعەظیم دەرئەهێنرێت و رەهەنــدەی عــیراق ئــەکرێت ، ئینجــا کــە رەزا کرمانی

که ئەبیەت سـەید لـە ئەورۆپـاوە چـووە بـۆ ئەسـتەمبۆل ئـەمیش ئەچێت بۆ لای سەید، سەید که چاوی پێ ئەکەوێت زۆری پێ خۆش ئەبێت و پێکەوە باسی ئێران و بەدبەختیی گەلی ئێران ئەکەن ، که چۆن بۆن بە توشی ئەو شا زۆرداره ستەمکارەوە ، رۆژێك رەزا کرمانی ئەڵێت : « من ئامادەم که خۆم بکـەم بە قوربانی گەلی ئێران و شا بـکوژم » ، سەیدیش ئەڵێت : « ئەگەر وایە دە بچۆ بیکوژە » ، رەزا کرمانیش ئەڕوات له دووای دوو مانگ رۆژێك ناصرەددین شا له مزگەوتی عەبدولعەظیم ئەبێت ، رەزا کرمانی ئەچێت ئەیکوژێت و پێی ئەڵێت : « بگرە له سەید جەمالوددینەوە ! » .

ئەم دەنگ و باسە گەیشـتـەوە ئەستەمبۆل و سەید زۆری پێخۆش ئەبێت و ئەڵێت : « دەرکەوت که گـەلی فارس نەمردووە ، گـەلێکی وا زیندووە که هەرگیز لێی بێهیوا نەبین، چونکه گەلێك رۆڵه و جگەرگۆشەی وای بێت که تۆڵەی خۆی بسێنێت و سەرۆکی ستەمکاری له خاکا بنێژێت ، گەوهەری گیانی له دەست نەداوە » ، بەم جۆرە قـانە ئەدوا لەگەڵ ئەوانەی که ئەهاتنە لای . له پاشا که گۆڤاری (الالیـستراسیون)ی فەرەنسی بۆ دێت ، وێنەی رەزا ئاقا خانی کرمانی ئەبینێت بە هەڵواسراوێ و مەردوم لـە هەمو لایەکەوە تەماشای ئەکەن سەید بە دەنـگی بەرز ئەم شیعرە ئەخوێنێتەوە و ئەڵـێت :

علـوٌ في الحيـاة وفي الممـات
لعمرك تلك احدى المعجزات

بە دانیشـتوان ئەڵێت « تەماشای کەن چەند بەرزە و ئەمانەی تەماشای ئەکەن چـەند له خوار ئـەوەوەن » . ئەو جاسوسانـەی که وەك پەپوله بڵاوبوبۆنەوە بە دەور و بەری سەیدا، هەمو وتەیەکی سەیدیان ئەگەیاندەوە بە سولتان عەبدولحەمید ، سولتانیش هیچ گومانێکی نەما که ئەم کوشتنە بە

پەنجەی سەید بووە و زۆر رقی لە سەید هەڵئەستێت و پڕ بە دڵ ئەتۆقێت و ترسی لێ ئەنیشێت ، لەبەر ئەوە فەرمان ئەدات کە چاودێرییەکی زۆر قورس بخەنە سەر سەید و نەیەڵن کەس بچێتە لای بەبێ ئاگاداری سوڵتان[٢٨] .

لێرەدا ئەگێڕنەوە کە سەید هەمۆ ئێوارانێك چووە بۆ کاغەزخانە و یەك دۆ سەعاتێك بە تەنیا دانیشتووە ، ئینجا گەڕاوەتەوە ، لەو رۆژانەدا ئەبینێت کە ئێواران یەکێك لە جاسوسەکان بە پێ دوای ئەکەوێت ، رۆژێك لە (مابین) بە فەرمانبەرانی مابین ئەڵێت : « ئێوە عەرەبانەیەکتان داوە بە من و جاسوسێکتان دوا خستوم کە من بە غار بڕۆم ئەویش بە هەڕاکردن دوام ئەکەوێت و هەناسەبڕکێی پێ ئەکەوێت و نامگاتێ، بۆ بەزەییتان پیا نایەتەوە و عەرەبانەیەکی نادەنێ تا بۆ هەر لایەك بچم بمگاتێ ؟ »[٢٩] .

خولاسە سەید جەمالوددین وەك بەندێکی لێهات ، لە کۆشکەکەیا زۆر دڵ تەنگ بۆ ، تا ناچار کاغەزێکی نوسی بۆ (فیس مۆریس) راوێژکاری باڵیۆزخانەی ئینگلیز لە ئەستەمبوڵ کە بیگەیەنێتە پاپۆڕێك تا خۆی پێ رزگار بکات لە ئەستەمبوڵ ، بەڵام خێرا عەبدولحەمید هەستی پێ ئەکات ، بە ناوی ئیسلام و خەلافەتی ئیسلامییەوە تکای لێ ئەکات کە بەم جۆرە خەلیفە نەشکێنێت ، و ئەمیش کە گەورەترین زانا و وێژەر و مەزنترین فەیلەسوف و سیاسی و بەرزترین دواندەر و رۆژنامەچی بووە لە جیهانا ، لێرەی زێڕ و تەپاڵەی لا وەك یەك بووە و ژیان و مردنی بەلاوە چوِن یەك بووە ، ژیانی ئەگەر ویستبێت هەر بۆ خزمەتی حکوماتی ئیسلامی بووە ، نەخوازەڵا خەلافەتی ئیسلامێ کە رزگاریان بکات لە دەست داگیرکەران و ئەوانەی کە لە

(٢٨) بەراوێژی شەکیب ئەرسەلان بەسەر (حاضر العالم الاسلامی)یەوە .
(٢٩) بەراوێژی شەکیب ئەرسەلان بەسەر (حاضر العالم الاسلامی)یەوە .

زۆر دەستی داگیر کەرانیشا نەبون ئاگاداریان بکات لەوەی کە نەکەونە داو و تەڵەی داگیر کەرانەوە ــ پەشیمان بووەوە و جوابی فیس مۆریسی دا وتی : ئارۆم هەرچی ئەبێت با بیێت و مایەوە تا دوای چەند مانگێك و مرد .

لەم ماوەیەدا لە قسە و گوفت و گۆیەوە دەرئەکەوێت کە زۆر خەمبار بووە ، چونکە بیری لە ژیانی رابوردوی خۆی ئەکردەوە ، کە سالەهای ساڵە لە هەوڵ و تەقەلایەکی ئێجگار زۆردایە بۆ ئەوەی کە حکومانی ئیسلامی خەبەر بکاتەوە و هەنگاو بە هەنگاو پێشیان بخات ، کەچی خوا نەکات دەمارێکیان لێ بدات و هیوای بە کۆمەڵێك بۆ لەو قوتابیانەی کە پێی گەیاندن بۆ پاشەرۆژ ، کەچی هیچیان نەکرد و چاوی لە شایەکەوە بۆ کە بە پێی ئارەزوی ئەم ئیش بکات ، کەچی ناپاکی لەگەڵ کرد و بە تەمای گۆڤارێك بۆ کە جیهانی پێ بیدار بکاتەوە ، کەچی داخرا و پڕ بە دڵ هیوای بە سولتانێك بۆ کە یارمەتی بدات کە هیچ هیوایەکی پێ نەما ، چی بە دەستەوە ماوە دوای تەمەنێکی زۆر کە بە سەری برد بە تاڵی و دەردی سەری و دەربەدەری و رەهەندەیی و بەندی و دەرکردن و بیرکردنەوە لە ئازادی و بێدارکردنەوەی نوستووان ، هیچی بە دەستەوە نەماوە ئەوە نەبێت کە خۆی شێرێکە لە باخچەی گیانلەبەران (حدیقة الحیوانات)دا گۆرانی بڵێت بۆ ئازادی و سەربەستی خۆی دەستی نەکەوێت ، دوای ئەوەی کە داوای ئازادی هەمو جیهانی ئیسلامی ئەکرد و هیوای دەستکەوتنیشی بو .

بەم رەنگە مایەوە تا سالی ١٨٩٧ ز = ١٣١٤ ك و لە دوای چەند مانگێکی کەم لە کوشتنی ناصرەددین شا ئازارێك لە یەکێك لە دانەکانیدا پەیدائەبێت. لەسەر قسەی دکتۆر دانەکەی ئەکێشن ، دوای ئەوە شوێنەکەی کیف ئەکات و هەڵئەئاوسێت ، لە پاشا سەرەتان لەو شوێنە پەیدائەبێت و

ئازارەکەی رۆژ بە رۆژ زۆرتر ئەبێت . سولتان فەرمان ئەدات بە گەورەترین نەشتەرکار (جراح)ی خۆی و بە نزیکترین بارەگای ئەنورزادە ئەسکەندەر پاشا ، کە نەشتەرکاری بکات ، بەڵام نەشتەرکاریەکەی سەرناکەوێت و ئازارەکەی بڵاوئەبێتەوە بە هەمو جەستەیا ، لە رۆژی سێشەممە نۆی ئازاری ساڵی ۱۸۹۷ ز سەعات (۱۲٫۳۰) دەقیقە = ۷ شەوالی ساڵی ۱۳۱٤ کۆچی دوایی ئەکات .

لێرەدا مەردوم ــ بەبۆنەی نزیکی ئەم نەخۆشی سەیدە لە کوشتنی ناصرەددین شا و ترس لێ نیشتنی سولتان عەبدولحەمید لە کوشتنی خۆی ــ زۆر قسە ئەکەن ، هێندێك ئەڵێن شرینقەیەك دراوە لە پۆکی بە جۆرە زەهرێك کە بووە بە هۆی دەردێکی وەك سەرەتان ، هێندێك ئەڵێن نەشتەرکاریەکەی باش نەکراوە ، هێندێك ئەڵێن برینەکەی پاك و تەمیز رانەگیراوە تا بە تەواوی تەشەنەی کردووە خولاسە ــ وەك لە هەمو سەرچاوەکانەوە دەرئەکەوێت ــ دەستێکی پیس بووە لە مردنیا . هەروەك لە میسردا بڵاوە کە ئەو دەستەش بووە لە مردنی (شیخ محمد عبده) و (عبدالرحمن الکواکبي)دا[٣٠] .

شەکیب ئەرسەلان ئەڵێت : لە مانگی کانونی دوەمی ساڵی ۱۹۲۳ زدا لە لۆزان چاوم کەوت بە (کۆنت لاون استروروغ) خاوەرشناس (مستشرق)ی زانای بەناوبانگ و وەرگێری کتیبی (الاحکام السلطانیەی ماوەردی) بۆی گێرامەوە وتی :

سەیدجەمالوددین زۆر ئاشنام بو ، رۆژێك لە ئەستەمبوڵ دوای نەشتەرکاریەکەی ناردی بە شوێنما وتی : سولتان زۆری کرد کە ئەم

(٣٠) تاریخ الاستاذ الامام .

نەشتەرکارییە ئەبێت هەر نەشتەرکاری ئەو بیکات ، ئێستا ئەوەتی ئەم نەشتەرکارییە کراوم ئازارم زۆرتر بووە تکای کرد کە نەشتەرکارێکی فەرەنسی ئازادی پاکی بۆ بنێرم تەماشای برینەکەی بکات ، منیش دکتور لاردیم بۆ نارد – کە ئێستاش ماوە و لە جێنێف دائەنیشێت لە سویسرە – دکتور کە تەماشای برینەکەی ئەکات ئەبینێت ، یەکەم نەشتەرکاریەکەی باش نەکراوە ، دووهەم پاك و تەمیز رانەگیراوە ، دکتور لاردی هاتەوە لام و ئەم خەبەرە دڵگیرەی دامێ ، دوای چەند رۆژێك سەید کۆچی دوایی کرد .

هەروا شەکیب ئەرسەلان ئەڵێت : ئەم قسەیەم گێڕایەوە بۆ یەکێك لە پیاوانی قەسری سولتان عەبدولحەمید، ئەویش وتی : قەنبور زادە دکتورێکی پاکی شەریفی وا بوو کە هەرگیز ناپاکی وا ناکات، بەلام دانسازێکی عیراقی– کە ناوی جارح بوو – زۆر هاتوچۆی سەیدی ئەکرد بۆ تەماشاکردنی دانەکانی ؛ و ئەم دانسازە لەلایەن وەزارەتی ئەمن و ئیستخباراتەوە کرابوو بە سیخوڕ (جاسوس) بە سەریەوە و بە پارە کردبوویان بە دوژمنی سەید ، کابرای قەسر وتی : جارێکیان ویستم جارح دەرکەم و نەیەڵم بچێت بۆ لای سەید بەلام بەڕێوەبەری ئەمن ئیشارەتێکی زۆر پەنهانی کردم کە وازی لێ بێنم ، بەمە تێگەیشتم کە ئەم دانسازە بە فەرمانی بەڕێوەبەرێتی ئەمن ئەم هاتوچۆیە ئەکات و سەید ئاگای لەمە نیە ؛ دوای کۆچی سەید هەرچەند جارحمان ئەدی زۆر بە کرێ و ماتێ و خەمباری و تەریقی و رەنگ‌داهێزراوی ئەماندی ، وەك هەمیشە سوژنئاژن بکرێت وابوو ، بەو بۆنەیەوە هەرچەند جارحمان ئەدی بیرمان ئەچوو بۆ ئەوە کە ئەو دەستکاری برینەکەی کردبێت و پیسی کردبێ یا هەر پێشەکی نەخۆشییەکەی دروست کردبێت .

ئەمە رەسمی سەید جەمالوددینە
لە نەخۆشی مردنیا لە ساڵی ١٣١٤ك ـ ١٨٩٧ز

سەید دوای شتن و کفن‌کردن لە مزگەوتی (تشویقیە) لە (نیشان طاش) نوێژی لەسەر کرا و لە گۆڕستانێك لە نزیك کۆشکەکەی خۆیەوە نێژرا و لەبەر زۆری پۆلیس و سیخوڕ کەس نەیوێرا لەگەڵ دارتەرمەکەیا بڕوات سێ‌کەس نەبێت لە دۆستانی ، ئەوانیش سەهل پاشای کوڕی فەضل پاشا و عەلی قبودانی میسری و جۆرجییە ئەفەندی کونجە کە لە کاتی گیانەڵادا بە دیاریەوە بووە ، و لە ماوەی ئەو چەند مانگ نەخۆشییەدا دوو سەد لیرەی لە پارەی خۆی بۆ خەرج کردووە .

دوای هاتنەوە لە گۆڕستان خێرا سوڵتان چەند پیاوێکی قەسری خۆی ئەنێرێت بۆ ماڵی سەید و هەرچییەکی لە پاش بەجێ‌ئەمێنێت لە نووسین و یادداشت هەموی ئەبەن و فەرمان دەرئەچێت بۆ هەموو رۆژنامەچییەکان کە

هیچ نەنوسن دەربارەی سەید و هەرچیش لە دەرەوە بێتە ژورەوە والییەکانی تورك دەستی بەسەرا بگرن[٣١] .

ئەم هەڵکەوتووە تا بڵێیت زیرەك بووە ، بە رەنگێك کە بە دوو رۆژ پیتەکانی زمانی فەرەنسی وەرگرتووە لە یەکێك ، هێندێك وشەی زمانەکەشی لەبەرکردووە و لە ماوەی سێ مانگدا خۆی لە خۆیا فێری زمانی فەرەنسی بووە ، بە جۆرێك کە بتوانێت وەریبگێرێتە سەر زمانیتر[٣٢] ، هەروەها یەکە دواندەر بووە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستا . دکتۆر شبلی شمیل ئەڵێت :

سەید جەمالوددین زۆر دواندەر (خطیب)ێکی کوتوپڕی بووە ، تەنانەت جارێکیان کە تازە هاتبوو بۆ میسر ، خۆم بە دیارەوە بوم لە ئەسکەندەریە دوانێکی کوتوپڕی دوو سەعاتی دا بە عەرەبییەکی رەوان و شێوەیەکی زۆر جوان ، رستە لە رستەی جوانتر و بە کەڵکتر ، بە جۆرێك کە دانیشتوان هەموو سەرسام بوون لە دوانەکەی[٣٣] .

سەید کۆمەڵە وتارێکی فارسی لە چاپدراوی هەیە لە نامەخانەکەی منا کە لە ئەفغان و ئێران داوێتی لەناو کۆڕ و کۆبونەوەی زۆرگەورەدا لەبەر و لە پڕ ، بەبێ نوسینی لەسەر کاغەز ، هەرچەند یەکێك لەو وتارانە ئەخوێنمەوە ، بڕوا ئەهێنم بەو قسەیەی کە ئێرانییەکان ئەیکەن و ئەڵێن : هەرچەند سەید وتاری دابێت ، دوای لێبونەوەی زۆر لە گوێگران ، بە تین و تەوژمی ئەو وتارەی بێهۆش کەوتون و دوای ماوەیەك هۆشیان بە خۆیانا هاتۆتەوە .

شتێکی سەیرتر لە هەر کوێیەك بوایە هەمیشە ئاگای بووە لە بزوتنەوەی زانین و زانیاری ئەوروپا و ئەو شتەتازانەی کە رۆژبەرۆژ

(٣١) بەراوێزی شەکیب ئەرسەلان بە سەر (حاضر العالم الاسلامی)یەوە .
(٣٢) تاریخ الاستاذ الامام .
(٣٣) تاریخ الاستاذ الامام .

ئەدۆزرانەوە و دروستئەکران بــە رەنگێك وەك بــە دەرس خوێنــدیێتی وابووە[٣٤] .

لەمانە سەیرتر دڵێکی پێوە بووە وەك پۆلا ، بە رەنگێك لە رۆژی زۆر ئاڵۆز و پڕ لەترس و بیسا گیراوە و براوە بەبێ سەروشوێن ، کە کەس لە ماڵی خۆیا ئۆقرەی نەبووە ، کەچی ئەو وەك بۆ سەیران بچێت وا بووە[٣٥] .

لەمەش سەیرتر ، وەختێ وا بووە گیراوە و رەهەندە کراوە بێئەوەی یەك پوولی پێبێت و لەو کاتەدا مریدەکانی پارەیان بــۆ بردووە ، کەچی لێی گڵنەداونەتەوە و پێی وتوون : شێر لەسەر نێچیر یەکی ناکەوێت[٣٦] .

لەمەش ســەیرتر ، هەرچەند چۆبێت بۆ لای سوڵتان عبدالحمید ، کــە هەستابێت دوا بە دوای چۆنە دەرەوەی کیسەیەك لیرەی بۆ ناردووە کە سەد دانەی تیا بووە ، زیاد لە مانگانەکەی کە ٧٥ لیرە بووە جارێکیان کیــسەیەکی قەیفەی مۆری بۆ ئەنێرێت کە دێتە ماڵەوە ئەیداتە دەست موحەمەد پاشای مەخزۆمی کە ئەیژمێرێت پێنج سەد لیرە ئەبێت ، بە موحەمەد پاشا ئەڵێت : دۆ جبەم بۆ لێبکە و ئەوی کەی هەڵگرە بۆ ســیغار ، واتــە چیلێئەکەیت بیکە[٣٧] .

لەمانە لە هەمتوی ســەیرتر ئەوەیە ، مەردوم تا هــەژارتر و بێ نــەواتر بووایە ، سەید میهرەبانتر ئەبۆ لەگەڵیا و زۆرتر رێزی ئەگرت و تا گەورەتر بوایە سەید لەگەڵیا بە دەعبەو دەمارتر ئەبۆ ، یەکێك ئەگەر تێکەڵێ ســەید لەگەڵ سوڵتان عەبدولحەمیدا بخوێنێتەوە تێئەگات کە سەید لەگەڵیا وەك

(٣٤) تأريخ الاستاذ الامام .
(٣٥) تأريخ الاستاذ الامام .
(٣٦) تأريخ الاستاذ الامام .
(٣٧) خاطراتی جەمالوددین .

مرۆڤێکی عادەتی چۆتە لای و گفتوگۆی لەگەلا کردووە[٣٨] .

گۆڕی سەید جەمالوددین سی ساڵ مایەوە بە وێرانی و بەبێ کێلێکی نوسراو ، تا لە ساڵی ١٩٢٦ زدا دۆستێکی کۆنی خۆی مستەر (گراین)ی خاوەرشناسی ئەمریکی ، هاتە ئەستەمبوڵ ، لە پاش گەڕان و پرسیارێکی زۆر گۆڕەکەی دۆزییەوە کە لەگەڵ خاکا تەخت بوبو ، هات لە هەمو رۆیەکەوە لە مەڕمەڕی گرت ، لە رۆیەکی کێلەکەیەوە ناوی سەید و مێژوی بون و مردنی لێنوسیوە ، لە رووەکەی تریشی نوسی « ئەم زیارەتگایەی دروستکرد ، دۆستی بە راستی موسوڵمانان لە هەمو گۆشەیەکی جیهانا و خێر خواهی ئەمریکی مستەر (شارلس گراین) لە ساڵی ١٩٢٦ ز »دا . لەپاشا قەفەزێکی لە شیشی ئاسن بۆ دروستکرد و لە گۆڕەکەی دای‌مەزراند .

★ ★ ★

لە سەرەتای مانگی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٤ ز = ١٣٦٣ ك و لەپاش پەنجا ساڵ لە مردنی سەید جەمالوددین ، ئێسك‌وپرۆسکەکانی برایەوە بۆ ئەفغان ، بە جۆرێکی زۆر گرنگ بە عیراقا تێپەڕی ، بەیانی رۆژی یەکشەممە ٢٤ ذی الحجەی ١٣٦٣ ك = ١٠/١٢/١٩٤٤ ز گەیشتە مۆسڵ ، لە دوای پێشوازی و مەراسیمێکی زۆر گەورە ؛ بە شەمەندەفەر کەوتە رێ و سەعات شەش و نیو گەیشتە بەغدا و پێشوازیەکی زۆر گەورەکرا و برا بۆ بارەگای (عبدالقادر الگیلانی) ، بەیانی سەعات دۆ و نیو شاری بەغدا دایاری بەسەر تەکیەی قادرێدا ، هەرچی لەوێدا بۆ بە پێوە وێستان ، و دواندەران بە ریزە دەستیان کرد بە خوێندنەوەی دوانی خۆیان ، لە (طه الراوی)یەوە تا (محمد مهدی الجواهری) ، نوێنەری ئەفغان وەرامی دایەوە و سوپاسی کردن ،

(٣٨) تاریخ الاستاذ الامام .

ئینجا دارتەرم هەڵگیرا بۆ فرۆکەخانە . و ئێـوارەی رۆژی پێنـج شـەممە ١٧/١/١٩٤٤ ز = ١-١-١٣٦٤ ك گەیشتە بەسرە و پیاوماقوڵانی شار هەمو لە فرۆکەخانە ، لە چاوەڕوانیدا بون، بە گەیشتنی لیژنەی تایبەتی وەریگرت و بردیانە جامع المقام لە عەشار ، بەیانی دوای مەراسیمێکی زۆر جوان بە فرۆکە برا بۆ هیند و لەوێوە بۆ ئەفغان(٣٩) .

★ ★ ★

ئامۆژگارتیەکانی سەید و ئامانجەکانی چین ؟

وەك « لۆثرۆب ستۆدارد »ی ئەمریکی ئەڵێت :

(پوختەی ئامۆژگاریەکانی سـەید جەمالوددین ئەوەیە کـە رۆژئاوا رێگر و بەرهەڵستی رۆژهەلاتە ، گیانێکی سەلیبی لە هەمو دڵێکیانا بۆسەی خواردووە ، بە کالایەکی رەگەزپەرستیەوە ، ئەم گیانە هەوڵئەدات بە هەمو جۆرێك بۆ خاوکردنەوەی هەمو جموجۆڵێك کە موسلمانان بیانەوێ بیکەن بۆ رێکخستن و راپەڕینی خۆیان) .

« لەبەر ئەوە پێویستە لەسەر موسوڵمانان بە تێکڕایی کە یەکبگرن و ببن بە یەك بۆ بەرهەڵستی هەمو جۆرە هێرشێکی رۆژئاوا و بۆ بەر گری لە خۆیان ، ئەمەش ناکرێت تا مایەی پێشکەوتنی رۆژئاوا نەدۆزنەوە و نەچنە جەنگیانەوە » .

(غۆلد سیهر) خاوەرشناسی مەجەری لە (دائرة المعارف الاسلامی)دا — کە بە فەرەنسی نوسیویتی — ئەڵێت :

سەید جەمالوددین لە پیاوە هەرە گەورەکانی ئیسلامە لە سـەدەی نۆزدەهەما و بە پێی بیروبـاوەڕی (براون) فەیلەسـوفێکی زۆر گەورە و

(٣٩) ذکرای ئەفغانی لە عیراقدا .

نوسەرێکی زۆر بە بەهرەو دواندەرێکی زۆر رەوان و رۆژنامەچییەکانی زۆر بە دەسەلاتە ، هەر وەك سیاسییەکی زۆر پایە بەرزە ، دۆستەکانی بە سیاسییەکی زۆر گەورەی ئەزانن ، هەر وەك دوژمنەکانی بە شۆرش هەلگیرسێنەرێکی خەتەرناکی ئەبینن، سەید ئەیویست هەرچی ولاتی ئیسلام هەیە لە ژێردەستی بیگانان رزگاری بکات و خۆیان لەناو خۆیان ئیدارەیەکی پڕ لە ئازادی و رێکوپێکیان ببێت ، هەر وەك ئەیویست پەیوەندی و پەیوەستییەکی وا لە ناویاندا دروست بکات ، کە بیگانە نەتوانێت دەستبخاتە کار و باریانەوە •

سەید ئەلێت :

« هەرچی بیرێکم بۆ هەمۆم کۆکردەوە و تەماشایەکی رۆژهەلات و دانیشتووەکانیم کرد ، ئیستکی پێ کردم ئەفغان کە نیشتمانمە و لە خاك و ئاوی ئەوم ، ئنجا هیند کە لەوێ ژیری و بیر و خوێندنم وەرگرتووە ، ئنجا ئێران کە دراوسێی نیشتمانمە ، ئینجا دورگەی (جزيـرة) عەرەب لە حجاز کە جێی هاتەخوارەوەی ئاینمە و لە یەمەن و نەجد و عیراق و بەغدا و شام و ئەندەلوسیا ، هەر بەو رەنگە هەمۆ ولاتێك و دەولەتێك لە دەولەتانی ئیسلام ، ئینجا هەمۆ رۆژهەلات ، منیش ئامێر (جهاز)ی مێشکم تەرخان کرد بۆ دەست نانە سەر دەردیان و دۆزینەوەی دەرمانیان بینیم کوشندەترینی دەردیان دەردی دوبەرەکی نـاو خۆیان و پـەرەوازەیی بیر و رایانە و دوبەرەکیانە لەسەر یەك کەوتن و یەك کەوتنیانە لەسەر دوبەرەکی ، منیش دەستمکرد بە یەکخستنیان و بیدارکردنەوەیان بە مەترسی (خەتەر) رۆژئاوا کەوا دەمی لێ داچەقاندوون بۆ قوتدانیان » •

لەبەر ئەمە هەرچی مێژونوسی سەید هەیە هەمۆ لەسەر ئەوەن ، کە ئامانجی سەید لە ژیانا دۆ شت بووە :

١ ــ بلاوکردنەوەی گیانێکی نەبەز لە هەمو رۆژهەلاتا ، تا راپەڕن لە زانین و زنیاری و پاکردنەوەی بیر و باوەڕ لە هەمو پیز و پوچێك و تەکاندنی رەوشت و خۆ لەو شتە خراپانەی کە لیی نیشتووە لەگەڵ هێنانەوەی پایە و پلەی جارانی و گەورەیی و نرخی پێشوی •

٢ ــ پالنان بە داگیرکردنی داگیرکەرانەوە ، تا هەمو ولاتانی رۆژهەلات سەربەخۆیی خۆیان دەست ئەکەوێتەوە و هــەمو لایەکیان بــە جۆرێکی وا نزیك ئەکەونەوە لەیەك کە مەترسی رۆژئاوایان نەمێنێت •

بە کورتی سەید لە ژیانی خۆیدا هەمیشە ئەم دو بەیداخەی هەلگرتووە، یەکێکیان زانیتی و ئەوی‌تریان سیاسی •

کە کــۆچی دوایی‌کرد ، ئەم دو بەیداخە لە یــەك جیابونەوە و هەر دەستەیەك لە پێگەیشتوانی بەردەستی یەکێکیان هەلگرت لەم دو بەیداخە ، یەکێك نەبو بتوانێت هەردوکی هەلگرێت • بەم رەنگە (شیخ محمد عبده) ــ کە گەورەتــرین قوتابی و بــە دەسەلاترینیانە ــ بو بە جێنشــینی لە هەلگرتنی بەیداخی زانین و زانیاریدا ، عەبدوللا نەدیم و مســتەفا کامل و سەعد زەغلول بون بە جێنشینی لە هەلگرتنی بەیداخی سیاسیدا •

ئەمە لە میسردا هەر بەو رەنگە لە هەمو ولاتەکانی رۆژهەلاتی‌تردا ، پێگەیشــتووەکانی بەردەستی هێندێــکیان بەیــداخی بــەرژەوەندی و رۆشن‌بیری و هێندێکیان بەیداخی سیاسی هەلگرتووە •

سەید شێت و شەیدای ئازادی و ســەربەخۆیی حکوماتی رۆژهەلات بووە ، لەهەر لایەك بویی شۆڕشی تیا هەلگیرساندووە و زۆر گەڕاوە بە ئەوروپادا ، نەخوازەلا پــارس و لــەندەن و مۆســکۆ و هەمیشــە لــە رۆژنامەکانیــانا نوســیوێتی و هێــرشی بردۆتە ســەر سیاســەتی حکوماتی

ڕۆژئاوا و لە زانستگاکانیا دواوە و وتاری سیاسی زۆر گرنگی تیادا داون و لەگەڵ پیاوانی زانستی و سیاسی و وێژەیدا تێکەڵی کردووە ، و ئینگلیز لە هیند و لە میسر دەربەدەری کردووە و گۆڤاری (عـروة الوثقی)ی داخستووە و لە هەر لایەك بۆیێت قۆرت و گرێ و کۆسپی بۆ پەیداکردووە، لەبەر ئەوە زۆر دوژمنی ئینگلیز بووە و گۆڤاری (عـروة الوثقی)ی پڕ کردۆتەوە لە دژی ئینگلیز و هەمۆی هێرشە بۆ سەر ئەو .

سەید هەرچەند چاوی بە بەرزیی ئەورۆپا و پەستی ڕۆژهەڵات ئەکەوت ، ئاگری تێبەر ئەبۆ نەخوازەلا کە بیبینایە حکومەتێکی بێگانە پەنجەی تێبردووە و لیمی تێکوتاوە ، یا حوکمێکی خودسەری و قەرەقوشی ئیشی تیا ئەکات ، ئەو حەلە بە هێز و تواناى خۆیەوە ، ئەیویست ئەو بێگانەیە دەرکات یا ئەو حوکمە بڕوخێنێ . بەسە بۆ گەورەیی سەید کە لە مێژوی ڕۆژهەڵاتی تازەدا یەکەمین کەسێکە کە داوای ئازادی کردبێت و یەکەمین شەهیدێکە لە ڕێی ئازادیدا .

سەید زۆر خەریك نەبووە بە دانانی (تألیف)ی کتێبەوە بەڵکو هەمیشە خەریك بووە بە تالیفی گەلان و تەسنیفی حکوماتی دەستورییەوە ، لەگەڵ ئەمیشە سەید ئەگەر هیچ تەئلیفێکی بەجێنەهێشتبێت تەنیا (شیخ محمد عبده) نەبێت بەسێتی .

سەید ئەگەر سولتان عەبدولحەمید نرخی نەدابێت بە گۆزەکەی و سێ ساڵ مابێتەوە بە وێرانی ، بەڵام ڕێبازەکانی دوای خۆی و دوای یاخیەکانی ئەستەمبوڵ و تاران و قاهیرە ــ سەوزبوون و باڵایان کرد و پەلوپۆیان هاویشت لەهەر سێ دەولەتەکەدا ، وە بێداربوونەوەیەك ئەگەر بێت لە حکوماتی ڕۆژهەڵاتا ، هەمۆی لەوەوەیە .

★ ★ ★

سەید زۆر قسەی بەرز و پڕ لە فەلسەفەی وای هەیە کە شایستەن بە ئاوی تەلا بنوسرێنەوە ، وا بۆ پەند و ئامۆژگاری هێندێکیان ئەنوسین :

* گەل بەبێ رەوشت و خوی بەرز نابێت ، رەوشت و خوش بەبێ بیروباوەڕ نابێت ، بیروباوەڕیش بەبێ تێگەیشتن نابێت .
* هەرکەسێك بیەوێ بژیت ، با بمرێ لە رێی ژیانی گەلیا .
* ناخۆشترین رۆژگار کاتێکە کە نادان گەزارە بکێشێت و داناش بێدەنگ دابنیشێت .
* بێفەزترینی مەردوم کەسێکە کە بیەوێت مەردوم بمرێت بۆ ئەوەی خۆی بژی و گەورەتریان کەسێکە کە سەری خۆی دابنێت لە رێی ژینی مەردوما .
* سەربەخۆیی ئەستێنرێت و نادرێت .
* خاوەن حەق بە هێزە با زەبوونیش بێت ، بێحەق زەبوونە با بەهێزیش بێت .
* هەزار قسە لە ترازوودا ، ناگاتە کردەوەیەك .
* کەسێك دەرگای سەرفرازی لێبکرێتەوە و نەچێتە ژوورەوە ، شایستەی دەرکردنە .
* مەردوم ئەگەر لە تەماشاکردنی ئەستێرەکانی ژوورسەری پەند وەرنەگرێت ، با لە تەماشاکردنی خاکی ئازادانی ژێر پێی وەری گرێت .
* گەلێك کە بە نهێنی پلار بگرێتە گەورەی و بە ئاشکراش بیپەرستێت ،

شایستەی ژیان نیە .

* زیادەڕەوی (اسراف) مەردوم لە تەندروستیدا گەلێك بەزیاترە لە زیادەڕەوی لە داراییدا .
* کەسێك نەتوانێت خۆی باش‌بکات ، چۆن مەردومی بۆ باش‌ئەکرێت .
* گوێزی پوش هەر دەنگ ئەداتەوە .
* چاکترین ڕەنگ بۆ ئاڵای سەربەخۆیی ، خوێنی سەربازانی پاڵەوانانە .
* نەخوێندەواری زیندو مردووە ، خوێندەواری مردو زیندووە .
* سەربەخۆیی هەر بە قسە دەست ناکەوێت .
* کەساسی و خوێندەواری پێچەوانەی یەکن و هەر گیز کۆنابنەوە .
* ئەو کەسەی خۆی بە کوشت بدات لە ڕێی ژیانی نیشتمانیا ، یا ئەمرێت بە پاڵەوانی و شەهیدی وە یا ئەژی بە گەورەیی و خۆش‌بەختی .
* جیهان ئەگەر جارێك پێویست بێت بە پیاو دوجار پێویستە بە ژن .
* هێندێ کەس ڕازین بە مردن لە ترسی مردن ، و لە ترسی کەساسی ، بەرگی کەساسی ئەپۆشن .
* ژیرترینی باوك ئەوەیە کە لەپاش ژن هێنانی کوڕەکەی لەگەڵیا دانەنیشێت و لە جیاتی دراوسێتی هاتوچۆی یەك بکەن .
* دەست‌هەڵگرتن لە بەرزبونەوە مایەی دواکەوتن و نزم‌بونەوەیە .
* نەبووە یەکێك لە پێناوی گەلیا مردبێت ، گەلەکەی زیندوی نەکردبێتەوە .

* مەردوم بە ترس دەوڵەمەند نابێت و بە ئازایی هەژار ناکەوێت .
* بە زۆر گوشین ئەندامی پەراگەندە ئەنوسێن بە یەکەوە .
* باشترین شت بۆ ڕۆژهەڵات ، پاشای دادپرسی بەهێزە . کەڵک نیە لە پاشای دادپرسی زەبوون ، هەر وەك کەڵك نیە لە پاشای بەهێزی ستەمکار .
* زانای هەژار دەوڵەمەندە بە زانینەکەی ، دەوڵەمەندی نادان هەژارە بە نادانییەکەی .
* خراپترین نەخۆشی ڕۆژهەڵات ، دۆبەرەکییانە لەسەر یەککەوتن و یەككەوتنیانە لەسەر دۆبەرەکی .
* ئەگەر سروشت چونیەکی (مساواة) نەخاتە نێوان ژن و پیاوەوە لە دروستکردنا ، بێکەڵکە هەوڵدان بۆ چونیەکیان بە قسە .
* زیندانی ستەمکاران بۆ چاکانی ڕێکخەران (مصلحین) ڕیازەیە ، دەربەدەرکردنیان گەشت و سەیاحەتە کوشتنیان شەهادەتە و ئەمەیان بەرزترین پایەیە .
* وێژەر لە ڕۆژهەڵاتا بە زیندوویی ئەمرێت و بە مردوویی ئەژی .
* گەنجی پردێکە لە شێتی ، هەمو ژیرێك بە ناچاری بەسەریا ئەڕوات .
* ڕۆژئاوا راپەڕی بە زانین و کردار . ڕۆژهەڵاتیش دواکەوت بە نادانی و تەمەڵی .
* تاقە کارێك کە هەر ژن بیکات و تەرخان بێت بۆی ، هەرچی پیاوی جیهان هەیە کۆڵی لێی .

★ ★ ★

السيد جمال الدين الافغاني

العضو العامل : الشيخ محمد الخال

القسـم الثـاني

ثم سافر الى باريس ليزور معرضـها الكبير فـالتقى في مونيخ بالشـاه ناصرالدين عائداً من باريس ، فعرض عليه العودة معه الى فارس ، واعتـذر اليه عما كان ، ووعده ان يمهد له طريـق الاصلاح الذي يقترحـه ، فرفض السيد اولا وقبل اخيراً .

وقد سـارع الشعب الايراني الى الالتفاف حوله من جديد ، ويتوسـل به الى تحقيق مطامحه في اصـلاح الادارة ، واقامة العدل والقـانون ، وبـدت نهضـة اصلاح يكرهها رئيـس الوزراء ، ويخشـى عواقبها فوسوس للشـاه حتى غير قلبه على السـيد .

هناك خرج السيد الى مقام «شاه عبدالعظيم» أحد حفداء الائمـة ــ على بعـد عشرين كيلو مترا من طهران ــ والفرس يعدون مقامه حرمـا من دخله كان آمنا ، فمكث هناك سبعة اشهر ، اتخذه مركزاً لدعايته وخطبه وتهييج الرأي العام ضد الشاه ، منددا بمثالبه وتواطؤه مع الاجانب على نهب

بلاده ، داعيا اياهم الى خلعه ، وكان كثير من العلماء والضباط والشبان يقصدونه باسم زيارة المقام ، فضاق به الشاه ، وانتهز فرصة مرض السيد وتوقفه عن القاء الخطب وانقطاع الناس عن الاختلاف اليه ، فوجه اليه خمسمائة فارس مسلحين فانتزعوه من فراشه وحملوه على برذون ، مسلسلا في فصل الشتاء وتراكم الثلوج والرياح الزمهريرية ، وقاده خمسون منهم الى خانقين في حدود العراق ومنها سافر الى البصرة ، وبقي فيها زمنا حتى أبل من سقامه ، فاخذ يكتب الى علماء الدين السوء الكلمة يهيجهم على الشاه ، وكان الشاه قد تعاقد مع شركة انجليزيه على احتكارها التنباك فانتهز الفرصة ، وكتب خطابا للحاج حسن الشيرازي رئيس المجتهدين ، أبان الضرر على الامة من هذا الاحتكار ، فاصدر الشيرازي فتوى حرم بها على كل مؤمن تدخين التنباك مالم تعدل الحكومة عن مشروعها، وقد اضطرت الى فسخ العقد، ودفع نصف مليون ليرة تعويضا للشركة ، فكانت هذه اولى خطوات الانتقام .

ثم لما عادت اليه عافيته سافر الى لندن ، واسس مجلة شهرية باسم « ضياء الخافقين » كانت تصدر بالعربية والانجليزية ، وكان يكتب فيها مقالات تشع سطورها نارا ونورا ، حمل فيها على مظالم الشاه .

وقد كان لمقالاته صداها العظيم في بلاد الفرس ، اذ أهاجت جماهير الشعب وجماعات العلماء والمفكرين ، وشعر الشاه بالخطر المحدق به فارسل سفيره في لندن الى السيد يسترضيه بما شاء من الاموال ، ولكنه أبى أن يمس مال الظلم ، وقال : « والله لا أرضى الا ان يقتل الشاه ويوارى في القبر ! » .

تجمع عند السلطان عبدالحميد من الاسباب ما حمله على ان يدعو السيد الى الاستانة ، فهو يخشى ان ينضم الى حزب تركيا الفتاة فيكون قوة كبرى الى قوتهم ، خصوصا وقد كان السيد اجتمع في باريس ببعض رجال هذه

الجمعية ، و أطلعوه على خطتهم في اصلاح الدولـة العثمانية ، فراقه مذهبهم وشجعهم على عملهم ، وبلغ السلطان ذلك عنه ، لهذا وذاك رجاه السلطان ان يزور الاستانة ، فاعتذر بانصرافه الى الكفاح في سبيل بلاده ، ثم وجه اليـه رسالة ثانية ، اكثر خداعا ودهاءاً ، فاجاب ببرقية انه ملب دعوة صاحب الجلالة، على أن يؤذن له بالعودة الى أوربا عقب الخطوة بالمقابلة ، فوعـده بذلك ، وسافر جمال‌الدين الى الاستانة فاستقواه السـلطان وهيأ له منزلا جميلا يقوم على ربوة « نشان طاغ » بالقرب من يلدز ، واجرى عليه راتبا شـهريا قدره خمس وسبعون ليرة عثمانية ، وجعل تحت أمره عربة وخدما وحشما ، بعضهم للخدمة وبعضهم للتجسس ، واحاطه بكل أنواع الرعاية المادية .

قضى السيد اكثر من اربع سنين من حياته في الاستانة « يعيش بين مظاهر خداعة من عطف السلطان ودسائس رجال القصر ، وكم حاول ان يسمحوا له بالسفر ، فامسكوه بقية عمره في قفص من ذهب »

ذلك وصف سائح الماني زاره سنة ١٨٩٦ م

مات السيد جمال‌الدين يوم الثلاثاء ٩ مـارت سنة ١٨٩٧م السـاعة ١٢ والدقيقة ١٣ اثر أوجاع مضنية .

ويؤكد اكثر الايرانيين وغيرهم ممن ترجموا لجمال‌الدين ان موته لم يكن طبيعيا . وامر السلطان بدفنه لساعتين من وفاته من غير احتفال ، بين جموع عديدة من الشرطة ، كما امر بمصادرة اوراقه ومذكراته .

هكذا مات السـيد جمال‌الدين وشيعت جنازته بعد أن عاش رجلا مجاهدا ومؤثرا في حوادث الشرق الاسلامي خلال عشرين سنة اكثر مما أثر فيها أي رجل آخر من أهل زمانه .

واذا كان قبر جمال‌الدين ظل في الاستانة مهدما مهجورا حتى جاءه في سنة ١٩٢٦م مستر كراين الامريكي فشيده واظهره ، فحسب السيد ان مبادئه بعد مماته وموت الطغيان في مصر وفارس والاستانة قامت حية مشرقة على أطلاله .

حسب جمال‌الدين من مجد وعظمة . انه في تأريخ الشرق الحديث أول داع الى الحرية ، وأول شهيد في سبيل الحرية .

* * *

رۆشنبیری کۆن و نوێ لە کوردستاندا و

پلەی ئەم رۆشنبیریە لە دەرەوە

ئەندامی کارا : عەلائەدین سەجادی

ئەم کوردستانە پاش ئەوە کە لە سالی «١٧»ی کۆچی و پاش ئەوە کە وردە وردە ئیسلامەتی و ئایینی ئیسلام رووی تێکرد هەتا ماوەیەك پاش ئەوە کورد وەکو ئەو نەتەوانەی کە ئایینی ئیسلام رووی تێکردبوو،لەنێوان چەشنی خوێندەواری پێشووی رۆشنبیری عەرەبیدا مابوونەوە ؛ هی پێشوو ناوی نەمابوو ، هی تازەش بنجی بە تەواوی دانەکوتابوو.لە سەدەی سێیەمی کۆچی بەملاوە زانایانی کورد کەوتنە نووسین و دانانی هەموو جۆرە کتێبێکی « فەلسەفی ، پزیشکی ، ئوسوول ، کەلام ، مەنتیق ، فیقهـ ، ریازیات و ئەدەب » بە زمانی عەرەبی . هەتا رۆژەکان بەملاوە دەهاتن ئەو پلەیە بەرزتر دەبووەوە و دانراوی کورد زۆرتر دەبوو و زیاتر بلاو دەبووەوە . هەرچەند چاپیش لە ناوا نەبوو بەلام دەستنووسەکانیان جێگایان بۆ خۆیان تەرخان کردبوو . زانایانی کورد بە خۆیان و بە دانراوەکانیانەوە لە هەموو گۆشەیەکی عالەمی ئیسلامیدا ئەستێرەیان دەدرەوشایەوە ؛ فێرگە و مەدرەسەکانی ئەو رۆژەی ولاتی ئیسلامی پڕ بوون لە زانایانی کورد و لە دانراوی زانایانی کورد . زانیاری عەرەبی لە هەموو ولاتی ئیسلامیدا رەگی داکوتا و بنجبەستبوو .

کتێبخانەکان بە هەزاران هەزار کتێبی هەمە جەشنەی عەرەبیان تیا دانرا ، زانایانی کورد لەم هەمو زانیارتیانە بەشدارتیان کرد . چ لە رۆی وەرگێرانی زانیارتیەکانیتر بۆ سەر زمانی عەرەبی ، چ لە رۆی دانانی سەربەخۆوە ، چ لە رۆی رژاندنی خەیاڵاتی کوردی لە ناو زمانی عەرەبییەوە . بە درێژی رەوڕەوەی مێژو ئـەم کتێبانە نەوەك هەر لە تەنـیا کتێبخانەکانی وڵاتی ئیسلامیدا بەڵکو لـەو رۆژەشەوە کە ئەوروپا دەستی بە خـۆیا هێنا و کتێبخانەی رێك و پێکی پێکەوەنا . ئەم کتێبانە کەوتە ئەوێشەوە .

کتێبی بە زمانی عـەرەبی و علومی عەرەبی رۆی کـردە ئەوروپا ، رۆژاوایتەکان بـۆ وەرگرتنی زانیاری و بۆ ئاگـاداری لە هەمـو جـۆرە علومێکی کەوتوە ناو زمانی عەرەبی رۆیان کردە رۆژهەڵات ، بە هۆی ئەو هاتوچوەی ئەوانەوە کتێبخانەکانی ئەو رۆژە و ئێمرۆژی ئەو وڵاتانەش نەوەك هەر پڕبـون بەڵکو بە هۆی ئـەو علمانەوە بە تـەواوی ئاوەدان بونەوە .

بەلێ ! کتێبەکان و علمەکان بە زمـانی عەرەبی بون بەڵام خاوەنی کتێبەکان و دانەری ئەو کتێبانە هەر یەکە لە هی نەتەوەیەك بون ، یەکێ لەو نەتەوانە نەتەوەی کورد بۆ ، زانایانی کورد بە هۆی ئەو دانراوانەیانەوە ناوی خۆیان و ناوی کوردیان کرد بە نیگارێك لە ناو ئەو کتێـبانانەدا ، بە هۆی ئەو تابلۆیانەوە ناوی کورد کەوتە سەر رۆپەڕەی زانین و ناسین .

لە رەوڕەوەی مێـژۆدا دۆ رێگا هەبوە بۆ ناسـینی نەتەوە وە یا کەسێك ، یەکێ شیر ، یەکێ قەلەم . دۆر نیە کورد بە جۆرێکی زۆر بێ خەوش و ئاشکرا ئەو دەورە تیشکدارەی وەکو لە قەلەمەکەیا هەبوە لە شیرەکەیا جـێگە لە سـەردەمی (صـلاح‌الدینی ایوبی) ، لـە سەردەمی ئیسلامیدا ــ ئەو دەورەی نەبۆبێ ، بەڵام ئەتوانین بڵێین بۆ ناسـینەکەی

هەمۆ دەم قەلەمەکەی لە پێشەوە بووە ٠

کە ئەڵێین قەلەمەکەی مەبەست ئەو قەڵەمەی نیە کە بە زمانی کوردێ نۆسیبێتی چونکە ئەم قەڵەمەی لە چاو ئیمڕۆڕا تازەیە ! ٠ بەڵکو مەبەست ئەو قەلەمەیە کە بە زمانی عەرەبێ وە یا غەیری عەرەبێ ئەو ڕۆژە نۆسیوەتی و ئەو نۆسینەی لە هەمۆ وڵاتێکی دەرەوە و لە هەمۆ کتێبخانەیەکی دەرەوەدا ئەو نیشانەی دەربڕیوە کە خاوەنی ئەو دانراوە کوردە و ئەو دانەرە لە نەتەوەیەکە کە نەتەوەی کوردە ٠ کەوابۆ هۆی ناسینی نەتەوەی کورد لە دەرەوە و لە عالەمی ئیسلامیدا ئەو دانەرە کوردانە بۆن کە کتێبەکانیان بە هەمۆ ترشەیەکی گیتیدا بڵاو بۆبووەوە ٠ کورد کە ناسراوە هەر بە هۆی ئەوانەوە ناسراوە ، هەر ناوێکی هەبووە هەر ئەو دانەرانە بوون کە بە عالەمیان ناساندۆن ٠

بەڵێ ! ڕاستە ئەوان ــ واتە دانەر و خاوەن دانراوەکان ــ ئەو بیروباوەڕەیان نەبووە کە لە ڕۆی هەستێکی کوردایەتییەوە ئەو دانراوانەیان دابنێن ٠ چونکە لەو ڕۆژەدا نەوەك کورد بەڵکو هەمۆ ئەو نەتەوانە کە چۆنەتە ژێر بەیداخی ئیسلامەتییەوە هیچیان ئەو بیروباوەڕانەیان نەبووە ، هەمۆ هەستێك کە هەبوبێت هەر هەستی ئیسلامەتی بووە ، بەڵام ئەوە لە دانراوەکانیانا هەبووە کە دانەر وە یا وەرگێڕی ئەم کتێبە کوردە و کورد بووە ٠ ئەم دروشمە وەکو لە هی دانەری کورددا هەبووە لە دانەری هەمۆ نەتەوەکانی‌تریشا هەر وا بووە ٠ تەنها ئەم ناوە توانیویە بەرە بە بەرە ، وە سەدە بە سەدە ڕۆشنبیرانی عالەمی غەیری کورد ، چ لە ڕۆژاوا و ، چ لە ڕۆژهەڵاتدا تێبگەیەنێ کە نەتەوەیەك هەیە بە ناوی کوردەوە و ئەم دانەر و وەرگێڕانە لەو نەتەوەیەن ٠ وە لە ڕاستیدا ئەمانە چەپەرێك بوون لە نێوانی نەتەوەکەی خۆیان و عالەمی هەندەرانە بۆ ناساندنی نەتەوەی کورد ٠

لە سەر ئەمە بە باوەڕی من نەتەوەی کورد تا ڕۆژی دوایی قەرزاری ئەو عالم و زانا و ئەدیبانەی خۆیانن کە وا بەو جۆرە بوون بە چرا وە یا ئاوتەیەك کە ڕۆیەزەی کوردیان بە عالەمی‌تر پیشان داوە ، بەڵکو دەتوانین بڵێین تەنیا ئەو زانا و دانەرانە بوون کە ناوی کوردیان بە زۆری لە سەر لاپەڕەی کاغەز چەسپاند .. ئەمەش وەکو وترا بەتایبەتی لە پاش ئیسلامەتی جگە لە تاکە تاکەیەکی کورد و جگە لە ئەماراتی ناوچەیی شتێکی وا بە دەستەوە نەبووە کە کورد بە دەرەوە بناسێنێ ! ..

حوکمەتەکانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوای پێشوی ئیسلامی بریتی بون لە خەلافەتەکانی ئەمەوی ، عەباسی ، سەلجوقی ، غەزنەوی ، بوەیهی ، عوسمانی و سەفەوی و هی‌تریش کە زیاتر لە وڵاتی فارستان هەبون ، دور نیە دەرەوە و ئەوروپا هەر لە وێنەی ئەم جۆرە حوکماتانەیان بە چاو عالەمی ئیسلاتیەوە بەرچاو کەوتبێ ، وە لە ناو بنەوکردنەوەی زنجیرەی ئەمانەدا کورد هەبووە بەڵام هیچ یەك لە سەر زنجیرەکانیان کورد نەبون هەتا دەرەوە بە هۆی ئەو پێشەنگەوە کوردەکەی ناسیبێ ، کەچی کە دێتە سەر باری عیلم و زانیاری دەتوانین بڵێین بە هەزاران زانا و عالمی کورد دانراو و وەرگێڕاویان کەوتۆتە وڵاتی (بیانی) و کەوتۆتە کتێبخانەی وڵاتانی ئەوروپاوە ، زانایانی بیانی لە ناوەرۆکی کتێبەکە و لە دوانیەکەی بە تەواوی بۆیان ڕوون بوەتەوە و بۆیان دەرکەوتوە کە خاوەنی ئەو دانراوانە کوردە و ئەو بوە بە هۆی دەرکەوتنی نەتەوەکە لە لای ئەوان .

بۆ ڕوونکردنەوەی گەلێ شت بەتایبەتی ئەوەی کە ئاشنایەتی بەم باسەوە هەیە ئەوتری کە :

دوو شت هەیە بۆ ئەوە نەتەوەیەك بگەیەنێ بە ڕوناکی و بونیەتێکی

بۆ دەرخا ، یەکێ شیر ، یەکێ قەڵەم . شیر خاوەنەکەی دەگەیەنێ بە حوکم و ئەم حوکمەش لەپاش تێپەڕبوونی پێنج سەدە بە سەریا بەسەر دەچێ ، بەڵام قەڵەم وا نیە ، قەڵەم هەر دەورێك بێت بەسەر ئەو حوکمەدا ، وە یا بڕێتەوە قەڵەمەکە هەر دەمێنێ ، دیارە مەبەستیش بە قەڵەم بەرهەمی قەڵەمەکەیە .

ئەو شیرەی کە بە دەست کوردەوە بووە هەمێ ئامانجێکی بە شیرەکە پاراستنی ئیسلام بووە . بە وێنە یەکێکی وەکو (صلاح‌الدینی ایوبی ١١٣٨ لە — ١١٩٣ ز) هیچ مەبەستێکی نەبۆ تەنیا بەرزێ ئیسلام نەبێ ، ئەو لای وا بۆ هەمێ نەتەوەکانی زۆر ئاڵای ئیسلام یەك نەتەوەن ، ئەو نەتەوەیەش دەبێ بپارێزرێ ، هیچ جیایەك نەبێ لە نێوانی ئەو کەسانەدا کە سەریان بۆ ئەو ئاڵایە دانەواندوە . یا کەسانێکی وەکو (ابو موسلمی خوراسانی ٧٥٥ ز) و (کەریم خانی زەند ١٧٠٥ك — ١٧٧٩ز) یەکەمیان هەر بنەماڵەی عەباسی پتەوکردوە ، دوەمیشیان کۆششی هەرە زۆری بۆ ئەوە بۆ کە دادی ئیسلام بچەسپێنێ ، وە بۆ خودی خۆیشی ئەوپەڕی ئامانجی ئەوە بۆ کە ناوی (وکیل الرعایا)ی بۆ بمێنێتەوە .

ئەو ئەمارەتانەش کە لە کورددا هەبوون ، ئێمە ئەگەر بچینە بارێکی راستی و بچینە ناو جەرگی واقیعەوە ئەمانە هیچیان ئەو دەوڵەتە نەبوون کە خاوەنی پەیوەندێکی خارجی بوبن ، واتە باڵوێز و کاروباری دبلۆماسییان هەبوبێ ، وە یا لە ناوەوە پارەی سەربەخۆ و بەیداخیان هەبوبێت ، ئامانجی بەرزی ئەمانەش دیسان پاراستنی ئیسلام و دڵنەوایی ئەو کەسانە بووە کە سەر بەو بوون .

باسەکەمان بەرانبەر بە کورد رووی کردەوە بۆ پاش ئیسلامەتی بەچاو

خاوەن شمشێرانی کوردەوە ، ئەگەر خۆ بمانەوێ قسە لە پێش داهاتنی ئیسلامەوە بکەین ، مێژو تا ئەندازەیەك ئەوەی داوین بە دەستەوە کە لە ناو نەتەوەی کوردا گەلێ شێر بەدەستی خاوەن دەسەلاتی تەواو هەبووە ، ئەگەر هەندێ کەسی هەمولایەك بە تەوسەوە سەیرم نەکەن دەتوانم «ماد» و سەر زنجیرەی ساسانیەکان بە وێنە بێنمەوە ــ کە قسە لە چەسپاندنی ئەمە شوێنێکی تایبەتی‌تری ئەوێ غەیری ئەم شوێنە ــ بەلام ئەو سەردەمانە نە کتێبخانەیەکی رێك و پێك هەبووە لە عالەما ، وە ئەگەر بوبێتیش نەماوەتەوە بۆ دوای خۆی ، وە نە ئەوروپای ئیمرۆژەش ناوێکی هەبووە .. بەلێ ! سەردەمی رۆمانی گەلێ شت هەبووە بەلام ئەوانیش جگە لە شوێنەواری کۆشك و خانوبەرە شتەکانی‌تریان هەمو لە ناو چوون . کە وابو رونکردنەوەکە هەر بۆ پاش داهاتنی ئیسلامە .. لە پاش ئیسلامەتیش کاروباری ولاتانی ئیسلامی لە لایەن شێر و حوکمەوە وای دەهێنایە پێشەوە کەهەر ماوەیەك دەستەیەك بێتە پێشەوە ، ئەمەش دیارە یاسایەکی سروشتیە کە هەر گەنجیەك و گەشەکردنێك پیری و سیسی بە سەرا دێت ، هەر بنەمالەیەکی حوکم لە دروستبونیەوە تا تیاچونی دەبێ پێنج دەورەی بەسەرا بێت ! . وەلێ لە نێوانی ئەم سەر و ئەو سەری ئەم لاپەڕە دوور و درێژەی مێژوی ئیسلامیدا باری علم و رۆشنبیری و خوێندەواری هەر بوخچەیەکی دەستلێ‌نەدراو بووە و رۆژ بە رۆژ زیاتری کردوە ، مەگەر سەردەمی هۆلاکو نەبێ کە دەستێکی توند و تیژی لە زانیاریەکانی ئیسلامی وەشاند و کوێسێکی گەورەی هێنایە سەر رێ ، ئەویش لە چاو درێژی مێژوەکەی ئیسلامی و فراوانی زانیاریەکەیدا شتێکی وانەبو !

ئێمە بمانەوێ ناوی نەتەوەی کورد بە رۆشنبیرەکانی بهێنینە ناوەوە لام وایە وەنەبێ شتێك بێ دەماری رەگەزایەتی ئەستور کردبێ ، بەلکو

ئەمە لاپەڕەیەکی زانیارتیە و لەو بابەتەوە قســە دەکا ، زانیارتیش تەنها بۆ زانیارتیە و بۆ هیچیتر نیە •

لە سەردەمەکانی پێشــوودا دیارە کورد هەبووە ، بۆیــەش وا دەڵێم چونکە ئــەم زمانەی ئێستەی کورد کــە پێی دەڵێین « زمــانی کوردێ » وەنەبێ خۆی لــە خۆیەوە هەڵتــۆقیبێ ، بەڵــکو بە بــاوەڕی زانایانی « زمانشناسی » دروســتبوونی زمانێك هەزاران ساڵی ئەوێ تا دێتە بەرهەم و تا ئەندازەیەك ڕێك دەبێت ، هەروەهــا لە ناوچوونەکەشی بە سەدەها ساڵی ئەوێ •••

ئەم زمانی کوردیــەی ئێــــتە هەیە و لــە ئارادایە ، لــە دەوری دروستبوونیەوە تائێستە بەبێ گومان پێش ســەدەها ساڵ نیە بەڵکو پێش هەزاران ساڵە • ئەمە لە کاتێکا کە خۆی ڕەگ و بنچینکی بنەڕەتی هەبێت • خۆ ئەگەر بوترێ ئەمە لە پاشەدا زمانێکیتر بووە و لە ئەنجاما بووە بەم زمانەی ئێــــتە ــ وەکو هەندێکی نەشارەزا لە گۆڕانی زمان وا دەڵێن ! ــ ئەمەش هەر دیسان گەلێ سەدها ساڵی دەوێ ، لە هەردوو بارەکەدا ئەوەی جێگای متمانە بێت لەگەڵ داهاتنی ئیسلاما ئەم زمانە هەبووە ، لەو ڕۆژەوە هاتۆتە خوارەوە و تا ئیمرۆ ماوەتەوە ، ئەگەر لە ڕوێەکیترەوە خۆی پیشان نەدابێ ، لە ڕوی مانەوەی زمانەکەوە بە قســەکردن و دوان و ئاخاوتن خۆی هەر پیشان داوە و کەســەتیەکی بۆ خۆی دروستکردوە •

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە : کە زمانی کوردێ ئەگەر زمانە بۆچ شوێنەواری نوسراوەی هەرە کۆنی بەرچاو ناکەوێ ؟ کە ئەو نوسراوە بۆنی زمانەکە بەەو بکاتەوە ! •

ئەمە شتێکی ئاشکرایە کە زەمان و بەسەرهاتی چەرخ دەستێکی زۆری

هەیە بۆ لە ناوچۆنی زمان و بۆ مانەوەکەی ، گەلێ لە زمانەکانی وەکوو ئاشووری ، بابلی ، سۆمەری و سەغدی زەمان وای لێکردن هاژینی ، بە زمان و خاوەن زمانەوە هەردوو لایان سەریان تیاچوو ! ناوونیشان بۆ ئەوە کە ئەو جۆرە زمانانە هەبوون هەندێ بەڵگەی سەر بەردەکانە ، کە ئەگەر ئەو بەردانە نەبۆنایە ئەو تۆزەش نەدەمایەوە .

زمانی کوردی ئەگەر بەڵگەی سەر بەردی نەبێت خودی زمانەکەی هەیە بۆ چەسپاندن بۆ بۆنەکەی لە سەردەمی کۆن وئێستەیدا ، نەبۆنی بەڵگەی سەربەرد یا شوێنەواری‌تر ئەمە زیانێکی نادات . چونکە بۆنی ئەو بەڵگەیە بۆ ئەوەیە کە ناو و نیشان بدا لە زمانەکە ، زمانەکە خۆی ئێستە هەیە ئیتر پێویستی نیە بەوە کە شتێکی‌تر هەبێ بیچەسپێنێ . پەندی پێشینانی کوردی ئەڵێ : «مانگ دیارە ، ئەوەچەی بە ئیشارە نیە !» .

ئەمەو دیسان وەکو لە پێشەوە باسکرا ناوچەی دەسەڵاتی فەرمانداری تەواوی ــ جگە لە سەردەمی ماد ــ لە لایەن (بەرەقان ــ حکم) ەوە بە تەواوی رۆناکیە تا بەڵگەی بۆ ئێمرۆ مابێتەوە . ئەمە لە پێش ئیسلامدا ، لە دوای ئیسلامیش بیروباوەڕی بە تەواوی کەوتە سەر زمانی (قرآن) و ئالا بەوەوە ، دەستنوسی دانراوی لە پاش ئیسلامەتی بە زمانی عەرەبی و فارسیش زۆر هەیە ، ئەو زمانەی خۆی لە رۆژانی پاش داهاتنی ئیسلامدا نە زمانی ئاینی بووە نە زمانی (بەرەقان) هەتا ئەو دوو هۆیە هانەهانەی بدەن بۆ شت نوسینی بە زمانەکەی خۆی ، وەکوو ئەو دوو هۆیە ، یا یەکێکیان لە هەموو چەرخێکا و ناو هەموو نەتەوەیەکیشدا هۆ و پشتیوان بوون بۆ چەسپاندنی زمانەکەیان لە باری نوسینەوە .

ئەم قسەیە بۆ ئەم رۆژەیە ، ئایا توێژینەوە و لێکۆڵینەوە لە پاش ئەم رۆژەی بەڵگەی بە زمانی کوردی دەردەخا ، یا نایخا ئەمە شتێکە و پاشەرۆژ

دەری دەخا ...

هەروەها ئەمە شتێکی ڕوونە بۆ هەمــوو لایەك کە لە مێژووی داهاتنی ئیسلامدا ئەو شتە ئێستە پێی دەڵێن کاغەز یا نەبووە ، یا زۆر کەم بووە ؛ کەمیەکەی بە جۆرێك بووە کە ئەگەر شتێکی زۆر پیرۆز نەبوایە نەدەچووە سەر ئەو ، نامەی پادشاکان و گەورەکانی ئەو سەردەمە دەچووە سەر کاغەز ، شتی زۆر پیرۆز دەچووە سەر کاغەز ، پاشان بەرە بەرە هەتا دەهات بەملاوە کتێب و دانراوە بە نرخەکان دەچوونە سەرکاغەز ...

وەکوو وترا دوو هۆ هەبوون ، یا هەن و هۆی بازرگانیشی ئێمڕۆ هــاتە سەر بۆ بڕەوی زمانێك . زمانی کوردیش لە پاش ئیــسلام هیــچ یەك لــەو هۆیانــەی نەبوو تا خــاوەنی کوردی زمــان بێتن خۆی خەریــك کا بە زمانەکەیەوە و بیخاتە سەر کاغەز چونکە هانەهانەیەکی بۆ نەبــو ، بەڵکــو ئەو خەریك بونەی لەگەڵ خــــتنە سەرکاغەزی زمانی عەرەبی بەکار دەبرد ، چونکە برەو لەودابوو ، کاریگەری هەرە گرنگیــش بۆ ئەو بــرەوە بەلای کوردەکەوە ــ بە تایبەتی ــ ئاینی بوو .

بەڵێ ! لەسەردەمی سێهەمی کۆچی بەملاوە شتی نوسراو هەیە کــە لەگەڵ کوردیدا تێکەڵاو بێ ، وەکوو سەردەمی بابەتاهیر و ڕوودەکی ، بەڵام قســە لەمە نیە چونکە ئەمە دراسەیــەکی تایبەتی دەوێ ، دیسان پەندەکانی (ماریفەت و پیری شالیار) هەیە وەلێ هەر کەمە . ئەوەندە هەیە ــ وەکــوو بەڵگەی ئەدەبی دەریدەخا ــ ئەوەی کــە بە جۆرێکی ڕێكوپێك و بە بێ پچڕان هاتبێ تا ئێــستە و ونەی خۆی لەسەر کاغەز بە دیارکردبێ لەسەدەی چواردە و پانزەی زاینیەوە بە زۆری بەڵگەی زمانی کوردی ماوەتەوە ...

پێینەوە سەر کورد و رۆشنبیران و زانایانی کورد :

وەکو ئاشکرایە زەمان و پێشهاتی رۆژەکان «چەمك ـ مفهوم» دروست دەکا ، وەکو وشەش بەولاترەوە دادەنێ ، کە ئێستە دەڵێین « رۆشنبیر » دیارە مەبەست بەو وشەی « مثقف » ە ، لە کاتی خۆیا نە وشەی مثقف بۆ ئەو چەمکەی ئێستە هەبووە ، و نە وشەی رۆشنبیر ، داهاتنی هەر دوو وشەکە لە زمانی عەرەبیی و کوردیدا بۆ یەك چەمك هەردووکیان تازەن ، رۆشنبیر بە تایبەتی لە زمانی کوردیدا ئێستە بۆ ئەو خوێندەوارانە بە کار دەهێنرێن کە پلەی خوێندەواریان لە قێرگەی ئامادەیی و کۆلێج و سەرەوژووتر بێ و دەرچووبن ، ئەم جۆرە زاراوانە لە کاتی خۆیا نەبوون ، لە ناو عالەمی ئیسلامی و عالەمی کوردیدا ئەوانەی کە دەستێکی درێژیان هەبووە لە هەمو زانیارییەکدا بە (عالم) ناوبراون و ئەوانە بوون کە پێشوازیی نەتەوەکانی عالەمی ئیسلامییان کردوە ، لە ناو کوردیشا بەولاترەوە بەو جۆرە پیاوانە هەر وتراوە (عالم) ، جا ئەو عالمانە کە ئێستە بە رۆشنبیر ناویان بەرین ئەوانە بوون کە کوردیان بە خۆیان و بێگانە و لاوەکی ناساندوە ...

وەکو لە پێشتر باسکرا کورد وەنەبێ بە تەواوی دەوری لە هەڵسوڕانی شیر و حوکمێکی تایبەتی بە خۆیەوە لە سەردەمەکانی تۆزێ دواییدا هەبوبێت ، بەڵام لە باری زانیارییەوە زۆر بە چالاکانە هاتۆتە مەیدانەوە و خۆی پیشانداوە ...

دوور نیە بوتری جیایەك لە نێوانی حوکم و زانیارییەکەدا نیە ، وەکو حوکمەکەی بۆ خۆی نەبووە زانیارییەکەشی هەر بەو جۆرە بۆ خۆی نەبووە ، واتە چۆن حوکمەکەی ـ چونکە رۆی سەربەخۆی نەبووە ـ

ئەوتریێ بۆ خۆی نەبووە ، زانیارتیەکەشی چونکە رۆی نوسینەکەی بە زمانی خۆی نەبووە ئەویش بەو جۆرە هەر بۆ خۆی نەبووە ! کەوا بۆ بىۆ خۆماڵیبۆنی بە خۆیەوە حوکم و زانىيارتیەکە هیچ جیاییەك نەبۆ لە تیوانیانا ! ئیتر چۆن ئەوتریێ لە باری زانیارتیەوە پێشکەوتووە و دەستێکی درێژی هەبووە ؟ ! ئەم پرسیارە دەکرێ و لە رواڵەتیشا رێی تێدەچێ ! •• لە وەڵاما دەڵێین :

رۆژانی پاش داهاتنی ئیسلامەتێ ئەو نەتەوەیە کەچووە ژێر بەیداخی ئیسلامەوە وەنەبێ هەر نەتەوەی کورد بۆبێت ، بەڵکو گەلێ نەتەوە چونە ژێر ئەو سێبەرەوە • لە ناو نەتەوەکانیترا پیاوانی وا دروست بۆن ئەڵهای پێش نەمانی حوکمی نەتەوەکەیـان پالی پێـوە ئەنان لەگەڵ گونجانـی ناوچەکەشیانا و پێشهاتی چاڵبۆیان کـە ئیشێکی وا بکەن ئەو گەورەییە حوکمە لە دەست دەرچۆوەیان بگێرنەوە ، بەڵام لە ناو کوردا چ ناوچــەی وڵاتیان و چ پێشهاتی دەور و بەریان ئەوەی بۆ نەهێنانە پێشەوە کە بتوانن لە رۆی حوکمێکی سەربەخۆوە کەیـانێك دروسـت بکـەن • بەوێنـە (ابو مسلمی خوراسانێ) کەیانی بۆ غەیری خۆی بنەو دەکردەوە کەچی بۆ خۆی هیچی بۆ نەدەکرا و پێنەدەکرا ! •• بەڵام باری زانیارتیەکە وا نەبۆ • جارێ زانیارێ رۆناکیەکە رێگای کەمی لێناگیردرێ • پاشان وەنەبێ هەر کورد سامانی علمێ ناوچەی خۆی و غەیری خۆی خستبێتە ناو زمانی عەرەبیەوە ــ بە وێنە ــ بەڵکو هەمۆ نەتەوەکانی سەردانەوێنەر بۆ ئاڵای ئیسلام ئەوانیش مەفاهیمی زانیارێ خۆیان رژاندە ناو زمانی عەرەبیەوە • لەم رووە کوردیش وەکو هاوبەشێ تەواوێ لەگەڵ ئەوانا کرد هەنگاوێکی زۆر بە گورجی نا بۆ دەربڕینی ئەو مەفاهیمە علمیانە • تەنانەت گەلێ لە زانایان و دانەرانی کورد لە تیوانی دانراوە عەرەبیەکانیانا وتویانە :

« هەرچەندە لەم دانراوەدا زمان زمانی عەرەبییە بەلام تەپیە و هۆش کوردییە ! » .

ئەمە و دیسان رۆژانی پێشوو کە زمانی (قرآن)پەرەی سەند لە هەموو ولاتێکەوە لە غەیری خاوەنی ئەو زمانە هاتنە ناو جغزی زمانەکەوە،هەر علم و زانیارییەك کە لە کۆزی زمانە پێشکەوتووەکانی ئەو سەردەمانەدا هەبوو ، وەکوو : « فەلسەفە ، مەنتیق ، ریازیات ، فەلەك ، پزیشکی ، ئەستێرەناسی، زەوی ناسی و هەواناسی» هەموویان هێناو خستیانە ناو زمانی عەرەبییەوە ، زمانەکە وەکەوانەی زمانەکە بە هۆی کۆششی ئەو زاناو بیرتیژانەوە گەیشتە چلەپۆپەی بەرزی و گوشادی . زانایانی کورد لە هەموو ئەو شتانەدا بەشدار بوون و کەوتنە مەلەوانی لەو دەریا بێپەیەدا ، بوون بە چەپەر و گەزان بە ولاتاندا ، دانراوەکانیشیان پەرت بوون بەم‌لاو بەولادا ، بالی زانیارییان درێژکرد بۆ هێنانی دوڕ و گەوهەر و خستیانە ناو زمانی عەرەبییەوە ، بە تەواوی باسکی خۆیان هەلکرد بۆ هاریکاریکردن لە فراوانبوونەوەی مەفاهیمی زمانی عەرەبیدا و ئاسۆی باوەڕیان دنیایەکی رووناك کردەوە . لەگەل ئەوەدا کە تەنگی زەوی وەکوو ئیمڕۆ نەهاتبووەوە یەك ، ئەوان بە گەڕانەکەیان هێنابوویانەوە یەك ! دنیای بەر فەرمانی عالەمی ئیسلامی ئەو رۆژە ــ کە دنیایەکی ئێجگار فراوان بوو ــ ئەوان بۆ وەرگرتنی زانیاری هەموویان پێوا و تەمامی بەرهەمیان لە هەموو شوێنێکا چاند ...

چۆنیەتی رۆژێکی وەکوو ئیمڕۆ وای هێناوەتە پێشەوە کە هەر کەسە لە ولاتێکەوە بە ماوەیەکی زۆر کەم بگا بە ولاتێکی تری زۆر دوور ، لەگەل ئەم رەوڕەوەیەدا ئەوەش هاتە پێشەوە کە مەردمی ولاتان بۆ وەرگرتنی زانیاری وەکوو پوورەی هەنگ لە هەموو لایەکەوە بنالێنن بە یەکا ، کوردیش

لەم هاتوچووەدا بەشداربوو، و تەریك نەوەستاوە ؛ شاگردە کوردەکانی زانکۆ و فێرگە ئامادەییەکان بۆ وەرگرتنی زیادە زانست و زانیاریی رۆیان کردە زانکۆکانی هەندەران لەگەڵی لاوە بۆ فرەبابەت دوکتۆرایان وەرگرت و پلەی زانیاریی خۆیانیان بەرزترکردەوە . لە چوونیان و لە تێکڵاوبوونیان بە مەردمی ترەوە ، و لە هاتنەوەیان و شت نووسینیان و توێژینەوەیان لە کەلێن و قوژبنی زانیاریی و ئیش کردنیان لە دەزگاکانی ناوەوە و دەرەوەدا ، و خەریك بوونیان لەگەڵ زمانی کوردیی و پەرەپێدانی لە باری علمییەوە پیشانی عالەمیان دا و دەدەن کە بە هۆی بەرهەمی نووسین و گەڕانیان نەتەوەی کورد و زمانی کوردیی هەیە . ئەم دەستەیە رۆژی ئیمڕۆ بە رۆشنبیریان ناو دەبا . سەردەمەکانی پێشوویش ـ دەتوانم بڵێم تا دوایی هاتنی سەدەی نۆزدەهەمیش ـ رۆشنبیرانی کورد کە کوردیان بە عالەمی بێگانە و لاوەکی ناسیوە ئەو زانا کوردانە بوون کە لە مزگەوتەکانا دەرچوون و دانراوەکانیان بە گێتیدا بڵاو بووەتەوە و بە هۆی خاوەن و دانراوەکانیانەوە ناوی کورد و نەتەوەی کورد کەوتۆتە هەمتو ئەو گێتیانەوە ! .

لەبەر رۆناکی ئەم قسانە کە وابۆ دەرکەوت کە رۆشنبیرانی ئەو سەردەمەی کورد ـ کە زانا ئاینیەکان بوون ـ توانیویانە بە هۆی بەرهەمە علمیەکانیانەوە عالەم تێبگەیەنن کە نەتەوەی کورد بەشداریی کردووە لە ژیار و رۆشنبیریی ئیسلامیی و کوردیدا و هەر ئەوان بوون کە جەپەر بوون لە نێوانی نەتەوەکەی خۆیان و عالەمی دەرەوەدا ...

دوور نیە خۆیان لە رووی ئەم هەستەی ئیمرۆژەوە ئەو ناوەیان دانەنابێت ـ و راستیشە لە ئەو هەستەوە نەبووە ، چونکە پلە لە مەیدانا

هەیە ـ بەڵام ناوهێنانی ئەوان بۆ بە بەڵگە بۆ ئیمڕۆژی ئێمە و بۆ مێژوو ؛ بۆ بەوە کە ئێمە بتوانین رادەی رۆشنبیری کۆن و تازەی خۆمانی پێ بپێوین بکەینەوە ، بە باوەڕی من ئەمە شتێکە لەگەڵ راستییەکی ئەوسیدا یەك دەگرێتەوە ، دووربوونمان لەم جۆرە شتانە زیاتر ئەوە بووە کە تائێستە کەمتر دەستدراوە بەوەوە کە خۆمان لە خۆمان و لە رابوردووی خۆمان و لە دراسەی کاروباری رۆژانی پێشینی خۆمان بکۆڵینەوە و قسەی لێوە بکەین ! .. ئومێد دەکەم بەرە بەرە ئیتر رۆشنبیرەکانمان دەکەونە سەر دوان لەم بابەتانە و دەکەونە کۆشش‌کردن ـ لە باری نوسینەوە ـ بۆ نەهێشتنی ئەو تاریکییانە کە باڵی کێشاوە بە سەر ئەم جۆرە شتانە و بە سەر لاپەڕەی رۆشنبیرانی پێشینەکانمانا ...

★ ★ ★

ملخص المقال

الثقافة في كردستان
قديماً وحديثاً وصداها في الخارج

العضو العامل : علاءالدين سجادي

هل يمكن الاحاطة بكل ما يطمن استقصاء حقايق هذا الموضوع الذي نريد البحث عنه باسهاب ؟ . اعتقد ان منطلق الموضوع أوسع مما نحن بصدده ، غير ان موجز الكلام في هذه العجالة عبارة عن كلمة قصيرة وهي : انه بعد اندلاع الدين الاسلامي واضفائه الى كردستان في عام (١٧) الهجري التف حوله الشعب الكردي يوما بعد يوم . فبعد شموله كل المناطق الآهلة بالسكان بقي هذا الشعب قرابة ثلاثة قرون بين تراث الثقافة السابقة المندرسة والثقافة الجديدة التي جاء بها الاسلام ، شأنه في هذا شأن غيره من الامم التي أذعنت للدين الجديد . فمن بداية هذا التأريخ ترك نهائيا الآثار القديمة وتهيأ لاحتضان التعاليم الجديدة ولاتقان اللغة العربية التي أتى بها دستور الاسلام وهو القرآن الكريم . كلما طوى الزمن صفحته رسخ الدين جذوره بين ابنائه ، فبرز منهم يوما تلو يوم العلماء والادباء الذين صرفوا جل جهودهم لخدمة اللغة العربية ، فألفوا في جميع ميادين العلوم التطبيقية وغيرها كالاصول والفقه والفلسفة والمنطق والرياضيات والتأريخ والطب والادب مؤلفات قيمة ، كما ترجموا من اللغات الاخرى الكتب العديدة اليها . فكلما دارت عجلة الزمن نحو المستقبل تكثف سعيهم الدؤوب حول الهدف وهو خدمة الدين وخدمة الثقافة المعبّرة باللغة العربية ، فساهموا

في التفكير الاسلامي بحيث اخذ هذا التفكير يتناول ابعادا اجتماعية واخلاقية وفلسفية بدرجة ان مؤلفاتهم اخذت اماكن رحبة في مكتبات العالم الاسلامي وغيرها ، كما احتضنت المدارس العلمية لهم لكي يدرسوا ويدرّسوا كافة العلوم الاسلامية فيها كل حسب اختصاصه ومواهبه . لاشك ان هذا كان ضمن الجهود والمساعي التي بذلها علماء الاسلام كلهم ، فانتشرت المؤلفات الاسلامية في انحاء العالم الاوروبي ، فعمرت خزانات الكتب وجامعات ذلك العالم بها . ونتيجة لهذا التوسع الهائل سطع اسم الكرد والشعب الكردي في الاجواء العلمية ، وذلك عن طريق مؤلفات ودواوين علمائه الذين بينوا اسماءهم واماكنهم وقوميتهم فيها . حيث هذا رسم شايع لكل مؤلف وناسخ ان يكتب بخطه عنوانه الكامل في ختام ما كتبه او الفه . وبالتالي وصل الى اسماع وانظار معظم علماء الاجانب اسم الكرد وكردستان ..

نعم ان اهم الكتب المؤلفة من قبل علماء الاكراد كانت باللغة العربية ولكن اذا امعنا النظر في اصالة تياتهم لانفسهم ولشعبهم يظهر لنا بكل وضوح انهم هم معرفوا شعبهم لغيرهم ، الا انه من ناحية اخرى تواجه معترضا يوجه اعتراضه الى صلب الموضوع ، اذ يقول : ان مؤلفات هؤلاء المؤلفين الاكراد كانت باللغة العربية ، فهي لاتدل على وجود الكرد ولاتثبته ، لان أقوى برهان لوجود قوم من الاقوام هو وجود لغة لهم ، فاللغة التي دونت بها المؤلفات هي اللغة العربية لا االكردية ! .. فهذا الاعتراض وارد من حيث الظاهر ولكنه مردود من حيث الواقع ، مردود اولا :

ان قياس انطباع الفكرة السائدة في عصر معين على الفكرة الموجودة في زمن آخر قياس لاينطبق على حكم المنطق ولا على الحقيقة الواقعية ، لان الزمن وتطوره يخلق منطلقات وحوادث متغايرة متباينة بحيث لايشبه واحد منها الآخر ، ان فكرة عمومية كتابة لغة من اللغات بنفس اللغة هي من مولدات عصر معين ، لاشك ان تلك الفكرة غير موجودة قبل حدوث ذلك

العصر ، فاذا بنينا قواعدنا على هذا المنطلق وصلنا الى نتيجة خاطئة بل عقيمة ، وهي انعدام التدرج واحتباس التطور في مكانه ، في حين ان وجود التطـور من الامور البديهية لا مناقشة فيها ، وتثبته ايضا الآية الكريمة اذ تقـول : « كل يوم هو في شـأن » . التوجيه الفكري في تلك العصـور موجه الى ان اللغة العربية باعتبارها لغة الدين والقرآن يحتم تقريبـا ان تكون المؤلفات والمترجمات على قواعد تلك اللغة، مع العلم ان هذه الفكرة ليست فقط بالنسبة الى علماء الاكراد ، بل شملت كافة الامم التي خضعت للاسلام . ثانيا :

ان العلاقة القائمة بين لغة الكتابة ولغة التخاطب ليست علاقة التزامية ، لان انتفاء لغة الكتابة لا يسـتوجب انعدام لغة التخاطب ! . اضافة الى هـذا وايضاحا للروابط التي بين هذا الموضـوع والنظام العام أقول :

ان العوامل الاسـاسية لتثبيت لغة التخاطب على الكتابة اما كيان سياسي، او اساس ديني ، او منبع اقتصادي ، او الكل . فالشـعب الكردي خلال المدة التي جاءت بعـد ظهور الاسـلام لم يكن حائزا ــ على الاكثر ــ على تلك المقومات بالمفهوم الصحيح ، وبالاخص المقوم الديني الذي ينبثق منه وله ، بل الدين الحقيقي عنده هو الدين الاسلامي ، ولغة الاسلام كانت لغة القرآن ، فتمسك علماء الاكراد في تآليفهم بلغة القرآن تمسـك العلم بنفس اللغة وهي عربية ، لا التجاوز الواقعي عن لغـة الام ، حيث يروى عن اكثر أئمـة علماء الاكراد أثناء تآليفهم القول المأثور : (الطبع كردي واللغة عربية) .

ان في قاموس التأريخ وفي تقييم موجودية أمة في العالم شـيئان لا ثالث لهما ، السيف والقلم ، فالسيف يوصـل القابض الى الحكم ، والحكم يزول بعد المراحل الخمس ، اما القلم فيبقى صامدا لا يقلعه نهائيا اي قالع ولا اي هادم . فالسيف الذي كان بعد الاسلام بيد الشـعب الكردي أو أحد ابنائه يحمي به بيضة الاسلام فقط لا القصـد منه الوصول الى الحكم المتعارف . فمن

سرد الكلام نقول ان شخصية سيف كشخصية يوسف صلاح الدين الايوبي الدويني (١١٣٨-١١٩٣)م كانت تحمي الاسلام ليس الا . حيث ان نزعة صلاح الدين نزعة اسلامية صرفة . لا نزعة قومية بالمنطلق الحديث . فصلاح الدين هو القائل بأن الاسلام أمة واحدة . تكونت من اطار واسع . شملت العناصر المتباعدة والاقوام المتباينة . واما امثال أبي مسلم الخراساني (٧٥٥م) وكريم خان زند (١٧٠٥ - ١٧٧٩) . فالاول هدفه تثبيت دعائم العباسيين ، والثاني كان منتهى أمانيه تطبيق العدالة الاسلامية وتشرفه بكلمة (وكيل الرعايا) .

أما الامارات الكردية التي كانت موجودة . فانها . في الواقع ليست دولة ذات سيادة كاملة بمنطلق اليوم ، اي ليست ذات علاقات خارجية مع بقية الدول في تبادل السفارات والدبلوماسيات ، ولا داخلية كضرب المسكوكات ورفع العلم وما اشبه ذلك . فاذن رجال السيف في العالم الكردي غيرهم في الاقوام الاخرى . فالتفكير الكلي لامراء الاكراد يعزى الى الاسلام لا الى القومية المستحدثة . اما الكلام عما قبل الاسلام بالنسبة الى الاكراد فهو خارج عما نحن بصدده ، فلا نبحث عن الساد والماديين ولا عن مؤسس الساسانيين ، فهم في الحقيقة أوجدوا الكيان التام . سواء كان بالمفهوم القديم او الحديث .

يدين الفكر الواقعي المحض لاقرار الحقائق الثابتة المتمثلة في المجموعة الاسلامية بانه ظهرت فيها دول ذات شوكة وصاحبة الحضارة والنفوذ التام في عصورها المختلفة كالامويين والعباسيين ، والسلجوقيين والغزنويين والعثمانيين والصفويين وغيرها من الدول التي انبثقت من بلاد فارس . فاطلع الغربيون على تلك الدول والحكومات ، وذلك عن طريق المصادر التأريخية من قبل علماء الاسلام ، والمتطايرة الى مكتباتهم ومتاحفهم ، بالاضافة الى رحلات مستشرقيهم في البلاد الاسلامية . فليس ببعيد انهم رأي الاوربيين

لم يروا مأخذا صحيحا يبحث عن دولة كردية ذات سيادة كاملة بالمفهوم المار الذكر بعد ظهور الاسلام في هذه المملكة الاسلامية ، ولم يروا من الناحية السياسية مصدرا يعبر عن الشعب الكردي ! • بينما اذا امعنا النظر في الناحية العلمية والمجال العلمي رأينا مئات المؤلفين من الشعب الكردي الذين دونت تآليفهم باللغة العربية وباللغات الأخرى ، فتبين لهم نتيجة تتبعهم انه يوجد شعب وهو الشعب الكردي ، واسم وهو اسم الكرد • وهذا البيان يرجع الى جهود مؤلفي ذلك الشعب •

فاذن كان علماء الاكراد هم ومؤلفاتهم سفراء امناء في البلاد الاسلامية وغيرها ، والوسيلة المعرفة للشعب الكردي •

فنافلة القول ان التأريخ السياسي في العالم الاسلامي ــ كبقية العالم ــ وما يعرضه لنا ذلك التأريخ من حضارات ودول متعاقبة يصعد كل منها الى ذروة مجدها ثم تنحدر الى الحضيض ، وهذا الصعود والانحدار المكون لحركة التأريخ الصاعدة من أمة الى أمة ومن سلالة الى سلالة تقف عند الدول الحاضرة في الكرة الارضية . فبين دفتي هذا الصعود والنزول في دولة ما تنمو البلاد تارة وتذبل تارة اخرى في كافة النواحي عدا الناحة العلمية ، فالناحية العلمية تنمو دائما مهما تتزعزع السلالات الحاكمة أو تنقرض ! •

أقول تنمو لان النتاج الفكري المدون ولو يتوقف زمنا معينا أمام التيارات المتشاكسة ولكن يبقى هو وتراثه كالطود الشامخ (وأما ما ينفع الناس فيمكث في الارض) وبالتالي يبنى على ما وقف ، كباني حائط يتركه هو فيبني الآخر على ما انتهى اليه الاول ، وكذا الثالث والرابع الى أن يتم الحائط . فوجود الحائط الكامل هو نتيجة عمل مجموع البانئين • هكذا شأن العلوم ، فانها كانت مزدهرة في العالم الاسلامي بواسطة جهود المؤلفين ، مزدهرة عدا فترة قصيرة وهي فترة هولاكو (١٢١٧ ــ ١٢٦٥ م) غير ان تلك الفترة كانت ضحلة أيضا بالنسبة الى مجموع التأريخ العلمي الاسلامي •

وما يعد امتدادا للبحث :

ان انطلاق الزمن وايجاباته يوحي بايجـاد كلمة او امحائها في وقت ما وتحويرها لمناها الاصلي الى معنى آخر . وهكذا شأن المعاني والمفاهيم ، فمن جملة تلك الكلمات والمفاهيم كلمتـا « رؤشـنبير » في اللغة الكردية والـ « مثقف » في العربية ، فكلمة المثقف كانت تطلق في حينها او حين وضعها على الماهر والحاذق في أية مهنة او اي شيء . ولكن خصصت في الاخير لكل من يأخذ قسطا وافرا من العلوم المتمارفة ، فهكذا كلمة « رؤشنبير » في الكردية، فأريد منها في حينها او حين وضعها النير الفكر في اي شيء ولكن خصصت في هذا العصر بالذات لكل من يأخذ نصيـبا لائقا من العلم الى ان يصل أعلى المستويات ، فحينما نتكلم عن علماء الاكراد السـابقين بصفتهم حملـة مشعل الثقافة نعني انهم مثقفوا الاكراد على مر الزمن فحلت محلهم في العصر الجديد حملة الشهادات العالية والدكتوراه .

لابد من الاعتراف بان عجلة التطور الهائل وصلت الى درجة ان وسائل المواصلات الجغـرافية السابقة بـين البلدان النائيـة والعالم لـم تعد كما هي اليـوم فان الوصـول الى انحاء الكـرة الارضية صـار في متـناول اكثر الناس ، وبالأخص قيام الحكومات بارسال الوفود والبعثات الى الخارج واسهام الموفدين والمبعوثين لاخذ انواع العلـوم المختلفة والمعلومـات المتنوعة مهد آفاقا رحبة اكثر مما كانت سابقا ، فالشعب الكردي اخذ حصته ايضا في هذا المجال ، فـاهم ابناؤه في دخول الجامعات الخارجية والاشـتراك في البعثات والوفود،فهؤلاء كما يوضحون هوياتهم بانهم من الشـعب الكردي يجهزون اقلامهم ايضا لتنميق ما علموه وما رأوه باللغة الكردية اضـافة الى غيرها ، فيكونون حلقة وصل بين شعبهم والامم الاخرى من حيث تعريفهم اياها له ، فهكذا العلماء السابقون كانوا رسل ارتباط بين شعبهم و بين العالم الخارجي ، فطريقتهم نفس طريقتهم ، وبعبارة أوضح ان الوسيلة متغـايرة

ولكن الغاية واحدة وهي اعلام غير شعبهم عن وجود شعبهم ، الا ان المثقفين المستحدثين ساهموا ويساهمون في مؤلفاتهم بلغتهم الام اضافة الى غيرها فمثقفو نا الاوائل جل مؤلفاتهم كانت باللغة العربية الطليقة ، فهذه المغايرة المنهجية تنسب اولا الى تطور عجلة الزمن ، ثانيا الى غزارة المعاني العلمية بدرجة انهم يتصورون ان هذه المعاني لا تستوعبها الا اللغة العربية . فاما بالنسبة الى التراث الادبي القومي ان مثقفينا الاوائل هم سابقوا القدم ، وهم اثبتوا ان المستقبل يبنى على الماضي .

فعلى كلتا الطريقتين ان الحركة الثقافية للمثقفين المستحدثين امتداد لحركة الثقافة القديمة ، لان القصد الثقافي القديم نواة ومركز تحرك للعقد الثقافي الجديد ، فالاخير يكمل الاول ، فهما يضفيان الحركة العلمية الموجودة قديما وحديثا في الشعب الكردي .

فموجز القول ان علماء الاكراد السابقين هم رواد الحركة الثقافية وطلائعها في العالم الكردي ، فمنهم انبثقت نضارة الشعب علميا وادبيا وحضاريا . وبالاخير واجب على كل مثقف السعي الدائب لبلوغ الهدف وهو توسيع وتبسيط المعالم الثقافية التي ترصع هيكل مجد علمي شامخ لكل امة من الامم .

★ ★ ★

لە بارەی بنج و بنەوانی وشەی «مسکێن»ەوە لە زمانی کوردیدا

د . موکەڕڕەم تالەبانی

لەناو کوردەوارتدا وشەی « مسکێن » وەکو وشەیێك بەرامبەر وشەی « ئاغا » بەکاردێنن . ئەڵێن : ئاغا و مسکێن هەروەکو ئەڵێن : میر و گەدا و ئەلێن فلان مسکێنی فستان ئاغایە . ئەگەر لە مانای ئەم وشەیە قووڵ ببینەوە ؛ ئەبینین لە گەلێ وشەی وەك ڕەنجبەر و جوتیار فراوانترە ، چونکە لە گوندێکدا ڕەنجبەر و جوتیار و ڕەشایی هەن . بەلام هەمو مسکێنی ئاغان .

هەروا وشەی « مسکێن » ئەوە ناگەیێنێت کە ئەم مسکێنانە لە مروڤانی عەشیرەتێك یا عێلێك بن . چونکە مەرج نیە مسکێنانی ئاغایێك لە عێلی ئاغا یا هەمو لە عێلێك بن . شایانی باسە ، گەلێك لە مێژوناس و ڕۆژهەلاتناسەکان لەو باوەڕەدان کە عێلانی کورد هەر لەسەرچاوەی پێكهاتنیانەوە لەسەر بناغەی ڕەگەزێ دروست نەبوون ، بەلکو لەسەر بناغەی پێوەندی ئابوریێ و کۆمەلایەتی پێك هاتوون(*) .

(*) ئومێد وایە لە ئایندەدا گۆڤاری کۆڕ بتوانێ کەمێك لەم ڕایە بکۆلێتەوە .
گۆڤار .

نەك تەنها ئێمەی کورد بەڵکو زۆر لە مێژوناس و رۆژهەڵاتناسەکانیش لە وشەی مسکین ، بەلام نەك مسکینی کوردی ، کۆڵیونەتەوە • بەڵام وادیارە وەکو ئەوان ئەم وشەیەی کە لە ناو کوردەوارێدا بەکاردەهێنرێت بەرچاویان نەکەوتووە ، هەروا ئێمەش نە خۆمان کۆڵیوینەتەوە و نەیش بەر چاوی ئەوانمان خستووە •

ئایا وشەی مسکین سەرچاوەکەی لە کوێوەیە ؟

نزیکترین وشە کە بەرچاومان بکەوێت وشەی « مسکین »ی عەرەبییە • لەبەر ئەوەی زوربەی وشە بێگانەکانی زمانی کوردی لە عەرەبییەوە هاتوون ، بیر لەوە ئەکەینەوە ئایا وشەی « مسکین »ی کوردی هیچ پێوەندییەکی لەگەڵ وشەی « مسکین »ی عەرەبی هەیە ؟

بۆ نمونە ناوی مسکین لە قورئانی پیرۆزا بەم جۆرە هاتووە :

« فللّه وللرسول ولذي القربى واليتامى والمساكين وابن السبيل •• » هتد[1] •

کەواتا ، وشەی « المسکین »ی عەرەبی هەمیشە لەگەڵ هەتیو و هەژار و رێبواردا دێت کە پێویستیان بە یارمەتی و لاواندنەوە هەیە ، وەکو لە قورئانی پیرۆزدا زۆر جار دو وشەی « الفقراء والمساکین » پێکەوە ناو ئەبرێن • لە بەر ئەوە وا دیارە وشەی « المسکین » لە زمانی عەرەبیێدا بەو کەسە ئەوترێت کە هێز و دەسەڵاتی نەبێت و نەتوانێت خۆی لە ئازاردانی خەڵقی بپارێزێت • جارجاریش بەو کەسانە ئەوترێت کە مرۆڤێکی بێ زەواڵ و بێ زەرەر بێت • هەروا وەکو لە ئایەتی (الفیء)ی قورئانی پیرۆزدا هاتووە ، (المسکین) یەکێکە لەوانەی کە لە دابەشکردنی مۆچەی (بیت المال)دا

(1) قورئانی پیرۆز ـ سورەی « الحشر » ـ ئایەتی ـ ٦ •

بەشێکیان هەیە . هەروەکو هەتیو و بێدەســـتەڵاتان بەشیـان لەو مزچەیە هەیە ؛ مسـکێنیش بەشدارە . کەواتا وشــەی « المسكين »ی عەرەبی . لە مانادا ، پێوەندییـــکیوای بە وشــەی « مسکێن »ی کوردییـــەوە نیە و بە تایبەتی لە ڕوی پێوەندی ئابوری و کۆمەڵایەتیـەوە و : هیچ کەسـێکیش چ کورد و چ عەرەب ئەوە ناسەلمێنێت کە « المســكين »ی عەرەبی ڕەگەزی وشەی « مـــسکێن »ی کوردی بێت .

وشەی « مسـکێن » لە زمانی کوردیدا ئەوە ئەگەیێنێت کە چینێکی لادێیی بێت . بەڵام ئەم چینەی کە تائێستا بەم وشەیە ناو ئەبرێت . لە ڕوی پێوەندی ئابوری کشـتوکاڵ و پێوەندی کۆمەڵایەتیـەوە زۆر جیاوازی لەگەڵ ئـەو کەسانە هەیـە کە لە مێـژوی کـۆنی عیراقدا نـاو ئەبران . هەرچەندێکیش چەند وشـەیێکی وەکو ئەمە تاکو ئێـــتا لەنـاو کوردەوارێدا ماوەتەوە کە لە بابەت پێوەندی کۆمەڵایەتی پێشوی ناوچەی کوردستان : زۆر جار یا لە باتی مسـکێن وەیا بۆ ناوبردنی ئەو چینانەی کە زۆر لە مـــکێنی پێشـوی کوردەواریـەوە دور نەبون بەکارئەهێنرا و تائێســـتایش ناویان لەسـەر زمان و لاپەڕەکانی نوسـراوەکانا ئەبیـنرێت ؛ بەڵام لەگەڵ دابەشـبونی چینانی ئێـــتادا جیاوازییکی زۆریان هەیە و تەنها دەلالەتێکی مێژویی تیدا ماوە . وەکو (کورد) و (گۆران) کە تاوەکو دواســاڵانی سـەدەی نۆزدەم دەلالەتی لە جیاوازی دو چینی گەلی کورد ئەکرد . ئەم دو چینە ڕەنگە هاوتای لەو دەمەی ولاتانی ئەوروپـــادا نەبێت ، بەڵام هاوتای لەناو گــەلی عەرەبدا هەبو . هەروەکو کـــورد و گۆران لە کوردوستانا هەبـون « عرب » و « نبط »یش لە خوارۆی عیراقدا هەبون . عەرەبیان بەو کەسانە ئەوت کە نانی خۆیان بە ڕم و شیری دەستیان پەیدا ئەکرد .. بەڵام ئەمە مانای وا نییە کە عەرەب یەك چین بن . ژیانی کۆمەڵایەتی جەزیرەی عەرەب بە شێوەیێکیتر

بۆ ، مەڕداری و جوڵەوەڕ داگیرکردن گەلی عەرەبی ئەکردە دۆ بەشەوە ، کەچی « نبط » چینێکی چەوساوە بۆ و لە کشتوکاڵدا وەکو قول فەرمانیان پێ رائەسپێررا ، لە وەڵامی یەکێك لە کاربەدەستانی شاری (حیرە)دا بۆ خالیدی کوڕی وەلید ئەڵێت : « ما نحن الا کملوج السواد ، عبید لمن غلب »[٢] ، هەروەکو کورد بە چاوێکی سوك تەماشای گۆرانیان ئەکرد ، ئەمەیش لە گفتوگۆکەی (ریچ) لەگەڵ فەرمانـدەی ئەردەڵاندا زۆر ئاشکرایە ، گوایە ئەمانە شەڕەنگێز نەبۆن و وەکو قول خەریکی کشتوکاڵ بۆن و زۆربەی بەرهەمیان، نەك بۆ کوردەکان ، بەڵکو بۆ ئاغا و میرانی کورد بووە .

لە ناو عێلی ڕۆژبەیانی تاکو ئێستا چەند وشەیێکی کۆن ماوەتەوە ، لە گوندی (فەرقان) کە ماوەیێك لـە ڕۆژهەڵاتی شـاری کەرکوکـە زوربەی دانیشتوانی ئەم گوندە لە عێلی ڕۆژبەیانین بەڵام دۆ بەشن ؛ «قول» و « رعیە » ، هەرچەنێکیش ؛ قول و رەعیە ، هەردۆلا هەر مسکێنی ساداتی بەرزنجە و لە پاشا شێخانی تاڵەبانی بوون ، هەردۆلا ؛ سادات و شێخان سودێکی زۆریان لەم دوبەرەکییەی ئەم عێلە وەرگرتۆ ؛ بەشێکیان ئەلاواند بۆ دەمکوت کردنی ئەویتر ، هەرچەنێك تاکو ئێستا لە بناغەی ناوی ئەم دۆ بەشە نەگەیشتوم و رەنگە کەسێکیتریش لێی نەکۆڵیبێتەوە ، بەڵام وشەی (قول) بە مانای (عـبد)ی عەرەبییـە رەنگە وشەی (رعیە)یش لەلایەن مەلاکانی ئەم گوندە لە جیاتی وشەی (مسکێن) بەکارهێنرابێت ، هەروەکو گەلێك وشەی کوردی ئەگۆڕن بە عەرەبی .

ئەگەر لە مێژوی کۆنی ئەم ناوچەیە بکۆڵینەوە رەنگە لە تۆ و لۆی

---

(٢) الطبري ــ تاریخ الامم والملوك ، ج ــ ٤ ص ــ ١٧ .

لایەنەکانی شێوەی کۆمەڵایەتی گەلانی پێشو سەری گوریسمان لە بارەی رەگەزی وشەی مسکێنی ئێستای کوردییەوە دەسگیر بێت . لە کاتی حکمدارێ ئەکەدییەکانی ناوچەی خوارووی عیراق لە زبانی ئەکەدیدا وشەی « مشکینم » بە سەر چینێکی ئەو گەلەدا هەڵئەدرا . هەرچەنێك مشكينمی ئەکەدی بە تەواوەتی لە لەگەڵ وشەی «المسكين»ی عەرەبی و نەیش لەگەڵ وشەی مسکینی کوردی ئێستا رێك ئەکەوێت , بەڵام مامۆستا (ئیوفیلویك) بڕوای وایە کە وشەی مشکینم بە مرۆڤێکی چینی ناوەند یا بە مرۆڤێکی عادی ئەوترا . کەچی کە ئەگەڕێتەوە سەر مادەکانی ١٥،١٦،١٧٥و١٧٦ ی یاسای حمورابی [٣] ، بڕواکەی ئەگۆڕێت و ئەڵێت ; مشکینم بەو مرۆڤانە ئەڵێن کە پێوەندیان لەگەڵ دەوڵەت و یا خانەقاکانی ئەو دەمەوە هەبێ . لە کاتێکا مامۆستایان (پیسور) و (کوهلەز) وای دائەنێن کە وشەی مشكينمی ئەکەدی زۆر لە وشەی مسکینی بابلییەوە نزیکە و بەو کەسانە ئەوترێت کە تەنهان و کەس بەخێو ناکەن بە پێچەوانەی « ئەمیلو » کە بە یەکێك لە بنەماڵەی شا ئەوترێت . هەر چەنێکیش جارجار وشەی (مسکینو)لە یاساکانی حمورابیدا بە سەردار یا بە هەر مرۆڤێکیتر ئەوترێت . هەروا (زمیرتێ) لە نامیلکەکەیدا « یاساکانی حمورابی »وشەی (مسکینو)ی بابلی بە مرۆڤی هەژار دائەنێت، ئەمەیش لە مانای وشەی Mosk — in — kok ی سومەری زۆر نزیك ئەبێتەوە . [٤]

من لەو بڕوایەدام کە وشەی مسکینوی بابلی ، وەکو لە مادەی هەشتی

(٣) یاسای حمورابی ـ گۆڕینی د. محمود الامین بە عەرەبی ـ گۆڤاری کۆلیژی ئەدەبیات ژمارە ـ ٣ ـ بەغدا .

(٤) مامۆستا ابراهیم کبە ـ دراسات في تاريخ الاقتصاد والفكر الاقتصادي ـ بەرگی یەکەم ـ چاپی یەکەم ، بەغدا ١٩٧٠ .

یاساکانی حموراپی‌دا هاتووە ؛ بە هیچ کلۆجێك نە لەگەڵ مانای وشەی مسکێنی عەرەبی و نەیش لەگەڵ مشکینی ئەکەدیدا رێك ناکەوێت چونکە هەربەپێی ئەم یاسایە مسکینوی بابلی مافی ئەوەی هەبووە کە پێویستی کنتوکاڵی هەبێت و تا رادەیێکیش لە بەرهەمی خۆی بخوات و ، ئەو مسکینی بابلی‌یە ئەم مسکێنی عەرەبی‌یە نیە کە لە قورئانا ناو ئەبرێت .

با بگەڕێینەوە سەر باسی مسکێنی کوردەواری خۆمان . ئێستا هەرچەنێك ، بۆ پرسیار ، وشەی مسکێن بەکار دێنین ، بەلام بە پێی جۆری ژیان و پێوەندی کۆمەڵایەتی ، ئەم مسکێنی ئێستایە وەك مسکێنی پێشو نەماوەتەوە . ئێستا گەر بپرسی ؛ « ئەم کابرایە مسکێنە یا ئاغایە ؟ » پرسیارەکەمان لە رەگەزی چینی ئەو مرۆڤەیە . چونکە نە ئاغا ئاغاکەی جارانە و نە مسکێن . بەلام ئەم وشەیە پێشی پەنجا ساڵ مانایێکی‌تری هەبو . ئەگەر ئاغا نەمێنێت مسکێنیش نامێنێت و شێوەی کۆمەڵایەتی ئەگۆڕێت .

هەر لە رووەوە مسکێنی پێشویش ، تا رادەیێك ژیانێکی ئابوری خۆی هەبووە . بۆ نمونە ماڵ و فامیلیا ؛ پێویستی کشتوکاڵ و بەشێك لە بەرهەمی . ئەگەر تەنها رو بە رۆی چینەکانی قول و رەعیەی عێلی رۆژبەیانی بکەین ، بە هیچ کلۆجێك مسکێن قول نەبون ، بەلکو ئەتوانین بڵێین لە ریزی چینە ئازادەکان دائەنرێن ، بەلام ئایا مسکێن لەرۆی ئازادییەوە هامتای ئاغایە ؟! بێ‌گومان نە، . کەوابۆ مسکێنی کورد نە بەپێی یاسا و نەیش لە واقیعا ئازادێکی تەواو نەبۆ . ئەوەیش شایانی بیرلێکردنەوەیە کە مسکێنی کورد رۆلێکی گەورەی لە ژیانی ئابوری و کۆمەڵایەتیدا هەبۆ ، هەرچەنێك هەمو بەرهەمەکەی هینی خۆی نەبۆ . کەواتا ، تا رادەیێك ئەتوانین بڵێین مسکێن هامتای «رەعیە»ی رۆژبەیانیەکان بون . بەلام ئەی (رەعیە) لە

ژیانی گەلا چی بۆ ؟! مامۆستا خالد محمد خالدی میسری کتێبێکی نوسیوە بە ناوی « مواطنون لا رعایا » لە سەرتاپا دەری ئەخات کە « رعایا »ی عەرەبی چێتێکی ئازادی تەواو نیە هەروەکو مسکێنی کوردیش ئازادیێکی تەواو نەبوون .

ئەتوانین بۆ وەڵامی پرسیارەکەمان لە ناو گەلی کوردا بگەڕێین و لە عێلی دزەییدا لە جیاتی مسکێن «کرمانج»یش بەکار بێنین . وەکو ئەڵێن فلان کرمانجی فستان ئاغایە . ئەم کرمانجی دزەییە لە ڕوی مافی کۆمەڵایەتی و فەرمانبەریەوە جیاوازیێکی زۆریان ، نەك تەنها لە ئاغا ، بەڵکو تا رادەیێك لەگەڵ نۆکەرەکانی ئاغایش هەیە کە بە «خوبزە»یان ناو ئەبەن . ئەم کرمانجانە وەکو مسکێنی ناوبراو بۆیان هەیە کە مەڕ و ماڵات و پێویستی کشتوکاڵ و بەشێکی بەرهەمیان هەبێت . بەڵام کرمانجیش وەکو مسکێن بەستراوە بە زەوی و زارەوە . ئەوەی شایانی سرنجە ئەوەیە ئەگەر بێتو کرمانجێك قەرزی ئاغای لەسەر بێت و نەتوانێت بیداتەوە ، ئەبێ یا خۆی یا یەکێك لە کچەکانی ، تاوەکو قەرزی ئاغا ئەداتەوە ، نوکەر یا کەنیزەکی ئاغابن . زۆر جار ئاغا کچە کرمانجەکە ئەدا بە شو و قەرزەکەی لە شیربایی ئەگێڕێتەوە . ئەگەر لەمە وردبینەوە ئەم کردەوەیە زۆر جیاوازیێکی وای لەگەڵ ئەو مسکێنی بابلیە نیە کە بۆ ماوەیێك ، تاکو گەردنی خۆی لە قەرزی « ئەمیلیو » ئازاد ئەکرد ، ئازادی خۆی لە کیس ئەچو و بۆ ئەو ماوەیە ئەبوە قولی قەرزار . کەواتا ، ئەم قولە ئازادی خۆی دوبارە بە پارە ئەکڕێتەوە ، هەروەکو لە شەریعەتی ئیسلامدا و ، لە یاسای هەمو وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتدا هەیە کە ئازادکردنی قول بەدراو باو بووە .

لە پاش ئەم کورتە باسەی کە لەبابەت بنج و بنەوانی وشەی

«مسـکین»ی کوردییەوە کردمان ، چەند وشەیێکی نزیکمان بەرچاوکەوت کە زۆربەی . لە شـێوە و لە مانادا زۆر لە مسکێنی کوردییـەوە دوور نین ، هەرچەنێک ئەو وشەیە لە چەند جێگایێك بە وشەیێکی‌تری ناو ئەبرێت ، وەکو کرمانج ، گۆران ، رەعیە ، بەڵام من لەو باوەڕەدام کە لەرووی (لفظ) و ماناوە وشەی (مسـکین)ی بابلی نزیکترین وشەیە بۆ مسـکێنی کوردی و ، ئەم بڕوایەش لەمانەی خوارەوە هاتووە :

١ ــ هەردوو وشە ، مسکێنی‌کوردی و مسـکینوی بابلی لە لفظـا زۆر نزیکـن .

٢ ــ هەروەکو مسـکینوی بابلـی لە ریزی چینەئازادەکـان دانـران هەروایش مسـکێنی کوردیش قوڵ نین ، بەڵکو ئازادن .

٣ ــ هەروەکو مسـکینوی بابلی بەتەواوەتی ئازادی خۆیانیان دەسگیر نەکردبوو ، مسـکێنی کوردیش لەم رووەوە ئازادیێکی تەواو نەبوو .

٤ ــ بە پێی رژێمی کۆمەڵایەتی دەوری بابلی ، (مسـکینو) زۆر جار بە تەواوەتی و بۆماوەیێکی زانراو ئازادی خۆی لە دەس ئەچوو و بۆ ئەو ماوەیە ئەچووە ریزی قوڵەکان ، هەروا مسکێنی کوردیش تاکو ساڵانی نزیك یاخۆی یا یەکێك لە فامیلیای و ، زۆر جار کچێکی ، ئازادی لە دەس ئـەچوو و تاکو قەرزی ئاغای ئەدایەوە ئەبووە کەنیزەکی ماڵی ئاغا و ، زۆر جاریش ئەم قەرزە لە شیربایی ئەو کچەدا وەرئەگیرا و بە بێ پرسی باوك و دایك بە شوو ئەدرا .

٥ ــ هەروەکـو مسـکینوی بابلی بەسـترابوو نە زەوییـەوە و بە زۆر سوخرە کێشیان پێ‌ئەکرا و لە ژێر فەرمانـدەی خاوەن زەوی سەربازییان ئەکرد بەبێ مووچـە و بەرات و باجیان بە دەوڵەمەن و سـەرکارەکان ئەدا

مسکێنی کوردیش ئەم هەمو ئەرکەی لەسەر بو .

هەرچەنێك قۆناغێکی دور و درێژ لە بەینی گەلی بابلی و گەلی کوردا هەیە ، بەلام دورنیە کە پێوەندێیکی تەواو لە بەینی ئەم دو وشەیە ، «مسکێن» و «مسکینو» هەبێت ، کە شایانی لێکۆڵینەوەی ترە .

★ ★ ★

ملخص المقـال

جذر كلمة «مسكين» في اللغة الكردية

د. مكرم الطالباني

يتحدث الكاتب الدكتور مكرم الطالباني فيمقدمة مقاله عن الاستعمالات الراهنة لكلمة (مـشـكـين) الكردية ــ بسكون الاول وبياء مجوفة كالياء في كلمتي (وين) و (زين) الدارجتين في اللغة العربيـة ــ وكيف انها تعني المزارع الذي يعمل في ارض آغا معين ، وكيف لا يشترط ان يكون هو والآغا من عشيرة واحدة، ويتساءل الكاتب عن المصدر الذي جاءت منه هذه الكلمة، فيجيب بنفسه ان اقرب مصدر يتراءى للتتبع هو كلمة (مِسْكين) العربية لأن اللغة العربية هي اكثر اللغات تصديرا للمفردات الى اللغة الكردية .

وبعد ان يستعرض الكاتب المعاني التي وردت لها هذه الكلمة في اللغة العربية . وكيف انها تعني على العموم فئة من المجتمع تملك ما لايكفي لمعاشها وبذلك فهي تعني صنفا ارقى من (الفقـراء) ، يعطي رأيـه في ان الكلمتين تختلفان عن بعضهما من حيث المعنى في اللغتين العربية والكردية .

يقول المؤلف . بعد عرض لـه للمصـطلحات التي كانت تعني المراتب الاجتماعية في الريف الكردي مثل كلمتي (كورد) و (گوران) ، أو كلمتي

(قول) و (رمعيه) ومدى انطباق الثانية من كلتا المجموعتين المتقابلتين . على المفهوم من كلمة (مشْكِين) ، انه ربما وجد المرء ما يعينه على العثور على ضالته في العودة الى التاريخ السحيق . وفي بحثه في مجاهل التاريخ القديم يعثر صاحب المقال على كلمة (مشكينم) الاكدية التي تعني فردا من الطبقة الوسطى او الانسان العادي ، وهذا المعنى لا يتطابق تماما مع المفهوم المتداول لكلمة (مشْكين) الكردية او (مِسْكِين) العربية . ويواصل الكاتب بحثه حيث يجد في اللغة البابلية كلمتي (مسكينو) و (اميلو) اللتين تعني اولاهما من لا يعيل احدا او تعني الفقير ، بينما تعني الثانية واحدا من اسرة الملك . وبهذا المعنى فان كلمة (مسكينو) تكون قريبة من كلمة مماثلة في اللغة السومرية .

وفي شيء من الاسهاب ، وعلى اساس بيان الواقع الطبقي للفئة التي تطلق عليها كلمة (مسكين) في اللغة الكردية ، مع تفصيل المعنى الاصطلاحي لكلمات (مِسْكِين) العربية و (مشكينم) الاكدية و (مسكينو) البابلية ، يلخص الكاتب رأيه في الموضوع وهو ان كلمة (مسكينو) البابلية اقرب مفردة ، معنى ، من كلمة (مسكين) الكردية ، مستدلا على ما توصل اليه بـ

(١) التقارب اللفظي بين الكلمتين .

(٢) كون طبقتي (مسكينو) البابلية و (مسكين) الكردية من الاحرار في المجتمع .

(٣) الشوائب التي كانت تشوه حرية الطبقتين من بعض الوجوه .

(٤) تحول الفرد من طبقة (مسكينو) البابلية بين حين وآخر الى عبد ،

شأنه شأن الفرد من طبقة (مسكين) الكردية الذي كانت ابنته تزوج بالاكراه دون اذنه لغرض استحصال ديون الآغا ، وهو شكل من اشكال العبودية .

(٥) ارتباط الطبقتين بالارض وخضوعهما لنظام السخرة والخدمة العسكرية المجانية للرؤساء .

وفي ختام مقاله يبين الكاتب الدكتور مكرم الطالباني ان الموضوع بحاجة الى مزيد من البحث .

★ ★ ★

ئێسکبەندی مرۆڤ

الهيكل العظمي البشري

THE HUMAN SKELETON

ئەندامی یاریدەر : دکتۆر جەمال رەشید

لەم چەند لاپەڕەیەی خوارەوەدا ژمارەیەك لە وشە و زاراوەی زانستی پێشکەش دەکەم کە لە پزیشکیدا . بەتایبەتی لە زانستی توێکاریدا (علم التشريح Anatony)دا ، بەکار دەهێنرێن وە برێتین لە ناوی ئێسکەکانی ئێسکبەندی مرۆڤ (Human Skeletoi) لە کەللەسەرەوە تا کەلەنگوستی پێ ، یەکە یەکە ، لەگەڵ بەرامبەرەکانیان بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی و هەندێکیش بە لاتینی ، بەو نیازەی کە لەمەودواش ــ هەرکە بۆم رێك کەوت ــ زنجیرەی تری وشە و زاراوی پەیوەندی رشتە (جهاز ــ system)ەکانی تری لەش ــ تەن (الجسم ــ Body)یش ــ دوا بە دوای یەك پێشکەش بکەم تاوەکو چێن چێن ئێسکبەندەکە بە ماسولکە و خوێنبەرەکان (الأوعية الدموية Blood vessels)و رەگەکان (الأعصاب ــ Nerves) دەپۆشرێت و رشتەکانیش هەریەکە شوێنی تایبەتی خۆی دەگرێت لەو چوارچێوەیەدا .

لە کۆکردنەوە و هەڵبژاردنی وشە و زاراوەکاندا زۆر کتێب و فەرهەنگم

بە چەند زمانێك پشکنیوە و کەلکیشم لەگەڵی سەرچاوەی تریش وەرگرتوە بە ڕێزەوە سپاسبژێریانم وە لە هەمان کاتیشدا ــ و بە گەرمی ــ تکا لە خوێنەرە بەڕێزەکان دەکەم هەر تێبینی یان رەخنە وەیان ڕاستکردنەوەیەکیان هەیە بەرانبەر وشەکان دەریان بڕن بە شانازییەوە رەچاو دەکرێن تا وەکو چی پێویستی دەکات بکرێت بۆ چەسپاندنی وشە و زاراوەکان بە شێوەیەکی هەمیشەیی ٠

١ کاپۆڵ ؛ کەللەسەر ، کاسەی‌سەر .	القحف الجمجمة	Cranium. The Skull or Brain pan.
٢ ئێسکی پشتەسەر ، پشتەسەرە .	العظم القذالي ، القفوي	Occipitale (os) Occipital bone.
٣ ئێسکی تەنیشتەسەر، تەنیشتەسەرە .	العظم الجداري	Parietale (os) Parietal bone.
٤ ئێسکی پێشەسەر ، پێشەسەرە .	العظم الجبهي	Frontale (os) Frontal bone.
٥ ئێسکی لاجانگ ، لاجانگە .	العظم الصدغي	Temporale (os) Temporale bone.
٦ ئێسکە پەوازی ، پەوازە .	العظم الاسفيني ، العظم الوتدي	Sphenoidale (os) Sphenoid bone.
٧ ئێسکە بێژنگی ، بێژنگە .	العظم الغربالي	Ethmoidale (os) Ethmoid bone.
٨ ئێسکە فرمێسکی ، فرمێسکە .	العظم الدمعي	Lacrimale (os) Lacrimal bone.

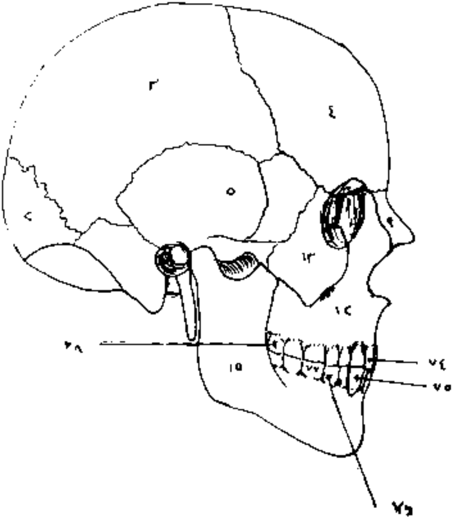

٩ ئێسکی لوت .	العظم الانفي	Nasale (os) Nasal bone.
١٠ ئێسکی مەلاشو .	عظم الحنك	Palatinum (os) Palate bone.
١١ ئێسکە پێچپێچۆکەی خوارۆی لوت .	قرينة الانف السفلية	Choncha nasalis inferior, Inferior turbinate bone.
١٢ ئێسکی شەویلاگەی سەرۆ .	عظم الفك العلوي	Maxilla, Superior maxillary bone.
١٣ ئێسکی گونە .	العظم الوجني	Zygomaticum (os) The malar or cheek bone.
١٤ ئێسکی گاسن ، گاسنە .	العظم الميكعي ،الميكعة	Vomer.
١٥ ئێسکی شەویلاگەی خوارۆ .	عظم الفك السفلي الفك السفلي	Mandibula, Inferior maxillary bone, Mandible.
١٦ سندان .	عظم السندان السندان	Incus, The anvil.
١٧ ئاوزەنگی .	العظم الركابي	Stapes, The stirrup.
١٨ کوتک ، ئێسکی چەکوشی .	المطرقة	Malleus, The hammer.
١٩ بەلی سەرۆ .	الطرف العلوي	Upper limb.
٢٠ ئێسکی چەلمە ، چەلمە .	عظم الترقوة الترقوة	Clavicula Clavicle
٢١ ئێسکی دەفەی‌شان ، دەفەی‌شان .	عظم اللوح الكتفي عظم الكتف	Scapula, The shoulder blade.

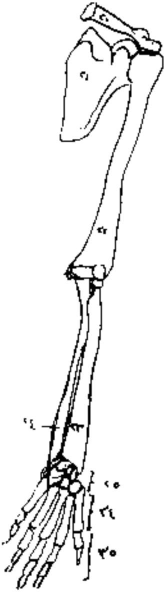

٢٢ ئێسکی فۆڵ .	عظم العضد	Humerus
٢٣ ئێسکی کەوەرە . کەوەرە .	عظم الكعبرة	Radius
٢٤ ئێسکی زەند. زەند .	عظم الزند	Ulna

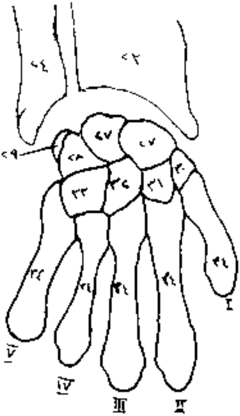

٢٥ ئێسکەکانی مەچەك ؛ مەچەکی دەست ؛ مەچەك .	عظام الرسغ ، رسغ اليد ، الرسغ	Carpus, ossa carpi, Carpal bones, The wrist.
٢٦ ئێسکە بەلەمی ، بەلەمی مەچەك .	العظم الزورقي زورقي الرسغ	Naviculare (os) manus, Scaphoid of wrist.

٢٧ ئێسكە داسـق ، داسـق .	العظم الهلالي	Lunatum (os), Semilunar bone.
٢٨ ئێسكە سێكوچكە (ى مەچەك) پـوارى مەچەك .	العظم المثلث (للرسغ) وتدي الرسغ	Triquetrum (os), Cueiform of carpus.
٢٩ ئێسكە خڕۆلـه ، خڕۆله .	العظم الحمصي الحمصي	Pisiforme (os), Pisiform.
٣٠ ئێسكە فرەگۆشە زله .	العظم المربع المنحرف	Multangulum majus, Trapezium.
٣١ ئێسكە فرەگۆشەگچكە.	شبه المنحرفة	Multangulum minus, Trapezoid.
٣٢ ئێسكە كەڵەى مەچەك، ئێسكە زلەى مەچەك .	عظم الرسغ الكبير	Capitatum (os), Os magnum.
٣٣ ئێسكە قولاپی .	العظم الشصي	Hamatum (os), Unciform.
٣٤ ئێسكەكانى شانەى دەست ، ئێسكى لە پى دەست (ناك) .	عظام مشط اليد	Metacarpalia (ossa), Metacarpal bones.
٣٥ گرێ پەنجەكانى دەست گرێ پەنجە (ناك) .	عظم السلامية (مفرد)	Phalanges digitorum manus, phalanges of hand.
٣٦ سنگ ، سينە .	الصدر	The thorax.
٣٧ پەراسو .	الاضلاع	Costae, Ribs:
٣٨ ملەپەراسو ، پەراسوی مل .	الضلع الرقبي	Cervical rib.
٣٩ زڕەپەراسو ، پەراسوە درۆزنە .	الضلع الكاذب	False rib.

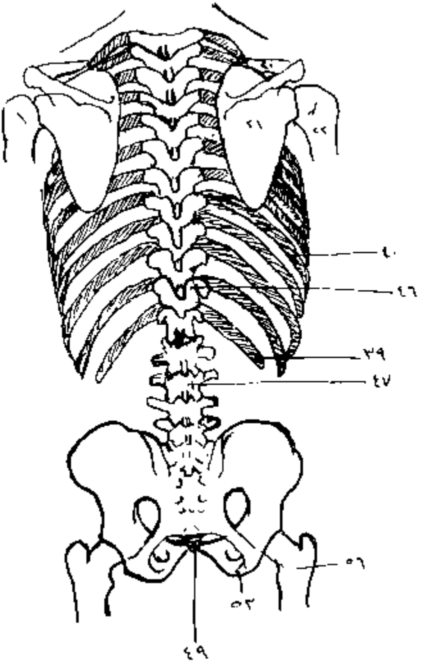

٢١
٢٢
١٠
٢٦
٣٩
٤٧
٥٦
٥٣
٤٩

٤٠ پەراسوە بەرەللا .	الضلع السائب	Floating rib.
٤١ پەراسوو .	الضلع الصحيح	True rib.
٤٢ ئێسکی کولەسنگ ، کولە سنگ .	عظم القص القص	Sternum, The breast bone.
٤٣ مورەگەی پشت ، بڕبڕاگە ، کۆڵەکەی پشت .	العمود الفقري	Vertebrul Column, Spinal Column.
٤٤ بڕە ، بڕبڕە .	الفقرة	Vertebra.
٤٥ بڕەی مل ، بڕبڕەی مل .	الفقرة الرقبية	Cervical vertebra.
٤٦ بڕەی پشت . بڕبڕەی پشت .	الفقرة الظهرية	Dorsal vertebra.
٤٧ بڕەی سێبەندە ، بڕبڕەی سێبەندە .	الفقرة القطنية	Lumbar vertebra.
٤٨ پاشل سمتەجۆلە ، بڕەی پاشل .	العجز الفقرة العجزية	Sacrum, Sacral vertebra.
٤٩ کلێنچکە .	العصعص	Coccygis (os) Coccyx.

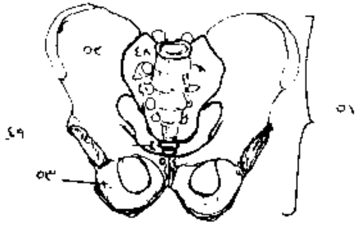

٥٠ لەگەنە ، حەوز .	الحوض	The pelvis.
٥١ ئێسکە بێناوە .	عظم الردف ، العظم الفقل ، العظم اللا اسم لـه	Coxae (os), Innominate bone.
٥٢ ئێسکی کلوت ، کلوت .	العظم الحرقفي ، الحرقفة	Ilium (os), Ilium.
٥٣ ئێسکی سمت ، سمت .	عظم الورك الورك	Ischii (os), Ischium.
٥٤ ئێسکی بەر .	عظم العانة	Pubis (os), The pubie bone.
٥٥ بەلی خوارو .	الطرف السفلي	The Lower limb.
٥٦ ئێسکی ران .	عظم الفخذ	Femur.
٥٧ کلاوئەژنو .	الرضفة	Patella, knee-cap or knee pan.
٥٨ ئێسکی لولاق ، زراز ، دروشن .	عظم القصبة	Tibia,
٥٩ ئێسکە تەلەزمی ، تەلەزمە ئێسك .	عظم الشظية	Fibula,

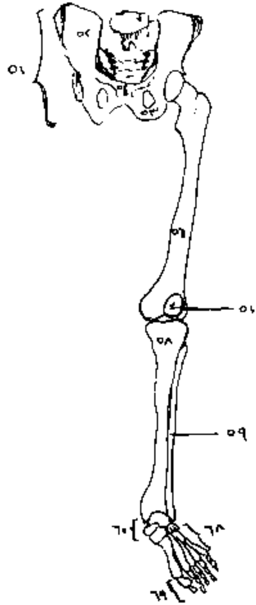

٥١
٥٢
٥٣
٥٨
٥٩
٦٠

٦٠ قولەپێ ، گوزەك ، قول .	كاحل القدم الكاحل	Tarsus, The ankle.
٦١ ئێسکی پاژنە ، پاژنە .	عظم العقب العقب	Calctneus, os calcis, Calcaneum.
٦٢ ئێسکی قاپ ، ئێسکی قاپی پێ ، قاپ .	عظم الكعب	Talus, Astragalus.
٦٣ ئێسکە شەشپالە .	العظم النردي	Cuboideum (os) Cuboid.
٦٤ ئێسکە بەلەمی پێ ، بەلەمی پێ .	العظم الزورقي للقدم زورقي القدم	Naviculare (os) pedis, Scaphoid of ankle.
٦٥ ئێسکی سنگی یەکەم ، سنگی ناوەوە .	العظم الوتدي الاول الوتدي الانسي	Cuneiform (os) Primum, Internal Cuneiform.
٦٦ ئێسکی سنگی دوەم ، سنگی ناوەندی .	العظم الوتدي الثاني ، الوتدي المتوسط	Cuneiforme (os) secundum, Middle Cuneiform,
٦٧ ئێسکی سنگی سێیەم ، سنگی دەرەوە .	العظم الوتدي الثالث ، الوتدي الخارجي	Cuneiforme (os) tertium, External Cuneiform.
٦٨ ئێسکی بەری پێ ، ئێسکی شانەی پێ .	عظام مشط القدم	Metatarsalia (ossa) Metatarsal bone.
٦٩ گری پەنجەی پێ .	سلاميات اصابع القدم	Phalanges digitorum pedis, Phalanges of foot.
٧٠ لامە ئێسك .	العظم اللامي	Hyoideum (os) The Hyoid bone.
٧١ ددان .	السن ، الاسنان (ج)	Tooth, pl. Teeth.

٧٢ ددانی شیری ، ددانی منالی .	الاسنان الوقتية الاسنان اللبنية الاسنان الساقطة	Temporary Teeth Milk Teeth Deciduous Teeth.
٧٣ ددان ، ددانی هەمیشەیی .	الاسنان الدائمية	Permanent Teeth.
٧٤ ددانی بڕەك، بڕەكان.	الاسنان القاطعة القواطع	Incisor Teeth.
٧٥ ددانی كەلبەیی ، كەلبەكان .	الاسنان النابية الانياب	Canine Teeth.
٧٦ پێشە خڕی .	الضرس الامامي	Premolar Tooth.
٧٧ پاشە خڕی .	الضرس الخلفي ، الضرس .	Molar Tooth.
٧٨ ددانی ئەقل .	سن العقل	Wisdom Tooth, (dens sapientiae)

★ ★ ★

ملخص المقال :

الهيكل العظمي البشري

العضو المؤازر : الدكتور جمال رشيد

خصص الكاتب مقاله لاعداد المصطلحات العلمية المتعلقة بالهيكل العظمي البشري باللغة الكردية ، سيما ما يتعلق منها بعلم تشريح الابدان . وقد اعد في هذا الباب ٧٨ مصطلحا منها ما هو موجود في اللغة الكردية ومنها ما نحتها استنادا الى علاقــة الجزء المعين مــن الهيكل العظمي بالاجــزاء الاخرى وبالاستفادة من دور هذا الجزء في الهيكل وبالاعتماد على المصطلح في اللغات الانكليزية واللاتينية والعربية . ووعد الكاتب باعداد مصطلحات اخرى في فرصة قادمة لاجهزة الجسم الاخرى بحيث يغطي الجسم الانساني كله بشبكة من الاسماء والمصطلحات في اللغة الكردية . وفي ختام مقاله طلب الكاتب من الباحثين والقراء ان يبدوا ملاحظاتهم بشأن عمله ويبينوا نقاط الضعف التي قد يجدونها فيه . هذا وقد وضع صاحب المقال الى جانب الكلمة الكردية مقابلها في اللغتين العربية والانكليزية واحيانا اللاتيــة كذلك .

★ ★ ★

سەرهوستایێ گێنش و ڤەهاندنێ مەلایێ جزیری

ئەندامێ یاریدەر : صادق بهاءالدین ئامێدی

پشکا سێ

د پشکا دووێ ژ ڤی بابەتی ، ئاغا ئەز ل سەر سەر و چمچ و توپس و بەرگوزێ جزیری ئاخفتیم من بیر و رایێت سەیدایێ سجادی ژ زار دەڤەه وەرگرتین و د کتێبا خودا «مێژوی ئەدەبی کوردی» چاپی یەکەم بەرپەڕ (١٦٣)ێ رێزا(٧)ێ بەلاڤکرین دەگەل بیر و رایێت خو دەربارەی وان گوتن و ئاخفتن و وێنە ئو ئاشوپان ل بەر چاڤێت خوێندەڤانێت بەرکەڤتی ئو هێژا دانان ، بەلێ ڤێ دویماهیێ چاڤێ من ب هژمارەکا کوڤارا هاوارا رەنگین کەڤت یاکو سالا (١٩٣٢)ێ ل شامێ بەلاڤدبو ، سەر و چمچ و رایێچا مەلایێ جزیری ب درێژی تێدا دیارە ، ئەمر هەرەکول ئەزیزان (جەلات بەدرخان) د گوتارێ بڤێ ناڤ و نیشانێ د کوڤارا ناڤبرێدا بەلاڤکرێ گوتیبە : بەژنا مەلێ نە کورت نە درێژ نە ناڤینبو ، رووێ وی گرۆڤژ ، سپی و سور بو ، چاڤ ب برهێن وی رەش بون، رها وی سڤك بو، گولێن وی هەبون دهاتن حەتا بەر گوهێ وی ، پۆز ، رهـ و گولیێن وی هەر گاڤ شەهـ کری بون ، ئەنیا وی فرەهـ ، ستووێ وی درێژبو ، رێڤەچونا وی ب لەزبو .

کەفیەك داڤێت سەر سەرێ خوە ، یەکە دن ژی ل سەر دپێچاند ، خەفتانەك ل بەر بو ، پێلاڤەکە سور تێخست پێێن خوە ، ئەبـا (عەبـا)

وەردگرت،هەرگاف ب کەن بۆ‌ب دۆرا خوەژە خوەش دکر ، دلێ خەلکێ ژ خوە نەدهشت[1] .

ئەڤ بیر و رایەنە هەر وەکی دیارە تێزیکی بیر و رایێت سجادی بن ژ هندە لاڤە ، بەلێ جودایی ژی تێدا هەیە ، تە نەڤێت سجادی هایداری بیر و رایێت هاوارا هژمارا شەشێ یا سالا (١٩٣٢)ێ بیت بەلێ ناڤێ چو سەروکانێ‌یا د فەروزێدا نەئینایە کو ناڤێ ڤێ کوڤاری بینت ، کو ژێ ڤە گوهارتینە بەلێ ل دویماهیێ دگەل ناڤێ سەروکانێ‌یان تێدا گۆتی‌یە ؟ بەلێ ناڤێ سالێ تێدا نینە کو دڤیا هاتبا دیارکرن ، ژبەرکو هاوارا سالا (١٩٣٢)ێ ژسالا (١٩٤١ ــ ١٩٤٣)ێ جودایە ، ئەگەرچی سەرنڤیسار و نڤیسەرێت وێ و جهێ بەلاڤکرنا وێ ئێکە (یەکە) . سجادی رایێچا تۆلازیێ ژ یا ناڤسال ڤەچۆن ئانکو ئەختیاری ئو مەلاتیێ ژێك جودا کری‌یە ؛ بەلێ هەرەکۆل ئەزیزان هەر رایێچەك بتنێ دیارکری‌یە کو ل جزیرا بۆتان رایێچا میرزا ئو خوێندەڤانا بۆیە وی چاخێ ئو دەمی . د منیت کو هەرەکول ئەزیزان ، ئەگەرچی ژ بنەسالا میرێت جزیرێ‌یە و شەهرەزایە ژی بەلێ دیسا نەگۆتی‌یە ئەو بیر و رایێت هوێر ژ کیرێ زانینە . زاردەڤ یان ژ سەروکانیەکێ ؟

مەلایێ جزیری مرۆڤەکێ حەژ خو کری بۆیە ، چەند بێژی دبەر خوژا چۆیە نەمازە د دەمێ لاوینی ئو تۆلازێدا ، ل دوی چیڤانۆکا ، جلکێت باش و ژژەنگ ل بەر کرینە چەند ژ دەست هاتی‌یە ئو زێك زێرین بویە پاریێ نەخۆش دگەرێدا نەچۆیە ئەگەرچی نەهند دەستهاتی و پڕ پارە بۆیە ژبو

---

(١) ژینا نیگاری ، مەلایێ جزیری ، هەرەکۆل ئەزیزان ، هاوار ، هەژمار (٦) دوپەل (٢) (١٩٣٢)ێ .

نیشانه دێ ڤێ چیڤانۆکێ (ئەفسانێ) یا حەز خو کرن و دل تەزێبا وی کو وێ چەندێ دیار و خویا دکەت ل بەر چاڤا دانین • دبێژن : جارەکێ مەلایێ جزیری ڤێبژ ل بەری (پێشی) چەند کەسان دکر پێت هاتینە ڤێبژێ ل مزگەفتێ بکەن •

مەلایی بێ ل پێشی دێ دەست بڤێبژێ کەت • بۆچی دەنگێ دەهـۆل (دهۆل) و زورنا ب گوهـ ناکەڤیت ، هەر دجهدا دبەژنە پێلاڤێت خو ددەتە سەر پشتێت خو و دچیتە دگەژا گوڤەندێدا داوەتێ دکەت هەتاکو دلێ خـو هوین دکەت ، پاشی ڤەدگەریت مزگەفتێ دا ڤێبژا خـو بکـەت • هندە ڤێبژکەرێت مزگەفتێ پێت کو لوێرێ بۆن و مایین ژ مەلایی دپرسن ، ئەرێ تە چەوا سلاڤا ملا ڤەدا ، ڤێبژ ب نیڤ تەمام هێلا تە لێدا تو چۆیە داوەتێ ؟ مەلایی گۆتێ : بخودێ بهزرا من هوین گێل و بێ هشـن ، هندی ڤێبژە تێتە ڤەگێزان ، بەلێ گۆڤەند و دیلان وسـەما دا ژدەسـت من چێ و نە ناتـە (دهاتنە) ڤەگێزان[٢] •

بەلێ ب هزرا من ل دوی رێز و رەوشت و سەر و بەرێت ملەتێ کورد ئەڤ چیڤانۆکە ژ ئەردێ هەتا کو ئەسمانی ژ راستێ دویرە ، ژبەرکو کورد بلایێ گشـکیڤە نەمازە د وی چاخی و دەمی ژی دا کو ئێکجار بوسلمان و ژ خودێ ترس بوینە ، هەتا خو هەکە ئاگر ژی بەر بـا مـالا ئێکی ڤێبژ ب نیـڤەرۆ نەدهێلا سـلاڤ ڤەدابا ئاگر ڤەمراندبا پاشـی ڤێبژا خو کربا یـان ڤەگێرابا، ئێکێ وەکی مەلایێ جزیری ژی بێ ئاف و دەنگێ وی ب ژ خودێ ترسی ئو ئۆلدارێ بەلاڤبویی ئو پێش ڤێبژ (امام) ژی بیت ، تشتێ وەسا هێچ نەبۆیە ، ژبـەر گۆڤەند و دیلانا ڤێبژ ناهێتـە پاش ئێخسـتن ، چکـو

(٢) دیوانی شـیخ احمدی جزیری ، چاپی یەکەمین هەولێر (١٩٦٤) بەریەرێ (١٠) رێزا (٥)ێ •

گۆڤەند و دیلان و سەما ئو داوەت د ژن ئینان ، شەهیانا ، د سەیران و رابێرانا ، د مشتاخان و بانگا مازیان هتد • دهاتە کرن ، ژبلی گێژنان (چەژنان) و داوەتەبیان کو هند کێم نەبوینە ئو بەدەست نەکەفتینە کو ڤێژێ گوری بکەن • بەلێ ئەو چیڤانۆك دیار و ئەشکەرا دکەت کو جزیری چەند بێژی مرۆڤەکێ دل تەڕ و حەژ خو کری و هونەرمەند بویە •

مەلایێ جزیری لاوەکێ ژکار دەرکەفتی بویە د لاوینی ، لەوەندی ئو تولازیدا ژبەر هندێ ژێ دەنگێ لاوینیا وی جزیر و جهێ بوتان بجارەکێ ڤەگرتبو، گەلەك زەرێ یا یێت د درەنگ پەری تورا ئەڤینیێ یا خو ل بەر ڤەدابو دا پێخنێ ، بەلێ نەکەفتیە تورا وان ژ ئێکێ پێڤە نەبیت یاکو دجانی ، رندی، سپەهینی ئو گەلەشیا خودا هەڤ بەقلا لاوینیا وی بویە ، ئەو زەری شەهزادە یا خویشکا میرێ جزیرێ بویە •

ئەڤینیا جزیری وەکی هەمی لایێت دی یێت ژینەنیگارا وی چەند تا ئو تاکوژك ژێ چونە و چیرۆکێت گەلێ و جودا پێڤە هاتینە گوتن و ڤەهاندن ، ژبەر هندێ ، دێ وان چیرۆکا کەت کەتە ل بەر چاڤان دانین دگەل بیر و رایێت خو ب ئەگەرڤە •

سەیدایێ عەلائەدین سجادی ، د کتێبا خودا «مێژۆی ئەدەبی کوردی» گاڤا ل سەر ئەڤینیا جزیری دئاخڤیت دبێژیت : « مەلا ئانکو مەلایێ جزیری د ژیێ سیه (٣٠) سالیێدا ل گوندێ دیرهان Dirhan ل حەسکێفێ (حەسەنکێفی) دبت • د چاخێ کو ئەو ل وی گوندی ، فەقەکێ ژ هەڤگورێت ، شاگردێت وی خویندناما زانستی (ئجازێ) وەردگریت • ژبۆ دل خوشی فەفە گەڕەکا گۆڤەندێ گرێددەن ، مەلایێ جزیری د گەل فەقێت دی دگەڕا گەڤەندیدا داوەتێ دکەت • سەلما کچا مەلك کاملی،ئەوێ کو

ژلایێ میرزا شاه روخ یێ کوڕێ میرێ گورگان کرى‌یە میرێ وێ وەلاتی. سەلما کچا مەلك كاملی ل تەڕمێ کوچکێ تەماشەی داوەتێ فەقا دکەت. مەلایێ جزیری یێ‌کو دگەڕا گوڤەندێدا داوەتێ دکەت. بۆچی سەرێ خو بلند ناکەت و چاڤێ وێ ب سەلایێ‌ناکو دتەڕمەیدا دبیت. تەڕمێ کوچکێ ناکەڤیت. هەر دەملدەست د دلێ جزیریدا جهگیر دبیت. جزیرێ دبنە دل کەتی ئو ئەڤینداره‌کێ وەسا یێ دژوار و هناڤ سوتی کو وەکی مەست و سەرگەردانا لێ تێت ژبەرکو ئەڤینا شەهزادا شەنگ د رهـ و دەمار و خوینا ویدا بەند دبیت وەکی دێوانێت د وردێدا سەرخوش دبن. ژبەر گڕێ ئاگرێ د هناڤ و دەروونادا ڤێ هەلبەستا شەنگ د جهدا دبێژیت :ـ

شۆخ و شەنگێ زوهرە رەنگێ دل ژمن بر دل ژمن
ئافرین (ئاورین) هەیبەت بلنگێ دل ژمن بر دل ژمن

پاشی ڤێ هەلبەستێ ددەتە دوی (پەی) دبێژیت :ـ

ئیرو ژ حوسنا دیم دوژێ دیسا هلاك و سەرخوشین
رەمزێ دڤێ شیرین سوژێ سوهتم ب پێتا ئاتەشین

بەلێ گڕێ ئەڤینێ و سوژتنێ و کوزرینێ وەنەبیت ب وان هەر دو هەلبەستان نەکربو نەژێ ڤەمریا، هندەکی کوتەکێ ل خو دکر کو وێ زەرینێ ژ بیرا خو ببەتەڤە، ڤەگەڕیت وەکی بەرێ سەر هش و بیریت بەرێ، بەلێ ئەڤینێ یەومان نەدایێ ئو ئەو ڤیان و دارخاز ب دەستڤە نەهات و گاڤ بۆ گاڤێ ئێش و ژانێت ئەڤینێ ب گڕتر و بروسیتر لێ هاتن ئینا دەست ب هەوار و گازییا کر گوت :ـ

دلبەرێ ئێیر سەحەر ئالێتنە جەرگێ من دو دۆخ
یەك ل سینە یەك ل دلدا لەو ژ من تێن ناخ و ئوخ
خۆن ژ دل چۆ جۆ رەوان تێ وەك عەقیقێ ئەرغەوان تێ
لێ ژ دەست سەلوا جوان تێ ، ئەو شەپالا شەنگ و شۆخ

بەلێ دلێ بێ سەمیان و بێ خودان ب وێ چەندێ ژێ هوین نەبوژبەرکو پەژیکا ئەڤینێ ب چو رەنگ ، جۆر و ئاوایا دەست ژێ بەرنەددان وەکی پەنجەشێرێ بو هەتاکو مەلا ژ دنیا ئەڤین و ئەڤینداریێ‌یا لەشی ئو دینداریێ ئێخستیە د ئەڤینێ‌یا (خودایی) یەزدانی‌دا ئـانکو عالەما سوفیـاتی ئـو ئلاهیاتا) کو ڤێ چەندێ دەست و دلێت مەلایی ب درستی ساربون ژ دنیایێ ئو خوشی یێت وێ ژبەر چـاڤا کەڤتن ، ئینا ئەڤ هەلبەستە دگەل بایێ سپێدەیان بو هنارت (شاند) :

ما ب لعلێن جان فزا ناڤێ مە بینتە جارەکێ
(بالدعا بلغ تحیاتی ب سلمی یا برید)[٣]

سجادی بوێ چەندێ دوباهیێ ب چیرۆکا ئەڤینێ‌یا مەلایێ جزیری و کچا مەلك کاملی سەلماێ تینت •

بەلێ هەکە مرۆڤ بەرێ خو بدەتە دوبروکا ژینا مەلك خەلیلی کوڕێ مەلك ئەشرەفی یێ کو بنیشـانا (کامل) دهاتە ناڤکـرن و خوندکاری ل حسکیفی کـری‌یە ، دێ بینت کو د سـالا (٨٢٤)ێ مشەختی هـەڤبەری (١٤٢١ و ١٤٢٢)ێ زاینی بـویە خوندکار[٤] ل وێـرێ ئو سالا (٨٦٢)ێ

---

(٣) د کتێبا مێژوێ ئەدەبی کوردی ، سجادی د هەر دۆ چاپێت وێدا بڤێ نەراستێن ئەڤ مالکە نڤیسی‌یە خوێندەڤان دڤێ ئاگەهدار بن .

(بالملتی جان فزانا ڤیمە بیت جارەکی
بالدعا بلغ تحیاتی بسلما یابەرید !)

ئەگەرچی من چەند جـارا هایداری وێ نەراستیێ ئو لەنگیێ ژێ کری‌یە ، ئەو ب لەنگی‌یا دیرۆکی دزانت .

(٤) جاخێ میرزا شاهرخ کوڕێ میر تیموریێ گورگان هاتیە سەر توخوبێ (سنۆرێ) وان و وسـکانێ داکو دوبماهی‌یەکێ بۆ دەست درێژی یێت کوژێت قـەرە یوسفێ تورکمانی دانیت مەلك خەلیـل چۆ بەراهیێ دا بخێرهنا وی بکەت و دلسوژی‌یا خو بۆ دیاربکەت کو بەندە ئو بەنیێ =

شەختی هەڤیەری (١٤٥٧ـ١٤٥٨)ێ زاینی چاڤ لێ ئڤیانە چۆیە بەر دلۆڤانیێیا خودێ ، کو خوندکاری ل حەسکیفێ (٣٦) سالا کرییە .

هەکە هات و چیرۆکا ئەڤینیێیا مەلایێ جزیری ئو سەلما کچا مەلك کاملی یا مە گۆتی راستە ، جزیری د ژیێ (عومرێ) (٣٠) سالیدا حەز سەلمایێ کرییە ، د چاخ و دەمێ خوندکاریێیا بابێ وێدا ، جزیری د سالا (١٠٣١)ێ شەختی بەرێکانا هۆزانڤانیێ دگەل فەقێ تەیران کرییە ژبەرکو دویرکا (مێژۆیا) گۆتنا وێ بەرێکانێ ل دوی رێز و رەوشتێت کەڤن تێدایە هەر وەکی د پشکا دوویدا ژ ڤی بابەتی بەرتژی هاتیە روهنکرن فەقەیی گۆتییە[٥] :—

برینداری عشقێ مە دۆرم ژ سەما بهان
دزانن مەدداحێ (مدّاحێ) کێ مە د هزار و یەك و سهان
سەنا (ثنا) خوانێ مەلێ مە ل هەمێ (همی) عەرد و جیهان .

پاشی تویژانەدنا ڤێ بەرێکانێ د دیوانێت جزیری دەست ڤیس و چاپکری ئو کەشکۆلاندا ئەز دشێم (دکارم) بێژم کو ئەڤ بەرێکانە گومان بژە نەمازە پاشی هەڤ گوری و هەڤ چەرخیێیا جزیری ئو فەقێ تەیران ب ئەگەر و تێکست (تەس) ڤە ل ناڤەرا روشەنبیرێت کورد و بیانیان ب درستی

---

*

وێیە بەرهەڤە فەرمانێت وێ بجهـ بینت ، ل وێرێ ما هەتا کو میرزا شاهرخی دەستوورییێیا میرێت کورد دایێ ئینا ئەو ژی فەگەڕیا میرگەها خو ل وێرێ دادگاهی بەلاف کر و پویتە ب ملەتی کر و تەنایی لێ بەلاڤکر هەتا سالا (٨٦٢) مشەختی هەڤیەری (١٤٥٧ـ١٤٥٨) زاینی چوّیە بەر دلۆڤانییا خودێ (شرفنامە ، شرفخان البدليسي الجزء الاول ، ترجمة محمد علي عوني دار احياء الكتب العربية صفحة (١٤٩) .

(٥) بەرپەرێ (٢٦٨)ێ رێزا (١١)ێ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەشی یەکەمی بەرگی سێیەمی (١٩٧٥) .

دیار و روهـن بویە کو هەف ژین بوینـە ئەگەرچی جزیری بێ‌کـو فەقێ تەیران هوژانا شینیێ ئو زنمارێ ب مرنا جـزیری گوتی ژ وی بچویکتر بویە •

هەکە بیت و ئـەم دویرۆکا وێ بەرێکانێ یا ناڤبـری کو (١٠٣١)ێ مشـەختی بویە هەڤبەری (١٦٢١ و ١٦٢٢) زاینی دگەل دویرۆکا مرنا بابێ سەلایێ مەلك کاملی کو (٨٦٢)ێ مشەختی بۆیە هەڤبەری (١٤٥٧ و ١٤٥٨)ێ زاینی بەرانبەری ئێك دانین دێ بینین کو : (١٠٣١ ــ ٨٦٢ = ١٦٩) پاشی ژیبرن (دەرکرن) سـالا مرنا مەلك کاملی ژ سالا گۆتـنا بەرێکانێ (١٦٩) سالن ، ئانکو جزیری (١٦٩) سالا پشتی مـرنا بابێ سەلایێ ژی‌یە ، هەکە هات و ژیێ (عومرێ) وی (٣٠) سال بن هەر وەکی سجادی گوتی ، دێ ژیێ جزیری بیتە (١٦٩ + ٣٠ = ١٩٩) سال هێژ بێ ساخ بویە • هەکە سالا مرنا وی روهن‌بیا دا بدرستی ژیێ وی دیار بیت ؛ بلا ، ب کیمی‌ڤە پاشی وێ بەرێکانێ سالەکێ ژی بیت دێ ژیێ جزیری گەهیتە (٢٠٠) سـالان و دێ جزیری ژ ژی دریژا هێتە هژمارتن • بەلێ سەیدایێ سجادی ژیێ جزیری کری‌یە (٧٥) سال ، ل دوی دیوانا دەست نڤیسـا عبدالقادر علی ئامێدی[٦] یان زاردەڤ ژ بەرکو روهن نەکری‌یە •

هەکە هات و ئەڤینی‌یا جزیری ئو سـەلایێ د سەرێ سالا خوندکاریێ‌یا مەلك کاملی ژیدا بیت کو د (٨٢٤)ێ مشـەختی‌دا بویە ، جزیری پاشی هنـگی (٤٥) سالا ژی‌یە دڤێت د (٨٢٤ + ٤٥ = ٨٦٩) سالا هەشت سـەد و شێست و نەهێ مشەختی دنیا روهن لێ تاری بیت ، هەفت سالا پاشی مەلك کاملێ بابێ سەلایێ بێ د (٨٦٢)ێ مشەختی‌دا مری ، فەرمانا خودێ ب جهـ ئینایی ،

(٦) مێژۆی ئەدەبی کوردی ژێدەرێ بەرێ .

کو بـەفێ چەندێ دویرۆکا مرنا جزیری دبته سالا (١٤٦٥ و ١٤٦٦) زاینـی (١٥) سالا کێمتر ژ دویرۆکا مرنا وی یا سـجادی دکتێبا خودا «مێژۆی ئەدەبی کوردی»دا گۆتی کو (١٤٨١)ێ زاینی‌یه[٧] .

ژ ڤێ گێنگەشا ژۆری وەکی رۆژا نیڤرو روهن و رۆەشن دبیت کو چیرۆکا ئەڤینی‌یا جزیری ئو سـەلما کچا مەلك کاملی ژ راستـێ دویره . هەکه هات و ئەم ژلایەکێ دی‌ڤه بەرێ خو بدەینێ دێ بینین پێتربنی سەروکانی یێت کوردی ژبلـی سـجـادی ئەڤیندارا جزیری دکەنه خویشـکا مـیرێ جزیری . بەلێ گەلێـری و جودایی دناڤێ میری‌دا هەیه . هندی ئەسکەندەر ژابایه دبێژیت : جزیری حەژ خویشکا میر عمادالدینی کربو[٨] ، ئو هەرکول ئەزیزان د کۆڤارا هـاوارێدا هژمارا (٣٣) سالا (١٩٤١)ێ دبـێ گۆتارێ « کلاسـیکێن مه » پشـەڤانێ ژابایه ئو دسەرەنا دیوانا جزیری یا کول هەفلێرێ سالا (١٩٦٤)ێ چـاپ بویی ئەمر ئەنوەر مایی پشـەڤانی‌یا وێ چەندێ‌یه کری‌یه . دمیت گوتارەکێ ب ناڤێ تاوۆسپارێز د کۆڤارا هاوارێدا هەژمار (٣٥) ب ڤێ مانشێتێ : « برێ فرەنسزی مەلایێ جزیری » ب زمانێ فرەنسی بەلاڤکری‌یه جزیری کری‌یه ئەڤینداری خوشکا میر عزالدینی [٩] .

بەلێ میر عزالدین ، میرێ جزیرا بۆتان د چاخ و دەمێ ئێریشا تیمورێ گورگانی خوندکاری جزیری بویه د دویماهی‌یا سەدێ چاردێ ئو سـەرێ

(٧) مێژۆی ئەدەبی کوردی = = = .

(٨) ئەسکەندەر ژابا ، جامـعی رسالیا و حکایتان ب زمـانێ کرمانجی سـالا ١٩٦٠ بەربەر (١٢) .

(٩) هاوار ، هەژمار (٣٥) چار شەمب چـریا پاشین سالا (١٩٤١)ێ بەربەرێ (١٥)ێ .

سەدێ پانزدێ زاینی[١٠] کو رۆژهەلاتا ناڤین و ناڤەراست گەلەکا شەپرزە ئو ئالوز بویە دەمێ تەتەرا ئێریش ئینایە سەر کو کوردستان ژێ ب بەر کەفتبو ، عزالدین شیا خوندکارێ تەتەری قایل بکەت کو ببتە شیرکێشەك و بندەستەکێ وی ژ گۆتنا وی دەرنەکەڤیت بەرانبەری مانا وی د خوندکارێ‌یا جزیرا بوتان ٠ بەلێ پاشی ئێکی ژ ئێلا بەختیا رێ ل کەروانێ خەلاتێت تیموری گرتی دەمێ دبەر جزیرێرا دبوری ئو رویت کری ، تیمورێ گورگان ژ میر عزالدینی خاست کو وی مرۆڤێ دگۆتێ «شێخ» بێ ب وێ کریارێ رابویی بۆ بێریت داکو سزا (جزا) بکەت ، عزالدینی گوهنەدا دارخازا تیمورێ گورگان ، ئینا هاتە سەر جزیرێ ڤەگرت و عزالدین بێ کەتیە ددەستێ سەربازەکێ تەتەری‌دا پاشی ئێشاندنەکا باش بەردا ئو ژ بنێ گوهی خو ڤەشارت دا نەهێتە گرتن هەتاکو فەرمانا خودێ ب جه ئینایی ٠ جزیری دڤی چاخ و دەمی‌دا ل دوی سالا بونیا سەیدایێ سجادی دەست نیشانکری کو (١٤٠٧)ێ زاینی بویە هێژ ژ دایێ نەبیو ، هەکە مە گۆت بیت ژێ ساڤا بویە ٠

ژ لایەکێ دژی‌ڤە هەکە ئەم بەرێ خو بدەینە جهێ هەر دوکا ئێك و دو (ئێکتری) دبنی ، ئانکو جزیری چاڤ ب سەلما کچا مەلك کاملی کەفتی کو گوندێ (دیرهان Dirhan)بویە ، هەر وەکی سجادی گۆتی کو گوندەکێ نێزیکی حەسکیفێ بویە ، سەلما کچا خوندکارێ جهی ژ بەر داوەتا فەڤە داکەن داچیتە گوندی ؟ یان ژێ گازی کربو کو بێت بەرێ خو بدەتە داوەتێ ؟ دا بێژین ئەو چۆ بۆ گوندێ ئەو ب سەر داوەتێ هەلبۆ ٠ بهزار من د وی چاخی ئو دەمی‌دا کچا خوندکارێ جهی چ مەلك یان میر یان مال

[١٠] شرفنامه ، شرفخان البدلیسی ، ترجمة محمد علی عونی . المصدر السابق ص (١١٦) .

مەزنەك بيت نەمازە ل هەڤيرك و دەڤەرا بۆتان . بەهدينان و هەكاري‌يا ئو دەڤەر و هەڤيركيت دي بيت كوردا گۆڤەند و ديلان و داوەت زندەبار بيت مەزن ب دەهۆل و زوڕنا كو هژمارەكا بۆشا مرۆڤان ژبو ئجازا فەتەكي ل گوندەكي بچويك وەكي ديرهان نەدكر . هەكــە كوڕێ مرۆڤەكێ مەزن ، ماليانەك يا مالەكا ماقويل و دەستهاتي با ، رێ داچيتێ كو هاتبا كرن ، بەلێ دڤان ئجازيت زانستي يێت ددانە فەقان ل گونــدان ، دا سەيدايێ ئجازە دايێ ل دوي ژيهاتنا خــوداني خەلاتكەن ، كو ل هندە جهــان ب ناڤێ «سەرڤەلەم» دهاتە ناڤكرن ، ئەو خەلات ، بۆ ئێكي دەستهاتي ، دا ژ بۆ ناڤێ خو رەنگە مرۆڤيت وي وەكي باب ، مام و برا ئو كەس و كاريت دي يێت وي دگەل هندە هەڤال و هەڤگوريت دگەل ژ فەقان و خەلكێ گوندي، پاشي كەڤخوێ گوندي ، گزيري يان ژي مەزنێ گوندي خەلاتێ سەيدايي پێش كێش دكر ، شريني دا هێتە گێران ، چ شەربەت با دهاڤينادا ، خوشاڤا د زڤستانا ، يان ژي تشتەكێ دي يێ خــارن و ڤەخــارنێ ، كو رەنگە پاشي فەقيت دلتەڕ بۆ دل خۆشي بيستەكێ داوەت كربا ل بەر ستران و لاڤژان و رەنگە ژي ل بەر بلويل (بلوير) و دۆدكان يا دەهۆل و زوڕنا .

بەلێ ل دوي بــير و رايێت ئەمر ئەنوەر مايي يێت كــو برادەر گيو موكرياني د ســەرنا (پێش گۆتنا) ديوانا جزيري ياكو ســالا (١٩٦٤)ێ ل هەڤليرێ چاپكري پاشي ژ زمانێ عــەرەبي ڤەگێرانديە (راڤا كرينە) زارێ سۆراني گۆتيــە[١١] : مەلايێ جزيري ژانــە سەرەكا ئێكجــار ب ژان و برويسي و دوژوار بەرهنگار دبيت د رۆژا گێزنا نەڤرۆزێ ، گێزنا ســەرێ سالێ ياكو كورد زڤستاني پێ دكەنە دەر كو ژ خاني ، ژين كاشخاني دەردكەڤن

(١١) ديواني شيخ احمد جزيري ، چاپي يەكەمين ، چاپخانەي هەولير سالي (١٩٦٤) بەربەژ (٥) ، رێزا (٥)ێ .

دەرڤە دچنە گەشت و سێرانا •

ئەحمەدێ جزیری ژبەر ژانەسەرا هەڤرویشی بۆیی نەشیایە (نکارییە) هەڤبەهر و هەڤپشکییا سێرانکەرا بکەت ، دگەل هەڤال و هەڤگوریت خو بچیتە دەرڤەیی مەدرسا سور • جزیری ژبەر ژانەسەریێ د ئۆلیکا مەدرسیێ ڤە ما بتنێ نەشیا دگەل خەلکێ دی دەرکەڤیت بچیتە سێرانێ ، مەلا پاشی مایە بتنێ هزرێت بەختێ خو یێ رەش کرین و کەڤتیە هزر و مال خولیانا ، هـاو چو دی نەبۆیە ژ کەسەرا مانا خو یێڤە ئو ژانەسرا یەومان نەداین گـاڤەکێ ژی ، دا ژکیرێ هێنە هزرێ کو شـەهزادا خوشـکا میرێ جزیرا بۆتا ، ئەو زەری یا ب ناڤ و دەنگ د شۆخ و شـەنگ و شەپالییا خودا کێم کەس وەسا نازك و سپەهی هەبوینە ، ئەو شـەهزادە ب دەستەکا هەڤال و هەڤ گوریت خوڤە دێ هێنە حەوشا مەدرەسا سور یاکو جزیری یێ سەرگردان و بێ خودان بتنێ ل ڤـودێ ، گەرەکا گۆڤەندێ گرتدەن کەڤتـە چەپا دبەر ستران و لاڤژاژا داوەتەکا تەر و شەنگ کەن ؟! بەلێ چ گۆڤەند ؟! گۆڤەندەکا زەری ، پەری ئو خفشیێت خەزالا نەمازە پێـت جزیرا بۆتان و سـەرکێش و سەر بەرچەمـکا وێ ژی شـەهزادە سـەلما خاتوین بیت تـە دڤێت چەند یا سپەهی و شەنگ بیـت زێدەبار ستراێژ ژی ژ وان ب خـو بن ، دێ چ ئاوازێت دل ڤەکەر ، نازك و خۆش بێژن ، دێ چەوا گەرا گوڤەندێ هێنە گێران کو خو هژاندن و ڤەهژاندن ، پێ راکرن و داتان یا وان زەری یێت روی گول و چـاڤ بلەخش و ناڤەنگ زراڤ و گەردەن کێـل دێ چەوا برێژ د سـەر و بەر ، ژکەل و شەمرەزا نەبیت کو ئاڤاهیێ مەدرسێ بجارەکێ ب لەرزێن و ب هژێن ! دەنگێ گۆڤەند و دیلانا وان ، رپ ـ رپا پێت وان و ئاوازێت دل ڤەکەر و خوشێت وان بۆچی ب گوهێت مەلایێ سەرگردان ، بێ کەس و بێ سەمیان یێ کو د ئولیێڤە بتنێ مایی ناکەڤیت هەر هادر وەکی

تريشـكا ئەلەكتريكێ گاڤا دگەهتە لەشى د رەه و ددمار و گەهە و خوينىدا بەلاڤ دبيت ئەو ئاواز و دەنگ و دۆر وەسا كار د مەلايىدا كر . هەر وەكى جرڤەك ڤێ كەڤيت ، راست رابو سەر خو داكو بزانيت كانێ ئەو چ دەنگ و دۆر و رپ ـــ ريا پێيانە ، گاڤا سەرێ خو بلندكرى ، د كولەكا ئۆليێرا بەرێ خو دايە حەوشێ دا بزانيت ئەو كىنە ئو چ دكەن ؛ بۆچى راست و راست چاڤێ وى ب هەر دوٚ چاڤێت بەلەك ييت كو كوژتيێ ژ كەسەرا گەلەك . ب چاڤێت سەركێشا داوەتێ ناكەڤن كو شەهزادە سەلما خوشكا ميرێ جزيرێ بويە ، هەر دگاڤيدا ژڤى دەستى كرە د دەستێ ىدا ، بۆ خورتەك و مرۆڤەكێ دى ؛ هاژ بروسى ئو ژانە ســەرێيا خو نەما ، نە خو دگــوت ئەو ديتێ (بيتين) يا چاڤ پێ كەڤتێ دەرمانێ نوژدارى بوٚ بوٚ ژانە سەرێيا جزيرى يێ رەبەن ، بەلێ ژ دەردێ ژانەسەرێن قورتال بوٚ ، دەردەكێ دى يێ پێ بروسى ئو سوٚتنيتر بەرهەنگاربوٚ ، دەردى ئەڤێ ئو ئەڤيندارىيا سەلمايێ ، يێ كــو هندى هزركرين ، هەژڤتين و ژاناندين چو رێ نەديتێ كو خو بكەتە دنــاڤ ئێشيكا وان زەرىيانــدا ، چ ژ شەرمانــدا ؛ يان ژى ژ ترســا زكرەش و بەكرۆكان ، ژ سوٚتنىيا گرێ ئەڤينىيا د جەرگ وهناڤاندا وەكى مەنجەلا ئاڤا كەلا پەقيشكا ڤەددەت ئەڤ هەلبەستە يێ هلدا گۆت :ـــ

خەلقۆ (خەلقينــێ) ل من كەن شيرەتێ ئەو دلبەرا زێـرين كەمەر
مــن دى د حــالێ غەفلەتێ هــات دەر ژ بــورجێ وەك قەمــەر
هات دەر ژ بــورج و پەنجەران دل گــرت و دابــەر خەنجــەران
ئەڤ رەنگە حالێ دلبــەران لەو عاشقان خوٚن بــوٚ جگەر (جەگەر)
قەلبوجگەر من بوٚنە خوين (من بوٚ برين)،لەورا كو ژێ تێن ئاڤ خوين
ئــەى جــان وەرە حالــم بيين دا رۆح ژ قــالــب بێتــە دەر

جزيرى ژ دل كــوزرين و هنــاڤ سوٚتنيا خو هۆزان ب بەردلكا خو ڤەهاندنيە ب هيڤى ئو هوميدا خو ژبيرڤەكرن و دلە دلى خو دان و دەرمانكرنا

کول و دەردێت ئەڤینێ ئەگەرچی سەردەم ژی بوینە ئو کێم بوینە ژبەرکو ب چو رەنگا نەوێرایە گەلەك هەلبەستا پێ بێژیت نەوەکو ب گوهێت میرێ جزیرێ بکەڤیت کو حەژ خوشکا وی دکەت ، چـکو ل دوی رێز و سەر و بەر و رەوشتێت وی چاخی ئو دەمـی ، رێ نەبویە کو مەلایەك ئەگەرچی بناڤ و دەنگ ژی بیت دلێ خو ب بەتە خویشکا میری یان ئێکی ژ بنە مالا وان . هەکە ئێکی وەکریا دا ب مەزنترین گـونەهـ هێتە گونەهکارکرن و زناف برن ، بەلێ وەنەبیت جزیری شیابیت (کـاری‌بت) ئاگر و گرێ ئەڤینا سەلمایێ ڤەمرینیت خو پێ هابنە دەت ژبیر بکەت یان ژی کز بکەت ، ژبەرکو ئەڤینێ‌یا راست هەکە هات و یەزدانی ژی بیت چـو دەرمان ژبو نینن ، خو ژبیر ڤەکرن و دل خوشکرنا جزیری هەر ب پێ هلدان و پێ گۆتنا هۆزانان چوبە سەر . بەلێ چتوڤ هۆزان بێت وەسا ژ کەل ، ژ دل و هناڤ و دەروونێ کویر دهاتن دەر ، نە خو دگـوت جۆ و جوبارێت چیا ئو کێرێ بێت بلندن ئاڤێن کانی‌یانە بەر تیشکی‌ڤە دزەلێن دسەرت و رەهـوان بون ، ژبەرکو ژ جەرگێ کول و بریندار و شەوتی دهاتنە دەر ، ژبەر هندێ زوی دناڤ خەلکێ جهی‌دا بەلاف دبۆن و دهاتنە گوتن ، هەتا کو وەسا بەلاڤبوین میرێ جزیرێ بخو ژی هایدار بوی کو مەلایێ جزیری ئەڤیندارێ (سەلما) خویشکا وی‌یە.

باشی ئەڤیندارێ‌یا جزیری بۆ سەلما خویشکا میرێ جزیرێ ب گوهێت میری کەڤتی ، گەلەك پێ هەژشی ئو پۆسیدە بۆ ژ مەلای غەیدی ، بەلێ ژ بەر ژخودێ‌ترسی ئو ئۆلدارێ‌یا وی ب باشی نەزانی‌یە کو جزیری بگریت ب کەتە د گرتیخانێ ئانکو زیندانی‌ڤە ئان بکوژیـت بەلێ ژ کەربا میر گرتی نەهێلا ل باژێری جزیرێ کو ئەو لێ بمینت ، فەرماندا ژ جزیـرێ بکەتـە

دەر • جزیری ژ جزیرێ چۆ دیاربەکرێ [١٢] • تێزیکی سالەکێ ل وێرێ مایە ، بەلێ مانەکا پڕ ئێش و دەرد و کەسەر کۆڤان بۆیە ، خودانێ بێ کەس و بێ سەمیان و بێ خودانا خودێ یە • خودێ هاتیە کەرەمێ ، ئاڤا شەتێ زێێ دجلەیێ کرییە پیالك و ئاڤدەستەکێ جزیرێ بێ دەر ب دەرکری ئو بەردلکا دلێ وی ، ئەو یاکو دل و هناڤ لێ سۆتین و سەرگردان کری ب دنیایێ ئێخستی ، دەمێ هاتیە هزرێ خو ژبیر ڤەکەت ، ئێش و دلکولی ئەو ژاتێت خو چارە سەر بکەت ، دویربوینی ئو غەریبیا خو ژ سەلمایێ ، وێ پێ هایدار بکەت ؛ د سپێدەیا رۆژا گێژنا (جەژنا) حاجیان گێژنا مەزن یا قوربانان هاتە هزرێ کو هەلبەستەکێ ل سەردارەکی بنڤیسیت ئو ب ئاڤا زێێ دجلەیدا بەردەت ب هیڤی ئو هومێدا ئاڤا شەتی دێ راکەت بەتە جزیرا بۆتا یا ل سەر لێڤا زێ دجلەی • جزیری پاشی هەلبەست ڤێ هاڤێتە د شەتیدا ، پێلێت ئاڤێ ژ دلسۆژی ئەو دل پاکژێیا خو ئەو دارێ نڤیسی راکر و بر هەتا کو گەهاندیە د برکا (حەوزا) کۆچکا میرێ

---

(١٢) ا ـ دخوەندنا لیتراتورایێ بۆتا دەرسخانێت (٧ـ٨)ێ هەفت هەتا هەشتێ، میرویێ ئەسەد و قاجاخێ مراد (١٩٧٣)ێ بەرڤان بەربەژ(١٢)ێ رێزا (٤)ێ هاتییە : میرێ جزیرێ دخوەست وەکی مەلە دیوانا ویدا رۆنێ ، شاییر ، دەنگبێژ و مەسلەحەتچیرا تێکەە حوجەتێ ئوسا بکە وەکی میر بکاربە وەعدێ خوە رند دەربازکە ئو وبڤا مژۆلبە ، ژێنا بن دەستێ حاکمدا ، کرنێد میر تیێیە دەجال ل کۆ جەماعەتا خەباتچی دجەژجزی دۆ تیرەتێیا ناڤا میرادا ئو خاینتیا وان هەنژا حوکمەکێ مەزن ل سەر مەلە هیشتن ئو وی نکاربۆ ناڤا وێ دوخانا لگێژدا تەیاخ بدا ، بۆتا وێ یەکێ ژی مەلە ژ جزیرێ دەرڤە دجە گوندێ (ساتربارس) ل ڤەژا دیاربەکرێ .

ب ـ دکوڤارا هاوار هەژمار (٦)دا سالا (١٩٣٢)ێ روپەل (٣)دا هاتییە : مەلا بەردەڤکێ میرێ جزیرێ بۆ ، لێ جارەکێ میر ژێ ئەنژی (ئەژنی) بۆ ئو چۆ بو دیاربەکرێ .

جزیرێدا، ئەو دار گەهاندە وێرێ دەمێ کو میرێ جزیرێ و سەلما خویشکا وی ل سەر لێڤا برکا کوچکێ رونیشتی بوینە سەلمایێ ب دەستویرێ خازتێ ژ برایێ خو بێ میر، ئەو پرتا دارێ یا ب سەر ئاڤێڤە ئینا دەر و داڤ برایێ خو • میرێ جزیرێ بەرێ خو دایێ ئەو دارێ تفیسی‌یە • ل سەر خو ئــەو خویندن کو هەلبەستەك بۆ خویند • خویندنا وێ کارەکێ (تأسیرەکا) مەزن د هزر و بیرێت میریدا بەرانبەری مەلایێ جزیری کر • دلێ وی نەرمکــر ئەزێن و غەیدینا وی ژ مەلایی نەهێلا • ژ نوی تێ گەهشــت زانی ئــەو ئەڤینی‌یا کو جزیری پێ مەست و شەیدا ئو دێوانە بوی کــار و کریارەکــا یەزدانی‌یە، دەستێ کەسێ تێدا نینە ئو بەنیاڤە ناهێت بەرەڤانیێ بکەن • ژبەر هندێ وەسا ب درستی ســەرکەفتی بویە و ســەر ژێ گرتی‌یــە دســەر نــەحەزکرن و نەرازیبوینا میری و پشتەڤانیت وی ژێ • ژبەر هندێ ژێ میری ئەو دار داڤ سەلما خویشکا خو ل سەر دارخازا جزیــری و ل دوی خوزی‌یا وی کری کو ئەو هەلبەست ب ئاڤێدا بەردایە داکو بەت و بگەهتە دەستی سەلمایێ ئەڤیندارا دل و جەرگ و هناڤ لێ شەوتاندیــن • ب وێ چەندێ بۆ میری ئو سەلمایێ ژێ دیار و خویا بۆ کو ئەڤینێ ئو حەزێکرنــا جزیری ئو سەلمایێ ئەڤینی‌یەکا پاکژ یا خودایی‌یە • چو گونەها کەسێ تێدا نینە • ژبەر هندێ میرێ جزیرێ فەرماندا ل جزیری بۆری (بەخشی) ئــو فەگەراندە بازێرێ جزیرێ ئو تێ گەهاند کو سەربەست بێ شەرم و تــرس هوزانا ب بەردلکا خو هلدەت و پێ بێژیت و بەلاڤکەت داکــو خەلــك ب خوینن • جزیری پاشی لێبۆرینا میری و زڤرینەڤێ بۆ جزیرێ دوّ هەلبەســت ب میرێ جزیرێ هلدان بەلێ بێژە چ هەلبەســت ؟! هەلبەستێت چەند بێــژێ دل ڤەکەر و ئاواز ساز، پڕ رامان و پەژن (مەعنا) وەکی ئاڤێت رویێ ئــو رویبارا د دەزێن و رەوان، کو جزیری وەکی وان هەلبەســتان نەبــەری

(پێشی) ئەڤێ پاشی هنگی هەلبەستێت وەسا لێك ئینایی وبکێش و سەنگاندی نەڤەهاندنه . هەلبەستا یەکێ ئەڤەیه :

ئەی شەهنشاهی موعەززەم (معظم) حەق نگەهداری تە بی
سورەتی (انا فتحنا) دوور مەداری تەبی(١٣)
هەر کناری پێڤە وەرگێری عنانی هممەتی (همتی)
زوهرە بێ پەیکی تە ئو کەیوان رکێبداری تە بی(١٤)

---

(١٣) «**سورەتی انا فتحنا حافظ و یاری تەبی**». د هندە دیوانا دانە ودك دەست نڤیسا تاها ئەبابکردا .

(١٤) أ ــ د کتێبا : «مێژووی ئەدەبی کوردی»دا بەرپەر (١٥٨) رێزا (٢٢)ێ سجادی گۆتییە : مەلایێ جزیری دیوانا خو ب دیاری بو (خانی خانان) بێ کو بنە جها وی ل تەبرێزێ هنارییە . ئەڤ بیر و رایە ژی ژ دو هەلبەستێت جزیری هەیانیە هزرکرن کو سەری یەکێ :

ئەی شەهنشاهی موعەززەم هتد .

و یا دووێ ژی ئەڤەیه :

خان خانان لامعی (لامعا) ئەجمانە هەر پڕ نوور بی
کەشتیا بەختی ئەمز (ژ) بایێ مخالف دوور بی

بەلێ سجادی ئەو بیرو را پەسند نەکرینە ژبەرکو جزیری پاشی (١٥٠) سالا ژ نوی بویە ، هەر وەسا ژی خانی خانان نیشانەیەك بویە هوزانڤانا ئەمازە تورکا ب پادشاهێتە خو هلدایە .

ب : ــ زڤنگی د راڤا دیوانا جزیریدا دبێژیت : ئەڤ گوتن و پەیڤێت جزیری ئەکو ب خوندکارێ تەبریزێ گوتنە ، لێ بەلێ ب خوندکارێ جزیرا بوتا گوتنە ، بەلێ ب جێشن و ئاوایەکێ زێدە پەسنانێ (پەسناند) و کرنە لێفانە (مبالغه) العقد الجوهری فی شرح دیوان الجزری صفحة (ك) المقدمه . و خوندکارێ جزیرێ میر شەرەفخان بویە ئەکو میر عمادالدین .

(ف ــ ٨)

پادشاهێ مغربیانە بێ تەخت و کورسی ئو خوندکارێ هێلانە ، ب دلیا فرەهـ و بەردزبایی کەڤتی بێ کەس و سەرگردان و بێ‌سەمیانە،سەرخەراتی بەژنا بلند و ناڤ تەنگ زراڤ و چاڤێت بەلەك پێت زینا زێدانە ، خویشکا شرین و تەژ و تولا میر زەیندینێ میرێ بوّتانە . هەکە ب نەپەنی ئو دزیکێڤە تەبا نەدشیا نەدکارێ ب دتینا چاڤان کو سوّتنا هناڤانە خو تێزیکێ ئەڤیندارا دلێ خو بێ کەڤتیێ بکەت بینت پاکو ل وەغەرا وێ داین وەلات ، دایباب و خوندکارێ ئو سامانە ، هەتاکو بوّیە روژا دەرکرنا دەمالا زڤستانە ، کو ژ (۲۰)ێ ویڤـە ژ مەها ئاداری د نەڤروزا سولتانـە ، هەر وەکی روهنە د سەرهاتێیا کوردانە : « نەڤروزێ سولتانی ؛ لاندکا ساڤا بیەنە سەر بانی ؛ بێ دادەن تاکەکێ کتانی» . دڤێ دەمێ سالێدا دبتـە دەم و چاخێ گەشـت و گەزبانێت بهارێ ل دەشت ، ل چول و چولستانە . وان دوّ ئەڤیندارا ئـەو دەرکەڤتن ب دەلیڤە و دەرفەت زانی ، مەمێ ئـالان شیا خو بکەهێت زینا زێدان . ڤێجا دبیت سەلما خویشکا میرێ جزیرێ ب دەرفەت زانیت دگەل هەڤال و هەڤگوریت خو ژ کوچکا میراتی ئو خوندکاریێ دوربیت ، بشێت (بکارت) وەکی خەلکێ جهی پشکدار و بەهداری خوّشی و شـادی پێت بهارێ ببیت وەکی هەمی جانەوەرێت دی بگەڕیـت و بلەیزیـت دگـەڕا گوڤەندێدا .

ژلایەکێ دژیڤە د چاخ و دەمێ ژینا جزیرێدا د نیڤا دووێ ژ سـەدێ پانزدێ زایینێ هەتاکو نیڤا یەکێ ژ سەدێ شانزدێ - ژ خودێ تـرسی ئـو ئول و ئایینی کارەکێ ئێکجـار مەزن د کومیـونیتێ کـوردیدا کربـو نەخاسـە د کومیونیتێ پاتەختێت میرگەهێت کورد ، کو میر و خونکـارێ جهی ڤیانا ئو نەڤیانا خو ب خودێ ترسـی دیاردکر ئو ددا ڤەلەمـی ، ژبەر هندێ ب چو رەنگ و ئاوایا رێ نەددا بنەمـالا خو نەخاسـە کچێت

ئەشویکری ژی کو ژ مال دەرکەڤن خو دگەل هەڤال و هەڤگورا ژی ، کــو رێ هەبت بشێن چاڤێ وان ب یەکی بکەڤیت، ژبەر کو بنەمالێت میر و خوندکارا نە هەڤکویفی کەسێ جهێ نە ، ئەڤژی ل رێزا وان و ژرەنگێ وانە . هەر ژبەر هندێ ژی هەر وەکی ئەز هزر دکەم ، چێنا سەلما خوشکا میرێ جزیرێ بۆ حەوشا مەدرسا سۆر یا ڤەدەر و هەر چار کنار لێ گرتی ئەمازە د رۆژەکــا وەسا ژیدا کو هەمی کەس ، بچویك و مەزن بەر دەشت و چۆلستاناڤە دچن کارەکێ د جهێ خودایە ، دویرنینە راست بت ، بەروڤاژی چێروکــا چــاڤ پێکەڤتنا سەیدایێ سجادییە یاکو بیر و را ل ســەر هاتینە دان .

بەلێ ل ســەر هندێرا ژی چو نیشانە ییت گومــان بز وەکی تێکستــا ددەستدا نینن کو ب درستی جهێ چاڤ پێ کەڤتنا وان دەست نیشان بکەت کــانێ حەوشا مەدرسا سۆر یا جزیرێ بویە یان ژی درەکا دی بویە . بەلێ ئەز دبینم کو ئەڤیندارا مەلایێ جزیری کچا میرێ جزیرێ بویە ، ئەو مــیر ژی میر عەمادینە یێ کو بەرێکانا هۆزانڤانیێ دگەل میرێ جزیرێ کری هەر وەکی هاتیە روهنکرن ، ژبەرکو هەڤ چەرخ و هەڤگورێ وی ژی بویــە هەر وەکو ب رەخ هەلبەستا بەرێکانا ل ناڤبەرا مەلایــێ جزیری ئو مــیر عمادالدین میرێ جزیرێ بویی ، لێ تێبــینیە کو «میر عمــاد الدین ســالا (١٠٤٩)ێ مشەختی ب ئۆیــا سەدرێ ئەعزەمێ (أعظم) عوسمانی ددیوانــا ویدا هاتەکوژتن[١٨] ، هەر وەکي دێشــکا دووێ ژڤی بابەتی هاتیە دەست

(١٨) دیوانا دەست نڤیسا جزیری ، نڤیسینا طه ابی بکر مەلا علی اروانــی سالا (١٣٥٥)ێ مشەختی نڤیســی بەرپەڕ (١٧١)ێ رێزا (٦)ێ. هەر وەسا ژی د سەرێ وێ دێوانێدا ئەڤ ئاڤرە (تێبینی)بە هەیە : «شێخ ئەحمەد ژ هەڤ چەرخ بێت عمادالدین عەباسێ هەکارییە» یێ کو (صدر الاعظم) د دیوانا ویدا دایە کوژتن هەر وەکی د دیوانا شێخ مەمدوح بریفکانیدا نــڤیسییە .

نیشانکرن[١٩] • ئەڤ دویروکا کوژتنا میر عمادالدین هەکە راست بیت چەرخێ ژینا وی دیار و خویادکەت هەر وەسا ژی هەڤ چەرخیێا وی ئو جزیری ، ژبلی روهنکرنا هەڤ چەرخیێا جزیری ئو فەقێ تەیران و بەرێکانا وان د سالا (١٠٣١)ێ مشەختێ نیشانەیێت دی یێت راستیێا ڤێ بیر و رایێ، بیر و رایێت اسکەندەر ژابایێ‌یە دەرباری مەلایێ جزیری و حەژێکرنا وی کو گۆتیە جزیری دومەتێ میر عمادالدینێ میرێ جزیرێ بۆ ئو خوهەکا میر هەبو ، ئەڤ شێخ ئەحمەدە ژی ل خوەها میر عاشق بویە[٢٠] ئەگەرچی چاخێ ژینا وی کرییە (٥٤٠) مشەختێ • پشتەڤانێ ڤێ بیرو رایێ ئەمر هەرکۆل ئەزیزانە یێ کو د کوڤارا هاوارێدا گۆتییە : میر عمادالدین ئەو شێخ ئەحمەد جەربانەدییە کو عاشقێ حەقیقییە ئو خوەها خوە دایێ ، شێخ ئەحمەد قەبۆل نەکرییە هتد[٢١] • ژبلی بیر و رایێت ژ دەڤ ژی هاتینە بیستن یێت کو هەڤ چەرخی ئو هەڤ گۆرییا میر عمادالدینێ ئو جزیری دکەنە نیشانە ، ژبلی بیر و رایێت ئەمر ئەنوەر مائێ کو پشتەڤانێ ڤان بیرو رایا نەیە •

دمینیت ئەحمەد مەلا محمد زڤنگی راڤاکەرێ دیوانا جزیری یێ کو جزیری کرییە هەڤ چەرخێ میر شەرەفخان کوڕێ میر ئەبدالی یێ کو د سالا (١٠٠٥)ێ مشەختێ هەڤبەری (١٥٩٦)ێ زاینی ب فەرمانا سولتانی

(١٩) بنێڕکا دووی ژ گوتارێ : سەرهوستایێ کێش و ئەهاندنێ مەلایێ جزیرێ بەربەر (٣٦٦) رێزا (١٠)ێ.

(٢٠) اسکندر ژابا : جامعی رسالەیا و حکایتان بزمانێ کورمانجی، سالا (١٨٦٠) بەربەر (١٢)ێ .

(٢١) هاوار هژمار (٣٢)ێ سالا (١٩٤١)ێ بەربەرێ (٧)ێ دبن مانێشتا «کلاسیکێن مە ئان شاعر و ئەدیبێن مە ئێن کەڤن رێزا (١٣)ێ ».

بویە خوندکارێ جزیرا بۆتا[22] ، ئەو میرێ کو ل دوی گۆتنــا زفنگــی مەدرسا سۆر ئاقاکری یاکو جزیری سەلما د حەوشــا ویدا رۆژا نەوروزێ دینــی ئــو حەژیکری ، ئەو شەرەفخانێ جزیری نــاقێ وی دقێ مالکــا ژێریدا ئینایی :

خــەف وان رەشـــاندن دل خەدەنــگ
تەشـــبیهی تــیرێن خــان شـــەرەف

ب هزرا من دویر نینە ئەڤ میرە هەڤ چەرخێ جزیری بیت ژ میرێــت خوندکاری ل جزیرا بۆتا کری ژبەر کو خوندکاری یــا وی د (١٠٠٥)ێ مشەختیدا د دەمەکێ‌وەسا بویە کو جزیری هێژ یێ ساخ بویە بەلێ وە دیارە هەڤگورێ جزیری ژ بنەمالا میرێت جزیرێ میر عمادین بویە یێ‌کو زانا ئــو روشەنبیرەکێ ناقدار بویە بەلێ خوندکاری نەکرییە ، هەر ژبەر هندێ ژی رەنگە ناڤێ وی دشەرەفنامێدا نەهاتیە ڤێــین کو خوندکارەکێ جزیرا بۆتا بویــە .

بەلێ سـەیدایێ سجادی ل بەر پەڕێ (١٦٥)ێ ژ کتێبا مێژۆی ئەدەبی کوردی چاپی یەکەم[23] ، دبێژیت : «گەلەک چیڤانوک[24] یێت ئەتیکە ل سەر ئەڤینیا مەلایێ جزیرێ و سەلمایێ هاتیە ڤەهاندن و گێــران و بەلاڤ بونە ژ وان :ــ

ئەڤینیا جزیری هند یا ژ کەل ، بـگر و دژوار بویە ب چو رەنگ ، جورە ئو ئاوایا ئەو جەگەر سۆژ نەشیایە (نکارییە) ژ بیرا خو ب بەتەڤـە

(٢٢) شەرەفنامە شـەرەفخانێ بدلیسی بەرپەڕ (١٢٧) رێزا (٣)ێ ، ژێدەرێ بــەرێ .

(٢٣) مێژۆی ئەدەبی کوردی چاپی یەکەم بەرپەر (١٦٥) ، ژێدەرێ بەرێ .

(٢٤) چیڤانوک (اسطورة) .

نەزی ژ هزرا خو ، ب تەپەنی ئەو دبن پەردا ئو ب دزیکیڤە ئەو ل جهێت ڤەدەر بێت چو هاتن و چون ل سەرنە ، هەکە شیابا دلێ خو تەرکەت مەلیەستەکێ پێ هلدەت، بەلێ‌پاشی ژ دەسدەرکەڤتی بەلاڤ بویی هەتاکو وە لێ هاتی مەزن و بچویك پێ حەسیان هندێ کەسێت پێ نەخوش بو ، ژ وان بێت کەرب ژێ ڤەدبون ، خو گەهاندە مەلك کاملی گوتی : چەوا تو دێ رێ دەیە مەلایەکێ نەنیاس وەسا ب ئەشکەرایی حەژ کچا تە بکەت و تو بکەڤیە ناڤ دەڤێ دوست و نەیارا ؟ هەر ب تە و کچا تە باخڤن ، ناڤێ تە دێ ب بێ رویمەتی چیت . دێ تە ب دەهمان پیسی ل جهی دا دەنە قەلەمی .

مەلك کامل تنگژی ، مەلا گرت و کرە د گرتیخانێڤە ئو ترساند گوتی : « هەکە تو ژهندێ بگەری ، چو جارێت دی وی ناڤێ نەئینیەڤە ئەز چو ل تە ناکەم ، هەما تە ئەو ناڤ ئیناڤە ئەز دجهدا دێ تە کوژم » . بەلێ وێ ترساندێ چو بێڤە نەهات ، رۆژ بو رۆژێ کەل و گوڕی‌یا ئاگرێ ئەڤینێ دوزوارتر لێ هات. پاشی هنگی ، هندە کەس چونە نك مەلك کاملی گوتی : ئەڤینی‌یا مەلایێ جزیری و سەلما کچا تە وەنەبیت ئەڤینی‌یەکا گەلەمپەری و سرشتی بیت ، بەلێ ئەڤینی‌یەکا راست و خودایی‌یە . هەکە باوەر ژی نەکەی دا ب جەڕبینین کانێ وەیە یان نە ؟ هەکە وە بو هەر وەکی ئەم دبێژین بۆچی دێ بەند و گرتی د گرتیخانێڤە منیت ؟ هەکە هات و وە نەبو بکوژە .

مەلك کاملی کچا خو هنارتە بلنداهیەکێ ل پشت کەڤرەکێ مەزن و مەلا ژی هنارتە وێرێ و چەند کەس ل چار رەخان داتان داکو زێرەڤانیێ لێ بکەن . ئاڤا چاڤێ مەلایی ب سەلمایێ یا کو ل پشت کەڤری رونیشتی کەڤتی دەست ب گرێ کر و هوزان ل دوی هوزانێ پێ گوتن و هلدان . سەلمایێ گوتی: « ئەڤە چەند سالە تو ئەڤیندار . شەیدا ئو دیوانەیێ دیتنا من بویی ئەز نهو ئەڤە مە ل تەنشتا تە مە ، بۆچی تو خو دمن ناگەهینی ؟ مەلایی گوتێ : تو

تینی باکو ئەز پێشە بەند و ئەڤیندارم ، قوبریەك کەفتی ، جەرگ و هناف لێ شەوتین ب گرێ ئێکجار بتێمن گوڕێ‌یا ئەڤینێ ، تەمازە گوڕێ‌یا ئەڤینێ هەکو خو لێ ددەت هەر دگاڤێدا دسوژیست ، دەماکو چوینە سەر دا بەرێ خو بدەنێ ، دیت وەسا یێ رەشبویی قەمیایی یێ بویە تەشتۆلك ، سەلما ژی پاشی وی چو ویێ وەسا ئەما ژ کولا دلی باکو بویە کۆڤان و چاف لێ نوقاندین ، هندە کەسێت دی دبێژن ، گرفتاری‌یا کو بەرهنگاری هەر دو ئەڤیندارا بویی ب کراسەکێ دی بویە ئەو ژی ئەڤەیە : هەر چەند سەلمایێ خو نێزیکی جزیری دکر ، وی خو ژێ دویر تێخست (ئێخست) و بەرێ خو ددایێ و هۆزان پێ دگۆتن ، پاشی دیتی کو وەسانە ، مەلك کامل هات و ب ناڤ چاڤێت مەلایی‌ڤە ماچیکر و گۆتێ : « دێ سەلمایێ ل تە مەهرکەم ، ئاڤا مەلایی ئەو گۆتن بهیستی هەر دجهدا لێدا ئو چو هەتا کو بویە دیوانە ژبەر گرێ ئێکجار دژوارێ ئەڤینێ سوت و دنیا روهن لێ تاری بویە[٢٥] .

هەر وەسا ژی دبێژن جارەکێ بابێ سەلمایێ گۆتە مەلایێ جزیری ، ئەزێ هاتیمە سەر ڤێ هزرێ ، ڤێ بیر و رایێ کو سەلما کچا خو بدەمە تە ، رابە هەژە مویسل جل و کنج و خەملا بویکوینێ یا ژرەنگ و بەرکەفتی بۆ شەهیانا تە و وێ بکڕە .

ئەوی ژی ئانکو جزیری چەمالکەکێ سەرمایەی دگەل خو بر و چو مویسلێ ئو چەند شەهرستان و بازیرێت دی گەڕیا ، بەلێ ب دەست ڤالایی ڤەگەریا ، دەمێ ژێ هاتیە پسیارکرن ، گەلو تە بۆچی چو دگەل خو نەئینا گۆت : « چەند ئەز گەڕیام چو یێ وەسا ب کێرهاتی ئو ژرەنگێ سەلمایێ

---

[٢٥] مێژۆی ئەدەبی کوردی ژێدەرێ بەرێ .

ب چاڤ من نەکەڤت کو ئەز بۆ بکرم بینم[٢٦] •

د بەرپەڕێ (٧)ێ ژ کۆڤارا هاوارێ ، ئەمر هەرەکـــۆل ئەزیزان ڤـــێ چیـــڤانۆکێ دڤیسیت دبێژیت : « دبێژن کو مەلا ل وەستـــیانێ ل بەر شەتێ جزیرێ ل سەر کۆچەکێ روبدنیشت و شعرێن خو دڤیسین • ژ جزیـــرا وی کوچ وەلێ (وەسا) دسنجری ئانکو کەل دبو وەکی تەنویرێ • پشتی کـــو مەلا ژێ رادبو ژن دچـــۆن وێ کۆچـــێ تو نانـــێن خوە پێڤـــەددان ئـــو دپژاندن[٢٧] •

دبەر پەڕێ (س) د پێش گۆتنا راڤا دیوانا مەلایێ جزیری یا ئەحمـــەد مەلا محمد راڤا کری‌یە زمانێ عەرەبی ئەڤ چیڤانوکە ژ زار دەڤێ خەلکـــێ نـــڤیـــی‌یە گۆتی‌یە : جزیری حەژ کچەکێ ژ بنەمالا میرێت جزیرێ کربـــۆ یاکو دگۆتێ :« ستی‌یا بـــلك کەسك » • هەرۆ دچۆ گۆرستـــانا ل بەرانبەری مالا وان و پشـــا خو ددا کێلەکێ ژ وان و هۆزان پێت کو وی پێ دگۆتێن دخویندن داکو چاڤێ وی پێ بکەڤیت ، کو گرێ ئاگرێ ئەڤینیـــێ پێ‌کـــو دجەرگ و هناڤێت وی‌دا ڤەددا ، ئەو کێلی پێت کو وی پشتا خو دداپـــێ کەل دبون وەکی تەنویرێ دسـنجرین • پیرە ژنەك ژی هوی بێۆ چاڤێ وێ لێ بۆ هەکو ددیت مەلایێ جزیری پشـتا خو ددا کێلێ دا دەســـت هاڤێتـــێ هەڤیرێ خو کەت هەتا کو مەلا رادبو دچۆ ، ئەو دا بەزیت چیت هەڤیرێ خو کەتەگـــنك و ب وێ کێلێ یاکو سـنجری ڤەدمت ، داپێژیت ، هەر وەکی ب تەنویرێ ڤەداین • پاشـی دبێژیت : بەلێ ئەز باوەرێ ب ڤان چیڤانۆکا نائینم• مەلا خودێ ژێ رازی بیت جزبە دهاتێ وەکی سۆفیا کو ژ مەیا ئەڤینا راست یا خودایێ مەست و شەیدا دبۆ ، هەتا دگەهشتە پایەك و پەیـسکا ئەڤینی یا

---

[٢٦] مێژۆی ئەدەبی کوردی ژێدەرێ بەرێ .
[٢٧] هاوار هەژمار (٣٣)ێ بەرپەر (٧)ێ ژێدەرێ بەرێ .

خودايى ، كو دڤێ رێكا هەتێدا هەر وەكى گەلەكێت دى يێت ئەڤيندارێت راست و خودايى تێرا چۆيين چۆيە كو هۆزان ب ڤێ چەندێ دڤەهاندن كو رامان و پەژن ژ سەرڤە سەرڤە مەستى و شەيدايىيا ئەڤينێ بۆيــە . بەلــێ ژ دل و دەروون و راستيێ خو بەرهەڤكرن و پەروەردەكرن بۆ . بۆ گەهشتنا مەقامێت بلند و بالا يێت ئەڤينيا خودايى[٢٨] .

بێ گومان ئەڤ چيڤانۆكەنە يێت كو ب حەژێكــرن و ئەڤينداريیــا مەلايێ جزيــرى ئوسەلايێ هاتينــە گۆتن و بەلاڤبــوين د كوميونيتەكێ (موجتەمەعەكێ) مشت و ب لێڤ ژ نەزانين ، دەست تەنگى ئو ژاريێ نەمازە د سەدێ پانزدێ ئو شانزدێ زايينى نەكو ل رۆژهەلاتا ناڤين و ناڤەڕاست و كوردســتانێ بەلكێ ل هەمى وەلاتێت جيهان ژى ، د وى چاخى ئو دەمىدا بەلاڤبوينە نەمازە كو كارێ ئۆل و ئايينى ژى برادەكێ وەسا كار دكوميونيتێ كوردێدا كربۆ كو كــەس ژى نەشــايە (نكــاريیە) ژێ قوژتــال بيــت نەخوندكار نەرێنجبەر نەژى زانا و روشەنبير و نەنەزان ، كو چێترين دەست نيشان و رويدان ژى تەريقێت سوفياتيێ بۆن كو هێلينێت خو د مير گەهێت كوردا كربون ، هەتا خو كەنگەنە ، هەلكەڤتى ئو فيهرسێت وەكى جزيرێ ژى ، ژێ رزگار و قوژتال نەبوينە .

ئەڤ چيڤانۆكە بێ گومان دێ د مەژى ئو مەزكوتكێ خوجهيــاندا د بەند ، بەست و چەسپى ژى بن ، نەمازە هەكە هات و ب مرۆڤەكێ ب ناڤ و دەنگ ب خودێ ترسى ئو ئۆلدار ئو زانا د زانســتێت ئاينىدا وەكى مەلايێ جزيرى يێ كو سەروكێ روشەنبيرا بۆيە ، ژبەر هندێ ژى ميرعمادالدينى ب ناڤێ سەيداينى (ئوستادينى) بناڤ كرىیە گۆتىیە :

(٢٨) العقد الجوهري في شرح ديوان الجزري ، المقدمة صفحة (س) المصدر السابق .

ژ.زولفا لەفز (لفظ) و مەعنائی مەکێشا شانە شمشادە
ژ فێ املا انشائێ مە لەوحێ دل بما سادە
ژ حوسنێ رەونەقملا دانێ کو شێخ ئەحمەد مە نوستادە
(استاذە)(٢٩)

ئو فەقێ تەیران گۆتییە :

بریندارێ عشقێ مە دۆرم ژ سها بهان
دزانێ مەدداحێ (مداحی) کێمە د هزار و یەك سهان
سەنا (ثنا) خوانێ مەلێ مە ل هەموو (هەمی) عەرد و جهان(٣٠)

هەر ژبەر هندێ ژی بۆیە هەڤگورێ میر عمادینی بویە ئو بەردەڤکێ وی بویە د دیوانێدا ، ئەڤ مرۆڤێ هندە پایە و پەییسك بلند کو گەهاندییە وەلیاتیێ هەکە چیڤانوك پێ هاتینە گۆتن هیچ دویرنینە •

گەشت و گەریان پێت جزیری :

ئەگەرچی چەند گەشت و گەریاتێت خو جهێت جزیری د پشکا دوویێدا ژ ڤی بابەتی هاتینە دەست نیشانکرن لێ بەلێ بیر و رایێت هندە ڤیەڤاتێت کورد ل سەر گەریاتێت بۆین د قوناغا پەروەردەبونا ویدا هاتونە گوتن ، یێ کو بێنە روهنکرن ب ئەگەرڤە کو زخەك و بهایەك هەبیت د ژینا نیگارا جزیریدا • ژبەر هندێ من ب پێتڤی زانی ئەز دڤێ پشکێدا ب درێژی ل سەر باخڤم •

ل دوی رێز و رەوشتێت خویندنگەهێت ئۆلی ئو ئایینی یێت کو بنیات ، بنەتار و بنگەهێت وان د چاخ و دەمێ موحەمەد پێغەمبەری (سلاڤێت

(٢٩) بەرێکانا (بەیڤنا) مەلایێ جزیری ئو میرعمادینی دەستنڤیسا طه ابی بکر ملا علی سالا (١٣٥٥) مشەختی نڤیسی بەربەر (١٧٧)ێ •

(٣٠) بەرێکانا (بەیڤنا) فەقێ تەیران و مەلایێ جزیری دەستنڤیسا طه ابی بکر زێدەرێ بەرێ بەربەر (١٨٤)ێ .

خودێ ل سەر بن) هاتیە دانان ، کو ژ وان رێز و سەر و بەران گەشت و گەڕیان بوون کو ل دوی (پەی) حەدیسا (حەدیثا) پێغەمبەری خودێ‌نە : « اطلب العلم ولو في الصين » . ئانکو ل دوی زانستی ب گەڕە هەکە خو ل چینێ ژی بیت . ئەڤ حەدیسە دگەل کریار و رویدانێت دی یێت پێغەمبەری (سلاڤێت خودێ لێ بن) دیار و خویا دکن کو یویتەکێ ئێکجار مەزن ب زانین و زانستێ هاتیە کرن و دان ، و مایەکێ چاك ژێ هاتیە خارن . بەلێ ل سەر هندێ ژێرا چکو هەلی[٣١] یێت بەلاڤکرنا روشەنبیری ئو زانستێ دفەرۆزەکێ تەنگدا بوون ، ژبەر کێمی یان ژی ڤەتلازێ یا کتێبان ، کو پێتڤی ب شەهرەزابونێ بویە ؛ برێکا گەشت و گەڕیانا نەبا کو هندە لایێت خومالی هەر ب چاڤ دڤیا بهێنە دیتن ، ژبلی گەلەکبونی ئو ژێك دوربونێیا بنگەهـ و شەرگەهێت روشەنبیریێ ل وەلاتێت مەزن ، بەرفرەهـ و بەردرێژیێ یێت بوسلمانا (موسلمانان) کو زانستیخواز ژ شاگرد و زانان ژی ژ بنێ گوهی ئو نەجاری ئو بڤێت نەڤێتی دڤیا ل دوی گەڕیانانا، ژ جهەکی چۆیانا جهەکێ دی، ژ خویندنگەهەکێ بۆ خویندنگەهەکا دی داکو شیابانا (ب کاریبان) ل نك زانا ئو روشەنبیرێت ناڤدار و سەیدان یێت بوسپۆڕ و شەهرەزا د فقهێ ئسلامێ ، حەدیسێ ، زمانزانینێ ، بژیژکی (دوختۆری) و فەلسەفێ و زانستێ ماتیماتیکێ (ریاضیات) دا بخوینن[٣٢].

د سەدێ چاردێ ئو پانزدێ زاینێ‌دا د رۆژ هەلاتا ناڤین و ناڤەڕاستدا پێترین وەلاتێت بوسلمانا دبن دەستێ دەولەتا عوسمانی ئو سەفەویڤە بوون چاخێ ژینا مەلایێ جزیری ، ئەڤ گەشت و گەڕیانە دیسا هەر هەبوون ،

---

[٣١] هەلی = (توانا و دەسەلات) وسیلة ، امكانية .

[٣٢] دكتور زكي حسن ، الرحالة المسلمون في العصور الوسطى ، دار المعارف بمصر سنة (١٩٤٥) صفحة (٦ — ٨) .

چ گەشت و گەڕیانێت خوجهی بوینە ل دەڤەر و هەڤێرکێت کوردیدا ل کوردستانێ یان ژی گشکی بوینە کو ژ مێرگەهێت کوردی بۆ وەلاتێت بوسلمانا ، ل عیراق ، سوریێ ، مسرێ، حجازێ ئو ئیرانێ بێت کو وی چاخی ئو دەمی دبن فەرمانداری ئو خوندکاریێا عوسمانیڤە بوینە ژبلی ئیرانێ کو دهندە دەلیڤاندا[۲۳] نەبێت هەکە سەر بخو بۆیە ۰

هەر وەکی هاتیە روهنکرن گەشت و گەڕیان ل شەهرستان ، ل هێتەت و ل بازێڕان ، ل خویندنگەهـ و دەستگەهێت زانین و زانستێ نەمازە ژ جهێت ڤەدەر بێت کو نە لسەر رێکێت هاتن و چۆیێت گشکی وەکی کوردستانێ گەرەك و پێتڤی بوینە ؛ ژبەرکو ئاوا ئو هەلی بێت زانین و زانستێ ل هەمی دران و جهان وەکی ئێك نەبوینە ۰ ل پایتەخت و شەهرستانێت مەزن و بازێڕێت ئاڤا ئو بژاهاڤێز گەلەك پێتر و کۆکتر بوینە ژ بازێڕێت بچویك و گوندێت ڤەدەر و دویر ل سەر بنگەهێ گشکی بێ کو ل سەر دەست هاتن و پڕ پارەیێ ئو سامانێ تێنە داتان ، کو خویندەڤانی و شەهرستانی و زانستی پێڤە بەند و بەستیە ، هەر ژبەر هندێ ژی خویندنگەهـ و زانست ل شەهرستان و بازێڕا مشەنە ۰ ئەڤە ژبلی گەلێری ئو جودایا درست بۆیێ دیتێرێن لایێت زانین و زانستیێ ئو روشەنبیرێدا ل وەلاتێت بوسولمانان ئەو ژی ژبەر گەلێری و جودایا بەلاڤبونا زانا ئو پوسپۆڕان درستبۆیە[۲٤] ۰ بۆ نمۆنە وەلاتێ حجازێ (مەکەهـ) و (مەدینە) بنگەهێ زانا ئو زانیست بێت قورئانێ ئو حەدیسێ (حەدیثێ) بوینە ، هەر وەسا ژی (فقهێ ئسلامێ) و دویرۆکێ (مێژۆیێ) ، کو ژبەر هندێ ژی تەفسیر خواز ، حەدیث خواز ، فقهـ خواز ئو دویروك خوازا سەرێ دکر

(۲۳) دەلیڤە = فترة زمنية ، مجال .

(۲٤) احمد امين ، فجر الاسلام الطبعة السادسة ص (۱۷۲ ــ ۱۷٦) ۰

ژبۆ شەهرەزابوینی د وان لایێت زانستی یێت ئۆلی ئوئایینیدا ؛ ژبەرکو پۆسپۆڕێت ناقدار و کەتکەتە لێ جهوار بوینە ؛ کو د وێ چەندێدا (مەدینێ) سەر ژ (مەکەهێ) ستاندبو ئو ب ناقتر بوّیە • (کوفە) و بەسرە (بصره) ژبلی زانێت یێت ئۆلی ، بنگەهێت ناقدار یێت زمانێ عەرەبی ئو توّرێ (ئەدەبێ) عەرەبی بوینە ؛ کو هەر وەکی وان شام (دمشق) و مصر ژێ ، هەر ب هندێ ب ناف بوینە •

بەلێ ژبۆ زانینا زمان و توّرێ فارسی وەلاتێ ئیرانێ جهێ سەرەدان و سەر تێ کرنێ بوّیە تەمازە شیراز ، ئەسفەهان ، هەمەدان و خوراسان هتد • کو دڤێ گەشت و گەڕیانا شەهر و هێشەت و بازێڕێت بوسولمانادا ژبلی زمانی کو چێتر هوی (فێری) زمانی عەرەبی دبون ، کو هویبونا وی پێتڤی بوّیە ، ژبەرکو زمانێ خویندنێ ئو تێسنێ بویە ل خویندنگەهێت یێت وەلاتێت بوسلمانان کو ژبەر هندێ ژێ سەیدایێ مەزن خانی یێ ئەمر ژ خەمخواری ئو وەلاتپارێزیێ خو ڤیایە رێکا خویندنێ ل بەر کرمانجا سڤك بکەت « نوبهار » دانایە کو فەرهەنگوکەکا عەرەبی کوردییە ب نافێ فەرهەنگا بچوکان ب نافکرییە •

ڤێك ئێخستنێ ئەحمەدێ خانی
نافێ نو بهارێ ژبو بچوکان دانی

پاشی وی ژێ عەلی تەرەماخی (تەرموکی) کتێبا «صرف و بعضی اصولالازمەیی تەعلیمە ب زمانێ کورمانجی[٣٥] • خبردانا زمانێ کورمانجی، هەر وەسا ژێ زمانێ فارسی ل وەلاتێ عەجەمستانێ باشتر هوی دبوێن ئەگەرچی زمانێ فارسی ژێ ژبو کوردان گەلەك ژ زمانێ عەرەبی ساناهیترە،

(٣٥) کتێبا دەست نڤیسێت کوردی یاکو مارکرێت ب . رودێنکو سالا (١٩٦١) ل مسکوڤایێ چاپکری بەرپەڕ (١٠١) •

ژبەرکو هەڤ رهێ زمانێ کوردی‌یە ئانکو ژ دەستەکێ‌نە هەکە درست بیت بێتە گۆتن ·

بێ‌گومان جزیری ژبلی گەشت و گەریانێت دەڤەرا بۆتان و دیاربەکرێ ئو حەسکیفێ کو هاتینە گۆتن ، ب گەشت و گەڕیانێت ژ دەرڤەیێ کوردستانێ رابویە هەر وەکی دڤێ هەلبەستا جزیرێ‌دا یا بڤێ مالکا ژێری دەست پێ دکەت تێ‌نە خویاکرنێ :

بێ حساب شوخ و شەپالی ، ل مەلێ قەهر و غمدرکر
نە ئەم ئانینە خەیالێ نە ل حالێ مە نظرکر
سەفەرا شام و عیراقێ ل مە خوش لازم و فەرکر
ب مە دا ژەهر و رەقیبان د دەڤێ شەهد و شەکەر کر[٢٦]

ئەگەرچی دڤێ مالکا هۆزانا ژۆری‌دا ب درستی روهن و دیار نەکری‌یە کو ب وێ سەرەدانێ یا گەشت‌و گەڕیانێ رابویە ، بەلێ پشتەڤانێت وێ چەندێ هندە سەروکانی ئانکو ژێدەرێت (چاڤیك) بێت کوردی‌نە کو باشتر ئەو گەشت و سەرەدانێ روهن و خویا کرینە :—

آ — ئەمر هەرەکۆل ئەزیزان د کوڤارا هاوارێدا دبن ناڤ و نیشانا : « ژینا نیگارا مەلایێ جزیری دبێژیت » : مەلە د جزیرێ دە خوەدێ دایە ، خوەندنا وی ئا پێشین ژی د جزیرێ دە بویە ، پشترە ژ بۆنا خوەندنێ چۆ بۆ عیراق ، سۆریێ ، مسرێ (مصرێ) ئو ئەجەمستانێ[٢٧] .

ب — زانایێ ناڤدار میرویێ ئەسەد و هەڤکارێ وی دکتێبا خوەندنا

(٢٦) دیوانا دەست نڤیسا طه ابی بکر مەلا علی یاکو سالا (١٣٥٥) مشەختی نڤیسی بەربەر (١٥٨) .

(٢٧) کوڤارا هاوارێ هەژمارا (٦) شەشێ روپەل (٣)ێ سالا (١٩٣٢)ێ ژێدەرێ بەرێ .

ليتراتورايێ بۆتا دەرسخانێت (٧ـ٨)ێ دبن بابەتێ مەلايێ جزيرى گۆتيیە :
مەلە خوەندنا خوەيە پێشين دجزيرێدا خلاز كرىیە ، لێ پاشێ بۆنا خوەندنێ
چۆيە وەلاتێت ئەرەبا ئو ئەجەمستانێ . وەعدەكێ كند (دەمەكێ كورتدا)
مەلە هينى (هوى ــ فێرى) زمانێ ئەرەبا (عەرەبى) ئو فارسى بۆ . ورا (ل
وێرێ) ژى وى ناسێبا خوە دا ژينا جماعەتێد جينار و گەلەك تشت رەوان
هين بۆ[٣٨] .

گەشت و كەرياتێت جزيرى ژ دەرڤەى ميرگەهێت كوردى ئانكو ژ
كوردستانێ بۆ وەلاتێ شام و عيراق و عەجەمستانێ ئەگەرچى هەر د مالكا
هۆزانا د ديوانا وىدا ئو دۆ سەروكانى پێست دى بێت كورديدا بەرچاڤ
كەڤت ، بەلێ دويرنينە راست بن ژبەر كو جزيرى ژ دەستهاتێ ئو شەهرەزا
بۆيە د زمانێ عەرەبیدا ، هەتا هۆزانێ ژى پێ ڤەهاندنە ژبلى هندێ ژى ئەڤ
گەشت و گەڕيانە بۆ وەلاتێت عەرەبى چ ژبو هايدارى ئو شەهرەزايێ بوينە
يان ژى بۆ حەجێ بوينە د چەرخێ بەرى ژينا جزيرى ئو پاشى وى ژى
ناڤدار و هەبوينە بۆ نموونە گەشت و كەرياتێت سەعدى شيرازى ئو
عبدولرەحمانێ جامى ژ فارسان و سەيدايێ ئەمر ئەحمەدێ خانى بێ كو سەرا
وەلاتێ مسرێ (مصرێ) دايە[٣٩] ، هەر وەسا ژى مەلا حسێنێ باتەيى ل دوى
گۆتن چۆيە وەلاتێ حجازێ ب نيشانەيا هەلبەستێت وى پێست كو ب
پێغەمبەرێ خودێ ب محمدى (سلاڤێت خودێ ل سەربن) گۆتيە ئەمازە
ئەڤ هەلبەستا ژێرى ياكو ب ڤان چەند مالكان دەسپێ دكەت :ــ

هلۆ رابە (ابو القاسم)
هلۆ ئەى قاسدێ ئەكبەر

(٣٨) خوەندنا ليتراتورايێ ، بەربەر (١٢)اى ژێدەرێ بەرێ .
(٣٩) عبدولرەحمان هەژار ، مەم و زينى خانى ، هەژار كردۆيە بە موكريانى ،
چاپخانەى نجاح سنة ١٩٦٠ سەروتا (ت) .

هلێ فەخرا بەنی هاشم
هلێ رابە تو بێ رەهبەر
هلێ ئەی سەیدێ عالەم
هلێ ئەی مەفخەرێ ئادەم
ژ (رەوضێ) رابە یا خاتەم
ژ ناف وی مەرقەدێ ئەنوەر .

کو ل دوی گۆتنا گەلەك شەهرەزا ئو روشەنبیرێت کورد ل دەڤەرا هەکاری ئو بەهدینا ، مەلا حسێنێ باتەیی ئەڤ هەلبەستە ل سەر گوڕێ پیرۆز یێ پێغەمبەری ل مەدینێ ڤەهاندی‌یە ئو خوێندی‌یە .

بەلێ گەشت و گەڕیانێت مەلایێ جزیری یێت دەڤەرێت کوردی هەر وەکی دیشکا دووێ ژ ڤی بابەتی هاتیە روهنکرن کو ل جهێ هەکاری ، دیاربەکر و بەهدینا[40] بوینە دجهێ خودانە ژبەرکو ئەو جۆر گەشت و گەریان د وی چاخی ئو دەمی‌دا کارەکی سرشتی بوینە . ڤان گەشت و گەڕیانا کارەکێ ئێکجار مەزن د بیر و رایێت جزیریدا کری‌یە هەر وەکی دیار و خویایە ژ دیوانا وی .

زیرەکی ئو ژیهاتنێیا جزیری

بێ گومان مەلایێ جزیری ژ ڤێمرس ، هەلکەفتێ ئو کەنکەنەیێت چاخ و دەمێ خو بۆیە نەکو ل جزیرا بۆتا بەلکو ل کوردستانێ[41] و رۆژهەلاتا

---

[40] مێژۆی ئەدەبی کوردی ، زێدەرێ بەرێ بەرپەرێ (١٦٢)ێ .

[41] ل دوی گۆتنا ئەڤێ تەیران دبەرێکانا وی دگەل جزیری هەروەکی هاتیە گۆتن :

دزانن مەدداحێ کێمە ل هزار و یەك و سەهان
سەنا (ثنا) خوانێ مەلێ مە ل هەمی ئەرد و جهان

ئاڤەراست[٤٢] ئەمازە د رۆژ هەلاتا ژۆری . ل ژۆری (باکور) و رۆژئاڤا ئو شەرگەها کوردستانێ دگریت ، هەر ژبەر هندێ ژی میر عمادینی ب ناڤێ سەیدایێ مەزن بان سەرکێشێ زانان دانایە و ناڤدار بویە[٤٣] ، ئو سەرکێشێ زانا ئو روشەنبیرێت چەرخێ بەری خو ئو ددەمێ خودا بۆیە[٤٤] ژ بەرکو زانا ئو روشەنبیر و هەلکەڤتی‌یەکی وەکی سەیدایێ خانی ناڤێ جزیری ل پێشی ناڤدارێت دی ێت کو ناڤێت وان د مەم و زینێدا ئینایێ دانی‌یە . کو ئەو سەرکێش و ژێهاتی یێ هەمیان بویە[٤٥] . هەر ژبەر هندێ ژی‌یە کو جزیری ژ بەلاڤکەرێت زانێ و روشەنبیریێ ب زمانێ کوردی بویە . هۆزان پێ ڤەهاندی‌نە ، سەرێ خو د ناڤ مللەتێت چار کنار پێ بلند کری‌یە گۆتی‌یە مللەتێ کورد هەلبەستێت من بزمانێ ماکێ یێ شرین و ئاواز خۆش بخوینن . هوین نەپێتڤی بیانیان و زمانێت بیانیانن کو رامانا ژی فارس بویە :

گەر لۆلۆی مەنثور ژ نەظمێ تو دخوازی
وەر شعرێ مەلێ بینە تە بشیراز چە حاجەت

کو ب هزرا من مەلایێ جزیری د وێ مالکا هۆزێدا ژ راستێ دویر

---

(٤٢) دیباجا دیوانا مەلایێ جزیریێ : محمد شفیق آرواسی (١٣٣٨ ـ ١٣٤٠) اوقاف اسلامیه مطبعەسی .

(٤٣) میر عمادین : میر جزیری هەر وەکی هاتیە روهنکرن دبەژێکانا وی دگەل مەلایێ جزیری ب ناڤێ هوسنایێ جزیری ب تاڤ کری‌یە گوتیە :

« ژ حوسنێ رەونەقەك دائێ کو شێخ ئەحمەد مە نوستادە »

(دیوانا دەست نڤیسا جزیری طه ابی‌بکر زێدەرێ بەرێ)

(٤٤) دیباجا مەم و زینا خانیێ ئەمر کو دڤێ مالکی‌دا گۆتی‌یە :

بینشاڤە رحما مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری

(٤٥) دیباجا دیوانا مەلایێ جزیری محمد شفیق آرواسی گوتی‌یە : لاکن ژ حەمیان ممتاز و نامدار دیوانا پەحتی (جزیری)یە .

تەکەفتی‌یە بەلێ راستی بخویە ؛ زیەرکو د چاخ و دەمێ خودا ئانکو د سەدێ ژنا خودا ستێرا ژ هەمی ستێرێت دی کریسکدارتر و پڕ روهن و روناهیتر بویە د ئەسمانێ کوردیدا ئو ل رێزا ستێرێت کریسکدارێت جهانی بۆیە ، ژ بەر دەست هەلی، ژێهاتن و فیهرسی‌یا جزیری د ڤەهاندن، ایلکئینان ، کێش و سەنگاندنا هۆزانێ ، ب جورەك و چیشنەکێ ئاواز ساز[٤٦] ، د ئێخستە بەرێکا بێژە ، گۆتن و پەیڤ بێت دل ڤەکەر و رەهوان[٤٧] ؛ کو مەلایێ جزیری ل ریزا هۆزاڤانێت رۆژهەلاتا ناڤین بۆیە مل ب ملێ واڤە ، ئو ژوان ژی رەنگە د هندە لایێت رەهوانی‌یا کێش و سەنگاندنێ پەیسك بلندتر بیت[٤٨] .

ژبەر هندێ هەلبەستێت جزیری شاگردێت خویندنگەهێت کوردی

(٤٦) جامعی رسالیا و حکایتان ب زمانێ کورمانجی ، ژێدەرێ بەرێ .

(٤٧) خودنا لبراتوژابێ بونا دەرسخانێت (٧ ـ ٨)ێ ژێدەرێ بەرێ .

(٤٨) ا ـ دیباجا دیوانا جزیری محمد شفیق آرواسی ژێدەرێ بەرێ .

ب ـ بەر بەرێ (٩٦)ێ ژ دویماهی‌یا دیوانا جزیری محمد شفیق آرواسی کو هەلبەستا سەیدایێ رحیم رحمی هەکاری ب ژێهاتی‌یا جزیری د هۆزان فەهاندنێ گوتی‌یە :

شیرازی ل ناف فورسان کیشا علما عشقێ
ملا ! تە برە اوجان حافظ بکە پێ مشقێ
لاکن ب کرامەك دی نوّر و شفقك تێدا
دیبایکی کرمانجی راچاند د جزیریدا
ملا تە وەکی حافظ فردوسی نەکر استاد
هەم عشق ژ نوی هلکر کرمانجی نەکر ایجاد
پول د زغل گەر دێ تە ب یەك نەظەرێ زەرکر
مالا کو فەقیر مایی تژی دوڕ و گەوهەرکر
کرمانج دفێ هەر دەم فەخرێ ب تەکن الحق
لاکێ تو کو مەنصوری رتبا تە بو (انا الحق)

هەتاکو ڤان ساڵێت دویماهیێ ژی ژبەر دکرن و ب دەنگ و ئاواز دگوتن و د دیوانخانێت بەرێدا ل پایتەختێ میرگەهێت کوردی و بازرا دخویندن[49] .
هەتا نهو ڤێ گافێ ژی دەنگێ هندە کەسێت دەنگ خۆش ریکوزد کری یە ل رادیویێت کوردی ، ب ناڤێ گۆتارێت ئۆلی ئو ئایینی بەلاڤ دکەن .

ژ نیشانەیێت دی ، ژبو دیارکرنا پەیسکیلندیێ‌یا جزیری ، هژمارەکا نەیا کێم ژ هوزانڤانێت ل دەڤەرا بۆتان و بەهدینان ل دوی زانینا من ل سەر رێچا وی چونە دڤەهاندن و کێش و سەنگاندنێ یان ژی هەلبەستێت جزیری یێت ئێکجار دشەنگ ، کرینە چار مالکی ئو پێنج مالکی کو هندەک ژێ د دیوانا ویدا هەنە .

ژ رێڤە دێ هەر دۆ هەلبەستێت د دیوانا ویدا دەست نیشان کەین کو ل پێشیێ :

١ ـ پێنج مالکی یا لاغری‌یە ل سەر غەزەلەکا جزیری کو د دەست نڤیسا دیوانا جزیری یاکو طه ابابکر آرواسی نڤیسی ب ڤێ ناڤ و نیشانێ یە : «تخمیس لاغر بر غزل شیخ احمد الجزری قدس سرهما »[50] کو ب ڤێ پێنج مالکیێ دەسپێ دەکەت :

رەمزەلا ژ نەسیمێ ل چەمەن دا و خوەشی
رابو ژ خەوێ سەبزە و شەبنم دوەشی
چەندی خەبتی دل کو بکەت سەیر و نەشی
تێرگزا مەست و خرامان دسەحەرگەهـ کو مەشی
بشکفتی سەفەت غونچە ژ چارا نەرەشی

(٤٩) أ : کوڤارا هاوارێ هەژمار (٦) بەربەژ (١٣)ێ ژێدەرێ بەرێ .
ب : کوڤارا هشیاری هەژمار (٢) بەربەژ (٥) تیرمەهـ (١٩٧١)ێ .
(٥٠) دیوانا دەست نڤیسا جزیری نڤیسینا طه ابا بکر بەربەژێ (١٢٥)ێ .

کو ئەڤ هەلبەستا پێنج مالکی ، دەهـ (١٠) پێنج مالکیـە ئو دوماهی ژێ ب ڤێ پێنج مالکی یا ژێریـە :

لاغـر د زەمـانێ خـو د شـعرێ تـو عولائـی
چەنـدی تـه هەبـن داغ و برین تێکـی بەلائـی
رەنگینـی ژ دەرد و ئەلەمـان شـوبهی وەلائـی
الله چ طەبیعـەت بمشـعری خـو نـه مەلائـی
ڤێ جـەور و جەڤـائێ تـو پەیـا پەی د کەشـی

ب ـ شەش مالکی یا هوزانڤانێ ناڤدار رەمەزانێ جزیری کو د دیوانا دەست نڤیسا جزیـری یاکو طه ابی‌بکر نڤیسی ب ڤێ نـاڤ و نیشانێـه : «رمضان آغای جزیری رحمەالله و شیخ احمد» کو ب ڤان مالکان دەسپێ دکەت :

فەوی سوهتیمە فراقـا ئەوێ ئاهێ بسەرێ (بصری)
کەفتە پێ پەردێ و سـتری ئەمـا ئێـدی بەدەرێ
کـەس نهـن قط ددنێـدا بکـەتن ڤێ هـونەرێ
بچـن خـەف بگـەهت بـالی ئـەوێ دورگوهەرێ
ئـەی نەسـیمی سـوبەهی مادمـەجالا سـەحەرێ
سەد سـلامان بگەهینی ژ مە وێ لـەب شـەکەرێ

کو هەلبەست هەمی (١٥) شەش مالکی‌نە دوماهی ژێ ب ڤان مالکان تێت :ـ

عـاشقێ صادق لائـق ئەوە ئێـدی ژمـە نشتـن
د رێێا یـارێ خوەدا ڤەت مو ئو دافەك خوە نەهشتی
(رمضان) جان د دەرت هێژ بەریا دۆس (دۆسـت) نەگەهشـتی
سۆند دخـۆم ئەز ب دۆ تائێـسن د عەصـابێ و دوڤشـتی
پاشـوان کرمـە و چەهفێـن تـه مەلائـی مـە پـێ کوشتـی
مـا خەدەنگـن دگـرن قـەت ل مـە ئێـدی ئەنـرێ(٥١)

(٥١) دیوانا دەست نڤیسا جزیری ، طه ابی بکر بەر بەرێ (١٦٥)ێ ژێـدەرێ بەرێ .

ج ــ پاشى وان هەر دوٚ هەلبەستا ئەڤ چار مالكيا شێخ نورالدين بريفكانىيا كو ب ڤان مالكان دەستپێ دكەت :

دەر بوستـــــانێ دیــن نــی داد ایمـــان
حتى ڤەرەســـــتێ هەیــڤ ژ بورجـــان
یەك بوٚسە بەخشــى ئەول ب احســـان
ئــاخر ل مــن كــر جــرم و غرامــەت
دەر حوسن و بەرقێ جانێن مــە سـوٚتن
ئــاكم چــــو ڤەرقــى ئـاینە گوتـــن
ژ ژەنــــگ و زەنگێ دل دابشـــــوٚتن
جامــا صــەدف بــن رنــد و كرامـــەت

هەلبەســت هـــەمى (٨) چار مالكىيە ـ دويمــاهى ب ڤێ چـــار مالكێ هاتىيە : ــ

هنـــدى بمینـــت عومــرێ تــە نــوٚرى
بەیهـــودە لازم پـــــر بــــادە خـــوٚرى
مەلا ل عومــرێ بـــێ ڤێـــــە بـــوٚرى
كەس نابە زوٚران قەهر و نەدامـــەت(٥٢)

(٥٢) ديوانا دەست نڤيسا جزيرى ، نڤيســـا مصطفى المرەداغى ل ســالا (١٩٢٤)اێ نڤيســى يا (١٥٦) بەريەرێ هژمــارا بەريەرێ تێدانينــە . ل دويماهىيا ديوانێ نڤيســىيە كو (١٥٦) بەريەرە .

شێخ نورالدين بريفكانى كوڕێ عەبدولجەبار كوڕێ ابى بەكر كـوڕێ زين‌العابدين كوڕێ شەمس‌الدين خەلوەتىيە كو ژ خـەلكێ ئەخلاتێنە . د سالا (١٢٠٥هـ ــ ١٧٩١م)دا ل گوندێ ئێتويتێ ژدايێ بويە . نێزيكى (٦٣)اێ سالا ژىيە . هوزانڤانەكێ سـوٚفى بويە . هـوٚزان ب كوردى ، عەرەبى ئو فارسى گوتينە . شوينەوارێت بەركەڤتى هەنە ، ديوانەكــا شــەنگ ب كوردى هەيە و ب زمانێ عەرەبى و چەند هەلبەست ب فارسى ژى شرح غزل حدوث ـ ديوان شيخ احمد الجزرى المختصر والمطول بالفارسية ژبلى هژمارەكا كتێبا د تەسەوفێدا د سالا (١٢٦٨هـ ــ ١٨٥٢م) جويە بەر دلوٚڤانىيا خودێ (ژكتێبا الاكراد ـ بهدينان انورمائى ص ٨٢ ــ ٨٣) .

د ــ شێخ تاها (طه) یێ کوڕێ مـەلا عەبدولرەحمانێ مایی • ئەڤ هوزانڤانە ژی ژ ئەڤینداڕا بویە پێت کو ل سەر ڕێچا جزیری چۆیی‌یـە د ڤەهاندن ، کێش و سـەنگاندنا هوزانان بۆ نموونە ئەڤە هەلبەسـتەکا چار مالکی یا وی :

دلبەرەك من دیت سەحەر نازك بەشـەر سـیما قەمەر
ژێمری زلفان جەبهە وەك خـاوەر ژعەوری تێتـەدەر
زولف و گیسـو روی و ئەبرۆ چەشم و جاد و ئافەرۆ
سنبل و رەیحان وەردو قەوس و تیر و مـاوەزەر

ئەڤ چار مالـکی‌یە (٢٢) نە ئانکو بیــــت و دۆ چار مالـکی‌یە ئو دویماهی ژی بڤی چار مالکی‌یە •

گـەر نە سـەیری مـن بهاءالدیـن محمـد پیربیـت
من ب یەغما دان قەرار و سەبر و ئـارام دەر بـدەر
محنەتـا دەردێ جودائـی بو بەلا جـانێ بەمعـائی
پاشی شەیخێ موبتەلائی بۆ مریـدان بۆ قـەدەر(٥٢)

هـ ــ سەیدایێ زانا ئو تۆرڤانێ ب ناڤ و دەنگ جەگەرخوین ، شێخ مۆسێ کوڕێ حەسەنێ یێ ئێکجار ژ ئەڤیندار و پەسندکەرێت کێش و لێك ئینان و ڤەهاندن و دارژتنا مەلایێ جزیری ، ل سەر ڕێچا وی چۆیە ب گۆتنا وی بخو ئو هەلبەسـتێت د دیوانێت وی یێت چاپکریدا چێترن نیشانەنە بۆ

(٥٢) ژ دەسـت نفیسەکا نەڤیێ وی تاها مظهر مائی ، شێخ تاها مائی کوڕێ مەلا عبدولرەحمانێ مائی‌یە یێ دچاخ و دەمێ خودا قازیێ بەرواری ژێری‌یا بۆیە. د سالا (١٢٥٩هـ ــ ١٨٤٣م) ژدایێ بویە. هوزانڤانەکێ ناڤداری سۆفی بویە ، هوران ب زمانێ کوردی ، عەرەبی و فارسـی ڤەهاندی‌نە ، بەلـێ هوزانێت وی یێت کوردی هندەك مانە . یێت عەرەبی ئو فارسی د سـالا (١٩٢٤)ێ چاخێ گەلەك گوندێت بەرواری ژۆری‌یا سـۆتین ، سـوتینە . د سالا (١٣٣٧هـ ــ ١٩١٩م) چۆیــە بەر دلۆڤـانی‌یا خـودێ (الاکراد في بهدینان) ص (٢٠٨ ــ ٢٠٩) المصـدر السـابق .

دیارکرنا ڤێ راستیێ[٥٤] .

---

(٥٤) جەگەرخوین : نیشانا وی‌یە بێ‌هاتیە نیاسین و ناز ناڤێ (تەخەلوسا) وی‌یە . ناڤێ وی شێخ مۆسە کوڕێ حەسەن - کوڕێ مەحەمەد کوڕێ عەلی . سەبدایێ جەگەرخوین د سالا (١٩٠٣)ێ ژدایێ بۆیە ل دوی گۆتنا وی بخو ژی هەر وەکی ژڤێ مالکێ دیارە .

سالا هەزار و سێ ئەز هاتم دنیایێ ب ناڤێ سلتان شێخ مۆسی ئەز جێبۆمە ژ دایێ ، دابابێت وی ژار و دەست کورت بوینە و باشی بوینا وی ب چەند سالا هەر دۆ مرینە ژ رێڤە باب باشـــی دای . برایێ وی بکێر نەهاتی بویە ل نك خوشکا خو ئاسیایێ خودان بویە بجوبکوبتی‌یا خو ب شڤانی و جۆتیاری بۆراندی‌یە . زۆ کوڕە بۆیـــە ددمێ دەست بخویندنێ کری کەڤتی‌یە رێزا فەقا . ددەمەکێ تـــەیێ درێژدا پێنـــی هەڤالێت خو کەڤتی‌یە، خویندنامە ژ دەستێ مەلا عوبەیدی ستاندی‌یە. جەگەرخوین باش شەهرەزایێ دەرد و ئێشێت ملەتێ خو بۆیە . بـــەلا ملەتێ کورد بهزرا وی د میر و پاشا ، بەگ و ئاغا ئو شێخ و مەلاندایە . جەگەرخوینی سێ دیوانێت هەلبەســـتان یێت هەمی جەشنی هەتا نهو چاپکری‌نە :

١ــ دیوانا جەگەرخوین کتێبخانا هاوارێ هەژمـــار (١٩) ، چاپخانا تەرقی شام (١٩٤٥) .

٢ــ دیوانا دوویێ ب ناڤێ ســـەورا ئازادی (١٩٥٤)ێ چاپ بۆیـــە .

(٣) دیوانا سێ ب ناڤێ کیمە ئەز ؟ ســـالا (١٩٧٤)ێ . ژبلی هژمارەکا بەرکەڤتی یا شوینەواران : (١) ئاوا و دەســـتورا زمانێ کوردی (١٩٦٠)ێ ل بەغدا . ٢ــ فەرهەنگا کوردی هژمـــار (١) و (٢) ســـالا (١٩٦٢) ، ل بەغدا ل چاپخانا ارشاد چاپکرینە .

٣ــ چیروك و رومان :

(أ) باژارێ دارێ لەســـەر سەرهاتیا کوردی : شێر شـــێرە ، چ ژنە چ مێرە سالا ١٩٥٦ (ل چاپخانا کەرەم چاپبۆیە) .

(ب) جیم و گول بەری (رومان) چاپخانا تەرەقی شام (١٩٤٦) ، کتێبخانا هاوارێ هەژمار (٢٠)

٤ــ گۆتنێ پێشیان ، ب قەلەما جەگەرخوین ، شام چاپخانا کەرەم ، ژبلی گۆتار و ربەســـیرجێت لە ســـەر تۆر و دوبروکا کوردی نڤیســـین کو د روزنامە و کوڤارێت کوردی ژ دەرڤەیێ عیراقێ هاتینە بەلاڤکرن .

(١) هەلبەستا : شۆخ و شەنگ :

دلبەر سەحەر هانی سەما ، بسکان ل خالان کرمە جەنگ
عالەم ژهش چۆ کەس نەما ، ئاڤا کو دین ئەو شۆخ و شەنگ
شۆخ قامەتێ ، وێ ساعەتێ ، دامن پەیالا بادەتێ
وێ زالمێ بێ مروەتێ بەردانە دل تیر و خەدەنگ

دویماهیێ ژی ب ڤان مالکان تێت :

گەه زەر دبم ، گەه رەش دبم ، گەه وەك گولان پڕ رەش دبم
گەه بێ هش و سەر خوەش دبم ، لەورا جەگەرخوین دایە دەنگ(٥٥) .

هەر وەسا ئەڤ هەلبەستا ژیری ژی یاکو ب ناڤێ « ئەز دل برینم » ل سەر رێچا جزیری چێبە بۆ نموونە ئەڤە چەند مالك ژێ :ـ

دلبەر تو وەرە جارەك دا ئەز تە ببینم ئەز دل برینم
ئەز ئیرو ل سەر تەختێ سوخمێ پیرێ ئەڤینم دەر رویێ زەمینم

دویماهیێ ژی ب ڤان مالکان تێت :

جارەك تو ب فەرمانێ ب پێژە کەسەرا من ئەی لیف شەکەرا من
کا جانێ جەگەرخوین ژ مەژە بینە دشینم بەس تە دگەرینم(٥٦)

و ــ هوزانڤانێ ئاخفتن خۆش و هێژا ئەحمەد ئەمینێ ئالبەند ژ شاگردێت شەیدا ئو ئەڤینداریت مەلایێ جزیری بۆیە ، براڤ کرییە وەکی وێ هۆزانا ڤەهینت ، لێك بینت و ب سەنگینت و نموونە دهۆزانێت وێدا بێت چاپکریدا هەیە(٥٧) ، هۆزانڤانێ ناڤدار دوکتور مەسعود

(٥٥) دیوانا جەگەرخوین کتێبخانا هاوارێ هەژمار (١٩) چابخانا تەرقی شام (١٩٤٥) بەرپەڕ (١٢٠) .

(٥٦) دیوانا جەگەرخوین ، کتێبخانا هاوارێ هەژمار (١٩) بەرپەرێ (١٢٨)ێ ژێدەرێ بەرێ .

(٥٧) ئەحمەد ئەمینێ ئالبەند : هۆزانڤانێ مە بێ نەمر ناڤێ وێ ئەحمەدە ، =

ئاميدى دبێژيت : مەلا ئەحمەدێ ئالبەند هندە هەلبەستێت مەلايێ جزيرى كرينە سێ مالـكى ، هندەك ژێ كرينە چار مالكى ئيشانەيا گـوتى بو چەسپاندنا بير و را خو ئەڤەيە :

مەلايێ جزيرى :

(تعـالى الله) زەهێ حوسـنا عـبـارەلا
تەبارەلا سەد تەبارەك سـەد تەبارەلا(٥٨)

ئاڤێ بابێ وى (ئەمين) هەروەكى دڤێ چار مالكىيا وى ديار بيت باكو ب گێژنا چەليا گوتى :

ئەحمەدێ يارێ مهاجر هـەر وەكى تـو ل نك مە حـازر
خوش تە گوت بەيتا مـە هادر (ئافەرين يا ابن الامـين)

ب ناڤێ ئەحمەد كورێ ئالبەندى ناڤ و دەنگێت وى ل بەعدينـا بەلاڤ بوون . ئەمينێ ئالبەند ژ بنەمالكا ئاڤدارا ئاميدىيە مـالا باگيرىيە . ئەحمەدێ ئالبەند د سـالا ١٨٩٠ زاينى ل بامەرنێ بويە هەر وەكى ژڤێ هوزانا ب ناڤێ ميفانىيا چاوش عەبدولرەحمانى ئەهاندى :

ئـەى ئەحمـەدێ ئاميـدى
وەى مـەلايێ بيكـوڤـا
ڤێت تو نە گەزەى ئێـدى
خـەلكێ نەڤێت ژڤـا توڤا
هەرێ تو ل جهـێ ئاميـدى
بـەس وەرە نـاڤ مروڤـا

د بچكوينىيا خو شغان كارك بويە . د ژێ (١٤ ــ ١٥)ێ بـابێ وى دانايە بەر ئەقانيێ ، وەكى ئەڤا گەڕيايە ل مەدرسـا هەتا جامى خويندى بە . مەلا ل ناڤ بەرواڕىيا باشى ل گەلەك جهـا گەريايە . ئالبەندى هوزان بڤان بابەتان ئەهانديێنە : ١ــ نـەڤينێ (٢) سـوفياتيێ (٣) پێ گوتن (وەسفى) ٣ــ ئاموسـى و ترانا (٤) كرێتكرن و كەشـەفرێتى . سـالا (١٩٦٦)ێ خو كوشتىيە .

(٥٨) ديوانا دەست نڤيسا مەلايێ جزيرى ، نڤيسـينا طه ابى بكر بەربـەرى (٧٧)ێ هەلبەستا (٣)ـێ باكو دوبمامى ب تيپـا كاف تێت ژێدەرێ بەرێ .

ئەحمەدێ تالبەند ئەڤ ئێڤ مالکە ل دوی کێشا وێ ب سەرڤە بەردایە گوتیە :

« کەسێ ب عشقێ نەکر تەدبیر و چارەك »

ئەگەرچی زبلی وێ گوتنێ من د چو دەست ڤیسێت ویدا نەدیتیە ، بەلێ نموێت کارتێکرنا جزیری د ھەلبەستێت تالبەندێدا گەلەکن ، ژ وان ئەڤەنە بۆ نموونە :

(١) ھەلبەستا : ئەی حەبیبا نازك :ـ

ئـەی حەبیـا نــازك و شـــۆخ و شـــەپال
زیـــن و بـــەلقیس و پـــەری نابـــێ مثـــال
سوپرەتا (صۆرەتێ) تە ســۆر گولا فەجر و سەحەر
بـــەژن و بـــالا قـــەد و قـامـــەت اعتـــدال
چـــاڤ رەشـــن مثلـی روحـانـا رەش قــەمــەر
دێم مـونـەقـەش روی تـرێ نیشــان و خـــال
مێـرگێ و چیمـــەن کەفتنـــە وەجهـێ شـــەفاف
رۆژ و ھەیڤـا چاردە شـــەڤ ئـەو بـۆن ھـــەڤال
نێـرگـزا لاتـــا تـــە یـــا شـــەرمیـن کـــری
سنبلا لێ بەرزە بۆن کەیس و فەسال (فصـــال)(٥٩)

ھەر وەســا ئــەڤ ھەلبەســتا ب ناڤێ « دلبەرێ » ڤەھــاندی چەند مالك :

دلبـەرا من ئـەز غـولام و کۆلـەنێ بـەژنا تـەمە
ســۆر گولا من ســنبلا من رەش رحانـا تـا بەلاڤ
نێـرگزا وەقتـێ کەمالێ گـەردەنـا ئـەرزێ شـەمـالێ
سـۆد گولا حوســن و جـەمـالێ بلبلـم ھــاتم سـلاڤ
چیمەنێ دێمێ تە گەش بـۆ نوی بھارە رســت و خۆش بۆ
کەسك و سۆرە پڕ ژ نۆرە سوبح و شـــام لێ کەت خوناڤ

(٥٩) ژ دەستنڤیسا ھەلبەستێت تالبەندی بۆ حاجی عبدالرزاق نەقشبەندی سالا ١٩٤٥ ائ ل بامەرنێ ڤەیسین .

بەژن و بالا یاسەمین بو ، باغێ زولفا تازە شین بـو
ژ وان دباریت شیر و شەکر و عەنبەر و مسك و گولاف(٦٠)

بەلێ ب هزرا من ئەحمەدێ نالبەند ل سەر رێچا جزیری چوبە نەکو د ڤەهاندن و کێش و لێك ئینان و سەنگاندنێ تەمازە د « دەریا درێژ » یاکو ب عەرەبی ب ناڤێ «البحر الطویل» ب ناڤ دکەن ـ بەلێ د بێژە ئو گوتن و پەیڤان ژی ، بەلێ د « دەریا کورت »دا ل سەر رێچا فەقێ تەیران چوبە ، هەر وەکی سەیدایێ تاها مەظهر مائی ژی پەسەندا وێ بیر و رایێ دکەن .

دمینت بیر و رایێت ئەحمەدێ نالبەند بخو کو د دویماهیا دەست ڤیسا وی ب خەتێ خو بو من سالا (١٩٥٦)ێ چەند هەلبەست ب کوردی ئو عەرەبی ڤیسین گوتیـە « ئەزێ بزاڤێ دکەم نـاڤێ جزیـری ئو خـانی بلندکەم بەرەڤانیا مللەتێ خوبکەم » .

بەلێ وە نەبیت هەر ئەو هوزاڤانێت کورد بن تەمازە کرمانجی زار بیت کو ئەڤیندار و شەیدایێت خوش ئاواز و رەهـوانی ، کێش ، لێك ئینان و سەنگادنێت هەلبەستێت شەنگ ، پڕ رەنگ و ڤەشەنگێت مەلایێ جزیری کو د دلێ واندا چوین پێ بەختیـار و شاد بین لێ بەلێ هژمـارەکا نەیا کێم ژ هوزاڤانێت کەڤن و نوی یێت کورد مریدێت وی نە و دهوزان و هەلبـەستێت واندا تەمازە یێت ل سەر دەریا درێژ دڤەهینن دیار و ئەشکەرانە وەکی ئەمر مەلا ئەنوەر مائی[٦١] دڤێ هوزانا ب ناڤـێ « دلبەر » دنەڤرۆزا وێ سالێ دکوڤارا گەلاڤێژا (١٩٤٤)ێدا بەلاڤکری ئەڤ چەند مالکە بو نموونە :

---

(٦٠) ژ دەست ڤیسـا هەلبەستێت نالبەندی ژێدەرێ بەرێ .

(٦١) گوتارێ د کوڤارا « رۆژی کوردستـان » شمس کردستان » هژمار ١ ٢ ـ ٤ ١ آب و ئیلون سالا (١٩٧١ ای بەربـەرێ (٥٣ ـ ٥٥ ای هوزانڤانێ خو گوری کەرێ کورد و کوردستانێ ئەنوەر مائی » .

سبێ زوی هود هودێ هاتی چ خوَش مزکین وی ئانی بوی
ژینی رەش بەلـەك رەنگین ب دەســتێ من کەهــانی بوی
ئەمرکر بو شـەها پەریا کو ئـەز خو ژێ بکـەم بەرهەڤ
دێ ئـەم ئەڤرو بچین سـێران کو ئـێ رۆژا زەمانی بوی .

هەر وەسا هۆزانڤانێ زانا و روشـەنبیرێ زانیـت دوکتور مەسعود موستەفا ئامێدی[٦٢] ژ ئەڤینداریت هەلبەستێت جزیری‌یـە بۆ نموونە ئەڤ چەند مالکە ژ هەلبەســتا وی یا شەنگ یاکو ب ناڤێ : گــولا ئومێدێ ل بەغچەیێ فەلسەفا ژین و ژیارێ : ل ئەلمانیا ڤەهاندی بۆ من هنارتی ل سەر رێچا جزیری یــا هۆزانـا وی ئانکــو هەلبەســتا دویماهی ب « دل »[٦٣] فەهاندی‌یە ئەڤە چەند مالك ژێ بۆ نموونە :

---

(٦٢) هۆزانڤانێ مە د سالا (١٩٣١)ێ ل ئامێدیێ ژدایێ بویە . بچویکوینی‌یا خو ل وێرێ بۆراندی‌یە بابێ وی حەجی مصـطفی مرۆڤـەکێ ل خودێ ترس . بەرخوڤە وەسـتیایێ زانا ، دەست هەل د فارسـی ، عەرەبی ، تورکی‌دا . هەر وەسـا دەیکا وی پیرۆزەخـان ژ ئاڤداریێت جهی‌یـە ، سەرهاتی ، چیروك و هۆزانێت کلاسیکی (کەڤن) گەلـەك ژ بـەرن . پاشی ناڤبری خویندنگەها سەرتایی ل ئامێدیێ ب دویمـاهی ئینایـە ، سێ سالا ل مال مایە دگەل ڤەقان ل مەدرسا مەلە یەحیایێ بۆراندی‌یە، دیوانا جزیری و هوزانێت فەقێ تەیران و خانی ، باتەیی و بـەکربەگێ ئەرزی ئو ئەحمەدێ نالـەند جاف پێ کەڤتی‌نە ، دگەل نالبـەندی هەڤ گور بۆ . بەرێکانا هوزانڤانێ دگەل کری‌یە . پاشی سێ سالان ل دهوکێ خویندنگەها ناڤنجی ب دویماهی ئینایە ئو ژ وێرێ چۆیە ل خویندنگەها توفچینی (زراعـەتی) خویندی‌یە بویـە بوسبۆژ ، هـەر ل ئامێدیێ فەرمانبەری کری‌یە ، ل دەڤەرا بەهدینا ئەمازە قەزا ل ئامێدیێ گەریایە ، ل فێ گەڕیانێ بێژە و گوتنێت کوردی خرڤەکری‌نە دهۆزانێت خودا ب کارئینانە . ل سالا (١٩٦١)ێ ل ئەلمانیـا رۆژئاڤا ل زانینگەها گوتنگن (هانوڤەر موینەدن) خویندی‌یە دەپلۆما دارستانیێ وەرگرتی‌یە ، پاشی ل (١٩٧٤)ێ خویندنناما دوکتورایێ ل ڤیەنا وەرگرتی‌یە .

(٦٣) دیوانا دەست نڤیسا جزیری بەرپەڕ (٨١)ێ ژێدەرێ بەرێ .

گــوهـ بـــده ئـــاه و فیغـــان و لـــــەرز ئـــو کۆڤانـــه دل
دل د دلـــدا بێ دەمــــــۆژیت پــوێش و کـــا و خەرمـــانه دل
نیف شەڤێ زێمار د دەرچیت روندکێت کەل هاتنـــه خـــار
ئـــەڤرو کـــاتێ مـــن حـــەکیم و هـــۆگر و دەرمـــانـــه دل
تـــیر و گوللـــه تێبـــەڕێن جـــەرگێ مـــه ئـــەڤـــرو هنجنی
ئـــاگر و ئێشـــوین مـــه کـــەفته چیفـــه ئو بـــەرجـــانه دل
بێ بـــەیێ بەغچێ ئـــەڤینی گول مـــه ژێ وەربایی و رویت
نەژ کەتـــم بەر دەڤێ و چەرخا و هێژ تـــەژه رەیحانه دل

هۆزڤانێ ب مەلایێ جزیری بەندتر و گرێدایی‌تر ، سـەیدایێ محمد طاهر کورێ روشدی کورێ مەلا طاهرێ ئامێدی‌یە[٦٤] ، بۆ نمونە ئەڤە چەند مالك ژهەلبەستا ب ناڤێ «خەون» ڤەهاندی :ــ

من دیت د خەویدا دولبەرەك
روی بەفر و خوینا بـــسك خەلك
دو لێڤ چولال بۆن چاف بەلەك

(٦٤) هۆزانڤانێ ناڤ بری محمد طاهر کوڕێ رشدی افندی کوڕێ ملا طاهری کوڕێ مفتی ملا عبیدێ ئامێدی‌یە ، ل بهـــارا ســـالا (١٩١٢)ێ ژ دایێ بویە ل ئامێدیێ ، هەر ژ بچویکوینی ل نك بابێ خو خویندی‌یە ، قرآن ، باشی عەقیدا ئەحمەدێ خانی ئو نوبهارا خانی ب زمانێ کوردی ، باشی گولستانا سعدی ، باشی بهارسـتانا جامی بفارسـی ، باشـی کتێبا « العوامل » نحوێ یەکێ خویندین دگەل کتێب و راڤایێت زمانێ عەرەبی وەکی « سیوطی » و راڤا ئەلفیة ابن مالك . ل خوبندنگەها سەرتا ئامێدیێ خویندی‌یە هەتا ســالا (١٩٣٠)ێ ژ وێرێ چۆیــه خویندنگەها « دار المعلمین » سالا (١٩٣٣)ێ بویە سـەیدا ل خویندنگەهێت ســـەرتایی (ابتدائی) ژ ١٩٣٣/١٠/١ هەتا ١٩٥٨/٣/٣١ێ ، سـەیدایێ تـاهر دەسـتەکێ بلند و بالا دڤەهاندنا هۆزانێدا هەیە ، چـەند هۆزانێت وی د کوڤارا گەلاڤێژێ‌دا ب ناڤێ (لاوێ بادینی) هاتیـه بەلاڤکرن . دیوانەکا شەنگ و پڕ رەنگ هەبۆ ، مخابن نەهاتە چاپکرن و دتـەنگاڤی پێت ب سەر ئامێدیێ هاتین بەلاچەبۆ . تهو چەند هەلبەسـت ب دەسـتێ ناڤیری هاتینە نڤیسـین پێت کو ل هزرا وی مایتە ل نك من بەرهەڤن کو د کتێبا هوزانڤانێت بەهدینادا بێنە بەلاڤکرن .

(فكانها البدر بدا)
ب جانیا خو هەر وەك یوسفی
روژ سپیدێ ژبەر وێ دخەسفی
کیشا بو سەر چاڤا کەفی
(من تحت زلفها الندی)

کو دڤێ هەلبەستا ئەڤینێ ئێکجار دیار و خویا دبت کو ل سەر رێچا جزیری چویە :

سور گولێ ئەز ژ خوناڤێ
لێف کولیلکا بێن گولاڤێ
روی چو هەیڤا پوژ سیناڤێ
کوشتم تە ب داخا ئەڤینێ
کوشتم تە ب داخا دو چاڤا
تیر کو بەردابو هناڤا
نەشیام ئەز پاڤێم دو گاڤا
ژ کویری و ساریا برینێ .

ژ هوزاڤانێت دلسوژ و ئەڤیندارێت کێش ، لێك ئینان و ڤەهاندنا جزیری تاها مەظهەر مائی‌یە[٦٥] یێ کو ب ناڤێ باپیری شێخ تاهایی ب ناڤکری و وەکی وی رێکا جزیری ل سەر چوپی گرتی‌یە . ژبو نمونە دێ چەند مالکان ژ چار مالکی‌یەکا وی و چەند مالکان ژ دو مالکی‌یەکا وی ل بەر چاڤێت خوەندان دانین :

---

(٦٥) تاها مەظهەر مائی ل سالا (١٩٢٤)ێ زایینی ل گوندێ مایێ ژ دایێ بویە . ل بنەمالەکا روشەنبیر و زانانەدا ژی‌یە و پەروەردە بویە ، ل خوێندنگەها مایێ هەتا دەرسخانا (پولا) پێنجێ خوێندی‌یە ، ل سالا (١٩٤٠–١٩٤١)ێ ل سەر خوێندنا خو نەچویە ، پاشی دو سالا ل (١٩٤٣)ێ ژن ئینایە . پاشی ژ نوی دەست ب ڤەهاندنا هوزانا کری‌یە ، هەتا نهو ل سەر ڤان بابەتان هوزان ڤەهاندی‌نە :

=

١ ــ چارمالکی ــ ئەڤین :

عەزیـزا مـن شرینـا من دەلالـێ
تو رۆنـاهی تو بینـاهی ل مـالێ
ئەزم پـەروانەیا سـوتی شـەمالێ
من رۆژ و شەف تویا ل هزر و خیالێ
ئەڤینا من ژ تە هەی ! ئاهێتە گوتن
تە گوشت و بەژ هەمی خارن فەرۆتن
کو داخا من ل جەرگی ئەز قەدۆتم
کەزب کون بۆ ئو میـلاکێ کەلا لێ

٢ ــ دو مالکی ــ دەردێ ئەڤینێ :

دل رەڤاند تە ژ من ب جارەك گرت و دابەر خەنجەرا
بۆ تە ئـەو ئێرچیر مویـارەك حوری‌یا بـەر پەنجەرا
ژ پەنجـەرێ تــیرا ئەڤینــێ
رشـــت و وێ ئارمانجــە دل
وەك جـووێ خوینـــزا ژ بریـنێ
مـا ل شـــوینێ پێت و کـــوڵ

بەلێ هۆزانڤانێ ب ناڤ و دەنگ بەدرخـان سندی[٦٦] رەنگە زوان

⇒
١ ــ ڤەلسـەڤی : ئەمازە ڤینك (رەخنە) ل شـەهرسـتانی‌یا نوی ئێنابتە و گرتی‌نە .
٢ ــ ئەڤینی و ئەڤینداری (٢) جڤاکی و وەلاتپاریزی .
ناڤبری دیوانەك و ئەرهەنگەك بەردەسـتکرینە بو چاپکرنێ .

(٦٦) بەدرخان سندی ، هۆزانڤانێ ناڤبری ئاڤدارە د ڤەهاندنا هۆزانێ ب هەر دژ جۆران کەڤن (کلاسـیکی) ئو نوی زی ؛ ئانکو هۆزانا سـەربەست کو نهو پێترین هۆزانڤانێت تـۆلاز ئەو رێ گرتی‌یـە ؛ ژبەرکو ئەهنـد بەند و بەستی‌یە ب کێش و سەنگاندنێ‌ڤە .
⇐

(ڤ ــ ١٠)

هۆزانڤانێت دی هەمیا ئەڤیندار و شەیداتر و بەند و گرێدایی‌تر بت ب مەلایێ جزیری‌ڤە ، ئەڤ چەندە ژی ژ بەرسڤا ناڤبری بخو دیار و ئەشکەرا دبیت دمێ من رۆژا (١٥/٢/١٩٧٥) ئەڤ پرسیارە ژێ کری ، گەلۆ کیژ هۆزانڤان ل نك تە پێشکێشتر ، بترختر و هێژاترە ؟ گۆت : مەلایێ جزیری ، یێ کو نمونێ سەرهوستایی‌یە ئەز ل دوی رێچا (دەوسا) وی دچم د ڤەهاندنا هۆزانا • نیشانەیا (بەلگەیێ) من ژی ئەڤ نمونێ ژێری‌یە کو ئەز ئەڤینداری هوستایا وی مە • ئەڤ دۆ مالکە ژ هەلبەستەکا خو گۆتن :

دولبەرێ خۆشێ خەرامێ زێرینا زراف کەمەر
شرینێ خۆشێ شەپالێ گۆشتێ جەرگێ مە دبەر
بۆنە دینم ، مەرگێ شرینم خانمێ ئەڤرو نەڤینم
لەو شرینێ رەنگە رەنگم زەر و سورم هندەك شینم

ژبلی وێ ژی هەلبەستەك ل سەر کێشا کو دویماهی ب «دێ چ کت» ڤەهاندی‌یە (بەرپەرێ (٣٢) دیوانا دەست ڤیسا جزیری) •

هوزانڤانێ کوردپەروەر و وەلاتپارێز حاجی قادرێ کویی د هۆزانەکا خودا پەسنداریێ جزیری‌یە ل دوی مالکێت ژێری پێت پێ گۆتین :

لە جزیرە یەکێکە شێخ ئەحمەد
صاحیبی ناو موژشدی ئەژشەد
ئەوی (جامی) گوتویەتی ئەمەیە
لەو قسە و مەدحە مەقسەدی ئەمەیە

=

ناڤبری رۆژا (١٨/٢/١٩٤٣)ێ ل زاخو ژدایێ بویە خویندنگەها سەرتایی ل دهۆکێ ب دویماهی ئینایە ، خویندنا ناڤنجی ئو سانەوی ل موسلێ ، پاشی چۆیە کولیژا پەروەردەیێ (تەربیێ) پشکا سایکولوژی • ل (٤١) سالیێ دەست ب ڤەهاندنا هۆزانا کری‌یە ، هژمارەکا مەزن یا هەلبەستا ڤەهاندی‌یە پاشەرۆژەکا روهن دهۆزان ڤەهاندنێدا هەیە •

پىر مەردى بىدىدام زو جزير
نيك مەردى بديدام زو حەرير (*)

ژ وێ ئەڤینداریێ ، سەیدایێ ئو پەسنکرنا دیوانا جزیری . هەلبەستێت وی کو بوینە سەر مەشق و نموونێ هوزان ڤەهاندنێ ژ لایێ پتریێن هۆزانڤانێت کرمانجیزار ئەمازە ل جهێ بۆتان و بەهدینان . هەر ژ هۆزانڤانێت کەڤن بگرە ل بۆتان وەکی لاغری ، رەمزانێ بۆتی ، عبدوسلام مرادی[٦٧] ؛ جەگەرخوینی هتد ، ل بەهدینان شێخ نورالدینێ بریفکی ، شێخ طە مەلا عەبدولرەحمان مائی شێخ غیاثالدین نقشبەندی[٦٨] . ئەحمەدێ

(*) کومەکە شعری حاجی قادری کۆیی ، عبدالرحمن سعید مطبعة دار السلام في بغداد (١٣٤٤ — ١٩٢٥) لاپەڕە (١٤) ، دێڕ (٨) .

(٦٧) گوڤاری نوسەری کورد ژمارە (٧) هۆزانڤانەکێ نەنیاس مەلا عبدالسلام ناجی نوروزی (١٩٧٣)ێ .

(٦٨) غیاثالدین کوڕێ شێخ بەهائدین نەقشبەندیە . ل سالا (١٢٨٣)ێ مشەختنی هەڤبەری (١٨٦٦—١٨٦٧)ێ زاینی ل دوی گوتنا کوڕێ وی عەلی نەقشبەندی ژ دایێ بوبە . هەر ژ بچویکوینی ل خویندگەهێت ئۆلی و ئایینی خویندیە ، ل بامەرنێ و ئامێدیێ ؛ ل نك مەلا نەجم‌الدین خویندنناما زانیستیێ (اجازا عالمێ) ژ دەست محمد شکری مفتیێ ئامێدیێ سەیدایێ ؛ خویندنگەها قوبا ئاڤدار وەرگرتیە . چەند بێژی ژ ئەڤینداریێت هوستایێ و شەهرەزایا جزیری بوبە . د سالێت دویماهیێ یا ژینا خودا تێزیکی شەش هەلبەستا ڤەهاندیەنە ل سەر رێچا جزیری چۆیە ، بۆ نموونە ئەڤ هەلبەستا ب ناڤێ «بەدرخانی» ڤەهاندی ، چەند مالك :

خۆشی ئەڤە هات و هەمیا مل ل سەمایە
کەیف و کەنیە ئەڤرو چ نعمەت خودێ دایە
علم و ئەدبا گرتی سەراسەر جهێ کوردا
بەر بۆنە دژ و ناخ ، هەمی زێرێ سەفایە
خۆشی نە ئەوە پاخلی تژی کەی ژدراڤا
دل خۆش نەبیت ، مال هەمی دەرد و بەلایە

نالیەند ، ئەنوەر مائی ، ل هەکارییان عبدالرحیم رەحمی هەکاری ، سەودای هند ، ژ ئبلی هۆزانڤانێت نوی یێت رێکا کەڤن و نـوی دقەهاندنا هۆزانا گرتی وەکی جەگەرخوین ، دوکتور مەسعود ، بەدرخان سندی ، عبدالرحمن مزوری و عبدالحافظ مـائی هتـد • کو هزر بـۆ هنـدێ دچیت و د جهێ خودایـە مرۆڤ بێـژیت مەلایێ جـزیری خودان خویندنـگەهە ل کوردستانا باکور ، بـاکورا روژهـەلات و شـەرگەهـ و رۆژئـاڤا[٦٩] ، د قەهاندنا هـۆزانا ، کێش و سەنگاندن ب ئاوا ئو جـۆرکێ خومالی یێ ئاواز خۆش و دل فەکەر ، ئەمازە د هۆزانێت ئەڤینێ ، پێ گوتن و هلدانێ (وەسفێ) و سۆفیاتیێ • ئەگـەرچی خودانێ خویندنـگەهێ ب شاگرد و مریدفە ، ل سەر کێش و سەنگا کلاسیکی دچن ، کو ل دوی سایەمێ (علمێ)

بان قێ هەلبەستا دگەل رۆژێ ئاخفتی :

ئاڤا بیـە ئەی رۆژ کو شـەڤێ بـاغێ جەمالێ
ئەسـمان وەکی باغـێ ئرەمێ رەنـگێ گـولالێ
بلبل سەحەرێ ژ مەسـتێ هجوما دکەتە باغی
عاشق وەکـو رۆژ چـۆ قەلەمێ کەتیە زەوالێ
دلێ شێلوی و ئالۆزێ دو زولفێت رەش و تاری
کەفتێن دو رەخێت هەیڤا وەکی کەتیە کەمالێ
تاری و قەمەر ، قەوس و وەتەر لەعل و مراری
وان پێکڤە دلێ کـول گرە ئێخسـیرێ خەیالێ
بورهـ و دو کڤان تیرا مژویلان وە چەپەر زولف
ئارمانجـە دلێ سۆتی یێ سـەد دەرد و بەلالێ

(٦٩) حسین علی شانۆف ، عبدالله گـۆران ، ترجمه شکور مصطفی بەرپەر (٥) رێزا (١٣)ێ چـاخێ جزیری ب قۆناغا یەکێ یـا ژێهاتن و گەشیێا تۆرێ کوردی ددەتە قەلەمی ، کو قوناغا دووێ احمدێ خانییە دسەدێ هەڤدێ ، ئو قوناغا سێ حاجی قادرێ کۆیییە دسەدێ نازدێ ئو قوناغا چارێ عبدالله گورانە • ئەگەرچی هندە تۆرڤان و روشەنبیر ب خودان خویندنگەهـ دزانن ، کو جزیری ئێکە ژ وان و سـەرکێشێ ژ رێڤەیە •

عەرۆزێیە ، کو رێچا هۆزانڤانێت رۆژهەلاتا ناڤەراست بۆ هەتا بەری چەند سالا .

نیشانەیا وێ خویندنگەهێ ئو شاگردێت هێژ هەتا نهو ل سەر دچن دەستەکا هۆزانڤانێت تـۆلاز و خورتن وەکی دوکتور مەسـعود مصطفی ئامێدی ، بەدرخان سـندی ، عبدالحافظ مائی هتد . کـو هۆزانێت وان ڤەهاندین نەکو ل سەر رێچا جزیری چۆینە د ڤەهاندن و کێش و سەنگاندنێ بەلکو بێژە و گۆتن قەسە و پەیڤ ێێت جزیری ب کارئینانیە چەند شێیە (کارینە) ، کو جودایی هەر دکێم دانەکارێیا بێژە ئو گۆتنێت زمانێت بیانیێە کو دوێ چاخێ ئـو دەمیدا کارەك و تشتەکێ سرشتی ئو گەلەمپەری بۆیە د هەلبەستێت کلاسیکیدا ، نەکـو د زمانێ کوردیدا لێ بـەلێ د فارسی ئوتـورکی ژیدا . ژبلی هنـدێ ژێ بـیر و رایێت ژ خـودێ ترسی ئو سۆفیاتیێ ، کو وەلاتپـارێزی ئو کوردپەروەریێ شـوینا وان گرتیە د سەدێ ئازدێ و بیستێدا .

هەر وەسا ژێ بەلاڤە کو هـەر کەسێ چارێکێ یا سـێکێێ ژ دیوانا جزیرێ ژ بەرکەت ، دێ شەهرەزا ئو دەست هاتی بیت د ڤەهاندنا هۆزاناندا . بێگومان ئـەو گـۆتن دویری راسـتیێیە بەلێ گەلـەك ژ شاگـردێت خویندنگەهێت کوردی بوینە هۆزانڤان .

دمینت هاقلی و شەنگەستە بیت د ناڤبەرا هۆزانێت جزیری و هندە هۆزانڤانێت فارس وەکی حافظ شیرازی ئـو جامی کو هندە روشەنبیرێت کورد ل سەر وێ بیر و رایێنە کـو کارەکێ ئێکجار مەزن وان هۆزانا د جزیریدا کرینە هۆزانێت خـو وەکی وان ڤەهاندینە ، بەلێ ئەو بیر و را ئەگەرچی ژ هندە لاڤە دجهێ خو ژی داین ، بەلێ بەرەت و گشکی نین ،

ژبەرکو کارێ (تەئسـیرا) هۆزانێت عەرەبی د هەمی هـۆزانێت وەلاتێت رۆژهەلاتیدا بۆیە نەمازە وەلاتێت بوسـولمانا ، ژ فارس ، تورك و کورد و هندییان لێ ئەو چەند ژ بیر کرینە یان پشت گوهڤە هاڤێتینە ، کو دڤیا ژ رێڤە کارێ وان دەست نیشان کربا .

★ ★ ★

شاعر النغم والقافية الملا احمد الجزيري

العضو المؤآزر : صادق بهاءالدين الاميدي

القســـم الثـــالث

اخيراً وقع بصري على مقال للاستاذ الخالد الذكر جلادت بدرخان باسمه المستعار هركول عزيزان في مجلة (هاوار) العراه العدد (٦) التي كانت تصدر في عام (١٩٣٢م) في دمشق ، يصف فيه ملامح احمد الجزيري وزيه ومزاجه واخلاقه حيث يقول :« بانه كان متوسط القامة جميل الطلعة والمحيا ، يعني بهندامه ، حلو الحديث بشوشاً» ولكن دون ذكر المصدر الذي استقى منه تلك المعلومات ورغم سعة اطلاعه باحوال مسقط رأس الجزيري ، جزيرة بوتان ، الا ان ذلك غير كاف ، وهو في ذلك متفق الى حد ما ، مع ما ذكره الاستاذ علاءالدين في كتابه : تاريخ الادب الكردي .

اما حبه لسلمى فقد قيل فيه روايات عدة أهمها :

١ ــ ما ذكره الاستاذ علاءالدين سجادي في كتابه « مێژووی ئەدەبی كوردی » من أن الملا احمد الجزيري وقع في غرام سلمى بنت الملك كامل ، الذي كان يحكم حسنكيف عندما شاهدها في شرفة احدى الدور في قرية (ديرهان) القريبة من حسنكيف وذلك عندما كان في حلبة الرقص مع أقرانه من الطلبة الذين احتفوا باعطاء الاجازة العلمية لاحدهم ، فبعد رؤيتها أحبها

ونظم بها قصائد غرامية وكان في الثلاثـين من عمره • وعندما ذاع حبه لها وطرق سمع والدها سجنه وهدده بالقتل ان استمر في حبها ولكنه عرف بعدئذ بان حبه لابنته كان حبا عذريا طاهرا فاخلى سبيلـه واخبره بانـه لا يمانع في الزواج منها ، غـير ان الجزيري لم يقبل الزواج منها • ان هـذه الروايـة علاوة على عدم وجود اسانيد تؤيد صحتها ، فهي بعيـدة عن الحقيقـة من الناحيتين التأريخية والواقعية فقد ثبت ان الجزيري كان لايزال في قيد الحياة في عام (١٠٣١) هـ ، عندما ناظر (فقيه تيران) ، وان والد سـلمى توفي سـنة (٨٦٢) هـ •

٢ ـ ما ذكره الاستاذ الخالد الذكر انور المائي في بحثـه المطبـوع في مقدمة ديوان شيخ احمد الجزيري المطبوع في مطبعة اربيل سنة (١٩٦٤) • من ان احمد الجزيري شاهد الاميرة سلمى اخت الامير عمادالدين في حلبـة الرقص في ساحة المدرسة الحمراء المسورة في مدينة الجزيرة للاحتفال بيـوم النوروز اذ لم يكن في المدرسة احد حيث خرجوا جميعا للمتعـة والنزهـة باستثناء احمد الجزيري الذي اضطر الى البقاء في غرفتـه وحيدا للصـداع الشديد الذي الم به واقعده فرأى الامـيرة سـلمى وأحبها حبا جما نظم بها قصائد عدة • وبعد ان ذاع خبر حب الجزيري لسـلمى في مدينة الجزيرة ، وطرق سمع أمير بوتان اخيها اكتفى بابعاده من مدينة الجزيرة ، فتوجـه الى مدينة آمد (دياربكر) وتبين فيما بعد بان حبه لها كان حبا عذريا طاهرا ، فعفى عنه وسمح له بالعودة ونظم القصائد بها وعرض عليه عدم معارضته للزواج منها ، غير ان الملا احمد الجزيري لم يوافـق • هذه الرواية اكثر موضوعية واقرب الى الواقع لأنها تتفق مع العرف والتقاليد الكردية • ومع ذلك لايمكن الجزم بصحتها • هذ بالاضافة الى القصص الخرافية التي انتشرت عن حب الجزيري لسلمى ، اذ لا يخلو اي مجتمع متخلف اقتصاديا وثقافيا عنها وخاصة اولئك العشاق الذين ينعتون بالاولياء امثال الملا احمد الجزيري •

اسفاره (الرحلة في طلب العلم) :ـ أما اسفاره فكانت كثيره من طايـة العلم اما داخلية ، بحيث زار المدارس في المـدن والقرى في امارة بوتـان او الامارات القريبة منها ، كدياربكر و حسنكيف وبهدينان وغيرها وهي المتفق عليها والمسـندة من كل المصادر .

أما الاسفار البعيدة أو الخارجية الى الاقطار الاسلامية الاخرى فهـي مدار بحث ونقاش والظاهر أنه قام بها استنادا الى الادلة والاسانيد الآتية :

١ ــ بيت الشعر في قصيدته الرائية حيث يقول : ــ

بێ حيــساب شۆخ و شه‌پالی ل مه‌لێ قه‌هر و غه‌دركر
سه‌فه‌را شام و عراقێ ل مه خۆش لازم و فه‌ركر

يؤيد الاستاذ هره‌كول عزيزان في مقال له في مجلة هاوار فيام الجزيري بتلك الاسفار ويوءيده الاستاذان ميروي اسد وقاجاغي مراد في بحثهما عـن الملا الجزيري في كتاب الأدب•ومع ذلك لايمكن الجزم بانه قام بزيارة العراق والشام وغيرها اذ لا توجد تفاصيل عن موعد الزيارة ومدة الاقامة في كل بلد زارهـا الخ •••

عبقريتــه : يتفق رأي علماء الاكراد وغيرهم من المســتشرقين الذين كتبوا عنه على أنه من نابهي وفطاحل عصره من المثقفين والشعراء لا في كردستان وانما في منطقة الشرق الاوسط والأدنى بدليل اهتمام الكرد الشديد بآثاره والسير على نهجه وخاصة ديوانه الذي يعد النموذج المثالي في النظم والسبك والوزن والقافية ، حيث كانت القصائد تقرأ في الدواوين الخاصة ليلا وينشدها طلبة المدارس الدينيــة في الامارات الكرديــة كجزيرة بوتـان آمد (دياربكر) وبهدينان وغيرها ، فقد سماه الامير عماد الدين في مناظرته معه باستاذ النظم والقافية ، ونعته الشاعر الذائع الصيت المعاصر له وتلميذه فقي تيران باستاذ الاساتذة . كما اعجب به الشاعر لاغري (الملا عبدالسلام الجزيري) ايمـا

اعجاب فخمس احدى قصائده . وسار على نهجه الشاعر رمضان آغا الجزيري والشاعر الصوفي الشيخ نورالدين البرفكاني في تخميس قصائده. واعتبره الشاعر رحيم رحمي هكاري امير شعراء الكرد في الغزل . وفي العصر الحديث ، سار الشاعر الكبير شيخ موسى (جه‌كه‌رخوين) على نهجه في قصائد عدة من دواوينه في الغزل خاصة ، كما سار على نهجه الشاعر الصوفي طه عبدالرحمن المائي في قصائدعدة ، والشاعر غياث‌الدين النقشبندي والشاعر طاهر رشدي والشاعر الدكتور مسعود الحاجي مصطفى الآميدي والشاعر بدرخان السندي الخ . بحيث يعد بحق ركنا من اركان الغزل بالكرمانجية الشمالية او عميد النغم والقافية ، وديوانه النموذج الامثل للنظم ، اذ سار على نهجه عشاقه من الشعراء من القرن السادس عشر وحتى الآن .

★ ★ ★

مێژووی کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی

پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی و هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی تائێستا لەم مەیدانەدا کراون

شوکرییە رەسووڵ

مێژوو دەری‌خستووە کەوا کورد ، ئەگەر لەگەڵ میللەتانی‌تری بەراورد بکەین ، یەکێکە لە کۆنترین میللەتانی رۆژهەڵاتی نزیك[1] .

کوردیش ، وەك هەر میللەتێکی‌تر ، هەموو نیشانەکانی نەتەوەی هەیە ، کە یەکێکیان هاوجۆریی دەروونە (التكوین النفسي المشترك)ە و ، داب و نەریتی کۆمەڵایەتی و فۆلکلۆری میللی باشترین دەربڕی ئەم هاوجۆریی دەروونەیە .

لە فۆلکلۆری میللیشدا پەندی پێشینان و قسەی نەستەق بە کۆنترین بەش دائەنرێن . ئەوەی راستی بێ ئەم بەشە لە هەموو بەشەکانی‌تری فۆلکلۆر زیادتر کۆکراوەتەوە و خزمەتی کراوە و بایەخی پێدراوە .

(1) گەلێ بەڵگەی زانستی و مێژوویی لەسەر ئەم راستییە هەیە . بۆنموونە ، بڕوانە : ئا . ئا . کوزنیتسەڤ : کوردستان و گیروگرفتی کورد . گۆڤاری گەلانی ئاسیا و ئەفەریقا ، مۆسکۆ ١٩٦٥ ، ژمارە ٢ ، ل ١٠٢ .

پەندی پێشینان و قسـەی نەستەقی کوردیی ، لە هـەر پارچەیەك لە پارچەکانی کوردستانا ناوێکی تایبەتیی هەیە . ئەم ناوانە لە ڕووی ڕوخسار و دیمەنەوە لـە یـەك جیان ، بەڵام لـە ناوەڕۆکدا هەمویان یەکن و بۆ یەك مەبەست بەکارئەهێنرێن . ئەوەتە ئەبینین کوردی عێراق و ئێران (پەندی پێشینان) ، (قـەی پێشـینان) ، (مەسەلەی پێشـینان) ، (بێژ و پەند)ی پێ ئەڵێن . کەچـی کوردەکانی تورکیـا و هـەروەها ئەو کوردانـەی لە ئەرمەنستان و گرۆزینـستان (جیۆرجیا)ی یەکێتیی سـۆڤیەت ئەژین ، (قـەی باڤان) یاخود (مەسەلە و مەتەڵۆك)ی پێ ئەڵێن . لەناو کوردەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت و کۆمارەکانی ئاسـیای ناوەڕاستیـشدا (گەپیدێ باڤان)ی پێ ئەڵێن . وا ئەبینـین هەرچەند ناوەکان جیـاوازن ، ناوەڕۆکی هەمویان ئەچنەوە سـەر یەك مەبەست[٢] .

★ ★ ★

یەکێك لە خاسـیەتەکانی پەندی پێشینان ئەوەیە یەکـەر بیر و واتاکە ڕوون ئەکاتەوە و بە جوانیی لە پەندەکە ئەگەین . بەڵام لە قسەی نەستەقدا وا نیيە ، بیرەکە تایبەت بەدەستەوە . جاریوا هەیە وەك خوازەیە یان وەك درکە . هەندێ‌جاریش جوواندنە . واتە : قسەی نەستەق مانای ڕۆشن نیيە و لە قسـەکەدا دەرناکەوێ . بۆنمونە :

گلۆڵەی گەوتە لێژێ

بەڵام ئەگەر بویـسترێ واتا و مەبەستەکەی ڕوون و ئاشکرا بێ بەمجۆرە ئەوترێ :

(٢) ئۆردۆخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، پەندی پێشینان و قسـەی نەستەقی کوردیی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ٧ .

گلۆلەی کەوتە لێژی ، کەس خاسی پێ نایژی

پەندی پێشینان بریتییە لە ڕستەیەکی ماناداری کورت . زۆربەی کێش و سەروا دارە . لە ڕۆی زۆریی مانا و زۆریی بەکارهێنانەوە . توانایەکی زۆری بۆ ڕازاندنەوەی قسە هەیە[٣] .

پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیش سامانێکی دەوڵەمەندی ئەدەبی میللەتی کوردن . لەم سامانەدا جۆری بیرکردنەوەی گەلی کورد و باری کۆمەڵایەتیی ژیانی بەئاشکرا دیارە . پەندی پێشینان بایەخێکی پەروەردەیی گەورەشی هەیە . گەل لەڕێگای پەندی پێشیناناوە نەوەکانی خۆی یەك لەدوای یەك پەروەردە ئەکا . پەندی پێشینان و قسەی نەستەق لە قسەکردنا ئەژین و بۆ پتەوکردنی قسەش بەکار ئەهێنرێن . پشتبەپشت لەم وەچەوە ئەچن بۆ ئەو وەچە و پشتاو پشت ئەم ئەیدات بەوی تر . بێ ئەوەی هیچ گۆڕانێك بەسەر ناوەڕۆکیا بێت . ئەوەی لە پەندی پێشیناندا بگۆڕێ ، هەر فۆرمە .

پەندی پێشینان و قسەی نەستەق شاکاری گەلن . گەل دروستی کردوون . ژیانی خۆیی پێشان ئەدەن . لە لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینان و قسەی نەستەقەوە ، وەك بەشێکی (ژانریك)ی فۆلکلۆر ، وەڵامی گەلێ پرسیارمان لەبارەی هەر سەرێکی ژیان و مێژو و زمانی گەلە خاوەن فۆلکلۆرە لێکۆڵراوەکەوە بۆ دەرئەکەوێ .

★ ★ ★

مەبەستی من لەم وتارە پیشاندانی مێژوی کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردییە لەگەڵ لێکۆڵینەوە و ڕەخنە

(٣) کراتسەف ، جوانکاریی شیعری میللیی ڕوسی ، مۆسکۆ ١٩٧١ ، ل ٧١ .

لێ گرتنی ئەو کارانەی کراون بە دەربڕینی ڕووە باشەکانیان و ناتەواوییەکانیان . بە ڕای من ئاگاداربوون لەم بابەتە هەنگاوی یەکەمی لێکۆڵینەوەی ئەم جۆرەی فۆلکلۆری کوردە لەبەر ڕۆناکیی زانستدا . ئەم کارە ئاسانییەکی تەواو بە کاری ئەوانە ئەبەخشێ کە ئەیانەوێ پەندی پێشینان و قسەی نەستەق ، لە هەر سەرێکەوە بووە ، شێ بکەنەوە . من ئەمەوێ بەم وتارە ئەم ئەرکە لەسەر شانی هەموو ئەوانە ئاسان بکەم کە خەریکی لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی ئەبن . هیواشم وایە لەم ڕووەوە بگەمە ئەنجام .

لەپێشەوە وتمان پەندی پێشینان و قسەی نەستەق لە هەر لایەکی کوردستاندا ناوێکی تایبەتیی هەیە ، بەڵام ناوەڕۆکی ناوەکان لە هەموو لایەکدا یەکە . ئەم جیاوازیی ناوە ئەنجامی جیاوازیی ئەو دیالێکتانەیە کە گەلی کورد لە هەرلایەکی نیشتمانەکەیدا قسەیان پێ ئەکا و ئەوەش لەئەنجامی جیاوازیی باری ژیانی ئابووری و جیۆگرافیایی و ڕامیاری (سیاسی)ی کۆمەڵەوە پەیدا بووە . پەندە کوردییەکان هەرچەند بەگوێرەی جیاوازیی دیالێکتی ناوچەکان جیاوازن ، بەڵام ناوەڕۆکیان هەر یەکە ، چونکە هەموو لە مەرجێکی ژیانیی چونیەکدا پەیدا بوون[٤] .

★ ★ ★

(٤) لەجێی خۆیایەتی لەم داوێنەوە چەند نموونەیەکی ئەم ڕاستییە بخەینە بەرچاو .

لە کرمانجیی خوارۆدا پەندێك هەیە ئەڵێ :

برامان برایی ، کیسەمان جیایی

هەمان پەند لە کرمانجیی ژوورۆشدا بەمشێوەیە هاتووە :

برا – برانی ، بازاڕ – بازاڕنی

بایەخدان بە کۆکردنەوە و توێژینەوەی کولتووری میللی و بەتایبەتی پەندی پێشینان و جۆرەکانی تری فۆلکلـۆر ، مێژوویەکی کۆنی نییـە لە کوردستانا ، سـەرەتای ئەم کـارە گرنـگ و بایەخدارە لـە دەرەوەی کوردستانەوە دەستی پێ کردووە و ، پاشان ڕۆشنبیرانی کورد خۆیشیان هەستیان بە پێویستی و بایەخی کردوە و دەستیان داوەتێ .

هەر ئەمە ئەبێ بە :

برا ــ برایە ، بازاڕ جودایە

هەمان پەند لای کوردەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بەمشێوەیەیە :

برا ــ برانی ، بازاڕ بەیانێ

لە کرمانجیی ژوورودا چەند پەند و قسـەیەکی نەستەق هەیە ، بۆ ڕاستیی بەڵگەکانمان پێویستە هەندێکیان بخەینە بەرچاو ، وەکو :

بلند فڕیم ، نالچاخ کەتم

یـان :

چقاس بلند فڕی ، ئاوقاس خارد کەڤی

هەر هەمان پەند لە شێوەی کرمانجیی خوارودا بەمشێوەیە دەوترێ :

بەرز فڕین ملی پیاو ئەشکێنێ

یـان :

ئەوەی بەرز فڕێ ، تڕێ

هەر هەمانپەند لە ناوچەی ڕەواندز و دەشتی هەولێردا بەمشێوەیەیە:

ئەوی بە بلندا بڕوانێ ، بە نەوییاندا دەکەوێ

پەندێکیتر لە کرمانجیی خوارودا هەیە ئەڵێ :

دار لەگەڵ تۆمە ، دیوار گوێت لێ بێ

ئەم پەندە لە کرمانجیی ژووروودا بەمجۆرەیە :

دیوار تەڕا دبێژم ، بۆکێ تو گوهدار بە

ئەو نوسراوەی ئائیستا بــە کۆنترین سەرچاوەی پەنــدی پێشینانی کوردیی دائەنرێ ، ئەو دەستنوسەیە لە ساڵی ۱۷۱۱ی زەدا نوسراوەتەوە بە ناونیشانی (مێمرۆب مــاشتۆسە) و لــە ماتینــەدەرانی ئەرمەنســتانی سۆڤیەتییە[٥] • ئەم دەستوسە کە هێشتا نەزانراوە کێ نوسیویەتەوە ، ۱٥

هەروەهــا :

کەڕۆ تەرامە ، میڤان تو گوهدار بە

دیسانەوە :

کوڕێ تەرامە ، شەریك تو گوهدار بە

هەروەها لە کرمانجیی خوارۆدا پەندێکیتر هەیە ئەڵێ :

خەسو لەگەڵ تومە ، بوکێ تو گوێت لێ بێ

یــان :

کچم ! لەگەڵ تومە ، بوکێ تو گوێت لێ بێ

لە شێوەی موکریشدا ئەمپەندە بەمجۆرەیە :

بوکێ دەگەڵ تومە ، خەسو گوێت لێ بێ

پەندێکیتر کە بە چەند جۆر ئەوترێ لە کرمانجیی سەرو و کرمانجیی خوارودا :

لەگەڵ گورگا گوشت ئەخوا و لەگەڵ مەڕا شین ئەکا

بە گورا دەخوە ، ب شفیترا لێدگەرە

گەل میهێت چێریت لگەل گورگێ تخوت ✻

✻ بۆ وەرگرتنی ئەم پەندانە سوود لەم سەرچاوانەی خوارەوە وەرگیراوە :

۱ــ ئیسماعیل حەققی شاوەیس ، قسەی پێشینان ، بەغدا ، ۱۹۳۳

۲ــ ئوردوخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، پەندی پێشینان و قســەی کوردیی ، موسکو ، ۱۹۷۲ .

۳ــ عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی ، پەندی کوردیی ، هەولێر ، ۱۹۷۲

٤ــ قادر فتاحی قاضی ، امثال و تعبیرات کردی ، تبریز .

٥ــ مەحموود زامدار ، لە پەندەکانی بادینانی کوردستان ، هەڵبژاردە و تومار ، ڕۆژنامەی هاوکاریی ، ژمارە ۲۲٥ ، بەغدا ، ۱۹۷٤

(٥) ماشتۆسە ، ماتینەدەران ، دەستوسی ژمارە ۷۲۷ ، ل ۱۱۹٤ .

پەندی كوردیی بـه زمانی كوردیی و بەپیـی ئەرمەنی تیایە كـه لەگەل تێپەڕبوونی ٢٦٥ سالیش بەسەر نوسینەوەیاندا ، هێشتا لەلایەن كوردەكانی سۆڤیەتەوە بەكاردەهێنرێن ، ئەمە یەكێكە لەو پەندانە :

دەچمە ئاش خەراب دەبێ
دەچمە كانێ زوها دەبێ
بێ دەولەتێ وەها دەبێ (٦)

دووهەم دەستنووس ئـەو دەسـتنوسـەیە كـه لـە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا لەلایەن زانای كورد مەلا مەحموودی بایەزیدییەوە نوسراوەتەوە. ئەم دەستنوسە لە كتێبخانەی بەشی لینینگرادی زانستگای رۆژهەلاتی یەكێتی سۆڤیەت بە ناوی (وەرگێڕانی پەندی پێشینان و قـەی نەستەقەوە بۆ سەر زمانی كوردیی) پارێزراوە(٧) .

دەستنوسەكەی مەلا مەحموودی بایەزیدی ئەو پەند و قسە نەستەقانەیە كە لەنـاو كوردەكـانی ئـەرمینیای سـۆڤیەت و كوردەكـانی رۆژهەلاتدا بەكاردەهێنرێن ، ئەمەش هەندێ لە پەندەكانی ئەم دەستنوسە :

سە درایە ، كاروان دبهۆرە
تۆ كەرۆ نەمرە بەهار هات
لنگی خۆ قاس پەردا خۆ درێژكە
بەردی بچوك سەر نەشكێنی

هەندێ لەم پەند و قسە نەستەقانە : لەلایـەن زانای رۆژهەلاتناسی

(٦) وێنەی ئەم پەندە لە كرمانجیی خوارودا :
بچێتە سەر سیروان ، وشكی ئەكا

(٧) م . ب . رۆدینكۆ ، نوسینی ئەو دەستنوسە كوردیانەی لە لینینگراد كۆكراونەتەوە ، مۆسكۆ ١٩٦١ ، ل ١٣

ئەو نوسراوەی تائێستا بــە کۆنترین سەرچاوەی پەنــدی پێشینانی کوردیی دائەنرێ ، ئەو دەستنوسەیە لە ساڵی ١٧١١ی زەدا نوسراوەتەوە بە ناوونیشانی (مێسرۆب مــاشتۆسە) و لــە ماتینــەدەرانی ئەرمەنســـتانی سۆڤیەتییە(٥) ، ئەم دەستوســە کە هێشتا نەزانراوە کێ نوسیویەتەوە ، ١٥

هەروەهــا :

کەرۆ تەرامە ، میفان تو گوهدار بە

دیسانەوە :

کوڕن تەرامە ، شەریك تو گوهدار بە

هەروەها لە کرمانجیی خوارۆدا پەندێکی‌تر هەیە ئەڵێ :

خەسو لەگەڵ تومە ، بوکێ تۆ گوێت لێ بێ

یــان :

کچم ! لەگەڵ تومە ، بوکێ تو گوێت لێ بێ

لە شێوەی موکریشدا ئەم‌پەندە بەم‌جۆرەیە :

بوکێ دەگەڵ تومە ، خەسو گوێت لێ بێ

پەندێکی‌تر کە بە چەند جۆر ئەوترێ لە کرمانجیی سەرو و کرمانجیی خوارودا :

لەگەڵ گورگا گوشت ئەخوا و لەگەڵ مەڕا شین ئەکا

بە گورا دەخوە ، ب شڤێرا لێدگەرە

گەل میهێت چێریت لگەل گورگێ تخوت ✻

✻ بۆ وەرگرتنی ئەم پەندانە سود لەم سەرچاوانەی خوارەوە وەرگیراوە :

١ــ ئیسماعیل حەقەقی شاوەیس ، قسەی پێشینان ، بەغدا ، ١٩٣٣

٢ــ ئوردۆخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، پەندی پێشینان و قسەی کوردیی ، مۆسکو ، ١٩٧٢ .

٣ــ عومەر شێخەڵڵا دەشتەکێ ، پەندی کوردیی ، هەولێر ، ١٩٧٢

٤ــ قادر فتاحی قاضی ، امثال و تعبیرات کردی ، تبریز .

٥ــ مەحمود زامدار ، لە پەندەکانی بادینانی کوردستان ، هەڵزاردە و تومار ، ڕۆژنامەی هاوکاریی ، ژمارە ٢٢٥ ، بەغدا ، ١٩٧٤

(٥) ماشتۆسە ، ماتینەدەران ، دەستنوسی ژمارە ٧٣٧ ، ل ١١٩٤ .

پەندى كوردیى بـە زمانى كوردىي و بەپيتـى ئەرمەنىي تيايە كـە لەگەل تێپەربوونى ٢٦٥ ساليش بەسەر نووسينەوەياندا . هێشتا لەلايەن كوردەكانى سۆڤيەتەوە بەكارئەهێنرێن ، ئەمە يەكێكە لەو پەندانە :

دەچمە ئاش خەراب دەبێ
دەچمە كانىی زۆهـا دەبێ
بێ دەوڵەتىی وەها دەبێ (٦)

دۆهەم دەستنووس ئـەو دەستـنوسـەيە كـە لـە ناوەراستى سەدەى نۆزدەهەمدا لەلايەن زاناى كورد مەلا مەحموودى بايەزيدييەوە نووسراوەتەوە ، ئەم دەستنوسە لە كتێبخانەى بەشى لينـنگرادى زانـستگاى رۆژهەلاتى يەكێتـى سۆڤيـەت بە ناوى (وەرگێرانى پەندى پێشيـان و قسەى نەستەقەوە بۆ سـەر زمانى كوردىي) پارێزراوە[٧] .

دەستنوسەكەى مەلا مەحموودى بايەزيدىي ئەو پەند و قسـە نەستەقانەيە كە لەنـاو كوردەكـانى ئـەرمينياى سـوڤيەت و كوردەكـانى رۆژهەلاتدا بەكارئەهێنرێن ، ئەمەش هەندىي لە پەندەكانى ئەم دەستنوسە :

سە درايە ، كاروان دبهۆرە
گۆ كەرۆ نەمرە بەهار هات
لنگى خۆ فاس پەردا خۆ دريژكە
بەردى بچوك سەر نەشكينى

هەندىي لەم پەند و قسە نەسـتەقانە : لەلايـەن زاناى رۆژهەلاتناسى

(٦) وێنەى ئەم پەندە لە كرمانجيى خوارۆدا :
بچيتە سەر سيروان ، وشكى ئەكا

(٧) م . ب . رۆدينكو ، نوسينى ئەو دەستنوسـە كوردييانەى لە لينينگراد كۆكراونەتەوە ، مۆسكۆ ١٩٦١ ، ل ١٣

ڕۆس پ • لێرخەوە لە کوردییەوە وەرگێڕراونەتە سەر زمانی ڕۆسی و ئەڵمانی و لە ساڵی ١٨٥٧دا لەچاپدراون[٨] •

لە ساڵی ١٨٧٨یشدا یەگیزارەف کتێبێکی بە ناوونیشانی (سەرپێهاتیا ئەتنۆگرافیا کورد ، دەربارەی کوردەکانی ناوچەی یەریڤان) لەچاپداوە • ئەم کتێبە لە ساڵی ١٨٩١دا لە تیبلیسی لەچاپ دراوەتەوە • یەگیزارەف دەیان پەند و قسەی نەستەقی کوردیی تیا نوسیوەتەوە[٩] •

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا لە ڕۆژنامەکانی ئەرمینیادا گەلێ وتار لەسەر ئەتنۆگرافیا و فۆلکلۆری کورد چاپکراوە • لەناو ئەم کارە گرنگانەدا کاری زانای ئەتنۆگرافیا و فۆلکلۆریستی شارەزای ئەرمەنی (سەرکیس ئایکونی ١٨٣٨ — ١٩٠٨) شوێنێکی تایبەتیی هەیە • ئەم زانایە چەند ساڵێك بە کۆکردنەوە و نوسینەوەی فۆلکلۆری کورد و ئەرمەنەوە خەریك بووە و کتێبێکی داناوە لە چەند بەشدا بەشی پێنجەمی هەمۆی تەرخانە بۆ فۆلکلۆری کورد[١٠] •

جیاوازیی ئایکونی لە زاناکانیتر لەوەدایە کە تەنها بەرهەمی ئەفسانەی کوردیی نەنوسیوە، بەڵکو پەند و قسەی نەستەقی کوردیشی نوسیوەتەوە و لە بەشی شەشەمی کتێبەکەیدا بڵاوی کردووەتەوە •

ئەم پەند و قسەی نەستەقانەی کە ئایکونی چاپی کردون لەگەڵ

(٨) پ . لێرخ • لێکۆڵینەوە لەبارەی کوردەکانی ئێران و خالدییەکانی باو و باپیرانیانەوە ، بەرگی ٢ ، پیترسبورگ ١٨٥٧ ، ل ١٢٨ — ١٣٢ •

(٩) یەگیزارەف و نێرسێسی برای ئەو پەندانەیان لە دەمی کوردەکانی مۆش و بایەزید و یەریڤان و خانسەغە بیستووە •

(١٠) ئۆردۆخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، پەند و قسەی نەستەقی کوردی ، ل ١٦ • مۆسکۆ • ١٩٧٢ .

دەربڕینی ئیشاراتی دەنگەکان و فۆنەتیکیاندا وەری گێڕاوەتە سەر ئەرمەنی. ئەم کەرەستانەی کە ئابکۆنی کۆی کردۆتەوە سوودێکی زۆریان بۆ ئەو کەسانە هەیە کە لە فۆلکلۆری کورد ئەکۆڵنەوە.

ئابکۆنی لەم کتێبەیدا نزیکەی ٢٠٠ پەند و قسەی نەستەقی کوردیی نووسیوەتەوە. نرخی کارەکەی ئابکۆنی لەوەدا پتر دەرئەکەوێ کە پارێزگاریی ئەو دیالێکتە جیاوازانەی کردووە کە پەندەکانیان پێ وتراوە. لە هەرلایەک چۆنی بیستبێ، وای نووسیونەتەوە.

لە سەدەی ڕابوردوودا گەلێ گەڕاڵی ئەورووپایی و بەتایبەتی ئەڵمانی ڕوویان کردە کوردستان. زۆر لەم گەڕاڵانە پاش گەڕانەوەیان نامیلکەیان دەربارەی کەلەپووری نەتەوەیی کورد و فۆلکلۆری کورد بڵاو کردووەتەوە. هەر لە ئەڵمانیاوە تا ماوەی پێش جەنگی یەکەمی جیهان چەند زانای کارامەی وەک پرۆفیسەر (ئۆسکار مان) و (فۆن لکۆک) و (ئەدوارد سەخاو) و (ئاو گۆست پیتەر مان) و (مارتین هارتمان) و گەلێکیتر هاتوونەتە کوردستان. ئەمانە پاش گەڕانەوەیان نەک هەر تەنها باسی زۆر زانستیانە و بەکەڵکیان لەسەر زمان و ئەدەبی کورد بڵاو کردووەتەوە، بەڵکو گەلێ دەستنووسی کوردی و سەر بە کوردیشیان لە کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کۆکردووەتەوە و بردۆیانەتەوە بۆ ئەڵمانیا[11].

لەو پرۆفیسەرانە چەند کەسێکیان هەوڵی کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی فۆلکلۆر و پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیشیان داوە. بۆنموونە پرۆفیسەر (فۆن لکۆک) لە ساڵی ١٩٠١دا چووەتە ناوچەی زەنجیرلی لە

(11) د. جەمال نەبەز، کورتە مێژوویەکی کوردناسی لە ئەڵمانیادا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی دووەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٤، ل ٤٣٨.

کوردستانی تورکیا ، لەوێ لای مەلایەکی کورد ژمارەیەك پەندی پێشیان و قسەی کوردی و چیرۆکی کوردی و ، (ئەوبەهـاری ئەحمـەدی خانی) و مەولودنامەی پێغەمبەری کۆکردووەتەوە . ئەم بەرهەمانەی لـە دیمەشقی شام بەهۆی چەند کەسێکی کوردیزانەوە شـی کردووەتـەوە و پاش گەڕانەوەی بۆ ئەڵمانیا بە سێ بەرگ و بـە پیتی عـەرەبی و لاتینی لەگەڵ وەرگێڕاندا بۆسەر ئەڵمانی ـ بڵاو کردووەتەوە .

سەرچاوەیەکیتری کوردناسی لە ڕیزی ئەو زانا و توژەرەوە ئەڵمانییانەدا (هوگو مەکەس)ە . ئەم زانایە دوو بەرهەمی بەنرخی بـە زمـانی ئەڵمانی نوسیوە . بەرهەمی دوهەمیان بریتیە لە چیرۆك و داستان و پەندی پێشینانی ناوچەی ماردین بە شێوەی کرمانجیی سەرو کە لە ساڵی ١٩٢٦دا لە لینینگراد لەچاپدراوە .

سەرەڕای زانـا ئەڵمانەکان، زانا ئینگلیزەکانیش هـەوڵی نوسینەوە و کۆکردنـەوە و لێکۆڵینەوەی فۆلکلـۆری کوردیان داوە ، زۆریـان بە کوردستاندا بڵاو بونەتـەوە و گەڕاون و شارەزاییەکی زۆریـان لەبارەی زیان و خو و ڕەوشت و سروشتی میللیی کوردەوە پەیدا کردووە . یەکێ لەمانە ئەفـەرێـکە بە ناوی (ی . نوئێل) لە سـاڵی ١٩٢٠دا وتارێکی دەربارەی (خو و ڕەوشتی کورد لە پەندی پێشینان و قسەی نەستەقیدا) بڵاو کردووەتەوە[١٢] . ئەو پەندانەی نوئێل لەم وتارەیدا بڵاوی کردونەتەوە لە زاری کوردەکانی ناوچـەی هەکاری بیستون کە ئەکەوێتـە باشوری ڕۆژهەڵاتی تورکیاوە . خـاوەن وتار سروشتی کۆمـەڵایەتیی کوردی وەك

(١٢)
E. Noel : The character of the Kurds as illustrated by their proverbs and popular sayings. (Bulletin of the School of Oriental and African Studies.) 1920. Vol. I Pt. IV, pp 79 — 90.

ئازایی و کەرامەت و میوانداری و قوربانیدان لەپێناوی ڕاستی و پاکیدا پیشانداوە ، هەروەها ئەوەشی ڕوون کردووەتەوە کە خاسیەتی یەکسانیی کۆمەڵایەتی لەناو کوردەکانا بەدی ئەکری .

نوئێل پەند و قسە نەستەقەکانی بەمجۆرەی خوارەوە دابەش کردووە : ژنهێنـان و مێردکـردن ، ژن ، ماڵـداری و میوانـداری ، چۆنیـەتیی دراوسێیەتی و پەیوەندیان لەگەڵ تورکدا .

★ ★ ★

لە کوردسـتانی عێراقیشدا بۆ یەکەمجار مامۆستا ئیسماعیل حەققی شاوەیس پەندی پێشینانی کوردیی کۆکردووەتەوە و لەژێر ناوی (قـەی پێشینان گۆستاو لۆبۆن)دا[١٣] لە چاپخانەی (ئەیتام) لە بەغدا لە ساڵی ١٩٣٣دا لەچاپیداوە ، قسەکانی پێشـینانی ناو کتێبەکەی مامۆستا شاوەیس لە ٦١٢ بەنـد پێکهاتوون ، مامۆستا شاوەیس لـە نامەیـەکی تایەتیدا بۆ نوسەری ئەم وتـارە ، دەربارەی کۆکردنەوەی ئـەم پەندانە نوسیویە ، ئەڵێ :

« لە دەستە و چینەکانی هەزارانی شار و دێهات ، داپیرە و جوان ، ژنانی لادێ و شـارەکان ، لە سـولەیمانی ، کەرکوك ، شـارباژێر ، ناوچەکانی هەڵەبجە ، پێنجوێن ، هەولێر و هەندێ دێهاتیـان ، کۆکراونەتەوە ، گەلێکیان لە ناوچەکانی کرمانجیی بایەزید ، ماکۆ ، چوار دێران (چاڵدێران) ، سابلاخ

(١٣) ڕاستەکەی ئـەوەی لەژێر نـاوی (پەندی پێشـینان گۆستاو لۆبۆن)دا لەچاپدراوە ، دوو بابەتی جیاوازن لە یەك بەرگدا و هەڵەی بێپەیوەندیی ناوەکە ئەگەڕێتەوە بۆ نەشارەزاییی کرێکارانی چاپخانە و ئاگادار نەبوونی نوسـەر لە ڕێکخستنی بابەتەکانی کتێبەکەی .

(مەھاباد) ، سەقز ، ھەورامان ، مەریوان ، لە تورکیا ، وان ، بایەزید ، دیاربەکر ، ئورفەدا بەراورد کراون و ، لەئەنجامدا ئەم فۆلکلۆرانە دەرچوون » .

بە زەچاوکردنی ئەو سەردەمەی ئەم کتێبەی تیا نوسراوە و ، ئەوە کە پێشتر لە کوردستانی عێراقدا کتێبێکی لەو بابەتە بلاو نەکراوەتەوە ، بۆمان دەرئەکەوێ کتێبی ناوبراو کتێبێکی بەبایەخ و بەنرخە و شوێنێکی تایبەتیی لە مێژوی کۆکردنەوەی پەندی پێشینانی کوردیدا ھەیە .

دانەر کتێبەکەیی لەسەر بناخەی سیاسی ، ئەدەبی ، ئیجتیماعی ، ئیقتیصادی . کۆمێك یاخود گاڵتە دابەش کردووە . لەپێشەوە سەرەتایەکی دوو لاپەڕەیی بۆ کتێبەکەی نوسیوە ، تیا ئەڵێ :

« بێ‌گومانم . بەھۆی ئەم قسە و گەوھەرانە ، غەیری کوردیش شارەزای خۆ و ڕەوشتی کوردی کۆن ئەبن » . دواییش بە دوو لاپەڕە لەژێر ناونیشانی (مژدەیەکی خۆش)دا کۆتاییی بە کتێبەکەی ھێناوە و باسی تەنگ و چەڵەمەی نوسینی کوردیی تیا کردووە .

کە بە وردی سەیری ناوەڕۆکی کتێبەکەی مامۆستا شاوەیس ئەکەین و پەندەکان ئەمدیو و ئەودیو ئەکەین و بەراوردیان ئەکەین لەگەڵ ھاوچەشنەکانیان کە لە سەرچاوەکانیتری پەندی پێشینانی کوردیدا نوسراونەتەوە ، ھەندێ جیاوازی لە ڕۆی وشە و ڕاگرتنی دەستوری زمان و جوانیی دارشتنەوە بەدی ئەکەین . ئەمەش شتێکی سەیر نیە ، چونکە لەلایەکەوە پەندی پێشینان دەماودەم وەرئەگیرێ و بەگوێرەی شێوەی دیالێکتی ئەوکەسانەی ئەیگێڕنەوە ئەگۆڕێ ، لە لایەکیکەشەوە تا قۆناغی مێژو بەرەو پێشەوە بڕوا ، کەرەستەکانی ژیانیش کە یەکێکیشیان زمان و

جۆری ئاخاوتنە ، بەرەوپێشەوە ئەڕۆن .

نموونەیەکی ئەو وردە جیاوازییەی لە تێکستی هەندێ پەندی لای مامۆستا شاوەیس و ئێستادا هەیە ، ئەمەیە : لە بەشی سیاسیدا کە بریتییە لە ۳۲ پەند ، ئەم پەندەی خوارەوە بەمجۆرە ئەبینین :

بۆ دۆستێ هەزار کەمە ، بۆ دوژمنێ یەکێ زۆرە (١٤)

ئەم پەندە ئێستا بەمجۆرە بەکار ئەهێنرێ :

دۆستت هەزار بێ کەمە ، دوژمنت یەك بێ خەمە

لە بەشی ئەدەبی و ئیجتیماعیشدا کە ٤٠٤ پەندی تیایە ، بۆنموونە . ئەم پەندە ئەبینین :

بە زستانا پینە و پەڕۆ ، بە بەهاران ورد بڕۆ(١٥)

کەچی ئێستا ئەم پەندە بەمجۆرە بەکارئەهێنرێ کە لە ڕووی ئاوازی شیعرێ و زمانەوە جوانترە :

بە زستانان پینە و پەڕۆ ، بە هاوینان ورد ورد بڕۆ(١٦)

جاروبار بە وردێ سەرنجی پێویستییەکانی ڕێزمانیشی تیا نەدراوە ، بۆنموونە ئەم پەندە :

بە سایەی گوڵێ ئەنمەوە هەزار گوڵ مرۆر ئاو ئەخوا(١٧)

---

(١٤) ئیسماعیل حەققی شاوەیس ، قسەی پێشینان ، بەغداد ، چاپخانەی نەجاح ، ١٩٣٣ ، ل ١ .

(١٥) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤ .

(١٦) شێخ موحەممەدی خاڵ ، پەندی پێشینان ، سولەیمانی ، چاپخانەی کامەرانی ، ١٩٧١ ، ل ١١٥ .

(١٧) ئیسماعیل حەققی شاوەیس ، قسەی پێشینان ، بەغداد ، چاپخانەی نەجاح ، ١٩٣٣ ، ل ١٧ .

لە زستەی دۆهەمــدا ئەگەر بووترایە (ئاو نەخواتــەوە) ، زستەکە لەبارەی زێزمانەوە زێکتر ئەبۆ .

هەوڵی ئەوەشی‌نەداوە هەمو پەندەکانی لە قالبی یــەك دیالێکتا بن . وەك لە نامەکەیدا کە بۆ منی نوسیوە و پێشتر ئیشارەتم بۆ کرد ، پەندی لە زاراوە جوێ جوێکانی کوردییەوە خڕکردووەتەوە . بۆنمونە :

تۆ کارەك خوری یان بێستان زنی(١٨)

یــان :

خۆ مریشــك نیم بە دەنکۆکی شەزێ بکەم(١٩)

واش‌ئەبێ « پەند » و « مەتەڵ »ی تێکەڵی یەك کردووە ، وەك ئەمە :

سوفیلکەی بەرماڵ بە شان
بە زۆژ ئەگەزێ کۆڵان بە کۆڵان
ئەڵێ : یانەڵلاهو ئیمان ! (٢٠)

بەشی سێهەمی ئەم کتێبە برتیــە لە بابەتی ئیقتیصادێ و لە ٦٨ پەنــد پێکهاتووە(٢١) . بەشی چوارەمیــی بابەتی (کۆمیك) گاڵتەجارییە و لە ١١٩ پەند پێکهاتووە .

ئەو شێوەیەی کــە مامۆســتا شاوەیس کتێبەکەی پێ زێکخستووە نیشانەی شێوەیەکی زانســتیانەی بیرکردنەوە و کارکردنە . ئەو بۆ یەکەمجار لە کوردیدا لە یەکەم کتێبی پەندی پێشــینانی کوردیدا بەکوردێ ، پەندەکانی

(١٨) سەرچاوەی پێشو ، ل ٨ .

(١٩) سەرچاوەی پێشو ، ل ١٨ .

(٢٠) سەرچاوەی پێشو ، ل ٢٤ .

(٢١) زاستەکەی ٦٧ پەندە ، چونکە پەندی (پێ بە قەد بەڕەکەت زاکێشە) دوو جار وتراوەتەوە .

بەگوێرەی بابەت ڕێکخستووە و خۆی لە داوی شێوەی پاشکەوتوی پەند بەپێی ئەلفوبێ ڕێکخستن ڕزگار کردووە . شێوەکەی شاوەیس شێوەیەکە ، لەگەڵ هەر ناتەواویەکی کارەکەشیدا . تا ڕادەیەك بارمەتیی توێژەرەوە ئەدا لە جۆری بیری کۆمەڵایەتیی کورد بگات . بەڵام شێوەی ئەلفوبێ تەنها بۆ کۆکردنەوەی تێکست دەستئەدا .

بابەخێکیتری پەندەکانی کتێبەکەی شاوەیس ئەوەیە . وەك خۆی ئەڵێ ، لە گەلێ لای جیاوازی کوردستانی کۆکردۆتەوە و دەماودەم لە ڕەشە خەڵکەکەی بیستون .

دیارترین ناتەواوییەکانی ئەم کتێبە ئەوەیە زۆر لەو پەندانەی خستونیەتە چوار چێوەی بابەتێکی تایبەتییەوە ، بۆ ئەو بابەتە دەست نادەن و سەر بە بابەتێکیترن[٣٢] .

ئەوانەی لە پەندی پێشینانی کوردی کۆڵیونەتەوە ، کتێبەکەی مامۆستا شاوەیسیان بە یەکەم کتێبی پەندی کوردی داوەتە قەڵەم . لەوانە مامۆستا عەلائەددین سەججادی بە یەکەم سەرچاوەی مێژوویی لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینانی داناوە[٣٣] . د . عیززەددین موستەفاش لەم کتێبە دواوە و نرخی دیاری کردووە و تەنانەت بۆ لێکۆڵینەوەی پەندەکانی پێشینان زۆر لە نمونەکانی کتێبەکەی خۆی لەم کتێبە وەرگرتووە[٣٤] . لە یەکێتیی

(٣٢) نمونە هێنانەوە بۆ ئەم ڕاستییە درێژە زۆر ئەکێشێ ، بۆیە چاومان لێپۆشی .

(٣٣) عەلائەددین سەججادی ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ، چاپخانەی مەعاریف ١٩٧١ ، ل ١٢٨ ، چاپی دووەم .

(٣٤) د . عیززەددین موستەفا ڕەسوڵ ، ئەدەبی فۆلکلۆری کورد ـ لێکۆڵینەوە ، بەغدا ، چاپخانەی (دار الجاحظ) ، ١٩٧٠ ، ل ٧٧ .

سۆڤیەتیش د • ئوردوخانی جەلیل و د • جەلیلی جەلیل لەژێر ناوونیشانی (پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی)دا باسی کتێبەکەی مامۆستا شاوەیسیان کردووە و بایەخێکی زۆریان پێداوە و لێیدواون • ئەمانە نووسیوبانە :

« کاتێ کە ئینگلیزەکان حوکمڕانیی عێراقیان ئەکرد ، زۆرکەسانی خوێندکاری کورد لە ڕۆی بڵاوکردنەوەی کتێب و چاپکردنیەوە کاری گرنگیان خستە ئەستۆی خۆیان • هەوڵێکی زۆریان بۆ گەشە پێکردن و فراوان کردنی چاپەمەنێ و بڵاوکردنەوەی بەرهەمی شاعیر و نووسەرەکانی کورد دا • هەروەها زۆر لە شاکاری شیعری میللییان خستە ژێر چاپ و بڵاویان کردەوە • دەریانخست کەوا میللەتی کورد هەبوە و هەیە و سەر بۆ ئیمپریالیزم و زۆرداران شۆڕ ناکا • ئەوەبو لە سالی ١٩٣٣دا ، لە چاپخانەی ئەیتام لە بەغدا ، بۆ یەکەمجار قسەی پێشینانی کورد چاپکرا کە بەرهەمی کوردناسی شارەزا و خەباتکەری سیاسیی کورد مامۆستا ئیسماعیل حەققی شاوەیسە کە بریتییە لە ٦١٣ پەندی پێشینانی کوردەکانی عێراق »[٢٥] •

★ ★ ★

یەکەم سەرچاوەش کە لە زمانی فەرەنسەییدا دەربارەی کورد و فۆلکلۆری کورد نووسرابێ ، کتێبەکەی کوردناس (ئۆریان تالیست)ە کە لە سالی ١٩٣٣دا نووسیویە و ستایشێکی زۆری قسەی پێشینانی کوردی تیا کردووە و ئەڵێ : « قسەی پێشینانی کورد ، وەك نوکتەیەك ، لادێیی ـ و شارستانیش کەم و بیشێك ـ بەکاری ئەهێنن، چونکەکان و سەرچەشمەی

(٢٥) ئوردوخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی • مۆسکۆ • ١٩٧٢ • ل ١٩ .

ژیانی ڕۆژانەی کورد پیشان ئەدات . بالۆرە پیتزانی کوردیش لە کۆڕی شاییدا بەکاری ئەهێنن . ئەم قسەی پێشینان و پڕوپوچ و مەتەڵانە لە دڵ و مێشکی ژیانی دەستە چەوساوەکان و ئەرك و زەحمەتکێشانی کوردەوە هەڵقوڵاوە . گیان و ژیانی کورد بۆ جیهان دەرئەخات . سروشت . چیاکانی کوردستان ، دەشت و خاکی ، ڕەنگیان . پیت و بەرەکەتی ، سەرگەردانی ، ژێرکەوتن و سەرکەوتنیان ، ڕەوشت و ڕەفتاری کورد دەرئەخات . ئەم قسەی پێشینانە یەك ڕستە و دوو ڕستەیە . کورت و مەعنادارە . ئاواز و ئاهەنگدارە ، گەلێکی بە شێوەی چیرۆك سەرگوزەشتە پیشان ئەدات . ئایین ، سیاسەت ، ئابوری ، میوان پەرستی ، جوامێری ، جەنگاوەریی کورد بۆ جیهان دەرئەخات .. ژیانی زەحمەتکێشانی کورد ئاشکرا ئەکات . شادی و ناسازییان ڕوون ئەکاتەوە(٢٦) .

★ ★ ★

پێشتر باسی هەندێ سەرچاوەمان کرد کە پێش شۆڕش لە ڕوسیا دەرچوون و لە بابەتی پەند و قسەی نەستەقی کوردی دواون . پاش شۆڕشی ئۆکتۆبەریش بایەخێکی گەورە درا بە توێژینەوە و لێکدانەوەی کولتوری گەلەکانی یەکێتیی سۆڤیەت کە کوردیش یەکێکە لەوان . د . ئەوڕەحمان حاجی مارف ئەڵێ :

« بایەخدان بە کوردناسی دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر ئەوەندەی تر پەرەی سەند و بوونی کەمینەیەکی کورد لەم وڵاتەدا و ئەو گۆڕانە گەورەیەی بەسەر

(٢٦)

Camptes Arendus publication Kurde en Caracteres Latin. Par M. Pierre Rondot. de caire imprimerie ctelinstitut Erancais Darcnelagie Oriental. 1933 page 7.

زمانی نوێدا هات بوە هۆیەکی گرنگ و نوێی گەشەکردن و پێشکەوتنی کوردناسیی سۆڤیەت و یەکێك لە ئەنجامە هەرە گرنگەکانی ئەوە بو کە پاش ماوەیەك زۆلەکانی ئەم کەمینەیە خۆشیان چاکیان لێ‌کرد بەلادا و چالاکانە هاتنە کۆڕەوە ... ئێستا چوار مەڵبەندی کوردناسی لە سۆڤیەتدا هەیە لە یەریڤان و لینینگراد و مۆسکۆ و باکۆ »(٢٧) .

لە ساڵانی ٣٠دا کۆمەڵێکی تایبەتی لە دانشگای مێژوی کولتوری ئەرمینیای سۆڤیەت و ئەکادیمیی زانستی یەریڤان ڕێکخرا و چەند لیژنەیەك پێکەوە نرا بۆ کۆکردنەوەی کەلەپوری نەتەوەیی و ئەتنۆگرافیا و فۆلکلۆری کورد و چەند لیژنەیەکیان نارد بۆ دێهاتی کوردەکان . لەم لیژنەیەدا دو زانای کورد (حاجی جندی) و (ئەمینی عەودال) بەشدار بون . لە ساڵی ١٩٣٦دا کتێبێك لە یەریڤان بە ناوی (فۆلکلۆری کورمانجا) دەرچو کە حاجی جندی و ئەمینی عەودال ئامادەیان کردبو . ئەم کتێبە بریتییە لە ٦٦٣ لاپەڕە . هەرچەندە لەسەر کتێبەکە نوسراوە « بلاو کردنەوە و ئامادە کردنی حاجی جندی و ئەمینی عەودال » بەلام ئەوەی کە کتێبەکە ئەخوێنێتەوە بۆی دەرئەکەوێ ئەمینی عەودال بەشێکی زۆر کەمی لێ‌نوسیوە کە بریتییە لە ٧٥ لاپەڕە لەژێر ناوونیشانی (ئەپۆش و بەژمن)دا ، ئەوەش پێشتر لە ١٩٢٦دا بلاو کراوەتەوە و دیسانەوە سەرلەنوێ خستویەتیە چوار چێوەی ئەم کتێبەشەوە .

ئەم کتێبە فۆلکلۆرییە بەو تیپە لاتینییە نوسراوە کە ئەمڕۆ (ڕیا تازە)ی

(٢٧) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی دوەم، بەشی یەکەم ١٩٧٤، بەغدا ، (کوردناسی لە یەکێتیی سۆڤیەتدا)، ل ٥١٩ .

بێ ئەتۆسرێ ، لەناو ئەو كتێبەدا قسەی میللی و پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و مەتەڵ لە چاپدراوە .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٣٨دا سەرچاوەیەكی‌تر لە كوردستانی عیراق بلاو كرایەوە كە ناوی (هەزار بێژ و پەند)ە و مامۆستا مەعرۆف جیاووك بلاوی كردووەتەوە . ئەم كتێبە لە چاپخانەی (نەجاح) لە بەغدا لەچاپدراوە . دانەر پێشەكییەكی لە لاپەڕە و نیوێكا بۆ كتێبەكەی نوسیوە و باسی كۆكردنەوەی پەندەكانی كردووە كە « هەمۆ تیرە و بەرەی عێل و عەشیرەت بە وتە و بێژی خۆش و بەكاری پێشووان خوشنود ئەبن و پێی ئەنازن »[٢٨] . لەبارەی نوسین و كۆكردنەوەی پەندەكانیشەوە ئەڵێ : « دەستم كرد بە كۆكردنەوەی چەند وتەیەكی خۆمان لەگەڵ چەند بێژراوی ئەم و ئەوی ڕۆژاوا و ڕۆژهەڵاتی »[٢٩] . دوایی كتێبەكەشی بە دۆ لاپەڕە هێناوە ، لەو دۆ لاپەڕەیەدا ستایشی خوا و پێغەمبەر و ئاینی ئیسلام ئەكا و ئەڵێ :

« هەزاران ستایش و درۆد بۆ ئەرواح و گیانی پیاوی چاك و فیداكارانی نیشتمان و دایك و باوك و مردووەكانی تێگەیشتومان كە ئێمەیان بە شیری پاكی نیشتمانی بەخێو و پەروەردە كردووە و بە ئاوی پاكی خۆشەویستیی ئاین و نیشتمان و گڵ و خوێش و هۆزمان شتووە »[٣٠] .

ئەگەر بە وردی سەیری ناوەڕۆكی كتێبەكەی مامۆستای ناوبراو بكەین ، ئەبینین تازادەیەك دۆرە لە هێنانەدیی ئەو هەوڵەی وەك خۆی ئەڵێ

(٢٨) مەعرۆف جیاووك، هەزار بێژ و پەند، بەغدا ، چاپخانەی نەجاح، ١٩٣٨ ، ل ٣ .
(٢٩) سەرچاوەی پێشو ، ل ٤ .
(٣٠) سەرچاوەی پێشو ، ل ٨٧ .

داویەتی بۆ کۆکردنەوەی هەزار بێژ و پەندی کوردی . زۆر لـە پەندەکانی زۆن و ئاشـکرا نین ، تەنانەت ناشتوانین بەئاسانی بڕیار بدەین ئاخۆ قـەی نەستەقن یان پەندی پێشینانن ، بەڵکو زوربەیان قسەی سـاکاری کوردین . بەشێکی زۆریتریشیان لـە زمانەکانی رۆژهەڵات و رۆژاواوە کـراون بە کوردی ، بێئەوەش کە ئیشارەتێك بۆ ئەوە بکا کە هیی چ میللەتێکن ، ئەوە نەبێ کە ئەڵێ کراون بە کوردی و بەس . ئەتوانم بڵێم لەناو کتێبەکەی مامۆستا مەعروف جیاووکدا زۆر کەم پەندی رەسـەنی کوردی ئـەبینین ، بۆنموونە لە لاپەڕە (٥)دا پەندێکی نوسیوە ئەڵێ : « ئێشی ئەمڕۆ بۆ سـبەی مەهێڵە ، چونکـە شـەو چی دەزێ نازانـری »⁽٣١⁾ . بـا بڵێـین نیوەی یەکەمی ئەمپەندە لە کوردیـشدا هەیە و کورد ئێستا ئەڵێن « کاری ئەمڕۆ مەخەرە سبەینێ »⁽٣٢⁾ ، بەلام خۆ گومان لەوەدا نییە کە نیوەی دووەمی وەرگێڕاوی ئەم پەندە عەرەبییەیە کە ئەڵێ :

« اللیالي بما یلدن حبالی »

هەروەها چەند پەندیتریشی نوسـیوە . بۆنموونە یەکێکیان ئەڵێ :

دۆستی لە هەنگامی تەنگی نەزانری⁽٣٣⁾

کە وەرگێڕاوی ئەم پەندە عەرەبییەیە :

یعرف الصدیق وقت الضیق

یاخود :

دڵۆپە دڵۆپە ئەبێتە رۆبار⁽٣٤⁾

---

(٣١) سەرچاوەی پێشو ، ل ٥ .
(٣٢) من نیوەی یەکەمیـشیم بەلاوە وەرگێڕاوی «لاتؤجل عمل الیوم لغـد»ی عەرەبی و . «کار امروز بفردا مفگن»ی فارسییە .
(٣٣) مەعروف جیـاووك ، هەزار بێژ و پەند ، بەغدا ، چاپخانـەی نەجاح ، ١٩٣٨ ، ل ٢٧ .
(٣٤) سـەرچاوەی پێشو ، ل ٢٧ .

ئەمەش وەرگێڕراوی ئەو پەندە فارسییەیە کە ئەڵێ :

قطره قطره جمع گردد وانگهی دریا شود

یاخود :

کاری هەر بافندە و هەلاج نییە(٣٥)

کە دەق وەرگێڕراوی ئەم پەندە فارسییەیە :

کار هر بافنده و حلاج نیست

لێرەدا پێویستە دوو خاڵ ڕوون بکەینەوە . یەکەم لەوانەیە هەندێ کەس بڵێن زۆر وا ڕێ ئەکەوێ پەندێك لەناو پتر لە گەلێکدا باو بێ و تێکڕا گەلە دراوسێکان گەلێ پەندیان هەیە لە یەك ئەچێ . ئەمە ڕاستە و سەرچاوەی پەند زیانی گەلە و کە دوو گەل زیاتر ژیانیان لە یەك ئەچوو پەندی چون یەکیش دائەهێنن یا پەند لە یەکتر ئەخوازن . هەروەها ڕاستە لێکۆڵینەوەی سەرچاوەی پەندێك کە سەرەتا لە چلایەك پەیدا بووە ، کارێکی ئاسان نییە ، بەڵام ئەشتوانرێ کێومالێك بەناو میللەتدا بکرێ و بزانرێ لە سەردەمێکی تایبەتیدا کام پەند بەکاردێنێ . ئەو نموونانەی ئێمە لەمبارەیەوە ئەیانکەین بە ڕەخنە لە کارەکەی مامۆستا جیاووك ، تێکڕا لەناو ئەو توێژانەی گەلی کورددا نین کە پەیوەندیان بە ڕۆشنبیری و زمانی بێگانەوە نییە .

دووهەم لەوانەیە هەندێ کەسی تریش بڵێن ناتوانین بڵێین کورد فلانە پەند بە فلانە جۆر بەکاردێنێ و بە فلانە جۆری بەکارناهێنێ و ، زۆر پەندیوا هەیە لەناو قسە پێکەرانی هەر دیالێکتێکدا بە دیالێکتی خۆیان بەکاری دێنن . ئەمەش ڕاستە . بەڵام ئێمە ئەپرسین : ئەی کەواتە دەوری ئەوکەسانە چییە کە بەناوی گەلێکەوە ئەدوێن ، نەك بە ناوی دیالێکتێکی بچووکی

(٣٥) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٦ .

گەلێکەوە ؟ ئاخۆ ئەبێ ئەمانە ئەو دیالێکتە بکەن بە سەرچاوەی کاریان کە بووە یا بەڕێوەیە ببێ بە دیالێکتی زمانی یەکگرتووی گەل ، یاخود ئەبێ لەدوی وردە دیالێکتەکان بگەڕێن و ئەوانیش بەوجۆرە ، بەش بەحاڵی خۆیان ، نەگەرەیەکی کە بێنە ڕێی پێکهاتنی زمان و ئەدەبی یەکگرتووی گەل ؟

پێشتر وتمان مامۆستا جیاووک گەلێ ڕستەشی خستووەتە ناو ڕیزی « پەند »ەوە کە لەڕاستیدا نە پەندن و نە قسەی نەستەقن و تەنها قسەی ساکاری کوردین . وا لێرەدا هەندێ نموونەی زەقی ئەوانە ئەخەینە بەرچاو کە تەنانەت هەندێکیان ڕستەی تەواویشیان لێ پێکنایەت :

بەشی بەشدار(٣٦)
بە ئارۆ (خەیار) نەچێ(٣٧)
باڵا بەرز و درێژ(٣٨)
بەڕاستی زرەنگە(٣٩)
تونا و تون(٤٠)
تو کوڕی باوکتی(٤١)
ئاوی گرتووە(٤٢)
جامی شکاندووە(٤٣)
ئەتو و چاکی(٤٤)

---

(٣٦) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٨
(٣٧) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٠
(٣٨) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢١
(٣٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٦
(٤٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٧ . وتەیەك هەیە ئەم ڕستەیەی تیایە ، ئەڵێن « تۆناوتون کەوتووە » .
(٤١) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٨ . ئەم وتەیە بەمجۆرەش ئەوترێ : کوڕی باوکی خۆیەتی .
(٤٢) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٩
(٤٣) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣٦
(٤٤) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٦

ئایا لەسەر ئایا لەژێر(٤٥)
بەتاو ڕۆیشتن ، لە ڕێ مان(٤٦)
بڕینی هەگولێنەوە(٤٧)
بێدەنگی و ژیان(٤٨)
تەمێی خواردووە(٤٩)
تۆشی هەڵامەت بووە(٥٠)
تێر مەخۆ ئەبەنمێ(٥١)
جیهان بە ئومێد(٥٢)
چاوی دەبزوێ(٥٣)
زمانی درێژە(٥٤)
زۆر بە فێڵە(٥٥)
شەرمەساری و داماوی(٥٦)
فێ لە هەتاو کردن(٥٧)

لە کتێبەکەی مامۆستا مەعروف جیاووکدا ئاتەواوییەکی‌تریش هەیە کە دووبارەکردنەوەی پەندە، وا لێرەدا چەند نموونەیەکی ئەم کارە ئەخەینە بەرچاو، لە لاپەڕە (٥)دا ئەم پەندە هەیە :

ئەوی چاڵ بۆ دۆستی هەڵکەنێ ، خۆی سەربەرەژێر تێی‌ئەکەوێ

(٤٥) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٧
(٤٦) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٨
(٤٧) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٢
(٤٨) سەرچاوەی پێشوو ، هەمان لاپەڕە .
(٤٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٨
(٥٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٩
(٥١) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣٠.
(٥٢) سەرچاوەی پێشوو ، هەمان لاپەڕە .
(٥٣) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣١
(٥٤) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٠
(٥٥) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٢
(٥٦) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٣
(٥٧) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦١

هەمان پەندی لە لاپەڕە ١٢شدا بەمجۆرە دوبارە کردووەتەوە :

ئەوی بۆ هاو دۆستی چال هەلکەنی ، دەکەوێتە ناوی

لە لاپەڕە (٩)یشدا ئەم پەندە هەیە کە لە لاپەڕە (٢٨)یشدا بە کەم کردنەوەی تەنها (ئە)یەك لەسەر یەکەم وشەی ، دوبارە کراوەتەوە :

ئەتو کوڕی خاکی خۆتی .

لە لاپەڕە (٥١) و (٥٣)یشدا ئەم پەندە دوبارە کراوەتەوە :

سەر بدە و ڕاز مەدە

لە لاپەڕە (٢١)دا ئەم پەندە هەیە :

پێت بە قەد لێفت درێژ کە

هەمان پەند لە لاپەڕە (٦٣)شدا دوبارە کراوەتەوە ، هـەر ئەوەندەیە (پێت بە قەد ..) کراوە بە (قاچت بە قەدەر) .

لە کتێبەکەی مامۆستا جیاووکدا گەلێ جار نمونەی دەسکاری کردنی پەندیش بەرچاو ئەکەوێ ، وەك :

پیری و هەزار نۆشی(٥٨)

کەچی خەڵك ئەڵێن :

پیری و هەزار عەیب

یـان :

بە دەنگی خۆش مار لە کونی دەرئەکری(٥٩)

کەچی خەڵك ئەڵێن :

بە زمانی شیرین مار لە کون دێتەدەر

(٥٨) سەرچاوەی پێشو ، ل ١٩

(٥٩) سەرچاوەی پێشو ، ل ٢٠

یان :

ئەوی بترسی ، تێناکەوی[٦٠]

کەچی خەڵك بەپێچەوانەوە ئەڵێن :

ئەوی ترسا نەخەلەسا

یان :

کار بە نۆبەتە[٦١]

کەچی خەڵك ئەڵێن :

ئاش بە نۆبەیە

یان :

لەگەڵ گورگ ئەخوا ، لەگەڵ شوانیش بلویر لێئەدا[٦٢]

کەچی خەڵك ئەڵێن :

لەگەڵ گورگا گۆشت ئەخوا و ، لەگەڵ مەڕا شین ئەکا

یان :

کاڵەك بە ئەژنۆی ئەشکێنێ و خۆی ئەخلافێنێ[٦٣]

کە ئەم ڕستەی (خۆی ئەخلافێنێ)یە هیچ پەیوەندێکی بە بابەتەکەوە نیە و لە خۆڕایێ هێنراوەتە ناوەوە[٦٤] .

---

(٦٠) سەرچاوەی پێشو ، ل ١٥

(٦١) سەرچاوەی پێشو ، ل ٦٦

(٦٢) سەرچاوەی پێشو ، ل ٧٢

(٦٣) سەرچاوەی پێشو ، ل ٧٣

(٦٤) بەندەکان هەمو ، وەك لە کتێبەکەی مامۆستا شاوەیسیشدا ، پڕ بون لە هەڵەی نوسینەوە . ئێمە خۆمان ڕاستمان کردنەوە .

لە ناتەواوییەکانی‌تری ئەم کتێبە ئەوەیە پیتەکانی ئەلفەوبێی تیا تێکەڵ کراوە . بۆ هەر چەند پیتێك بەشێك تەرخان کراوە : (ب) و (پ) ١٧ ــ ٢٧ ، (ج ــ خ) ٣٠ــ٣٦ ، (د ــ ژ) ٣٧ ــ ٤٩ ، (س) و (ش) ٤٩ــ٥٧ ، (ص ــ ظ) ٥٧ــ٥٩ ، (غ ــ ق) ٥٩ــ٦٣ ، (ك ــ ل) ٦٣ــ٧٥ ، (م) و (ن) ٧٥ــ٨٠ ، (و ــ ی) ٨٠ ــ ٨٥ .

ئێمە لەوباوەڕەداین هۆی سەرنەکەوتنی مامۆستا جیاووك لە کتێبەکەیدا، تەنانەت بە بەراورد لەگەڵ کتێبـــەکەی مامۆستا شاوەیـــس کە ٥ ساڵ بەر لە هینەکەی ئەم دەرچووە ، ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە مامۆستا جیاووك پیاوی سیاسەت زیاتر بووە تا پیاوی کولتور و لــە ناوچەیەکیشـــدا پێگەیشتووە شانبەشانی هەستی بەتینی کوردایەتی ، فێری زمان و کولتوری گەلەکەیی نەکردووە . لە سەردەمێکی تایبەتیدا مەودای سیاسەتی کەم بووەتەوە و ، نەشی‌ویـــستووە خەریکی شتێ نەبێ کە خزمەتێکی بۆ گەلەکەی تیابێ ، بۆیە خۆی بە ئامادەکردن و لەچاپدانی ئەم کتێبەوە خەریك کردووە ، کە هێشتا و تا سەردەمێکی درەنگیش دەوری خۆی لە ژیانی ڕۆشـــنبیری گەلی کوردا ون‌ناکا .

لەگەڵ هەمۆ ئەوەشدا ئەبێ ئەوە لەیاد نەکەین کە ئەم کارەی مامۆستا جیاووك دۆهەمین کاری لە چەشنی خۆیەتی لە کوردستانی عێراقدا و ، بەر لەو جگە لە مامۆستا شاوەیس کەس دەستی بـــۆ کاری‌وا نەبردووە . بۆیە ئەبێ لە مەیدانی کاری فۆلکلۆرەوانیی کوردیدا جێیەکی تایبەتیی بۆ تەرخان بکەین . ڕۆشنبیرانی کوردیش کە خەریکی فۆلکلۆر بوون ئـــەم کتێبەیان هەڵـــەنگاندووە و ، مامۆستایان عەلائەددین ســـەججادیّ و دە عیززەددین موصطەفا و دە ئۆردۆخانی جەلیل و دە جەلیلی جەلیل ، پـــاش کتێبەکەی

مامۆستا شاوەیس بە سەرچاوەی دووەمیان داناوە بۆ کۆکردنەوەی پەندی پێشینانی کورد[٦٥] .

★ ★ ★

مامۆستا عەلائەددین سەججادییش لە ساڵی ١٩٥٢دا کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی لە بەغدا دەرکرد[٦٦] . مامۆستای سەججادی چەند لاپەڕەیەکیشی لەم کتێبەی بۆ « پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی » تەرخان کردووە و لەم بابەتە کۆڵیوەتەوە .

مامۆستا سەججادی بەپێی توانا لە ڕوخسای پەندی پێشینان دوواوە . لەبارەی ڕوخساری پەندی کوردییەوە ئەڵێ :

« پەندی پێشینان عیبارەتن لە چەند قسەیەکی کورتی کوردی پێکەوە نوسێنراون و مەعنایەکی بەرزیان تیایە »[٦٧] .

لەبارەی ناوەڕۆکی پەندی پێشینانیشەوە ئەڵێ :

ئەو پەندانە « چۆنیەتیی ژیان و ڕەوشت و بیر و باوەڕیان ــ چ لەباری سیاسی و کۆمەڵایەتی ، چ لەباری ڕەوشتی خێزانی و کەینوبەینی ژیانی

(٦٥) عەلائەددین سەججادی ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ، چاپخانەی مەعاریف ، ١٩٧١ ، ل ١٢٨ ، چاپی دووەم .

د . عیززەددین موستەفا ڕەسوڵ ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ، بەغدا ، چاپخانەی (دار الجاحظ) ، ١٩٧٠ ، ل ٧٧ .

د . ئۆردیخانی جەلیل و د . جەلیلی جەلیل ، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .

(٦٦) عەلائەددین سەججادی ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ، چاپخانەی مەعاریف ، ١٩٥٢ ، چاپی یەکەم .

(٦٧) سەرچاوەی پێشوو ، چاپی دووەم ، ل ١٢٦ .

تێکڕایی ، چ لەباری دەوڵەمەندی و هەژاری و پایەی دنیاییدا ــ پێشان ئەدەن »(٦٨) •

مامۆستا سەججادی چۆنیەتیی داهاتن و سەرچاوەی پەندەکانیشی بەپێی بۆچوونی خۆی بۆمان ڕوون کردووەتەوە و ئەڵێ :

« کابرایەك کارەساتێکی چاو پێ کەوتووە ، قسەیەکی بەپێی ئەو کارەساتە کردووە ، قسەکەی دەماودەم کەوتووەو ماوەتەوە بووە بە پەندی پێشینان »(٦٩) • مامۆستا بۆ پاڵپشتی قسەکەی نموونەی هێناوەتەوە و بۆمانی دەرخستووە ، ئەشڵێ کوردە نەخوێندەوارەکان زۆرتر پابەندی پەندی پێشینانن تا خوێندەوارەکان • ئەمەش ئەوە دەرئەخات کە پەندیپێشینان بەشێکە لە فۆلکلۆر ، سەرچاوەکەی خەڵکی چەوساوە و ڕەنجبەرە • هەر لەناو ئەواندا زۆرتر و فراوانتر پەندی پێشینان بڵاو بووەتەوە •

ئەنجا مامۆستا سەججادی دێتە سەر باسی ئەوکەسانەی لە پەندی پێشینان کۆڵیونەتەوە و کۆیان کردووەتەوە • بۆنموونە لە چاپی یەکەمدا تەنها باسی مامۆستا شاوەیس و مامۆستا جیاووکی کردووە کە تا ئەوکاتە هەر کتێبەکانی ئەوان دەرچوبون • بەڵام لە چاپی دووەمدا باسی مامۆستا شێخ موحەممەدی خالیشی کردووە و بە سێیەم کەسی دائەنێ لە ڕووی کۆکردنەوە و چاپ کردنی پەندی پێشینانەوە • پاشان باسی هەندێ گۆڤاری کوردیی کردووە کە پەندی پێشینانیان تیا بڵاو کراوەتەوە بەڵام باسی ئەوەی نەکردووە کە زوربەی ئەو پەندانەی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاو

(٦٨) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٢٦

(٦٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٢٧

کراونەتەوە ، یەك لە یەکیان وەرگرتووە ، یاخود هەر لەیەك ئەچن و هیچ کام لەو رۆژنامە و گۆڤارانە زێ و شـوێنێکیان بـۆ بڵاو کردنـەوەی پەندی پێشینان و قـەی‌نەستەق نەبوە . لە کاری کۆکردنەوەی ئەم بەشە گرنگەی فۆلکلۆری کوردا دەورێکی بارمەتیدەری تەواو ببینێ .

مامۆستا سەجادێ لەم کتێبەیـدا بەشـێکی بـۆ رۆون کردنەوە و لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینان تەرخـان کردووە و لەمبەشەدا (٣٠) پەندی نوسیـوەتەوە و مەبەستەکانیانی شێ کردووەتەوە[٧٠] . ئەبێ بزانین کەوا ئەو پەندانەی مامۆستای سەجادێ لێکی داونەتەوە هـەر هەمـان پەندن کە مامۆستا شاوەیس لە کتێبەکەی خۆیدا نوسیوێتەوە .

مامۆستا سەجادێ قسەی نەستەقی لە چوارچێوەی بابەتی (کورد و فەلسەفە)دا داناوە و هۆی ئەمەشی رۆون کردووەتەوە[٧١] . ئەمە یەکەمین کارە لە مەیدانی جیاکردنەوەی پەندی پێشـینان و قـەی نەستەقی کوردیدا لە کوردستانی خوارۆدا کرابێ .

بۆ نمونەی قسەی نەستەق ، مامۆستای سەجادێ گەلێ نمونەی جوانی هەڵبژاردووە و تەنانـەت خستونیەتە بەر تیشکی بەراوردیشـەوە لەگەڵ فەلسەفەی یۆنانی و فەلسەفەکانی‌تر[٧٢] .

مامۆستای سەجادێ لەم هەوڵەیدا کە داویە بۆ دۆزینەوەی بناغەیەك بۆ « فەلسـەفەیەکی کوردێ » و بەراورد کـردنی لەگەڵ فەلسەفەکانی‌تر و قـەی نەستەقی کردووە بە بناغەی هەوڵەکەی ، وتەیەکی هێناوە کە ئائێستا

(٧٠) سەرچاوەی پێشو ، ل ١٢٩ ــ ١٣٢
(٧١) سەرچاوەی پێشو ، ل ١٣٢
(٧٢) سەرچاوەی پێشو ، ل ١٣٢ــ١٤٠ .

لە سەرچاوەیەکیترا بە وتەیەکی کوردی نەبیستراوە و داویەتە پاڵ کورد . ئەو وتەیە ئەمەیە « ئەوی جوان لە ئاوێنــەدا ئەیبینێ ، پیر لە خشتی کاڵدا ئەیبینێ » ، کــە ڕاستەکەی هــی فارسەکان و تاجیــکەکانە و تێکستە فارســیەکەی ئەمەیــە « آنچە در آینە جوان بیند ، پــیر در خشت خام آن بیند »[٧٣] . تەنانەت جەلالەددینی ڕۆمی کردۆیشیە بەم شیعرە :

آنچە اندر آینە بیند جوان
پیر اندر خشت بیند پیش ازان

هەروەها ئەم وتەیەشی کردووە بە بەڵــگە « قسە بیگێڕە ، بیبڕە ، بیوێژە » کە قــەیەکی ئەستەقی کوردیە و ناوەڕۆکێکی فەلسەفیی ورد و جوانی تیایە[٧٤] .

★ ★ ★

پێشتر ئیشــارەتێکمان بۆ ئــەوە کرد کــە لە گۆڤــار و ڕۆژنــامە

(٧٣) عبدالخالق کور اوغلی ، امثال و حکم فارسي ، مسکو ، ١٩٧٣ ص٩١ .

(٧٤) جێیخۆیەتی لێرەدا بڵێین بۆ دیاری کردنی ئەوە کە قــەیەکی ئەستەق کە شێوەیەکی فەلســەفیی هەبێ ، ئاخۆ ئەو قــە هیی فلانە گەلە یا نە ، ئەبێ بزانین لە گەلە پاشکەوتووەکانا هەمیشە توێژێکی ڕۆشنبیر بووە کە زادەی هوشیاری و تێگەیشتنی لە خەلکی سادە بالاتر بووە و پەیوەندیشی بە کولتوری گەلانی بێگانەوە بووە . قسەیەکی ئەســتەق کــە لەناو ئەم توێژەدا بلاو بێ ، مەرج نییە هیی ئەو گەلە بێ کە ئــەو توێژەی تیایە . تەرازوی دیاری کردنی ئەوە کە ئەو قسەی ئەستەقە هیی ئەو گەلەیە یا نە ، ئەوەتە لەناو ڕەشە خەلکەکەدا ، لەناو چینی بنەوەدا بــاو بێ . ئەگینا هەمیشە چینی سەرەوە بەگوێرەی ئەو بارەی بۆی لوواوە شتیوای لایە کە ئەگەر هیی تێکڕای گەل بوایە ، ئەو گەلە لە پلەیەکی گەلێ جیاوازی ڕۆشنبیریدا ئەبــوو . لەمەوە ئەزانین کە تەنها بوونی قــەیەکی بەرزی فەلســەفی بە زمانی میللەتێك ، نیشانەی ئەوە نییە ئەو قسە فەلسەفییە هیی ئەو میللەتەیە .

کوردیەکانیشدا پەنــدی پێشینان و قــەی نەستەق بــلاو کراوەتەوە . ئەتوانین بڵێین گۆڤــار و ڕۆژنامە بەکــوردیی دەرنەچوو . لــەم مەیدانەدا بەشداریی نەکردبێ ، یا بە ناوی (پەنــدی پێشینان) یا بە ناوی (وتەی مەزنان) یا بە ناوی (قــەی نەستەقی کوردیی) یا بە ناوی (وتەی بەجێ) و شتی واوە . بەپێی ئەو سەرچاوانەی ئێستا لە بەردەستمدان لە ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان)دا ٣٦ پەندی کــوردیی و لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا نزیکەی ٨٥٠ پەند و لە (دیاریی کوردستان) و (دیاریی لاوان) و (دەنگی گێتیی تازە) و (ڕۆژی نوێ) و (ڕوناهی) و (سلێمانی) و (گزنگ) و (شــەفەق) و (ڕزگاریی) و (بەیــان) و ڕۆژنامەی (پێشــکەوتن) و (ئازادیی) و (خەبات) و (دەنگی کورد) و (برایەتی)دا نزیکەی ١٠٠٠ پەندی پێشینان بلاو کراوەتەوە . مامۆستایان (مەحموود زامدار) و (خالد جوتیار)یش چەنــد جارێك لە ڕۆژنامــەی (هاوکاریی)دا پەندیــان بلاو کردووەتەوە .

لەناو ئەوانەدا لە ڕۆژنامەکاندا پەندی پێشــینانیان بلاو کردووەتەوە ، (پیرەمێرد) لە ڕیزی پێشەوەیە . پیرەمێرد لە (ژیان) و (ژین)دا ڕۆژانە پەندێ دوانی ئەکرد بە چوار خشتەکی و لە لای سەرەوەی ڕۆژنامەکەیدا لای چەپەوە بــلاوی ئەکردەوە . ژمــارەی چوار خشتەکیــەکانی گەیشتە ٩٤٤٨[٧٥] .

لە ڕۆژنامــە و گۆڤــارە کوردیــــەکانی یەکێتیــی ســۆڤیەت و سۆریا و ئێرانیشــدا هەروەها پەندی پێشــینان بلاو کراوەتــەوە . لەسەر

(٧٥) کاکەی فــەلاح کۆمەڵێك لەم چوار خشــتەکییانەی لــە دوو بەرگدا بلاو کردووەتەوە (پەندەکانی پیرەمێرد ، کۆکردنەوەی کاکەی فەلاح ، بەرگی یەکەم و دوەهەم ، چاپخانەی سلمان الاعظمی ، بەغدا ، ١٩٦٩) .

لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (ڕیا تازە)دا کە بە زمانی کوردی و بەشێوەی کرمانجیی سەرو لە (یەریڤان) دەرئەچێ بە پێی ڕۆسی گەلێ جار پەند و قسەی نەستەقی کوردی بەرچاو ئەکەوێ . ئەم ڕۆژنامەیە بایەخێکی زۆر ئەدا بە بڵاو کردنەوە و بوژاندنەوەی پەند و قسەی نەستەقی کوردی و دەورێکی لە کۆکردنەوە و پاراستنی پەندی کوردەکانی ئەوێدا هەیە .
ڕۆژنامەی (کوردستان)یش کە لە سالانی ١٩٥٨ــ١٩٦٣دا لە ئێران دەرئەچو بە کوردی گەلێ جار پەندی پێشینانی کوردیی بڵاو ئەکردەوە .
هەروەها گۆڤاری (هاوار)ی سوریاش .

★ ★ ★

لە سالی ١٩٥٧دا مامۆستا شێخ موحەممەدی خال کتێبی (پەندی پێشینان)ی بڵاو کردەوە کە ١٣٠٨ پەند و قسەی نەستەقی کوردیی تیا کۆکردبوەوە[٧٦] لە سالی ١٩٧١یشدا هەمان کتێبی بۆ جاری دوهەم بە شێوەیەکی لە هەمو ڕویەکەوە فراوانتر لە چاپی یەکەمی بڵاو کردەوە[٧٧] .
ژمارەی پەندەکانی چاپی دوهەم گەیشتووەتە ٣٨٩٣ پەند و بەپێی ئەلف و بێی عەرەبی ڕیزی کردون و لە پەراوێزەوە لێیان کۆلیوەتەوە .

مامۆستای خال لە سەرەتای چاپی یەکەمی کتێبەکەیدا ڕوخساری هونەری و ناوەڕۆك و شناسنامەی پەندی پێشینان شی ئەکاتەوە و بۆ بەلگە لەسەر قسەکانی هەر پەندی پێشینان ئەکاتەوە بە شایەت . مامۆستا لەم سەرەتایەدا ئەلێ : « پەندی پێشینان هێندێکیان وەك شیعر ڕێكوپێك و

(٧٦) شێخ موحەممەدی خال ، پەندی پێشینان ، بەغدا ، چاپخانەی مەعاریف ، ١٩٥٧ ، چاپی یەکەم .

(٧٧) شێخ موحەممەدی خال ، پەندی پێشینان ، سلێمانی ، چاپخانەی کامەرانی ، ١٩٧١ ، چاپی دووەم .

زەوان و بەرانبەرن .. هێندێکیشیان لە شێوەی پرسیار و وەرامان .
ئەوانیکەی هێندێکیان لە پەردەی ئامۆژگاریدان . هێندێکیان هەر باسی
ئەوە ئەکا کە هەیە . یا لە پەردەی جنێو و پلاران . یا لە پەردەی تەشبیهایە ،
یا لە پەردەی مەتەڵۆکەدایە »(٨٧) نموونەشی لە پەندەکان بۆ هەموو ئەم جۆرانە
هێناوەتەوە .

وەك لەم کتێبەی مامۆستای خاڵەوە دەرئەکەوێ بایەخێکی زۆری بە
مێژوو و سەرگوزەشتەی پەندەکان داوە . لە رێگای رۆنکردنەوەی
ئەوەندەی توانیبێتی رۆنی بکاتەوە لەو مێژوو و سەرگوزەشتانە ،
ئەمانگەیەنێتە ئەوە بزانین رەوتی ئەو پەندە چۆن بووە و چەند قوناغی
بڕیوە .

شێخی خاڵ هەوڵێکی زێکوپێکی داوە بۆ رۆن کردنەوەی واتا و
شوێنی بەکارهێنانی پەندەکان . بەدوای سەرچاوەی گەلێ پەندا گەڕاوە و
زۆربانی دەستنیشان کردووە کە چۆن و کەی و بەبۆنەی چییەوە داهاتوون ؟

کارەکەی مامۆستای خاڵ لەگەڵ هەموو رووە باشەکانیشیا خاڵی نییە
لە هەندێ ناتەواوی . لە کوردیدا ، وەك لە هەر زمانێکی‌ترا صەدان پەند
هەن لە هەموو دیالێکتەکانی ئەو زمانەدا هەن ، ناوەرۆك و تەنانەت
دارشتنیشیان لەو دیالێکتانەدا یەکە ، هەر ئەوەندەیە وردە جیاوازییەکیان لە
چەند وشەیەك یا لە شێوەیەکی رێزمانیدا هەیە . ئەم پەندانە بە پەندی جیا
جیا دانانرێن . کۆکەرەوەی پەند ئەگەر بیەوێ هەرکام لەم پەندانە
بەگوێرەی دیالێکتەکان بە پەندێکی سەربەخۆ دانێ ، هەر پەندێکی بۆ

(٧٨) شێخ موحەممەدی خاڵ ، پەندی پێشینان ، سولەیمانی ، چاپخانەی
کامەرانی ، ١٩٧١ ، ل ٦ـ٧ .

ئەبێ بە چەند پەند ، بەڵکو هەر لە یەك دیالێکتیشدا وائەبێ خەڵکێ یەك پەند بە چەند جۆری جیاواز بەکاردێنن ، مامۆستای خاڵ گەلێ لەم جۆرە پەندانەی دۆبـارە کردووەتەوە و بە پەندی جیا جیای دانـاون ، جیایی پێشگرێك لە پێشگرێکیتر یا ئامرازێك یا وشەیەك لە دۆ پەندا کە لە هەمۆ شتێکیترا یەك بێ نابێ بەهـۆی ئەوە کە ئەو دۆ پەندە بە دۆ پەنـدی جیا دابنێین ، وا ئەبێ لە یەك پەندا یەکێك ناو پێش ئەخا و یەکێکیتر ئاوەڵناو ، وائەبێ یەکێك ئامراز ئەخاتە پێش ناو و یەکێکیتر بەپێچەوانەوە ، ئەمە لە زوربەی پەندەکانا زۆرئـەدا و هەرگیزیش ناکرێ بە بەڵـگەی جیاوازیی پەندێك لە پەندێکیتر کە هیچیتریان لێك جیا نیـە ،

ئەوەندەی کە من ژماردبێتم لە کتێبەکەی مامۆستای خاڵدا نزیکەی سـەد پەندی لەم جۆرە هەیە ، وا بۆ نمۆنە هەندێکیان ئەخەمە پێشچاو ،

لە لاپەڕە (١٥)دا پەندی ژمارە (٣١) :

ئاسـیاوی فرە هاڕ ، وردیش ئەهاڕێ و درشتیش

لە لاپەڕە (١٧)یشـدا پەندی ژمارە (٤٦) :

ئاشی فرە هاڕ ، وردیش ئەهاڕێ و زبریش ئەهاڕێ

لە لاپەڕە (٣١)دا پەندی ژمارە (١٥٨) :

ئەگەر تۆ نەبیت بە یارم ، خوا ئەسازێنێ کارم(٧٩)

لە لاپەڕە (١٥٦)یشـدا پەندی ژمارە (٩٢) :

تۆش نەبێ بە یارم ، خوا ئەسازێنێ کارم

(٧٩) ئەم پەندە بەمشێوەیە هەڵـەیە ، ئەئەبێ مامۆستای خاڵ بینوسیبایە ، مەبەسـت لـە پەندەکە ئەوەیە : مـن پەکم ناکەوێ ، هەرچـەند تۆیش یارمەتیم نەدەی ، چونکە خوا هەیە یارمەتیم ئەدا ، ئەمە زۆری جیایە لەوە کە بڵێی : هەر بەمەرجێ تۆ نەبێ بە یارم خوا کارم مەیسـەر ئەکا ،

لە لاپەڕە (٣١)دا پەندی ژمارە (١٥٩) :

ئەگەر حوشتر باڵی بوایە ، ئەم عالەمە چیی بکردایە

لە لاپەڕە (٣٢)یشدا پەندی ژمارە (١٦٢) :

ئەگەر خوا باڵی بدایە بە حوشـــتر ، ئەبوایە سەربانمان گشت بڕوخایە

لە لاپەڕە (٦٢)دا پەندی ژمارە (٤٠٠) :

ئەوەی بە فەلاح ببڕێ دانەوێڵەیە

لە لاپەڕە (٦٤)یشدا پەندی ژمارە (٤٢١) :

ئەوی بە فەلاح ببڕێ دانەوێڵەیە .

لە لاپەڕە (٦٢)دا پەندی ژمارە (٤٠٤) :

ئەوەی پێم کرد خێرە ، لێم بۆ بە گورگ و شێرە .

لە لاپەڕە (٦٥)یشدا پەندی ژمارە (٤٢٤) :

ئەوی پێم ئەکرد خێر لێم بۆ بە گورگ و شێر .

لە لاپەڕە (٦٣)دا پەندی ژمارە (٤٠٨) :

ئەوەی لای بەندە خەیاڵە ، لای خوا بەتاڵە .

لە لاپەڕە (٦٨)یشدا پەندی ژمارە (٤٤٠) :

ئەوی لای بەندە خەیاڵە ، لای خوا بەتاڵە .

لە لاپەڕە (٩٤)دا پەندی ژمارە (١٤٩) :

بۆك نییەتی شێوی شەوێ ، ئەمۆستیلەی دەستی ئەوێ .

لە لاپەڕە (٩٥)یشدا پەندی ژمارە (١٦١) :

بۆکێ نییەتی شێوی شەوێ ، ئەمۆستیلەی لێمان ئەوێ .

لە لاپەڕە (١١٥)دا پەندی ژمارە (٣١٥) :

بە زبانی شیرین مار لە کون دێتە دەر

لە لاپەڕە (١١٨)یشدا پەندی ژمارە (٣٤٤) :

بە فیکە مار لە کون دێتەدەر .

هەر لە هەمان لاپەڕەدا پەندی ژمارە (٣٤٧) :

بە قسەی خۆش مار لە کون دێتەدەر .

لە لاپەڕە (١٤٧)دا پەندی ژمارە (١٩) :

تا خاوەن ماڵ دزی گرت ، دز خاوەن ماڵی گرت .

لە لاپەڕە (٤٧٦)یشدا پەندی ژمارە (٢٧) :

هەتا ماڵخۆ دزی گرت ، دز ماڵخۆی گرت .

لە لاپەڕە(١٥٠)دا پەندی ژمارە (٤٤) :

تا ماڵ وەستاین مزگەوت حەرامە .

لە لاپەڕە (٤٧٦)یشدا پەندی ژمارە (٢٨) :

هەتا ماڵ وەستاین مزگەوت حەرامە .

لە لاپەڕە (١٥٠)دا پەندی ژمارە (٤٦) :

تا من وتم بیسمیللا ، ئەو وتی ئەلحەمدولیللا .

لە لاپەڕە (٤٧٦)یشدا پەندی ژمارە (٢٩) :

هەتا من وتم بیسمیللا ، ئەو وتی ئەلحەمدولیللا .

لە لاپەڕە (١٥٨)دا پەندی ژمارە (١١٢) :

تەبەقی بۆ ئاشتیی ماڵە .

لە لاپەڕە (١٥٩)یشدا پەندی ژمارە (١١٩) :

تەسەی بۆ ئاشتیی ماڵە .

لە لاپەڕە (١٧٧)دا پەندی ژمارە (٥٩) :

چەپلە بە دەستێك لێ نادرێ .

لە لاپەڕە (١٠٨)یشدا پەندی ژمارە (٢٦١) :

بە دەستێك چەپڵە لێ نادرێ

لە لاپەڕە (٢٠٤)دا پەندی ژمارە (٤) :

دار ئەڵێ ئەگەر تەور کلکی لە خۆم نەبوایە تەی‌نەبڕیمەوە .

لە لاپەڕە (٢٠٦)یشدا پەندی ژمارە (١٨) :

دار وتی تەور ئەگەر کلکی لە خۆم نەبوایە نەی‌نەبڕیمەوە

لە لاپەڕە (٢١٦)دا پەندی ژمارە (١٠٣) :

دڵ ئاگای لە دڵە .

لە هەمان لاپەڕەدا پەندی ژمارە (١٠٧) :

دڵ لە دڵ ئاگایە .

لە لاپەڕە (٢٢٦)دا پەندی ژمارە (١٩٣) :

دوو کاڵەك بە دەستێ هەڵناگیرێ .

لە لاپەڕە (١٠٨)یشدا پەندی ژمارە (٢٦٢) :

بە دەستێك دوو کاڵەك هەڵناگیرێ .

لە لاپەڕە (٣٩٣)دا پەندی ژمارە (١٠٧) :

لە ڕقی دراوسێ قنگی منالی خۆی ئەدڕێ .

لە لاپەڕە (٣٩٨)یشدا پەندی ژمارە (١٥٢) :

لە قینی دراوسێ قنگی منالی خۆی ئەدڕێ .

لە لاپەڕە (٤٠٣)دا پەندی ژمارە (١٩٤) :

لە ماین دابەزیم سواری کەر بووم .

لە لاپەڕە (٢٨٣)یشدا پەندی ژمارە (٣١) :

لە ئەسپ دائەبەزێ سواری کەر ئەبێ .

لە لاپەڕە (٢٨٣)دا پەندی ژمارە (٣٢) :

لە ئەسپی ئەبۆ ئاخوڕ ئەبەستێ .

لە لاپەڕە (٤٠٣)یشدا پەندی ژمارە (١٩٥) :

لە ماینی ئەبۆ ئاخوڕ هەڵئەبەستێ .

لە لاپەڕە (٤٠٥)یشدا پەندی ژمارە (٢١٢) :

لە ولاخی ئەبۆ ئاخوڕ ئەبەستێ .

لە لاپەڕە (٣٩١)دا پەندی ژمارە (٩١) :

لە حەوت ئاوی داوە قولی تەڕ نەبوە .

لە لاپەڕە (٤٠٧)یشدا پەندی ژمارە (٢٢١) :

لە هەزار ئاوی داوە قولە پێی تەڕ نەبوە .

لە لاپەڕە (٤١٢)دا پەندی ژمارە (٢٨) :

ماڵ بە خاوەن ماڵ حەرامە .

لە لاپەڕە (٤١٣)یشدا پەندی ژمارە (٣٨) :

ماڵ لە ماڵخۆ حەرامە .

لە لاپەڕە (٤٧٨)دا پەندی ژمارە (٤٩) :

هەرچی بترسێ ناخەلەسێ .

لە لاپەڕە (٤٧٩)یشدا پەندی ژمارە (٥٧) :

هەرچی ترسا نەخەلەسا .

لە لاپەڕە (٤٨٧)یشدا پەندی ژمارە (١٢٢) :

هەرکەسێ لە هەرچێ بترسێ لێی ناخەلەسێ .

له لاپەڕه (٤٨٩)دا پەندی ژماره (١٣٦) :

هەرکەسێ چاڵ بۆ یەکێك هەڵکەنێ خۆی تێیئەکەوێ .

له لاپەڕه (٥٠٥)یشدا پەندی ژماره (٢٧) :

یەکێ چاڵێك بکەنێ بۆ کەسێك ، خۆی تێیئەکەوێ .

زیانی ئەم هەڵەیەی مامۆستای خاڵ تەنها لەوەدا نیه کۆمەڵه پەندێکی دووباره کردووەتەوه ، پتــر لەوەدایه ئەوەی پشت گوێ خســتووه که له وڵاتێکا (دەماودەم کردن) هۆی سەرەکیی فێربوون و ئاگاداریی بێ هەرگیز ناتوانرێ بابەتی فۆلکلۆری له چوار چێوەی تێکسـتێکی نەگۆڕاوا ڕاگیرێ ، بۆ ژمارەی پەند ئەبێ بەر له هەرچی ئەو ناوەڕۆکه تەماشا بکرێ که پەندەکه ئەیگەیەنێ و ئاخۆ چەند لەپەندێکیتر جیاوازه .

له (پەندی پێشینان)ی خـاڵدا چەند پەند و قسـەیەکی نەسـتەقمان ئەکەوێتە بەرچاو بە هیی کوردیان نازانین ، ئەو تام و چێژەیـان نیـه که له پەند و قسـەی نەستەقی کوردیدا هەن ، ئەبێ هیی گەلێ له گەله دراوسێکانی کورد بن و له ڕێگای ڕۆشـنبیرانەوه خرابنه زمانی کوردییەوه ، ئەمه ، ئەگەر بخرێته بەر تیشـکی لێکۆڵینەوه ، چاوپۆشـیی لێ ناکرێ .

بۆ نموونه له لاپەڕه (٣٣)دا ئەم پەندە :

ئەگەر زەمانه هێنایه پێکەنین سـاتێك ، وریا به نەتگرێنێ سـاڵێك

یا له لاپەڕه (١٠٥)دا ئەم پەندە :

بەختەوەری تۆپێکه بەدوایا ڕائـەکەیت ،

که ئەشوەستێ شەقی تێ هەڵئەدەیت

یا له لاپەڕه (١٨٥)دا ئەم پەندە :

خار نایەته ڕێی دڵپاك .

دوانی پێشتر بەئاشکرا دیارە پەندی میللی نین و هیی کورد نین .

یاخود ئەم پەنـدە کە لە لاپـەڕە (٢٢٣)دا نووسراوەتـەوە و ، دەق لە فارسییەوە کراوە بە کوردی :

دوشمنی دانا لە دۆستی نـادان باشـترە

فارسییەکەی ئەم پەندە ئەمەیە :

دشـمن دانـا کـه غـم جـان بـود
بهتـر ازان دوسـت کـه نـادان بـود

بەڵام لەگەڵ ئەم وردە ڕەخنانەشدا کتێبەکەی خاڵ تائێستا پوختترین کارێکی کۆکردنەوەی پەندی پێشیـنانە لە کوردستانا کرابێ و زۆرترین کەرەستەی تیا کۆکراوەتەوە .

دە ئۆردۆخانی جەلیل و دە جەلیلی جەلیلیش لە کتێبەکەی خۆیانـدا (پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی) لەبارەی (پەندی پێشـیـنان)ی خاڵەوە دواون و ئەڵێن :

« لە ساڵی ١٩٥٧دا کتێبێکی‌تر بە ناوی (پەندی پێشـیـنان)ەوە لە بەغدا چاپکرا ، کە زانای کورد و خاوەنی فەرهەنگی کوردی شێخ موحەممەدی خـاڵ نووسیویە . خاڵ لە کتێـبەکەیدا نزیکەی ١٣١٩ پەند و قسەی پێشینانی کوردی عێراقی کۆکردووەتەوە . ئەوانە بە دیالێکتی کرمانجیی خوارو قسە ئەکەن . هەروەها هەندێ پەند و قسەی نەستەقی ئەو کوردانەشی تیایە کە لە ئێران و سوریا و تورکیا و یەکێتیی سۆڤیەت (بەتایبەتی ئەرمینیا و گرجیا) بەشێوەی کرمانجیی ژوورو قسە ئەکەن .

« شێخ موحەممەدی خاڵ کتێبەکەی بە زمانی کوردی و تیپی عەرەبی چاپ کردووە و بە شێوەی تیپی هیجای عەرەبی پەندەکـانی ڕیز کردووە و

لە خوار هەر پەندێکەوە واتا و مەبەستی پەندەکەی لێکداوەتەوە بەجۆرێ کە هەمۆ خوێندەوارێ ئەتوانێ لێی تێبگات .

« خودانی کتێبی (پەندی پێشینان) ئەوەی دەرخستووە کە پەند و قسەی نەستەقی کوردێ واتەی جوانی باو و باپیرانە ، بیر و ژیریی هەمۆ میللەت و ، گەلێکی گرانبەهایە »[80] .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٥٧دا لە یەریڤانی پایتەختی کۆماری ئەرمەنستانی سۆڤیەتێ کتێبێك دەرچۆ بە ناو و نیشانی (فۆلکلۆرا کورمانجا) کە حاجی جندێ نۆسیوێ و ئامادەی کردبۆ [81] . ئەم کتێبە بە شێوەی کرمانجیی سەرۆ و بە تیپی لاتینیی کوردێ نۆسراوەتەوە و بەمجۆرەی خوارەوە بەش‌بەش کراوە :

پێشەکێ لاپەڕەیەك ، پاشان لە لاپەڕە (٥)ەوە تا لاپەڕە (١٦٠) داستان و سەرگوزەشتە ، لە لاپەڕە (١٦١)ەوە تا لاپەڕە (١٨٨) ئەفسانە و چیرۆك ، لە لاپەڕە (١٨٩)وە تا لاپەڕە (٢٢٤) گۆرانیی دڵداری و ئەڤین ، یا وەك خۆی ئەڵێ (کەلامەت حەز کردنە) ، لە لاپەڕە (٢٥٥)ەوە تا لاپەڕە (٢٤٨) گۆرانیی شایێ یا (کەلامە گۆڤانەدە) ، لە لاپەڕە (٢٨٣) شەوە تا لاپەڕە (٢٩٣) باسی فۆلکلۆری کوردیی پاش شۆڕشی ئۆکتۆبەر ئەکات .

ئەوەی پەیوەندی بە بابەتەکەی ئێمەوە هەیە ئەوەتە حاجی جندێ لەم کتێبەیدا ٣٧٠ پەند و قسەی نەستەقی لە هی کوردەکانی یەکێتیی سۆڤیەت،

(٨٠) ئۆردۆخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردێ ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ١٩ .

(٨١) حاجی جندێ ، فۆلکلۆرا کورمانجا ، یەریڤان ، ١٩٥٧ .

بە بێ لێکدانەوە و ڕوونکردنەوە بڵاو کردووەتەوە .

★ ★ ★

هەر لە ساڵی ١٩٥٧دا کتێبێك لە سوریا چاپکرا بە ناوی (گۆتنا پێشیا)وە . دانەری ئەم کتێبە ماموستا (جگەر خوێن)ە ، کە یەکێکە لە کوردە ڕۆشنبیرەکانی سوریا . ئەم کتێبە بە شێوەی کرمانجیی سەرو و بە تیپی لاتینی لەچاپدراوە [٨٢] .

کتێبی دووەم کە لە سوریا لەچاپدراوە کتێبی (تعریب حکم و امثال کردیة)یە کە ئەفسەری خانەنشین (جەمیل کەنە) لە ساڵی ١٩٥٨دا لە حەلەب بڵاوی کردووەتەوە . ئەم کتێبە بە تیپی عەرەبی و بە شێوەی کرمانجیی سەرو نوسراوەتەوە و پەندەکانیشی وەرگێڕراونەتە سەر زمانی عەرەبی و لێکدراونەتەوە [٨٣] .

دانەر نزیکەی ٣٠٠ پەند و قسەی نەستەقی کوردیی و پتر لە ٥٠ وتە و شیعروگۆرانیی جوانی میللیی کۆکردووەتەوە و لەم کتێبەیدا بڵاوی کردونەتەوە [٨٤] . هەندێك قسەی پڕمەعنا و بەجێیشی لەناو ئەمانەدا داناوە کە خۆی ڕێکیخستوون . دانەر لە سەرەتای کتێبەکەیدا ئەڵێ :

---

(٨٢) بەداخەوە ئەم کتێبەم لەبەردەستدا نەبوو تا زیاتری لەبارەوە بنوسم .

(٨٣) جمیل کنة ، تعریب حکم و امثال کردیة ، حلب ،١٩٥٨ .

(٨٤) لەناو ئەم وتە و شیعر و گورانیبە میللییانەدا دانەر سێ خشتەکییەکی بڵاو کردووەتەوە لە داوێنەوە لە سەری نوسیوە کەوا هی شاعیری کورد (حەمزۆ)یە و لە (قاموس الاعلام)ی (شمس‌الدین سامی)ی تورکی وەرگرتووە . ئەمە ئەو سێ خشتەکییەیە :

دنیا خانە و مانە
هەن چوونە ، هەن مانە
ای مانی ژی میڤانە

« هیی وایان هەیە لە منالیدا لە دایکم بیستووە ، هیی وایشیان هەیە لە گەڕانی سەردەمی لاویمدا لەناو کوردانا کۆم کردووەتەوە ، هیی وایشی هەیە خۆم داماناوە و نووسیومە کە لە لاپەڕە ٤٠ەوە دەست پێ ئەکات » .

بەڵام وەك لە خوێندنەوەی کتێبەکەوە دەرئەکەوێ وەنەبێ لە لاپەڕە ٤٠ بەولاوە هەمووی دەسکردی خۆی بێ . مەسەلەکە بەو جۆرەیە کە وتە دەسکردەکانی خۆی لە لاپەڕە ٤٠ بەولاوەدان . دیاریی نەکردنی وتە دەسکردەکانی دانەر خۆی لەناو تێکڕای پەندەکانا بووە بەهۆی کەمبوونەوە و هاتنە خوارەوەی پایەی کتێبەکەی مامۆستا جەمیل کەنە . تاقی کردنەوەی زبانی دانەر خۆی هەرچەند ڕاست و وردیش بێ و لەوانەبێ سبەینێ وەك پەند بچێتە زمانی گەلەوە و ببێ بە فۆلکلۆر ، بەڵام بۆ زۆری ئەمڕۆ پلەیەکی ئەوتۆی نییە .

ئێمەی کوردی عێراق بەزەحمەت ئەم وتە دەسکردانەمان لە پەندە ڕاستەقینەکان بۆ جوێ ئەکرێتەوە . کوردێکی سووریا چونکە شارەزای فۆلکلۆری میللیی خۆیەتی ، لەوانەیە بەئاسانی بتوانێ بزانێ پەندی ڕاستەقینە و دەسکردی دانەر لە یەك جوێ بکاتەوە . بەڵام بەشی بەحاڵی ئێمە وانییە . ئێمە ئەبێ یا سەرچاوەی تری فۆلکلۆری کوردی سووریامان لە بەردەستا بێ و بەوە تاڕادەیەك بتوانین دەست هەڵبەستەکانی دانەر و پەندە ڕاستەقینەکان لە یەك جوێ بکەینەوە ، یا بەراوردیان لەگەڵ پەندی ناوچەی ڕۆژاوای کوردستانی عێراق بکەین و بەوەش تاڕادەیەك ساغی کەینەوە کامەیان ڕاستەقینەیە و کامەیان دەستکردە .

=

ئێمەش لێی زیاد ئەکەین کەوا هەر ئەم سێ خشتەکیە لە دەستنووسە کوردییەکەی مانینەدەرانیشدا هەیە کە لە ١٧١١دا نووسراوەتەوە . ئیتر نازانین (حەمزۆ) خۆی دایناوە یا لە خەڵکی بیستووە .

زوربەی ئەو پەند و قسە نەستەقانەی لاپەڕە ٤٠ بەولاوەی کتێبەکەی مامۆستا جەمیل کەنە ئاوازێکی مۆسیقاییان هەیە و لە کورتە شیعری فۆلکلۆری ئەچن ، لەبەرئەوەی کە داڕشتنی پەندی میللی لە شێوەی شیعردا نیشانەیەکی کۆنە و ، لەبەر ئاسانیی لەبەرکردن و لەبیرنەچوونەوە زوربەی ئەدەبی کۆن لە شێوەی شیعردا بووە ـ ئەتوانین بڵێین ئەو پەندانەی لە شێوەی شیعردان ، کۆنن و دەستکرد نین .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٦١دا کتێبێکی فۆلکلۆری لەبارەی فۆلکلۆری کوردەوە دەرچوو بە ناوی (سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە) . ئەم کتێبە کۆمەڵێك لە مامۆستایانی سولەیمانی ئامادەیان کردبوو و لەلایەن نەقابەی مامۆستایانی عێراق ـ لقی هەولێرەوە بڵاوکرایەوە . ئەوەی لەم کتێبەدا پەیوەندی بە کاری ئێمەوە بێ ئەوەتە (١٠) پەندی پێشینانی تیا بڵاو کراوەتەوە [٨٥] .

هەر لە ساڵی ١٩٦١دا کتێبێك لە مۆسکۆ دەرچوو بە ناوی (پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی گەلانی ڕۆژهەڵات)ەوە . زانای کوردی سۆڤیەتی (قەناتی کوردۆ) و کوردناسی سۆڤیەتی م. ڕۆدینکۆ نزیکەی ٣٥٠ پەندی کوردییان بە کوردی و بە ڕوسی لەم کتێبەدا بڵاوکردووەتەوە [٨٦] .

---

(٨٥) لاپەڕە ٢٤ ، سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە ، لە بڵاوکراوەکانی نەقابەی مامۆستایان ، لقی هەولێر ، بەغدا ، چاپخانەی ئیرشاد ، ساڵی چاپی نەنوسراوە ، بەڵام لە ١٩٦١دا چاپکراوە .

(٨٦) ق. کوردۆ و م. ب. ڕۆدینکۆ ، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی گەلانی ڕۆژهەڵات ، ل ٣٣٠ ـ ٣٣٩ ، مۆسکۆ ١٩٦١ .

هەر لە ساڵی ١٩٦١دا مامۆستا موحەمەد تۆفیق وردێ بەشی دۆهەمی نامیلکەی (فۆلکلۆری کوردێ)ی بڵاو کردەوە . وردێ لە دوایی ئەم نامیلکەیەوە چەند پەندێکی کرمانجیی سەرۆی لەگەڵ واتاکانیان بە کرمانجیی خوارۆ بڵاو کردووەتەوە (٨٧) .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٦٥دا کوردناسی کوردی سۆڤیەتی لە ئامۆژگای زمانەوانیی یەکێتیی سۆڤیەت پڕۆفیسەر (چ. خ. بەکاییف) گەشتێکی بۆ ناو کوردەکانی ئازربایجان کرد و ماوەیەك لەناویاندا مایەوە . لەوگەشتەیدا کۆمەڵێ پەندی لە دەمی ئەو کوردانە بیست و لە چوارچێوەی پاشکۆی کتێبێکدا بە ناونیشانی (زمانی کوردەکانی ئازەربایجان) بڵاوی کردەوە(٨٨) .

ئەم کارەی پڕۆفیسەر بەکاییف بە یەکەمین کار ئەژمێرێ لە مەیدانی فۆلکلۆری کوردی ئازەربایجاندا .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٦٦دا کارگوزاری مەیدانی کوردۆلۆژێ لە سۆڤیەت (ت. ئەریستەڤا) کتێبێکی بەناوی (کوردەکانی پشت قەفقاز)ەوە نوسێ ، بەشێکی لێ تەرخان کردووە بۆ فۆلکلۆر و ئەدەبی کوردەکانی ئەم ناوچەیە. ت. ئەریستەڤا لەم کتێبەیدا لە پەند و قسەی نەستەقی کوردێ دواوە ، ئەڵێ:

(٨٧) موحەممەد تۆفیق وردێ ، فۆلکلۆری کوردێ ، بەشی دۆهەم ، ل ٦٧ ، بەغدا ، چاپخانەی (دار النضامن) ، ١٩٦١ .
وردێ لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانیشدا جاروبار پەندی پێشینانی بڵاو ئەکردەوە . بۆنمونە ، بڕوانە : گۆڤاری بەیان ، ژمارە ١ ، ل ١٢ ــ ١٣ .

(٨٨) چ. خ. بەکاییف ، زمانی کوردەکانی ئازەربایجان ، ل ١٧٦ ــ ١٧٨ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .

« لەناو پەندی پێشینان و قسەی نەستەقا ، مێژو و ژیان و خوورەوشتی گەلی کورد ئەبینرێ لەگەڵ پەیوەندیان بەمناڵیانەوە بەتایبەتی کورەکانیان ، هەروەها پەیوەندیان لەگەڵ گەورەکانیان و لەگەڵ ئافرەتیان کە خاوەن ماڵە و، بەرابەر بە هاوژێ و دراوسێیشیان »

ئەمەش نموونەیەك لـە پەنـدەكانی ئـەو كوردانـە ، لە ژوسییەوە وەرمان گێراونەتەوە سەر كوردێ :

ئافرەت کۆڵەکەی ماڵە
ئافرەتی شەرمن شارێ دێنێ ، پیاوی شەرمن بزنێ دێنێ
ئەوی بەدوای هاوژێی بێ گەردا بگەرێ ، بێ هاوژێ ئەمێنێتەوە
ئازارێکی ناخۆش باشترە لە دراوسێی خراپ [89]

★ ★ ★

لە سالی ١٩٦٧دا مامۆستـا سـاجید ئـاوارە كتێبێكـی بـە ناوی (لێكۆلینەوەی ئەدەبی نوێی كورد) بلاو كردەوە . مامۆستا ئاوارە بەشێكی ئەم كتێبەی [90] بۆ (كورد و فۆلكلـۆر) تەرخـان كردووە . لەمبەشەیدا كورتە باسێكی بۆ ناساندنی پەندی پێشـینان نوسـیوە و هەنـدێ ژۆن كردنەوەی لەبابەت پەندەكانەوە لەژوی وێنە و ژوخسارەوە داوە بەدەستەوە و كردوێی بە سێ بەشەوە :

« ١ ــ ژستەیان كورت بێ
٢ ــ چەند دێرە هۆنراوەن

(٨٩) ت . ف . ئەریستەفا ، كوردەكانی پشـت قەفقاس ، ل ١٩٢ ، مۆسكۆ ١٩٦٦ .
(٩٠) ئاوارە ، لێكۆلینەوەی ئەدەبی نوێی كورد ، ل ٧٦ ــ ٨٥ ، سـلێمانی ، چاپخانەی ژین ، ١٩٦٧ .

٣ ــ لە چەشنی پرسیاردان »[٩١]

وەك دەریش ئەكەوێ ، لە مەیدانی ڕوون کردنەوەی خاسیەتەکانی پەندی پێشینانداپە ، ئاوارە ئەڵێ :

« لەئەنجامیشا بۆمان ڕوون ئەبێتەوە کە :

١ ــ نەناسراویی خاوەنەکانیان

٢ ــ چەند سەرێکی ژیانی کوردەوارییمان بۆ دەرئەخەن

٣ ــ پەندەکان تاك تاکن »[٩٢]

مامۆستا ئاوارە پەیی بە ڕاستیەکی گرنگ بردووە کە ئەڵێ : «زەحمەتە بتوانین خاوەنەکانیان بدۆزینەوە ، لەبەر نەبوونی سەرچاوانی مێژوویی و دەقەکانی ئەدەبی ، بەڵام کاتی وتنەکەی ، ئەتوانین لە مانای پەندەکانەوە بزانین »[٩٣]

ئەمە شتێکی ورد و ڕاستە کە دانەر ئەیڵێ . ناوەڕۆکی کاری ئەدەبی شەقڵی ئەو بارە کۆمەڵایەتییەی پێوەیە کە تیا وتراوە ، بەڵام بەتێکڕایی . ئەتوانین بزانین هیی چ قۆناغێکە . لەوانەشە بەش بەحاڵی هەندێکی بتوانین بڵێین هیی چ سەردەمێکە .

بەڵام بەداخەوە مامۆستا نەیتوانیوە ئەو بناغە ڕاستەی داینا ، بەسەر پەندی کوردییدا بەرێ و تیا کەوتووەتە هەڵەیەکی مێژوویی و زانستییەوە .

(٩١) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٩ . تێکستی نوسراوەکانی مامۆستا ئاوارەمان وەك خۆی وەرگرتووە و خۆمان بە ڕاست کردنەوەی هەڵەکانی داڕشتنی ڕێزمانییانەوە خەریك نەکردووە .

(٩٢) سەرچاوەی پێشوو ، هەمان لاپەڕە .

(٩٣) سەرچاوەی پێشوو ، هەمان لاپەڕە .

مامۆستا ئەڵێ : « کە لەکاتی پەیابوونی چاندنی کشتوکاڵ پەیوەندی ئابووریی نوێ پەیدابوو ، لەگەڵ ژژنێکی نوێ ، کە ئەویش ژژنی دەرەبەگایەتییە . (ئاش و ئاغا و زۆرداریی) . ئەم وشانە لە نەریتی ئەو ژژنەن ، وە زۆرترینی پەندەکان بپشکنین و لێی بکۆڵینەوە هیچ بەڵگەیەك نادەن بەدەستەوە کە پێش ئەم قۆناغە پەیدا بوبن . لەبەر ئەوە پەندی پێشینان لە قۆناغی دەرەبەگایەتییەوە داهات »[٩٤] .

ڕاستەکەی تەنها بەڵگەیەك بەدەستی نوسەرەوە بێ بۆ گێڕانەوەی پەندی پێشینان بۆ قۆناغی دەرەبەگی ، ئەگەر هەر ئەوەبێ کە قۆناغی دەرەبەگی درێژترین قۆناغی ژیانی شارستانەتیی کورد بووە . ئەگینا ، نە پەیدابوونی کشتوکاڵ هیی سەردەمی دەرەبەگییە و ، نە بەڵگە هەیە کەوا ئاش لە سەردەمی دەرەبەگیدا داهاتووە و نە زۆرداریش لە دەرەبەگییەوە دەست پێئەکا . لێرەدا مەیدانی لێکۆڵینەوەی مێژووی ئادەمزادی کۆنمان نییە ، ئەگینا دۆزینەوەی کشتوکاڵ بەپێی ژێ و شوێنی قۆناغە کۆمەلایەتییەکان لەوانەیە بەر لە سەردەمی کۆیلەیەتی و دابەشبوونی کۆمەلیش بوبێ و ، زۆرداریش هەرچەند لەگەڵ چەوساندنەوەدا دەستی پێ کردووە ، کە پێش دەرەبەگییە ، ئێستاش هەیە و تا دێرزەمانیش ئەمێنێ و ، تەنها وشەی (ئاغا) ئێستا بە دەرەبەگ ئەوترێ و دوور نیە پێشتر بە خاوەن کۆیلەش وترابێ .

ئەو نموونانەی دانەر هێناونیەتەوە بۆ پێسەلماندنی قسەکانی ، نابن بە بەڵگە . « ئاشی بە وشکی ئەگەڕێ » واتە : فلان کەس پیاوێکی ئەوەندە بە دەسەلاتە شتی نەشیاوی پێئەکرێ ، ئیتر لە هەر قۆناغێکا بێ . « دار و بەرد

(٩٤) سەرچاوەی پێشو ، ل ٧٩ ــ ٨٠ .

گوێی هەیە » کە واتەگەیەنێ کەس متمانە ناکا شتێکی پێچەوانــەی ڕژێم بڵێ ، پتر بۆ سەردەمێك دەستئەدا کــە دەزگایەکی بــە کــاری خەفیە و خەفیەکاریێ هەبێ کە زیاتر شتی‌وا لە ڕژێمی دەرەبەگیدا نیــە . « ئەوەی ئەیچێنێ ، ئەیدۆرێتەوە » زیاتر بۆ بیروبــاوەڕی ڕژێمێکــی سۆشیالیستی دەست ئەدا و خۆی واتایەکی ئینــسانیی هەیە . هەروەها « نــان بۆ نانەوا و گۆشت بۆ قەسـاب »یش بۆ ســەردەمێك ئــەگونجێ کــە پلەیەکی بەرزی ڕێکوپێکی شارستانەتی هەبێ .

مامۆستا ئاوارە هەوڵی داوە هەندێ تەفــسیری فەلسەفی بۆ خاسیەتەکانی پەندی کوردیی بدۆزێتەوە . ڕاستەکەی ئەم کارە کــارێکی زۆر بەبایەخ و ڕێبازێکی شارستانیانەیە ، بەڵام بەداخەوە زۆر جار باش بۆی نەچوە ، وەك لەپێشەوە ڕۆنمان کردەوە و وەك نمونەی‌تریش کە مەودای لێدوانیمان نیە .

ڕاستەکەی پەندی کوردیی هەمو ڕووەکانی ژیانی گەلی گرتووەتەوە ، ورە بەردان ، خۆڕاگرتن ، سەر شۆڕکردن ، بەربەرەکانێ ، خزمەتگوزاریێ بۆ کۆمەڵ ، خۆپەرستی ، بیر و باوەڕی کۆنەپەرست و ڕژیو ، بیر و باوەڕی نوێ . بەکورتی وەك چۆن ژیانی کۆمەڵ گــەلێ ڕۆی جیاجیای بەخۆیەوە دیوە و ئەیبینێ ، پەندەکانیش هەر وان .

نوســەر هەڵەیەکی مێژوییشی هەیە کــە ئەوەتــە نوســیویە (هەزار بێژو پەنــد)ەکەی‌مەعروف جیــاووك لە ١٩٤٨دا لەچــاپ دراوە[٩٥]، کە ڕاستەکەی ئەوەیە لە ١٩٣٨دا لەچاپ‌دراوە ، وەك پێشتر باسمانکرد .

★ ★ ★

(٩٥) سەرچاوەی پێشــو ، ل ٨٢

لە ساڵی ١٩٦٩ ــ ١٩٧٠یشدا دە ئۆردۆخانی جەلیل دۆ کتێبی بچۆکی پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیی ، بە تیپی لاتینی و شێوەی کرمانجیی سەرۆ لە یەریڤان چاپ کرد (٩٦) .

هەر لە ساڵی ١٩٦٩دا مامۆستا عوسمان شارباژێری لەژێر ناوی (گوڵشەن)دا هەزار و یەك پەند و قسەی نەستەق و بەتوێکڵی لەچاپدا . دانەر ئەم پەند و قسانەی بە تیپی ئەبجەد ڕیز کردووە و لە زمانی ئینگلیزی و ئەلمانی و عەرەبی و تورکی و فەرەنسی و ڕۆسییەوە ـــلەڕێگای عەرەبییەوەـــ کردوونی بە کوردی و چەند پەند و قسەیەکی نەستەقی کوردیشی خستۆتە تەك .

دانەر هەوڵی ئەوەی داوە ئیپاتی بکا کە گەلێ پەندی گەلانی جیاجیا لە یەك ئەچن و بۆ ئەمە چەند نمۆنەیەکی کوردیی هێناوەتەوە و لەگەڵ پەندی گەلانیترا بەراوردی کردوون (٩٧) .

ئەو گلەییەی تێکڕا لەم کتێبەی مامۆستا شارباژێری ئەکرێ ئەوەتە ناوی (پەند)ی لێناوە . پەند لە کوردیدا بەو قسە بەمەعنایە ئەوترێ کە هەمیشە بۆ پتەوکردنی قسە یا بۆ ڕۆنکردنەوەی بابەتێك یا وەك دەرخستنی تاقیکراوەیەکی میللی ، وەك خۆی بکرێتە چێشتەوە ، ئەهێنرێتە ناوەوە و ئەوترێ و مەرجە خاوەنی دیار نەبێ ، ئەگینا ئەبێ بە (فەرمۆدە) و ، (پەند)ەکانی شارباژێریش تێکڕا لە جۆری فەرمۆدەن . تەنها ئەوەندە هەیە

(٩٦) دۆ کتێبی باسکراو بەو تیپە لاتینییە تازەیە نوسراون کە ڕۆژنامەی (ڕیاتازە)ی پێ ئەنوسرێ . پەندەکان لەم دۆ کتێبەدا تەنها ڕیز کراون و هیچ لێکدانەوە و لەسەرنوسینێکیان لەگەڵ نییە .

(٩٧) عثمان شارباژێری ، گوڵشەن ، کەرکوك ، چاپخانەی شیمال ، ١٩٦٩ ، ل ٧ ــ ٨

زۆر ڕێی تێئەچێ بنیادەمێکی ناسراو و فامیدە لە سەردەمێکا قسەیەك بکا و قسەکەی بکەوێتە سەر زاری خەڵك و بەدرێژایی ساڵ ناوی ئەو بنیادەمە خۆی کوێر ببێتەوە و قسەکەی لەناو میللەتدا بژێ و ببێ بە پەند . دوور نییە زۆر لە پەندەکانی ئێمەیش لەمچەشنە بن . بەڵام ئەمە زۆری جیایە لەوەی قسەیەك ڕەق بزانرێ خاوەنەکەی کێیە ، بکرێ بە پەند .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٧٠یشدا د. عیززەددین موستەفا ڕەسوڵ کتێبێکی بە ناوی (ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ــ لێکۆڵینەوە)وە دەرکرد . لە لاپەڕە (٧٧)ەوە تا لاپەڕە (١١٨)ی ئەم کتێبە تەرخانە بۆ پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی . بەم جۆرە ئەم کارەی د. عیززەددین موستەفا فراوانترین کارێکە لە کوردستان خۆیدا کرابێ لەبارەی پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردییەوە .

دانەر لە کتێبەکەیدا پەندی پێشینانی بەمجۆرە ناساندووە کەوا « بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەڵك »ە . « ئەڵقەی ڕاستەقینە و لەکاری ڕەوشت و خووە . هەمۆ ڕاستییەك ، هەمۆ ڕووداوێکی ژیانی ئادەمیزاد ، هەمۆ کردارێك چاك یا خراپ ، هەمۆ گەیشتنە ئەنجامێك کە میللەت گەیشتبێتێ ، دەربارەی هەرچییەك بێت ، ئەچێتە تەرازۆی پەندی پێشینانەوە [٩٨] » .

لەبارەی ڕوخساریشەوە بەمجۆرە پەندی پێشینان ئەناسێنێ کەوا « ڕستە و وتەیەکی کورتە ، مانایەکی فراوان و قووڵی تیایە [٩٩] » . « زۆر

(٩٨) د. عیززەددین موستەفا ڕەسوڵ ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٠ ، چاپخانەی (دار الجاحظ) ، ل ٧٨ .
(٩٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٩ .

جار ڕاستە و ڕاست ئەنجامێك ئەدا بەدەستەوە [100] » یا « یەکسەر مانا نادەن بەدەستەوە و ئەبێ لە قسەکە ورد ببیتەوە و بگەیتە مەبەس [101] » . « زۆر جار ئەبێ کە پەندی پێشینان هۆنراوە [102] » . « زۆر جاریش هۆنراو نییە،بەلام دو بەشە کۆتاییان بە سەجعێکی یەك قافیە دێتەوە[103]».

دە عیزەددین باسی ئەوەش ئەکا کە « پەندی پێشینان هەروەك خۆی لە ڕیزی فۆلکلۆردا شتێکی تایبەتییە ، هەروەها لەگەڵ خۆیدا بەشێکی‌تری فۆلکلۆر ئەهێنێتە کایەوە کە کورتە چیرۆکە [104] » و لەبارەی ئەو جۆرە پەندانەوە ئەدوێ کە لەسەر بناغەی ڕوداوێك پەیدا بوون و ئەڵێ « دۆزینەوەی سەرچاوە و چیرۆکی هەمو پەندێکی کوردی ئەرکێکی گرانە [105] » .

دە عیزەددین ئیشارەت بۆئەوەش ئەکا کە لە زۆر پەندی پێشیناندا هاوبەشی لەنێوان گەلێ گەلدا هەیە و ئەڵێ « گەر بە وردی لێی‌بکۆلینەوە ئەبینین بەشێکی زۆر لە پەندەکانی گەلانی ڕۆژهەلات هاوبەشن و لەیەك‌ئەچن [106] » و هۆی ئەوە ، وەك ئێمەش پێشان وتمان ، ئەگێڕێتەوە بۆئەوە « کەوا ژیانی ئەم گەلانە لە زۆر دیمەندا لەیەك‌ئەچن [107] » و گەلێ نمونەی لە پەندی کوردی و گەلانی دراوسێ بۆ ئەم بابەتە باس کردووە .

(١٠٠) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .
(١٠١) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .
(١٠٢) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .
(١٠٣) سەرچاوەی پێشو ، ل ٨٠ .
(١٠٤) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .
(١٠٥) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .
(١٠٦) سەرچاوەی پێشو ، ل ٨١
(١٠٧) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .

بەم‌بۆنەیەوە باسی جیاوازی و لە هەمان‌کاتا لەیەکچوونی پەندە کوردییەکانی کردووە کە ناوەڕۆکیان یەکە و بەهۆی جیاوازیی دیالێکتەوە جیایان تێکەوتووە و ، گەلێ نموونەی بۆ ئەم جیاوازی و یەکێتییانە هێناوەتەوە [١٠٨] .

د. عیززەددین باسی ئەوەش ئەکا کە وشەی بێگانە زۆر جار کەوتووەتە پەندی کوردییەوە ، بەڵام ئەڵێ « لەگەڵ ئەوەشدا پەندی پێشینانی کوردی ، وەك پەندی گەلانی‌تر نرخ و بایەخی گەورەی لە زمانەکەیدایە ، واتە نموونەیەکی کوردیی پەتی و سادەیە [١٠٩] » و گەلێ نموونەی بۆ ئەم قسەیەی هێناوەتەوە . باسی ئەو پەندانەش ئەکا کە پەیوەندیان بە ڕووداوێکی مێژوویییەوە هەیە و ئەرکی ڕاستکردنەوەی هۆی داهاتنی ئەو پەندانە ئەخاتە سەر مێژوونوس [١١٠] .

باسی پەندی کۆمەڵایەتی و بەتایبەتی پەندی سەبارەت بە خێزان و ئافرەت و مێوانداری و دڵی دۆست و ئاسیاو و دراوسێ ڕاگرتنیشی کردووە[١١١] . لە پەندی ئایینی و ئەفسانەیی دواوە [١١٢] و ڕەنگدانەوەی دەوری کولتووری عەرەبی لەناو پەندی کوردیدا باس‌کردووە[١١٣] و ، بایەخی بەو پەندانە داوە کە مرۆڤ ئەخەنە سەر ڕێگای خەبات و سەرشۆڕ نەکردن و ڕەوشتی بەرز [١١٤] و بەدرێژی لەو پەندانە دواوە کە فەلسەفەی ژیانیان تیا

(١٠٨) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٢ — ٨٣
(١٠٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٤
(١١٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٥
(١١١) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٩٠ و ١٠٤ — ١٠٥
(١١٢) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٩١
(١١٣) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٩١
(١١٤) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٩٥ — ١١٠

دەربڕراوە[115] و لە گەلێ بابەتی‌تری ناوەڕۆکی پەندی پێشینان کۆڵیوەتەوە و بۆ هەموی نمونەی هێناوەتەوە •

لەم کورتە پیشاندانەوە ئەتوانین بڵێین کارەکەی د• عیززەددین لە ڕوی لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینانی کوردییەوە باشترین کاری زانیاریشە لەم مەیدانەدا لە کوردستانی عێراقدا کرابێ • کارێکی سەرکەوتووە و توانیوە زمانی کوردەواری ، لە هەمو سەرێکیەوە لە ڕێگای لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینانەوە ، بخاتەڕو •

د• عیززەددین لەم‌کارەیدا ، یەك لەدوای یەك نمونەکانی گێڕاوەتەوە سەر سەرچاوەی لەچاپ‌دراو و دەستنوس • گرنگترین سەرچاوەی پەندی د• عیززەددین چاپی یەکەمی پەندی پێشینانی خاڵ و ئەو کۆمەڵە پەندانەیە کە مامۆستا موحەممەدی مەلا کەریم کۆی کردۆتەوە و خستونیەتە بەردەستی بۆ کەڵك لێ وەرگرتنان[116] •

بەڵام ، وەك هەر کارێکی‌تر کە بکرێ ، کارەکەی د• عیززەددینیش خاڵی نییە لە هەندێ ناتەواوێ • ئەوەی من بمەوێ لێرەدا لێی بدوێم ، بەر لە هەرچێ ، مەسەلەی تێکەڵی یەك کردن و سەر لێ دەرنەکردنی پەندی پێشینان و قسەی‌نەستەقە • ڕاستەکەی (پەند) و (قسەی نەستەق) و (درکە ـ کینایە) و (حیکمە) و ئەمانە ، کێشەیەکی زۆریان لەسەرە کە

(115) سەرچاوەی پێشو ، ل ١١٠ ـ ١١٣
(116) پاشان ئەم پەندە دەستنوسانەی مامۆستا موحەممەدی مەلا کەریم بۆن بە سەرچاوەیەکی گرنگی چاپی دوهەمی کتێبی پەندی پێشینانی خاڵیش• (بڕوانە : شێخ موحەممەدی خاڵ ، پەندی پێشینان ، سولەیمانێ ، چاپخانەی کامەرانێ ، ١٩٧٠ ، چاپی دوهەم ، ل ٩ ـ ١١٠) • ئێستاش ئەم پەندانە لە بەردەستی مندان و لە کاری ئامادەکردنی بڕوانامەکەمدا ، وەك سەرچاوەیەك کەڵکیان لێ وەرئەگرم •

چۆن سنورێكیوایان لەنێواندا دانێن لەیەكیان جیا بكاتـەوە و ناتـوانن زانایان نەگەیشتۆنەتە ڕایەكیوا بتوانن بەگوێرەی ئەو ڕایـە هەركام لەم بەشانە بەتەواوی لەوانی كە جیا بكرێتەوە ، ئێرەش جێگـەی درێژە دان نییە بەمبابەتە ، ئەوەی ئەمەوێ بڵێم ئـەوەتە كـە د. عیززەددینیش وەك گەلێكیتر مەسەلەكەی لێ ئاڵۆز بووە ، بۆ نموونە لەكاتێكا ئـەڵێ « پەندی پێشـینان لە ناوەرۆكدا لە قـەی نەستەقەوە نزیكە . بـەڵام هیچیان ناتوانن جێگەی ئەویتریان بگرنەوە ⁽¹¹⁷⁾ » كە ئەمە دیوارێكی ئەستور لە نێوانی هەردوو جۆردا دائەنێ و ، زیاد لەوەش ئەڵێ « قـەی نەستەق كەمتر مەبەست ئەدا بەدەستەوە ⁽¹¹⁸⁾ » واتە بەپێچەوانەی پەنـدی پێشـینانەوە ، ئەوەندەی پێ ناچێ ئەگەڕێتەوە ئەڵێ « پەندی پێشـینان ، یا قـەی نەسـتەق ، ڕسـتە وتەیەكی كورتە ، مانایەكی فراوان و قوڵی تیایە ⁽¹¹⁹⁾ » واتـە كردنیەوە بە یەك ، دیـسان دێ جیایان ئەكاتەوە و ئەڵێ « پەندی پێشـینان زۆرجار ڕاستە و ڕاست ئەنجامێك ئەدا بەدەسـتەوە ⁽¹²⁰⁾ » ، گوورج جارێكیكەش ئەیانكاتەوە بە یەك و ئەڵێ : « پەندی پێشـینان و قـەی نەستەق بە زۆرتر قـەی گەلە و خاوەنەكەی دیار نییە ⁽¹²¹⁾ » دوایی هەمو قسەكەی لەسەر بناغەی دوێن لە پەندی پێشینان ئەڕوا كە یا واتە قسەی نەستەقی پشتگوێ خستـووە ، یا هەردوو جۆرەكەی كردوە بە یەك ، ئەمە بە ڕای من ناتەواویەكی گەورەیە و هەرچۆن بووە ئەبێ دانەر سنوری یەكگرتنەوە و لێك جویێ بوونەوەی هەردوو

(۱۱۷) د. عیززەددین موسـتەفا ڕەسوڵ ، لێـكۆڵینەوەی فۆلكلۆری كورد ، بەغدا ، چاپخانەی (دار الجاحظ) ، ۱۹۷۰ ، ل ۷۸ .

(۱۱۸) سـەرچاوەی پێشـو ، ل ۷۹

(۱۱۹) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .

(۱۲۰) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .

(۱۲۱) سەرچاوەی پێشو ، هەمان لاپەڕە .

جۆرەکەی ڕوون کردایەتەوە و لەسەر ئەو بناغەیە بڕۆیشتایە •

د• عیزەددین کە لەبارەی کتێبەکەی مامۆستا شاوەیسەوە دواوە ، ژمارەی پەندەکانی بە ٦٠٣ پەند داناوە [١٢٢] ، بەلام ژمارەی پەندەکان خۆیان ٦١٣ن و وەك ئێمەش لێی‌کۆلیوینەتەوە ٦١٢ن چونکە پەندێکیان دووجار وتراوەتەوە [١٢٣] •

لەبارەی (هەزار بێژ و پەند)ەکەی مامۆستا مەعرۆف جیاووکیشەوە ئەڵێ « هەزار پەندی پێشینانی کوردیی لەسەر پەیڕەوی تیپی هیجا کۆکردووەتەوە » [١٢٤] • بەلام ئەوەی ڕاستی بێ ، وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە زۆر کەم لە « پەند »ەکانی کتێبەکەی جیاووك پەندی کوردین و زوربەی هەرە زۆریان وتەی بێگانەن و تەنانەت خاوەن کتێب خۆیشی دانی بەمڕاستیەدا ئەنێت و ئەبێ د• عیزەددینیش ئەمەی پشت‌گوێ نەخستایە •

د• عیزەددین لە پێشەکیی باسی پەندی پێشینانداا باسی ئەو کەسانەی کردووە کە تائێستا لە پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیی کۆلیونەتەوە و کۆیان‌کردۆتەوە • بەلام ناوی ئەو کتێبانەی نەبردووە کە لە یەکێتیی سۆڤیەتدا بڵاو کراونەتەوە کە دیارە خۆیشی ئاگای لێیان هەیە • لە سەرێکی کەشەوە تەنها ئەو پەندانەی بەکارهێناوە کە لە کرمانجیی خوارۆدا بەکاردێن ، لەگەڵ ئەوەشدا کە خۆی یەکێکە لەو ڕۆشنبیرانەی کرمانجیی خوارۆ کە شارەزای دیالێکتی کرمانجیی سەرۆن •

---

(١٢٢) سەرچاوەی پێشو ، ل ٧٧ .

(١٢٣) بڕوانە : بەراوێزی ژمارە (٢١) .

(١٢٤) د. عیزەددین موستەفا ڕەسوڵ . ئەدەبی فۆلکلۆری کورد ، بەغدا ، چاپخانەی (دار الجاحظ) ، ١٩٧٠ ، ل ٧٧

د. عیززەددین لەبارەی جۆری دارشتنی پەندی پێشینانی کوردییەوە ئەڵێ : « زۆر جاریش هەیە پەندی پێشینان هۆنراو نییە . بەڵام دوو بەشە و کۆتاییشیان بە « سەجع »ێکی یەك قافیە دێتەوە . وەك ئەڵێ :

تەمەڵ ئەڵێ هەمووی ئەخۆم
دوایێ ئەڵێ چیم‌کرد بە خۆم

یاخود ئەڵێ :

حەوتی بەرێ لە باوان
سورمەی نابڕێ لە چاوان» (١٢٥)

وا دیمان د. عیززەددین ئەم پەندانەی ، بەپێی بەڵگـە و قسەکانی سەرەوە ، بە هۆنراو دانەنا . بەڵام ئەگەر بێتو ئەم نموونانە بخەینە ناو کێشەوە ئەبینین هەموو مەرجێکی هۆنراویان تیایە . جاری لەزۆری بەش‌بەش کردنی هەر نیوە دێڕێکەوە ، ئەبینین پەندی یەکەم دوو نیوە دێڕە و هەر نیوە دێڕێکی بریتییە لە (٨) بڕگە و لەزۆری قافیەشەوە ئاخریان جووتە : ئەخۆم ــ بە خۆم . پەندی دووەمیش هەروا دوو نیوەیە و هەر نیوەی (٧) بڕگەیە و ئاخریشیان جووتە : باوان ــ چاوان .

کە باسی خاتوو ڤ. ئەریستەڤای ڕنـە توسەری سۆڤیەتیش ئەکا کە دەربارەی حیکایەتی میللی و پەندی پێشینانی کوردی دواوە ، نـاوی ئەو سەرچاوەیە نابا کە ئەو ئافرەتە نووسیویە و ئەم لێیەوەی وەرگرتووە(١٢٦) .

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٧٠یشدا ماموستا جەمـال بابـان وتارێکی لە (دەفتەری کوردەواری)دا بڵاو کردەوە لەژێر ناوونیشانی (قسە هەزارە دوانی بەکارە ــ

(١٢٥) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٠
(١٢٦) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٠

لێکۆلینەوەیەکی پەندی پێشینان)دا [١٢٧] • نوسەر لێکۆلینەوەکەی بەسەر ئەم بابەتانەدا دابەش کردووە :

تەعریفی پەندی پێشینان
کورتیی پەندی پێشینان
پەندی پێشینان جێماوێکی کۆنە
پەندی پێشینان لە بیروباوەڕی گەلەوە هەلقولاوە
پەندی پێشینان لەئەنجامی تاقی کردنەوەو بەراوردەوە هەلقولاوە
کێ تائێستا لە پەندی پێشینان دواوە ؟
پەندەکانی پێشینان ئەبن بە چەند بەشەوە ؟

نوسەر بەپێی ئەم دابەش کردنەی سەرەوە لە پەندی پێشینان دواوە و ، گەلێ لەو فاکتانەی وتوەتەوە کە توژەرەوەکانی فۆلکلۆر و توێانە و نەتوەی بۆ ڕاستیی قسەکانی بە پەندی کوردیێ هێناوەتەوە • ئیشارەتی بۆ ئەوە کردووە کە زۆر لە پەندەکان « بە زمان ئاژاڵ یا بێ گیانەوە وتراون ، کەچێ هەر لە ناخی دەروونی ئادەمزادەوە دەرچوون » [١٢٨] •

لە باسی (کێ تائێستا لە پەندی پێشینان دواوە ؟)دا ، ئەوانەی کردووە بە سێ تاقم (١) ڕۆژاواییەکان (٢) نوسەرەکانی لای خۆمان کە پەندیان کۆکردووەتەوە (٣) ئەوانەی بە کتێب یا بە وتـار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانا لەسەر پەندی پێشینانیان نوسیوە و ناوی ئەوانەی هێناوە ، کـە ئەوەندەی خۆی ئاگای لێ بێ تا ئەوکاتە لەم بابەتەیان نوسیوە •

چاوێکی سەرپێیی بە مێژوی سیاسیێ و کۆمەلایەتیی کوردستانا گێڕاوە وەك بلێی بیەوێ لە سەرچاوەی پێکهاتنی یەکـە یەکەی یـا بـەش بەشی

---

(١٢٧) دەفتەری کوردەواری ، بەرگی یەکەم ، بەغدا ، کانونی دوەمی ١٩٧٠ ، ل ٦٢ — ٨٤ .

(١٢٨) سەرچاوەی پێشو • ل ٦٦ .

پەندەکان بگەڕێ و ، دیارە ئەمە ڕێ و شوێنێکی زانستیانەیە ئەگەر نووسەر بۆی بکرێ بە باشی بۆی بڕوا . لێرەوەیە پەندی کوردیی بەگوێرەی بابەت دابەش کردووە و ڕەخنەی لە شێوەی دابەش کردنی پەند بەگوێرەی یەکەم پیت گرتووە .. هەر بۆیەش کتێبەکەی شاوەیسی لــە سەرچاوەی‌تر زیاتر پەسەند کردووە . لەگەڵ دابەشکردنی پەنــدا بەگوێرەی بابــەت نموونەشی هێناوەتەوە . ژمارەی ئەو پەندانەی نووسەر هێناونیەتەوە (٢٥٢) پەندە .

لە وتارەکەی مامۆستا باباندا وردە هەڵەیەکیش ئەبینرێ پێویــستی بە پیاچوونەوەیە . گرنگترینی ئەو هەڵانە ئەوەیە مامۆستا لای‌وایە ئەگەر پەند « بەتایبەتی هیی کۆمەڵێك یا دەستەیەك یا چینێك » بێ نابێ بە فۆلکلۆر . خۆ دیارە پەندیش فۆلکلۆرە ، کەواتە « کەلەپوور و جیناوی هەموو گەلە ، بە دەوڵەمەند و هەژار و جووتیار و کرێکار ، خوێندەوار و نەخوێندەوار ، پیر و جوان ، ژن و پیــاو ، کوڕ و کچ ، پاشــا و وەزیر ، کــە ئــەم پەندانەیان وتووە »[١٢٩] . پێشــان ، تائێستا کەس نەیوتووە فۆلکلۆر ئەبێ هیی هەموو گەڵ بێ و نابێ هیی تەنها کۆمەڵێك‌یاچینێك بــێ . ڕاســتە لــە هەرکام لە بەشەکانی فۆلکلۆردا ، فۆلکلۆری‌وا هەیە ، هیی هەموو گەلــە و هەرکام لە چینەکانی کۆمەڵ بۆ سوودی خۆی مەعنــای لێ‌ئەداتەوە ، بەلام لەگەڵ ئەو ڕاستییەشدا زوربەی فۆلکلۆر هیی هەموو گــەل نییــە . هەر ســەرێك لە سەرەکانی ژیان فۆلکلۆری تایبەتیی خۆی هەیە و ، گەلێ سەری ژیانیش هیی چین و کۆمەڵی تــایبەتیی کۆمەڵن . ســەرەڕای ئەوەش پەنــدی پێشــان هەڵوێستە ، باری سەرنجە . هەڵوێست و باری سەرنجی تێکڕای گەلیش لە کەم بابەتدا یەك‌ئەگرێتەوە .

(١٢٩) ســەرچاوەی پێشــوو ، هەمان لاپەڕە .

مامۆستا پەندی پێشینانی واداوەتە قەلەم کە «نەنوسراوە،واتە نازانری کێ وتویەتی .. هەر ئەمەشە کـە لە قسەی نەسـتەقی جیـا ئەکاتەوە کە خاوەنەکانیان دیار و ناسـراون »[130] . بەلام لـەڕاستیدا وەنەبێ هەمو قـەیەکی نەستەق خاوەنەکەی دیار و ناسراو بێ و زوربەی قـەی نەستەقی کوردێ خاوەنی نەناسراوە . لە سەرەتای ئـەم وتارەدا بـەدرێژێ لەمبابەتە دواین و پێویست ناکا بگەڕێینەوە سەری .

هەر لە ١٩٧٠دا کچـە نوسـەر و شـاعیری کورد خورشـیدە بابان کتێبۆلکەیەکی بە ناوی (تیشك)ەوە دەرکرد . لـەو بابەتە جیاجیایانەدا ئەم کچە لە کتێبەکەیدا کۆی کردبۆنەوە (٤٠) پەند و قسەی نەستەقی کوردیشی جێ کردبوەوە، شایانی وتنە پەندەکانی ئەم کتێبە هەمو لە پەندە ڕەسەنەکانن و لە ناخی ژیانی کوردوارییەوە هەلقولاون[131]

لە هەمان سالدا د. جەمـال نەبەزیش لەژێر ناوی (پەندی پێشینان و قـەی نەستەق لە کوردستانا) کتێبێکی لە ئەلمانیاوە بلاو کردەوە . مامۆستا، لەبەر ڕۆناکیی ڕێ و شوێنی زانستدا لە ڕۆی فۆرم و ناوەڕۆکەوە لە پەندی پێشـینان دواوە . پێشـەکییەکی بە ئەلمانی بۆ کتێبەکەی نوسیوە و بابەتەکانی کتێبەکەی بەمجۆرە دابـەش کردووە : ڕاسـتی ، میـوانداری ، بەخیلی ، ڕەزیلی ، خۆشەویستی و بـاوەڕ ، هاوکاری و یـەکێتی ، ئـاین و باوەڕ ، لوتبەرزی ، ڕەخنە لە ئاین ، ئافرەت ، خۆشـەویـستی نیشتمان ، تەنیایی ، شێوەی ژیانی کورد[132] .

(١٣٠) سـەرچاوەی پێشو ، ل ٦٤ .

(١٣١) خورشیدە بابان ، تیشك ، سلێمانی ، چاپخانەی کامەران ١٩٧٠ .

(١٣٢) د. جەمال نەبەز ، پەندی پێشینان و قـەی نەستەق لە کوردستانەوە، بەرلین ١٩٧٠ .

مامۆستا تێکستی پەندەکانی ، لەدوایی کتێبەکەیەوە ، بەکوردیش نوسیوەتەوە بە تیپی لاتینی و ڕیزی کردون • ژمارەی پەندەکانی ئەم کتێبە ٥٠٧ پەندە •

مامۆستا ئەڵێ : « پەند و قسەی نەستەقی کوردی لە سروشتی کوردستان و باری ژیانی کوردەوە هەڵقوڵاوە و پەیدا بووە • ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری لەناو پەندی پێشیان و قسەی نەستەقدا بەجوانی دەرئەکەوێ و وەکو ئاوێنە ژیانی کورد و مێژوی کوردمان پیشان ئەدا » •

دانەر لە دوایی کتێبەکەیەوە ئەڵێ « تائێستا پەند و قسەی نەستەقی کوردی زۆر کۆکراوەتەوە و بڵاو کراوەتەوە ، چ لەلایەن کوردەکانەوە چ لەلایەن بێگانەوە • بەڵام زۆرترینی ئەو کتێبانەی کۆکراونەتەوە ، بەپێی بابەت بەش بەش نەکراون و بەشێوەیەکی زانستی لێیان نەکۆڵراوەتەوە • لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی کە کۆکراوەتەوە هەر یەکە لە جێگا و شوێنێکی تایبەتی ناچێتە دەرەوە ، بێ ئەوەی تەماشای ئەوە بکەن کە ئەوە کەرەسەیەکی گرنگە بۆ پاشەڕۆژ و لێکۆڵینەوەی زانستی» • هەروەها ئەڵێ : «یەکەمجارە من بەشێکی زۆر پەندی کوردی لە چەند ناوچەیەك بەراورد ئەکەم بەپێی ناوەڕۆك و ئەگەمە ئەو ڕاستیە کە زۆرترین لەو پەندانە بە هەمو کوردستانا بڵاوبووەتەوە ، هەرچەندە لەڕوی دیالێکتەوە ئەگۆڕێن » •

ئەمەوێ بەدوای ئەم قسانەی دە نەبەزدا بڵێم بەداخەوە جۆری دابەش کردنەکەی ئەویش جۆرێك نیە سەرەکانی ژیانی کوردەواری بخاتە چوار چێوەی واوە، خوێندەوار لێیەوە ئاگادار بێ لە هەمو سەرێکی ژیانی گەل و جۆری بیر کردنەوەی • ئەو وردە بابەتانەی ئەو دایناون تێکڕا لقی بابەتێکی

گشتێن کە ئەتوانین نـاوی لێ بنێین (کۆمەڵایەتی)• کۆنەکراوەیی پەندی تێکڕای کوردستانیش لەکتێبێکا تائێستا ئەنجامی باری سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستانە و هیچ نوسەرێك ئێستاش لەتوانایا نییە پەندی پێشینانی هەموو کوردستان بخاتە کتێبێك ، مادەم تەنانەت توانـای ئەوەشی نیە گەشتێکی سەربەست بە هەموو لایەکی کوردستانا بکا • لە ڕۆژی ئەمڕۆدا هەر ئەوەندە ئەکرێ نوسەری هەرلایەکی کوردستان پەند و فۆلکلۆری تری ناوچەکەی خۆی کۆکاتەوە و ، لە بەرهەمی ئەو کۆکراوە جیا جیایانەوە پەندی پێشینانی یەکگرتوی هەموولایەکی کوردستان بکەین بە کتێبێك ••

ئەو ڕاستییەش کە ماموستا ئەڵێ یەکەمجارە خۆی پێی گەیشتووە کەوا ناوەڕۆکی پەندی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان هەریەکە و جیاوازییان تەنها لە دیالێکتایە ، لەمێژە بەر لەو خەڵکی‌تر ، نەك تەنها یەك و دوو ، بەڵکو هەموو ئەوانەی لەڕوی کۆمەڵایەتییەوە لـە فۆلکلۆر ئەکۆڵنـەوە پێی گەیشتون و تەنانەت ئەوەشیان وتووە کەوا نەك تەنهـا بەشەکانی گـەلێك، بەڵکو چەند گەلی ژیان چونیەکیش پەندیان وەك یەك وایە و ، من خۆیشـم لەم‌وتارەدا ئەم ڕاستییەم خـستووەتە ڕوو •

★ ★ ★

لە کوردستـانی ئێرانیشـدا ماموستا قـادری فەتتـاحیی قاضی کە لە کوللیەی ئەدبیات و عولومی ئینسـانیی زانکـۆی تەورێز کـار ئەکات ، هەوڵێکی باشی بۆ کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی فۆلکلۆر و پەندی پێشینان د قـەی نەستەقی کوردەکانی ئێران داوە و ، لە گۆڤاری (دانشکدە‌ء ادبیات و علوم انـانی)دا وتارێکی بەبایەخی لە بارەی پەندی پێشـینانی کوردییەوە لە ڕوی وێچونیـەوە بە پەندی فارسی بڵاو کردووەتەوە بە نـاو و نیشانی

(امثال و تعبیرات کردی و معادل برخی ازآنها در زبان فارسی) [١٣٣] . لەو وتارەدا پتر لە ٢٠٠ پەندی کوردی ئێرانی هۆنیوەتەوە و بە زمانی فارسی شیی کردۆتەتەوە و هەندێ جاریش پەندی هاوبەشی کوردی و فارسی نووسیوە . مامۆستا لەم وتارەیدا لەبارەی ڕستەی کینایە و مەتەڵە (لغز)یشەوە دواوە و لەگەڵ هی فارسی بەراوردی کردوون .

مامۆستای ناوبراو لە هەمان گۆڤاردا وتارێکی‌تریشی بە ناوی (گزیدەیی از لغات و عبارات کردی) [١٣٤] واتە هەندێکی هەڵبژاردە لە وشە و ڕستەی کوردی نووسیوە . لەم وتارەشیدا کۆمەڵێك پەندی کوردیی بڵاو کردووەتەوە .

لە کوردستانی ئێراندا بابەتی‌تریش لەبارەی پەندی پێشینانی کوردییەوە بڵاو کراوەتەوە چ لە توێی کتێبە فارسییەکان و چ لەناو ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا ، بەڵام بەداخەوە دەستمان نەکەوتن تا لێیان بنووسین . هەروەها بابەتی نووسراویش هەیە کە هێشتا بڵاو نەکراوەتەوە [١٣٥] .

★ ★ ★

(١٣٣) قادر فتاحی قاضی ، امثال و تعبیرات کردی و معادل برخی از آنها در زبان فارسی ، نشریەء دانشکدەء ادبیات و علوم انسانی ، سال ٢٣ ، شمارە ٩٧ ، ٩٨ ، ٩٩ ، ١٠٠ ، تبریز ، ١٣٥١ (١٩٧٢) .

(١٣٤) سەرچاوەی پێشوو ، گزیدەیی از لغات و عبارات کردی ، شمارەء تابستان ١٣٥٢ (١٩٧٣) .

(١٣٥) بۆ نموونە زانای فۆلکلۆریستی ئێرانی (امین قلی امینی) کە خاوەنی ڕۆژنامەی (اصفهان) بووە ، پتر لە ١٨ ساڵ خۆی بە کۆکردنەوەی فۆلکلۆری گەلانی ئێرانەوە خەریك کردووە . ئەم زانایە بابەتێکی باشیشی بە کۆکردنەوەی فۆلکلۆری دیالێکتی لوڕی داوە ــ کە یەکێکە لە دیالێکتە سەرەکییەکانی کوردی . (بڕوانە : عبدالخالق کور اوغلی ، امثال و حکم فارسی ، ص ١١ ، مسکو ١٩٦١) .

لە ساڵی ١٩٧٢دا عومەر شێخەڵلا دەشتەکی بەرگی یەکەمی کتێبی (پەندی کوردی)ی بڵاو کردەوە • پەندەکانی ئەم کتێبە بەپێی ئەلفوبێی عەرەبی ڕیز کراون • بایەخی کتێبەکەی مامۆستا دەشتەکی زیاتر لەوەدایە کە لە ناوچە و هەرێمێکی دیاری کوردنەتەوە و نەشگەڕاوەتەوە سەر سەرچاوەکانی‌تری پەندی پێشینانی کوردی کە پێشتر بڵاو کراونەتەوە • جا ئەگەر ئەوە ڕەچاو کەین کە ئەو ناوچەیەی مامۆستا دەشتەکی پەندەکانی تیا کۆکردووەتەوە ، کە دەشتی هەولێر و ناوچەی ڕەواندزە ، پێشتر پەندەکانی لەچاپ‌نەدراوە ، بۆمان دەرئەکەوێ زوربەی پەندەکانی کتێبەکەی دەشتەکی بۆ یەکەمجارە ئەخرێنە ڕیز چاپ •

دەشتەکی هەوڵی داوە ڕاناوی جیا لە شێوەکانی زمانی کوردیدا ڕوون بکاتەوە بۆئەوەی لە هەر ناوچەیەك پەندەکە بەوشێوەیە بخوێنەوە کە لێی‌تێ‌ئەگەن • خوێندنی پەندەکانی چۆن گوێ لێ‌بووە ، هەر بەو شێوەیەی نوسیونەتەوە• ئەمەش کارێکی زۆر باش و بەجێیە لە ڕوی پاراستنی تێکستی پەندی پێشینان و کەلەپوری نەتەوەییمانەوە •

دانەر لە سەرەتای کتێبەکەیدا بەپێی توانا لە ڕوخسار و ناوەڕۆکی پەندی کوردی دواوە • ئیشارەتیشی بۆ ئەوە کردووە کە پەندی‌وامان زۆرە لەگەڵ پەندی گەلانی‌تردا لەیەك‌ئەچن • باسی ئەوەشی کردووە کە زۆرجار پەندی پێشینانی کوردی بەپێی کات و شوێن و دیالێکتی قسە پێ‌کردن گۆڕانی بەسەردا دێ •

دەشتەکی هەوڵی‌داوە ، بەگوێرەی توانا ، وشە گرانەکانی پەندەکان لێك‌بداتەوە ، کەوا لە دیالێکت یا لە یێچوە دیالێکتەکانی‌تری کوردیدا نین و کەم‌کەس واتایان ئەزانێ • ئەمە سەرەڕای یارمەتی‌دانی زانینی مەعنای

پەندەكان ، لەڕۆی فەرهەنگ‌كاریی كوردییەوە كارێكی گرنگە . دانەر جاروبار وردە مەعنایەكی تێكڕای پەندەكە و شوێنی بەكارهێنانیشی ڕۆن كردووەتەوە .

لەم كتێبەی ماموستای دەشتەكیدا ۱۲۷۱ پەند كۆكراوەتەوە .

ئەو ڕەخنانەی ئەشێ لەم كارەی ماموستای دەشتەكی بگیرێن ئەمانەن :

۱ ــ كورتیی لێكدانەوەی واتای پەندەكان لەو شوێنانەدا كە واتای لێكداونەتەوە و ، لێكنەدانەوەی زۆریان .

۲ ــ هەوڵنەدانی نوسینی چیرۆكی داهاتنی پەندەكان، ئەوەی زانیبی .

۳ ــ لێك‌نەدانەوەی گەلێ وشەی‌تر كە لــە ناوچەكانی‌تری كوردستانا بەئاسانی خەڵك لێیان حاڵی نابن . لەوانەیە دانەر خۆی ئەم وشانەی بەلاوە ئاسان بوبێ ، بەلام مەرج نیە بۆ خەڵكیتریش ئاسان بن .

٤ ــ هەوڵ‌نەدان بۆ نوسینی شتێك لەبارەی چۆنیەتی و سەردەمی كۆكردنەوەی پەندەكانەوە .

دانەر لە سەرەتای كتێبەكەیدا باسێكی بە ناونیشانی (ناتەواوی و كەم‌وكورتیی هەندێك لە پەندەكانمان) نوسیوە ، تیا ئەڵێ : « بلاوبونەوەی پەند لەم زار بۆ ئەو زار ..... دو لقی لێ دەكاتەوە . یەكەمیان بەرەو چاكەی دەبات كە كورتیی ڕستەكە و ڕێكوپێكیی داڕشتن و ساز و ئاوازەدار و فراوانیی باسەكەیە . دووەمیان بۆ چەوتی و سەر لێشێوانی گوزارەكەی دەبات وەكو ئەم نمونە : گۆشتی ڕان ــ گونی خۆم دەخۆم ، منەتی قەساب هەڵناگرم » و ئەڵێ : « ئەم پەندە لەگەڵ ڕاستی و ڕوداو یەك

ناگرتەوە» [١٢٦] . دەشتەکی وای بۆچووە وەختی‌خۆی کابرایەکی قەساب نازێکی زۆری بەسەر یەکێکی‌کەدا کردووە کە حەیوانێکی بۆ سەر بڕیوە و کابرای ناز بەسەرا کراو لەداخانا ئـەم پەندەی وتــووە و ، ئیســتاش بۆ مەعنایەکی‌تر بەکاردێ و ئەم مەعنایە بەرەو خراپێ بردنی مەسەلەکەیە . ئێمە ئەڵێین ئەگەر ڕاستیش بێ سەرچاوەی داهاتنی پەندەکە وابێ کە ئەو ئەیڵێ ، ناوەڕۆکەکەی هەر ئەوە بووە و هەر ئەوەیە بنیادەم تا بتوانێ چاو لە دەستی کەس نەبێ و منەتی کەس هەڵنەگرێ و خۆی کاروباری خۆی جێ‌بەجێ بکا . کەواتە ئیترچۆن پەندەکە بەلای خراپیدا ڕۆییوە ؟ نازانین !

دانەر ئەڵێ « لەم سەدەی بیستەمە پەند نەگوتراوە » [١٢٧] ئەم قسەیە ئیددیعایەکی بێ‌بەڵگەیە . ژیان ســەرچاوەی پەنــدە . تا ژیــان هەبێ و تا تاقی‌کردنەوەی نوێ بدا بەدەستەوە ، پەندی تازەش دێتــە کایەوە . ئەگەر مامۆستا لەو ڕووەوە بۆ ئەم بابەتە بچوایە کە پەند بەرهەمی ئەو سەردەمانەیە خەڵك بە تێپەڕینی ساڵەها و بــە تۆش‌بونی دەیــان کارەســات ئەگەیشتنە دۆزینەوەی یەکێ لەو ڕاستییانەی پاشان لە پەندەکانیانا تۆماریان کردوون و ئەمڕۆ دۆزینەوەی ڕاستی زۆر زۆر لە جاران ئاسانترە و خــتنە مێشکیــی دەیان قات زیاتر و پێویستیش بەوە نیــە لەڕێگای پەندەوە بــە وەچەکانی نوێیان بگەیەنێ ، قسەکەی ڕاست و ورد و زانستییانە ئەبو . بەلێ بێگومان لەم چەرخەدا پێویست بە پەند داهێنان زۆر لەجاران کەمترە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پەند هەر دایەت و لەمەوپاشیش هەر دایــەت . بۆنمونە مامۆستا چی ئەکا لە پەندێك یا کینایەیەکی وەك « قسە گومرگی لەســەر نیـە » ؟ خۆ

---

(١٢٦) عومەر شێخەڵلا دەشتەکی ، پەندی کوردی ، بەرگی یەکەم ، هەولێر ، چاپخانەی کوردستــان ، ١٩٧٢ .

(١٢٧) سەرچاوەی پێشو ، ل ٩ .

دیارە ئەم پەندە یا ئەم کینایەیە بەرهەمی سەردەمی بتونی گومرگە و ، گومرگیش لە کوردستانی ئێمەدا بەرهەمی پاش جەنگی یەکەمە .

لەگەڵ ئەوەدا کە سەرەتای کتێبەکەی مامۆستا دەشتەکی هەندێ ناتەواویی ڕاستەقینەی تیایە لەبارەی واتا بەدەستەوە دانەوە (بۆنموونە بڕوانە بابەتی : هۆی هەرە گرنگی ناتەواویی پەندەکانمان ئەمانەن ، ل٨). خاڵیش نیە لە هەندێ سەرنجی زیرەکانە . بۆنموونە وەك ئەوە کە پێویستە لێکۆڵەرەوەی پەند « هەر لە منداڵییەوە لە بنەماڵەیەك پەروەردە بوبێت زاراوە و خوازەکانیان باش تێبگات » [١٣٨] واتە ، لەو کۆڕ و کۆمەڵانەدا ژیابێ کە پەندیان تیا بەکاردێ و بە زمانی گەل ئەدوێ . ئەمە ڕاستییەکی وردە بۆ پشت گوێ خستن ناشێ . یاخود وەك ئەوە کە ئەڵێ « لە کۆکردنەوەی پەنددا دەبێت زۆر ورد بێت . چونکە لە گفتوگۆ کردنەکەدا قسەکەر بۆ مەبەست ڕاگەیاندنەکە کەمێکی کەم دەڵێت » [١٣٩] .

★ ★ ★

باشترین لێکۆڵینەوەی زانستییانە و کۆکردنەوەی پەندی پێشینان ئەوەی (دوکتۆر ئۆردوخان و جەلیلی جەلیل)ە کە لە ساڵی ١٩٧٢دا لە مۆسکۆ لەچاپدراوە بە ناوی (مەسەلە و مەتەڵۆکی کوردا ڤی زمانێ کوردێ و ڕۆسی) .

ئەم کتێبە بەمشێوەیەی خوارەوە دابەش کراوە: (١) سەرەتا کە بریتیە لە پێشەکییەك بە ڕۆسی و کوردی ــ شێوەی کرمانجیی سەرو بە تیپی لاتینی . پێشەکییەکە بە دوو زوبانە و ٤٢ لاپەڕەی گرتووەتەوە . (٢) پەند و قسەی

(١٣٨) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨ .
(١٣٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٩ .

ئەستەقی دیالێکتی کرمانجیی سەروو ۰ لەم بەشەدا ۱٦٤٩ پەند و قسەی ئەستەقی کوردەکانی ئەرمینیا و گرۆزیای سۆڤیەت و کوردەکانی سوریا کۆکراوەتەوە ۰ (۳) پەند و قسەی ئەستەقی سۆرانی کە بریتییە لە ٥۳۲ پەند لە کتێبەکەی مامۆستا شێخ موحەممەدی خالیـان وەرگرتووە ۰ (٤) نوکتە یاخود قسەی پێکەنین لە هەردوو دیالێکتەکە کە (۳۸) پەند و قسەی ئەستەقی تیایە ۰ (٥) وەرگێڕانی پەند و قسەی ئەستەق بۆ سەر زمانی ڕووسی بەپێی تیپی ئەلفەویتی ڕووسی ۰ (٦) نیشانە بۆ دانان بەپێی ئەلف و بێی ڕووسی بۆ پەند و قسە ئەستەقەکان کە وەك نوکتە وان و کراون بە ڕووسی (۷) لیستەی نیشانە کورتکراوەکان ۰

ئەم کتێبە لە ٤٥٥ لاپەڕەدا تەواو بووە ۰

دانەرانی ئەم کتێبە لە تەنیشت پەندەکانەوە ئیشارەتی ئەو پەندانەشیان کردووە کە لێیان ئەچن لە هەردوو شێوەکەدا و ، لەسەر هەر پەندێك ژمارەی ئەو پەندەیان نوسیوە کە پەندی چەندەمە لە سەرەتاوە تا ئەو شوێنە ۰ ئەمەش بۆ ئاسانکردنی کاری توێژەرەوە شتێکی بەبایەخە ۰

دە ئۆردوخان و دە جەلیلی جەلیلی برای لەبارەی ناوەڕۆکی فۆلکلۆری کوردییەوە ، کە پەندیش بەشێکی گرنگیەتی ، ئەڵێن : لە فۆلکلۆری کوردیدا زەنگدانەوەی مێژوی میللەتی کورد دەرئەکەوێ ۰۰ فۆلکلور پەیوەستە بە چارەنوسی کوردەوە ، لەناویا ڕوخسـاری هونەری و فەلسـەفەی میللەت دەرئەکەوێ ۰

جۆنە برا لەو کوردناسـە ڕوس و ڕوسـیایـانە دواون کـە لەبارەی فۆلکلۆری کوردەوە، بە گشتی، کۆلیونەتەوە وەك ئابۆڤیان و،ف،یا،ماز و، گۆریفـسکی و ، مینۆرسکی ۰ ئەیگێڕنەوە کە ئەمانە وتویانە میللەتی کورد

فۆلکلۆرێکی دەوڵەمەندی هەیە . ئەگەر یەکێك ویستی لە مێژو و ئەتنەگرافیا و فەلسەفە و زمانی کورد بکۆڵێتەوە ، ئەبێ لە فۆلکلۆرەوە دەست پێبکا کە سەرچاوەی هەمو ئەمانەیە .

دانەرەکان پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیان دابەش کردووە بەپێی بابەت و بۆ هەر بابەتێك چەند نمونەیەکیان هێناوەتەوە . بابەتەکان وەك ئیش ، سەربەستی ، ئازادی ، میوان پەروەردە کردن . جیاوازیی دەوڵەمەند و هەژار و ناکۆکیی نێوانیان ، دەوری پارە . ئایین و شێخ و مەلا ، کۆمەڵ و برایەتی و یەکێتی ، دەوری ئافرەتی کورد و خەباتی ئافرەتی کورد .

لە بابەتی ڕوخساری پەندی پێشینانا مامۆستایان د . ئۆردیخان و دە جەلیل لەبارەی خاسیەتی شیعریی پەند و قسەی نەستەقەوە ئەڵێن :

« هەندێ پەندی پێشینان پێکدێن لە دو یاخود سێ نیوە دێڕە شیعری خاوەن وەزن و قافیە و هەندێ جاریش پتر .. » . « زۆرجاریش کۆبونەوەی وەزن لە پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیدا جۆرە ئاوازێکی مۆسیقایی ئەداتێ » [(١٤٠)] .

دانەران لە بەشی سێهەمی پێشەکیی کتێبەکەدا بایەخیان داوە بە باسی ئەو کەسانەی تائێستا لە پەند و قسەی نەستەق کۆڵیونەتەوە یان کۆیان کردووەتەوە یا لەسەر پەند وتاریان نوسیوە . ئەوەی لەم مەیدانەدا سەرنجی ڕاکێشاین ئەوەتە ئیشارەتیان بۆ کتێبەکەی (جگەر خوێن) و کتێبەکەی (جەمیل کەننە) نەکردووە کە لە ساڵانی ١٩٥٧ و ١٩٥٨دا لە سوریا دەرچوون . لەم بەشەدا بەدوای ئەو سەرچاوانەدا گەڕاون کە بە یەکەم

(١٤٠) ئۆردیخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل ، مەسەلە و مەتەلۆکی کوردا فی زمانێ کوردێ و ڕوسی ، ل ١٤ ، مۆسکو ، ١٩٧٢ .

سەرچاوی کۆکردنەوەی پەندی کوردی ئەژمێررێن لــە ڕوسـیا و یەکێتیی سوڤیەتدا •

دانەران هەوڵیانداوە پەندی پێشیـان و قــەی نەســتەق لە بەرهەمی شاعیرە کلاسیکەکانی کوردیش دەربێنن ، وەك (عــەلی حەریری) و (مەلای باتێ) و (مەلای جزیری) و (ئەحمەدی خانی) و (فەقێی تەیران) •

کارەکەی مامۆستایان ئۆردۆخان و جەلیلی جەلیل ، سەرەڕای ئەوە کە کارێکی زانستییانەی پوختە ، دەورێکی کاریگەریشی هەیــە بۆ ناساندنی گەلی کورد و قــەی نەستەق و پەندی پێشینــانی کورد بە گەلانی یەکێتیی سۆڤیەت و هەمۆ ئەوانەی شارەزای زمانی ڕوسین •

★ ★ ★

لە ساڵی ١٩٧٤یشدا مامۆستا موحەممەد کەریم شەریف (فۆلکلۆری هۆزاوەکانی کوردەواری)ی بــلاو کردەوە • دانــەر لــەم کتێبەیدا (٥) لاپەڕەشی بۆ (پەند) تەرخان کردووە و ٤٦ پەندی ناوچەی دەشتی هەولێر و ڕەواندز و کرمانجیی سەروی بلاو کردووەتەوە [141]• لە ڕیزی فەرهەنگۆکی دوایی کتێبەکەشیدا وشە گرانەکانی لێکداوەتەوە •

★ ★ ★

سەرەڕای ئــەم بەرهەمــە لەچاپدراوانە ، هێشــتا گــەلێ بەرهەمی دەستنوسیش هەیە ، هیوامان وایە بۆیان هەلکەوێ بلاو بکرێنەوە •

١ ــ ڕەفێــــەر قەناتی کوردۆ پتر لە ٦٥٠ پەند و قــەی نەســتەقی

(١٤١) موحەممەد کەریم شــەریف ، فۆلکلــۆری هۆزاوەی کــوردەواری ، کەرکوك ، چاپخانەی شیمال ، ل ١٣٣ـ١٣٧ •

کرمانجیی سەرۆ و خوارۆی کۆکردووەتەوە و بە تیپی لاتینی نوسیونیەتەوە و بە ڕۆسی واتایانی لێکداوەتەوە .

٢ ــ ئی . ئی . تسوکرمان لە ١٩٧١ەوە کتێبێکی ئامادە کردووە بۆ چاپ ، کۆمەڵێ پەند و قسەی نەستەقی کوردیشی تیایە .

٣ ــ موحەممەدی مەلا کەریم نزیکەی ١٨٠٠ پەندی پێشینانی کۆکردووەتەوە .

٤ ــ ع . ع . شەونم نزیکەی ٤٠٠ پەندی کۆکردووەتەوە .

٥ ــ مستەفا بەرزنجی نزیکەی ٢٠٠ پەندی کۆکردووەتەوە .

٦ ــ خاوەنی ئەم وتارە لە ساڵی ١٩٧١دا لە گەڕەکی چوارباخی سلێمانی نزیکەی ٨٠٠ پەند و قسەی نەستەقی لە دەمی چەند ئافرەتێك کۆکردووەتەوە و چیرۆکی هەندێکیشیانی نوسیوەتەوە .

ئەنجام

ئەو پەند و قسەی نەستەقە کوردیانەی تائێستا بڵاو کراونەتەوە لە کتێب و دەستنوس و گۆڤار و ڕۆژنامە و شوێنەکانی تردا ئەگەنە ٣٠ هەزارێك، لەوانەیە بتوانین بڵێین ئەگەر دوبارە کراوەکانیان لێ دەرکەین ڕەنگبێ ١٠ هەزارێکیان بمێنێتەوە ،ئەمەش بۆ خۆی نیشانەی دەوڵەمەندیی پەندی پێشینانی کوردە و ئەوە ئەگەیەنێ کە پەند و قسەی نەستەقی کوردی لە هەر بابەتێکی تری فۆلکلۆری کورد بایەخی زۆرتر دراوەتێ .

ئەوەی لەپاش لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینانەوە سەرنج ئەدرێ ئەوەتە کە :

١ ــ ئاگاداریی لەبارەی سەرەتای داهاتنی پەندەکان و چیرۆکی پەیدابونیانەوە زۆر کەمە .

٢ ــ لە زۆر لادا شوێنی ڕاستەقینەی بەکارهێنانی پەند نازانرێ .

٣ ــ هێشتا کارێکی زانستی نەکراوە بو لێك جوێ کردنەوەی پەند و قسەی نەستەق و ڕستەی چواندن (تەشبیه) و درکە (کینایه) لە کوردیدا .

٤ ــ لێکۆڵینەوەیەکی ئەوتۆ چ لەبارەی ڕوخسار و چ لەبارەی ناوەڕۆکی پەندی کوردییەوە نیە و ، تائێستا دەوری پەندی پێشینان لەبارەی زمانەوانییەوە نەکراوە بە بابەتی لێکۆڵینەوە .

٥ ــ ئەوانەی پەندی پێشینانیان کۆکردووەتەوە باسی ئەوەیان نەکردووە ئەو پەندانەیان کەی و چۆن و لە کێ وەرگرتووە .

٦ ــ پەندی پێشینانی کوردستانی تورکیا (ئەوەندەی من ئاگام لێ بێ) و هیی دیالێکتی هەورامی و فەیلی و لوڕی هێشتا بلاونەکراوەتەوە .

دواوتە

پاش ئەوەی لە گەلێ لای کوردستانا کتێب لەبارەی پەندی پێشینانی کوردییەوە بلاوکرایەوە و گەنجینەیەکی باشی پەندی پێشینانی زوربەی ناوچەکانی کوردستانمان لە بەردەستا کۆبووەوە ، بە پێویستی ئەزانم پێشنیارێك بخەمە بەردەمی کۆڕی زانیاری کورد کە لیژنەیەکی کارامە پێکەوە بنێ بۆ یەکخستن و پاکژکردنی هەموو ئەو پەندانەی تائێستا

کۆکراونەتەوە و کردنیان بە کتێبێکی یەك پارچە و یەکگرتو ، هەروەها کاتی ئەوەش هاتووە ئەوانەی بەخۆیانا ڕائەپەڕمێن ، پەندی پێشینان بخەنە بەر تیشکی لێکۆڵینەوەی زانستی لە هەمو سەرێکی ناوەڕۆك و ڕوخسارەوە و ، ئەم کەلەپورە نەتەوەییە گرانبەهایەمان بە لێکۆڵراوەیی بخەنە بەردەستی خوێنەوارانی گەلەکەمان .

★ ★ ★

ملخص المقـال

تاريخ جمع الامثال الشعبية الكردية ودراستها وتقييم الاعمـال المنجزة حتى الآن في هـذا المضمار

شكرية رسـول

تتحدث صاحبة المقال الآنسة شكرية رسول ، وهي طالبة دراسات عليا في موضوع الفولكلور في موسـكو ، في البـداية ، عن الفولكلور الكردي بوصفه مظهرا من مظاهر التكوين النفسي المشترك لدى الامة الكردية ، وعن الامثال الشعبية الكردية بوصفها ذلك القسـم من الفولكلور ، الذي عنى به اكثر من غـيره .

وبعد ان تستعرض المصطلحات التي تطلق على الامثال والحكم الشعبية في مختلف انحاء كردسـتان ، وتذكر التعاريف الدارجة حتى الآن للمثل الشعبي والحكمة الشـعبية ، تبين ان غرضها من كتابة مقالها انما هو استعراض الكتب التي تضم بين دفتيها الامثال الكردية او تعنى بدراسـتها ، ونقد تلك الكتب وتقييمها . فتبين ان العنـاية بالفولكلور الكـردي عموما انما نشأ اول مرة في خارج كردستان ذاتها . وتستعرض الاعمـال المنجزة حتى الآن ، وفق ما توصلت اليـه هي من معلومـات ، بادئـة بمخطوطة ماتينـدران في ارمينيا السوفياتية التي يعود تاريخها الى عام ١٧١١ ومارة باعمال المـستشرقين الروس پ. ليرخ و يگيزاروف و سركيس آيكوني والمستشرق الالماني اوسكارمان وغيره والبحاثة الانكليزي ى. نوئيل . ثم تعود الى الوطن لتتحدث عن اول

مصدر كردي في العراق بل وخارجه الا وهو كتاب (اقوال السلف) للمرحوم اسماعيل حقي شاويس المطبوع في عام ١٩٣٣ فتستعرضه وتتحدث عن محتوياته وتقيمه وتنقده .

لقد درجت كاتبة المقال على ملاحظة التسلسل الزمني . ولذلك فما ان تتفرغ من عرضها لكتاب شاويس حتى تتصدى لكتاب المستشرق الفرنسي (اوريان تاليست) الصادر ايضا في عام ١٩٣٣ وعن اعمال جرت في الاتحاد السوفياتي حيث صدر (الفولكلور الكرمانجي) في يريفان عام ١٩٣٦ من قبل حاجي جندي وامين عيدال . تعقب ذلك بحديث مسهب عن كتاب (الف مقولة وحكمة، بغداد ١٩٣٩) للكاتب الكردي المرحوم معروف جياووك . فتستعرض الكتاب وتبين مزاياه وسقطاته . اما الكتاب التالي الذي تتحدث عنه الكاتبة فهو (تاريخ الادب الكردي ، بغداد ١٩٥٢) للاستاذ علاءالدين السجادي ، وفيه فصل عن الامثال الشعبية تجعل منه الكاتبة موضع دراسة ونقد وتقييم كما تتحدث بعد ذلك عن دور الصحف والمجلات الكردية في العراق وخارجه في نشر الامثال الشعبية الكردية . ويأتي الدور فيما بعد الى الموسوعة المثلية للشيخ محمد الخال (اقوال السلف ، بغداد ١٩٥٧) التي تفرد الكاتبة لها فصلا خاصا في العرض والنقد والتقييم . كما تتحدث كذلك عن كتاب للشاعر الكردي من سوريا (جگر خوين) الموسوم (اقوال السلف ، ١٩٥٧) وعن كتاب لجميل كنة بعنوان (تعريب حكم وامثال كردية ، حلب ١٩٥٨) .

وعلى هذا النحو تواصل الكاتبة عرض محتويات الكتب المختلفة الصادرة عن الامثال الشعبية الكردية ودراستها وبيان نواحيها الايجابية والسلبية ، فتستعرض كلا من (نظرة من باب الفولكلور الكردي ، نقابة المعلمين في اربيل ، بغداد ١٩٦٠) و (امثال وحكم شعوب الشرق ، موسكو ١٩٦١) ، و (لغة اكراد آذربايجان ، موسكو ١٩٦٥) و (اكراد ما وراء القفقاس ، موسكو ١٩٦٦) . ويشمل نقد وتقييم كتاب (دراسة الادب الكردي الحديث ، ساجد

آواره ، السليمانية ، ١٩٦٧) في فصله الخاص بالفولكلور مجالا خاصاء يعقبه الحديث عن كتاب لعثمان شاربازيرى (الروضة ، ١٩٦٩)• الا ان دراسة كتاب الدكتور عزالدين مصطفى (ادب الفولكلور الكردي – دراسة) بما فيه من تخصص منهجي في الموضوع ، يحظى باهتمام خاص في العرض والدراسة • ففي الكتاب ، ضمن مواضيعه المتعددة ، فصل خاص بالامثال الشعبية ، جعلت منه الكاتبة مدار حديثها •

وفي المقال عرض ونقد لمقال للسيد جمال بابان نشره في دورية (دهفتهرى كوردهوارى) في عام ١٩٧٠ • وكذلك لكتاب الدكتور جمال نبز (امثال وحكم من كردستان)• ومقالين لقادرى فتاحى قاضي من ايران وكتاب للسيد عمر شيخلا دشتكي بعنوان الامثال الكردية • وكتاب الامثال والحكم الكردية باللغتين الكردية والروسية للاخوين اوردوخان جليل و جليلى جليل الصادر في موسكو عام ١٩٧٢ والذي تصفه الكاتبة بانه احسن دراسة علمية • ويقع هذا الكتاب في ٤٥٥ صفحة • واخيرا كتاب لمحمد كريم شريف بعنوان فولكلور الشعر الكردي وفيه فصل عن الامثال الشعبية الكردية ، وتشير الكاتبة الى كتب لم يتسن لها بعد ان تنشر •

لقد ضمنت الكاتبة مقالها آراء ناضجة في مجال نقدها وتقييمها للاعمال التي استعرضتها • وفي الختام عرضت النتائج التي توصلت اليها من خلال بحثها ، وهي :

١ – انعدام المعلومات تقريبا عن منشأ ظهور معظم الامثال والقصص التي تبني عليها •

٢ – جهل الكثيرين بمجال ايراد الامثلة •

٣ – عدم وجود دراسات علمية لاعطاء تعاريف جامعة مانعة للامثال والحكم والكنايات والتشابيه في اللغة الكردية •

٤ ــ عدم وجود دراسات علمية وافية للمثل الكردي من حيث الشكل او من حيث المضمون ، وعدم دراسة دور المثل الكردي لغويا •

٥ ــ عدم اشارة جامعي الامثال الى المصادر التي جمعوا منها امثالهم •

٦ ــ عدم جمع الامثال الشعبية لاكراد تركيا (حسب المعلومات المتوفرة لدى الكاتبة) والاكراد الهوراميين والفيليين واللور •

واخيرا فان الكاتبة تقترح على المجمع العلمي الكردي تاليف لجنة كفوءة لتنسيق كل ما جمع من امثال كردية في مختلف الكتب والصحف والمجلات واصدار موسوعة امثال كردية موحدة ، كما انها تهيب بالمثقفين الذين يتوسمون في انفسهم الكفاءة لدراسة الجوانب المختلفة للامثال الشعبية •

★ ★ ★

رێنوسی کۆڕ

ئەندامی کارا : مەسعود محەمەد

باسی رێنوس ، بە تێکڕایی ، لەو باسە بەرفراوانانەیە کە بە گوتار و نامیلکە کۆتایی نایەت ، نەك کۆتایی ، بگرە سەرەتاکانیشی بە پایان ناگات چونکە لەگەڵ داهاتنی نوسین ، بەر لــە هەزاران ســاڵ ، گیروگرفتەکان و کەموکوڕیەکانی دەســتیان پێکرد . هەر ئەو ناتەواوییەش بــو ، بنەمای گۆڕانی نوسینی هیروگلیفی بۆ بزماری پێکهێنا ... هەروەهاش گۆڕانی بزماری بۆ شێوە پێشکەوتوەکانی تری نوســین تا ســەریان بــەو شێوە نوسینانەوە نا کە لە جیهانی ئەم سەردەمەدا لە باون . وەك دەریش دەکەوێ بۆ یەکەم نوڕینی سەرنج گر ، رێنوسەکانی ئەم چەرخەش ئاوسن بە کەموکوڕی و گیروگرفت تا دەبینین لە زمانی پێشــکەوتوی وەك فرەنســی و ئینگلیزیدا لە خۆوە مرۆڤ ناتوانێ وشە بنوسێت بەپێی دەرچونی دەنگەکانی لە زارەوە ، بەڵکو دەبێ بپرسێ وەیا بگەڕێنەوە بۆ فەرهەنگەکانیان تاکو بزانێ وشــەی (cuff) و وشـــــەی (rough) دەخوێندرێنەوە (کەف ، رەف) هەرچەند وێنە نوسینەکانیشیان کەم و زۆر لە یەکتر ناکەن . بەڕاســتی زۆر سەیرە لە شێوەنوسینی ئەم میللەتانەی وا گەیشتن بە ئاسمانگەڕی ، تــا ئێستاش ، وێنەی تایبــەتی قەرارداده بۆ زوربــەی دەنگەکــانی زمانیــان

دانەندراوە : بەنموونـــە ، دەنگــی (ف) لــە ئینگلیزیدا جارێکیان (f) دەنووسرێت ، جارێکیان (ph) ، جارێکیشیان (gh) دەنووسرێت ، هەر هەمان (gh) وادەبێ بۆ (غ)یــش بەکــاردێت ، رێنووســی فەرەنســی لەمەش سەیرترە ، خولاســە بەدواکەوتنی شرینەی ســەرەزۆر چــوون و پێشکەوتنی رێنووس لە هێرۆگلیفیــەوە تا دەمانگەیەنێ بە رێنووسی میللەتە پێشکەوتوەکانی ئــەم رۆژگارە ، نە لە توانــای نووســینی بەرتەسکدایە و نەبڕانەوەشی هەیە چونکە وەك گوتم رێنووسەکان پڕن لە کەموکەسری .

هەروەك تێکــڕای باسی رێنـــووس درێژەی لە حەدبـــەدەری هەیە ، هەڵگرتنەوەی هەر یەکێکیش لەو رێنووسانەی کە کوردەواری لێیان شارەزایە بە نیازی سەروبن کردن و لێبۆنەوەی ، ئەویش لەئیمکانی نووسەری گوتار بەدەرە چونکە هەریەکەیان بە درێژایی صـــەدان ساڵ ئەوەنـــدە گۆڕانەیان بەسەردا هاتوە و هێندە لکەیان لێ بۆتەوە ، لێشـــیان کوێربۆتەوە ، دەبێــە بنەمای دیراسەی سەربەخۆ .

لەم گوتارەدا ئەوەی پێوەندی بە رێنووسی کۆنەوە هەیە ئەلفوبێیەکەی عەرەبییــە کــە هەمو ئەلفــوبێی زمانــەکانی رۆژهەڵاتی مســلمانی نزیکی لێکەوتوتەوە ، وەك تورکی و فارسی ، تا رادەیێکی بەرچاو ، ئیملاکەشیان سروشتی ئەو ئەلفوبێیەی رەچاو کردوە وەك ئەوەی کە لە بری حەرەکەکانی (کسرة ، فتحة ، ضمة) ئەوانیش پێنیان دانەناوە جگە لە دانانی ئیشارەی (ە) لە جێگەی (فتحة) ئەویش لە کۆتایی وشەدا ، دیارە لەمەشدا پێڕەوی (هاء السکتە)ی عەرەبییان کردوە لە کۆتایی وشەکانی وەك (حمزة، معاویة، شجرة، آیة) کە لە حالی لەسەر وەستاندا وەك دەنگی (فتحە)ی لێ بەسەردێت ، هەر ئەم نیشانەیەی (ە)یە کە کوردەکان وردە وردە لەبری دەنگی (فتحة)یان

بەکارهێنا لە هەمو شوێنێکی وشەدا نەك هەر لە کۆتاییەکەی ..

رێنوسی عەرەبی، کە سەرچاوەی رێنوسی کوردییە، ئەویش مێژوێکی کۆنی هەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی پێش پەیدابونی ئیسلامەتی و جۆرەکانی شێوە نوسینی عەرەبەکانی خوارو [یەمەن] و هی سەرو [نەجد و حیجاز و سەروتر] بەو هەمو رێنوسە لە یەکتر جودایانەی کە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك و لە کاتێکەوە بۆ کاتێك دەگۆڕان و لەگەڵ رێنوسی دراوسێکانیان تێکەڵ بە یەکتر دەبون . دیارە بەدواکەوتنی مێژوی رێنوس و ئەلفوبێی عەرەبیش لەم گوتارەدا جێی نابێتەوە هەرچەند سەرچاوەی رێنوسی کوردیش بێت ، لەبەر ئەمە بە ناچاری ئەم کارانە بۆ خوێندنەوەی تایبەتی خوێنەران بەجێ دەهێڵین تاکو ئەگەر ویستیان خەتێکی بەیانی گۆڕانی رێنوس و ئەلفوبێی عەرەبی لە کۆنەوە بۆ نوێ و لە نوێوە بۆ رێنوس و ئەلفوبێی کوردی پێك بهێنن بگەڕێنەوە بۆ ئەو کتێبانەی باسەکەیان بۆ روون دەکاتەوە[1] .

هەرچەند رێگەشمان نەبێ لێرەدا ئەم لێکۆڵینەوە مێژوییە بکەین ، دەتوانین لە رواڵەتی زۆر بەرچاوی وەرگیرانی پیتی نوسینی کوردی لە عەرەبییەوە ئەوە بزانین کە هەمو چاکە و خراپەی پیتی عەرەبی بە میرات بۆ شێوە نوسینی کوردی (رێنوس) مایەوە . بەڕاستی لایەنە هەرە پەسەندەکەی پیتی عەرەبی ئەوەیە ، وەك من بۆی دەچم ، کەوا جێگە کەمتر دادەگرێ لە پیتی لاتینی . رەنگە بشێ ئەوەندەش بخەمەوە سەر چاکەی پیتی عەرەبی کەوا بەبەریەوە هەیە هونەری خەتخۆشی تێدا بەکار بێت بەهۆی ئەوە کە پیتەکان وێنەگۆڕیان تێدا دەکرێ لە سەرەتاوە بۆ ناوەڕاستی وشە و بۆ

(۱) کتێبی (تاریخ العرب قبل الاسلام ــ الجزء السابع ــ د. علي جواد) رێنوسی کۆنی عەرەبی بەچاکی روون دەکاتەوە .

کۆتایی وشە وەیا لــە حالی تەنهایی‌دا ، هەروەهاش ئیمکــانی درێژکردن و کورت کردنەوەی نوســیان لە ڕێی نوخــتـی (کەشــیدە)ەوە . سەرەڕای ئەو هەمو نوختە و نیشانە و خاڵ بەندی و شــتی ئەوتووە کە سەرمەشقی نوســەرە خەت‌خۆشەکان نیشانمانی دەدەن . ئەم تێبینیانە پتریــان بەبەرەوە هەیە بەڵام لێرەدا کارمان پێی نیە .

عەیبی هەرە گەورەی ڕێنوســی عەرەبی کە لە سروشــتی پیتەکانیەوە هەڵدەقوڵێت ناچار بونی نوسەرە بۆ چەند جار دەست هەڵگرتن لە نوســینی یەك وشـەدا ، هەم لەبەر نەنوسانی هەندێ پیت بە پیتی دوای خۆیەوە و هەم بەهۆی زۆر بونی پیتی نوختەدار کە دەزانین لە نوسینی عەرەبی‌دا (١٥)پیت لەسەر جوملەی (٢٨)پیت خاوەن نوختەن هەر لەیەك نوختەوە تا سێ نوختان. ئەلفوبێی کوردی کە ئەم عەیبەی لە عەرەبییەوە بە میرات بۆ مایەوە هات لە ژمارەی پیتی نوختەداری زیاد کرد بەوەدا کە بەشێکی لەو پیتانەی تایبەتی کوردین و لە عەرەبی‌دا نین ئەوانیش بە خۆ و نوختەوە هاتنە ناو ڕێنوس و ئەلفوبێوە وەك پیتەکانی (پ ، ژ ، ڤ ، چ) . چەنــد پیتێکی‌تریش کەوا کەلەبەری ئەلفوبێکەیان پڕپڕکرایەوە نیشانەیان بۆ داندرا ، ئەویش هەر لە هۆی دەست هەڵگرتنی زیاد کرد وەك پیتەکــانی (ڵ ، گ ، ڕێی گەورە ، جۆرەکانی دوو پیتی « ی ، و » .) . بەو پێیە ئەو پیتانــەی لــە کوردی‌دا خاڵدار و نیشانە دارن ئەم ژمارەیە پڕدەکەنەوە :

١ ــ ب　٢ ــ پ　٣ ــ ت　٤ ــ ج　٥ ــ چ　٦ ــ خ
٧ ــ ڕێی‌قەڵــەو　٨ ــ ز　٩ ــ ژ　١٠ ــ ش　١١ ــ غ
١٢ ــ ف　١٣ ــ ڤ　١٤ ــ ق　١٥ ــ ك　١٦ ــ گ　١٧ ــ ڵ
١٨ ــ ن　١٩ ــ ۆ　٢٠ ــ ۆ　٢١ ــ ێ ، ی　٢٢ ــ ی　٢٣ ــ ی
٢٤ ــ ؤ

ئەم سێ پیتەی (ك ، گ ، ئ) هەرچەنـد تـا ئێستـا وەك پیتی نیشانەداریش حیسـاب نەکرابێتن راسـتییەکەی ئەوەیـە هـەر سێکیان نیشانەدارن ، خۆ پیتی (گ) هەر دەڵێی دەندوکی لەکلەکی بە دەمی خۆیەوە گرتوە ، نیشانەی (ئ)یش کە لە عەرەبیدا هەمزەی پێدەڵێن پتر لە نوختەی (ن ، ب) ئەرکی پێوە دەدرێت : لە نووسینی وشەی (ئاو)دا نیشانەی هەمزەکە لە نوختەکانی (ناو ، باو) بەرچاوتر و زەحمەتتریشە •

لەم حیسابانەدا جارێ چەند تێبینییێکی‌تر ماون تێبخوێندرێنەوە :

یەکەم : لە شێوە ئاخاوتنی هەورامیی ، دوو دەنگی (ث ، ذ) دەردەکەون هەردوکیشـیان بە پیتی خالدار دەنووسرێن •

دووەم : لە شێوە ئاخاوتنی کرمانجی سـەروودا دەنگی (و)ی دیفتۆنگ هەیە کە لـە تێکەڵ بونی دوو دەنگی (و ، ی)ی درێژ پێـك دێت وەك لە وشەکانی (دور ، کور ، پوش ، لولـە ••)و هی تردا دەردەکەوێت ، بەڵام ئەم دەنگە لە رێنووسی کوردیدا پیتی تایبەتی بۆ دانەندرا کە دەبو بۆی دابندرێت چونکە دیفتۆنگێکی رەسەنە ، واتە وشە هەیـە لەو شـێوە ئاخاوتنەدا بەم دیفتۆنگەوە دەردەبرێت نەك لە وەرگێـڕانی واوی درێژەوە بوتە دیفتۆنگ ئەمەش راستییێکە ئەوە دەسەپێنێت کـە وا لە شێوەی کرمـانجی سەروودا واوی درێژ هەیە بێ دیفتۆنگ وەك لە سۆرانیدا هەیە • ئەمە دەڵێم چونکە هەندێ کەس وا دەزانێ هەر دەنگی واوە درێژەکەیە لـە کرمانجی سەروودا دەبێتەوە دیفتۆنگ • جگە لەم هۆیە تێبینیی‌تریش رەسەنی ئەم دەنگە ئیسپات دەکات وەك کە بێی لە لەهجەی دانیشتوانی شـاری (پارس)دا سەرنج لە دەنگەکانی (غ) بگرین و بمزانین کـە هەمۆیان لـە دەنگی (ر)ەوە هاتون وەیاخود لە وڵاتی کۆیە و دزەیی و خۆشناوەتی کـە دێن و (ل) دەگۆڕن بە

(ر) وەیا هەندێ عەشیرەت دۆ دەنگی (ح - ع) بە یەکتر دەگۆڕنەوە . ئیتر کە ئەم راستییانەمان رەچاوکرد باشتر بۆمـان رۆن دەبێتەوە دەنگی واوە دیفتۆنگەکەی کە لە زاری کرمانجی سەرۆدا بە سەربەخۆیی لە تەك دەنگی واوی درێژدا دەردەبڕێت دەنگێکی رەسەنە و لە دەنگێکیترەوە نەگۆڕاوە . دیارەکە پیتی سەربەخۆ بۆ ئەم دیفتۆنگە دابندرێت دەبێ نیشـانەی تایبەتی بخرێتە سەر پیتی (و) تاکو لە (ۆ ، ۆ)ی جودا بکاتەوە . بەمەشدا ژمارەی پیتی خالدار زیاد دەکات .

سێیەم ــ لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی و هەندێ جێگەیتری کوردستانی ژێرۆدا دیفتۆنگێکی ناوچەیی هەیە لە وشەکانی وەك (نوێژ ـ خوێ ـ دوێنێ ـ سوێر ، کوێر ، نوێ ...) ، بریتیە لە تێکەڵ بونی دەنگی (و) لەگەڵ دەنگی (ێ) . هەندێ رێنوسی ئەم و ئەو لە جیاتی دۆ پیتی (و ـ ێ) پیتێکی (ۆ)ی نیشانەدار دادەنێن ، کە ئەمەش هەر لە ژمارەی پیتی خالـدار و نیشانەدار زیاد دەکات ئەگەر بێت و دیفتۆنگە ناوچەییەکە بەسەر هەمو زمانی کوردیدا بسەپێ . نەختێکیتر دەگەڕێمەوە سـەر باسـی ئـەم دیفتۆنگە بـۆ رۆن کردنەوەی لە هەمو بارێکیەوە .

چوارەم ــ دەنگی (د) لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانیدا ، وا دەبێ ، کلۆر دەکرێت وەك لە وشەی (مەحمۆد ، ئەحمەد ...)دا دەبیـسترێت . هەندێ نوسەرانی سلێمانی بۆ ئەم دەنگە ناوچەییەش نوختە وەیا نیشانە دادەنێن ، کە ئەگەر لێیان بسەلێندرێ پیتێکیتریش لەوانەی نوختـە و نیشانەدارن ، لە کۆمەڵەی ئەو تەرزە پیتانە زیاد دەکات .

لێرەدا حیسابی ئەو (د)ە ناکەم کە بەدوا دەنگی (ن)دا دێت و لە سلێمانی دەکرێ بە (گ) وەك کە دەڵێن (دەربەنگ ، ئەفەنگی ، مەنگ ــ لە بری

دەربەند ، کەفەندێ ، مـەند ــ) چونکە ئەگەر وەك (گ)یـش بنوسرێت لە پیتی نیشانەدار زیاد ناکات ، بە بۆنەی ئەوەوە کە پیتی (گ) بۆ خۆی بەر حیسابی پیتی نیشانەدار کەوتوە ، بەلاّم دەبێ ئەوەندە بگوترێ لە کەس ناسەلمێندرێ هەوڵ بدا ئاخاوتنی ناوچەی خۆی بەسـەر زمانی کوردیدا دابرێت بە تایبەتی کە لەم دابڕینەدا (دەنگ) بشێوێت و بگۆڕێت ، بە نمونە دەڵێم دانیشتوانی پاریس کە لە ئاخاوتندا دەنگی (ر) دەکەن بە (غ) ، لـە نوسـیندا هەر بە (ر) دەی هێڵنەوە ، واتە نوسـینەکە ناشـێوێنن ، دانیشتوی سلێمانی وەیا شوێنێکی‌تری کوردەواریش ئازادن لەوەدا کە بە پێی راهاتنی زمانیان (نوسراو) بخوێننەوە بە مەرجێك شـێوەی نوسـینەکە بەڕاستی بپارێزن .

دەگەڕێمەوە بۆ دیفتۆنگی (نوێژ ، نوێ ...) و ئاوەڵەکانیان .

بەڕاستی ئەم دەنگـەی وا لە نێوان دوو دەنگی (و ، ێ)لەو وشانەدا پەیدا دەبێت تایبەتێکی هەندێ ناوچەی کوردستانی گەورەیە نەك هی زمانی کوردی چونکە زۆر ئاشکرایە لە بنەڕەتدا وشەکان دوو دەنگی تەواوی (و ، ێ) یان تێدایە و لـە زۆربەی ناوچەکانی کوردسـتانیشدا هـەر وەهای دەخوێننەوە ، واتە بە دەرخستنی هـەر دوو دەنگ نەك بە شـێوەی تێکەڵ (دیفتۆنگ) ، ئەم راستـیە بە گەلێك بەڵگە ئیسپات دەکرێت[٢] :

یەکەم : لە کۆنەوە سەرلەبەری کورد ئەم وشانەیان بە دیارخستنی هەر دوو دەنگ نوسیوە پێی (و)ە کەشیان پێش خستوە هەروەك چۆن لە لایەن کوردەوە دەردەبڕێت ، پێشینان وشـەی (نوێژ) یان بێ دوودڵی کردن بەم

(٢) لە کۆڕی شەقلاوەی سالی (١٩٧٣) نەختێك لە سـەر ئـەم دیفتۆنگە دوام .

شێوەیە نوسیوە بە تەواوی وەك كە وشەی (دریژ) یان بەم شكلە نوسیوە ، ئەویش بێ دوودلی ـ دیارە ئەگەر هیچ گومان لە راستی و چۆنیەتی وشەكان هەبوایە هەمو كورد وەها بە ئاشكاوی لە سەر یەك شكلی نوسین ریك نەدەكەوتن •

دووەم : شیعری شاعیری بابان لە سەرەتای پەیدا بونیەوە ئەم وشانەی بە دوو دەنگی ئاشكرا و سەربەخۆ تیدا بە كار هاتوە ، كە ئەگەر بكرێ بە دیفتۆنگ كێشی تێك دەچێت • ئەمانە نمونەی شیعری (نالی)ن لە بەكارهێنانی ئەم وشانەی دوو دەنگەكەیان تێدایە :

هەر جێگە وو جۆگایە كە وا سوور و سویرین
جێی جۆشەشی گریانی منە خوێ نەززاوە

وشەی (سویر) لە نیوە دێڕی یەكەمدا ئەگەر بە دیفتۆنگ بخوێندرێتەوە شیعرەكە لەنگ دەبێ •

بولبول كە گەرمی نەغمەیە ئاگر دەكاتەوە
غونچە حەزینە جەرگ و دلی بۆ دەكا توێ

وشەی(توێ) هەروەك داخوازی كێش ناچارمان دەكا هەردوو دەنگی تێدا دیارخەین، دیسانەوە چونكە قافیەی وشەكانی (هوردوێ ، نادوێ ••)یە لە هەڵبەستەكەدا ناشێ بكرێ بە دیفتۆنگ • لێرەدا دەبێ بلێم دیفتۆنگەكە تەنها لەو وشانەدا دەردەكەوێ كە لە بەشی (ناو) ن ، نە لە فیعل و نە لە تێكەڵ بونی دوو وشە دەر ناكەوێ • وشەی (هوردوێ) كورت كراوەی دوو وشەی (هۆردوێك)ە ، وشەی (نادوێ)ش فیعلە •

سێیەم : ئەگەر وشەكان دوو دەنگی (و ، ێ)یان تێدا نەبایە دەبو هەندێ جار لەنوسیندا دەنگەكەی (ێ) پێش (و)ە كە بكەوێتەوە و بنوسرێ

(خێون ، سێور) . ئەمە دەڵێم لە وەرامی ئەو کەسانەی کە لێم‌بیستوون دەڵێن هۆی نووسینی ئەم دیفتۆنگە لە زۆرێکەوە بە دوو دەنگ ، هەروەها بەکار هێنانی لە شیعردا بەو شێوەیەی نموونەکانی شیعری (نالی) دەری‌خست دەگەڕێتەوە بۆ ئەو راستییەی کە دەنگەکە هەردوو دەنگی (و ، ی) تێدایە ئیتر لەوەوە رێ پەیدا دەبێ لەیەکتر جودا بکرێتەوە ، هەم لە نووسیندا و هەم لە قافیەی شیعردا . هەڵبەت ئەم قسەیە لە خۆوە هەڵدەوەشێتەوە بەو تێبینییەی لە سەرەتای بەندی (سێیەم :)دا کردم .

چوارەم : دیارە هەروەك لە شوێنێکی وەك کۆیە لامی قەڵەو دەکەن بە (ر) لە سلێمانی و شوێنانی‌تری وەك ئەوێش ئەم دوو دەنگەی (و ، ێ) لەو وشانەدا دەکەن بە دیفتۆنگ . نە رەوایە کۆیی داوا بکەن پیتی تایبەتی بۆ ئەو (ر)ەی لەهجەی ئەوان دابندرێ ، نە رەوایشە خەلقی سلێمانی دیفتۆنگەکە بەسەر زمانی کوردیدا بسەپێنن چونکە لە هەردوو حاڵدا زمانەکەمان هەندێك لە سروشتی خۆی دەدۆڕێنێ و گۆڕینەکەش بە جێ‌گرێکی نازەسەن پڕ دەکاتەوە . نووسەر هەن لە جیاتی (یازدە ، دوازدە) دەنووسن (یانگزە ، دوانگزە) بەمەشدا شێوەئاخاوتنی گەڕەکی خۆیان دەکەن بە بنەمای زمانی کوردی و هەڵەیێکی پاتەوپات دەخەنە جێی راستێکی پاتەوپات . لەم حاڵانەدا پێویستە دەقی وشەکان لە زمانی کوردیدا چۆنە بەو جۆرە بنووسرێ ، لەوە بەولاوە هەرکەسە بە پێی شێوە ئاخاوتنی ناوچەی خۆی دەری ببڕێ : بابنووسرێ (پلینگ) کۆیی و خۆشناویش بی‌خوێنێتەوە (پرینگ) ، هەروەهاش وشەکانی (خوێن ، دوێنێ ، ئەفەندی ، دەربەند — یازدە ، دوازدە .. هەتاد) راستیەکەیان بنووسرێت و خوێندنەوەشیان بەوشێوەیە بێ کە خەلقەکە لە دەوروبەری خۆی ئاشنای بوە ، هەر چەند چاکتر ئەوەیە خوێندنەوەش وەك نووسینەکە بێت . ئەگەر خوێنەرێك ئەم

تەکلیفەی بەلاوە قورس بۆ با بەبیر خۆی‌دا بهێنێتەوە کە ئەو خۆی هەرجارە بە ناوی بەرژەوەندی زمانی کوردی و پێکهێنانی شێوە ئاخاوتن و نوسینێکی یەك گرتو داوا دەکا لە هەمو دانیشتوانی ناوچەی (بادینان) واز لە سەرلەبەری لەهجەی خۆیان بهێنن و شێوە زمانە ئەدەبیەکەی پەرەسەندو بەکار بهێنن، هەمان داواش لە خەلقی کوردستانی ئێران و بەری سۆران دەکات کە من هیچ رەخنەیێکم لە داواکردنەکە نیە ، بەلام ئەوەندە رێگەیە بە خۆم دەدەم داوا بکەم نوسینی وەك (یانگزە) و (دالی نوختەدار) یاساغ بکرێت . چەند رەفتارێکی شیرین و جوانە لەو نوسەرانەی سلێمانی کە دێن بۆ مەبەسی پەرەپێ ساندنی ئاخاوتنی رەسەن نیشانەی کاری (مضارع) لە (ئە)وە دەکەن بە (دە)[٣] .

---

(٣) هەرچەند ئەم نوسینە لەبارەی (رێنوس)ەوە دەدوێت ، بەلام موناسەبەی جێگە لێم داخوازی دەکات تێ‌بینیەکی گرنگ لەبارەی یەك‌گرتن و یەك‌کردنی ئاخاوتن و نوسینی ئەدەبی کوردیەوە دەربڕم . نوسەر هەیە لە بەنا پەروش نیشان‌دان بۆ پێك هێنانی زمانی ئەدەبی یەك‌گرتوی کوردیەوە هێرش دەباتە سەر ئەو نوسینانەی کە ناوناوە رستە و زاراوەی جۆر جۆری شێوە ئاخاوتنی ناوچەکانی کوردستانی گەورە بەکاردێنن بە نامەی ئەوەوە کە زمانە ئەدەبیەکەمان دەشێوێت و رجەی مێژوی دەق‌گرتن و ریزبەستنی تێك دەچێت . هەرچەند نیاز لە هێرش هێنانەکە ناوانیار کردنی خاوەنی نوسینەکان بێت وەیا عەیبدار کردنی نوسینەکان خۆیان بێت پتر لەوەی خزمەتی زمانی یەك‌گرتوی کوردی بە چاوی خۆیەوە گرتبێت ، دیسانەوە هێندە راستیە هەیە لە رواڵەتی هێرشەکاندا بایی ئەوە بکات لە تەپ‌وتۆزی نیازی شەخسی و پەلەپەلی هێرش بردن دەرهاوێژرێت و ناتەواویەکی تێیدا هەیە بخرێتە بەرچاوی سرنجدەرانەوە . .

ئەو بارە مێژوییەی زمانی کوردی خۆی تێدا دیوەتەوە گەلێك جودایە لەوەی فارسی وەیا عەرەبی وەیا زمانەکانی رۆژاوا پێیدا تێپەڕیون . هەرچەند راست نیە بگوترێ ئەو زمانانە هەموبان یەك رێبازی گەشەکردن و فراژوتنیان لە پێشدا بوە ، بەلام زۆر راستە بڵێین لە رۆی

کە پێی (و)ە دیفتۆنگەکـەی زاری بـادینی و دوو پیتی (ذ ، ث)ی هەورامی و دالە کلۆرەکە و (ی)ەکەی دیفتـۆنگی ناوچـەی سلێمانیش بخەینەوە سەر ژمارەی ئەو (٢٤) پیتە خاڵدارە و نیشانەدارەی لە سەرەتاکانی گوتاردا باس کران ژمارەکە دەگاتە (٢٩) ، ئەوەی ڕاستی بێ دەنگی (ت)ش

=

پێکهاتنی زمانی ئەدەبی یەکگرتووەوە ڕێبازی هەموویان خزم بە یەکترن لە چاو زمانی کوردی کەوا بە درێژایی مێژوو و ئاتێـــاکەش ڕێبازێکی لـە پێشدا نەبوو، نەچاک نەخراپ، هەموو زمانەکە بە گردی پێیدا تێپەڕی بوبێت. زمانێکی وەک فارســی نـوێ بگرین بـە میقیاس ، دەبینین لـە دەمێکی کۆنەوە ، پتر لە هەزار سـاڵ ، ئەم زمانە وێنەی نووسراوی پارێزراوە و لە هەموو جیهانی فارسـییەوە ، جێ بەجێ و بێ بـەبێ شـێوە ئاخاوتنی ناوچەیی وەک جۆگەلە ناو خۆراکی ژین و بەردەوام بوون و گەشەکردن بەو زمانە دەدەن و لێی تێژیک دەبنەوە . زمانی ئەدەبی فارسی ئەم سەردەمە زەرفێکە کەرەستە هــەرە چاکەکە و هــەرە بەهێزەکەی هــەموو شێوە ئاخاوتنی ناوچەیی فارسانی تێدایە بە مێژوو و ئەدەب و هونەر و فۆلکلۆر و زانستەوە . هــەر زمانێکی تریش بگرێت لەوانــەی شــێوەی ئەدەبییان یەکگرتوو و گشتیبە ئەویش وەک فارسی بۆی ڕێک کەوتووە لە شەقامێکی بەرفرەوانی نەتەوایەتییەوە تێ هەڵکشـێت و خۆراک لە تێکڕای زمانەکە وەرگرێت . ئەلفوبێ و ڕێنووسیش کــە ئەمرازی بڵاوبوونەوەی زمــانە بە دنیادا ، یەک وێنەی هەبوو لە هەریەکێکی ئەو زمانانەدا . بەم جۆرە هەر گۆڕان و بەرەوپێش چوونێک بوبێت لە زمانێکدا ، بە هەموو میللەتەکە و بە هەموو جیهــان ڕاگەیشــتووە و دەتوانین بڵێین مــەودا نــەبوو دوو جۆرە زمان و دوو جــۆرە ڕێنووس لەو زمانانەدا بەکارهاتبێت هــەروەک مەودا نەبوو بێت و بەرەکەتی هیچ یەکێک لە شێوە ئاخاوتنەکانی ناوچەیی ئەو زمانانە لە هەموو زمانەکە دابڕابێت . ئەم باســە گەلێکی بە بەرەوە هەبە ، من لێی کورت دەکەمەوە .

زمانی کوردی ، بەداخەوە ، نە لەکۆنەوە نووسینی هەبوو [هەشی بوبێت فەوتاوە] و نە لەبارێکدا بوو ئەگەر بــە خەیاڵیش لە کۆنەوە نووسینی بۆ بەیدابکەین بــە هەموو کوردەواریدا بڵاوبوبێتەوە و نــە ئێمکـان هەبوو نووسەرانی کورد بیر لە یەک شێوە ڕێنــووس و ئــەلفوبێ بکەنــەوە ، ئەو

=

لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانیدا گەلێجار ، وەك دەنگی (د) كلـۆر دەكرێت و دەگۆڕێت • جـا ئەگەر بۆ ئەویش نیشانەیێكی جوداكـەرەوە دابندرێت ژمارەكە دەبێتە (٣٠) • بەلاّم تائێستا كەس نەهاتوە ئـەم دەنگە تایبەتیە لە نوسیندا تێبخوێنێتەوە و نیشـانەی بۆ دابنێت . لـەبەر ئەمـە . هەرچەند

ڕێبازەی یەكگرتنی شێوەی نەدەبێ كە لەبـەر هەنگاوی میللەتێكی وەك فارس وەیا تورك وەیا فرەنسـەدا هەبوە لە وەهم و ڕۆژێنەشدا بە خەون و خەیالّی واقیعی مێـژوی كورددا تێنەپەڕبوە . ئـەو هۆیـە لـە یەكتر دورخەرەوانەی كە دۆ كەرتی ئیتالی و ئیسپانی بەرەو دۆ ڕێبازی مەیلەو سەربەخۆوە برد ، تا وای لێهات مرۆڤی ئیتالی بە زەحمەت لـە ئیسپانی بگات ، وایان لە زمانی كوردی كرد كەرتی لەیەكتردورتری لێبكەوێتەوە، لە هەمان كاتیشـدا ئیمكان نەبێ لە ڕێی نوسراوی كوردییەوە هیچ كەرتێكی چاوی بە شێوەی كەرتەكەیتری بكەوێت وەك كە ئیمكان هەبێ هەمبـە ئیتالی و ئیسپانی یەكتر بخوێننەوە ، مرۆڤێكی سـەبێ ئەگەر هەوەسی بیستنی ئاخاوتنی دیاربەكری بزۆتایە دەبێ سـەفەر بكـا بـۆ ئەوێ وەیا لەوێوە مێوان بۆ لای خـۆی بخوازێنەوە . لە هیـچ ڕوێكەوە و بەهیچ هۆیەك ئیمكان نەبوە لێرە بەپێشەوە زمانی كوردی یەك بگرێت وەیا هەمۆ لەهجەیێكی لەلای هەمۆ كوردەوە مەفهوم بێت وەیا هیچ لەهجەیێكی خۆی بەوی‌تر دەولەمەند بكات . لە باری ئێستاكەشدا ، بەداخەوە ، نە ئیمكانی یەكگرتن پەیدا بوە نە هیچ زەرفێك خـولقاوە لەهجەی سـەردەشت و فامیـلی تێكەلّ بەیـەكتر بێن . ئـەو شـێوە نوسینەی ئێستاش لە كوردستانی عیراقدا خەریكە خۆی بەسـەر نوسـەراندا بـەپێنێت و هەمو لایەك پشـتگیری لێ دەكەن و هـەولّی بـەرەو پێشبردنی دەدەن تاكـە نەمامێكە لە كوتەلّی زۆرلكاوی زمانی كوردییەوە هەلّچووە هەمۆ تەمەنی مێژوی دیاری لە سەدەی نۆزدەم تێپەڕ ناكات ئەویش لە هەلّبەستەكانی نالی و كوردی و شاعیرەكانی‌تری بابانەوە لـە شـێوەی ئاخاوتن ، نەك نوسینی ئەدەبی ، چەسپاێكی بۆ لەهجەكـەی بابان پاراسـتوە چونكە شاعیرەكانی بابان چ نمونەیێكی نوسـینی ئەدەبی كوردیان لەبەر دەسـتدا نەبوە دەستوری تـەعبیری لێ وەرگێڕنە سـەر هەلّبەست ، خزمایەتی شیعرەكانیان لەگەلّ زمانی كوردی ڕەسەن هەر بە شێوەی ئاخاوتنی سەر

دەنگەکەش لە چاو ئـــەوانی وەك خۆیدا غـــەدریشی لێ کرابێت دەتوانین لە حیسابانی دەربهاوێین و بێ کوژێنینەوە ٠

لەم نوسینەدا کە باسی (ڕێنوس) دەکـــات ، ڕێمان نییە زۆر و کەم بەلای ڕێنوسی کوردیٚ بە پێتی لاتینییەوە بچـین چونکە کوژ لـــە بارێکدا

=

زمانانەوە بوە ، ئەگەرنا نمونەی ئەدەبییان هـــەر نوســـین و هەلبەستی عەرەبیٚ و فارسیٚ بوە. وەك دەزانین (نالی) تا رادەیێك پتر لە شاعیرەکانی بابانی هاوچەرخی خۆی تەعبیری شێوە ئاخاوتنی دەرەوەی سلێمانیٚ بەکار هێناوە ئەویش لە بەراوێزێکی تەسکدا وەك کە دێت لە ڕستەی (ردێنی ماش و برنج) وشەی (ردێن) بەکار دەهێنێت ، وەیا کە دەلیٚ :

فەرموتە کـــە بانگم کـــە شـــەوێ دبمـــە کنارت

لە جیانی (بەشەو) تەعبیری (شەوێ) دەهێنێتەوە ، وەیا لەم نیوە بەیتەدا :

وای فەرمو کە ماچت نەدەمێ ڕۆ ڕەشی تـــۆ بم

نەی‌گوت (ماچت بێ نەدەم) هەروەهاش لە جیاتی (تۆ)ی سلێمانیٚ وشەی (تۆ)ی هێنـــا کە هەم بە واتای (تۆ) دێت لـــە هەندێ شێوەی ئاخاوتـــنی کوردســـتانی ژێرۆدا و هـــەم بە واتای (مـــۆ) دێت کـــە کورتکراوەی (تۆك) بێت بە پێی داخوازیٚ واتای بەیتەکە .. خولاسە لەم نمونانەدا شارەزایی (نالی) بە شێوە جۆرجۆرەکانی ئاخاوتنی کوردیٚ دەرەوەی سلێمانیٚ دەردەکەوێت هەروەك لە بەکارهێنانی نیـــشانەی کاری (مضـــارع)ی دەرەوەی بابان کە (دە)یە لە جیـــاتی (ئە) دیسانەوە ئەسەری گەشت و گەڕانی (نالی) بە کوردســـتاندا پەیدادەبێت . بەلام ئەم کارکردنەی شێوە ئاخاوتنی جۆرجۆری کوردیٚ لە هەلبەستی (نالی) هەرچەند دیاردەیێکی جوان و بەنرخیشە گەلێك لە پێویستی فراوانی لەهجەی ناوچەیی بـــە خۆراکی ناو لەهجەکانی‌تری زمانـــەکە کەمترە ، سەرەڕای کەم بـــوون ، هەر لە شیعری نالیش قەتیـــس مـــاوە و زەنەی نەکردوە بۆ شـــیعری شاعیرانی‌تر ، لەوە هەر بگەڕێ کـــە نەچۆتە ناو شیرازەی ئاخاوتنی ناوچەکەوە : سەیرێکی نوسینی زوربەی نوسەرانی ئەمڕۆکەی سلێمانیٚ بکە دەبینی نوسینەکانیان لە صەدی صەد هی شاری

=

ئەبوە خەریکی دانانی (ڕێنوس بە پیتی لاتینی) بێت ، ڕۆشنبیری و نوسینی کوردیش لە عیراقدا ، تائێستا ، بڵاوکراوەی بـە پیتی لاتینی نییـە ، ڕەنگە ڕێشی نەبێ بیبێت چونکە نوسینی ڕەسمی بە کوردی هەر لە ڕێی ئەلفوبێ کلاسیکیەکەی عەرەبییـەوە دەکرێت خوێندنیش لـە هەمـو فێرگەکان و

سلێمانییە تـەنانەت بە زۆری لـە جیـاتی (دێنە) کـە کوردی کرمانجی (دەهێت)ە ئەوان دەنوسن (یەت) وەباخـود لە جیاتی (کاغەزی دیکە) دەنوسن (کاغەزی کە) ... شاخی (قەرەداغ) بوتە (قەراغ) هەروەهاش گەلێك وشە و تەعبیری‌تر کە زادەی هەناوی شاری سلێمانین و بەس .

بەلێ ، دەزانـین شێوە نوسینی نوێی کوردستانی عـیراق لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانییەوە سەری هەڵداوە . دەشزانین شێوەی سلێمانی . لەبەر زۆر هـۆی تایبەتی وەك ئـەوەی بۆ ماوەیێکی درێـژ مەرکەزی حوکمڕانی بووە ، دواتریش لە دەوری باشی باباەکان پتر لە جێگاکانی‌تری کوردسـتانی عـیراق قوتابخانـەی حکومـەتی تێـدا هـەبوە هـەروەك ناوچـەکە بەنێکڕایی و بـەر لە دروستکـردنی سلێمانیـەوە مـەلا و مەدرەسـەی زۆر چاکی هەبوە ، لـە تصوفیشـدا پێشـەوای شوێنانی‌تر بوە ، لە ڕۆی ئابوریشەوە لەچاو شوێنانی‌تر پێشکەوتو بـوە هەر نەبێ لەبەر ئـەوەی یەکێك لە ڕێگەکانی ترانزیتی نێوانی عوسـمانلی و ئێران بە سلێمانی‌دا تێپەڕیوە .... ئەمانە دەزانـین ، ئاکامەکانیشیان لەبەر چاوانن ، بەڵام لە ڕۆی پێكهێنانی زمانی ئەدەبیەوە ڕاستی گەورەتر لەمانە زۆرن کە کاری سەلبیان کردوە ، لە هەمو ڕاستییانیش گەورەتر ئەوەیە لەهجەی سلێمانی بە شێوەیێکی ئاسایی لەو پەراوێزە مێژۆییە ـ کۆمەڵایەتییەی کە تێیدا نمای‌کردوە لەسـەر بنجی خۆی هەڵی‌داوە بێ‌ئەوەی دەرفـەتی هەبـوبێ تێکەڵ بە لەهجـەکانی‌تری کوردی ببێـەوە و لەو تێکەڵبونەدا هێـز و پێزێکی نوێی لاوەکی وەرگرێت . کـە پێین شێوە ئاخاوتنی سلێمانی بە زمانی ئینگلیزی بگرین دەبینین هێندەی ئینگلیزی لە زمانی لاتینی و یونانی سودی وەرگرتوە ، لەهجەی سلێمانی دەبێکی ئەوەش بۆی نەلواوە سود لە لەهجەکانی دور و نێزیکی کوردی وەرگرێت ، مەبەستیش لـە (وەرگـرتن) خواسـتنەوەی وشـە نیە بەڵـکو شێوازی داڕشتن و کەرەستەی تەعبیر و دەسـتوری ڕێزمان و شتی ئەونوبیە .

کۆلیجەکان هــەر بەو ڕێنوســە بەڕێوە دەبردرێت ، هــەروەهاش ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردی ... لەگەڵ ئەمەشدا پێویســتە ڕێنوســێکی کوردی بە لاتینی قەرارداده بکرێت هەر نەبێ بــۆ ئەوەی لــە حــاڵی ناچارێدا بەکار بهێنرێت وەك ئەوەی کە لە حاڵی پێویستدا نموونەی نوســینی ئینگلیزی وەیا فەرەنسەیی وەیا ئــەڵمانی وەیا ڕوسی لەناو نوســینی کوردیدا ، وەك هەمو

=

بە نموونە دەڵێم بەشی هەرە زۆری پێشگرەکانی (ئینگلیزی) لە لاتینی و یۆنانی وەرگیراون هەروەهاش ڕێژەی فیعلە تێپەڕەکانی ، لە حاڵێکدا ئاێتیناش لە سلێمانی وشەی (وێــژا) وەیاخود ڕێژەی ئەو فیعلانەی (انتقال)یان تێدایە وەك (دەیگرمێ ، دەتتۆڕمێ ، دەمگاتێ ...) ئاناشنا ، بەڵکو بێگانەیە . [ئەو فیــعلانەی پێیان دەڵێم «انتقالی» لــە گوتاری [بەکارهێنانی « ی » لە ڕێزمانی کوردیدا] لە بەرگی یەکەمی گۆڤاری کۆڕدا باسیان کراوە] .

ئەم ڕاســتییە هێندە بەرچاو و بەرهەســتە ، بەجۆرێکیش لەگەڵ شێوە ئاخاوتنی سلێمانی قالب بەستو بوە خەریکە خۆی بکاتە لەمپەر لەپێش متوربەکردنی شێوەی زمانی ئەدەبی کوردی لە قەڵەمە پەسەندەکانی ئەو شێوە ئاخاوتنانەی کە وا تارادەیێك بۆیان ڕێك‌کەوتوە بەرەوپێش بچن ، لە حاڵێکدا پێویستە زمانی ئەدەبی کوردی خۆ دەوڵەمەند کات بە هەمو ئەو خۆراك و کەرەسنە کوردییانەی کە نەگەیشتونەتە بەر چەژی . گوێم لێ بوە ، لە نامەی تایبەتیشدا خوێندومەتەوە ، ئەدیب و خوێندەواری سلێمانی بە صەراحەت گوتوەتی و نوسیوەتی هەر نوسینێکی لە شێوە نوسینی سلێمانی لا بدات دەبێ بەلاوە بنرێت . ڕەنگە ئەم تەرزە بیروڕایە لە قەناعەتەوە بێت و ڕەنگیشە لە خۆخۆش‌ویستنەوە بێت ، هەر ئەم بیروڕایەیشە لە پەنا پشتگیری کردن لە زمانی ئەدەبی کوردییەوە شێوازی کتێبێکی وەك [تحفەء مظفریە] تاوانبار دەکات . بەلای منەوە ئەم گیانەی ناوچە دۆستی دیاردەیێکی چاوەڕوان‌کراوە نەك لــە جێگەیێکی وەك کوردســتانی دواکەوتــودا ، بگرە لــە پێشکەوتوترین جــێگە و نێوان ڕۆشنبیرترین گەلیشــدا شــتێکی هەستپێکــراوە . جگە لــە چاوەڕوان‌کراوی ، بەشێکیشی سەر دەکێشێتەوە بۆ هەستە پیرۆزەکەی بەخۆنازین و بەخۆدا ڕاپەڕمون ، منیش ڕێم بە خۆم نەدەدا بەم جۆرە

=

زمانێکی‌تر ، دەردەکەوێت .. بەهەمە حاڵ ئێرەکانە جێی یەك لاکردنی ئەم پرسیارە نیە .

کۆڕی زانیاری کورد ، لە سەرەتای کەوتنە کاریەوە ، کە دەستی دایە دانانی ڕێنوس و ئەلفوبێی بە پێوانە و کتێبانەی کوردی ، ئەو ڕاستیانەی لێرە بەپێشەوە باس‌کراوی لەبەر چاودا بوّن ، لەوەش ئاگادار بوّ بە درێژایی

بەنجەی بۆ رابکێشم ئەگەر هەستێکی پیرۆزتری کورددۆستی باڵی پێوە نەنابامایە .

ئەگەر نوسەر و ئەدیبی کورد ماوەی بیرکردنەوەیێکی بشودار بە خوّیان بدەن بۆ دەست‌نیشان‌کردنی بەسەندترین ڕێبازی بەرەوپێش بردنی زمانی ئەدەبی کوردی ، لەو ماوەیەندا هەرچی هەستی کوردەنیرەنی و هەڵوەستی شەخسی و گیانی ناوچە دۆستی و تەکان بۆ هاتن و بەرتەك‌دانەوە هەیە پێ‌شێل بکەن و هۆش و گۆش و دڵ و دەرێنیان بۆ سودی زمانەکەمان بکەنەوە دەزانن و دەبینن و هەست دەکەن ، چاکە و سەرەڕۆر چوّن و بەرەوپێش‌بونی زمانی کوردی لەوەدایە ڕێگە بدری بە هەمو شێوە ئاخاوتنەکانی کوردی کەوا باشترین خوّراکیان پێشکەش بە زمانە ئەدەبیەکەمان بکەن بێ‌ئەوەی شیرازەی بشێوێنن وەیا قەڵافەتەکەی کەرت کەرت بکەن وەیا شەقامەکەی زیٖزیٖ بکەن . پێویستە ئەو دەرفەتەی سوّدمەندبون بە هەمو بژێوی شێوە ئاخاوتنەکانی زمانی کوردی کەوا لێرە بەپێشەوە نەهاتە بەر هەنگاوی زمانە ئەدەبیەکەمانەوە ، ئێستا و لێرە بەدواوە ، زبرانە و دڵ‌سوّزانە ، پێی بدرێت بۆ ئەوەی هەم فەرهەنگی زیندوّی شێوەی ئەدەبیمان فرەوان بێت و هەم دەسەڵاتی تەعبیری ئەدەبیمان بەسەر هەمو مەبەستێکدا ڕابشکێت . ئێمە ئەگەر تین و تاو و هێز و بێزی هەمو زمانی کوردی لەناو قالبی ئەدەبی نوسینمان نەتوێنینەوە ناچار دەبین بەوەی خوّمان بدزینەوە لە تەعبیری وردوتوّڵ ، ئیتر بەسەر نوسینی تەنك و بفدراوەوە فەپوّچکە بیەستین هەمو شانازی کردنیشمان لەوەوە دێت کە ڕێمان نەداوە بە زمانەکەمان ئەوەندە بەرزبێتەوە نزمایی نوسینەکانمان دیارخات وەیاخود هەر لە پێشەوە خوّمان لە نوسینی زەحمەت دزیوەتەوە بۆ ئەوەی هەناسەسوار بمان بێوە =

ئەمەنی نووسینی کوردی نە یەك شێوە ئەلفوبێ و نە ڕێنووسێکی یەك جۆر پێڕەوی نەکراوە ، هیچ کەسیش خۆی ناچار نەدیتوە بە شوێن یەکێکی‌تردا بڕوات . ئەوەی پێی دەگوترێ (پاشاگەردانی) شتێکی فەرمانڕەوا بووە لە ڕێنووسی کوردیدا ، ئێستاش هەروەهایە ، تا ئەوەی دێتە بەرچاویش وا پێ‌دەچێ بۆ ماوەیێکی دوور و درێژی کۆتایێ نادیار هەروەها دەبێ . لەو هەمو

=

دیار نەبێت . ئەو کەسەی لە نەشارەزایێ خۆیەوە وەیا لە ڕێی نیازی تایبەتیبەوە وا رادەنوێنێ پێشکەش‌کردنی خۆراك و بژێوی لەهجەکانی کوردی بە شێوە نووسینی ئەدەبیمان دەبێتە هۆی تێك‌دانی ئەو شێوەیە نەهاتوە قابلیەتی خۆی و زمانە ئەدەبیەکەی لە مەیدانە سەختەکانی تەعبیری فەلسەفی و ئیبستراکی و لکە بێ‌ئەژمارەکانی زانست و هونەر و تەنی و نازانم چی تاقی‌بکاتەوە ئەوجار کە هێلێنکی لێ‌بڕا و کورت وەستا چەند بە ئاواتەوە دەبێ لە هەر کوێرەڕێگایەکی یەکێك لە لەهجەکانی ئاخاوتنی کوردیەوە بێ تەعبیرێك ، رستەیێك ، وشەیێك و شێوە دازشتنێك بێت و رزگاری بکات و لەو قۆرتەی تێی‌کەوتوە دەری بهێنێت .

چەند شتێکی باش دەبۆ ئەگەر کوردیش وەك میللەتی فرەنسە بۆی رێك‌کەوتبایە لە هەر شارە و هەرێمەدا رۆژنامەیێك دەرچوبایە و بەدرێژایی . بابڵێین : صەد ساڵ ئەو رۆژنامانە بەشداریان کردبایە لە دەوڵەمەندتر کردنی شێوە نووسینی ئەدەبێ کوردی لە هەمۆ ئەو رێگایانەوە کەوا تاکە یەك شێوە نووسین و ئاخاوتن ناتوانێ بیانکوتێتەوە و گوڵەگەنم و جۆی خەرمانەزێی تەعبیری کوردیان لێ هەڵگرێنەوە . کاتێکی وێڕای ئەو هەمو رۆژنامانە ، کە لە دایك نەبون ، صەدان چیرۆك و گوتار و بەند و بابەتی فۆلکلۆری و پەندی پێشینان لە هەمو لەهجەکانی کوردیدا بڵاوکرابانایەوە و بە درێژایی مێژۆ لە سامانی ئەدەبیمانیان زیاد کردبایە ، ئەوجار یا هەر گوترابایە شێوە نووسینی ئەدەبێ کوردی دەشێوێ وەیاخود شێواوە .

کۆڕی زانیاری کورد بە پێشکەش کردنی کتێبی وەك (تحفه مظفریه ، قەڵای دمدم ، ئەفسانەی چیای ئاگری) خۆڵەمێش دەتەکێنێ لەو پشکۆ ئاگرانەی تەعبیر و فەرهەنگی کوردی کە لە هەناو و ناخی بورکانی ئەفسە

=

شێوە جۆر جۆرانەی رێنوس کە نوسەرانی کورد بەکاریان دەهێنا، بەداخەوە، تاکێکی لەوانە نەبوو لەلایەن کۆمەڵەیێکی شارەزای نوسینەوە پەسەندکرابێت : لە باشترین حالدا (رێنوس) ئەوە بووە کە لەلایەن تاکە شارەزاوە پێشنیار کرابێت ، ئەویش نەی‌توانیوە خۆی بکاتە دەستوری نوسینی گشتی • هەر قسەیێکی لەبارەی رێنوسێکی مێژوکردی کوردییەوە بگوترێت چ پێوەندی بە واقیعەوە نییە چونکە نە ئەو مێژووە هیچ رێنوسی یەکگرتوی بەوەلەد هێناوە ، نە ئەو رێنوسە نیوەچڵانەی وەك گەڵاڵە لە کایەدابون بە چ رازەوێکی عیلمی‌دا سەرەژێر بونەتەوە بۆمان : پاشا گەردانی لە رێنوسدا نە مێژوکردە نە زانستکردە ، خۆ ئەگەر بسەلمێنین ئەو پاشاگەردانییە بە هەمو لایەنی سەلبییەوە مێژوکرد بووە ئەوەندە هەر دەمێنێتەوە کە زانستکرد نەبووە ، مێژوکرد بونیشی رووداوێکی پەسەند

=
ناخێوەرەکەی کوردەواری‌دا ، لە ئەزەلەوە ، گڕۆچکەی بێ‌زانین و تێ‌بزکردن و تێگەیشتن و دەربڕین و تێگەیاندنیان لەبەر هۆش و گوێی باپیرانمان هەڵکردوە و دزیان بە تاریکایی کوێرەواری دەوروبەری داوە. شەوچرا تۆز لێ نوشتوەکانی تەعبیری رەسەنی کوردی کە مەتومالْ بدرێن و ئاورینگ بدەنەوە ، سەرەژای گەشاندنەوەی زمانی ئەدەبی ئەمڕۆکەمان ، مرۆڤی کوردیش پتر ئاشنای رابردوەکەی دەکات .. رۆڵەی کوردی ئەم سەردەمە بە باب‌وباپیرانی دەناسێنێتەوە و ، وەختە بڵێم ، سەرلەنوێ دەیانکاتەوە بە کوڕ و باب .

لە ئەرشیفەکانی لیژنەی ئەدەبی کۆڕی زانیاری کورددا دەیان شریتی تۆمارکراو و دەفتەری نوسراو هەن لە بابەتەکانی هەمە جەشنەی فۆلکلۆری وەك بەیت و سەرگوزەشت و لاوك و گۆرانی کوردی ؛ بەشێکی زۆری ئەو شریتانەش خراونەتە سەر کاغەز ، تێکڕاشیان چاوەنۆڕی ئەو رۆژەن سەرەی چاپکردن و بلاوکردنەوەیان بگاتێ . بێ‌گومان سەرلەبەری ئەو چالاکیانەی کۆڕ هەوڵدانە بۆ پتر کردنی سامانی ئەدەبی کوردی و تێ‌گێڕانی خوێنێکی نوێیە لە شادەمارەکانی زمانی ئەدەبی یەکگرتومان .

نەبووە وەك هەزاران دیمەن و دیاردەی تری ناپەسەندی کۆمەڵایەتی کــە بە میرات لە مێژووەوە بۆمان ماوەتەوە و دەبێ چارە سەر بکرێ و لێی رزگار بین لەبابەتی هەژاری و نەخۆشی و نەخوێندەواری و ...هتاد. لێرەدا تاکە یەك نموونەی ناپەسەندی ئەو رێنووسە (مێژووکرد)ە دەهێنمەوە بــە بەڵگەی قسەکانم : نووسەرانی رێنووسی تەقلیدی لە زۆر جێگەدا پیتی (ی) بە پیتی پاش خۆیەوە نالکێنن هەر دەڵێی ئەویش پیتی (ر ، و ، د ، ز ...هتــاد)ە واش دەبێ بە پیتی پێش خۆیەوەی نالکێنن وەك ئەوەی کە دەنووسن (لێی دەدەن ــ بێی دەڵێم ــ برسی‌تر ــ شێی هێنایەوە) ، بــەڵام ئەگەر پیتە (ی)ەکان بە پیتی‌تر بگۆردرێنەوە دەیــانلکێنن وەك کــە دەنووســن (لێت دەدەن ــ پێتان دەڵێم ــ جوانتر ــ شێم هێنایەوە) . بەدرێژایی ساڵانی ئەم تەرزە نووسینە سەیرەش کەس نەی‌پرسی بۆچی مامڵەتی (ی) لە هی پیتی‌تر جودا بێ ، چ کەسێکیش لە خۆوە نەهات تەبریرێکی ئــەم رەفتارە بکات و هۆیێکی شارەزایانەی بداتــە پاڵ . دوو دێڕ لێرە بــە پێشــەوە من نووسیم (نەی‌پرسی) و پیتە (ی)ەکەم بەدوا خۆیەوە نەلکاند : کــە لێم بپرسێ بۆ وات کرد ، دەڵێم ئەم (ی)ە راناوی کەسی سێیەمی تاکە بۆیە بە دواخۆیەوەی نالکێنم ، جا ئەگەر راناوەکە پیتێکی‌تریش بێ هــەر نای‌لکێنم وەك : (نەت پرسی ، نەتان پرسی ، نەمان پرسی ، نەیان پرســی ، نەم پرســی) . ئەمە دەستورێکە لەوانەیە پشت‌گیری لێ‌بکرێت لەوانەیشە بەرهەڵستی بکرێت ، ئیتر کە هاتم و نووسیم (نەمپرسی ، نەتپرســی ..) لاداێتکی عادەتیم لــە بەکار هێنانی دەستورەکە کردوە وەك کە دەشێ لە هەموو حاڵ و بارێکدا لادان بکرێت، هەر بە چەند جارێکیش خۆڕاســت کردنەوە و دەست‌ڕاهێنان لەوانەیە لادانەکە نەکرێت[٤]. بەڵام لە حاڵەتی نووسینی (برسی‌تر،جوانتر) کە وا رەنگە

(٤) ئەوەی راستی بێ پێشــنیاری کۆڕ ئەوەیە کە راناو کەوتە نێوان فیعل د =

زوربە و زۆرینەی نوسەرانی کورد وەهای بنوسن چ عوزرێك و هۆیێکی قەناعەت بەخش بەدەست کەسەوە نیە . چونکە پیتی کۆتایی (جوان - برسی) چ پیتی نون بێت و چ پیتی ی بێت بەشێکی وشەکانن و هەردوکیشیان بەدوا خۆیانەوە دەلکێن ، ئیتر بۆ دەبێ نونەکە بلکێت و یێکە نەلکێت ؟ کە دێین لە نوسینی (پیاوێکی‌تر ، میوەی‌تر ...)دا پیتی‌یێکە بەدوا خۆیەوە نالکێین بۆیە چونکە ئەم (تر)ە لێرەدا ئاوەڵناوە وەك (ئازا - خۆش ، بەرز) لە حالێکدا (تر)ی وشەی (جوانتر) ئەمرازی تەفضیلە و دەبێ بەپێشەخۆیەوە بلکێت . ئەم شتانەی وەها سەرەتایی کە لێرەدا دەیانهێنمە بەر چاوی خوێنەرەوە نمونەیێکن لە بەیەکدی گرتنی رێنوسێك بیری لێ کرایێتەوە لەگەل یەکێکی‌تردا کە لە خۆوە و بێ لێکدانەوە بەسەر دەست و خامەی نوسەراندا زاڵ بوبێت .

لەم تاکە نمونەی (تر)ی نیشانەی (تفضیل) و (تر)ی ئاوەڵناودا دەردەکەوێت ، رێنوس پێوەندی بە رێزمانەوە هەیە ، رێزمانیش وەك دەزانین لەوانە نیە بێ‌خوێندن و سەرنج گرتن و بەدواداگەڕان بچێتە مێشکانەوە بە جۆرێك راستەوخۆ وێنەی نوسین لەگەڵ داخوازی دەستورەکانی رێزمان بگونجێنێت . رێزمان بابەتێکە نەك هەر زۆرۆی دەسەلاتی پیاوی عادەتی ، بەلکو ئەدیب و زاناش لە خۆوە بۆ دەستورەکانی ناچن ، لەوانەن هەڵەشی تێدا بکەن ، خۆئەگەر لە ئاخاوتن و داڕشتنی رستەشدا هەلە نەکەن ناتوانن دەستورەکانی بەسەر رێنوسدا تەطبیق بکەن . زانا و ئەدیب ، پیاوی

=

نیشانەکانی (نفی ، مضارعە ، نهی ، امر)ەوە ، بەسەر یەکەوە بنوسرێن (نەپرسی — دەپرسی — بپرسە — مەپرسە) ، بەلام پێشنیارەکە تائێستا نەبۆتە بڕیاری یەکجاری بۆیەیە من رێ بەخۆم دەدەم شێوەگۆڕی بکەم (بڕوانە لاپەڕە «٣٧٢» لە بەرگی یەکەمی گۆڤاری کۆڕ) .

عادەتیش، کە دەڵێن (جوانتر ، یەکێکیتر) لە گوتنەوەی قسەدا هەڵەناکەن ، بەڵام تا بەخوێندنی رێزمان نەزانن جوداوازی نێوان راناو و ئەمرازی(تفضیل) چیە ناتوانن لە رێنوسدا فەرقیان پێ بکەن .

ئەم تێبینیە یەکجار سادەیە بایی ئەوە دەکات تێبگەین رێنوسێکی بێ‌مامۆستا و لێدانەوە و کێشانە و پێوانە و رەچاو کردنی دەستورەکانی رێزمان ، وەك گیای بەهاران ، خۆڕسك ، پەرەی ستاندبێت مومکین نیە کەلکی ئەوەی پێوە بێت بێ‌دەسکاری و راستکردنەوە و تاوتوکردن بکرێ بە دەستوری گشتی و یەکجاری لە نوسینی کوردیدا چونکە ئەم کارە وەك ئەوەیە مامۆستا لاسایی قوتابی بکاتەوە لەو شتانەدا کە قوتابی هۆشی پێ ناشکێت وەیا هەر نەبێ چاکی تێناگات .

کۆڕی زانیاری کورد لەم راستیانە ئاگادار بو کە کەوتە سەر دانانی ئەلفوبێ و رێنوسێکی تازە بۆ زمانی کوردی ، تەنانەت بە دورودرێژی لەوە تێفکری ئایا دانانی رێنوس بخرێتە دوای لێبونەوە لە دانانی رێزمان یاخود پەلەی لێبکرێ بۆ ئەوەی بتوانرێ دەست بدرێتە چاپ کردن و بڵاوکردنەوە . بێ‌گومان دانانی رێزمان کارێکی نەفەس درێژە ، بە ساڵێك و دو ساڵان لەوانە نیە کۆتایی بێت : لەبەر ئەمە کۆڕ بڕیاریدا خێرایی بکا لە دانانی ئەلفوبێ و رێنوسی تازەی بە پێوانە و کێشانە . لەمەشدا دو راستی یارمەتی بڕیارەکەیاندا :

یەکەم ، ئەوەیە کە بەشێکی ئەندامانی کۆڕ شارەزاییان بە رێزمان هەیە و دەتوانن دەستورەکانی رێنوس بخەنە بەر تیشکی دەستورەکانی رێزمانەوە و گونجان و نەگونجانیان بە یەکەوە رەچاو بکەن . لە نێوان ئەو لێژنانەش کە لە سەرەتای دامەزرانی کۆڕدا دامەزران بۆ گەڵاڵە کردنی

رێنوسێکی لەبار ، ئەندامی وەها هەبێ لە رێزمان شارەزابێت و داخوازیەکانی لە رێنوسدا چاوەدێری بکات .

دوەم ، ئەوەیە کە ئەو رێنوسە خۆرسکانەی لــە باودان . ئەوانیش تا رادەیێك و لە زۆر شوێندا بە پێی داخوازی رێزمان رچەیان بەستوە . دیارە کۆڕ لەم لایەنە پەسەندانەی رێنوسە باوەکانیش سودمەند بوە .

ئەم دو راستیە تەنها لە بارەی رێنوسەوە پێویست بون بۆ بارمەتی دانی کۆڕ چونکە (ئەلفوبێ) چ پەکی نەکەوتوە لەسەر زانینی دەستوراتی رێزمان .

ئەوەی راستی بێ نەك هەر رێزمان ، بەڵکو ساغ کردنەوەی فۆنەتیکی کوردیش دەخلی هەیە بەسەر دانانی رێنوسێك کە بەوێ بە تەواوی لەگەڵ واقیعی زمانەکەدا بگونجێت. بەڵام دەخلی فۆنەتیك پتر بەســەر ئەلفوبێی لاتینیەوە هەیە چونکە لە نوســینی کوردی بە ئەلفوبێی لاتینی پیتی سەربەخۆ هەیە بۆ ئەوەی کە لە عەرەبیــدا پێی دەگوترێ (كسرة مختلســة ــ من لە نوســەکانی خۆمدا پێی دەڵێم « قورس کردن ») ، بەشێکی زۆری وشــەکانی کوردی ئەم قورس کردنەیان تێدایە کە غالبی رێکخەرانی ئەلفوبێی کوردی بە لاتینی پیتــیان بۆ داناوە بێ ئەوە لەوە بکۆڵنەوە ئاخۆ ئەو دەنگە بەشێکی پێکهێنەری وشــەکەیە یاخود زەرورەتێکی فۆنەتیکیــە کە دەربڕینی دەنگ لە حاڵەتی تایبەتیدا داخوازی دەکات(٥) . بەنمونــە ، تــۆ کــە دەڵێی (گەنم) بەناچاری قورسایی (كسرة مختلسة) دەخەیتە سەر دەنگی (ن) بۆ ئەوەی

(٥) لە گوتاری (فۆنەتیك چیمان بۆ بکات) کــە لــە بــەرگی یەکەمی بەشی سێیەمی گۆڤاری کۆڕدا بــڵاوکرایەوە لــەم دیــاردە فۆنــەتیکیەم روون کردۆتەوە .

بتوانی تلفظی پێبکەیت و بـەدوا ئەودا دەنگـی (م)ەکـەش دەربڕیت کە هەردوکیان لە وشەکەدا بزوێنی ئاشکرایان نیە• بەلام کـە هاتی میمەکەت بزواند و گوتت (گەنمەکە) قورسایی سـەر نونەکە نامێنێـت و بەتەواوی دەوەستێت • زەرورەتەکەش لەوەوە دێت کـە دەنگی نون بـە وەستاوی تەواوەوە لەپێش دەنگی میمی وەستاوەوە نایەت • هەروەها لە عەرەبیدا کە گوتت (عِلْم) لامەکە قورس دەکەیت ، بەلام کە میمەکەت بزاوت و گوتت (عِلْمُكَ) لامەکە رەھادەبێت و قورسایەکەی نامێنێ •

ئەم تێبینیانە خرانە لاوە بۆ مەبەسی خێرایی کردن لە دانانی ئەلفوبێ و رێنوسی تازە ، ئەویش بـە نیـازی دەسـت پێکردن بـە لـە چاپدان و بلاوکردنەوەی گۆڤار و کتێبی پێویست •

وەك لەم قـانەم دەردەکەوێ رەواندنەوەی گرفتی شـکلی نوسین دو لکی لێدەبێتەوە :

١ ــ لکی ئەلفوبێ •

٢ ــ لکی تێکخستنی پیتـەکانی ئەلفوبێ بـۆ نوسـینی ئاخاوتن کە بەڕاستی خۆی (رێنوس)ی راستەقینەیە •

لێرە بەدواوە سـەرێك خوار دەکەمەوە بۆ چاوگێڕانەوە بـەو هەوڵ و کۆششەی کۆڕ بە خەرجی برد لە هەردو مەیداندا ، واتە ئەلفوبێ و رێنوس•

یەکەم : لکی ئەلفوبێ •

لە ژمارە یەکی گۆڤاری کۆڕی زانیـاری کورد کـە لـە سالی ١٩٧٣ بلاوکرایەوە ، هەر لە لاپەڕە (٣٦٤)ەوە تا لاپەڕە (٣٧٩) تەرخـان کراوە بۆ باسی (رێنوسی کوردی) و کورتەیێکی چـالاکی کۆڕی لـەو مەیدانەدا

خستوتە رۆ . ئەم چالاکییە هەر دوو لایەنی ئەلفوبێ و رێنووس دەگرێتەوە .

لە سەرەتاوە باس کراوە کەوا کۆڕ لە چوارەم کۆبوونەوەیدا لیژنەیێکی کاتی لە شارەزایان داناوە بۆ گەڵاڵە کردنی راپۆرتێك لــە بارەی چارە سەر کردنی گیروگرفتی رێنووسی کوردی .

پاش ماوەیێکی‌تر ئەنجومەنی کۆڕ بۆ هەمان مەبەستی پێــك‌هێنانی رێنووسێکی پوخت بڕیاری داوە بە دانانی لیژنەیێکی دائیمی . دواتر ئەنجومەن لە کۆبوونەوەی ســی‌وپێنجەمیەوە دوازدە کۆبوونەوەی بەســەر بردوە بۆ لێکۆلینــەوە لە راپــۆرتی ئەم لیــژنەیە تاکــو لە ئەنجامی موناقەشــە و هەڵــەنگاندنی بیروڕای جۆرجۆری ناوەوە و دەرەوەی ئەنجومەنی کۆڕ ، بە نیــبەت (ئەلفوبێ)وە گەیشتە دانانی ئەو پێنانەی لە لاپەڕە (٣٦٨)ی گۆڤارەکەدا بڵاوکراوەتەوە . لەمەوە دەردەکەوێ ئەندامانی کۆڕ ئەرکێکی گرانیان کێشاوە بەر لەوەی بڕیار لەسەر ئەلفوبێیەکی قەرارداده بدەن . واتە بە پێچەوانەی رانواندنی هەندێ رەخنەگــری بێ‌باك کە وا نیشان دەدەن ئەنجومەنی کۆڕ لە گۆشەی نەشارەزایی و بێ‌خەبــەری و کەمتەرخەمییەوە تیروپشکێی لەو ئەلفوبێیــە و ســەرلەبەری رێنووسی کــوردی هاویشتوە ، بە ڕاســتی و بێ هیــچ موجامەلەکردن لەگەڵ کۆڕ ، ئەم ئەلفوبێــیە یەکەم بەرهەمێکی بەکێشانە و پێوانەیە کە لەلایەن کۆمەڵێکەوە کرابێت لە هەموو مێژووی هەوڵ‌ونەقەلای دانــانی رێنووسی کوردیدا . هەرچەنــد مومکینە رەخنە لە هەندێ باری ئەو ئەلفوبێیە بگیرێت وەك مومکینە لە هەموو شتێکی ئەم سەرزەمینە بگیرێت ، بەڵام گومان لەوەدا نیە کە وا هەر بڕیارێکی بۆ هەر کامێك لە شکڵی پیتەکانی ئەو ئەلفوبێــیە درابێت لە ئەنجامی موناقەشە و لێکۆڵینەوە و بەراوردکردنەوە بــووە . بە نموونە دەڵێم ، کــە ئەنجومەن بڕیاری دا نیشانەی رێی قەڵەو لە سەرەوەی پیتەکەوە بێت مەتیقێکی بەهێزی

بەکارهێناوە لەوەدا کە رەچاوی ئەوەی کردوە هەمو نیشانەکان لەسەرەوەی پیتەکانەوە بن ، جا ئەگەر یەکێك بێت و رەخنە لەم بڕیارە بگرێت و پەسەند بکا نیشانەکە لە ژێری پیتەکەوە بێت لە سەریەتی بەلگەیێکی ئیقناع کردن بەدەستەوە بدات، بەلگەکەش ئەوە نەبێ کە بڵێ دانانی نیشانە لە سەرەوەی (ر) دەی کات بە (ز ، ژ) چونکە هەر وەك لە جودا کردنەوەی پیتی (ژ) لە پیتی (ز) بەزیادکردنی نوختە چ گرفت دروست نەبۆ ، کەسیش رەخنەی نەگرت ، هەروەهاش شێکلی (ڕ) تێکەڵ بە (ز ، ژ) نابێت . پیتەکانی (پ ، چ ، ڤ) ئەوانیش گرفتیان دروست نەکرد کە بەزیاد کردنی نوختە لە پیتەکانی (ب ، ج ، ف) پێك‌هاتن ، تاکە یەك خوێنەر و نوسەری کوردیش بەدەنگ نەهات بڵێ وا چاکە وێنەی تازە بۆ ئەو پیتانە دابنرێت نەوەك هەڵە دروست بکەن لە خوێندنەوەدا . بێ گومان داهێنانی (پ ، چ ، ژ ، ڤ) لەلایەن تاکە کەسەوە بوە نەك لەلایەن کۆمەلەیێکی دەسەڵات پێدراوی وەك ئەنجومەنی کۆڕ ، ئەو تاکە کەسە نیو هێندەی کۆڕیش بە دانانی ئەو پیتانەوە ماندو نەبوە هەرچەند ژمارەی پیتەکانیش چوار هێندەی ژمارەی تاکە پیتی (ڕ)ەکەیە . لەگەڵ ئەمەشدا رەخنەگری ئەوتۆ هەیە رێی بەخۆی داوە گلەیی کۆن و نوێ لە کۆڕ بکات ، تەنانەت گۆڤاریشم دیتوە وای رانواندوە هەر ئەو رێنوس و ئەلفوبێیە زانستکارانەیە کە بەمیرات بۆ نوسەری کورد ماوەتەوە لە حاڵێکدا هەمان گۆڤار لەو باوەڕەدایە هەرچی باری کۆمەڵایەتی میراتی هەیە بەرهەمی پاش کەوتن و نەزانین و ژێردەستی و ماف‌خوراوی و .... هتادە . یەکێك بیەوێ رەخنان لە سەرچاوەی کۆمەڵایەتی پاش‌کەوتوەوە هەڵێنجێت دەتوانێ بڵێ رێنوسە میراتیەکەی کوردی عیراق بەرهەمی سەردەمە پاش کەوتوەکانی ئیمپریالیزم و نوری سەعیدی پێش شۆرشی چواردەی تەموز بۆ پێویست

بۆ لە ناو بچێت وەك کە زەرفی تێدا پەیدابوونی لە ناو چوو .

کە بگەڕێینەوە بۆ لیستەی ئەلفوبێیەکەی لاپەڕە (٣٦٨)ی گۆڤارەکەی کوڕ ، دەبینی لــە بڕیاری تەعجیلانی نوسینی دوو پیت بۆ یــەك دەنگیش لێکدانەوەیێکی ژیــرانە کراوە وەك کە هاتوە لە بری دوو (و) و دوو (ی) بۆ ئەوەی پێی دەڵێن واو و یێی تیژی درێژ ، نیشانەی تایبەتی خستۆتە سەر شکلی واوی میراتی و یێی میراتی . ئەم بڕیارە وەك لەبەدیهیەوە هەلـتابێ وایە چونکە بە هیچ لێکدانەوەیێکی ژیرانە رەوا نادیترێ لە بری یەك دەنگ دوو پیت بنوســرێ . تۆ کە هاتی رێگەت دا بە خۆت لە وشــەی بە واتای (بعید)ی عەرەبی بنوسی (دوور) ئیتر بۆ رێگە نادەی بنوسی(ددوورر) چونکە دەنگە بزوێنەکەی نێوان دالەکــە و رێیەکەش هەر یەك دەنگە ، بۆ دەبێ زیندە لە پیتەکانیتری وشەکە ئەو بە تەنها دوو پیت بنوسرێ . دەڵێن هۆی ئەم دوو واو و دوو یێیە ئەوەیە چونکە لە شکلی کورتە بزوێندا [کە دەکاتەوە ضــــمە و کسرەی عەرەبی] یەك واو و یەك یێ دەنوســرێن بۆیە لە شکلی بزوێنی درێژدا دەبێ بکرێن بە دوو . بە ڕاستی ئەوانەی ئەم بەڵگەیە دەهێننەوە دەبوو لە جیاتی دەنگی ئەلفیش دوو (ه) بنوسن چونکە هەر خۆیان دەڵێن ئەلف دووهێندەی (فتحە) درێژە بــەو پێیە لە بری (دار) بنوسن (دەەر) .. ئێمە ئەگەر بە نیسبەت واو و یێوە ئەم مەنتیقــە بسەلمێنین باشتر ئەوە بۆ کورتە بزوێنەکان بە نیو واو و نیو یێ بنوسین چونکە ئەوان نیو دەنگن لەچاو درێژە بزوێنەکان ، نیــو دەنگیش مافی خۆیەتی بە کەرتکێ بنوسرێت لە حاڵێکدا دانــانی دوو (و) لەجیــاتی دەنگێکی عــادەتیدا وا رادەگەیەنێ دەنگەکە دوو هێنــدەی دەنگــی تەواوە چونکە پێــی دەنگە کورتەکە هێندەی پێــی هەر دنگێکیتری ئاخاوتــن سەربەخۆ و تەواوە ، بگرە لە هێندێکیان بە قەڵافەترە وەك شکلی (و) لە چاو (ر ، د ..) وەیا

شکڵی (ێ) له چاو (ێ ، ێ ...) .

دانانی دوو واو و دوو یێ له سه‌رێکی‌تریشـــه‌وه دووچاری ئه‌ندێشـه‌مان ده‌کات : ئێمه ناچارین بۆ نووسینی ده‌نگی گوشراو ده‌بێ دوو پیتـــی ده‌نگه‌که بنووسین وه‌ك که ده‌نووســـین (به‌ره‌للا) وه‌یا له‌هه‌ر شوێنێکی‌تر که نووشی (شدّه) دێین . جا که ئێمه ده‌ســـتوورمان بۆ ده‌ربڕینی (شدّه) ئه‌وه بۆ پیته‌که دووباره بکه‌ینـــه‌وه ، له نووسینی دوو واو و دوو یێ ده‌ســـتووره‌که‌مان لێ هه‌ڵده‌وه‌شێتـــه‌وه چونکه مه‌به‌ســـتمان گوشین (شدّه) نیـــه . ئه‌م لێکدانه‌وه‌یه ده‌نگی (ڕ)ی قه‌ڵه‌ویش ده‌گرێته‌وه که هه‌ندێ نووســه‌ر هه‌ن ، وه‌یا هه‌بوون ، به دوو پیت ده‌ی‌نووسن وه‌ك : (مه‌رر ، ته‌ررە‌ساز ....) سه‌یر له‌وه‌دایه ، که بێین به رێنووسی کوردیی وشه‌ی عه‌ره‌بیی وه‌ك (مرّه) بنووسین ده‌بێ بۆ ده‌ربڕینی گوشـینه‌که پیته‌که دووباره بکه‌ینه‌وه ، پیته‌که‌ش دوو ڕێیه (رر) ئیتر بـــه‌م حیـــابه وشه‌ی (مرّه) ده‌بێ به کـــوردیی (مه‌رررره) بنووسرێت .

له‌به‌ر ئه‌م هۆیانـــه و بۆ مه‌به‌ستی که‌م‌کردنه‌وه‌ی ئه‌رك ، کـــۆڕ وای په‌سه‌ند کرد بۆ ئه‌و ده‌نگانه‌ی که له کۆندا به دوو پیت ده‌نووسران یه‌ك پیتی نیشانه‌دار دابنرێت وه‌ك (ۆ ، ێ ، ڕ ..) . ته‌نها له حاڵه‌تی گوشینی ده‌نگدا پیته‌که‌ی دووباره بکرێته‌وه وه‌ك (هه‌ووارێ بۆ مه‌دیه‌ن ـــ ئه‌یامی شه‌ریفت لێ موباره‌ك بێ ــ پیاوێکی شه‌ڕڕانییه ــ زلله‌یێکی لێدا ..) .

له لیســته‌ی پیته‌کانی لاپه‌ڕه (٣٦٨)ی باس‌کراودا دوو نوقســانێ هه‌یه : یه‌کێکیان ئه‌وه‌بـــوو گوتم بۆ ده‌نگه دیفتۆنگه‌که‌ی کرمانـــجیی سه‌روو واوی تایبه‌تیی دانه‌نـــدراوه ، ئه‌وی‌تریـــان نه‌بوونی پیتی (ە) ، واتـــه (فتحه‌ی عه‌ره‌بیی) . نه‌نووسرانی ئه‌م پیته سووچی له بیرکردنه ، ئه‌گه‌رنا ئه‌و ڕووپه‌ڕه‌یه‌ی

لیستەکەشی تێدا نوسراوە پڕە لەو پیتە .

کۆڕ لە دانانی ئەم ئەلفوبێیە هیچی وەهای نەکردوە لە ئەلفوبێی کۆن چاکتر و گێشراوتر و پێوراوتر نەبێ . بەلاوەنانی (دالی نوقتەدار « بۆ دالی کلۆر » ـ پێی نیشانەدار لە بری دیفتۆنگی ناوچەیی سلێمانی لە وشەی وەك « نوێژ ، خوێ »دا) ئەویش قوتارکردنی ئەلفوبێی کوردییە لە ئیحتیمالی ئەوەی دەنگی ناڕەسەن بەسەر هەمو زمانەکەدا داببڕدرێت . کە بەوردیش سەرنج بگریت لە بڕیارەکانی کۆڕ دەربارەی ئەلفوبێ . دەبینی تەنها لە دو سێ پیتدا شکڵ گۆڕی پیتەکانی کۆنی کردوە ، ئەویش بەپێی لێکدانەوەیێك کە سودی ڕێنوسی کوردی ڕەچاو کردوە . بەداخەوە ئەوەی لە ئیمکاندا نەبو چارەسەربکرێت زۆربونی پیتی نوختەدار و نیشانەدارە کە دەبێتە هۆی زۆر بونی جارەکانی دەست هەڵگرتن لە نوسینی وشەدا . لە وشەی (پێچەوانە)دا نوجاران دەست لە سەر کاغەز هەڵدەبڕیت ، خۆ ئەگەر هەمو نوختەکان دانێیت بە هۆی دەست هەڵبڕین چواردە جاران دەست هەڵدەبڕیت ، لەحاڵێکدا وشەکە بریتیە لە هەشت پیت . من سەیرم لەوە دێتەوە کە وا ڕەختە لە دانانی شکڵی پیت بگیرێت کەچی ئەرکە هەرەگەورەکە و عەیبە هەرەزەقەکەی زۆر دەست هەڵگرتن نەبێتە هۆی هیچ ناڕەزامەندییەك و هیچ دەمەتەقێیەکی لەسەر هەڵنەستێت .

عەیبێکی تری بەرچاوی پیتەکانی کوردی . هی لاتینیش ، ئەوەیە بەشێکی پیتەکانی لەخەتی نوسین بەرەو خوارەوە دادەکشێن ، واتە مەودا لە نوسینی خەتی ژێر خۆیانەوە تەنگ دەکەنەوە . لەم جۆرە پیتانە (ر ، و ، ی ، ز ، ژ ، ڵ ، ل ، ج ، چ ، ح ، خ ، ع ، غ ، ن م ..) هەروەهاش نوختەی ئەو پیتانەی نوختەکانیان لە ژێرەوەیانە ، دادەکشێن لە راستە خەتی دێڕەکەیان . کە بێین و ئەو پیتانەش ڕەچاو بکەین کە ماوەیێکی زۆر سەرۆی

خەتی دێژ گەردەن کێل دەبن ، دەزانین لەوانەیە بەشێکی خەتی سەرۆ لەگەڵ بەشێکی خەتی خوارۆ بەیەکتر بگەنەوە ئەگەر مەودای مناسب نەخرێتە نێوانیانەوە کە ئەمەش راستەوخۆ دەبێتە تێچونی کاغەز • پیتەکانی (ل ، ڵ ، ا ، ک ، گ ، ط) لەوانەن زۆرۆی خەتی دێژ تێ هەڵدەکشێن • چاکە لەوەدابو پیتەکان هیچیان لە خەتی دێژ دانەکشێن بۆ ئەوەی هەمو ماوەی خوارەوە بە خەتی ژێرەوە بدرێت ، بەڵام بەداخەوە ئەم کارە لە ئیمکاندا نەبۆ •

نوسینی لاتینیش ئەم گرفتە زلەی هەیە : پیتەکانی f , g , j , p , q , y لە دێژ دادەکشێن ، پیتەکانی b , d , f , h , k , l بەرەژۆر تێ هەڵدەکشێن •

وا دەزانم ئەگەر کەسێك لە خەریك بونی بە چارەسەر کردنی گرفتەکانی رێنوس ، ئەم راستییانەی لە پێش چاو بێت زۆر درەنگ بە خەیالی خۆیدا تێدەپەرێنێت رەخنە لەوە بگرێت چوکلەی (ر)ی قەڵەو لە رێنوسی کوژدا بەسەر پیتەکەوەیە ••

شارەزایانی رێنوسی کوردی مەیدانی زۆر و بەرفرەوانیان لە بەر دەمدایە بۆ تێك گەیشتن و چارەسەرکردن و هاریکاری ، پتر لە مەیدانی تێك نەگەیشتن و لەیەکتر رازی نەبون •

دوەم : لکی رێنوس ، کە دەکا وشە نوسین و تێك بەستنیان •

هەرچەند بەشی ئەلفوبێ گرنگی تایبەتی خۆی هەیە و هەر جوانی و رێکیێك لەودا هەبێ لە رێنوس بەدیار دەداتەوە ، لە حاڵی عەیداری و ناشیرینیشی دیسانەوە کاردەکاتەوە سەر رێنوس ، لەگەڵ ئەمەشدا کە بەراوردی بکەین لەگەڵ جۆری پێکەوە نوسینیان و دروستکردنی وشە و

رستەی نوسراودا بۆمان دەردەکەوێ کاری هەرە ورد و سەخت لە رێنوسدایە نەك لە ئەلفوبێ. بە نمونەی رۆن کردنەوەی مەبەست دەڵێم - هەرچەند کەرەسەی خانو دروست کردن لە بەرد و گەچ و چیمەنتۆ و ئاسن و دار و ئاو .. وهتاد هەموی ئامادە و لە چەشنی مومتازیش بێت، ناتوانێ خانوی رێك‌وپێك دروست کەێ ئەگەر موهەندیسەکەی وەیا وەستاکەی نابەلەد بێت. ئەلفوبێش لەخۆوە نوسینی وشە پێك ناهێنێت، لەخۆوەش چاکەو خراپەی دەستوراتی رێنوس قەرارادە ناکات. ئەلفوبێ وێنە داناێکی سادە و سەرەتاییە بۆ ئەو دەنگانەی لە زارەوە دەر دێن و دەبن بە وشە، رێنوسیش ئەو شێوە لەکار هێنانەی وێنەی دەنگەکانە کە وێنەی راست و دروستی وشە و رستەیان لێ پێك دەهێنێت یاخود ئەو موهەندیسایەتییە کە لە رێی بەکار هێنانی دەستوری راست و دروستەوە دار و بەرد و ئاو و ئاسن و چیمەنتۆ دەکا بە خانوی تیدا ژیان. وەك سەرنجیش دەری دەخات هەر زمانە دەستور و رێباز و شێوازی تایبەتی خۆی هەیە بۆ دروست کردنی وشە و داڕشتنی رستەی ئاخاوتن، دەستورەکانیش لە زمانێکەوە بۆ زمانێك بەرەو قورسی وتێکەڵی وەیا ستوکی و سادەییەوە دەڕۆن. هەرچەند لەم گوتارەدا جێگە نییە بۆ بەراورد کردنی کوردی لەگەڵ زمانەکانی‌تر لە رۆی ئاسانی و زەحمەتی داڕشتنی رستەوە، بەڵام هیچ‌نهێنیێك ئاشکرا ناکەم بەوەدا کە بڵێم زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانانەی بەیەکەوە بەستنەوەی وشەکانی بۆ پێك هێنانی رستە وەك تێك هەڵکێشانی کڵافەی هۆنینەوەیە بەتایبەتی ئەو رستانەی (راناوی لکاو)یان تێدایە، لەگەڵ راناوەکەشدا کاری بە پێشگرەوە هاتوە و نەفیشی تێدایە. تۆ سەیرێکی ئەم یەك دوو نمونەیەبکە :

دەیانگرم ــ «یان» مەفعولە و «م» فاعیلە، فیعلەکەش ئایندەیە.

دەیانگرتم ــ «یان» فاعیلە و «م» مەفعولە ، فیعلەکەش رابردوی بەردەوامە •

نەیاندەگرتم ــ « یان » شوێنی خۆی گواستەوە بۆ دوای نیشانەی «نەفی» •

هەڵیان نەدەگرتم ــ «یان» جارێکی تریش شوێنی خۆی گواستەوە بۆ دوای پێشگری «هەڵ» •

پێیان هەڵ نەدەگرتم ــ «یان» دیسانەوە جێ‌گۆڕکێی کرد بۆ دوای پێشگری « پێ » •

لەهەندێ شێوە ئاخاوتندا بەتایبەتی ئەو ناوچانەی دەکەونە باشوری کەرکوك، دەگوترێ : دەمیان گرت ــ نەمیان دەگرت ــ هەڵمیان نەدەگرت ــ پێمیان هەڵ نەدەگرت •

لەم جۆرە رستانەی بزۆزی وەك جیوە ، نمونەی زۆر و بۆر هەیە لە زمانی کوردێ • هەر ئەم بزۆزییەی « راناوی لکاو » بۆ لەگەڵ هەندێ خاسیەتی‌تر ، وای‌کرد مـن لە هەندێ نوسینی خۆمدا پێشنیار بکەم بەو راناوانە بگوترێ «چالاك» نەك «لکاو»،چونکە لە واتای لکاودا خاسیەتەکانی راناوەکان دیار نادەن • بابگەڕێینەوە بۆ رستەیێکی وەك « پێیان هەڵ نەدەگرتم » •

تەماشای لاپەڕە (٣٧٣)ی گۆڤارەکەی کۆر بکەیت دەبینیت ئەنجومەنی کۆر لەو تەرزە فیعل و داڕشتانە کۆلیوەتەوە ، بەدوا لێکۆڵینەوەدا بڕیاری چۆنەتی نوسینیانی داوە • لەو لاپەڕەیەدا فەرقی پێشگر کراوە لەگەڵ نیشانەکانی (نەفی و نەهی و موزارەعە و ئەمر : نەفی وەك « ناخوات ،

نەڕۆیشت» ــ نەهی وەك «مەکە ، نەکەیت» ــ موزارەعە وەك «دەخۆم» ــ ئەمر وەك «بڕۆن ، بڕۆیت») لەو ڕووەوە کە ئەم نیشانانە دەبێ ماملەتی پێتی ئەسلی وشەیان لەگەڵدا بکرێت و هەمیشە لەگەڵ فیعلدا بەسەر یەکەوە بنوسرێن ، وەك : نەڕۆییشت ، دەڕۆیشت ، بڕوان ، نەدەڕۆیشت . ئەم خاسەتە بە جۆرێك لەو بڕیارەدا ڕەچاوکراوە تەنانەت ئەگەر ڕاناوی لکاویش کەوتە نێوانی نیشانەکانەوە نابێ لە یەکتریان جوداکاتەوە وەك : نەیاندەگرتین . بەڵام کە ڕاناو کەوتە نێوان پێشگر و فیعلەوە دەبێ لە یەکتریان جودا بکاتەوە وەك : هەڵم گرت ، هەڵم نەگرت ، هەڵم نەدەگرت[٦] .

بەپێی ئەم بڕیارەی کۆڕ دەبێ فیعل و پێشگرەکان و ڕاناوەکان و نیشانەکان بەم جۆرە بنوسرێن : هەڵم نەدەگرتن ، پێیان هەڵ نەدەگرتم .

ئەم تەرزە بڕیارە ، هەرچەند ڕەخنەشی لێ بگیرێت ، لەسەر لێکدانەوە و زانستی ڕێزمان و هەڵسەنگاندنی سروشت و خاسیەتی بەشەکانی ئاخاوتنەوە هەڵستاوە ، چ ڕەوای ئینساف نیە بابێتێك لە سەری زمانەوە بڵێ (من ڕازی نیم) بێ ئەوە چ هۆیەکی ناڕەزایی بەدەستەوە بدات وەیا جێ گرێکی باشتر پێشکەش بکات . خۆئەگەر هەمو هۆ و بەڵگەی ناڕەزاییش هەر ئەوە بێ کە لێرە بە پێشەوە وایان نەنوسیوە دەبێ ڕێ بدەین بە یەکێکی تریش بەسواری فڕۆك ڕازی نەبێت چونکە پێشان سواری ولاغ دەبوون .

هەمو دەزانین ئاخاوتن بە جۆرێك لە جۆران هەر دەنوسرێ ، ئیتر مەتنیسێ هەبێ یانەبێ لەو جۆرە نوسینانەدا . بە نمونە دەڵێم ئەم ڕستەیەی

---

(٦) ئەم شێوە دابەش کردنەی وشە بە ئەلفوبێی لاتینی باشتر دەردەکەوێت وەك لە خوارەوە نوسراوە :

helim nedegirt — helim negirt — helim girt.

(پێیان هەڵ نەدەگرتم) چەندین جۆری نوسین هەڵدەگرێ وەك :

پێ یان هەڵ نە دەگرتم ــ پێیان هەڵ نەدە گرتم ــ پێیان هەڵنە دە گرتم ــ پێ یان هـــەڵ نەدەگرتم ــ پێیان هەڵنەدەگرتـــم ــ پێیانهەڵنـــەدەگرتم ــ پێ یانهەڵنەدەگرتم ــ پێیانهەڵنەدەگرتم ــ پێیانهەڵ نەدەگرتم ــ پێیانهەڵنـــە دەگرتم ــ ..... هەتاد . رەنگە هەموشـــیان لەوانە بێ بخـــوێندرێنەوە و مەفهومیش بێ ، بەڵام ئەوەندە عەیبەیان هەیە کە لەگەڵ داخوازیێ سروشتی کەرتەکانی رستەکە رێك ناکەون ، بۆیە بڕبڕ کردنی رستەکە دەبێتە کـــاری رێکەوت وەیا تەقلەی مامەحەمە کە ئەگەر هەمان رێکەوت لە ئاودانی توتندا بەکار بهێنرێت رەنگە کەس گەڵا توتنێك لە داو وەیا لە شیش نەدات .

دامەزراوێکی رۆشنبـــیریێ وەك کۆڕی زانیـــاری کورد کە بێت و لە دانانی دەستـــوراتی رێنوسدا پێڕەویێ کارە ســـەرپێیەکـــانی لێرە بە پێشەوە بکات ، یاخود بێ‌لێکدانەوە و کێشانە و پێوانە ملبداتە دەستور دانان کەڵکی ئەوەی پێوە نامێنێت ئەرکە یەکجار قورسەکەی خزمەتی روشنبیریێ کوردیێ بگرێتە ئەستۆی خۆیەوە ، چـــونکە کە هات و لە یەکـــەم هەنگاودا لاساییێ غەیری خۆی کردەوە و هەڵەی عەفویێ و سافیلکەی سەلماند دەبێ بە هەمو عومری و لە هەمو کاری گرنگیشدا بێتە لاساییێ کەرەوە و (مام سەلمێن)، لەمەشدا مەتیێ ســـەرەوبێ دەبێ چونکە کۆڕێك کە بە پێی بڕیاری یاسا لێی داوا دەکرێ گرتنی رۆشنبیریێ کوردیێ بڕەوێنێتـــەوە دەبێتـــە چەســـپێنەری هەڵە و لاساییێ کەرەوە ، ئەوانەی لە تاکە رێی ئیجتیهـــادی شەخســـیەوە ، بێ‌یاسا و بەرنامە ، دەستوران دادەنێن دەبنە رابەر و نمونە لەحاڵێکدا کۆڕ جگە لە لایەنی فەرمانی یاسا، بە پێی بۆلوانی مادیش، پتر دەتوانێ کەرەستەی لێکۆڵینەوە و کات و باری پشـــکنینـــەوە و توێژینەوە دەردەســـت بکات و

شارەزایان بهاوێتە سەر باری جێبەجێ کردن و راپەڕاندن . ئەمانەش هەمو بەلاوە بنێین ، جارێکی‌تریش کۆز لە تاکەکەس و کومەلەکەس [ئەگەر لێرە بە پێشەوە چ کۆمەلەکەس خەریکی رێتوس بوبن] دەرفەتی بژاردە کردنی دەستوراتی رێتوس و غەیری رێتوسی زیاتر هەیە چونکە کۆز هەمو تەجرەبە و پێشنیار و دەستوراتی لێرە بە پێشەوەی لە بەر دەستدا دەبێ کە دەکەوێتە سەر داتانی یاسا و دەستور ، بەمەشدا دەتوانێ خۆی لەو هەلە و کەموکوڕیانە رزگار بکات کە خەلقی‌تر تێی کەوتون هەروەك کەسێك وەیا لایەنێکی‌تر لێرە بەدواوە خەریکی رێتوس بێت دەتوانێ لە تەجرەبەی کۆز سود وەرگرێت و ، ئەگەر پەلە نەکات ، لەسەر سەکۆی ئەو تەجرەبەوە بەرەوژورتر بڕوات . ئەو نەزەریانەی دەلێن جیهان لە بەرەوپێش چوندایە ، نەیانگوت کاتێك سرەگەیشتە کۆزی زانیاری کورد رێی بەرەوپێش چون کوێر دەبێتەوە و دەبێ کۆز شتی‌کۆنینە پێڕەوێ بکات . ئەو کەسانەش کە وا لە سەری زمانەوە ، بەپشت ئەستوری نەزەریە شۆڕشگێڕەکان ، بڕیاری گۆڕینی هەمو سەروبەرێکی کۆمەلایەتیان دەدەن خۆیان پاشگەز دەکەنەوە لەوگیانی بەرەوپێش چونەیان کە دێن هەنگاوە بەرەوپێشەکانی کۆز عەیبدار دەکەن کە گۆیا یاسا و دەستوری میراتی دەشێوێنن لەحالێکدا بەلای ئەو کەسانەوە بەرەوپێش چون ، بە زۆری ، بریتیە لە تێ‌بردنی یاسا و دەستوری میراتی لە مەیدانە هەرەگرنگەکانی بەڕێوەچون و بیروباوەڕ و شیرازەی کۆمەلایەتی چ جایێ مەیدانی شکل دانان بۆ پیتی رێی قەلەو و واوی درێژ ، ئایا نیشانەکەیان چێ بێت و بە کوێوەی پیتەکانەوە بگیرسێنەوە ! !

کۆز لە بارەی رێتوسەوە بڕیاری یەکجارەکی نەدا هەرچەند یاسای لە پەراوێزی دەسەلاتە بەرفرەوانەکانی مادە (٣)دا ئەو دەسەلاتەی پێداوە . وا لێرەدا دەقی مادە (٣) ی یاسای کۆز دەنوسم بۆئەوەی خوێنەر رونتر و

ئاشکراتر هەڵوەستی کوڕ و غەیری کوڕ لەبەر تیشکی ئەو مادەیەدا بینن :
« المادة الثالثة ــ يستهدف المجمع :ــ

أ ــ النهوض بالدراسات والبحوث العلمية في العراق لمسايرة التقدم العلمي .

ب ــ المحافظة على سلامة اللغة الكردية والعمل على تنميتها ووفائها بمطالب العلوم والآداب والفنون .

ج ــ احياء التراث الكردي والاسلامي في العلوم والآداب والفنون .

د ــ العناية بدراسة تاريخ العراق وحضاراته بصورة عامة والمناطق الكردية بصورة خاصة .

هـ ــ نشر البحوث الاصيلة وتشجيع الترجمة والتأليف في العلوم والآداب والفنــون . »

ئەمانە ئامانجەکانی کوڕن بە پێی فەرمانی یاسا . دەمێنێتەوە بگوترێ ئەوەی کوڕ کردوەتی خزمەتی ئەو ئامانجانە ناکات : لەبەرانبەر قسەی وەهادا هەر ئەوەندە دەڵێم کوڕ ساحیر نییــە ، هێزی غەیبیشــی بەدەستەوە نیە ، کارەکانیشی لە بەر چاواندان و دەشێ بە کاریتر بگیرێن و بزاندرێ درێغی کوڕ چیە و جاقیدایی رەخنــەگرانیش چییــە . لەم قســەیەشدا مەبەستم رەخنەگرتن نیـە لەو رەخنانەی سوودی رۆشنبیریی کوردیی بە مەبەست گرتوە چونکە ئەمانە رۆناك کەرەوەی شوێن هەنگاوی کوڕن ، هەروەها مەبەستم بایەخ دانیش نیە بەرەخنەی روخێنەر چونکە ئەو تەرزە رەخنەیە لە خۆوە تاکە یەك خشتیش وەرناگێڕن ، ئەوەی مەبەستمە رۆنکردنەوەی هەڵوەستی کوڕە لەبەر حوکمی یاسا و لە واقیعیشدا ، هەر بۆیەش دەقی مــادە (٣)م توســی بۆئەوەی مەعلوم بێت کە کوڕ دێت و لیژنە دادەنێ بۆ دارشــتن و تەرجەمە کردنی زاراوەی فەلسەفە و ژیرێژی و سایکۆلۆجی و زانســتەکان لەوەدا

پێڕەوێ بەندی (أ) لە مادە (٣) دەکات «النهوض بالدراسات والبحوث العلمية» چونکە تۆژینەوەی زانستکارانەی کوردێ بەبێ وشە و زاراوەی سەر بەزانستەکانەوە لە ئیمکاندا نیە . تا دەتوانێ رستەیێکی سەرەتایێ وەك (ليست السالبة الكلية نقيض الموجبة الكلية) وەرگێڕینە سەر زمانەکەمان دەبێ دوو پلەی گەورە سەرکەوین : پلەی یەکەم گەیشتن بەو تەرزە لێکدانەوەیە . پلەی دووەم ، داتانی زاراوەی پێویست بۆ تەعبیردانەوە لە فکرەکە . لەم ژمارەیەدا خەریك بوون و بەرهەمی لیژنە کاتیەکەی زاراوەکانی زانست دەخوێنیتەوە کە رۆیێکی چالاکی کۆڕ نیشان دەدات لە مەیدانی پەیداکردنی کەرەستەی (النهوض بالدراسات والبحوث العلمية) ، لە هەمان کاتیشدا مەودا دەکاتەوە بۆ هاریکاری نێوان کۆڕ و رۆشنبیرانی کورد بۆ هەڵبژاردنی زاراوەی پوخت و پەسەند .

لە بەندی (ب)ی مادە (٣) کە (المحافظة على سلامة اللغة الكردية والعمل على تنميتها ...)ی بە ئامانج گرتوە بۆکۆڕ ، وێڕای ئەرکێك کە وەك فەرمان دەیخاتە ئەستۆی کۆڕەوە ، دەسەلاتی پێویستیش بە کۆڕ دەدات لەوەدا چی بە چاك بزانێت بۆ جێبەجێ کردنی ئەو ئەرکە وەها بکات و بڕیاریشی بۆ بدات . بێ گومان مەیدانی هەرە پێشەوەی ئەو ئامانجە داتانی رێنوسە چونکە زمان بە رێنوس دەگاتە خوێنەران ، ئیتر ئەگەر رێنوسەکە پەسەند نەبێت نوسراوەکەش بەدروستی ناچێتە بەر دەمی خوێنەرانەوە . لەوەوە دەردەکەوێ کۆڕ دەسەلاتی پێدراوە رێنوسێك قەراردادە بکات کە بە راست و چاکی دەزانێت بێ ئەوەی پرسی ئەم و ئەو بکات ، بەلام لەگەڵ ئەم دەسەلاتەشدا کۆڕ لە لاپەڕە (٣٦٥)ی یەکەم ژمارەی گۆڤارەکەیدا ئەم تکایە لە خوێنەران دەکات لە بارەی ئەو رێنوسەی پێشنیاری کردوە : « بەم بۆنەیەوە ئەنجومەنی کۆڕ تکا لە هەمو زانا و شارەزایانی کورد و

کوردناسانی بێگانە دەکات بەوردی لەم بڕیارانــەی بکۆڵنەوە و لە ماوەی شەش مانگدا بیری خۆیان و هەر پێشنیارێکیان لە بــارەیەوە هەیە بۆمــانی بنێرن تا لەبەر رۆشنایان دوا بڕیــاری خــۆی بدات » . کۆڕ رێنگەیێکی دڵ سۆزانەتــری لە بەردا نەبوبــگــرێ بۆ دانانی ئەلفوبــێ و رێنوسێکی پەسەند و بێ گیروگرفــت . ئەمان بیســتوە لێرە بە پێشــەوە چ لایەنێك پێشــیاری خۆی بۆماوەی شەش مانگان بداتە بەر رەخــنە و هەڵسەنگاندن لە لایەن غەیرەوە ، بە مەرجێك ئەو لایەنە دەسەڵاتی بڕیار دانی پێ درابێت. من مامۆستام دیتوە پڕ بەدەم دەڵێ دنیاش راست بێتەوە یەك نوختە ناگۆڕێ لەوەی بەڤوتابیانی گوتوە .

ئەم تکایە گەرموگوڕەی کۆڕ لە خوێنەران و زانایانی کورد و بێگانە بۆ دەربڕینی پێشــیاریان بەرانبەر ئەو دەستورە رێنوسەی کۆڕ بەباشی زانیوە چ عوزران بەدەست ئەو رەخنەگرەوە ناهێڵێــت کە بەلای خۆیەوە بیروڕای باشتری هەیە بەڵام لە جیاتی ئەوەی بیخــاتە ســەر خــوانی لێکۆڵینەوە و بەراورد کردنەوە رێگەی زۆر سەلیق توانج گرتن دەگرێتە بەر، بەمەشدا کەس سودمەند نابێت و چ هەڵەش راست ناکرێتەوە .

بەولای ئەو هەنگــاوانەی کــۆڕ هــاویشتی بــۆ قەرارداده کردنی رێنــوسێکی بە پێــوانە و کێشــانەی کــوردی ، چ هەنگــاوێك مــابۆ نەیهاوێژێ ؟ ئێمە بالەوە بگەڕێین چ لایەنێکیتر هێندەی کۆڕ لە پەرۆشــی کۆکردنەوەی بیروڕای رۆشــنبیراندا نەبوە بەدەوری پرسیــارێکی وەهادا چونکە لەو بەیەکدی گرتنــەدا کــۆڕ بەجۆرێــکی وەهــا لە بەرابێ رێزی پەرۆشدارانەوە دێت کە ئیتــر پێویــســت ئەمێنــێ بۆ پتر بــەدوا کەوتنی مەوزوعەکە ، با بەچاوێکی (موضوعي) سەیری هەنگاوەکانی کۆڕ بکەین و رەخنە و نرخاندنیان لەسەر هەڵــبێنین :

١ ــ کۆڕ هەمو شێوە ڕێنوسێکی لەمەوپێشی کوردیی کۆ کردۆتەوە و دەرسی کردۆن •

٢ ــ کۆڕ هاریکاریی کردوە لەگەڵ ئەوانەی بە ڕێنوسەوە خەریکن و بیروڕای وەرگرتون •

٣ ــ کۆڕ بە وردیی و بە دوورودرێژیی هەمو پێشنیارێك و ئیحتیمالێکی داوەتە بەر سەرنج لێگرتن و لێکۆڵینەوەوە •

٤ ــ کۆڕ پوختەی پێشنیار و بڕیار و بیروڕای خۆی خستۆتە بەر نیگای خاوەن بیروڕایانەوە بۆ ئەوەی چی بە چاکتر دەزانن ئەوانیش بیکەنەوە بە پێشنیار و بیدەنەوە بە کۆڕ ، لە ماوەی شەش مانگ دوای بڵاو بونەوەی یەکەم ژمارەی گۆڤارەکەی •

٥ ــ تائێستاش کۆڕ باوەش و دڵی خۆی کردۆتەوە بۆ ئەوەی جەماوەری ڕۆشنبیرانی کورد بە چاکتر و پەسەندتری دەزانن •

ئەگەر چ هەنگاوێکیتر هەبێ نوقسانی کارەکەی کۆڕ پڕ بکاتەوە بەخەیاڵی بەرپرسیارانی کۆڕدا نەهاتوە ، ئەوەندەی خەیاڵیش بەملاو بەولادا دەگێڕم چیترم بە بیردا نایەت ، خوێنەرێکیش لەلای خۆی چ بیروڕا و پێشنیارێکی هەبێت لەبارەی ڕێنوسەوە و بە کۆڕی ڕانەگەیاندبێت ، لەسەرەتی بیروڕاکەی دیار خات بەڵکو لە ڕێبازێکەوە بۆ چارەسەر کردنی یەکێك لە گیروگرفتەکانی ڕێنوسی کوردییەوە ڕۆیشتبێت بە بیری یەکێکیتردا نەهاتبێت • بێ گومان بیروڕا ئەگەر وەك گەوهەریش ساغ و پرشنگدار بێت ، لە ژێر پەردەی شراوەییدا شەوق ناداتەوە •

کۆڕ لەو بەشە یەکەمەی پێشنیارەکانی ، لە بارەی ڕێنوس وئەلفوبێوە،

نمونەیێکی لێکدانەوەی خۆی بۆ چارە سەرکردنی کێشەکە خستوتە بەر چاوانەوە بەو ئومێدەی ئەگەر شتێکی چاکتر هەبێ لای خوێنەران بیخاتە بەرچاوی بۆیەوە بە پێشنیار • دەزانم گەلێك باری تری ڕێنوس پێویستی هەیە بە دەرس کردن و لێکۆلینەوە ، هەر بۆیەشە پێشنیارەکانی کورد بە (بەشی یەکەم) داندران • هەرچەند من ڕێگە بە خۆم نادەم لەم قسانەمدا هەلوەستێکی (مامۆستایانە) ڕاوەستم لە ئاست خوێنەراندا ، وەك کە لە قوتابخانە مامۆستا بەسەر قوتابییانەوە دەبێتە ڕابەر ، ئیتر هەلومەرج داتیم بۆ ئەو کەسەی لێی دەوەشێتەوە بیروڕا لە بارەی ئەلفوبێ و ڕێنوسەوە دەربڕێت چونکە قسەکەم ڕوی لە هەموانە ، پەراوێزی داواکردنەکەش تا بلێی بەرفرەوانە ؛ بەلام لەگەل ئەمەشدا زەرەرێك پەیدا نابێ لەوەدا یەك دو تێبینی و ئاموژگاریی برایانە پێشکەش بە دلسوزانی ڕێنوسی کوردی بکەم کە دێن بە پێی باوەڕی خۆیان باشترین پێشنیار دەخەنە سەر خوانی لێکۆلینەوەی خوێنەرانەوە ؛ مەبەسیشم ئەوەیە دوچاری دلشکستەیی نەبن کە لە دوارۆژدا بینن پێشنیارەکانیان لە بابەتی سەرپێیی بون ، وەیا هەر لە ڕێی موناقەشەوە خێرا ئەو ڕاستییەیان بۆ دەر بکەوێت •

تێبینی یەکەم :

هەرچەند ئاسانی و جوانیی ئەلفوبێ و ڕێنوس مەبەستێکی بنجییە لەو دەستورانەی بۆیان دادەندرێت ، لەگەل ئەمەشدا دەبێ بە بەرچاوی خۆمانەوەی بگرین کە گونجانی ئەو دەستورانە لەگەل سروشتی ئاخاوتن و ڕێزمان بەر لە هەمو ئامانجێکەوە دێت • تۆ کە هاتی دەستور دانێیت بۆ نوسینی گوتەیێکی وەك : (لەهەولێرەوە ــ بەمەدا ــ لەمەدا ــ لەواندا ــ لەبێتوێندا ــ لە بێتوشڕا ــ بەمەوە ــ لەمەوە) چاوەڕوان دەکرێ بایەخ

بەم راستیانەی خوارەوە بەدەیت لە دەستورەکەتدا تاکو مومکین بێ دەستورەکەت لەگەڵ سروشتی گوتەکە بگونجێت :

١ ــ ئەو کەرتەی لە گوتەی (لە بێتوشەوە) پێی دەگوترێ preposition تەنها وشەی (لە) نیە ، کەرتەکەی دوای (بێتوش)یش تەواوکەری (لە)کەیە ، واتە (لە ــ ەوە) سەرلەبەریان پریپۆزیشن ، کەواتە دەبێ ئاگات لەوەبێ کە تۆ وشەی (لە)ت بەجودا توسی و تەواوکەرەکەی (ەوە)ت بە پێش‌خۆیەوە لکاند دوو مامڵەتی لە یەکتر نەچوت لەگەڵ دوو کەرتی یەك پریپۆزیشندا کرد ، بەلای منەوە مامڵەت جودایی ئەگەر بەچاوی کراوەوە بێت ، نەك لە ناشارەزایی و بێ ئاگاییەوە ، دەشێ بدرێتە بەر دەستوری رێك‌وپێکەوە وەك ئەوەی کە بگوترێ هەمو تەواوکەرێکی ئەوتۆیی بەپێش خۆیە بلکێندرێت .

ئەم تەواوکەرە وادەبێ بە دوا نیمچە رستەشدا دێت ، وەك کە خۆم تازە گوتم (لە نەشارەزایی و بێ‌ئاگاییەوە) .

(لە بێتوشدا ، لە بێتوشرا) ئەوانیش هەمان شکڵی پریپۆزیشن و تەواوکەرەکەیان تێدایە ، دیارە دەبێ یەك دەستور بۆ هەموان دابندرێت .

کەگوتت (لە بێتوشا) پیتە (د)ی تەواوکەرەکەی (دا)ت سواندوە . بەلای باوەڕی منەوە ئەم سوانە ، کە تایبەتی پیتە (د)ی ئاخاوتنی (سلێمانی)یە ، نابێ بەسەر هەمو زمانی کوردیدا بسەپێ . ج مانیع نیە لە هەڵبەستدا بە پێی داخوازی کێش و قافیە (د)ە کە بسوێت ، بەڵام بەعادەت لە توسینی پەخشاندا دەبێ پیتە (د)ە کە نەسوێت . وەك ئەمەش (لە پێشان ، لەپاشان) وادەزانم راستییەکەی (لە پێشدان ، لە پاشدان)ە .

که تۆ ئەم راستیانەت زانی ، ناچار دەبێ لە دەستوورەکەتدا رەچاویان بکەیت ئیتر هەر جۆرە رەچاوکردنێك بێت چاکترە لەوەی بۆیان نەچوویت .

پریپۆزیشنی (بە ، تێ ، پێ)ش تەواوکەریان هەیە وەك (لـە) بەڵام تەواوکەری (تێ ، پێ) لە خۆیان جودا نابێتەوە وەك : (تێوەژامان ، تێرادیتن ـ پێوەبوون ، پێراهاتن) . پێی ناوی زۆری بەدوا بکەوم چونکە مەبەسم دەستووردانان نیە بەڵکو سەرنج راکێشانە و بەس .

۲ ـ که دەڵێی (بەمەدا ، لەوەوە ، لەوێوە ، لەوێرا ...) ئەسڵەکەیان (بەئەمەدا ، لەئەوەوە ، لەئەوێــوە ، لەئەوێرا)بــوە و پێتــه (هەمزە)کەی سەرەتایان تێ چوە . وا دەزانم زوربەی نوسەران ، بگرە هەمویان ، لەم حاڵانەدا وشەکـان بەسەریەکەوە دەنوسن ، واتە مەودا ناخەنە نێوان پریپۆزیشنەکه و وشەی دوایەوە . که حاڵ وەهابێ پێویستە ئەم دەستورە له هەمو جێگەیەکدا بەکار بێت که پێتی سواو لە سەرەتای وشەوە هەبوبێت. که نوسیت (لە ئەم کاتەدا) وشەی (لە) جودا دەنوسرێ ، بەڵام که نوسیت (لەم کاتەدا) هەر دو وشەی (لە ـ م) بە سەریەکەوە دەنوسرێن . جـا ئەگەر گەڕاینەوە بۆ سەرەتای لاپەڕە (۳۷٤)ی بەرگی یەکەمی گۆڤاری کوڕ و دیتت پێشنیاری کوڕ ئەوەیە لە حاڵی سوانی نیشانەی ئەمر کە پێتی (ب)ە دەبێ پێشگر بە فیعلەوە بنوسێت ، بزانە کە وا کوڕ ئەم لایەنەی سوانی پێتی سەرەتای وشەی تێخوێندۆتەوە لە پێشنیارەکانی خۆیدا . بە پێی دەستوری کوڕ دەبێ بنوسرێ (هەڵبستە ، تێبنیشە ، پێبکە ..) ، بەڵام کە (ب)ە کە سوا دەبێ بنوسرێ (هەڵستە ، تێیشە ، پێکە) .

من کە هەمو جار دەنوسم (تێخۆێندنەوە) و پێشگرەکەی « تێ » بە فیعلەکەوە نالکێنم لەمەدا پشت لە پێشنیاری کوڕ دەڕۆم ، بەڵام مەبەستم

سەرپێچی نییە لەو پێشنیارانەی کوڕ بەڵکو لەو رەفتارەدا دوّ خاڵم بــە بەر چاوی خوّمەوە گرتوە : یەکیان ئەوەیە تائێستا ئــەو پێشنیارانە تەبون بــە بڕیاری یەکجارەکی ، دوەمیان ئەوەیە من لە بارەی پێشگرەکانی (تێ ، پێ ، لێ) رایەکی تایبەتیم هەیە کە جودایان دەکاتەوە لە پێشگری وەك (هەڵ ، دا، را ، وەر ..) . بەلای منەوە (تێ ، پێ ، لێ) سروشتی پریپۆزیشنیان پتر تێدایە لە سروشتی پێشگر کە ئێرە جێی درێژە پێدانی تێــدا نــابێتەوە . بەکورتی دەڵێم «پــێ» لە پریپۆزیشنی «بــە» وەرگیراوە ، « لێ ، تێ »ش هەردوکیان لە پریپۆزیشنی « لە » وەرگیراون . « لە ، بە » دەچنە سەر ناو و راناوی نەلکاو وەك « لە دارا گەڕێ ــ بە زستانان پیە و بەڕوّ ، بە من مەڵێ، لە من گەڕێ » ، بەلاّم کە چونە سەر فیعل و راناوی لکاو دەبنە « پێ ، لێ ، تێ» ، نمونەی روون کردنەوە لەم رستانەدا دەدیترێ : (لە ئەحمەد مەدە ، لێی مەدە ــ لە تو ناگەم ، تێت ناگەم) (بەکابرام گوت مەڕو ، پێم گوت مەڕو) (تێگەیشتن ، لێگەڕان ، پێگوتن ــ ئەمانــە نمونەی پێشگرەکان و فیعلن چونکە چاوگ وەك فیعلە) .

تێبینی دوەم :

ئەو وشــانەی کە بە واوی بێبزوێن دەست پێ دەکەن وەك (ورج ، وزە ، ورد ، وریا ، ورتە ...) :

بو ئەوەی بڕیار بدەیت ئەم واوانە بە دو پیت بنوســیت یاخود بەیەك پیت ، سەرنجێك بدە ئەم لێکدانەوەیە :

لە نوسینی ئەو وشانەی بە (ر) دەســت پێ دەکەن ، نوســەران دەڵێن پێویست نییە نیشانەی (ر)ی قەڵەوی بخرێتە سەر چونکە هەمیشــە دەنگی (ر) لەسەرەتای وشەدا بە قەڵەوی دەردەبڕدرێت ، کەواتــە لزوم بە نیشانە

ناکات ، که ئەم لێکدانەوەیه و ئــەو بڕیاره قبــول بکرێت دەبێ بەنیسبەت وشەی (ورچ ، وشه ، وزه ...)یشەوە هەمــان لێکدانەوە بکرێت : دەبێ بزانین ئایا هیچ وشه هەیه له کوردیدا به واوی وەستاویش دەست پێ بکات و کورته بزوێنی (ضمه)شی تێدا نەبێت ؟ چونکه ئێمه دەزانین ئــەو وشانەی که هەندێك له نوسەران به دوو واو دەیانوسن هەموویان لــه واوەکەیاندا ئەم کورته بزوێنەی (ضمه) هەیه . ئــەوی ڕاســتی بێ (واو) و (یێ) که له سەرەتای وشەدا به وەســتاوی هاتن (واتــه بزوێنیان بەدوادا نەهات) به ناچاری دەبێ کورته بزوێنیان تێدا بدرکێندرێت دەنا دەربڕینیان له ئیمکاندا نابێت ؛ کورته بزوێنی ناو (واو)ەکه (ضمه)یــه و هی نــاو (یێ)کەش (کسره)یه . لەم نموونانەی خوارەوە ئەختێك ڕوون کردنەوە پەیدا دەبێت :

له کوردیدا ئەم وشانه هەن :

کڕ [به واتای بێ دەنگ وەیا مەیلەو ڕەق]

کوڕ [به واتای « ولد »ی عەرەبی]

کوڕ [به واتای قەمبوور]

لەم وشانەدا جارێکیان پیتی (ك) چ بزوێنی بەدوادا نایەت وەك (کڕ) .

جارێکیشیان کورته بزوێنی (ضمه)ی بەدوادا هات وەك (کوڕ ـ ولد) .

جاری سێیەم بزوێنی درێژی تیژی واوی بەدوادا هات وەك (کوڕ ـ که هەندێك به دوو واوی دەنوسن « کووڕ ») .

تۆ پیته پیتی (ك) له وشەی (کڕ)دا بگۆڕه به (م) وشەکه دەبێته (مڕ) ، بیگۆڕه به (د) دەبێته (دڕ) .

ئێستا پیته (ك)ەکه بگۆڕه به (و) و بیکه به (وڕ) ، ئایا پێویست دەبینی

ئەم (واو)ە بکەیت بە دوو ، لە حالێکدا کە (ك)ەت گۆڕی بە (م ـ د) لزومت نەدیت هیچ (واو)یان بەدوادا بێنیت ؟

دەزانین لە کوردیدا (کز ، کوز ، دز ، دوز) هەیە ، ئایا لەهیچ حالاَندا وشەی وەك (وزە ، ووزە ـ ورتە ، وورتە ـ ورچ ، وورچ ـ وشە ، ووشە) بەچەنگ دەکەوێ مەجبورمـان بکـات جارێکیان (واو)ەکە بـە یەك پیت بنوسین و جارێکیشیان بە دوو پیت بنوسین ؟ بەلای منـەوە دەبێ لە پێشەوە زمانەکەمان سەروبن بکەین ، بە دوا ئەو وشانەدا بگەڕێین کە بە پیتی (واو)ی وەستاو دەست پێ دەکەن ، جا ئەگەر دیتمان هەندێکیان واوەکەیان بەتەواوی وەستاوە و هەندێکیشـیـان وەك (کوز ، دوز) واوەکەیـان کورتە بزوێنی (ضمە)یان بەدوادا دێت ئەوسا پێویستـە وشەکـان بە دوو جۆر بنوسـین ، جۆرێکیان بە یەك (واو) جۆرێکیتریشـیان بە دو (واو) . خۆ ئەگەر زانیمان هەمو وشەکان وەك یەك وەهان ، ئەوسا دەبێ بە چـاوی کراوەوە بڕیارێك بدەین ئیتر یا بە یەك (واو) بنوسرێن یا بە دوو (واو) ، هەر کاتێکیشـان کرا بە بڕیار بەڵگەی لەگەڵ خۆیدا دێت ، چونکە ئەوەی گرنگە زانینی راستییەکەیە ، کە راستییەکە زاندرا بە خۆی و بەڵگەیەوە دەزاندرێت .

کۆڕ کە هات لە نوسینـی خۆیدا وای پەسەند کرد وشەکـان بە یەك (واو) بنوسرێن ، ئەم لێکدانەوانەی کردبوو . من کە دێم لێرەدا بۆچونەکان دووبارە دەکەمەوە مەبەستم راکێشـانی سەرنجی خوێنەرە بۆ ئەو بارانە و گۆشە نیگایانەی کە موەکینە بین بە روانگەی لێوە سەیرکردن .

تێبینی سێیەم :

زانیمـان و گوتمـان وشەی پرپێۆزیشن بە وشەی دوای خـۆیەوە ناڵکێ هەروەك ناو و راناو و ئاوەڵناو بەدوا خۆیانەوە ناڵکێن ، زانیشمـان

کاتێك کە پیتی قرتاو لە سەرەتای وشەی دوای پریپۆزیشن هەبوو پەیوەند دەکرێت پێوەی بلکێت • ئینجا پێویستە راستییەکی گرنگ لە باسی پێوەلکان و نەلکانی وشەی پریپۆزیشن بەدواخۆیەوە روون بکرێتەوە :

وادەبێ نیمچە رستەی ئاوەڵکار (adverb) پریپۆزیشنی تێدا دەبێت ، دەشزانین ئاوەڵکار لەو ڕێزمانانەی کوردی ئەمڕۆی عیراق دەیخوێنن بە بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن ژماردراوە وەك (ناو ، کار ، راناو ، ئاوەڵناو•• «صفه» •••) • کەواتە ئاوەڵکارێك خۆی بەشێکی سەربەخۆ بێت لە ڕێزماندا ناشێ نووسینەکەی پچڕپچڕ بێت • بە نمونە دەڵێم لە رستەی (من و تۆ «بەبرایەتی» دەبەینە سەر) گوتەی «بەبرایەتی» ئاوەڵکارە و سەرەتاکەشی پریپۆزیشنە • لێرەدا وشەی « بە » وەك ئەو « بە »یە نییە کە لە رستەی (بە پارە نانم کڕی) دەوری پریپۆزیشنی دیتوە و وشەی تازەی دروست نەکردوە •

جارێکی‌تریش مەبەست پتر روون دەکەمەوە :

هەر تازە چەند جارێکان وشەی«سەربەخۆ»م بەکار هێنا،کە پریپۆزیشنی « بە »ی تێدایە بەڵام واتایێکی تایبەتی هەیە وەك (جوان ، بەرد ، بەردەست، دەرد ••) • هیچ لێکدانەوەییێکی ژیرانە لێیان ناسەلمێنێ ئەم وشەیەی «سەربەخۆ» کەرت‌کەرت بکرێ لە نووسیندا • ئێمە دەنووسین (بە خۆمان نە وێراین) و «بە» کە دوور دەخەینەوە لە «خۆمان» ، بەڵام ناشێ ئەم کەرت کردنە لەگەڵ «سەربەخۆ»دا بەکار بێت و بنووسرێت «سەر بە خۆ» چونکە وشەییێکی تازەیە و لە بەشی ئاوەڵناو «صفه» حیساب دەکرێت •

ئەم نمونانە دەهێنمەوە بۆ ئەوەی خوێنەر چ لە کاتی پێشنیار کردندا بێت و چ لە باری رەخنە گرتندا بێت لایەنەکانی داخوازی ڕێزمان لە

بیر ئەکات چونکە پێوەندیی «عضوی» بە رێنووسەوە هەیە و لەیەکتر جـودا ناکرێنەوە ٠

تێبینی چوارەم :

لە نووسـینی وشـەی وەك (کـاووز ، بـاووز ، کاوول ، پـاییز ، دایك ٠٠٠) کە کورتە بزوێـن بەدوا واوەکە و ییەکەدا دێت لەو حـاڵانەی پیتی کۆتایی وشەکان وەسـتـاون ، خوێنەر ئاگـادار بێ لەوەی کە ئەگەر پیتەکانی کۆتایی بزافتران کورتە بزوێنەکەی دوای واو و ییەکە تێدەچێ ٠ بەنموونە ، کە گوتت (کاوژەکەم دەلەوەڕێنم ، دایکم وای پێ گوتم) پێویست بەوە نامێنێ بزوێن بەدوای واوی «کاوژ» و یێی «دایك»دا بێت مەگەر بۆ مەبەستی تەئکید ٠ جا کە یەکێك ویستی بڕیار بدات نووسـینی ئەم تەرزە وشانە بە دوو « و » و دوو «ی» بێت دەبـێ لە بیری بێت کە هەموو دەم ئـەم دووبارە کردنەوەیە ڕاست نییە چونکـە هەموو دەم کورتـە بزوێنەکـان پەیدا نین ٠ هەروەهاش کەهات و بڕیاری دا لەکاتی پەیدا بوونی بزوێنەکان بیانووسێت و لەکاتی سوانیشیان نەیانووسێت ، ئەوسا یەك وشە بەدوو شێوە دەنووسرێت کە ئەمەش ئەنجامێکی سەیرە و جێی ئەندێشەیە ، بەتایبەتی لەبەر ئەوەی کە وا بەشێکی بەرچاوی وشـەی کوردیی لەم بابەتـەن ٠ خـۆ ئەگەر ئەمەشیان بخەینەوە سەر ئەو وشانەی کە لەنووسینی لاتینیدا جارێکیا قورسایی سـەر پیتی کۆتاییان دەسوڕێت و جارێکیشیان قورساییەکە دەمێنێت [لێرە بەپێشەوە باسمان کرد] بە پێی مان و نەمانیشی دەبێ پیتی بۆ دابندرێت و بسڕێتەوە ، ئیتر ژمارەی ئەو تەرزە وشانەی دوو شێوە رێنووسیان بۆ بەکار دێت نیوەی فەرهەنگی کوردیی پڕدەکاتەوە ٠

تێبینی پێنجەم :

ئەم چەند خاڵانەی تێدا ڕەچاو دەکرێت :ــ

١ ــ ئەوانەی ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك بە دوا وشــەی وەك (نوسی ، بڕی)دا دەنوسن وەیا «ی» وەصف و «اضافە» بەدوا وشەی وەك (ماسی ، ترۆزی)دا دەنوسن :

دارا نوسیی ، بڕیی

ماسیی دەریا ، ترۆزیی تاسك

دەبێ سەرنجیان بۆ کۆمەڵێك ڕاستی ڕابکێشــم کە وا بە درێژی لــە گوتاری [بەکار هێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا] باسم کردوە و نابێ لێرە دوبارە بکرێتەوە ، بەلآم ئامۆژگاریم ئەوەیە خوێنەر سەیرێکی لاپەڕەکانی « ٦٠ » و بەرەودواتــری بەرگی یەکەمی گۆڤاری زانیــاری کورد بکات ، بەتایبەتی لاپەڕەکانی (٦٤ ، ٦٥ ، ٦٦) ، تابزانێ ژیاندنەوەی ئەو دەنگــە «ی»ەی کە لە ئاخاوتندا دەرناکەوێت بۆ چ لاتێکمان دەبــات • من لێرەدا نمونەیێکی ئەو زەحمەتییە بێ سەروبنــەت دەهێنمە بەر چــاو کە لە کۆتایی لاپەڕە «٦٥» و بەشی زۆری لاپەڕە «٦٦»ی گۆڤارەکەدا دەیخوێنینەوە :

« لە ئەنجامی ئەم تێکەڵ پێکەڵی و مەعلومات فرۆشیەدا ، ئەم لیــــە ســیحریەی خوارەوە پێك دێت :

(بارام دزیی) چونکە ڕابردوی تێپەڕە بۆ شەخــی سێیەمی تاك •

(بارام خزی) چونکە ڕابردوی تێنەپەڕە بۆ شەخسی سێیەمی تاك •

(جەنابت دزیت) چونکە ڕابردوی تێپەڕە بۆ شەخسی دوەمی تاك •

(جەنابت خزیت) چونکە ڕابردوی تێنەپەڕە بۆ شەخــی دوەمی تاك•

(جەنابت دەدزیەیت)	چونکە کارەکـە «مضارع»ە
(جەنابت دەخزیەیت)	بـۆ شەخسـی دوەمی تـاك .

(جەنابت دەچیت) چونکە کارەکە لە ئەسلدا «ی»ی نیە .

(ئێمە خزیەین) چونکە رابردوی تێنەپەڕە بۆ (جمعی متکلم).

(ئێمە دەخزیەین)	چونکە کـاردکە «مضـارع»ە
(ئێمە دەدزیەین)	بـۆ (جمعـی متکلـم) .

(ئێمە دەچین) چونکە کارەکە لە ئەسلدا «ی»ی نیە . »

نموونەکانی ناو گوتارەکە تەواوبوون .

ئەم لیـستەیە بەشێکە لەو زەحمەتیەی کە بە زیاندنەوەی پێی سـواوی هەندێ شوێنی ئاخاوتنی کوردیێ بەرەنگارمان دەبێت .

لێرەدا دەبێ شتێك رابگەیەنم : لەم لیـستەیە دوو نموونەی (جەنـابت دەدزیەیت ، جەنابت دەخزیەیت) و (ئێمـە دەدزیەین ، ئێمە دەخزیەین) راسـت نین چونکە لە صیغەی مضارعی ئەم کارانەدا پیتی «ی» دەرناکەوێت ، تەنها راناوە لکاوەکانی « یت » و « ین » دەردەکـەون . کەواتە بە هەمەمەزەهەبان دەبێ بنوسرێن (جەنـابت دەدزیت ، دەخزیـت ـــ ئێمە دەدزین ، دەخزیـن) .

من کاتی خۆی ئەم دوو نموونەیەم بە ئانقەست هێنانەوە بۆ ئەوەی بزانم کەس رەخنەم لێ دەگرێت ؟ لەگەڵ چاپکردنی گوتارەکەشدا راستێ مەسەلەکەم نوسی و خستمە زەرفێکەوە و بە ئەمانەت لای فەرمانبەرێکی کۆڕم دانا تاکو ئەگەر لە دوازۆژدا رەخنەم لێ گیرا پاکانە بۆخۆم بکەم کەنموونەکان بۆ تاقی کردنەوەن نـەك هی نەزانیـن . ئێستا دوای سێ ساڵ لە بەسـەرچوون و

بڵاوکردنەوەی گوتارەکە لێرەدا داخوازی جێگە چۆنیەتیەکەم پێ ئاشکرا دەکات . بەڵام ئەوەندە هەیە کە وا من هەرچەند بە ئانقەست نموونەی هەڵەم هێناوەتەوە ، نموونەی ڕاست هەن لە جێگەی ئەواندا دابندرێن :

(جەنابت دەژی‌یت) • (ئێمە دەژی‌ین) •	چونکە لە صیغەی (مضارع)ی کارەکەدا ای) هەیە .

جگەلەم کارە هی‌تریش هەیە ببێتە نموونە وەك کە ببێت و پیتی« ژ » لە نموونەکاندا بگۆڕی بە پیتی « ژ » •

بەهەمە حاڵ پێویستە خوێنەر بگەڕێتەوە بۆ گوتارەکە ••

٢ ـ ئەوانەی دەنووسن (چۆنێتی ، ڕاستێتی ، چاودێرێتی ••) کە لە وشەکانی (چۆنی ، ڕاستی ، چاودێری ••••) یەوە وەرگیراون ، بەکارهێنانی ناوچەیی نەك هی زمانی کوردی دەکەن بە دەستوور چونکە لە کوردیدا ناشێ دەنگی (ی ـ پیتی درێژی تیژ) کە لە ئاخاوتندا دەشکێتەوە بۆ سەر ئەو بنجانەی پێکیان هێناوە بکرێ بە (ێ ـ پیتی درێژی پەل) چونکە ئەمە گۆڕینێکی ڕیزپەڕ (شاذ) و دژە دەستوورە : ئەم تەرزە پیتە درێژە تیژەی کۆتایی وشە کە هات و شکایەوە ، دەبێ بە پێی یەك دەستووری گشتی لە هەموو حاڵاندا وەك یەك بشکێتەوە ئەویش ئەوەیە بکرێ بە (دەنگی کسرە و دەنگی پیتی کۆنسنانت) وەك : چونیەتی ، ڕاستیەتی ، چاودێریەتی • بەڵام بۆ مەبەسی سووك ئاخاوتن بە زۆری دەگوترێ و ، دەبێ ، بنووسرێ : چۆنیەتی ، ڕاستیەتی ، چاودێریەتی •

ئەوەی من دەیڵێم کورت کردنەوەی تێدایە ، ئەوەی بەشێکی نووسەرانیش دەینووسن گۆڕینی دەنگی تێدایە ، گۆڕینەکەش هەر لەیەك

ناوچەدا دەکرێت نەك لە هەمو کوردستان وەیا بەشی زۆری کوردستان ، دیارە کورت‌کردنەوەش لە کوردیدا دەستورێکی زۆر پەرەسەندوە بە پێچەوانەی گۆڕینی دەنگ کە کارێکی ناجایەزە هەروەك گۆڕینی (ل) بۆ (ر) لە ناوچەی کۆیێ ناجایەزە .

ئەو ناوچەیەی پێی تیژی درێژ لەو وشانەدا دەگۆڕێ بە پێی پەلی درێژ هەر خۆی لە جێگەی‌تردا پێی تیژ دەشکێنێتەوە بە (کسرە و پێی کۆنسنانت) وەك کە دەڵێ (چاو دێرییە راستە و دروستەکە ، زمانە ئەڵمانیە زۆر سەختەکە ، ئەو بڵندییەی لەتووە دیارە) کە لە وشەکانی (چاودێری ، ئەڵمانی، بڵندی)یەوە (ی)کان شکانەوە بە (...ییە) . هەروەك (بڵندی) لە شکاندنەوەدا دەبێتە (بڵندیە...) هەروەهاش «پرسی» دەبێ بکرێتە (پرسییەکان ، پرسییەتی ــ نەك پرسێتی) . کە هاتیت بەم لێکدانەوەیە رازی نەبویت دەبێ بەڵگەی وەها بهێنیتەوە وەرامی هەمو رەخنە و پرسیاران بداتەوە ، ئەوەش بە ئیسپات بگەیەنیت کە گۆڕینی دەنگەکە لە فلانە ناوچەدا کارێکی راستە و دەستورە گشتییەکەی هەمو کورد هەڵەیە .

٣ ــ شکاندنەوەی واوی تیژی درێژیش لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی دەوێ : ئەو وشانەی کە کۆتاییەکەیان (ۆ)ە وەك (ماندۆ ، سەتۆ ، پێزۆ ، مازۆ ، هەڵاتۆ ، چۆ ، بۆ ، دزۆ ..) چۆن دەخرێتە ناو رستەی وەك (دارا ماندوە ــ دارا ماندووە)وە ، ئایا واوەکە هەر بە پەك پیت دەنوسرێت یاخود ئەویش وەك پێی تیژی درێژ لە شکاندنەوەدا دەکرێتە (ضمە و واوی کۆنسنانت). سەرنج بگرە لە وشەی (هەڵاتۆ):ئەمە ناوی کارا (اسم فاعل)ە لە کاری (هەڵاتن)ەوە وەرگیراوە،لێرەدا واوەکە بە دوا کۆنسنانتدا هاتوە بۆیە بۆتە بزوێن ، بەڵام ئەگەر بەدوا بزوێندا هاتبایە دەبۆ بە کۆنسنانت وەك

(وەستاو ، سوتاو ، داماو ...) ، دیارە کە بلێین (دارا وەستاوە) بیریش لەوە ناکەینەوە ئایا واوەکە چۆن و چەند بنوسین ، بەڵام وشەی (بو ، چو ، ماندو ..) چ وێنەی تریان نیە واوەکەیان کوتسانت بێت ، ئایا تو بەلاتەوە دەشێ ئەو واوەی جارێکیان کوتسانت و جارێکیان بزوێن بێت وەك ئەو واوە حساب بکرێت کە هەمیشە بزوێنە ؟ ئەگەر وەك یەکتریشت حساب نەکردن چۆن لە یەکتریان جودا دەکەیتەوە ؟ ئایا رێ بە خۆت دەدەیت بنوسیت (دارا ماندووە ، دارا نوستوە ـ واتە جارێکیان واوەکە بەیەك پیت و جارێکیان بە دو پیت بنوسیت) ؟ بەهەر لایەکدا بکەویت پێویستە لە سەرت بڕیارەکەت بە پێوانە و کێشانە بێت .

من نالێم دەبێ خوێنەر ئەم گرفتانە چارە سەر بکات ، چونکە بەڕاستی کارێکی یەکجار زەحمەتە ؛ من هەرئەوەندەم دەوێ زەینی خوێنەر رابکێشم بو ئەو لایەنانەی لێکدانەوەیان پێویستە ، تاکو ئەگەر کەوتە سەر باری دانانی رێنوس بیریان لێ بکاتەوە ، لەحاڵی رەخنەگرتنیشدا فەرامۆشیان نەکات .

ئەم چەند تێبینیانەی خستمە بەرچاوی رۆشنبیری کوردەوە مشتێکن لە خرواری گێروگرفتی رێنوسی کوردی کە پێوەندی هەیە بە سروشتی زمانەکەمانەوە ، ئەندامانی کوڕ ، ئەوانەی ئاشنای باسی سەر بەزمان و بابەتەکانی زمانن ، لە مانە و لەزۆر لایەنی تریش ورد بونەتەوە بەر لەوەی بگەنە بە بیروڕایەکی یەكگرتو ، واش بوە رێك کەوتنی گشتی مومکین نەبوە، پێشنیارەکە بە دەنگی زۆربەی ئەندامان پەسەند کراوە . من بوخۆم وام پەسەند دەکرد هەمو ناوی کارای لێکدراو (اسم فاعل مرکب)ی وەك (نان خۆر ، دەستبڕ ، جلشۆر ، گوشتکوڵێن ...) بەسەر یەکەوە

بنوسرێن (نانخۆر ، دەستبڕ ، جلشۆر ، گۆشتکولێن ...) نەك تەنها ئەو ناوانەی دەبنە وشەی فەرهەنگێ و دەلالەتیان بۆ پیشە و کەسب و کار دەگەڕێتەوە وەك (جلدرو ، سەرتاش ، زیندرو...) بەو جۆرەی کە لە لاپەڕە (٣٧٤)ی بەرگی یەکەمی گۆڤاری کۆڕ نوسراوە.بێ‌گومان منیش و ئەندامانی‌تری کۆڕیش،هەر لایە،بەڵگە و بنگەی لێکدانەوەی تایبەتی خۆی هەبێ،رەنگە ئێستاش من هەر لەسەر باوەڕەکەی خۆم مابێتمەوە دەبێ وشەی (جلدرو،دڵسۆز،دارتاش) لە هەمو حاڵاندا بەسەریەکەوە بنوسرێن نەك هەر تەنها لەبەر خۆلادان لە دو شێوە رێنوس بۆ یەك وشە،بەڵکو لەبەر هۆی‌تر کە ئێرە جێی شی‌کردنەوەی نابێتەوە ، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا رێزم بۆ بیروڕای هاوڕێکانم هەیە چونکە لە سەر لێکدانەوە و توژینەوەوە هەڵستاوە . پێڕەوی رێنوسەکەی کۆڕیش دەکەم مەگەر لەحاڵی فەرامۆش کردندا . ئەو فەرامۆش کردنەش تا ئێستا نابێتە بنگەی «هەڵە» چونکە پێشنیارەکانی کۆڕ تا ئێستا نەبون بە بڕیار .

خوێنەر دەبینێ من نوسیومە و دەنوسم «ئەلفوبێ» کەچی لە ناوەڕاستی لاپەڕە (٣٦٥)ی بەرگی یەکەمی گۆڤاری کۆڕ نوسراوە (ئەلف و بێ) . وابزانم من باشتر پێڕەوی پێشنیارەکانی کۆڕم کردوە لە نوسینی (ئەلفوبێ)دا چونکە دوجاران بەر ئەو پێشنیارانە دەکەوێت : جارێکیان لەوەدا کە وشەی لێکدراو بو بە وشەی فەرهەنگی دەبێ بە سەریەکەوە بنوسرێت وەك کە لە لاپەڕە (٣٧١)ی گۆڤارەکەدا پێشنیار کراوە (٦ ــ وشەی داتاشراو) ، جارێکیشیان لەوەدا کە بە پێی پێشنیاری لاپەڕە (٣٧٥)ی گۆڤارەکە (١١ ــ وشەی یەك واتابەخش) ئەم واوە عەطفەی نێوان «ئەلف» و «بێ» وەك وشەی «پێوەدەم» دو کەرتی وشەکە لەیەکتر جودا ناکاتەوە . من کە نوسیم (ئەلف و بێ) تەنها مەبەسم دەنگی ئەلف و دەنگی بێ ، وەیا پیتی ئەلف و پیتی

بێ ، دەبێ . بەڵام کە نوسیم «ئەلفوبێ» هەمو ئەبجەدییەم مەبەست دەبێ .

هەروەهاش زۆر جاران نوسینی نیمچە رستە وەیا فیعلی راناودار بە دو جۆر دەنوسم وەك کە دەنوسم (دەت بینم ، دەتبینم) . هەرچەند ئەمە پیشەیێکی باشیش نەبێ، بەڵام وە نییە لێی بێ ئاگابم : بەڕاستی وا دەبێ لەو تەرزە جێگایانەدا بە ئانقەست شێوەگۆڕێ دەکەم چونکە دەمەوێ بڵێم هەردو جۆر نوسین تەبریریان هەیە و لەوانەن ببن بە رێنوسی نیهائی . تا رادەیێکیش دەست و چاو راهاتن لەوەدا کاری خۆی دەکات ، ئەوەندەشم هەر لە بیرە کە وا تا ئێستاش بڕیار لە کۆڕەوە ، وەیا لا لەیەتێکی دەسەڵات پێ دراوەوە دەرنەچوە یەکێك لەو دو شێوەیە بسەپێنێت .

ئێمە ، بەپێچەوانەی رای ئەو کەسانەی وا رادەنوێنن شێوەی رێنوس و زمانی ئەدەبیمان قالبی بەستوە ، جارێ هەر بەڕێوەین : لەوەشدا چ ناتەواوییێك پەیدا نابێت ئەگەر بەڕێوە بۆنمان بەرەو ئاکامی راست و دروستمان بیات .

★ ★ ★

ملخص المقــال

((املاء)) المجمع العلمي الكردي

العضو العامل : مسعود محمد

اقترح المجمع العلمي الكردي في بواكير تأسيسه املاءً للكتابة الكردية جمع بين تحديد أشكال الابجدية الكردية وطريقة كتابة الكلمات وربط مايجب ربطه وفك مايجب فكه ، وتوســل من أجل ذلك بــآراء طائفة من الملمـين بالموضـوع من المثقفين الأكراد ، ثم كرس جلســات عديدة ومطولة من اجتماع مجلس المجمع لانتخاب أمثل أبجدية (بالحروف العربيــة) تستطيع اظهــار الأصوات الكردية ، وتعيين ألصق أساليب الاملاء بطبيعة الكــلام الكردي وتراكيبه القواعدية ، وكان في ذلك كله جامعاً بين منطلقات قوة لاتتأتى لغيره ، منها تخويل القانون اياه صلاحية العمل في هذا المجال ، ومنها توفيره الخبرة والقدرة المالية الضرورية لمثل هذا العمل ، ومنها استضاءته بآراء وتجاريب من سبقوه من أصحاب الرأي ، ومنها قدرته على اســتعراض مــار الأمــلاء الكردي عبر تأريخه لتبين مواضع الضعف والقوة فيه ••• وقد عرض مجلس المجمع اقتراحاته المدروســة هذه لنظر القراء وتقدهم واقتراحهم البديل حتى مدة ستة اشهر من تأريخ نشرها كي يمكن التوصل الى خلاصة الخلاصة مــن آراء ونظرات ذوي الرأي والنظر • والمقال يظهر خطل الرأي الذي يقول ان

مقترحات المجمع تزعزع اركان املاء كردي تبلور خلال الزمن ، فالملحوظ انه ليس هناك املاء كردي موحد يزعزع أو يثبت ، وانما اشكال مختلفة للاملاء يتبع فيها الكاتب هوى قلمه أو ينقاد مع الصدفة فالكاتب الواحد بعينه يكتب الكلمة الكردية الواحدة بعينها في اكثر من صورة ، والاشكال المختلفة للاملاء جاءت بشكل عفوي لم يلحظ فيه احكام القواعد وطبيعة التراكيب الكردية فانه لم يسبق ان اجتمع نفر من حفظة القواعد ودساتير الاملاء في اللغة الكردية ليقرروا نمطاً للاملاء منطبقاً على مقتضيات المعاني في الجملة وفي الكلمات المركبة أو المتلاصقة أو غيرها ، بل انه لم تولد عبر تاريخ الكتابة الكردية قاعدة واحدة متبعة في كيفية كتابة (الضمائر المتصلة) وتلك نتيجة منتظرة لكل عمل عفوي يخطىء اكثره ويصيب أقله وقد تجنبها مجلس المجمع في دراسته لدساتير الاملاء واشكال حروف الابجدية الكردية فانه ما من شكل لحرف من الحروف أو اشارة على حرف من الحروف قرره مجلس المجمع الا بعد تقليب وجوه النظر فيه و وزن كل احتمالاته ، فالعلامة التي اقترحها مجلس المجمع لوضعها على حرف الراء المفخمة تمييزاً لها عن الراء المرخمة جاءت نتيجة لاقتراح المجلس بوضع جميع العلامات فوق الحروف لا ان يكون بعضها فوق وبعضها تحت كخبط الأعشى • وقس على ذلك كل مقترح خالف به نمطاً من الانماط الشايعة في الأملاء كالذي ميز به بين كتابة (السوابق) للافعال وبين اشارات (المضارعة والامر والنهي والنفي) [وكلها تاتي في مقدمة الفعل] من حيث الالتصاق والانفكاك ، في تفصيل لا مجال له هنا ، آخذا بنظر الاعتبار ما بين طبائعها ومواضعها من الكلمة من فرق لايسوغ تخطيه والا اتقت العلة من معاناة التقعيد ابتداء» .

وهنا ساقت الملاحظة تفنيد ماتكلفه البعض من نقد جانب من مطبوعات المجمع اتبع كاتبوها اسلوباً للاداء فيه طرافة بقياسه الى الأسلوب المتداول بين غالبية الكتاب من اكراد العـراق ، وجلهم من السليمانيـة . ذلـك ان الاسلوب (ولا اقول اللغة) الأدبي الشايع قد نما وربا من شتلة لهجة السليمانية وحدها منقطعة بالكلية عن اللهجات الكردية الأخرى لانعدام اية وسيلة من وسائل الاتصال والاقتران والجوار والحوار بين الناطقين بالكردية في مناحي كردستان المختلفة عبر عهود التاريخ ، على عكس ما تم في نشوء اللغة الادبية الموحدة للشعوب الاخرى فانه قد تسنى لتلك اللغات أن تستوعب جميع لهجاتها ومافيها من مفردات واساليب تعبير وهي بسبيل التطور والتنامي والازدهار ـ ثم الاستقرار على شكل نهائي هو أمثل ما كان في الامكان أن تنتهي تلك اللغات . لذلك يكون عرض المجمع لنماذج من الاسلوب الكردي الطريف في الكتابة اسهاما جديا في تغذية الاسلوب الادبي الشايع بزاد كردي أصيل لم يتح له حتى اليوم ان يقوم بدوره في اغناء لغتنا الادبية واساليبنا في الكتابة .

وفي المقال اعادة لما سبق ان تمشه المجمع من اهتمام ذوي الرأي بمقترحات المجمع في الالفباء والاملاء بأرسال ما قد يعن لهم من المقترحات البديلة الى المجمع رجاء التوصـل الى انتقاء الممكن الأمثل . وهنا اورد المقـال نقاطاً للملاحظة يجمل بالمتصدي لموضوع الاملاء اتباعها قبل الاقـدام على عرض مقترحاته فان جمال الشكل المقترح ويسر كتابته ، مثلا ، لا يشفعان لتناسي مقتضيات احكام القواعد ولايبرر اختلاط دساتيرها .

ويؤكد المقال على حقيقة هامة ، وهي أن تخطي المجمع للاشكال الشايعة في الابجدية والاملاء الى ما هو ألصق بدساتير اللغة واقرب الى احكامها أمر

تحكم به طبيعة الاشياء من حيث أن التطور الاجتماعي والتأريخي في جوهره عبارة عن رفض الاشكال القديمة واستبدالها بما هو جديد مسايرلطبيعة التطور، وكل اعتراض على ذلك يسوق المعترض نحو الارتداد عن دعاواه في الثورية والتقدمية الى نقيضها المتمثل في التمسك بالقديم • ولا اظن واحدة من النظريات الداعية الى التقدم قالت بوجوب التخلي عنها والركون الى التحفظ حين يتعلق الامر بمعالجة المجمع العلمي الكردي لمشاكل الابجدية والاملاء..

* * *

ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی

بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی «زمان و زانستەکانی»

چوارەم ــ کار لە ڕوی زەمانەوە (کاتەکانی کار)

نوسەران بە جۆری خوارەوە لەبارەی کار لە ڕوی زەمانەوە دواوون :

١ ــ مامۆستا سەعید صدقی لە صرف و نحوی کوردیدا (کار = فعل) لە ڕوی زەمانەوە دەکات بە سێ بەشەوە :

آ ــ رابوردو (ماضی) ، وەك : نوسیم •

ب ــ ئێستە (حال) ، وەك : وادەنوسم •

ج ــ لەمەوپاش (استقبال) ، وەك : دەنوسم •

٢ ــ مامۆستا توفیق وەهبی لە لاپەڕە (٦)ی دەستوری زمانی کوردیدا کار (فعل) بە پێی دەم (زەمان) دەکات بە دو بەشەوە :

آ ــ دەمی موزاریع •

ب ــ دەمی رابوردو •

هەروەها دەڵێت لە فیعلی (بون) و (هەبون)ی لێکدراو ، وە لە سیغەی

دۆلاین (٣٧٣) ، وە فیعلی متعــدی (١٤٥ــ٤) دەمێکی‌کەش هەیە کە پێی دەڵێن « دەمی ئێستا » .

٣ ــ مامۆستا صــادق بهاءالدین دەڵێ : (فعل) لــە کرمانجی ژورۆدا دەکرێ بەم بەشانەوە :

یەکەم ــ بۆری (رابوردو) :

أ ــ کاتی بۆریێ سادە وەك :

ئەزهاتم ، ئەم هاتن ، وی خار ، وان خار .

ب ــ کاتی بۆریێ نزیك وەك :

ئەزهاتمە ، ئەم هاتینە ، وان خارییە ، تەخارییە .

ج ــ کاتی بۆریێ درێژ وەك :

ئەز هاتبۆم ، ئەم هاتبۆن ، وان خاربو ، تەخاربو .

د ــ کاتی بۆریێ درێژتر وەك :

ئەز هاتبۆبۆم ، ئەم هاتبۆبۆن ، وان خاربۆبو ، تەخاربۆبو .

هـ ــ کاتی بۆریێ خوزیێ وەك :

هەکە ئەز هاتبام ، هەکە ئەم هاتباین ، هەکە ئەم بهاتان (بۆتانی) .

و ــ کاتی بۆریێ بەرچاڤ (استمراری) ، وەك :

ئەز دهاتم .

ئەم دهاتن (دهاتین) .

من دخار .

مە دخار (دخارن) .

دوەم ــ دەمی نهو (حازر = موزاریع) :

أ ــ بەرچاو (استمراری) ، وەك :

توبی دخۆی •

هونی دچن •

ب ــ نهو (ئێستا) ، وەك :

تو دخۆی

هون دچن

سێیەم ــ دەمی پاشی (ئاینده = مستقبل) :

ئەم دەمە لە زاری کرمانجی ژوروودا دوو جورە :

أ ــ موستەقبەلی نزیك ، وەك :

ئەزێ دێ‌چم •

ئەوێ دێ خوت •

ئەمێ دێ خوینن (دێ خوینین) •

هونێ دێ بارکەن (دێ بارکن) •

ب ــ موستە قبەلی دوورتر ، وەك :

ئەز دێ چم (دێ بچم) •

ئەو دێ خوت (دێ بخوت) •

ئەم دێ خوین (دێ بخوین) •

٤ ــ لە دەستوری زمانی فارسی‌دا ، داتـانی ر • ذوالنور (کار) لە رووی زەمانەوە دەکات بە دوو بەشەوە :

آ ــ کاری رابوردوو (گوزە شتە) ــ ئەمیش دەکات بە پێنج بەشەوە :

١ ــ ماضی مطلق ، وەك : ڕۆیی ٠

٢ ــ ماضی استمراری ، وەك دەڕۆیی ٠

٣ ــ ماضی نقلی ، وەك : ڕۆیشتووە ٠

٤ ــ ماضی بعید ، وەك : ڕۆیشتبوو ٠

٥ ــ ماضی التزامی ، وەك ڕۆیی بێت ٠

ب ــ کاری حال و ئایندە : صیغەیەکی تایبەتی نییە کە حال لە ئایندە جودا بکاتەوە ، تەنها بە پێی واتای ڕستە دیار دەکەوێت ، مەبەس لە کارەکە حالە ، یائایندە ، وەك :

١ ــ چ دەخوێنیتەوە ؟ مەولەوی دەخوێنمەوە ٠

٢ ــ کەی دەچیت بۆ هەولێر ؟ سبەی دەڕۆم بۆ هەولێر ٠

تێبینی :

ئەو دەستورە لە ڕوی کاتەوە بە تایبەتی باسی ئەمر ناکات ، بە تێکڕایی زەمان دەکات بە دوو بەشەوە :

آ ــ ماضی ٠

ب ــ مضارع (حال و ئایندە) ٠

لە دوای چاو پێدا خشاندن بەو باسانەی کە لەسەر زەمانی (کار) نوسراوون لە کوردیدا ، پاش هەندێ لێکۆلینەوە و موناقەشە لەلایەن ئەندامانی لیژنەوە ، وا پەسەندکرا هەر ئەندامە بیروڕای خۆی لە بارەی (کات) لە کاری کوردیدا بنوسێت :

١ ــ مامۆستا هەژار دەلێت : (فعل) لەمەڕ کاتەوە دوو بەشە :

آ ــ رابوردو (رابراو) وەك : نوسیم •
بــ رانەبوردو (رانەبراو) وەك : دەنوسم •

لە زاری کرمانجی سەروودا فەرق بە صیغە بۆ ئێستا و ئاینده هەیە ، بەلام لە شێوەی کرمانجی خواروودا صیغەی جوداواز بۆ حال و مستقبل نیە و تەنیا بە وشەی دەوروبەری دەردەکەوێت وەك :

ئێستا دەچم (حال) •
بەیانی دەچم (مستقبل) •

٢ ــ نوری علی امین •• تەئییدی مامۆستا هەژار دەکات لە دابەش‌کردنی کاتی (کار)ەوە واتە (کار) دو دەمی هەیە (رابوردو ، رانەبوردو) •

٣ ــ مامۆستا مەسعود دەلێت : کار لە سروشتدا ئەم سێ جورەی خوارەوەی تێدایە :

آ ــ رابوردو •
بــ لەحزەی ئێستاکە •
جـ ــ دوای ئێستاکە •

ئەمانە بەزاراوەی رێزمانی باو تائێستا پێیان گوتراوە (ماضی ، حال ، مستقبل) •

هەندێ زمان بۆ هەریەکێك لەو زەمانانە صیغەی تایبەتیان تێدایە • دەتوانین بلێین زمانی کوردی بە صیغە ئەو سێ زەمانەی تێدا دیار کراوە چونکە لە زاری کرمانجی‌دا صیغە بۆ هەر سێ کات هەیە ، کە لەو زارەشدا هەبۆ وەك لە هەمو کوردی‌دا هەبێ وایە • بەلام لە زاری کرمانجی خواروودا

ئەوەندەی بیستبێتم بۆ دوو کاتی (ئێستا و ئایندە) هەر یەك صیغە هەیە ، جودا کردنەوەی (مستقبل) یا لە ڕستەدا دیار دەکەوێت یاخود بەهۆی بەکار هێنانی وشەی تایبەتییەوە ، وەك :

ڕۆیشتنم ـ دەڕۆم (ئێستا دەڕۆم ، سبەی دەڕۆم) یا (کە بۆ بە هاوین گەرما دادێ) .

٤ ـ د. نسرین فخری دەڵێت ـ کار بە پێی زەمان دەکرێت بە سێ بەشەوە لە زمانی کوردیدا :

آ ـ ڕابوردوو ، وەك : نووسیم .

ب ـ ئێستا ، وەك : دەڕۆم .

ج ـ ئایندە ، وەك : دیڕۆم .

تەنیا ئەوەندە هەیە لە شێوەی خوارودا کاری ئایندە هەریەك بنکە بۆ ئێستا و داهاتوو (ئایندە) بەکاردەهێنرێت . هەروەها کاری ڕابوردوو دەکرێت بە پێنج بەشەوە :

آ ـ نزیك ، وەك : نووسیم .

ب ـ ئیستیمراری ، وەك : دەمنووسی .

ج ـ تام ، وەك : نووسیومە (نفیسیە) .

د ـ دوور ، وەك : نووسیبووم .

هـ ـ دوورتر ، وەك : نووسیبۆبووم (ببووم)[1] .

---

(١) د. نسرین دەڵێت : بەکارهێنانی ڕابوردووی دوورتر زۆر کەمبووتەوە ، لەوانەشە ئەنجامی دووبارەکردنەوەی کاری یاریدەدەری (بوونەکە) بێت ، کە کرابێت بەیەك لەبەرنووسین .

پێنجەم ــ کار لە ڕوی دارشتنەوە (صیغە)

نوسەرانی کورد بەم جۆرە لەکار لە ڕوی دارشتنەوە دەدوێن :

١ ــ مامۆستا توفیق وەهبی لە لاپەڕە (٩ ، ١٠)ی بەرگی دوەمی دەستوری زمانی کوردی چاپی بەغدادا دەڵێت :

لە کوردیدا پێنج چەشن صیغە هەیە :

١ ــ صیغەی ئیخباری •

٢ ــ صیغەی ئینشائی •

٣ ــ صیغەی ئەمری •

٤ ــ صیغەی دوّلائی •

٥ ــ صیغەی مەسدەر •

هەروەها لە لاپەڕە (٣٧)ی هەمان دەستوردا دەڵێت :

١ ــ موزاریعی ئیخباری (٤٤٢) ــ بە دانانی ئەداتی سیغە لە پێش ڕەگەوە ، وە نوسانەنی ڕاناوە لکاوەکان بە دوای ڕەگەوە پێك دێت ـ وەك :

یەکەم	ئەکەوم	ئەکەوین
دووەم	ئەکەوی	ئەکەون
سێیەم	ئەکەوێ	ئەکەون

٢ ــ موزاریعی ئینشائی (٤٤٣) ــ ئەداتی سیغە دەخرێتە پێش ڕەگەوە ، وە ڕاناوە لکاوەکان دەخرێتە دوای ڕەگەوە ، وەك :

بکەوم	بکەوین
بکەوی	بکەون
بکەوێ	بکەون

هەروەها لە لاپەڕە (٣٨ ، ٣٩)ی هەمان بەرگدا (بەرگی دووەم) ، کاری ڕابوردوی ئیخباری دەکات بە چوار بەشەوە :

١ — ڕابوردوی ڕوتی ئیخباری (٤٤٥) — ڕاناوە لکاوەکان دەخرێتە دوای قەدەوە ، وەك :

کەوتم	کەوتین
کەوتی	کەوتن
کەوت	کەوتن

٢ — ڕابوردوی ناتەواوی ئیخباری (٤٤٦) — ئەداتی سیغە دەخرێتە پێش ڕابوردوی ڕوتەوە ، وەك :

ئەکەوتم	ئەکەوتین
ئەکەوتی	ئەکەوتن
ئەکەوت	ئەکەوتن

٣ — ڕابوردوی لێکدراوی ئیخباری (٤٤٧) — دەمی ئیستای ئیخباری فیعلی — بون — ی یاریدەدەری لازم دەخرێتە دوای دوڵاێی ڕابوردووەوە ، وەك :

کەوتوم	کەوتوین
کەوتوی	کەوتون
کەوتووە	کەوتون

٤ — ڕابوردوی دوری ئیخباری (٤٤٨) — ڕابوردوی ناتەواوی ئیخباری فیعلی « بون »ی یاریدەدەری لازم دەخرێتە دوای قەدەوە ، وەك :

کەوتبوم	کەوتبوین

کەوتبۆی	کەوتبوون
کەوتبۆ	کەوتبۆن

هەروەها لە لاپەڕە (٣٩ ، ٤٠)ی بەرگی دووەمدا ، ڕابوردۆی ئینشائی دەکات بە سێ بەشەوە :

١ ــ ڕابوردۆی ناتــەواوی ئینشــائی (٤٤٩) ــ ڕابوردۆی ڕۆتی ئیخباری دەخرێتە مەیانی ئەداتی سیغەوە ، وەك :

بکەوتمایە	بکەوتینایە
بکەوتیتایە	بکەوتنایە
بکەوتایە	بکەوتنایە

٢ ــ ڕابوردۆی لێکدراوی ئینشائی (٤٥٠) ــ ئیستای ئینشائی فیعلی « بۆن »ی یاریدەدەری لازم دەخرێتە دوای قەدەوە ، وەك :

کەوتبم	کەوتبین
کەوتبی	کەوتبن
کەوتبێ	کەوتبن

٣ ــ ڕابوردۆی دوری ئینشــائی (٤٥١) ــ ئەداتی ســیغە دەخرێتە ، دوای ڕابوردۆی دوری ئیخبارییەوە ، وەك :

کەوتبۆمایە	کەوتبۆینایە
کەوتبۆیتایە	کەوتبۆنایە
کەوتبوایە	کەوتبۆنایە

ڕایەکانی مامۆستا وەهبی کۆتاییان هات •

٢ ــ نوری علی امین دەڵێت کار لە ڕوی صیغەوە دوو جۆرە :

١ ــ صیغەی ئیخباری : لە ماضیدا ، وەك (کەوت ، کەوتووە ، دەکەوت ، کەوتبوو) . لە مضارعدا ، وەك (دەخوێنم) .

٢ ــ صیغەی ئینشائی : لە ماضیدا ، وەك (بکەوتمایە ، کەوتبێم ، کەوتبوومایە ، کەوتبێتم) ، لە مضارعدا (بنووسم ، بنووسە) .

٣ ــ دە نەسرین دەڵێت : هەروەك (کار) لە ڕووی کاتەوە دەکرێت بە چەند بەشێکەوە دیسان لە ڕووی مفهوم و ڕواڵەت و بەشی‌ترشەوە دابەش دەکرێت بە جۆرێك ستوورێکی ئاشکرا دەخاتە نێوان ئەم بەشانە بۆ نموونە ئەو بەشەی (نوری علی امین) دەڵێت کە ئینشائییە بەر (مفهوم) دەکەوێت نەك کات .

٤ ــ مامۆستا مەسعود محەمەد دەڵێت : بەلای منەوە دوای ئیستیقرای تەواو لە زمانی کوردیدا بۆ دەرخستنی ئەو صیغانەی لە کارەکانیدا هەیە چ بەرنامەی کاك نوری و چ بەرنامەی دە نەسرین بێت هەردووکیان دەست دەدەن بۆ دابەش کردنی کاری ڕابوردوو لە ڕووی صیغەوە ، بەلام بە مەرجی ئیستیقرای تەواو ، چونکە ئێمە کە هەموو صیغەکانمان دۆزیەوە و جۆری بەکارهێنانیانمان دیارخست چ فەرقێك نامێنێ لــە ڕووی سوود و زەرەرەوە لە نێوان ئــەوەدا بڵێین (بکەوتــمایە) صیغەی ئینشائی کــاری ڕابوردووی (کەوتن)ە وەیاخود بڵێــین (بکەوتمایە) بەشێکی فیعلی (کەوتــن)ە بە پێی مەفهوومێك کە دە نەســرین ناوی بۆ دابنێت . لەگەڵ ئەمەشــدا دەبێ بڵێم هەرچەند بشڵێین ئەم فیعلە (بکەوتمایە) بەر دابەش کردن لە ڕووی مەفهووم دەکەوێت ناشێ لەبیر خۆمانی بەینەوە کــە فیعلەکە لە ڕووی کاتــەوە نە مضارعە و نە ئەمر ، دیسانەوە ناشێ هەبوونی کات لە فیعلەکەدا پشت گوێ

بخەین چونکە کات بەشێکی فیعلەکەیە •

٥ ــ لە «دەستوری زمانی فارسی» داتانی ر • ذوالنور (کار) لەرۆی صیغەوە دەکات بە شەش بەشەوە :

١ ــ اخباری •
٢ ــ التزامی •
٣ ــ امری •
٤ ــ شرطی •
٥ ــ مصدری •
٦ ــ وصفی •

لە رۆی ئەوەوە خزمایەتیێکی مێژوویی هەیە لە نێوان زمانی کوردی و فارسیدا بیری مرۆڤ بۆ هێندێ دەڕوات کەوا زمانی کوردیش وەك فارسی ئەم شەش جۆرە صیغە فیعلانەی تێدا هەبێت ، لەمەش زیاتر وابووە نوسەری کورد لەم ڕێبازەوە باسی فیعلی کوردی کردووە • لیژنە دوای لێکۆڵینەوە بە پێویستی زانی لێرەدا ئیشارە بۆ چەند راستیەك بکات :

یەکەم ــ نابێ لە ڕێزماندا واتایەکی تایبەتی لە فیعلدا بکرێتە سەرەباس تا صیغەیەکی تایبەتی بۆ ئەو واتایە پەیدا نەبێت چونکە زۆرجار لە ئاخاوتندا یەك صیغە بۆ چەند مەبەستێك بەکار دێت ، کە ئەمە هەرگیز ناشێ ئەم صیغەیە دابەش بکات بۆ چەند جۆرێ ، وە هەر جارە بە پێی مەبەستێ عینوانێکی تازەی بۆ دابنێ ، لە فارسیدا بۆ ئەم شەش (وجه)ە شەش جۆر داڕشتنی سەربەخۆی تێدایە بەنمونە :

لە (وجهی مصدری)دا رستەی (بایـد رفتن ، شاید گفتن ، نیازم شنیدن) لە کتێبەکەدا نوسراوە ، لە ئاخاوتنی کوردیدا چ صیغەی تایبەتی

بەرانبەر ئەم صیغەیە پەیدا نابێت • بۆ دەربڕینی واتای ئەوتۆیش لە زمانی کوردیدا دارشتنی تر هەیە کە فیعلەکە تێیدا بەر دابەش کردنێکی تر دەکەوێت ، هەروەها بۆ (وەجهی وەسفی) کە لەم نموونانەدا دێنە بەرچاو (من و تو نشستە ناهار میخوریم • من نشستە ناهار میخورم) صیغەی تایبەتی لە کوردیدا نیە •

لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە لەو ڕایانەی کە دەربارەی (کار) لە ڕێزمانە کوردییەکان و بێگانەدا هاتونە ناوەوە و چونە بنجوبناوانی سروشتی زمانی کوردی و ئەو مەبەسانەی کە لە صیغە جودا جوداکانی ماضیدا بەدی دەکرێت ، لیژنە گەیشت بەم قەناعەتەی خوارەوە :

کاری ڕابوردوو

کاری ڕابوردوو لە بنەڕەتدا بە دوو جۆر دابەش دەکرێت :

١ ــ ڕابوردووی ئیخباری •

٢ ــ ڕابوردووی ئینشائی •

زمانەکانی بێگانە هەریەکەیان لە ڕێبازێکەوە ئەم دوو جۆرەیان لە یەکدی جودا کردۆتەوە ، وە صیغەی تایبەتیان بۆ بەشەکانی هەریەك لەو دوو جۆرە داناوە • لە زمانی کوردیدا وەك سەرنج دەری دەخات ، ڕابوردووی ئیخباری و ڕابوردووی ئینشائی هەریەکەیان چوار جۆری هەیە :

جۆرەکانی ڕابوردووی ئیخباری :

١ ــ ڕابوردووی مطلق (ڕەبەق)[٢] ، وەك : ڕۆیشت •

(٢) وشەی (ڕەبەق) پێشنیاری مامۆستا مەسعودە .

٢ ــ رابوردوی استمراری (بەردەوام) ، وەك : دەڕۆیشت •
٣ ــ رابوردوی نزیك ، وەك : ڕۆیشتووە •
٤ ــ رابوردوی دوور ، وەك : ڕۆیشتبو •

جۆرەکانی رابوردوی ئینشائی :

١ ــ ڕۆیشتبا •
٢ ــ بڕۆیشتایە (بڕۆیشتایە) •
٣ ــ ڕۆیشتبێ (ڕۆیشتبێت) •
٤ ــ ڕۆیشتبوایە (ڕۆیشتبوبایە) •

لیژنە جاری ئەی‌پەرژایە سەر دۆزینەوەی ناوی تایبەتی بۆ هەریەك لە صیغەکانی ماضی ئینشائی ، بەلام لەو باوەڕەدایە کە پێویستیان بە ناوی تایبەتی هەیە ، چونکە بە سەرنجدانێکی سەرپێیی بیر بۆ ئەوە دەڕوات هەر یەك لەم صیغانەی ئینشائی لە ڕووی زەمان و داڕشتەوە دەوەستێتە بەرانبەر یەکێك لە صیغەکانی ماضی ئیخباری ؛ لیژنە لە وردبونەوەی ئێستاکەی‌دا بە دوور نابینێ صیغەکانی ئیخباری و ئینشائی بەم جۆرەی خوارەوە بکەونە بەرانبەر یەکتر ، وەك :

ئیخباری	ئینشائی
ڕۆیشت	ڕۆیشتبا
دەڕۆیشت	بڕۆیشتایە (بڕۆیشتایە)
ڕۆیشتووە	ڕۆیشتبێ
ڕۆیشتبو	ڕۆیشتبوایە (ڕۆیشتبوبایە)

نمونەی سەرنجدان :

بەر لەوە دەرفەت هەبێت بۆ لێدوانێکی تەفصیلی لە چۆنێتی پەیوەندی

یوان صیغەکانی ئیخباری و ئینشائی ، وە بە پێی داخوازی جێگە تاکە نموونەیەك لەو جوارانە دەدەینە بەر سەرنج ٠

دەڕۆیشت   بڕۆیشتایە

لەم دوو صیغەیە یەکەمیان ئامرازی (دە)ی موضارەعەتی تێدایە ، دووەمیان (ب)ی ئەمر و ئینشای تێدایە ، وەك کە دەڵێین :

دەڕوا   بڕوا

ئەمە ڕوونی دەکاتەوە کە (ب)ی ئامرازی ئینشائی (بڕوا) هەر خۆیەتی چوتە سەر صیغەی (بڕۆیشتایە)ی ماضی ئینشائی کە دیارە (ب)ەکە وەستاوەتە بەرانبەر (دە)ی موضارەعەت لە صیغەی (دەڕۆیشت)ی ماضی ئیخباری ٠

لەمەولا لە چۆنیتی داڕشتنی کاری ڕابوردوو لە فیعلی تێپەڕ و تێنەپەڕدا دەدوێین ، وە هەموو جۆرەکانیان یەکە یەکە دەخەینە پێش چاو ٠

یەکەم ــ کاری ڕابوردووی ڕەبەق (مطلق)

١ ــ جۆری دروستکردنی کاری ڕابوردووی تێنەپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەرۆدا :

دروستکردنی کاری ڕابوردووی تێنەپەڕ بەم جۆرەیە :

١ ــ لە چاوگەکە نونی چاوگی فڕێ دەدرێت ٠

٢ ــ ڕاناوی لکاوی کەسی دەخرێتە سەر ٠

تێبینی :

بۆ کەسی سێیەمی تاك ڕاناوی لکاو لەم کارەدا دەرناکەوێت ٠

چاوگ	رابوردوی تێنەپەڕ
هاتن	کەسی سێیەمی تاك (ئەو هات)
	کەسی سێیەمی کۆ (ئەو هاتن)
	کەسی یەکەمی تاك (ئەز هاتم)
	کەسی یەکەمی کۆ (ئەم هاتین ـ هاتن)[2]
	کەسی دووەمی تاك (تو هاتی)
	کەسی دووەمی کۆ (هۆن هاتن)

بـ ـ لە زاری کرمانجی خوارۆدا :

دەستوری دروستکردنی ئەم جۆرە کارە لە زاری کرمانجی خوارۆدا وەك ئەو دەستورەیە کە لە زاری کرمانجی سەرۆدا بەکاردێت ، تەنها ئەوەندە هەیە لە زاری سەرۆدا راناوی نەلکاو لەگەڵ کاری تێنەپەڕدا جودایە تا ڕاناوی نەلکاو لەگەڵ کاری تێپەڕدا بەڵام لەزاری خوارۆدا ئەو جودایە نییە ، هەروەك دوایی دیار دەکەوێت ؛ لە کاتێك نموونەمان هێنایەوە بۆ دروست کردنی کاری رابوردوی تێپەڕ .

٢ ـ جۆری دروستکردنی کاری رابوردوی تێپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەرۆدا :

دروستکردنی ئەم کارە بەم جۆرە دەبێت :

١ ـ لە چاوگەکە نونە چاوگییەکە دەقرتێت .

٢ ـ ڕاناوی نەلکاوی دەخرێتە پێش ، وەك :

چاوگ	رابوردوی تێپەڕ
گرتن	کەسی سێیەمی تاك (وی گرت ، وێ گرت)

(٢) زاری بۆتان .

کەسی سێیەمی کۆ (وانگرت)
کەسی یەکەمی تاك (منگرت)
کەسی یەکەمی کۆ (مەگرت)
کەسی دوەمی تاك (تەگرت)
کەسی دوەمی کۆ (وەرگرت)

تێبینی :

بۆ کەسی یەکەمی تاك لەم صیغەیەدا ڕاناوی ئەلکاو بۆ نێر و مێ لە یەکتر جودان • (ون) بۆ نێر و (وێ) بۆ مێ •

بـ لە زاری کرمانجی خوارۆدا :

دروستکردنی ئەم کارە بەم جۆرە دەبێت :

١ ـ نۆنی چاوگی لە چاوگەکە دەفڕێت •

٢ ـ ڕاناوی لکاوی دەچێتەسەر ، وەك :

چاوگ	ڕابوردوی تێپەڕ
کردن	کەسی یەکەمی تاك (کردم)
	کەسی یەکەمی کۆ (کردمان)
	کەسی دوەمی تاك (کردت)
	کەسی دوەمی کۆ (کردتان)
	کەسی سێیەمی تاك (کردی)
	کەسی سێیەمی کۆ (کردیان)

تێبینی :

لەو نمونانە دەردەکەوێت ڕاناوی لکاو لە زاری کرمانجی خوارۆدا بۆ

کاری تێنەپەڕ و تێپەڕ ، هەمویان یەك جۆرنین .

زۆر دیتمان کەسی سێیەمی تاك لە کاری ڕابوردوی تێنەپەڕدا ، ڕاناوی لکاوی نیە ، بەڵام لە تێپەڕدا ، وەك لەو نمونانەی دوایی دەرکەوت (ی) ڕاناوی لکاوە .

کەسی یەکەمی تاك ڕاناوی لکاوی لە تێپەڕ و تێنەپەڕدا ناگۆڕێت هەر (م)ە .

ڕاناوی لکاو بۆ کەسانیتر لە تێپەڕەوە بۆ تێنەپەڕ دەگۆڕێ بە پێی لیستەی خوارەوە :

ڕاناوی لکاو

	لە کاری تێنەپەڕدا	لە کاری تێپەڕدا
بۆ کەسی سێیەمی کۆ	ن « نوستن »	یان « کردیان »
بۆ کەسی یەکەمی کۆ	ین« نوستین »	مان « کردمان »
بۆ کەسی دوەمی تاك	ی،یت«نوستی» «نوستیت»	ت « کردت »
بۆ کەسی دوەمی کۆ	ن « نوستن »	تان « کردتان »

وەك ڕوالەت دەریدەخات ڕاناوی لکاو بۆ کەسی دوەمی کۆ و کەسی سێیەمی کۆ پێتی « ن »ە ، کەوا بە ڕێکەوت لەگەڵ « ن »ی چاوگی یەکدی دەگرنەوە .

٢ – نەفی کاری ڕابوردوی زەبەق :

١ – تێ نەپەڕ : لە هەردو زاردا « کرمانجی سەرو و خوارو » ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش کارەکە ، وەك :

نەهات	نەهاتن
نەهاتم	نەهاتن
نەهاتی	نەهاتن

تێبینی :

لە کرمانجی ژوورودا زاری بۆتانی بۆ کەسی یەکەمی کۆ (نەهاتن) بەکار دەهێنێت لە بری (نەهاتین) •

٢ ــ تێپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەروودا : ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش کارەکە و ڕاناوی نەلکاویش دەخرێتە پێش ئامرازی نەفیەکەوە ، وەك :

وی (وێ) نەگرت ــ وان نەگرت
من نەگرت ــ مە نەگرت
تە نەگرت ــ وە نەگرت

ب ــ لە زاری کرمانجی خواروودا : لەپێشەوە ، ئامرازی (نە)ی نەفی دێت و بەدوای ئەودا ڕاناوی لکاو (هی تێپەڕ) ئەنجا کارەکە دێت ، وەك :

نەمگرت ــ نەمانگرت
نەتگرت ــ نەتانگرت
نەیگرت ــ نەیانگرت

تێبینی :

لە غالبی زاری بلباسیدا (مامەش ، مەنگوڕ ، پیران ، سوێسنێ ، پشدەری ، ئاکۆ •••) تصریفی کاری رابوردو جۆری تایبەتی خۆی هەیە ، کەوا تا ڕادەیەك جودا دەبێتەوە لەو نموونانەی لەمەوبەر نووسیمان • وێنەش بۆ ئەمە :

١ ــ کاری رابوردوی تێنەپەڕ : هەرچەنــد قالبی کارەکە لەم زارەدا جوداوازی نییە لەگەڵ قالبی فیعلی تێکڕای زاری کرمانجی خوارو ، بەلاّم راناوی نەلکاو کە دەکەوێتە پێش کارەکە لەم زارەدا وادەبێت دەگۆڕێت لەچاو راناوەکانی زاری کرمانجی خواروداً . وەك :

ئەو نوست ــ ئەو (ئەوان) نوستن

ئەمن نوستم ــ ئەمە نوستین

ئەتۆ نوستی ــ ئەوە نوستن

بۆ نەفیش وەك زاری کرمانجی خوارو ئامرازی (نە) دەچێتە پێش کارەکەوە ، وەك :

ئەو نەنوست ــ ئەو (ئەوان) نەنوستن

٢ ــ کاری رابوردوی تێپەڕ :

لەم کارەدا دو جۆرە تصریف هەیە یەکێکیان ئاسایی . ئەوی‌تریان بۆ واتایەکی تایبەتی ، نمونەکانی ژێرەوە ، هەردو جۆرەکە دەردەخەن ،

ئەو گرتی ــ ئەوی گرت (ئەو گرتیان ــ ئەوان گرت)

ئەمن گرتم ــ ئەمنم گرت (ئەمە گرتن ــ ئەمەن گرت)

ئەتۆ گرتت ــ ئەتۆت گرت (ئەوە گرتو ــ ئەوەو گرت)

لە نەفیدا ئەم صیغانە بەم جۆرە دەگۆڕدرێن ، وەك :

ئەو نەی‌گرت ــ ئەوی نەگرت (ئەو نەیان‌گرت ــ ئەوان نەگرت)

ئەمن نەم گرت ــ ئەمنم نەگرت (ئەمە نەن‌گرت ــ ئەمەن نەگرت)

ئەتۆ نەت‌گرت ــ ئەتۆت نەگرت(ئەوە نەوگرت ــ ئەوەو نەگرت)

بۆ دیارخستنی جودایی نێوان واتای صیغەکان ئەم رستانەی خوارەوە بوون بەنموونە :

ئەمن گرتم ، ئەتوت خوارد
ئەوی بەستەوە ، ئەمەن کوشت
ئەتو کڕیت ، ئەوان دەبەرکرد

دووەم ـ کاری رابوردوی ئیستیمراری (بەردەوام)

١ ـ جۆری دروستکردنی تێنەپەڕ :

آ ـ لەزاری کرمانجی سەروودا : ئیشارەتی موضارەعەت (د) دەخرێتە پێش کاری تێ نەپەڕی رەبەقەوە (مطلق) ، هەرکارەش ڕاناوی نەلکاوی خۆی بە پێشدا دێت ، وەك :

ئەز دهاتم	ئەم دهاتین (ئەم دهاتن ـ لەزاری بۆتان)
تو دهاتی	هوین دهاتن
ئەو دهات	ئەو دهاتن

ئامرازی (نە)ی نەفیش لەصیغەی نەفیدا دەخرێتە پێش حەرفی موضارەعەتەکەوە ، وەك :

ئەز نەدهاتم ـ ئەم نەدهاتین

بـ لە زاری کرمانجی خواروودا : ئیشارەتی موضارەعەت (دە) دەخرێتە پێش کاری تێنەپەڕی رەبەقەوە ، وەك :

دەهاتم	دەهاتین
دەهاتی	دەهاتن
دەهات	دەهاتن

بۆ نەفی ، ئامرازی (نە) دەخرێتە پێش صیغەی سەرەوە ، وەك :

نەدەهاتم   نەدەهاتین

٢ ـ جۆری دروستکردنی تێپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەرۆدا : ئیشارەتی موضارەعەت (دە) دەخرێتە پێش رابوردوّی (رەبەق)ی تێپەڕ : راناوی نەلکاوی هەرکارەش لەپێش کارەکەوە دێت ، وەك :

من دگرت   مە دگرت

تە دگرت   وە دگرت

وی ، وێ دگرت   وان دگرت

لە حالی نەفیشدا ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش حەرفی موضارەعەتەوە وەك :

من نەدگرت   مە نەدگرت

بـ ـ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : لە پێشەوە ئیشارەتی موضارەعەت (دە) دێت ، بەدوای ئەودا راناوی لکاو ، ئەنجا کارەکە دێت ، وەك لەم نموّنانەدا دەردەکەوێت :

دەمگرت   دەمانگرت

دەتگرت   دەتانگرت

دەیگرت   دەیانگرت

لە حالی نەفیشدا راناوی لکاو دێتە پاش ئامرازی نەفی (نە) ، ئەوجا ئیشارەتی موضارەعەت و کارەکە دێن ، وەك :

ئەمدەگرت	ئەمان دەگرت
ئەیدەگرت	ئەیان دەگرت

سێیەم ــ کاری ڕابوردوی نزیك

١ ــ جۆری دروستکردنی تێنەپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەرۆدا : لە پێشەوە ڕاناوی نەلکاو دێت بەدوای ئەودا صیغەی ناوی کارا (فاعل) ئەنجا ڕاناوی لکاو ، بەو جۆرەی لەو نموونانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت :

ئەز ڤەستیمە	ئەم ڤەستینە	بۆتان
تــو ڤەستیێی	ئەو ڤەستینە	
ئەو ڤەستییە	ئەو ڤەستینە	

لە زاری بادینانیدا ئەم صیغەیە داڕشتنی جودایە لەهی بۆتان بەپێی ئەم نموونانەی خوارەوە :

ئەزێ ڤەستیم	ئەمێت ڤەستین
تویێ ڤەستی	هوێت ڤەستین
ئەوێ ڤەستی	ئەوێت ڤەستین

بۆ نەفی ، ئامرازی (نە)ی نەفی دێتە پێش کارەکەوە ، وەك :

ئەز نەڤەستیمە　　　ئەم نەڤەستینە

ب ــ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : لەپێشەوە صیغەی ناوی کارا (فاعل)ی کارەکە و بە دوا ئەودا ڕاناوی لکاو دێت ، وەك :

تۆستوم　　　تۆستوین

توستوی (ت)   توستون
توستووە   توستون

[ڕوون کردنەوە :

ئەم یەك بۆنەی ڕاناوی لکاوی کەسی دووەمی کۆ و کەسی سێیەمی کۆ بۆ کاری تێنەپەڕ دیاردەیێکە لە هەمو صیغەکاندا دەدیترێت و دەستورێکی گشتیە لە زمانی کوردیی نەك هەر لەم صیغەیەدا .

دەمڕاستی لیژنە]

تێبینیی یەکەم :

چونکە صیغەی کۆی دووەم و سێیەم وەك یەکترن ، بە ڕاناوی ئەلکاو کە لەپێشەوە بێت لەیەکتر جودا دەکرێنەوە ، یاخود بە پێی ڕاگەیاندنی جێگە ئەو جوداوازیە دەکرێت ، دەبێت بڵێین :

ئێوە توستون   ئەوان توستون

تێبینیی دووەم :

ساغ کردنەوەی حەقیقەتی ئەم زیادییەی کە بە دوا صیغەی ئاکی سێیەمدا دێت (توستووە) ، پێویست بەلێکۆڵینەوە دەکات . بەلای هەندێ زمانزانەوە ئەم زیادیە فیعلی مساعدە کە لە ئینگلیزی پێی دەوترێت (ڤێرب تو بی (verb to be)) .

لە ڕێزمانی فارسیشدا دەڵێت ئەمە کورت کراوەی (ئەست)ی خەبەریە .

مامۆستا مەسعود دەڵێت سەرنج دەریدەخات لە کوردیدا بۆ

دروستکردنی (اسناد و اخبار) لە ڕستەی ئیسمیدا ڕاناوی کاری تێنەپەڕ دێت ، ئەم لیستەیەی خوارەوە مەبەست ڕوون دەکاتەوە :

کاری تێ نەپەڕ	ڕاناوی لکاو	ڕستەی ئیسمی
نوستم	م	من کوردم
نوستین	ین	ئێمە کوردین
نوستیت	یت	تۆ کوردیت
نوستن	ن	ئێوە کوردن
نوست	...	ئەو کوردە
نوستن	ن	ئەوان کوردن

لەمەوە دەردەکەوێت کەسی سێیەم تاکی سێیەم لە کاری ڕابوردوی تێنەپەڕدا ڕاناوی لکاوی دیار کراوی نییە ، تاکو بۆ پێکهێنانی اخبار لە ڕستەی ئیسمیدا بەکار بێت ، لەبەرئەوە سەلیقەی کوردی بۆ پێکهێنانی واتای اخبار لەسەرچاوەیەکەوە کە ئێستا نازانم چییە ئەم زیادییەی هێناوە وەك ڕاناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك . بەلامەوە ئەگەر ئەمەی نەهێنایە شتێکی تری دەهێنا کە (اخبار) ڕابگەیەنێت و ڕستەی ئیسمی پێتەواوبکات. ئەنجا لێکدانەوەم ئەمەیە : زیادی دوای ڕستەی ئیسمی بۆ کەسی سێیەمی تاك ڕاناوی لکاوە وەك هی کەسانی تر .

بێینەوە بۆ صیغەی کەسی سێیەمی تاك لە ڕابوردوی نزیکدا ، وەك دیارە ئەم صیغەیە ڕواڵەتی وەك صیغەی ناوی کارا (فاعل) وایە ، واتە وێنەی ڕستەکە لە وێنەی ڕستەی ئیسمی دەکات . ئەنجا هەروەك ڕستەی ئیسمی بۆ کەسی سێیەمی تاك ئەم زیادییەی تێدا بەکار دێت ، کاری ڕابوردوی

زیکیش بۆ کەسی سێیەمی تاك کە لە رواڵەتدا وەك رستەی ئیسمی وایە دەبێت هەمان زیادەی بۆ بەکاربێت ، کە گوتت : (ئەو نوستوو) وەك ئەوەیە گوتبێتت (ئەو شوان) هەردوو رستە (اخبار و اسناد)یان تێدا پەیدا نابێت ئەگەر زیادیەکەی راناوی لکاوی کەسی سێیەمی (ە) نەچێتە دوایانەوە و نەگوترێت :

ئەو نوستووە

ئەو شوانە

نوری علی امین دەڵێت : رستە لە زمانی کوردیدا بەبێ (کار) دروست نابێت ، وەك :

من نوستووم

من کوردم

لە رستەی یەکەمدا وشەی (نوستوو) کارەکەیە و اسنادی پێکهێناوە ، بەلام لە رستەی دووەمدا کارەکە سواوە و دیارنییە ، راناوی (م) ئەرکی ئەو دەبینێت ، واتە بۆتە کارا بۆ کارێکی سواو کە رەگەکەی لە صیغەی کەسی سێیەمدا بەدەردەکەوێت ، وەك :

ئەو کوردە

بەلام لە صیغەی کەسی سێیەمی رستەی فیعلیدا ئەوەی پێناوێت چونکە کارەکە خۆی لە توانایدا هەیە اسنادێك پێکبهێنێت بەبێ یاریدە ئەنجا لەبەر ئەوە من (ە) بە کارێکی یاریدەدەر دادەنێم لە صیغەی کەسی سێیەمی تاکدا نەك راناو وەك مامۆستا مسعود دەڵێت •

مامۆستا مەسعود دەڵێ : وا دیارە مامۆستا نوریش دان بەوەدا دێنێت

لەم رستانەدا (کوردم ، کوردیت ، کوردین) کاری ئاشکرا نیە • سوانی کارەکە ؛ ئەگەر سوابێت ، ئەو حەقیقەتە ناگۆڕێت کە لە روالەتی ئێستاکەیاندا کار وجودی نیە ، کەواتە چۆن دەتوانین بلێین رستە لە زمانی کوردیدا بەبێ (کار) پەیدا نابێت لە حالێکدا دەلێین کاری رستەی (من کوردم) سواوە ناشزانین ئەوەی سواوە چیە •

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی دێتە پێش کارەکەوە ، وەك :

من نەنوستوم	ئێمە نەنوستوین
تۆ نەنوستوی (ت)	ئێوە نەنوستون
ئەو نەنوستووە	ئەوان نەنوستون

٢ ـ جۆری دروستکردنی تێپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەروودا : لەپێشەوە راناوی نەلکاو دێت ، بەدوای ئەو داڕشتنێکی کار بۆ ئەم صیغەیە دێت کە لە نموونەدا بە دیار دەکەوێت ، ئەنجا حەرەکەی (ە) دێت کە دەمە تەقێی لەسەرە ئایا سروشتەکەی چیە ؟ ئاخۆ راناوی کەسی سێیەمی تاکە یا (قێرب توبی verb to be) کەسی سێیەمی تاکە یاخوت احتمالێك هەیە کە ئەمە هەر تەکمیلەی ئەم صیغەیە •

نمونەی تێپەڕ •

من گرتیە	مە گرتیە
تە گرتیە	وەگرتیە
وی ، وێ گرتیە	وان گرتیە

لە حالێکدا بەرکار لەم صیغەیەدا کۆ بێت بەم جۆرە راناوەکەی

دەردەکەوێت •

من گرتیە   مەگرتینە

بۆ نەفی ، ئامرازی (نە) دێتە میانی راناوی نەلکاو و کارەکەوە و دەگوترێت :

من نەگرتیە   من نەگرتینە

ب ــ لە زاری کرمانجی خوارودا : راناوی لکاو دەشێت بەدیارکەوێت یان نەکەوێت بە دوا ئەودا داڕشتنی تایبەتی ئەم صیغەیە دێت ، ئەنجا راناوی لکاو ، پاش ئەو بزوێنی (ە) دێت کە جێی دەمەتەقێیە و لەمەوبەر گوتمان و رۆنمان کردەوە • نموونە :

من گرتومە	ئێمە گرتومانە
تۆ گرتوتە	ئێوە گرتوتانە
ئەو گرتویە	ئەوان گرتویانە

تێبینی یەکەم :

لەلایەن ئەو زایەی کە حرکەی (ە) بە راناو دادەنێت ••• کاتێك کە مفعول راناوی جمع بێ یا تاکی مخاطب وەیا قسەکەر بێ راناوەکە لە جێی ئەم بزوێنە دەردەکەوێت ، دەگوترێت :

گرتومن ــ گرتویانن ــ گرتومت ــ هتد •• لەمەدا دەردەکەوێت ئەم بزوێنە (ە) ئەویش راناوە بۆ کەسی سێیەمی تاك ، چونکە لە شێوەی خوارودا هەر لەو حالەدا دەردەکەوێت ، کە مفعولەکە تاکی سێیەم بێت ، وەك : گرتومە ، دیتومە •

تێبینی دووەم :

وادەبێت ئەم صیغەیە بەم جۆرەی خوارەوە بەکار دەهێنرێت ، وەك :

گرتووەتم ـ گرتووەتمان
گرتووەتت ـ گرتوەتتان
گرتووەتی ـ گرتووەتیان

لە زاری بلباسەتیدا ، ئەم صیغەیەش شێوەی تایبەتی خۆی هەیە ، وەك :

گرتومە	گرتونە
گرتوتە	گرتووە
گرتویە	گرتویانە

دەشگوترێت :

ئەمنم گرتووە	ئەمەن گرتووە
ئەتوت گرتووە	ئەوەو گرتووە
ئەوی گرتووە	ئەوان گرتووە

ئەم صیغەیەی بلباسەتی وەك لە پێشەوە جارێکیتر رونکرایەوە لە حالی تایبەتی خۆیدا بەکاردێت .

لە حاڵەتی نەفیدا ئامرازی (نە) لە پێشەوە دێت ، بەدوا ئەودا ڕاناوی لکاوی فاعل دێت و بەدوا ئەودا داڕشتنی تایبەتی صیغەی کارەکە ، وەك :

من نەمدیوە	ئێمە نەمان دیوە
تو نەتدیوە	ئێوە نەتان دیوە
ئەو نەیدیوە	ئەوان نەیان دیوە

چوارەم ـ کاری رابوردوی دوور

۱ ـ جۆری دروستکردنی تێنەپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەروودا : لەپێشەوە راناوی نەلکاو ، بەدوا ئەودا صیغەی رابوردوی رەبەق (مطلق)ی تاکی سێیەم ، ئەنجا کاری (بو) لە صیغەی رابوردوی رەبەق (مطلق) لەگەڵ راناوی لکاوی خۆیدا ، وەك :

ئەز ڤەستبوم	ئەم ڤەستبون (ئەم ڤەستبوین ـ بادینانی)
تو ڤەستبوی	هون ڤەستبون
ئەو ڤەستبو	ئەو ڤەستبون

لە نەفیشدا ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش کارەکەوە ، وەك :

ئەز نەڤەستبوم ئەم نەڤەستبون

ب ـ لەزاری کرمانجی خوارودا : لـە پێشەوە راناوی نەلکاو دێت (دەشتوانرێت چـاوی لێ بپۆشرێت) بە دوای ئەودا صـیغەی رابوردوی رەبەق (مطلق)ی تاکی سێیەم ، ئەنجا کاری (بو) لە صـیغەی رابوردوی رەبەق لەگەڵ راناوی لکاوی خۆیدا ، وەك :

من نوستبوم	ئێمە نوستبوین
تو نوستبوی	ئێوە نوستبون
ئەو نوستبو	ئەوان نوستبون

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش کاری یەکەم ؛ کە کاری بنجییە ، وەك :

من نەنوستبوم ـ ئێمە نەنوستبوین

٢ ـ جۆری دروست کردنی تێپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەرۆدا :

لە پێشەوە ڕاناوی نەلکاوی تێپەڕ ، بە دوا ئەودا قەدی کار ، ئەنجا صیغەی ڕەبەقی ڕابوردوی کاری (بون) دێت ، وەك :

من دیتبو	مە دیتبو
تە دیتبو	وە دیتبو
وی (وێ) دیتبو	وان دیتبو

ب‌ــ لە زاری کرمانجی خوارۆدا :

دەشێت لەپێشەوە ڕاناوی نەلکاو بێت یان نەیەت ، ئەنجا قەدی کار ، بە دوا ئەودا صیغەی ڕەبەقی ڕابوردوی کـــاری (بون) ، لەگەڵ ڕاناوی لکاوی تێپەڕ دێت ، وەك :

دیتبوم	دیتبومان
دیتبوت	دیتبوتان
دیتبوی	دیتبوتان

جۆرەکانی کاری ڕابوردوی ئینشائی

لیژنە لەمـــەوبەر لەڕابـــوردوی ئیخباری و جـــۆرەکانی و چۆتێتی داڕشتنی و نەفییان لە تێپەڕ و تێنەپەڕدا دوا ، ئەوا لەمەولاش لەڕابوردوی ئینشائی و جۆرەکانی دەدوێن (جارێ بۆ دۆزینەوەی زاراوەی موناسب بۆ هەرجۆرێك لە جۆرەکانی ڕابوردوی ئینشائی لیژنە ئەو دەرفەتەی نەبۆ تێیدا خەریك بێت ، بۆیە ئەم کارەی بۆ کاتێکیتر تەرككرد) .

[ڕۆن کردنەوە :

ئەم تەرزە دوا خـــــەی هەندێ کاری ئەوتۆ کەخەریكبونی بەزیادەوەی

دەویست ، لەوەوە بۆ کە لیژنە وای چاوەڕوان دەکرد دوای تەواو بوونی هەمو لێکۆڵینەوەکانی ، بەرهەمەکەی بخرێتە بەر چاوانەوە ، بە ئومێد بۆ لەو ماوەیەدا کەموکورتییەك هەبێت پابنرێت . بەلام خێراکردن لە بلاوکردنەوەی بەرهەمەکە ماوەی پوختەکردن و چاو پێداگێرانەوەی لە دەست لیژنە دەرهێنا ، بۆیە لە هەندێ جێگەدا لێکۆڵینەوەکان بە ناتەواوی ماونەتەوە .

دەمڕاستی لیژنە

یەکەم ـ ئەو صیغە ئینشائییەی کە دەوەستێتە بەرانبەر رابوردوی ئیخباری رەبەق (مطلق) .

١ ـ جۆری دروستکردنی رابوردوی ئینشائی رەبەقی تێنەپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەروودا : لەپێشەوە راناوی نەلکاوی کاری تێنەپەڕ دێ ، بە دوا ئەودا صیغەی رابوردوی رەبەق (مطلق) دێ ، ئەنجا صیغەیەکی تایبەتی داڕژاو لەکاری (بوون) دێ ، کە بۆ دەربڕینی واتای ئەو تەرزە رابوردووە دروستکراوە ، بە پێی خشتەی خوارەوە لەگەڵ ڕاناوی لکاوی پێویستی صیغەکە ، وەك :

ئەز ڤەستبام	ئەم ڤەستبان ـ ڤەستباین (بادینانی)
تو ڤەستبای	هوین ڤەستبان
ئەو ڤەستبا	ئەم ڤەستبان

لە حاڵی نەفیدا ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش کارەکەوە و دەبێتە :

ئەز نەڤەستبام	ئەم نەڤەستبان

ب ــ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : لێرەدا لیژنە سەرلەنوێ کەوتەوە موناقەشەی پنجوبناوانی داڕشتنی ئەو صیغانە سەرنجێکیشی گرتە هەندێ جوداوازێ کە هەیە لە نێوانی زاری سلێمانێ و زارەکانیتری کرمانجی خوارۆ، ئەم دەمەتەقێیە هەمۆ کاتی کۆبۆنەوەی خایاند .

مامۆستا مسعود بــە پێی لێکدانەوە و بەراوردێ خــۆی لەولایەنی بەرانبەر یەکتر بــۆنی صیغەکانی ئیخباری لەگەڵ صــیغەکانی ئینشائی ئەم مــالانەی خوارەوەی هێنایەوە ، کە هەرجارە صیغەیەکی ئینشائی وەرامی صــیغەیەکی ئیخباری بەرانبەر خۆی دەداتەوە .

یەکێك دەڵێت : تۆ گۆشتەکەت خواردوە .

ئەویتر دەڵێت : ئەگەر خواردبێتم خوا بمگرێت .

یەکێك دەڵێت : لێت گەڕابان گۆشتەکەت دەخوارد .

ئەویتر دەڵێت : ئەگەر بمخواردبایە دەمتوانی .

یەکێك دەڵێت : تۆ بەر لەهاتنمان گۆشتەکەت خواردبۆ .

ئەویتر دەڵێت : ئەگەر خواردبۆبام لێوم چەور دەبۆ .

وەك من تێبــگەم لە بنەڕەتدا ئەم صــیغانە بەم جــۆرە یەکتر عەکس دەکەنەوە ، کە ئەمە دەلیلی هەندەیە هەر صیغەیەك لە ئیخباریدا صــیغەیەکی تایبەتی بەرانبەر هەیە لە ئینشائیدا ، یاخوت زەمانی صیغەیەکی ئیخباری لە یەکێ لە صیغەکانی ئینشائی دیاردەکەوێت ، بەڵام ئیمکان هەیە بگوترێت بە هۆی ئەوەوە کە ڕێزمانی کوردی لە زۆریەکەوە تۆمار نەکراوە و سەبارەت بە وردە کاریەك کە لەو صیغانە و زەمانەکانیاندا بەکار هێنراوە بە مرور کات لە وتوویژدا وادەبێت تێکەڵپێکەڵی لە نێوانیاندا پەیدا دەبێت . ئەرکی

زمانەوانیش ئەوەیە لە حاڵی وەهـادا تێکەڵپێکەڵی نەھێڵێ و هەڵە ڕاست بکاتەوە •

دروستکردنی ڕابوردوی ئینشائی لە کرمانجی خوارودا بەم جۆرە دەبێت :

لەپێشەوە ڕابـوردوی ڕەبەق (مطلق) دێ . ئەنجا صـیغەی تایبەتی ڕاگەیاندنی (انشاء وتمنی) کاری (بون) لەگەڵ ڕانـاوی لکاوی کەسەکە دێ ، وەك :

ڕۆیشـتـبام	ڕۆیشـتبایـن
ڕۆیشتبایت	ڕۆیشـتبان
ڕۆیشـتـبا	ڕۆیشـتـبان

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی دێتە پێشێ و دەگوترێت :

نەڕۆیشـتـبام	نەڕۆیشتبایـن

تێبینی :

ناوچەی سلێمانی ئەم صیغەیە بەکارناهێنن •

٢ ــ جۆری دروستکردنی ڕابوردوی ئینشائی ڕەبەقی تێپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەرۆدا : لەپێشەوە ڕاناوی نەلکاوی کاری تێپەڕ ، بە دوا ئەودا قەدی کار (کە برێتیـە لەو هێندەی دوای قرتاندنی نونی چاوگی دەمێنێتەوە) دێ ، بەدوای قەدا صیغەی ڕاگەیاندنی (انشاء وتمنی) لەکاری (بون) دێ ، وەك :

من گرتبا	مەگرتبا

تە گرتبا	وە گرتبا
وی ، وێ گرتبا	وان گرتبا

بۆ نـەفیش ئامـرازی (نە)ی نـەفی دەخرێتە پێش کارەکـەوە و دەگوترێت :

من نەگرتبا	مە نەگرتبا

بـ لە زاری کرمانجی خوارودا : لەپێشەوە قەدی کارەکە ، ئەنجا صیغەی تایبەتی (انشاء وتمنی) کاری (بوون) لەگەڵ ڕاناوی لکاوی تێـەڕ دێ ، وەك :

من گرتبام	ئێمە گرتبامان
تۆ گرتبات	ئێوە گرتباتان
ئەو گرتبای	ئەوان گرتبایان

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی لەپێشەوە دێ ، بە دوای ئەودا ڕاناوی لکاو ، ئەنجا قەدی کارەکە و صـیغەی (انشاء وتمنی) کاری (بوون) دێ ، وەك :

نەمگرتبا	نەمانگرتبا
نەتگرتبا	نەتانگرتبا

تێبینی :

ناوچەی سلێمانی ئەم صـیغەیە بەکار ناهێنن .

دووەم ــ ئەو صیغە ئینشائییەی کـە دەوەستێتە بەرانبەر ڕابوردووی بەردەوامی ئیخباری :

١ ـ جۆری دروستکردنی رابوردوی ئینشائی بەرانبەر رابوردوی بەردەوامی تێنەپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەروودا : لەپێشەوە راناوی نەلکاوی کاری تێنەپەڕ دێ ، بە دوای ئەودا ئامرازی (ب) دێ ، ئەنجا قەدی کارەکە ، دوا ئەو صیغەی تایبەتی کاری (بوون) دێ ، وەك :

ئەز بنڤستبام	ئەم بنڤستبان
تو بنڤستبای	هوین بنڤستبان
ئەو بنڤستبا	ئەو بنڤستبان

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە جێ ئامرازی (ب) ، وەك :

ئەز نەڤستبام	ئەم نەڤستبان

ب ـ لە زاری کرمانجی خوارودا : لەم زارەدا بۆ ئەم صیغەیە لە وێنەیەك زیاتر هەیە ، وەك :

بنوستبام

بنوستبامایە

بنوستمایە

ماموستا مەسعود دەڵێت : بەلای منەوە شێوەی یەکەم (بنوستبام) رەسەنە ، چونکە هەموو ماکەکانی صیغەکەی تێدا مەوجودە ، وەك پیتی (ب)ی ئینشائی ، ، قەدی کاری (نوستن) ، صیغەی تایبەتی « تمنی و انشاء »ی کاری (بوون) لەگەڵ راناوی لکاو . شێوەی دووەم (بنوستبامایە) زیادێکی هاتۆتە سەر بۆ مەبەستێك کە دەبێت لە ئەسڵەکەی بکۆڵرێتەوە ، ئایا بۆ ئارایشتە یا ئاواتە یا شتێکیترە .

شێوەی سێیەم (بتوستایە) کە تایبەتی سلێمانییە ، صیغەی ئینشائی کاری (بوّن) کە گوتمان (با)یە سەر لەبەری فڕتاوە .

٢ ـ جۆری دروستکردنی رابوردوّی ئینشائی بەرانبەر رابوردوّی بەردەوامی تێپەڕ :

آ ـ لە زاری کرمانجی سەروّدا : لەپێشەوە راناوی جودای کاری تێپەڕ دێ ، ئەنجا ئامرازی (ب)ی ئینشائی (ئیزن ، ئەمر ، روخصەت) ئەوجا قەدی صیغەی کاری رابوردوّ ، بەدوای ئەودا صیغە تایبەتیەکەی کاری (بوّن) دێ ، وەك :

من بکربا	مە بکربا
تە بکربا	وە بکربا
وی ، ویّ بکربا	وان بکربا

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی دێتە جێی ئامرازی (ب)ی ئینشائی و دەبێتە :

من نەکربا	مە نەکربا

ب ـ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : لەم زارەدا ئەم صیغەیە سێ جۆری هەیە :

١ ـ ئامرازی (ب)ی ئینشائی لەپێشەوە ، ئەنجا راناوی لکاوی کاری تێپەڕ ، ئەنجا قەدی کارەکە ، بە دوا ئەودا صیغەی تایبەتی کاری (بوّن) ، وەك :

بمکردبا	بمانکردبا
بتکردبا	بتانکردبا

پیکردبا   بیانکردبا

٢ ــ صیغەی پێشوو وەك خـۆی دێتەوە و (ایە)ی دەخرێتەسەر ، بەڵام چونکە صیغەکە کۆتایی بە پیتی (ا) هاتووە ، پیتی (ا)ی دوەم لە (ایە) فرتاوە ، بۆنە :

بمکردبایە   بمانکردبایە

٣ ــ لە زاری ناوچەی سلێمانی صیغەی تایبەتی کاری بونی (بـا) دەفرێت و دەبێتە :

بمکردایە   بمانکردایە

بۆ نەفیش ئامرازی (نە) دێتە جێی ئامرازی (ب)ی ئینشائی ، وەك :

نەمکردبا   نەمانکردبا

تێبینی :

وا دەردەکەوێت سەلیقەی کوردی تێگەیشتووە سروشتی (ب) کە داخوازی بون و کردن دەکات کۆتاییەوە لەگەڵ ئامرازی (نە)ی نەفی ، کە نەبون و نەکردن ڕادەگەیەنێت ، بۆیە لە هیچ صیغەیەکدا ئەم دوو ئامرازە کۆنابنەوە ، واتە کە نەفی هات (ب) دەفرێت .

سێیەم ــ ئەو صیغە ئینشائییەی کـە دەوەستێتە بەرانبەر ڕابوردوی نزیکی ئیخباری :

١ ــ جۆری دروستکـردنی ڕابوردوی ئینشـائی بەرانبەر نزیـکی ئیخباری تێنەپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەروودا : لەپێشـەوە ڕاناوی جودای کاری

تێنەپەڕ ، ئەنجا قەدی کارەکە ، لەپاشانــدا صیغەی تایبەتی کاری (بوْن) بە ڕاناوی لکاوەوە ، وەك :

ئەز ڤستبم ئەم ڤستبن (ئەم ڤستبین ــ بادینانی)
تو ڤستبی هوْن ڤستبن
ئەو ڤستبت ئەو ڤستبن

بوْ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی بە دوا ڕانــاوی جودادا دێتە پێش کارەکە و دەبێتە :

ئەز نەڤستبم ئەم نەڤستبن

بــ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : لەپێشەوە قەدی کارەکە ، ئەنجا کاری تایبەتی (بوْن) بە ڕاناوی لکاوی کاری تێنەپەڕەوە ، وەك :

نوستبم نوستبین
نوستبی نوستبن
نوستبێ نوستبن

بوْ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی دەخرێتە پێش صیغەکە ، وەك :

نەنوستبم نەنوستبین

٢ ــ جۆری دروستکردنی ڕابــوردوْی ئینشائی بەرانبەر نزیــکی ئیخباری تێپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەرۆدا : لەپێشــەوە ڕاناوی جودای کاری تێپەڕ ، بەدوا ئەودا قەدی کار ، ئەنجا صیغەی تایبەتی (بوْن) دێ ، وەك :

من گرتبت مەگرتبت

تە گرتبت   وەگرتبت

وی ، وێ گرتبت   وانگرتبت

دەشبێت کۆتایی صیغەکە (بیت) یاخود (بیتن) بێت لە بری (بت) ، کارەکەش بەم جۆرە بێت :

من گرتبیت   من گرتبیتن

مەگرتبیت   مەگرتبیتن

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی بە دوا ڕاناودا دێتە پێش صیغەکە و دەبێتە :

من نەگرتبت   من نەگرتبیت   من نەگرتبیتن

ب ــ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : لە پێشەوە قەدی کار ئەوجا صیغەی تایبەتی کاری (بوون) بەڕاناوی لکاوی کاری تێپەڕەوە دێت ، بەڵام لە وێنەیەك زیاتر بۆ ئەم صیغەیە بەکاردێت :

شێوەی یەکەم : قەدی کار + صیغەی تایبەتی کاری (بوون) لەگەڵ ڕاناوی کاری تێپەڕ ، وەك :

گرتبم   گرتبمان

گرتبت   گرتبتان

گرتبی   گرتبیان

شێوەی دوەم ــ قەدی کار + صیغەیەکی درێژتری کاری (بوون) لە صیغەی شێوەی یەکەم + ڕاناوی لکاوی کاری تێپەڕ ، وەك :

گرتبێتم   گرتبێتمان

گرتبێتت   گرتبێتتان
گرتبێتی   گرتبێتیان

بۆ نەفی لە هەردوو صیغەدا ئامرازی (نە)ی نەفی لەپێشەوە دێت ، بە دوا ئەودا ڕاناوی لکاو ، ئەوجا قەدی کار ، بە دوا ئەویشدا صیغەی تایبەتی کاری (بوون) دێت ، وەك :

نەم گرتبێ   نەمان گرتبێ

[ڕوون کردنەوە :

ئەم صیغەیە بۆ هەموو کەسەکان سێ جۆری هەیە : نەمگرتبێ ، نەمگرتبێت ، نەمگرتبێتن ــ نەیانگرتبێ ، نەیانگرتبێت ، نەیانگرتبێتن ... هتاد .

دەمڕاستی لیژنە]

چوارەم ــ دروستکردنی صیغەی ئینشائی ڕابوردوو کە دەکەوێتە بەرانبەر ڕابوردووی دووری خەبەری :

١ ــ جۆری دروستکردنی ڕابوردووی ئینشائی بەرانبەر دووری خەبەری تێنەپەڕ :

آ ــ لەزاری کرمانجی سەروودا : لەپێشەوە ڕاناوی جودای کاری تێنەپەڕ دێ ، بەدوا ئەودا صیغەی ڕابوردووی ئینشائی کاری (بوون) بۆکەسی سێیەمی تاك ، دواجار صیغەی تایبەتی ئینشائی کاری (بوون) لەگەڵ ڕاناوی لکاو ، وەك :

ئەز ڤەستبوبام   ئەم ڤەستبوبانا (ئەم ڤەستبوبینا بادینانی)
تو ڤەستبوبایا   هوون ڤەستبوبانا

ئەو ڤستبوبایا　　　　ئەو ڤستبوبانا

بۆ نەفیش ئامرازی (نە) دەچێتە پێش قەدی کارەکەوە ، بەدوا ڕاناوە جوداکەدا ، وەك :

ئەز نەڤستبوباما　　　　ئەم نەڤستبوبانا

ب ــ لە زاری کرمانجی خوارۆدا : ئەم صیغەیە دوو جۆری هەیە :

أ ــ جۆرێکی گشتی : لەپێشەوە قەدی کاری ڕابوردوو « بە لادانی نونی چاوگ » ئینجا قەدی کاری ڕابوردووی (بوون) بەدوا ئەودا صیغەی ئینشائی تایبەتی (بوون) لەگەڵ ڕاناوی لکاوی تێنەپەڕ ، وەك :

نوستبوبام　　　　نوستبوباین
نوستبوبایت　　　　نوستبوبان
نوستبوبا　　　　نوستبوبان

ب ــ جۆری ناوچەی سلێمانی : لەم جۆرەدا تایبەتیە ئینشائیەکەی کاری (بوون) دەفرێت ، لە شوێنی ئەودا زیادێکی تایبەتی بە ڕاناوی لکاوەوە دێ ، بە شوێن قەدی کاری ئەسڵیدا لە شکلی ڕابوردووی دوور ، یاخود دەتوانین بڵێین لەپێشەوە قەدی کاری ئەسلی لە صیغەی ڕابوردووی دوور بە ڕاناوەوە دێت ئینجا ئەو زیادیە تایبەتیە کە جێگەی صیغەی ئینشائیە تایبەتیەکەی کاری (بوون) دەگرێتەوە ، وەك :

نوستبومایە　　　　نوستبوینایە
نوستبوتایە　　　　نوستبونایە
نوستبوایە　　　　نوستبونایە

بۆ نەفیش ئامرازی نەفی (نە) لەپێشەوە دێ بەبێ گۆڕینی هیچ

کەرتێك لە صیغەی کارەکەدا ، وەك :

نەنوستبوبام   نەنوستبوبابین

یاخود لە شێوەی سلێمانی :

نەنوستبومایە   نەنوستبوینایە

٢ ــ جۆری دروستکردنی رابوردوی ئینشائی بەرانبەر دوری ئیخباری تێپەڕ :

آ ــ لە زاری کرمانجی سەروودا : لەپێشەوە راناوی جودا ئینجا قەدی کاری رابوردو ، بە دوای ئەودا صیغەی ئینشائی تایبەتی کاری (بون) دێ وەك :

من گرتبوبا   مە گرتبوبا
تە گرتبوبا   وە گرتبوبا
وی ، وێ گرتبوبا   وان گرتبوبا

بۆ نەفیش ئامرازی (نە)ی نەفی دێتە پێش کارەکەوە ، وەك :

من نەگرتبوبا   مە نەگرتبوبا

بـ لە زاری کرمانجی خوارودا : لێرەشدا دو جۆر هەیە :

أ ــ جۆری گشتی : لەپێشەوە قەدی کار ، ئەوجا صیغەی ئینشائی تایبەتی کاری (بون) لەگەڵ راناوی لکاوی کاری تێپەڕ دێ ، وەك :

گرتبوبام   گرتبوبامان
گرتبوبات   گرتبوباتان
گرتبوبای   گرتبوبایان

ب‌ـ جۆری ناوچەی سلێمانی : لەپێشەوە ئەدی کاری ڕابوردوی دوور لەگەڵ ڕاناوی لکاوی کاری تێپەڕ دێ ، ئینجا ئەو زیادییە تایبەتییەی کە جێی صیغە تایبەتییەکەی کاری (بون) دەگرێتەوە ، وەك :

گرتبوومایە	گرتبوومانایە
گرتبووتایە	گرتبووتانایە
گرتبوویایە	گرتبوویانایە

لە حاڵی نەفیدا :

نەفی جۆری گشتی :

نەمگرتبووبا	نەمانگرتبووبا
نەتگرتبووبا	نەتانگرتبووبا
نەیگرتبووبا	نەیانگرتبووبا

نەفی شێوەی سلێمانی :

نەم گرتبوایە	نەمان گرتبوایە
نەت گرتبوایە	نەتان گرتبوایە
نەی گرتبوایە	نەیان گرتبوایە

تێبینی :

تەعریفی کاری ڕابوردوو کاتی خۆی دواخرابوو تا لە لێکۆڵینەوەی کاری ئاینده (مضارع) لە کۆبوونەوەی پەنجـا و دووی ڕۆژی ١٦ـ٦ـ١٩٧٣دا تەعریفی بۆ دانرا .

تەعریفی خوارەوەی کاری ڕابوردوو لە کۆبوونەوەی ڕۆژی باسکراوەوە، بەرەودوا ، گوێزرایەوە بۆ ئێرە ، ئەمەش تەعریفەکەیە :

« کاری ڕابوردوو ئەو کارەیە کە کاتەکەی بەسەرچوبێت »

بەلای لیژنــەوە ئەم تەعریفە جـامع و مانعە ، واتە (پڕ بــە پێستی مەبەستە) ، چونکە لیــژنە هەموو ئەو تەعریفانەی کە بــۆ کاری ڕابوردوو دانراون لە زمانی کوردی و فارسی و عەرەبی و ئینگلیزی سەیرکرد ، ئینجا گەیشــتە ئەو تەعریفە .

کاری ئاییندە

لە دوا تەواوبــوونی لێکۆڵینەوە لە کاری ڕابوردوو ، لیــژنە هاتەسەر توژینەوە لە کاری ئاییندە (مضارع) . بۆ ئەم مەبەستە لیژنە گەڕایەوە بۆ ئەو تەعریفانەی کە لە کتێبە جودا جوداکانی ڕێزماندا باس کراون . دیسان لیژنە بەپێویستی زانی تەعریفێك بێنێتەوە ، کە هەم لەگەڵ تەعریفی کاری ڕابوردوودا هاوئاهەنگ بێت ، هەم دەرفەتی ڕەخنە لێگرتنی نەدا :

« کاری ئاییندە ، ئەو کارەیە کاتەکەی ئێستا یا لەمەودوا دێت » .

بەلای لیژنەوە ئــەم تەعریفەش وەك هینەکەی پێشوو پــڕ بە پێستی مەبەستە .

[ڕوونکردنەوە :

دەتوانری ، لە ڕێی بەراوردکردن لەگــەڵ تەعریفی کاری ڕابوردوودا بگوترێ « کاری ئاییندە ئەو کارەیە کاتــەکەی بەسەر نەچوبێت » . ئەم گوتەیەی « بەسەرنەچوبێت » ئێستا و دواتریش دەگرێتەوە .

دەمڕاستی لیژنە]

دروستکردنی کاری ئاییندە :

لیژنە هاتە ســەر جۆری وەرگــرتنی کاری ئاییندە ، جــاری لەوە

کۆلیەوە و کە ئایا کاری ئایندە لە چاوگ یا لە کاری ڕابوردوو یا لە ڕەگی کار وەردەگیرێت • لە دوا موناقەشەیەکی زۆر و ئیستیقرای گەلێك لە کارەکانی زمانی کوردی لیژنە گەیشتە ئەو باوەڕە کە وا دروستکردنی کاری ئایندە لە کوردیدا تابیع بە یەك دەستور نیە ، وە لێکۆڵینەوەی ئەو باسە ڕێگە بۆ تاکەیەك ڕای دەرناکات • بۆ ڕوونکردنەوە دەڵێین لێرە بەپێشەوە نووسەران گوتوویانە کاری ئایندە دەشێ لە سێ ڕێگەوە وەربگیرێ :

١ — ڕێی چاوگ •
٢ — ڕێی کاری ڕابوردوو •
٣ — ڕێی ڕەگی کار •

بەڵام لیژنە کە هات ئەم قاعیدانەی تەطبیق کرد بەسەر نموونەی کارەکانی کوردی بۆی دەرکەوت ئەو کارانە هەموویان یەك جۆرنین لەلایەنی جۆرێتی مانەوەی ڕەگیان ، وەیا نیبەتی کاری ڕابوردوو لەگەڵ ئایندەدا ، هەر تاقمێك لە کاری کوردی مومکینە بۆ خۆیان بکەونە ژێر قاعیدەیەك کە زۆر جودا بێت لەقاعیدەی تاقمێکیتر ، دەست نیشانکردنی ئەو جۆرە تاقمانە و تابیع بوونیان بە دەستورێکی تایبەتی خۆیان ، بەندە بە ئیستیقرای زۆربەی کارەکان لە زمانی کوردیدا ، کە ئەمەش تائێستا کەس نەیکردووە (بابێ ئەوە کە لیژنە ئاگادار بێت) وە کردنیشی کاتێکی درێژتری دەوێت لەو کاتەی کە لیژنە بەدەستییەوە هەیە ، لەبەر ئەوە لیژنە هاتە سەر ئەو قەناعەتە کەوا ئیستێك ئێستا لە ئیمکاندا بێت بکرێت لە بارەی دانانی دەستور بۆ کاری ئایندە لە کوردیدا ئەوەیە کە قاعیدەی بێگومان (مطرد) باس بکرێت و دەستوری بۆ دابنرێت • ئەو دەستورانەی کە شازیان (ڕیزپەڕ) تێدەکەوێت ، وەیا دەشێ پێیان بگوترێت (سەماعی) بخرێنە دواتر •

« کاری رابوردو ئەو کارەیە کە کاتەکەی بەسەرچوبێت »

بەلای لیژنــەوە ئەم تەعریفە جــامع و مانعە ، واتە (پڕ بــە پێستی مەبەستە) ، چونکە لیــژنە هەمو ئەو تەعریفانەی کە بــۆ کاری رابوردو دانراون لە زمانی کوردی و فارسی و عەرەبی و ئینگلیزی سەیرکرد ، ئینجا گەیشتە ئەو تەعریفە •

کاری ئایندە

لە دوا تەواوبــونی لێکۆڵینەوە لە کاری رابوردو ، لیــژنە هاتەسەر تۆژینەوە لە کاری ئایندە (مضارع) • بۆ ئەم مەبەستە لیژنە گەڕایەوە بۆ ئەو تەعریفانەی کە لە کتێبە جودا جوداکانی رێزماندا باس کراون • دیسان لیژنە بەپێویــستی زانی تەعریفێك بێنێتەوە ، کە هەم لەگەڵ تەعریفی کاری رابوردودا هاوئاهەنگ بێت ، هەم دەرفەتی رەخنە لێگرتنی نەدا :

« کاری ئایندە ، ئەو کارەیە کاتەکەی ئێستا یا لەمەودوا دێت » •

بەلای لیژنەوە ئــەم تەعریفەش وەك هینەکەی پێشو پــڕ بە پێستی مەبەستە •

[رونکردنەوە :

دەتوانری ، لە رێی بەراوردکردن لەگــەڵ تەعریفی کاری رابوردودا بگوترێ « کاری ئایندە ئەو کارەیە کاتــەکەی بەسەر نەچوبێت » • ئەم گوتەیەی « بەسەرنەچوبێت » ئێستا و دواتریش دەگرێتەوە •

دەمڕاستی لیژنە]

دروستکردنی کاری ئایندە :

لیژنە هاتە ســەر جۆری وەرگــرتنی کاری ئایندە ، جــارێ لەوە

کۆلیەوە و کە ئایا کاری ئایندە لە چاوگ یا لە کاری رابوردو یا لە رەگی کار وەردەگیرێت • لە دوا موناقەشەیەکی زۆر و ئیستیقرای گەلێك لە کارەکانی زمانی کوردی لیژنە گەیشتە ئەو باوەڕە کە وا دروستکردنی کاری ئایندە لە کوردیدا تابیع بە یەك دەستور نیە ، وە لێکۆلینەوەی ئەو باسە رێگە بۆ تاکەیەك رای دەرناکات • بۆ روونکردنەوە دەڵێین لێرە بەپێشەوە نوسەران گوتویانە کاری ئایندە دەشێ لە سێ رێگەوە وەربگیرێ :

١ — رێی چاوگ •
٢ — رێی کاری رابوردو •
٣ — رێی رەگی کار •

بەڵام لیژنە کە هات ئەم قاعیدانەی تەطبیق کرد بەسەر نمونەی کارەکانی کوردی بۆی دەرکەوت ئەو کارانە هەمویان یەك جۆرنین لەلایەنی جۆرێتی مانەوەی رەگیان ، وەیا نیسبەتی کاری رابوردو لەگەڵ ئایندەدا ، هەر تاقمێك لە کاری کوردی مومکینە بۆ خۆیان بکەونە ژێر قاعیدەیەك کە زۆر جودا بێت لەقاعیدەی تاقمێکیتر ، دەست نیشانکردنی ئەو جۆرە تاقمانە و تابیع بونیان بە دەستورێکی تایبەتی خۆیان ، بەندە بە ئیستیقرای زۆربەی کارەکان لە زمانی کوردیدا ، کە ئەمەش تائێستا کەس نەیکردووە (بێجگە ئەوە کە لیژنە ئاگادار بێت) وە کردنیشی کاتێکی درێژتری دەوێت لەو کاتەی کە لیژنە بەدەستیەوە هەیە ، لەبەر ئەوە لیژنە هاتە سەر ئەو قەناعەتە کەوا ئیشێك ئێستا لە ئیمکاندا بێت بکرێت لە بارەی دانانی دەستور بۆ کاری ئایندە لە کوردیدا ئەوەیە کە قاعیدەی بێگومان (مطرد) باس بکرێت و دەستوری بۆ دابنرێت • ئەو دەستورانەی کە شازیان (رێزپەڕ) تێدەکەوێت ، وەیا دەشێ پێیان بگوترێت (سەماعی) بخرێنە دواتر •

لەو قاعیدانەی کە گومانیان تێدا نیە لە دروستکردنی کاری ئایندەدا ئەمانەن :

١ ــ کاری ئاینده لــە کوردیدا عەلامەتی تایبەتی خــۆی هەیە کە ئەویش (دە)یە ، کە دەکەوێتە سەرەتای کارەکەوە • لە شێوەی ناوچەی سلێمانیدا ئــەم (دە)یە بە (ئە) تلفظ دەکرێت ، هەروەها لــە ناوچەی ئەردەلانیش • لیژنە وا بەباش دەزانــێت دۆزینەوەی هۆی ئەم گۆڕانە لە (دە)وە بۆ (ئە) بەجێ بهێلرێت بۆ دراسەیەکی قوڵتر • (١)

لە شێوەی کرمانجی سەرۆدا ئەم (دە)یە بە (د ــ di) تلفظ دەکرێت ، وەك :

دەچم ئەڕۆم دکرم

پێویستە لێرەدا دۆبارەی بکەینەوە لە شێوەی کرمانجی سەرۆدا لە صیغەی داهاتو (مــستقبل) لە جیاتی (د) ئامرازی (دێ) بەکاردێت ، وەك :

دێ‌چم
دێ‌کرم

٢ ــ ئەو کارانەی کە لە عەرەبیدا پێیان دەڵێن مطاوعە (جارێ لیژنە زاراوەی ــ کاری ڕۆدان ــی پێش‌نیار کرد بۆ ئەو جۆرە کارانە) وە زوربەیان کۆتاییان بە پیتی (ا) دێ دەستورێکی ڕۆتیان هەیە هەمویان دەگرێتەوە لەم نمونانەی خوارەوە دەردەکەوێت :

---

(١) مامۆستا توفیق وەهبی لــەم لێکۆلینەوەیەی کردوە لەو گوتارەی کە لە بەرگی یەکەمی گۆڤاری کوڕدا بلاو بوەوە لەژێر ناونیشــانی (ئەسلی پێتە قالبی «ئە»ی شێوەی سلێمانی) .

ئایندە	ڕابوردو	چاوگ
دەزڕێ (دەزڕێم ـ دەزڕێین)	ڕزا	ڕزان
دەپسێ (دەپسێم ـ دەپسێین)	پسا	پسان
دەسوتێ (دەسوتێم ـ دەسوتێین)	سوتا	سوتان

ئاشکرایە کە دروستکردنی کاری ئایندە لەو جۆرە کارانە ، بەهێنانی حەرفی موزارەعەت لەپێشەوە و گۆڕینی ئەلفەکە بە (ێ) و فڕێدانی نونی چاوگەکە و هاتنی ڕاناوی لکاو پێکدێت ٠

تێبینی :

لە کەسی سێیەمی تاکدا (ێ)ی کۆتایی کارەکە (ڕاناو) نییە و ئەلفەکەیە و بۆتە (ێ) ٠ بۆن و نەبۆنی ڕاناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە ئایندەدا ، باسێکە لەمەوبەر لێزنە لێی دواوە و ئەندامانی لەیەك باوەڕدا نەبۆن دەربارەی ٠

٣ ـ ئەو کارانەی کە کۆتاییان بە پاشگری (اندن) دێت ، لەوانیشدا دەستورێکی ئاشکرا هەیە بۆ وەرگرتنی ئایندە وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت :

کاری ئایندە	کاری ڕابوردو	چاوگ
دەزڕێنم	ڕزاندم	ڕزاندن
دەزیڕێنم	زیڕاندم	زیڕاندن
دەپسێنم	پساندم	پساندن
دەوەرێنم	وەراندم	وەراندن

لەمانەشدا ئەلفەکە دەبێت بە (ێ) و ، (دن) لە چاوگەکە

فرێ دەدرێت و راناوی لکـــاوی بە دوادا دێت ، هەڵـــبەت (دە) یا (ئە) یا (د)ی موزارەعەتی بە پێشدا دێت .

تێبینی :

بۆ کەسی سێیەمی تـــاك کە دەگوترێت (دەزۆزێـــێ ، دەپسێـــێ ..) بە نیسبەت ئەو (ێ)یەی وا بە کۆتایی کارەکەوە ، هەندێ کەس باوەڕی ئەوەیە کەرتی راناوی لکاو بێت و تەواوی کارەکە (دەزۆزێنێت ، دەزیزێنێت) بێت . واتە (ێ) بە تەنیا بێت یا (ێت) بە رانـــاوی دادەنێت و لەمانە کاك (نوری علی امـــین) باوەڕی وایە . بـــەڵام بەلای مامۆســـتا مەسعودەوە (دەزۆزێ و دەزۆزێنێت و دەزۆزێنێـــێ) هەروەها هەمۆ کاری ئاینـــدەی کەسی سێیەمی تاك راناویان نیـــیە و ئەو زیادییـــەی لە کۆتایی کارەکـــەوە دێت زیادێکی (تصریفی)یە و هەر جارە بە جۆرێـــك خۆ دەگۆڕێت بەگـــوێرەی مۆسیقای وشـــەی کارەکە ، وەك (دەکات ، دەچێت ، دەڕێـــت) . ئەگەر ئەمانە راناو بوونایە نەدەبوو هەرجارە بە وێنەیەك خۆیان دیار بخەن ، جگە لەمە دەبوایە بۆ « اسناد »یش لە رستەدا پەیـــدا ببنەوە ، هەروەك دەگوترێت : « ئێمە جوانین ــ ئێوە جوانن » دەبوایە بگوترایە : « ئەو جوانێت » یاخوت « جواناث » وەیاخوت « جوانێت » چونکە لە کوردیدا راناوی لکاوی کاری ئایندە دەبێتەوە ئەداتی ئیـــسناد هەروەك راناوی لکاوی کاری تێپەڕ « ت ، م ، ی ، تان ، مان ، یان » دەبنـــە مضاف الیە (برام ، بـــرات ، برای ــ برامان ، براتان ، برایان) .

٤ ــ ئەو کارانەی کە کۆتاییان بە (ی) دێت ، وەك لەم چاوگانەی خوارەوە دەردەکەوێت (فڕیـــن ، ناڵین ، لەقین ، تەپین ، تەزیـــن ، زانین ، تۆسین ، کۆشین ، گوشین ، کڕین) ئەویش دەستورێکی داڕشتنی ئاشکرای تێدا بەدی دەکرێت :

چاوگ	ڕابوردو	ئایندە
تەزین	تەزیم	دە (تەز) م
تاشین	تاشیم	دە (تاشـ) م
فزین	فزیم	دە (فز) م

دروستکردنی موزاریعەکە بە فڕێدانی (ی)ی کۆتایی و نونی چاوگ و هاتنی ئیشارەتی موزارەعەت لەپێشەوە و ؛ ئەنجا ڕاناوی لکاو لەدواییدا دەبێت. لەو نموونانەی ئائیستا هاتونە بەرچاوی لیژنە ئیستیشنایەك پەیدا نەبوە، مەگەر لەتاکە کاری (زین) بەولاوە کـە لە زاری سلێمانی‌دا (ی)کەی دەمێنێتەوە بەخیلافی قاعیدە . بەلای لیژنەوە ئەصلی کارەکە لە دەستور لانادا بەلام لە زاری سلێمانی‌دا گۆڕانی بە ســەردا هاتووە و کردویەتی بەشاز (ڕیزپەڕ) . ئەصلی کارەکە لە چـاوگی (ژیان)ەوە ، وەردەگیرێ . ئەوسا دروستکردنی کاری موزاریع لەم چاوگە بەر قاعیدەی « أفعال المطاوعة » دەکەوێت ، بەو پێیە دەگوترێت :

چاوگ	ڕابوردو	ئایندە
ستۆتان	ستۆتام	دە (ستۆتێ) م
ژیان	ژیام	دە (ژیێ)م

[ڕوون کردنەوە : لێرە بەپێشەوە گوتومە کەسی سێیەمی تاك لە ڕابردوی تێنەپەڕ و لە هەموو ئایندەدا ڕاناوی لکاوی نیە ، لەبەر ئەمە بەلای منەوە لەو فیملانەدا وەك : (دەتەزێت ، دەتاشێت ، دەفزێت ... هتاد) دوپیتی کۆتایی کە (ێت)ە ڕاناو نین بەڵکو بەشێکی تصریفن وەك (دەتەزێتن ، دەفزێتن) .

دەمزاستی لیژنە]

ه ــ ئەوکارانەی کە کۆتاییان بە (ت)دێ ، سەرنجی لیژنەیان ڕاکێشا لەلانی ئەوەوە کە زوربەیان بەر دەستورێکی تـایـبەتی دەکەون بۆ دروست کردنی ئاینـدە لێیان ، لەپێشەوە لیـژنە ئیستقرابەکی‌کرد لەو ماوەیەی کە بە دەسیەوە بو ، بۆ دۆزینەوەی ئەو جۆرە کارانە ئاگەیشت بە ڕێك‌خستنی لیستەی خوارەوە :

« فرۆشتـــن ، کرۆشتن ، خستـــن ، کەوتن ، گرتـن ، گەیشتن ، بیستن ، پاراستن ، هاویشتن ، بەستن ، خەوتن ، بزوتن ، ڕێستن ، گەستن (گەزتن) ، بێشتن (بێژتن) ، چێشتن (چەشتن) ، ڕێشتن (ڕشتن) ، ئەنگوتن، پەستن ، گلۆفتن ، ژنەوتن ، سرەوتن ، لێستن (لستن) ، خواستن ، ئەنگاوتن ، پالاوتن ، پەستاوتن ، قەلاشتن ، گواســتن (گواستنەوە) ، شـوشتن ، تۆستن ، ڕۆییشـتن ، خسـتن ، گوتـن ، هێشتن ، مـاشتن ، داشـتن ، ناشتن ، هاتن ، مشتن ، ئاخاوتن » .

لەم کارانەدا بە پێی دەست بژارێك کـە لیژنە لێی کردن ــ ئەمانەی خوارەوە بەر دەستورێکی بێ تەگەرە دەکەوون :

« کرۆشتن ، فرۆشتن ، کوشتن ، کەوتن ، بزوتن ، بیـستن ، بەســتن ، قۆستەوە ، خەوتـن ، ڕێستن ، گەستن (گەزتن) ، بێشتـن (بێژتن) ، چێشتن (چێژتن) ، مشتن (مژتن) ، ڕێشتن (ڕشتن) ، ئەنگوتن ، پەستن ، گلۆفتن ، ژنەوتن ، سرەوتن ، لێستن (لستن) » .

دروست کردنی کاری ئایندە لـەو چاوگانە بەجۆرێکی گشتی بەم پێیە دەبێ :

لەپێشەوە حەرفی موزارەعەت ئەنجا قەدی کـار دێت و پیتی (ت)ی کۆتایی کار و (ن) چاوگی دەفرێێن و دەبنە :

چاوگ	رابوردو	ئاینده
فرۆشتن	فرۆشتم	ده (فرۆش) م
کەوتن	کەوتم	ده (کەو) م
بزوتن	بزوتم	ده (بزۆ) م
بیستن	بیستم	ده (بیس) م

هەندێ تێبینی هەیە وەک ئەوەی ئەو کارانەی پیتی (ش)یان تێدایە ، لەپێش پیتی (ت)ەوە ، بەزۆری لە موزاریعدا دەبن بە (ژ) . وەک :

کوشتن	دەکوژم
کرۆشتن	دەکرۆژم
ناشتن	دەنێژم
بێشتن	دەبێژم

پیتی (ش) و پیتی (ژ) لەیەکتری نزیکن ، دەشێن بەیەکتری بگۆڕێنەوە . ئەو ئیحتمالەش هەیە لە بنەڕەتدا وشەکانی «کوژتن» و «کرۆژتن» بوبن و پیتی « ژ » تیایاندا گۆڕابێ بە « ش » چونکە پیتی « ژ » لەگەڵ پیتی « د » زیاتر دەگونجێت و پیتی « ش »ش لەگەڵ پیتی « ت » .

تێبینی دوەم ئەوەیە وشەی « بەستن » و « بیستن » وادەبێت موزاریعەکەیان پیتی «ت»ەکەیان دەمێنێت و دەگوترێت « دەبەستم و دەبیستم » واش دەبێت «ت»ە کە دەفرێت و بە پێی دەستور دەبنە « دەبەسم و دەبیسم » .

وشەی « گەستن »یش لە موزاریعدا «س»ەکەی دەبێتە « ز » کە ئەویش لەتلفظدا زۆر لەدەنگی (س) نزیکە . ئیمکانیش هەیە وشەکە لە بنەڕەتدا « گەزتن » بوبێت بەلام « ز »ەکە گۆڕابێت بە « س »

چونکە دەنگی (س) حەز لە دەنگی (ت) دەکات دەنگی (ز)یش حەز لە (د) دەکـات •

ئەو چاوگانەی کە لە بـڕگەی یەکەم وەیا دوەمیاندا پیتـی « ا »یان تێدایە ، وەك : « ئاشـتن ، پاراستن ، ئەنگاوتن ، پالأوتـن ، پەستاوتن ، قەلأشتن ، گواسـتنەوە » دەستورێکی تایبەتیان هەیە هەمۆ تێیدا بەشدارن : لە موزاریعدا پیتی (ا)ەکە دەکرێت بە (ێ) و لەسـەر قاعیدەی ئەسلی ، « تن »ەکە دەفرێت و دەبنە « دەپارێزم ، دەئەنگێوم ، دەپالێوم ، دەپەستێوم ، دەقەلێشم ، دەگوێزمەوە » •

لە « خواسـتن و گواسـتنەوە »دا دیـان «س»ەکە دەبێتە «ز» ئەویش وەك ئەو (س)ەی لەمەوپێش لێی دواین • چاوگی « خواسـتنەوە » بەر ئەم دەستورە ناکەوێت و «ا»ەکەی ناگۆرێت بە (ێ) •

[ڕۆن کردنەوە : لە زۆر لەهەجـەدا (گواسـتـەوە)ش هەر دەبێتـە (دەگوازمـەوە) وەك (دەخوازمـەوە) • دەتـوانم بلێـم ئەم دۆ وشەیـە دەنگەکەی (ا) تێیاندا دەکەوێتە ناو بڕگەی یەکەمەوە • وشەی (دەگوێزمەوە) لە کاری (گوێزانەوە) وە وەرگیراوە و چۆتە لەهجە ئاخاوتنەکانەوە •

دەمڕاستی لیژنە]

لە چوار چاوگی « هاتن ، ئاشتن ، ماشتن ، داشتن » دوەکەی سەرەتا ، واتە « هاتن ، ئاشتن » قاعیدە یەکیـان هەیە کە دەبنە « دێم و دەێژم » : پیتی «ا» لە هەردۆکیاندا دەبێتە «ێ»و دۆ پیتی «تن»یش دەفرێن ، ئەوەندە هەیە ئاینـدەی « هـاتن » کورت کراوەتەوە لە « دەهێم »ەوە بوە بە (دێم)• ماشـتن و داشتن دەبن بە « دەمالم و دەدێرم » کە هەردۆکیان شازن • بەلأم لە زاری کرمانجی سەرۆدا وشەی ماشتن پیتی «ل»ی تێدایەو «مالشتن»ە •

بەو پێیە موزاریعی ئەم وشەیە لە زاری سەرۆدا کەمتر لەئەسڵی خۆی دوور کەوتۆتەوە ، ئایندەی « داشتن » کە دەبێتەوە « دەدێرم » دەگەڕێتەوە بۆ « دێران » ، ئەویش هەر بە واتای ئاودانە .

لە سێ چاوگی «ڕۆیشتن ، شۆشتن ، توستن» ظاهرەیەك دەردەکەوێت وەك دەستوور کە بریتییە لەوە هەموو پیتەکانی دوای پیتی «و» دەفرێن و مضارعەکەیان دەبێتە «دەڕۆم ، دەشۆم ، دەتوم» ، ئەم قاعیدەیە هەر بۆ ئەو جۆرە چاوگانە دەبێت کەپیتی «و» لەدوای یەکەم پیتی چاوگەکەوە بێت ، کـە کەوتە دواتر بەرقاعیدە ناکەوێت ، وەك « گلۆفتن ، کرۆشتن ، فرۆشتن » .

[ڕوون کردنەوە :

ئەو چاوگە تائیبانەی وەك : پەستاوتن ، ئەنگاوتن ، گواستنەوە ... کە لە بـڕگەی دووەمیاندا دەنگی ئەلف « ا » هەیە بەر هەمـان قاعیدەی کارەکانی وەك : ژماردن ، هەناردن ، سپاردن ، بواردن ، هەڵپەساردن ... هەتاد دەکەون کە لەوانیشدا دەنـگەکەی ئەلف « ا » لە ئایندەدا دەبێتە « ێ » وەك : دەژمێرم ، دەهەنێرم ، دەسپێرم ، دەبوێرم ، هەڵدەپەسێرم . دیارە لەم کارانەدا کـە بڕگەی دووەمیان دەنگی ئەلفیان تێـدایە فەرق بەوە ناکرێ ئایا کارەکان دالین یاخود تائین .

دەمڕاستی لیژنە]

چی دەمێنێتەوە لە چاوگەکانی کـە خرانە لیستەی سەرەوە هەموویان شازن و قاعیدەی گشتی نایان گرێتەوە ، پێویستە چۆنەتی دروستکردنی مضارعیان تاك تاك لەبەر بکرێن .

٦ ــ ئەو چاوگانەی کە پیتی پێش (ن) چاوگیان پیتی (ا)یە ، لە هەمان کاتیشدا لە جۆری ڕوودان (مطاوعة ، وقوع)بن لــە موزاریعدا ئەلفەکەیان دەپەڕێت ، وەك :

ئاینده	رابوردو	چاوگ
دەکێلم	کێلام	کێلان
دەوێرم	وێرام	وێران

لەو جــۆرە کارانە ســەرەڕای دوو کــاری پێشەوە لــیژنە ئەمانەی خوارەوەشی دۆزیوەتەوە کە لەم بابەتەبن :

پێوان ، کێشان ، هەڵستان ، هێنان ، هەڵهێنجان ، کوتان ، پێچانەوە ، شێلان ، کۆشان •

لەم کارانــە تێبینــەك دەکرێت کە زۆربەیان لە جۆری تێپــەڕن ، وا پێدەچێت نزیکــی کاری تێنەپەڕ لــە ڕووی واتاوە لەگەڵ کــاری ڕوودان (مطاوعة) ، وای‌کردوە سەلیقەی کوردیی خۆ بپارێزێ لەوە کاری تێنەپەڕ بخاتە ژێر ئەو قاعیدەیە تەکا شوبهەی مطاوعەی لێ‌بکرێت • بۆیە تەنها ئــەو کارە تێنەپەڕانەی کە بە ئاشکرایی خۆ لە مطاوعە جودا دەکەنەوە کەوتوونەتە بەر ئەم قاعیدەیە •

[ڕوون کردنەوە :

لە لیستەی سەرەوە تەنها دوو کاری (کۆشان و هەڵستان) تێنەپەڕن • کاری هەڵســتان لە (هەڵوەستان)ەوە وەرگیراوە ، ئەسلەکەشی (وەســتان)ە• کاری (وەستان) ئەگەر بە واتای (پەك کەوتن لە ڕۆیشتن) بێت ، دەکەوێتە بەر بەشی (مطاوع) و دەبێ لە ئایندەدا بگوترێ (دەوەستێم) •

جگە لەمانە ئەم کارانەش هەن کە دەنگی ئەلف تێیاندا دەکەوێتە پێش نۆنی چاوگ و نەك هەر (مطاوع) نین ، تێپەڕیشن :

پێکان ، بێژان ، نان ، هێلان ، دان ، دیران [بەواتای ئاودان ، لەئایندەدا دەبێتە دەدێرم] ، جێوان ، گێڕان ، گوێزانەوە ، [بێ گومان هی تریش چنگ دەکەون] •

جگە لە دوو کاری (نان ، دان) ئەوانی تر هەمویان دەستورین ، لە ئایندەدا بەپێی دەستوری گشتی دەبنە (دەپێکم ، دەبێژم ، دەهێلم ، دەدێرم، دەجێوم ، دەگێڕم ، دەگوێزمەوە) •

کاری نان کە دەبێتە (دەنێم) لە بنەڕەتدا (نیان)ە ، ئەویش بە پێی دەستور گۆڕاوە بۆ ئایندە • بەلگەی (نیان) لەم دێڕە شیعرەی حاجی مەلا عەبدوللا کە بۆ شێخ عومەری بیارەی هەناردوە دەردەکەوێت :

« لە پاش بۆسیدەنی و بۆییدەنی تام »
« نیامە سەر سەر و چاوم بە ئیکرام »

کاری (دان) کە دەبێتە (دەدەم) دەبو ببێتە (دەدم)، دیارە لەکۆندا رواڵەتێکی تری هەبوە ، کە ئێرە جێی لێکۆلینەوەی نایەتەوە •

لە هەمو کاران ڕێزپەڕتر کاری (مان)ە کە لەواتادا (مطاوع)ە بەلام لە تصریفدا وەك ئەو کارانە تصریف دەکرێ کە (اندن)یان پێوەیە چونکە دەبێتە (دەمێنم) وەك (دەچێنم) • لە فارسیدا (ماندن)ە ، ئەگەر لەکوردیشدا وەها مابایەوە تصریفەکەی (دەمێنم)ی هەلدەگرت •

دەمڕاستی لیژنە]

٧ ـ لیژنە (٦) چاوگی دلازیەوە کە پێتی پێش نۆنی چاوگیەکەیان (وٚ) بێت ، وەك (درۆن ، گرۆن ، چۆن ، بۆن ، سۆن ، جۆن) •

دروّن و گـروّن که دەکەونە بەر یەك قاعیدە و لـە موزاریعدا توّنی چاوگیان دەپـەڕێت ، بەلاّم دوّ تێبینیـان تێدا بەدی دەکـرێت لە چاو چوارەکەی تریان :

تێبینی یەکەم :

ئەوەیە هەردوّکیان تێپەڕن (متعدین) .

تێبینی دوەم :

ئەوەیە وەك چوارەکەی تر ، واوەکەیان نەکەوتوّتە دوای یەکەم پیتـی وشەکە ، کەواتە ئەم دوّ کارەتاقانەیەی واویّ دەستـوّرێکی تایبەتی خوّیـان هەیە و مضارعەکەیان دەبێتـە (دەدروّم ، دەگروّم). لە چـوار کارەکەی‌ترا (چوّن و بوّن) واوەکەیان لە مضارعدا دەفرێن و دەبنە (دەچـم ، دەبـم) . دەمێنێتەوە دوّ کارەکەی (سوّن و جوّن) کە لە مضارعەکەیاندا واوەکەیـان نافرێت و لە رواڵەتدا بەرقاعیدەی (چـوّن) و (بوّن) ناکەون و دەبنە شاز (ریزپەڕ) . بەلاّم سەرنج دەریدەخا ، ئەسلەکەیان (ساوین) و (جاوین) بوە ، وە ئێستا لە هەندێ ناوچەی کوردستان هەر بەم جۆرە لەکار دێن . لە هەندێ جێگای‌تریش ئەلفەکەیان فرتاوە و بوّن بە (سوین) و (جوین). کە حاڵ وابێت هەردوّکیان بـەر قاعیدەی چاوگی بایی دەکەون و بوّنـەتە (دەساوم ، دەسوّم ــ دەجاوم ، دەجوّم) و هیچ کامێکیان لە حەقیقەتدا شاز نین .

٨ ــ ئـەو چاوگانەی کە حەرفی پێش نـوّنی چاوگیان (د)ەیە و زنجیرەی چاوگی کوردیّ بەو کۆتایی پیّ‌دێت [چونکە لە پێش نوّنی چاوگی یا (ا) یا (و) یا (ی) یا (ت) یا (د) دێـت] وە بریتین لەمـانەی خوارەوە (کردن ، بردن ، مردن ، شوّردن ، شردن ، خواردن ، بژاردن ، ژماردن ، بـواردن ، هاوردن ، سپاردن ، شاردن ، نـاردن ، هەڵکەندن ،

هەڵپەساردن ، راندن) بە سەرنج دەردەکەوێت کە تاقیێکیان بەر دەستوری دەکەون ، ئەو تاقمەش ئەو چاوگانەن کە بە (اردن) کۆتاییان دێ بە ئیستنای چاوگی (خواردن) چاوگەکان ئەمانەن :

(بژاردن ، ژماردن ، بسواردن ، سپاردن ، شاردن ، هەناردن ، هەڵپەساردن) • تێکڕای ئەمانە بەر دەستوری (اندن) دەکەون ، کە لە مضارعدا ئەلفەکەی دەبێت بە (ێ) و دال و نونەکەی دەفرتێن ، ئیتر دەبنە : دەبژێرم ، دەژمێرم ، دەبسوێرم ، دەسپێرم ، دەشێرمەوە ، هەڵدەپەسێرم ، دەهەنێرم [ئەمەی دوایان سواوە و بوە بە « ناردم ــ دەنێرم »]•

وەك گوتمان چاوگی (خواردن) کە موزاریعەکەی دەبێتە (دەخۆم) بێژوکە دەبێ بە پێی قاعیدە بێتە (دەخوێرم) • لە هەندێ شێوە بەشێکی ئەم بنجەی ماوە و دەڵێن (دەخۆرم) هەربەی ئەوە لە دەستوری لاداوە کە ئەلفەکەی نەکردووە بە (ێ) و پەڕاندوێتی •

تێبینیەك لێرەدا دەکرێت ، ئەویش ئەوەیە لێرە چاوگی (اندن)ی نەخشە زۆر قاعیدەی چاووگی دالێ لەو رووەوە کە (اندن) تاکە صیغەی تێپەڕاندنە لێیدەوەشێتەوە بخرێتە بەر دەستورێکی تایبەتی ، دیارشە (د)ی (اندن) ئەسلێ نیە صیغەی (تێپەڕ) هێناویەتی • بەنیسبەت چاوگی (راندن) کە لە رواڵەتدا بە (اندن) کۆتایی دێت و دەبوایە مضارعەکەی ببوایە (دەڕێنم) کەچی (دەڕانم)ە ، بە لێکۆڵینەوە دەردەکەوێ ، لە بەکارهێنانیشدا هەیە چاوگەکەی (رانین)ە ، کە مەصدەرێکی یایییە بە پێی قاعیدەی چاوگی یایێ لە مضارعدا پێویستە (ین) بپەڕێت ، بەو پێیە (دەڕانم) لە دەستوری لانەداوە وەك دەناسم ، دەزانم •

شردن ، بردن ، مردن رواڵەتیان یەکێکە بەڵام وشەی (مردن) لە رۆی

ئەوەوە کە « لازم ـ تێنەپەڕ »ە دەبێت بە جودا قسەی لێبکرێت (شردن و شۆردن) هەردوکیان بەیەك واتان •

ئەو لەهجەیەی «شردن» بەکاردێنێت لە مضارعدا دەیکاتەوە «دەشۆم» بۆیە بەر قاعیدەی (شوشتن) دەکەوێت و لێرە بەپێشەوە قسەی لێکراوە ، کەواتە ئەم لەهجەیە بەرێکەوت وشەی (شردن) لە وشەی (شۆردن)ەوە تێی کەوتوە بەلام وادیارە بە تەواوی تێیدا جێگر نەبوە کە ئەسلی «شوشتن»ی لەبیربباتەوە بۆیە لە مضارعدا دەگەڕێتەوە •

(شۆردن) هەرچەند چ هاوڕێی وەك خۆی نیە بۆ خۆی بەر قاعیدەی وەرگرتنی مضارع دەکەوێت لەو ڕووەوە کە دەبێتە «دەشۆرم» و دوو پیتی « د ، ن »ی لێ دەقرتێت •

[ڕوون کردنەوە

بە پێی لێکدانەوەی خۆم کاری (دەشۆرم) لە کاری (شۆرین)ەوە وەرگیراوە کە ئەویش وەك هەموو کارێکی یائی تصریف کراوە • بە نموونە (شۆرین ، گۆڕین ، کوڵین ، نۆڕین ، دۆزینەوە ـ هەروەهاش نوسین ، تاشین ، کڕین •••) سەرلەبەریان بە قرتانی (ین)ی چاوگەکەیانە دەبنە (دەشۆرم ، دەگۆڕم ، دەکوڵم ، دەنۆڕم ، دەدۆزمەوە ـ دەنوسم ، دەتاشم ، دەکڕم •••) ئیتر مضارعی شۆرینە بۆ شردن و شوردن دێتەوە •

دەمڕاستی لیژنە]

دوو چاوگی « کردن ، بردن » هەردوکیان لە مضارعدا یەك صیغەیان هەیە کە ئەویش مانەوەی تەنها پیتی یەکەمە و قرتانی هەموو پیتەکانیتر و هاتنی بزوێنێکی لاوەکی « ە »یە بە دوا ئەودا «دەکەم ، دەبەم» •

مردن که لازمه خۆی جوداکردۆتەوە لە « کردن و بردن » لە مضارعدا بەر قاعیدەی قرتانی « د ، ن » دەکەوێت و دەبێتە «دەمرم»، لە غەیری ئەم کارانە کە خرانە ژێر قاعیدە و باسیان لێکرا چەنـد فیعلێکیتر هەن وەك (وبـن) کــە مضارعەکەی لە بەکارهێنانی ئێستادا دەبێتــە (دەمەوێ) و بێژوکە ، یاخۆت هەنـدێ کار کۆتاییان بە ئەلف دێت و بـەر قـاعیدەی چاوگی ئەلفی ناکەون یاخوت هەندێ کاریتر بە ئیـستقرا معلوم دەکرێت کە دارشتنێکی تایبەتی خۆیان هەیە ، تێکڕای ئەم کارانە بەجێ هێشتران بۆ لێکۆلینەوە لە دوارۆژدا .

لیژنە لە دارشـتنی (کاری ئایندە) بووەوە و بە پێویسـتی نەزانی لەوە زیاتر درێژەی پێبدات ، ئەوەندە هەیە لیژنە لەو باوەڕەدایە کە چۆنێتی دارشتنی کـاری ئاینده و ریزبەزەکانی و چـۆنە نـاو وردەکاری ئـەو باسەوە فەرماتێکی یەکجار درێژە و خۆتەرخانکردنێکی تەواوی دەوێت ، لەبەر ئەوە چیتر لەسەر دارشتنی کاری ئایندە نەڕۆیشت بەڵام دەبێ ئەم تێبینیە گرنگەی خوارەوە بخاتە بەرچاو :

لەو دەستوورانەی کە باسکران بۆ دارشتنی کاری ئاینده بە نیـسـبەت کەسی سێیەمی ناکەوە چەند دەستوورێکی تایبەتی هەیە کە لە هی کەسەکانیتر جودا دەبنەوە .

دەدیترێت لە هەمو کارەکانی ئاییندەدا بۆ کەسـانی یەکەمی تاك و کۆ و دووەمی تاك و کۆ و سێـیەمی کـۆ پیتی پێش (ڕاناو) لە کارەکەدا بۆ هەمـو کەسەکان یەك پیتە ، وەك :

دەخۆم ـــ دەخۆین
دەخۆیت ـــ دەخۆن

دەخۆن

دەکەم ــ دەکەین

دەکەیت ــ دەکەن

دەکەن

دەفڕم ــ دەفڕین

دەفڕیت ــ دەفڕن

دەفڕن

بەڵام پیتی پێش ئەم ڕاناوانە لەکاری کەسی سێیەمی تاکدا بە ئەغلەب دەگۆڕێت و لە هی کەسەکانی‌تر جودا دەبێتەوە و دەگوترێ :

دەخوات

دەکات

دەفڕێت

لێرە بە ئیستیقرا گەیشتە دۆزینەوەی دەستور بۆ جۆری گۆڕانی ئەو پیتانەی کە گوتمان دەکەونە پێش ڕاناوی کەسەکانەوە :

دەستوری یەکەم :

هەمۆ ئەو چاوگانەی کە پێیان دەگوترێت چاوگی (ئەلفی) تێپەڕ بن یا تێنەپەڕ بن ، تێنەپەڕی عادەتی یا مطاوعە بن ، لە کاری ئاییندەدا بۆ کەسی سێیەمی تاك ئەلفەکەی دەبێت بە (ێ) ، وەك :

خوسان   سۆتان   ڕمان (ئەمانە مطاوعەن)

هەڵستان   (ئەمە تێنەپەڕی عادەتیە)

کێلان   پێوان   شێلان (ئەمانە تێپەڕن)

لەو چاوگانەدا صیغەی کەسی سێیەمی تـاك لە ئایندەدا ئەلفەکەیان دەبێتە (ێ)و دەگۆڕێت :

دەخوێ
دەژێ
هەڵدەستێ
دەکێڵێ
دەپێوێ

دەستووری دووەم :

بۆ دارشتنی صیغەی مضـارعی کەسی سێیەمی تاك لە چاوگی غەیر ئەلفی دەبێ سـەیری صـیغەی مضارعی کەسەکانیتر بکـرێت ، لەوانەوە صیغەی کەسی سێیەمی تاك بدۆزرێتەوە • لێرە دەستوورەکە دەبێت بە دوو بەشەوە :

١ ــ ئیستیقرا دەری‌دەخات کەوا لـەو کارە موزاریعانەی کە پێتی پێش راناوە کەسـیبیەکان (ۆ) یاخوت (ە) بێ ، بۆ کەسی سـێیەمی تاك ئەلفێك بە دوا واوەکەدا دێت و (ە)کەش بۆ خۆی دەبێتە (ا) • بۆ نموونە :

دەخۆم	دەخوا[1]
دەڕۆم	دەڕوا
دەکەم	دەکا
دەخەم	دەخا

(1) نووری علی امـین دەڵێت وەك لەمەوبەر ڕوونم کردۆتـەوە ، ئەگەر کاری ئایندە ڕەگەکـەی کۆتـایی بە پیتـە بزوێنی (ۆ ، ە) هـات وەك ئەو میـسالانەی سەرەوە لە صیغە کەسیبیەکانیتردا جگە لە صیغەی کەسی =

٢ ــ دیسانەوە ئێستەرا دەریدەخات کە هەمو کارەکانیتر بۆ کەسی سێیەمی تاك کۆتاییان وەك چاوگە ئەلفییەکان بە (یّ) دێت ، وەك :

دەچم	دەچێ
دەمرم	دەمرێ
دەفڕم	دەفڕێ
دەبەستم	دەبەستێ
دەکەوم	دەکەوێ

ئەمانەی کە لێیدوایــن تایبەتی زاری کرمــانجی خــوارون ، بەڵام تایبەتیەکانی زاری کرمانجی سەرو لەداڕشتنی صیغەی کەسی سێیەمی تــاك لەلایەن مامۆستا صادق بهاءالدینەوە ئامادەکراوە وەك لای خوارەوە :

=
سێیەم ، ئەوا لە صیغەی کەسی سێیەمدا لەبەر گرانی تلفظ بینە بزوێنی (ۆ) دەبێتە بە (و) ، وە پیتە بزوێنی (ە) دەبێت بە (ا) وە راناوی (ا) یا (ات) دەلکێنرێت بەو کارە مضارعانەوە کە کۆتاییان بە پیتە بزوێنی (ۆ) دێ ، وە هیچ یا (ت) دەلکێنرێت بەوانەی کۆتاییان بە (ە) دێت ، چونکە دۆ ئاول زەحمەتە بکەنە یەك .

[ڕوون کردنەوە :

کاری (خستن) لە زۆر لەهجەدا (یەخستن ، یێخستن)ە . لە بەستەدا هەیە :

هــات کاروانی کــەرداران
یێخســتیان لــە بن داران
لــێدەن دەردی حــەلۆکی

صیغەی ئاینندەتــی دەبێتــە (دەبەخێ ــ دەیێخێ) . لــەمەدا ئەم تەعلیلەی بە دوایەکتردا هاتنی دۆ بزوێن جێی نابێتەوە .

دەمڕاستی لیژنە]

١ ــ لە بەهدینان : (ت) وەکو (پاشگر) ئیزافە دەکرێ بەسەر بناغەی کار (فعل) : مان ــ دمینت ، کۆلان ــ دکۆلت ، کێلان ــ دکێلت ، ڕوشیان ــ دروشییت ، هلدان ــ هلددت .

٢ ــ لە بۆتان : (ە) وەکو پاشگر ئیزافە دەکرێ بەسەر بناغەی کار (فعل) : مان ــ دمینە ، کۆلان ــ دکۆلە ، کێلان ــ دکێلە ڕوشیان ــ دروشە ، هلدان ــ هلددە .

[ڕوون کردنەوە :

وا دەزانم باسەکە لە زاری کرمانجی سەرووا پتری بەبەرەوە هەیە .

دەمڕاستی لیژنە]

کاری فەرمان

١ ــ کاری فەرمان لە ڕوی دارشتنەوە : هەتا ئێستا ئەو کتێبانەی کە بۆ ڕێزمانی کوردی دانراون باسی کاری ئەمریان لەگەڵ کاتەکانی کاردا باس کردووە لەسەر شێوەی عەرەبی ، جا ئێمەش پێش ئەوەی بێینە سەرباس کردنی پێویستە بڕیارێك بدەین دەربارەی ئەوەی ئایا هەر لەسەر شێوەی کۆن بڕۆین و لەتەك کاتەکانیتردا باسی بکەین یا لەو کاتانەی جودا بکەینەوە و بەتەنیا باسی بکەین ، یان بیخەینە پاڵ باسێکیتر ؟

مامۆستا سەعید صدقی لە لاپەڕە (٣٦)ی مختصری صرف و نحوی کوردیدا ، لە تەك فیعلدا و لەباسی کاتەکانی کاردا لێی دەدوێت و دەڵێت فعل چوار بەشە :

١ ــ فعل ماضی .

٢ ــ فعلی حال •
٣ ــ فعلی ئیستیقبال •
٤ ــ فعلی ئەمر •

وە بەم جۆرەش تەعریفی کاری ئەمر دەکات :

« فعلی ئەمر ــ فعلێکە طلب کردەوەیی وەیا طلب منع بوون لە کردەوەیێکی پێ بکرێت » •

نوری علی امین لە لاپەڕە (١٣٣)ی قواعدی زمانی کوردیی ساڵی ١٩٥٨دا ، ئەویش لەتەك زەمانەکانی کاردا باسی دەکاتو دەڵێت کاری ئەمر :

« ئەو فرمانەیە کە داوای ڕوودانی کردەوەیێکی پێئەکریێ لە دوای ئاخاوتن یەکەر ، وەك :

بنوسە بنوسن
بکرە بکڕن

دکتۆر عبدالنعیم محمد حسنین مامۆستای زمانی فارسی لە جامعەی عینشمس لە کتێبی (قواعد اللغة الفارسیة)ی ١٩٧٠ ، ئەم کارە لەگەڵ زەمانەکانی کاردا باس ناکات (بەتایبەتی ڕابوردوو)و بەجیا لێی دەدوێت و دەڵێت کاری ئەمر و مضارع ــ ئیخباری و ئیلزامی ــ دعاء لە رەگی کار (المادة الأصلیة) وەردەگرێت :

کردن کن بکن میکنم

لە زمانی ئینگلیزیدا کاری ئەمر (imperative mood) بە تەنیا و دوا بە دوای کار باسی دەکات •

کوردۆییفیش لە کتێبی [گرامەتیکا زمـانێ کوردی بۆنا درسخاندیدا (٥ــ٨)] لە لاپەڕە ١٣٥دا لەسەر کاری ئەمر ، دەڵێت :

« ئەحرێ فـەرمانێ (فعـل امر) ـ تـەحرێ فـەرمانێ نیشـان دکە فەرمانکرنێ ئەو کفش دکە کو یەك ئەمر دکە سەر ئێ دنێ » ٠

مامۆستا توفیق وەهبی لەلاپەڕە (٣٨) دەستوری زمانی کوردی بەرگی دوەم دوا بە دوای مضارعی ئینشـائی و پێش رابوردوی رۆتی ئیخبـاری دەربارەی ئەمر دەڵێت :

« ئەداتی صیغە ئەخرێتە پێش رەگەوە ـ وە بۆناوە پێوەنوساوەکـان ئەخرێتە دوای رەگەوە » ، وەك :

بکەوم	بکەوین
بکەوە	بکەون
بکەوێ	بکەون

دوا ئەم نمایشتـە لیژنە هاتە سـەر دەربڕینی قەناعەتی خۆی لە بارەی ئەو بەشەی ئاخاوتن کە ئاێستا پێی گوتراوە (فعل امر ــ فرمانی داخوازی ــ ئیمپەرەتیف (imperative) ــ تەحرێ فەرمانێ ، یا هەر زاراوەیێکی تری بۆ بەکار هاتبێت) ٠

١ ــ لە رۆی زاراوەوە لیژنە لەو باوەڕەدایە کە سروشـتی ئەم ئاخاوتنە لە بنەڕەتـدا سروشـتێکی ئەمـریە بـۆیە وای پەسـەند کرد کە زاراوەی (فەرمان)ی بۆ بەکاربێت ٠ دیارە کوردیش لە کۆنەوە وشەی (فەرمۆن ، فەرمان)ی بۆ مەبەسـتی (ئەمر) داهێنـاوە ٠ وەك لە موناقەشـەی لێرە بەپێشەوە دەردەکەوێت (فەرمان) خۆی یەکێکە لەبەشـەکانی (کار) بەو پێیە

زاراوەی تەواوی ئەم بەشە دەبێتە (کاری فەرمان) •

٢ ـ لە ڕوی ئیسپاتی (فعلیە)ی ئەم بەشەی ئاخاوتن ، لیژنە ئەم ڕاستییانەی تیدا دەست نیشان کرد :

أ ـ تەسریفی وەك هەمو کارێك بە هەمو کەسەکانیەوە لە هەمو وشەکاندا دیارە •

ب ـ کات بەشێکی واتای (کاری فەرمان)ە ، هەرچەند کاتەکە خۆی لەخۆیدا مەبەستی قسەکەریش نەبێت • سەرەڕای ئەمە شتێکی ئاشکرایە ، کە وا کاتەکە بۆ ئێستا و لەمەولایە نەك ڕابوردو •

ج ـ نیشانەی تایبەتی خۆی هەیە کە لەپێش وشەکەوە دێت ، هەروەك کاری مضارع نیشانی تایبەتی خۆی هەیە •

هـ ـ ئاشکرا بونی (فعلیە)تی لەوە زیاتر دیار دەکەوێت کە واتاکەی بەر مفهومی ئینشائی دەکەوێت نەك ئیخباری •

تێبینی :

لەگەڵ ئەمەشدا کە لیژنە زاراوی (کاری فەرمان)ی هەڵبژارد بۆ ئەم بەشەی ئاخاوتن ، ئاگاداری ئەوەیە کە لە غەیری واتای (فەرمان) واتای تریش رادەگەیەنێت ، بە پێی جێگە و دەلالەتی هەڵوەست ، یا بە هۆی هێنانە ناوی ئامرازی تایبەتیەوە ، وەك :

پاڕانەوە ، داخوازی ، تکا ، تۆکلێکردن ، دۆعا بۆکردن ، هەتادە•••
ئەم ڕاستیانەش وەها رادەگەیەنن کەوا (کاری فەرمان) دو جۆری لە یەکتر جودای هەیە :

جۆری یەکەم ــ فەرمانی صریح :

کە ئەمە تەنیا لەگەڵ کەسی دووەمدا بەکاردێت و صیغەی تایبەتی خۆیشی هەیە ، وەك :

بکە	بکەن
بڕۆ	بڕۆن
بژی	بژین
بنوو	بنوون

لەم صیغەیەدا ڕاناوی کەسی دووەمی تاك دەرناکەوێت [بەڵام بە لای ــ نوری علی امین ــەوە لە کەسی دووەمی تاکدا ئەو فەرمانانەی کە کۆتاییان بە (ە) دێت وەك ــ بنوسە ، بکەرە ، بگرە ، بناشە ــ بزوێنەکەیان ڕاناوە] .

جۆری دووەم ــ فەرمانی ناصریح :

ئەم صیغەیە بۆ هەموو کەسەکان بەکار دێت ، تەنانەت بۆ کەسی دووەمی تاك ڕاناوەکەشی دێتەوە ، واتە لەم صیغەیەدا ڕاناوی کەسی دووەمی تاك حەزف ناکرێت ، وەك لە صیغەی فەرمانی صریحدا حەزف کرا ، بۆ نموونە :

بڕۆیت	بڕۆن
بڕۆم	بڕۆین
بڕوات	بڕۆن

★ ★ ★

بیبینیت	بیبینن
بیبینم	بیبینین
بیبینێت	بیبینن

[ڕوون کردنەوە :

ئەگەر بـمـانەوێ بزوێنی کۆتایی (بکە ، بدە ..) ڕاناوە دەبێ بلێین لە وشەکانی (بکەیت ، بدەیت ..) دوو ڕاناو هەیە ...

دەمڕاستی لیژنە]

لیژنە لە دانانی زاراوەی فەرمانی ناصریح بۆ ئەم جۆرە صیغەیە تێبینی ئەم ڕاستـیـیەی کرد ، کە وا بێ‌گومان فەرمانی صریح لە بنەڕەتدا بۆ مخاطب (کەسی دوەم) دانراوە ، هەر هەمان ڕاستی هۆی ئەمە بۆ کە دیتمان بۆ کەسی دوەمی تاك لە صیغەی فەرمانی صـریحدا پێویست نەبـێ بەڕاناوی لکاو (مامۆستا مسعود ناوی ناوە ڕاناوی چالاك و دکتۆرە نەسرینیش پێی گوتووە ڕاناوی بزێو) کەچی لە ناصریحدا ڕاناوەکەی گەڕایەوە بۆ ناو کارەکە .

ئیـستیقرا دەری دەخات کە داڕشتنی صـیغەی فەرمانی ناصریح بۆ هەموو کەسەکان (بێ بێزۆك) بریتیە لەوە صیغەی مضارع ئیشارەتەکەی دەگۆڕێت بە ئیشـارەتی ئەمرو بەس ، وەك :

دەخۆیت	بخۆیت
دەخۆن	بخۆن
دەخۆم	بخۆم
دەخۆین	بخۆین
دەخوات	بخوات
دەخۆن	بخۆن

بەنیسبـەت صـیغەی فەرمانی صریحەوە دەسـتورەکە بۆ کەسی دوەمی کۆ ناگۆڕێت بەڵام بۆ کەسی دوەمی تاك وادەبێت دەسـتورەکە بەردەوام دەبێت و

واش دەبێت دەگۆڕێت و دەبێتە ڕیزبەژ :

دەستوری یەکەم :

ئەوکارە مضارعانەی پێش ڕاناوەکانیان کۆتاییان بە بزوێنی (ۆ ، ۆ ، ێ ، ە) دێت ڕاناوەکەیان دەفرێت و دەبنە صیغەی فەرمانی صریح ، وەك :

دەخۆیت	بخۆ
دەتۆیت	بتۆ
دەسوتێیت	بسوتێ
دەکەیت	بکە

[ڕوون کردنەوە :

ئەو کارانەی کە لە مضارعدا پیتی پێش ڕاناویان پیتی (ێ)ە وەك : (دەژێم ، دەژێن) ، لە فەرمانی صریحدا دەبێتەوە (بژێ) • بەلأم کاری وەك (دەتوسیت ، دەچیت) حەرفەکەی (ی) تیاندا ڕاناوی کەسی دوەمی تاکە ، لە کەسەکانیتردا بزر دەبێت وەك (دەتوسم ، دەچم ، دەتوسن ، دەچن •••) لەبۆیە کاری فەرمانی صریحیان دەبێتە (بتوسە ، بچۆ) •

دەمزاستی لیژنە]

دەستوری دوەم :

لەغەیری ئەمکارانەدا ڕاناوەکە دەفرێت و بزوێنی (ە) دەخرێتە کۆتایی کارەکەوە ، وەك :

دەکڕیت	بکڕە
دەگریت	بگرە

دەکێلێت	بکێڵە
دەفڕێت	بفڕە
دەمرێت	بمرە
دەخزێت	بخزە
دەخەوێت	بخەوە
دەسوتێنێت	بسوتێنە

هەتا ئێستا لیژنە تاقە کارێکی دۆزیوەتەوە کە «بێزۆك» بێت و بەر ئەم دەستورە نەکەوێت ، ئەویش کاری (چون) ، کە بە پێی دەستور دەبوایە مضارعی (دەچێت) لە فەرمانی صریحدا بێتە (بچە) ، کەچی لە زۆربەی زارەکانی کوردیدا واوی پێش نونی چاوگ دێتەوە ناو صیغەکەوە و دەگوترێت (بچو، بچۆ) . لە هەندێ لەهجەی کوردیشدا دەگوترێت بە (بچە) بە پێی قاعیدەی دوەم .

لەم صیغەی فەرمانی صریحەدا لیژنە سەرەنجی بۆ ئەوە ڕۆیی کەوا ڕەنگە لە بنەڕەتدا هەمو یا زۆربەی کارەکان بۆ کەسی دوەمی تاك کۆتاییان بە بزوێنی (ە) هاتبێت ، ئەم بزوێنە هەتا ئێستاش لە هەندێ لەهجەدا ناوناو خۆی بە دیار دەخات لەگەڵ ئەو کارانەی کە لە لەهجەی‌تردا دەرناکەوێ ، وەك ئەوەی کەدەگوترێت (بنوە) لە جیاتی (بنو) . لەزاری بۆتاندا وەك مامۆستاصادق بهاءالدین دەڵێت (بخوە) دەگوترێت لە جیاتی (بخۆ) .

هاتنی حەرفی ئەمر لە سەرەتای فەرمانی کاری سادەدا شتێکی پێویستە، بەڵام کە کارەکە لە سادەیی شۆڕا ، دەشێت حەرفی ئەمر بمێنێتەوە و دەشێت بشۆرێت ، وەك :

هەڵبگرە	هەڵگرە

تێ بکۆشە	تێکۆشە
هەڵ بخەڵەتێم	هەڵخەڵەتێم
دابچلەکێین	داچلەکێین
سەربکەوە	سەرکەوە

تێبینی :

لەو زارانـەی کرمانجی ژێـروودا کە پاشـگری « وە » بە پێشـگر دێتە ناو کارەوە حەرفی « فەرمان » دەفرتێت ، وەك :

وەخۆ

وەدە

لێرەدا ئەم زارانە لەگەڵ زاری کرمانجی سەروو یەکدی دەگرنەوە ، لە زاری کرمانجی سـەروودا دروستکردنی فەرمان ــ صریح و ناصریح ــ وەکو زاری کرمانجی خوارووە ، بەڵام کە :

(ڤە) وەکو پێشـگر بە کارەوە نوسا یاخوت پێشـگرێك وەك (را ، دا ، هل ــ هەڵ ، رۆ ... هتد ..) ئەوسـا پێشـگرەکە ، شوێنی (ب) دەگرێت ، وەك :

ڤەخارن	ڤەخۆ
ڤەروتن	ڤەروژە

هەروەها :

زادان	زادە
دادان	دادە
هەڵپەڕین	هەڵپەڕە

ڕۆکردن ڕۆکە

هەروەها کاری (چۆن) لە کرمانجیدا بیڕۆکە و فەرمانەکەی ئەمەیە :

هەڕە هەڕن

هەڕێ هەڕنێ

سرنج دەری دەخات کەوا لەگەڵ صیغەی فەرمانی ناصریحدا ، ئامرازێك بەکاردێت کە لەگەڵ هی صریحدا بەکارنایەت ئەویش ئامرازی (با) یە ، وەك دەگوترێت :

باڕۆم باڕۆین

باڕوا باڕۆن

باڕۆیت باڕۆن

واش دەبێت ئەم ئامرازە شـێکلێکی لێکـدراوی دەبێت بۆ صیغەی ناصریح بەکاردێت ، وەك :

دەباڕۆین ــ دەباڕۆن ... هەتاد .

بەڵام کەرتی یەکەمی ئەم ئامرازە لێکدراوە (دە) هەر لەگەڵ ناصریحدا بەکار نایەت بەڵکو ئەوسا بۆ صـیغەی صریحیش بەکار دێت ، وەکو :

دەبڕۆ ــ دەبڕۆن

لە زرای کرمانجی سەرۆدا لە جیاتی (با) ئامرازی (بلا ، دا) بەکاردێت، وەك :

بلابچین ــ بلابچن

دابچین ــ دابچم

هەروەها لە جیاتی (دەبا) وشەی (دێدا) بەکاردێت ، وەك :

دێدا بڕۆم دێدا بڕۆین

تێبینی :

دەکرێت لـە وەرامی فەرمانـدا کاری مضارع و کـاری ڕابوردو بەکاربهێنرێت ، وەك کە یەکێك بلێ (بڕۆ ، دەبڕۆ) ئەو کەسەی فەرمانەکەی بەسەرداکراوە دەلێ : وادەڕۆم یاخوت وا ڕۆیشـتم ، ئیتر بێ گومان دەربڕینی مەبەست بە صیغەی ماضی ، وەیا مضـارع هەرجارە بـە پێی جێگا واتای تایبەتی خۆی دەبێت ؛ وا دەبێت لە وەرامدا لـە جیـاتی « وازۆیشتم » لە هەندێ لەهجە و شوێندا دەگوترێت :

(ئەوا ڕۆییشتم ، ئەوە ڕۆییشتم) کە هەموویان بـە یـەك واتان ، لـە کرمانجی سەروودا لە جیاتی (وا ، ئەوا ، ئەوە) وشـەی (ئەڤە) بەکاردێت ، وەك :

ئەڤە ئەزێ دێخۆم
ئەڤە ئەزێ دێ چم

لە کرمانجی سەرووشدا وا دەبێت وەرامی فەرمـان بە صیغـەی ماضی دەبێت ، وەك : (ئەڤە ئەز زی گەڕیام) لە وەرامی کەسێکدا کە پێی بلێت (وازی لێبێنە) .

بەکارهێنانی کاری فەرمان بە پێی مەبەست

هەرچەند لە بنەڕەتدا ئەم صیغەیە بۆ فەرمانە بەلام بۆ گەلێ مەبەستی تریش بەکاردێت ، وا دیـارە لـە (زمان)دا صیغەیەك کە بـۆ مەبەستێکی

تایبەتی دادەنرێت بە پێی بەرەوژوور چــوون و فرەوان بوونی فیکر و هۆش لە ئەنجامی گۆڕانی کۆمەڵایەتیــدا ئــەم صــیغەیە مســاحەی فرەوانتری پێ دەگیرێتــەوە بۆ دەربڕینی واتــای تــازە داهــاتوو . لەگــەڵ ئەمەشــدا خزمایەتییەك هەر دەمێنێت لە نێوانی واتای ئەصلی و واتاکانی تازەداهاتوودا .

لەم واتایانەی کە لە ئەنجامی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا هاتوونەتە ناو صیغەی فەرمانەوە هەست بەوە دەکرێت کە لە ناو هەمویاندا جۆرێك (داخــوازی) هەیە کە هەر خۆی مەبەستە لە فەرمان پێ کردن .

بە دوا واتای ئەمردا ئەم واتایانەش لە صیغەی فەرمان دێتە بەر چاو :

١ ــ بازانەوە ، وەك (خوایە لێم خۆش بیت)

٢ ــ دوّعا ، وەك (سەرکەوتوو بیت)

٣ ــ تووك لێ کردن (الدعاء بالشر) ، وەك :

ماڵت بشێوێت

خانەت وێران بێت

٤ ــ ئیزندان ، وەك (بڕۆ بۆ سینەما ، ئەمە پارە و نانی پێ بخۆ)

٥ ــ ئیزن خواستن ، وەك (ڕێم دەدەی بڕۆم . ئەری فلان کەس بنوێ)

نەهی کاری فەرمان (ئەمر) :

کاری فەرمان کە رواڵەتێکی ئیجابیە رواڵەتێکی سەلبیشی هەیە ، کــە پێی دەڵێن (نەهی) . صیغەی نەهی سەرلەبەری وەك صیغەی « فەرمان » وایە لــەو رووەوە کە ئەویش نەهی صریح و هی ناصریحی هەیە .

نەهی صریح :

ئەم صیغەیە ئەویش وەك فەرمانی صریح تەنها بۆ کەسی دووەمە :

١ ـ ئەداتەکەی تایبەتی خۆیەتی کە ئەداتی (مە)یە .

٢ ـ ڕاناوی کەسی دوەمی تاك تێیدا بە دیارناکەوێت ، بۆ نمونە :

بڕۆ	مەڕۆ
بینە	مەبینە
بچن	مەچن

نەهی ناصریح :

لەم صیغەیەدا هەمو کەسەکان تێیدا وەك یەك بەشدارن ، ئامرازەکەشی (نە)یە ، بۆ نمونــە :

بڕۆم	نەڕۆم
بڕۆین	نەڕۆین
بڕوات	نەڕوات
بڕۆن	نەڕۆن
بڕۆیت	نەڕۆیت
بڕۆن	نەڕۆن

ئەم صیغەی نەهیــەش وەك فەرمان بە هــەردو شێوەی صــریح و ناصریحیەوە بە پێی جێگە بۆ مەبەستی جوداجودا بەکاردێت بەڵام کە واتای صیغەی ئەمر بۆ دوعا بۆ لە نەهیدا دەبێت بە (تۆلکلی کردن) بە پێچەوانەش ، کە ئەمرەکە بۆ (تۆلکلی کردن) بۆ ، نەهیەکەی دەبێتە دۆعا بۆکردن ؛ وەك :

سەرکەوێت	سەرنەکەوێت
بمرێت	نەمرێت

تێبینی (١) :

کاتێك ئـامرازی نـەفی دێتـە پێـش کـاری ئـایـندە ئیشـارەتی مضارعەت تێدەچێت ، کە ئامرازی نەهیش دێتە سەر «فەرمان» ئیشارەتی ئەمر تێ دەچێت ، وەك :

دەڕوا	ناڕوا
بڕوا	نەڕوا

تێبینی (٢) :

بەڵام لە کوردیـدا جۆرێك نەفی و نەهی هەیە کـەوا زۆر لە واتای (nor) و (neither) نزیکـــە ، ئیشـــارەتەکەی لەگـــەڵ هـــی مضارع و ئەمردا کۆدەبێتەوە و تێیان ناپا ، بۆ نموونە دەگوترێت :

نە دێ نە دەڕوا (بۆ نەفی)
نە بێت نە بڕوات (بۆ نەهی)

لە شێوەی کرمانجی سەرۆدا ، نەهی صریح و ناصریح ئەشێت بە ئامرازی (مە) و (نە) بێت ، وەك :

نەخۆ مەخۆ (بۆ صریح)
نەخۆی مەخۆی (بۆ ناصریح)

بەڵام لەناوچەی بادیناندا تەنیا ئیشارەی (نە) بەکاردێت ، وەك :
نەخۆ (بۆ صریح)
نەخۆی (بۆ ناصریح)

لە دوا ئەمە و لـە دوا لێکۆڵینەوە و وردبوونـەوە و لێدوانێکی زۆر دوور و درێژ و هەڵسەنگاندنی تەعریفی « کار » ، لە لایەن ئەندامانی لیژنەوە

ئەم تەعریفەی خوارەوە بۆ « کاری فەرمان » پەسەندکرا :

« کاریفەرمان ئەو کارەیە داوای ڕوداینێك دەکات دوای ئاخاوتن » .

لیژنە لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە ئەو تەعریفەی پەسەندکرد :

١ ــ کە گوترا (ئەو کارەیە) هەمــو تایبەتیەکانی کار وەك کات و صیغە دەگرێتەوە .

٢ ــ وشەی (داوا) بۆ فەرمان و دوعا و تکا لێکردن و ئاوات و خواستن و هەمــو واتاکانیتری فەرمان کە لە پێشەوە لێی دوایـن دەست دەدات .

٣ ــ وشەی (ڕودان) کاری تێنەپەڕ و تێپەڕ و مطاوعە دەگرێتەوە .

٤ ــ دەستەواژەی (دوای ئاخاوتن) جۆرێك لە جۆرەکانی ڕابوردوی ئینشائی کە ئەویش ئاواتی تێدایە لەم تەعریفە دەردەهاوێژێت ، صیغەکەشی ئەمەیە (بچومایە ، بمکردایە) .

<u>شەشەم</u> ــ کار لە ڕوی فۆرمەوە :

کار لە ڕوی فۆرمەوە دەکرێت بە دو بەشەوە :

١ ــ کاری سادە .

٢ ــ کاری ناسادە .

١ ــ کاری سادە : ئەو کارەیە کە لەتاکە یـەك وشە پێـك هاتووە و ناشێت کەرت بکرێت ، وەك : خواردی ، نوسـت ، پـا ...

تێبینی :

آ ــ کاری سادە لە گەردانی جودا جودادا کە ڕواڵـەتی لــە سادەوە

بۆ ناسادە دەڕوات لە ڕاستیدا هەر سادە دەمێنێتەوە ، دیارە هەمو کـارێك سادە بێت یا ناسادە شـیاوی ئەوەی هەیە بێـت بـە ڕابوردو و ڕانەبوردو و ئەمر ، لە ڕابوردودا هەر جارەیان بۆ زەمانێك بەکاربێت و لە هەمو حاڵانیشدا ڕاناویان بگۆڕێت ؛ تێکڕای ئەم گۆڕانە ڕواڵەتییە چ کارێکی نییـە بە سەر سادەیی و ناسادەییەوە . کار کە بۆ خۆی لە بنەڕەتدا یـەك وشـە بۆ یا لە گەرداندنیشدا زیادەی بێتە سەر هەر بە سادەیی دەمێنێتەوە بۆ نمونە :

کاری (هات) لە تاکە وشـەی (هاتن)ەوە وەرگیراوە ، کارێکی سادەیە ، لەوەوە «هـاتم ، نەهاتم ، هاتبام ، هاتبێتم ، دەهـاتین» هەمویان سـادەن .

ب ـ لە کوردیدا صیغەیەك هەیە دوبارە کردنەوەی «کار» ڕادەگەیەنێت بێ ئەوەی واتای بگۆڕێت وەك « هات ـ هاتەوە » . ئەم زیادییەی بە دوا کارەکەدا دێت و واتای ناگۆڕێت ، نابێتـە هۆی ئەوە کارەکە لە سادەیی بتۆرێت . لە کرمانجی سەرودا ئەم ئامرازەی کۆتـایی کـار لە پێشەوەی کارەوە دێت ؛ بەڵام هەمیشـە واتای تازە پێك دێنێت نـەك دوبارە کردنەوە دەبەخشێت ، ئەگەر هاتو دوبارەکردنەوە بـەخشـێت دەبێت لەوێشدا بکەوێتە دواوە ، وەك .

زڤڕی ـ زڤڕیڤە

٢ ـ کاری ناسـادە : ئەو کارەیە کە لەکارێك و زیادییەك پەیدا بوبێت ، وەك :

هەڵ کەوتن
دەست گرتن
سەر بڕین
چاو پۆشین

ئیستترا دەری دەخات لە کوردیدا کاری ناسادە سێ جۆری هەیە :

یەکەم ـ ئەو جۆرەیە کە زیادییەکەی وشەیەکی واتادارییت ، وەك :

(سەربڕین ، دەستگرتن) لەم کارانـەدا کۆبوونـەوەی کارەکە و وشەواتادارەکە واتایەکی تازە پێك دێنێت کە هیچ کامیان بە تەنیا نای بەخشن .

لیژنە زاراوەی « لێکدراو »ی پەسەند کرد بۆ ئەم کارانە .

دووەم ـ ئەم جۆرەیە کە زیادییەکەی پێشگر ، وەیا پاشگرییت . لەمەدا زیادییەکە واتای سەربەخۆی نیـە ، بەلام واتای کارەکە دەگۆڕێت ، وەك : هەلگرتن ، دابەزین ، کردنەوە .

لیژنە زاراوەی «داڕژاو = دروستکراو»ی بۆ ئەم کارانە پەسەندکرد .

سێیەم ـ ئەو جۆرەیە کە زیادییەکەی وشەی واتادار و پێشگر وەیا پاشگرییت ، وەك : دەست لێ هەلگرتن ، پێ‌لێ‌هەلبڕین ، دەستکردنەوە ، سەر هەلدانەوە .

لیژنە زاراوی « ئاوێتە »ی بۆ ئـەم کارانە پەسـەندکرد . لەمەوپێش زاراوی « تێکەل » بەکار هاتوە بەلام «ئاوێتە» وشەیێکی سادە و لەبارترە .

لیژنە لە سـەرەتای لێکۆلینەوەیدا بۆ ئەمە چوو بـۆ کـە کاری ناسادە بکرێت بە دوو بە شـەوە :

١ ـ لێکدراو

٢ ـ داڕژاو

بۆ هەریەك لەم بەشانەش تەعریف و نموونەی پێویستی هێنابووەوە بەلام دوای چاو پێداخشاندنەوە و وتووێژی نێوان ئەندامان دابەش کردنەکەی دواتری (١ ـ لێکدراو ٢ ـ داڕژاو ٣ ـ ئاوێتە)ی پەسەندکرد .

تێبینی (۱)

کاری داڕژاو (دروست کراو) وادەبێت لــە تەنها پێشگرێك و کار ، وەیا پاشگرێك و کار ، وەیا کار و پێشــگرێك زیاتر ، وەیا لە کار و پێشــگر و پاشگر پێك دێت ، نموونە :

هەڵگرتن ،	دابەزین	(کار و پێشگــرێك)
گرتنەوە ،	خواردنەوە	(کار و پاشــگرێك)
تێهەڵکێشــان ،	پێڕاگەیشتن	(کار و دوو پێشــگر)
هەڵدانەوە ،	دادانەوە ،	(کار و پێشگر و پاشــگر)

تێبینی (۲)

هەرچەند پێویستە مەبەست لە پێشگر و پاشگر ڕوون بکرێتەوە ، بۆئەوە لەم باسەی کاری ناسادەدا خوێنەری ئەم ڕێزمانە سەری لێ نەشێوێت بەڵام پێویستی نەپچڕانەوەی زنجیرەی باسی کار ئەم ڕوون کردنەوەیەی وەخراند بۆ کاتێکی تر •

تێبینی (۳)

لە گەردانی کاری ناسادەدا ئیشارەی مضارعەت (دە) بەسەر کارەکەوە دەمێنێتەوە و جێ گۆڕکێ ناکات ، نموونە :

هەڵدەستم ، تێ هەڵدەچم ، دەست بەســەردا دەگرم

بەڵام لــە شێوەی کرمانجی سەرۆدا لــە صیغەی ئایندە (مستقبل) ئیشــارەی مضارعەت دەچێتە بەرایی پێشــگرەکەوە ، وەك :

دێ ڕابم
دێ هەڵگرم

تێبینی (٤)

گەردانی کاری ئاسادە کە بکرێتە کاری نادیار (مبنی للمجهول) تەنها دەخلی بەسەر کارەکەوە هەیە ، زیادی و پێشگر و پاشگر لە کارەکەدا ، وەك خۆیان دەمێننەوە ، نموونە :

کردن	کرا	هەلکرا	هەڵ دەکرێت	هەڵ دەکرێتەوە
گرتن	گیرا	داگیرا	دادەگیرێت	دادەگیرێتەوە

تێبینی (٥)

بۆ نەفی و نەهـی ، ئەداتی نەفی بێت یا نەهـی بێت دەکەوێتە پێش کارەکەوە ، وەك :

هەڵمەگرە	هەڵنەگرێت	هەڵناگرن
تێ هەڵ مەچۆ	تێ هەڵ نەچێت	تێ هەڵ ناچین

لە کرمانجی سەرۆدا هەرچەند غالب ئەوەیە کە ئەداتەکان ڕاستەوخۆ بکەونە پێش کارەکـەوە ، بـەلام دەشێت جـێ بگۆڕن و بچنـە پێش پێشگرەکانەوە ، وەك :

ڕانەبە	نەڕابە
ڕانابێت	ناڕابێت

لەبەر ئەوەی کە بەشێ لە کاری ئاسـادە بەیارمەتی پێشگر و پاشگر پێك دێن ، لێـرەدا وای بە باش زانی لەو پێشگر و پاشگرانـە بدوێت کە پەیوەندییان بە کارەوە هەیە .

پێشگر و پاشگری کار

پێشـگر :

١ ــ هەڵ (هل) : هەلچـوون ، هەلبڕین ، هەلدان : ئـەم پێشگرە

بە گشتی بۆ بزووتنەوەی سەرەوژوور بەکاردێت ، بەڵام ناوناوە بۆ مەبەستیتریش بەکار دێت ، وەك : هەڵڕشتن ، هەڵگلۆفتن .

٢ ــ (دا) : دابوون ، داگرتن ، دابەزین ، دادزین . ئەم پێشگرە بەگشتی بۆ بزووتنەوەی بەرەوخوار بەکاردێت بە پێچەوانەی (هەڵ) ، بەڵام واش دەبێت بۆ مەبەستیتر بەکاردێت ، وەك : داچلەکین ، داڕزین ، دابڕین .

٣ ــ (ڕا) : ڕاگرتن ، ڕاپەڕین ، ڕاخستن ، ڕامالین . ئەم پێشگرە بە گشتی بۆ بزووتنەوەی ئاسۆیی (افقی) بەکاردێت ، واش دەبێت بۆ مەبەستیتر دێتە پێش کارەوە ، وەك :

ڕاچلەکین ، ڕاهاتن ، ڕازاندنەوە .

٤ ــ (تێ) : تێکەوتن ، تێهاویشتن ، تێکردن . ئەم پێشگرە بە گشتی بزووتنەوەی بەرەو ناوەوە پیشان دەدات ، واش دەبێت بۆ مەبەستیتر بەکاردێت ، وەك :

تێهەڵسوون ، تێپەڕین ، تێدان .

٥ ــ (پێ) : پێکەنین ، پێکردن ، پێبوون ، پێچوون (خایاندن) . ئەم پێشگرە بۆ گەلێ مەبەست بەکاردێت ، وەك دیارخستنی هۆی ڕوودان ، وەیا گۆڕانی حاڵ (پێگەیشتن) .

٦ ــ (لێ ــ ڕێ) : لێدان (عودلێدان) ، لیهاتن (تا لێهاتن) ، لێبوونەوە ، لێکردن . ئەم پێشگرە بۆ گەلێ مەبەست بەکاردێت ، وەك لە وێنەکاندا دیارە .

٧ ــ (وەر) : وەرکەوتن ، وەرچەرخان ، تێوەردان ... ئەم پێشگرە بزووتنەوەیەکی قەوسی دائیرێ تێدایە واش دەبێت بۆ واتایتر بەکاردێت ،

وەك : وەرگرتن •

٨ ــ (ڤە ــ وە) : ئەم پێشگرە لە شێوەی کرمانجی سەرۆدا بە گشتی ، وە لە هەندێ شێوەی کرمانجی خوارۆشدا بۆ مەبەستی داهێنانی واتای تازە بەکاردێت ، وەك :

کوشتن ڤەکوشتن
خارن ڤەخارن

لە کرمانجی خوارۆدا دەگوترێت «دەرگەکە وەکە» بەواتـای بکەوە ، هەروەها دەگوترێت (وەخۆ) بە واتای بخۆوە •

لە کرمانجی سەرۆدا ئەم پێشگرە لـە ڕابوردو و ئاینـدە و فەرماندا بەکاردێت ، بـەلاّم لە کرمانجی خـوارۆدا تەنها لە ڕابـوردو و فەرماندا دەدیترێت ، لە ئاییندەدا دەبێتەوە پاشگر وەك هەمو شێوەکانیتری کرمانجی خوارو ، نمونەش :

(١)
دەرگەکەم وەکرد
دەرگەکە وەکە
دەرگەکە دەکەمەوە

(٢)
ئاوەکەم وەخوارد
ئاوەکەی وەخۆ
ئاوەکەی دەخۆمەوە

٩ ــ لە کرمانجی سەرۆدا پێشگری (ڤی) هەیە ، وەك :
ڤیدان ، ڤیچون

لە هەندێ شێوەی کرمانجی خوارۆدا (بەتایبەتی لە نێوان خێلەکاندا) ئەم « ڤێ »یە دەبێتە « وێ » ، وەك :

وێدان   وێکەوتن

١٠ــ لە کوردیدا هەندێ کار زیادیــەکی تێکەڵیان بە پێشدا دێت ، وەك : پێك کەوتن ، لێك بۆنەوە ، تێك سڕان ، ئەم زیادیانە لەحاڵێکدا واتای کارەکە بگۆڕن ، وەیاخود لێی زیاد بکەن بە پێی دەستوری پێشگر دەبێت پێیان بگوترێت پێشگری « داڕژاو » ،

چەند نمونەیەکی‌تر لە پێشــگری ئاوێتە (داڕژاو) :

پێوەدان   تێوەچوون   تێوەگلان (تورط)

١١ــ لە کوردیدا کۆمەڵێك وشە هەن دێنە پێش کارەوە واتای تازە پێك دێنن ، وەیــا واتای کۆن دەگــۆڕن ، وەیا لێی زیاد دەکــەن ، وەك : (سەرکەوتن ، سەردان ، بەرکەوتن ، ژێرکەوتن ، دەرکەوتن ، دەرخستن ، لادان ...) .

هەندێ زمانەوانی کورد ئەمانە بە پێشگر دادەنێن ، واتە لە مەعنای ئەصڵیـان دەردەبەن و وەك پێشــگری (هەڵ ، دا)یان حیساب دەکەن کە واتای خۆیان دۆڕاندبێت ، بە لای هەندێ زمانەوانانی‌تری کوردییەوە ئەم وشانە پێشگر نین و وشــەی واتادارن (ناو بن یا ئاوەڵکار بن) بەو پێیە هاتنیان لە پێش کارەوە کاری (لێکدراو) پێك‌دێنن ، نەك کاری (داڕژاو) .

پاشــگر :

لێرە لەتەواوکردنی باسی (پێشــگر) هاتە سەر دوان لە (پاشــگر)ی کار . بە ئیــتیقرا دەردەکەوێت لە هەندێ شێوەکانی زمانی کوردیدا پاشگرێکی

بێ دەمەتەقە هەیە کە ئەویش پاشگری (ەوە) یاخود (وە)یە •

تێبینی :

بەلای دە تەسرین فەخرییەوە ئەم پاشگرە تەنها شێوەی (وە ، ڤە)یە نەك (ەوە)یە ، بە بەلگەی ئەمە لە شێوەی زۆروڤدا کاتێك دەبێتە پێشگر (وە) بەکاردێت ، وەك :

ڤەخارن   ڤەخارنەڤە

ئەم بزوێنەی (ە) پەیوەندییە بۆ لکاندنی پاشگری (وە) بە پیتە کۆنسونانتی پێش خۆیەوە •

بەلام ڕای مامۆستا مەسعود ئەوەیە ، ج مانێك نیە لەوەدا بگوترێت پێشگرەکە تێکڕای (ەوە)یە چونکە لە هەمو ئەو حالانەدا کە بۆ کار دێنەوە ئەم بزوێنەی پێشەوە (ە) دەدیترێت ، تەنانەت وا دەبێت کە پیتە بزوێن دەبێتە کۆتایی کار پیتێکی کونسونانت دێت و ئەم بزوێنە دەپارێزێت ، وەك :

هاتومەتەوە (کە لێرەدا ـ ت ـ هاتو بزوێنەکەی پاراست)

لە گەلێك شێوە ئاخاوتندا دەگوترێ (گەڕایەوە ، کوژایەوە ••) کە لەو شوێنانەدا پیتێکی (ی) پەیوەندیی وەك (نون الوقایە) دێت و بزوێنەکەی سەرەتای (ەوە) دەپارێزێت • نالی دەلێ :

لالە کە مەجمەرێکە بە با خۆش و گەش دەبێ
ناوی کە بۆ خەلوزە بە شەبنم کوژایەوە

شاعیرێکیتر دەلێ :

« شۆرشی مەجنون لە نالەی کۆهکەن فامایەوە »

بێ گومان لەو شێوانەدا ، کە دەبێتە پێشگر ئیمکان نیە بزوێنەکەی پێشەوە (ە) خۆ بە دەربخات ، کە ئەمە بەدیهیەکە و کوتانەوەی لزوم نیە .

قسەی مامۆستا مەسعود محەمەد تەواو بۆ .

ئەم پاشگرە لە کوردیدا بۆ گەلێ مەبەست بەکاردێت وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت :

١ ــ کردن ــ کردنەوە (فتح) .

لێرەدا پاشگرەکە واتایەکی تازەی پێك‌هێنا .

٢ ــ خواردن ــ خواردنەوە .

لێرەدا جوداوازی خستە نێوان مفهومی کۆن و تازە .

٣ ــ ژازانەوە

حەسانەوە

کزۆزانەوە

پاژانەوە

لەم نمونانەدا پاشگرەکە دەورێکی بنجی هەیە لە پێك هێنانی سەرلەبەری واتادا لەو ڕووەوە کە ئەگەر لابردرێت واتا نامێنێت .

٤ ــ هاتن ــ هاتنەوە .

لێرەدا دوبارە کردنەوە ژادەگەیەنێت ، هەرچەندە لەپێشەوە گوترا کە لەم حالەدا کارەکە لە سادەیی ناکەوێت بەڵام دیسانەوە ئاشکرایە کە پاشگرێك بە کۆتایی کارەکەوە هەیە .

تێبینی (١)

وا دەبێت ئەم پاشگرە دو واتای سەربەخۆ ژادەگەیەنێت ، وەك (چونەوە) :

لەوانەیە بە واتای دووبارەکردنەوە بێت یاخود ڕەوانەوەی ڕەنگ بێت ؛ هەروەها : بردنەوە ، کردنەوە ...

ئەم پاشگرە شێوەی بەکارهێنانی‌تریشی هەیە کەوا بۆ سەرنج‌گرتن و لێکدانەوە دەردەکەوێت . لەم ڕووەوە خوێندنەوەی وتارەکەی (د. نەسرین فەخری) لە بەرگی یەکەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد یارمەتی خوێنەر دەدات .

تێبینی (٢)

لە کرمانجی سەروودا هاتنی پێشگری (وە) ئەم دەورە دەبینێت کە وەك پاشگر لە کرمانجی خوارودا دەبینێت تەنها دووبارەکردنەوە نەبێت ، کە لەوێشدا هەر بە پاشگری دەمێنێتەوە .

٥ ــ لەو زیادییانەی کە بــە دوا کاردا دێن ؛ زیادی (اندن)ە . ئەم زیادیە چ پێی بگوترێت (پاشگر) چ پێی بگوترێت (أداة = ئامراز) ، وەیا زیادی تصریفی چەند دەورێك لە کاری کوردیدا دەبینێت . سروشتێکی تایبەتیشی هەیە کە جودای دەکاتەوە لە پاشگری‌تر ئەویش ئەمەیە کەوا تێکەڵ بە تکوینی کار دەبێت ، وە لە تصریفدا (لە ماضییەوە بۆ مضارع) شکڵی دەگۆڕێت . لەم نمــوونانە جۆری کارکردنی (اندن) لە کــاری کوردیدا بە دەردەکەوێت :

١ ــ فڕین	فڕاندن (هەڵفڕاندن)
کەوتن	کەواندن
خەوتن	خەواندن

لێرەدا کاری تێنەپەڕی گۆڕیوە بە تێپەڕ .

٢ ــ پڕمە پڕماندن
زیڕە زیڕاندن
حیلە حیلاندن

لێرەدا « اندن » کاری تێنەپەڕی دروست کردوە لە دەنگی سروشتی ؛ لە کرمانجی سەرودا ئەم تەرزەکارە لە دەنگدا بە هۆی « اندن »ەوە دروست نابێت •

٣ ــ برژا برژاندی
سوتا سوتاندی
پسا پساندی
زڕا زڕاندی

ئەم کارانە کە کاری (ڕودان ــ مطــاوعە)ن کۆتاییشیان بە بزوێنی (ا) هاتووە لە حالێکدا کە (اندن)یان دەچێتە سەر و دەیانکات بە تێپەڕ ، بە ناچاری یەکێك لە دو (ا) یەکە دەفرتێت •

حەوتەم ــ ئەو واژانەی کە لە « کار » وەردەگیرێن :

بە پێی ئیستیقرایەك کە لێژنە لە زمانی کوردیدا کردویەتی ئەو واژانەی کە لە « کار » وەردەگیرێن بۆ دەربڕینی مەبەستی جۆرجۆری ئاخاوتن ، ئەمانەن :

١ ــ ناوی کارا (اسم الفاعل)
٢ ــ ناوی بەرکار (اسم المفعول)
٣ ــ ناوی چاوگ (اسم المصدر)
٤ ــ ناوی جێگا (اسم المکان)

٥ ــ ناوی ئامێر (اسم الآلة)
٦ ــ ناوی ناسادە (الاسم المركب)

ئەوا لێرەدا یەکە یەکە لێیان دەدوێین :

١ ــ ناوی کارا (اسم الفاعل)

آ ــ داڕشتنی لەکاری تێنەپەڕ :

لەم نموونانەی خوارەوە جۆری داڕشتنی ناوی کارا لە کاری تێنەپەڕ بەدەردەکەوێت :

نوست	نوستو
مرد	مردو
رزی	رزیو
خوسا	خوساو
چو	چو

وەك دەردەکەوێت داڕشتنی « ناوی کارا » لە کاری تێنەپەڕ بە هۆی هاتنی (و)ەوە دەبێت بــۆ کۆتایی کارەکە ، بەڵام بە پێی جێــگا وادەبێت واوەکە بە شــێوەی بزوێن دێت ، وەك (مردو) ، واش‌دەبێت بە شێوەی کۆنسنانت دێت ، وەك (خوسـاو) ، دیارە کە واوەکە بە دوا پیتی کۆنسناتدا هات بۆ خۆی دەبێتە بزوێن ، بە پێچەوانە کــە بە دوا بزوێندا هات دەبێتە کۆنسنانت . هەروەها کە بە دوا (و)دا هات ئیمکان نامێنێ بۆ خۆی تەلەفوز بکرێت لەبەر ئەمە دەنگەکەی دەرنــاکەوێت وەك « چو ، بو ... » . ئەم وشانە لەبەکارهێناندا دەشێ ببنە ئاوەڵناوی کارا (الصفة الفاعلية) ، وەك :

پیاوی نوستو
ترێی رزیو

هەروەها ئـەم صیغەیە لە پێك هێنانی « ڕابوردوی نزیـك = ماضی قریب »یش بەکاردێت ، وەك :

من نوسیـوم

ئێمە دەمێکە وەستاوین

بەڵام لە شێوەی کرمانجی سەرودا دارشتنی « ناوی کارا » بەم جۆرە دەبێت :

١ ــ ئەگەر کۆتایی کارەکە پیتـی کۆنسـانت بو ، وەك : « هات ، مر ... » بە هـۆی هاتنی « ی » ناوی « کارا » پەیـدا دەبێت « هاتی ، مری » .

٢ ــ ئەگەر کۆتایی کارەکە بزوێنی « ا ، و » بۆ ، وەك « خویسا ، چۆ » بە هۆی هاتنی (یی)ەوە ناوی کارا پەیدا دەبێت « خویسایی ، چۆیی » بەڵام دەشێت بە دوا « ا »دا هەر یەك « ی » بێت ، وەك « خویسای » .

٣ ــ کە هات و کۆتایی (ی) بۆ ، وەك (ژژی) بۆ دروستکردنی ناوی کارا نیشـانەی (ای) دێت ، وەك (ژژیای) . بەڵام دەشێت وشەکە وەك خۆی بمێنێتەوە و بووترێت (ژژی) . لەم حاڵەدا دیـارە زیـادی (ی)ەکە ، تێ چووە لەبەر (ی) ئەصلی وشەکە .

تێبینی :

لە جغزێکی تەسـکدا جۆرێکیتری دارشتنی نـاوی کارا لە کاری تێنەپەڕدا دێتەبـەرچاو ، لە کتێبەکەی سـەعید صدقی لاپـەڕە (٢٠)دا دۆ نمونە هاتووە (بووە ، چووە) کە ناوی کارابن لە (چۆن و بۆن) . ئەم دارشتنە بزوێنی (ە) دێنێتە کۆتایی کارەکـەوە لەجیاتی (و) . وەك ئـەم

چەند وشەیە ، وشەی « لێ‌کەوتە ، تێ‌کەوتە ، هەڵاتە ، مردە » ئەویش هەر جۆرێکە لە ناوی (کارا) کەوا بە هۆی هاتنی بزوێنی (ە)وە بۆ کۆتایی کار پەیدا بووە •

داڕشتنی ناوی کارا لە کاری تێ‌نەپەڕ دەستورەکەی ئاگۆڕێت ئەگەر هات‌و کارەکە (سادە) نەبێ ، وەك :

دامردۆ
هەڵستاو
دەرپەڕیو
تێ هەڵکشیو

دیارە کاری تێ‌نەپەڕ هەر بە شێوەی داڕژاو (دروست‌کراو) دەبێتە (ناسادە) ، ئیمکان نیە وشەی واتادار لەپێشەوە بێت و بیکا بە لێکدراو ، لەگەڵ ئەمەشدا تەرکیبێکی وەسفی هەیە لە وشەی واتادار و کاری تێ‌نەپەڕ پێك دێت کە پێی ئاگوترێت (ناوی کارا) و واتای ناوی کارای تێدا نیە وەك « کۆست‌کەوتو ، کوژمردۆ ، سك‌سوتاو » ئەم وشە لێکدراوانە ، ئاوەڵناوی کارای لێکدراون •

[ڕوون کردنەوە :

دەشێ بگوترێ لە کاری وەك (سەرکەوتن ، لاکەوتن)دا وشەکانی (سەر ، لا) لە واتــای بنجی خۆیانەوە بەرەو (ظرفیة) ڕۆیشـتــوون ، کە مەعلومە (ظرف) واتای مادیەتی خۆی دەدۆڕێنێت ، بۆیە هاتونە پێش کاری (کەوتن) کە کارێکی تێ‌نەپەڕە •

دەمڕاستی لیژنە]

لە کوردیدا چەند صیغەیەك هەیە وەك (ناوی کارا) لە کاری تێ نەپەڕ وەردەگیرێت ، بەلام لایەنی وەسفیەتیان زیاتر تێدایە ، لەبەر ئەوە دەشێت پێیان بوترێت « ئاوەلناوی کارا » وەك لەم نموونانە دەردەکەوێت :

ڕووەك   کە لە ڕوانەوە هاتووە

تۆسەك   کە لە تۆسانەوە هاتووە .

ترسنۆك ، گرینۆك لە ترسان و گریانەوە هاتووە .

ئەم تەرزە ئاوەلناوی کارایە لە کوردیدا وادەبێت بە دووبارە کردنەوەی وشە پێك دێت ، هەر جارە بە جۆرێ ، وەك :

پس پسۆك   کە لە پسانەوە هاتووە .

خول خولۆك (خول خولە) کە لە خولانەوە هاتووە .

وشەی « خش خشۆك » هەرچەند بوە بە ناوی جێگا (اسم مکان) بەلام وا پێی دەچێت کە لە بنەڕەتدا هەر لەم بابەتە بوبێت ، بەلام لە بەکارهێناندا گۆڕابێت .

صیغەیەکی‌تریش هەیە مبالغەی تێدایە ، وەك « گەڕۆك ، فڕۆك ، لەرزۆك » کە ئەمە صیغەی ڕەسەنی مبالغەیە لە کوردیدا لەو ڕووەوە کە بریتییە لە کار و زیادێ (الفعل والزیادة) . [گەڕ + ۆك ، فڕ + ۆك ، لەرز + ۆك] . لە هەندێ مسالی پێشوتردا ، وەك (پس‌پسۆك ، گرینۆك) ئەم زیادتیەی (ۆك) هەیە ، بەلام یا کارەکە بۆ خۆی دووبارە بۆتەوە یاخود زیادیەکە خۆی پترە لە « ۆك » بۆیە نەمانگوت ئەمانە صیغەی ڕەسەنی مبالغەن .

جگە لەم صیغانە لە کوردیدا صیغەی‌تریش هەیە کە « ناوی کارا » وە یا

« ئاوەڵناوی کارا » دروست دەکەن بە ئێستیقرا دەدۆزرێنەوە • نموونەیەکی ئەم صیغانە وشەی « مردۆخ » کە ئەویش لە وشەی (مردن)ەوە هاتووە • واش هەیە لە (فریز) صیغەیەکی کارایی وەیا « ئاوەڵناوی کارایی » ساز دەبێت ، وەك (چەنگ سۆتەکە) کە لە وشەی (چەنگ + سۆت + ەکە) پێك هاتووە •

ب ــ داڕشتنی لەکاری تێپەڕ :

١ ــ لە نووسینی نوێی کوردیدا صیغەیەکی داهاتوی « ناوی کارا » لە کاری تێپەڕدا پەیدا بووە ، تائێستا بۆ کۆمەڵێك وشە بەکار هاتووە ، لە پەرە سەندنیشدایە ، وەك :

خوێندن	خوێن	خوێنەر
نووسین	نووس	نووسەر
بینین	بین	بینەر
کوشتن	کوژ	کوژەر

٢ ــ لە پەراوێزێکی تەسکدا صیغەیەك بۆ ناوی « کارا = فاعل » بەکاردێت ، وەك :

دیتن	دیت	دیتە
خواردن	خوارد	خواردە

بەجۆرێکی گشتی ئەم صیغەیە لە کاری تێپەڕدا بۆ ناوی « بەرکار = مفعول » بەکار دێت بەڵام لەچەند کارێکدا بە شێوەیەکی ڕیزپەڕ بۆتە ناوی « کارا = فاعل » •

٣ ــ چەند کارێکی تێپەڕ صیغەیێکی ناوی کارایان هەیە کە لە بنجدا

ئەم صیغەیە بۆ کاری تێنەپەڕە :

گرتن (گیران)	گیر	گیرەك
گەستن	گــەز	گەزەك (لە شێوەی

بادینی بەوشتە دەڵێن کە شتی تر دەگەزێت) .

٤ ــ لــە کوردیدا صــیغەیەکی مبالغــەیتر هەیە لە کــاری تێپەڕ وەردەگیرێت ، وەك :

کوشتن	کوژ	بکوژ
بڕین	بڕ	بڕ
گوتن	(دە)ڵێ	بڵێ

٥ ــ وادەبێت لە دوبارەکردنەوەی وشــەی کــار « ناوی کارا » وەیا « ئاوەڵناوی کارا » پەیــدا دەبێت ، وەك « خواز خوازۆك » بــە کەسێ دەگوترێت کە زۆر شــت دەخوازێت . هەروەها وشــەی « گەزگەزە » بە گیایەك دەگوترێت ژەهراوییە لەشی گیانلەبەر دەگەزێت ، واتا وشەکە لە « گەستن »ەوە هاتووە .

٦ ــ ناوی « کارای ناســادە » هەیە لە کوردیدا کە لە کــاری تێپەڕ وەردەگیرێت ، چ لــە پێشــگر و کەرتێکی کار چ لە وشــەیەکی واتادار و کەرتێکی کارەکە بێت ، بۆ نموونە :

هەڵگرتن	هەڵگر	پێشگر و کەرتی کار
تێکردن	تێکەر	
لێنـان	لێنەر	

نان خواردن	نان خۆر	وشەی واتادار و کەرتی کار
سەرتاشین	سەرتاش	
جل شوشتن	جلشۆر	

تێبینی (۱)

وشە واتـا دارەکەی جـۆری دووەم جێگەی بەرکـار (مفعول)ی گرتۆتەوە .

تێبینی (۲)

ئەم صیغەیەی ئاسادەی ناوی کارا لە کوردیدا بە دوا ئەداتی نەفیدا دێت و لەتێپەڕ و تێنەپەڕدا ئاوەڵناوی کارا دروست دەکات ، وەك :

نەخۆر ، نەمر ، نەشۆر ، نەبەز ، کۆڵنەدەر ، جلنەشۆر . نەهات .

۲ ــ ناوی بەرکار (اسم المفعول) :

ناوی بەرکار لەکوردیدا چەند جۆرێك داڕشتنی هەیە :

أ ــ لەکاری کارا نادیار (المبنی للمجهول) :

داڕشتنی ئەم جـۆرە بەرکارە بەزیاد کردنی (و) دەبێـت لەکۆتایی کاری کارا نادیاردا ، وەك :

کوژران	کوژرا	کوژراو
گیران	گیرا	گیراو
خوران	خورا	خوراو

ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێت لە داڕشتنی ئەم جۆرەی ناوی « بەرکار » ئەوەیە کە وا هەمان ڕێگەی داڕشتنی نـاوی کارای (افعال المطاوعة)ی بۆ

بەکاردێت ، وەك :

پسان	پسا	پساو
سوتان	سوتا	سوتاو

مەبەست لەم تێبینییە ئەوەیە کە وا سەرەڕای (و)ەکە ئەلفێکیش لە کۆتایی هەردوو لایاندا هەیە کەچی تەنها « و » لەو نـاوە کارایانەدا هەیە کە لە کاری تێنەپەڕی عادەتی (غیر مطاوعة) وەردەگیرێت ، وەك :

نوستن	نوست	نوستو
کەوتن	کەوت	کەوتو

ئەم صیغەیەی ناوی بەرکاریش وەك صیغەی ناوی کارا بۆ ڕابوردوی نزیك بەکاردێت ، وەك :

کوژران	کوژرا	کوژراو	کوژراوە
خوران	خورا	خوراو	خوراوە
گیران	گیرا	گیراو	گیراوە

بۆ بەراوردی ئەم نمونانە لە ڕابوردوی نزیکی کاری مطاوعە دێنینەوە ، وەك :

سوتان	سوتا	سوتاو	سوتاوە
پیشان	پیشا	پیشاو	پیشاوە
خلیسکان	خلیسکا	خلیسکاو	خلیسکاوە

تێبینی یەکەم :

لە شێوەی کرمانجی سەروودا چونکە صیغەی (المبنی للمجهول) بە هۆی کاری یاریدەدەری (هاتن)ەوە پەیدا دەبێت ، ئەم صیغەیەی ناوی بەرکار ،

لەوێدا بەم جۆرە ئایەتە بەرچاو ، بــۆ ڕابوردوی نزیکیش صیغەی ئایەتی سەر بەو شێوەیە بەکار دێت ، وەك :

هاتنەخارێ — هاتنە خارێ — هاتیە خارێ
هاتنەدیتێ — هاتە دیتێ — هاتیە دیتێ

تێبینی دوەم :

لە هــەندێ شێوەی کــرمانجی خوارۆدا ، وەك (هەولــێر ، کۆیە ، خۆشناوەتی ...) لەجیاتی « و »،« ی » بەکاردێت بۆپێك هێنانی صـیغەی ناوی بەرکار و دەگوترێت :

خورای
دیترای
کوژرای

زۆر جارانیش لە بەکارهێنانەدا «ی» کە دەفرتێت ، صـیغەی ڕابوردوی نزیکیش لەم شێوەیەدا هەر بە هۆی (ی)کەوە پێك دێت ، وەك :

کوژرایە — دیترایە — خورایە

شایانی باس‌کردنە ، کەوا لە داڕشتنی ناوی کاراش هەمان صیغە بەکار دێت و دەگوترێت : نوستی ، ڕۆیشتی (لەجیــاتی نوستو ، ڕۆیشــتو) .

ب ــ لەکاری کارا دیار (المبنی للمعلوم) :

١ ــ ئەم جۆرە بەرکارە لــە صیغەی ڕابوردوی ڕەبەق (مطلق)ەوە وەردەگیرێت بە زیادکردنی بزوێنی (ە) لە کۆتایی وشەی کارەکەوە ، وەك :

کوشتی — کوشت — کوشتە
گــرتی — گــرت — گرتە

بردی	برد	برده
کردی	کرد	کرده

ئەم صیغەیە بە زۆری لە کاری تاپی و دالی وەردەگیرێت ، ناوناوەیەك نەبێت لە کاری یایی و ئەلفی و واوی ئەم صیغەیە نایەتە بەرچاو ، بە نموونە : لە کرمانجی سەروودا دەڵێن : ئەرزی شێلە ، بەو ئەرزە دەڵێن کە وا شێلراییت بۆ مەرەزە ، واتە لە « شێلان »ەوە وەرگیراوە کە کارێکی ئەلفییە .

٢ ــ لە شێوەی کرمانجی خواروودا دەگوترێت « قەول و بڕیە » لێرەدا « بڕیە » لە بڕینەوە وەرگیراوە کە ئەویش کارێکی یائییە . بە ئیستیقرای تەواوی زمانەکە لەوانەیە نموونەی تریش لەم بابەتە چنگ بکەوێت .

٣ ــ لە پەراوێزێکی تەسکدا صیغەیەکی ناوی بەرکار هەیە بە زیادی (و) لە کۆتایی کاری رابوردوو پێك دێت ، وە لە شێوەی کرمانجی سەرووشدا ئەم واوە دەبێتە (ی) ، وەك :

کوشت	کوشتو	کوشتی
گرت	گرتو	گرتی

لە کاری ئەلفیدا « ی » ناوبەند دێتە نێوان ئەلفەکە و « ی » ئەداتەکە ، وەك :

کێلان   کێلایی   (بە واتای ــ کێلراو ــ)

٤ ــ دروست کردنی ناوی بەرکاری لێکدراو ، ئەم باسە گیروگرفتێکی زۆری تێدایە و پێویستی بە روونکردنەوەیەکی درێژەپێدراو هەیە :

آ ــ چەند نموونەیەك دێنینەوە بۆ سەرنج لێ گرتن لە جۆرێك لە جۆرەکانی

داڕشتنی ناوی بەرکاری لێکدراو :

گورگ خواردو

دز بردو

ئاو خنکاندو

گوللە کوشتو

لەم نموونانەدا وشەی یەکەم جێگەی کارا (فاعل)ی گرتۆتەوە ، هەر بۆیە مانای وشە لێکدراوەکە دەبێتە بەرکار ، چونکە دیارە « کارا » داوای « بەرکار » دەکـات . بە پێچەوانە ، ئەگـەر وشەی پێشـەوە جێگەی « بەرکار »ی گرتبۆوە واتای وشـە لێکدراوەکە دەبێتە واتـای « کارا » چونکە « بەرکار » داوای « کارا » دەکات ، بەو پێیە وشەکانی :

گۆشت خواردو

ماڵ بردو

نێچیر کوشتـو

مەڕ خنکاندو

پەڕۆ سوتاندو

هەموویان ناوی کاران .

پوختەی ئەم دەستوورە ئەمەیە : کە وشەی پێشەوە کارا بو ، تێکڕای وشەکە دەبێتە بەرکار . بە پێچەوانەوە کە وشەی پێشەوە بەکار بو ، تێکڕای وشەکە دەبێتە کارا .

لێرەدا ڕوون کردنەوەیەك دێتەپێش پەیوەندی هەیە لەگەڵ باسی (ناوی کارای لێکدراو) ، وەك :

گۆشـت خۆر

پیاو کوژ
مەڕ خنکێن
بەرد شکێن

ئەم نموونانە کە سرنجی لێبگرین دەبینین واتای سیفەتێکی هەمیشەیی رادەگەیەنن بەلام کە بڵێین :

گۆشت خواردوو
پیاو کوشتوو
مەڕ خنکاندوو

لەم میـــالانەدا ئیشارە بۆ ڕوداوێکی تایبەتیـە ، واتا هەرچەند هەردوو صیغە بۆ ناوی کارا بەکاردێن بەلام جیاوازییەکی بنجی هەیە لە نێوانیاندا کە سیفەتی کاتی و هەمیشەیییە •

[ڕوون کردنەوە :

ئەم نەختە باســە دەبوو لەکـاتی لێکۆڵینەوە لــە (ناوی کارا)دا باس بکرێت بەلام لەبەر ئەوەی کە صیغەکە جارێکیان بۆ کارا و جارێکیان بۆ بەرکار پێــك دەهێنرێت ، وا بەباش زانرا دوا بخرێت تاکــو هەردوو ڕووی بەسەریەکەوە ڕوون بکرێتەوە •

دەمڕاستی لیژنە]

بـ لە کوردیدا وشەی « بەر » چەند واتایەکی هەیە ، وەك :

بەر ثمر
بەر واجهة
بەر روەو نزمایی

وشەی (بەر) لەوشەی لێکدراودا کـە بەواتای (ئزمایی) بۆ ، وشـە لێکدراوەکە دەکاتە ناوی بەرکار ، بەپێچەوانەی دەستووری گشتی ، وەك لەم نموونانەدا دەردەکەوێت ، وەك :

بەر پرس

بەر خۆر

بەر کوت

بەر کار

لەمەوبەر لەباسی ناوی کـارای لێکـدراودا گوتوبوومان کە ئەگەر کەرتێکی کاری تێپەڕ لەگـەڵ ناوێکدا هات وشەلێکدراوەکە دەبێتە ناوی کارا ، وەك :

زۆر خۆر

برنج کوت

کەم پرس

بەڵام کە بە دوا وشەی (بەر)دا هاتن ، وشە لێکدراوەکە دەبێتە ناوی بەرکار هەروەك لە نموونەکانی سەرەوەدا دەرکەوتن .

ئەم دەستوورەی ناوی بەرکار کە بە هۆی وشەی (بەر)ەوە پێكدێت بەزۆری ناوی بەرکار دروست دەکات ، بەڵام وشەی (بەرگر) کە دەبوا بەپێی دەستوورەکە بێتە ناوی بەرکار ، کەچی ناوی کارایە . لێرەدا شتێك سەرنج ڕادەکێشێت ئەویش ئەمەیە لە نموونەکانی ناوی بەرکار وشەی (بەر) لەگەڵ کارەکە یەك ئیتیجاهیان هەیە بەڵام لە وشەی بەرگردا ، وشەی (بەر) دژی ئیتیجاهی ئەو کارەیە کە بەری لێگیراوە . (بەرهەڵست)یش هەروەهایە .

جـ ـ ئەم تەرکیبەی ناوی کارای وەك :

گۆشت خۆر
پیاو کوژ
خوێن مژ

کە هاتو بزوێنی (ە)ی چوە سەر بە عادەت دەیکات بە ناوێکی قاموسی لە جۆری ناوی گشتی ، وەك بڵێین :

مەشکە دڕە (ناوی مێروویەکە)
کەر خنکێنە (ناوی گیایەکە)
کلك تەقێنە (ناوی مەلێکە)
گوێ هەلکەنە (ناوی گیان لەبەرێکە)
دۆشاو مژە (ناوی ئەنگوستێکە)

بەلام لە چەند وشەیەکدا ئـەم تەرکیبە لە جیاتی ئەوە ناوی کارا پێك بێنێت ، ناوی بەرکار پێك دێنێت ، وەك :

مەلا خۆرە
گورگ نەخۆرە
دز نەبەرە

ئەم فەقەرەیە سـەر بە ناوی کارایە ، بەلام بەهۆی ئەم چەند وشەی بەرکارەوە باسەکەی هاتە ئێرانە . هەروەهـا وشەیێکی تریش بـە نیسبەت ئەم دەستورەی دروست کردنی ناوی کارا ئەویش وشەی (جوانومژ)ە ، کە دەبو بە پێی دەستور تەرکیبێکی ناوی کارا بوایە ، کەچی ناوی بەرکارە و بەو ماینە دەلێن کە (جوانو) دەیمژێت .

٢ ــ ناوی چاوگ (اسم المصدر) :

لە کوردیدا ئەم جۆرە داڕشتـە هەرچەند واتای چاوگی تێدایە بەلاّم لە چاوگی ئاسایی جودا دەبێتەوە لەچەند ڕوویەکەوە :

١ ــ چاوگی ئاسایی بە تێکڕایی کـۆتاییان بە نونـی چاوگ دێـت و پێوەندیەکی ئاشکراش هەیە لە نێوان ئەو و وشەی ناوی بەرکار و کـارا ، واتە چاوگی ئاسایی دەشێت خۆی پێی بگوترێت (سەرچاوە) بۆ وەرگرتن و داڕشتنی ناوی کارا و بەرکار •

٢ ــ چاوگی ئاسایی واتـای کردن و ڕوودانی بە ئاشـکرایی تێدایـە ، هەر خۆی ئەو ترکیـبە ئیزافییە دروست دەکات (نان خواردن ، کاغەزنوسین ، قسەکردن) کەوا مضـافەکە لەراستیدا بەرکارە (مفعول) و پێش چاوگەکە کەوتۆتەوە ، کە ئەویش دەوری کار دەبینێت • ئەم کردن و ڕوودانە لە ناوی چاوگ بـەدی نـاکرێت ، واتە ناوی چاوگ بەرەو (تەجرید) ڕۆییـوە و هێزی (کردن)ی تێدا نیـە • بە نموونە دەڵێین (داربڕین) کە تەرکیبێکی ئیزافیـە و وشەی (بڕین) تێـدا چاوگێکی ئاساییە و واتای ڕوودان و کردنی تێدایە ، ناشێت بکرێت بە « داربڕیار » کە وشەی (بڕیار) ناوێکی چاوگە و واتای (مطلق) یا (مجرد)ی بڕینی تێدایە نەك کرداری بڕین •

٣ ــ ناوی چاوگ لە صیغەیەك زیاتری هەیە ، واتە تێکڕایان ناکەونـە بەر دەسـتورێك لە داڕشـتنیان وەك دەستوری چاوگی ئاسایی ؛ صیغەکانـی ئەم ناوی چاوگە بە ئیـستیقرا لە زمـاندا دەدۆزرێتەوە ، هەنـدێ صیغـەی لە بەکارهێناندا پەرە سەندوترە لە هەندێکی‌تری • لێرە ئەمانەی خوارەوەی بە لاوە دیارترین صیغەی ناوی چاوگن :

کوشتن   کوشت   کوشتار

گوتن	گوت	گوتار
کردن	کرد	کردار

لە هەندێ ناوی چاوگ کە بە (ار) پەیـدا دەبن ڕواڵەتێکی « ناوی کارا » دێتە پێش لەو ڕووەوە کارەکە خۆی پیتی « ی » تێدایە ، ئیتر لەگەڵ « ار »دا « یار » دەکەن بە کۆتایی وشەکە لەوەوە وشەکە وەك ناوی کارا دێتە بەرچاو ، لەراستیدا ناوی چاوگن ، ڕێکەوت ئەو « ی » خستوتە پێش « ار »ەکەوە ، بۆ نموونە :

بڕین	بڕی	بڕیار
دزین	دزی	دزیار
پرسین	پرسی	پرسیار
زانین	زانی	زانیار

تێبینی :

لەو کارانەی کە کۆتاییـان بە پیتی « ی » دێت تەنها کاری (کڕین) وشەی (کڕیـار)ی لێدەبێتە ناوی کارا نەك ناوی چـاوگ . مـامۆستا مەسعود دەڵێت : وا تێدەگەم ئەم صیغەیەی « کڕیار » لەوەوە هاتووە کە بە دوا وشەی (فرۆشیار)دا وەك دەنگ و صەدا ، وەیاخود وێنە و دووبارە بۆنەوەی لە ئاوێنەدا خۆی بە خزمی دەزانێت . لە وشەی (فرۆشیار)دا کە ناوی کارایە سەرلەبـەری (یار) بە زیادەوە هاتووە کە خـۆی ئەداتی دروستکردنی صیغەیەکی وەصفی کارایە ، وەك جوتیار ، بەختیار .

دەشتوانین بڵێین لە دوو (ی)ی (کڕین) و (یار) یەکێکیان تێچووە و لە جێی (کڕییار) ماوەتەوە (کڕیار) .

٢ ـ هەندێ نـاوی چاوگ بەزیـادکردنی « ش » یـان « شت » لە کۆتایی کارەکەوە پەیدا دەبێت ، وەك :

بڕین	بڕ	بڕشت
کوشین	کوش	کۆشـشت (کۆشش)
وەرزین	وەرز	وەرزش (وەرزشت)
زانین	زان	زانشت [توفیق وەهبی]

واش دەبێت پێکهاتنی ئەم صیغەیە لە ڕێیەکی بێزۆکەوە دەبێت ، وەك :

ڕۆیین	ڕەوشت
خواردن	خورشت
خوران	خارشت

٣ ـ هەندێ ناوی چاوگ بە هـۆی زیادکردنی بزوێنی (ە) پەیدا دەبێت ، وەك :

کۆکین	کۆك	کۆکە
دزین	دز	دزە
پرسین	پرس	پرسە
گوتن	گوت	گوتە

وا هەیـە ئەم صیغەیە لە هەمانکاتدا بۆ نـاوی « چاوگ » و ناوی « بەرکار » بەکاردێت ، وەك :

ڕستە ، ڕشتە .

٤ ـ هەندێ ناوی چاوگ صیغەیەکی تایبەتی خۆیان هەیە کە دەشێت ئەوان بنچی دروستکردنی چاوگ بن ، وەك لەم لیـستەیەی خوارەوە :

خەو	خەوتن
ترس	ترسان
لەرز	لەرزین
پرس	پرسین
گەوز	گەوزین
سوڕ	سوڕان (سوڕانەوە)

٥ ــ صیغەیەکی ناوی چاوگی لێکدراو هەیە کە واتای تازە پێك دێنێت و کەرتێکی لە کار پێك هاتووە ، وەك :

پەلەفڕە	(پەل + ە + فڕ + ە)
بۆمەلەرزە	(بوم + ە + لەرزە + ە)
جیگۆڕکە	(جێ + گۆڕ + کە)
سەرسوڕکە	(سەر + سوڕ + کە)
چاوشارکێ	(چاو + شار «شاردنەوە» + کێ)
هەڵپەڕکێ	(هەڵ + پەڕ + کێ)

تێبینی :

بە پێی ڕوون کردنەوەی مامۆستا صادق بهاءالدین لە شێوەی کرمانجی سەرۆدا ، صیغەی دروستکردنی نـاوی چاووگ بە هۆی (ش ، شت) نییە ، بەلاّم ئەوانی‌تر کەم و زۆر پەیدا دەبن .

صیغەیەك هەیە بە زۆری بۆ « ناوی یـاری » بەکاردێت ، کۆتاییشی بە (انی) دێت ، وا دەبێت لە شێوەی کرمانجی سەرۆدا ئەم صیغەیە لە کار وەردەگیرێت ، وەك (یاری بزانی) کە لە کاری (بزین)ەوە وەرگیراوە ، یارییەکەش بە واتای پێش‌بڕکێ دێت .

لە ڕاستیدا ئەم صیغەیە لە شێوەی کرمانجی خوارووشدا پەیدا دەبێت ، بەلام نەك بە هۆی بەکار هێنانی کارەوە ، وەك :

جگانی (میچین)
کەلایانی (هەلماتین)
تۆپانی (تۆپتۆپێن)
پەلیکانی (هەلوکێن)
ڕگانی (سنجوقێن)

[ڕوون کردنەوە :

وشەی « چاوشارکێ » کەرتی کاری تێدایە و ناوی پارێشە ، ڕەنگە « هەلپەڕکێ »ش لەم جۆرە بێت .

دەمڕاستی لیژنە]

٤ ـ **ناوی جێگا (اسم المکان) :**

صیغەی دەستووری بۆ « ناوی جێگا » لە کوردیدا بە زیادکردنی پاشگری (گە) لەکۆتایی « کار » دروست دەبێت ، وەك :

ڕوانین	ڕوان	ڕوانگە
فڕین	فڕ	فڕگە
لەوەڕان	لەوەڕ	لەوەڕگە
بڕین	بڕ	بڕگە

لێرەدا مەبەست ئەو ناوی جێگایانەیە کە لە کار دروست دەکرێن ، ئەگینا پاشگری « گە » لەگەل وشەی تریش ناوی جێگا زۆر دروست دەکات بەلام لێرەدا مەبەست دەوری « کار »ە لە دروست کردنی ناوی جێگا .

جگە لەم صیغە دەستوریە صیغەی‌تریش هەن لە هەندێ کار وەردەگیرێن وەك :

ڕژان	دە(ڕێژ)ێ	ڕێژ	ڕێژەن
سوتان	دە(سوت)ێ	سوت	سوتەن
ڕوتانەوە	دە(ڕوت)ێنەوە	ڕوت	ڕوتەن

لە شێوەی کرمانجی سەرودا دەگوترێت :

گەڤسك بە واتای جێگەی (گەوزین) دێت .
زۆڕك بە واتای (شوێنی گیرەنی ئاو) دێت .

وا دەبێت ناوی جێگە بۆ خۆی دەبێتە سەرچاوە بۆ چاوگ ، وەك :
خلیسك خلیسکان

[ڕوون کردنەوە :
بە دوور نابینم ئەم وشەیەش وەکو وشەکانی (گەڤسك ، زۆڕك) لە کارەوە بوبێتە ناوی جێگە ، نەك بەپێچەوانە .

دەمڕاستی لیژنە]

ه ــ ناوی ئامێر (آلة) :

لێرەدا مەبەست هەر ئەو ناوانەن کە لە « کار » وەرگیراوون . بە ئیستیقرا دەردەکەوێت زۆربەی ئەو ناوانە لە کوردیدا وشەی سەربەخۆن ، پەیوەندیان بەکارەوە نیە ، وەك :

« دەرزی ، تەشی ، خەڕەك ، سوژن ، چەکوش ، چنگاڵ ، داس ، سەرەند ، کەوچك ، مشتە » . بەڵام ناوناوەیەك وا دەبێت « ناوی ئامێر » لە کار وەردەگیرێت . ئەم دارشتنەش لە صیغەیەکی زیاتر هەیە ، وەك :

١ ــ کوتك ، کوتەك (لە کوتانەوە هاتووە)
٢ ــ پێژنگ (لە بێژانەوە هاتووە)
٣ ــ پارزۆنگ (لە پارزنینەوە هاتووە)
٤ ــ گیرە مەقاشێکی بچوکــە زەڕەنگەرەکان بەکاری دێنن بۆ گرتنی زێڕ ، لە کاری «گیران»ەوە هاتووە .

هەندێك ناوی ئامێر صیغەی «ناوی کارا»ی لێکدراویان بۆ بەکاردێت، وەك :

دەستاڕ (دەستهاڕ) : لە « هاڕین »ەوە هاتووە .
بەفرماڵ : لە کاری (ماڵین)ەوە هاتووە .

دەستەبەرە : لەکاری « بردن »ەوە هاتووە . لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە ئەگەر بزوێنەکەی کۆتایی وشــە لاچێت ، دەبێتە « دەســتەبەر » وە بــە مەعنای (ضامن) دێت لە عەرەبیدا .

پانیکێش (پاژنە هەڵکێش) : لەکاری « کێشان »ەوە هاتووە .
شەکرشکێن : لەکاری (شکاندن)ەوە هاتووە .
کەوگیر (کەفگیر) : لە کاری « گرتن »ەوە هاتووە .
چاپاڵێو : لە کاری « پاڵاوتن »ەوە هاتووە .
دەستەسڕ : لەکاری « سڕین »ەوە هاتووە .

لە نوسینی تــازەدا نوسەرانی کورد وا دەبێت لە خــۆوە ناوی تازە داهاتو دادەڕێژن بۆ گەلێ مەبەست کــە یەکێك لەوانە ناوی « ئامێر »ە ، وەك :

بنوس بە واتای قەڵەم (ئامێری پێنوسین)

بکێش به واتای تەرازو (ئامێری کێشان)

لیژنه لێره بەپێشەوه ئەم صیغەیەی باس کردووه لەژێر ناونیشانی ناوی کارا (صیغەی مبالغه) ، لەو باوەڕەشدایه بەکارهێنانی راستەقینەی هەر بەو واتایه دەبێت و دەست نادات بکرێت بـه ناوی ئامێر • به نموونه : وشەی (بتوس) به واتای « زۆر توس » دێت • بـەلام (پێتوس) دەبێته ناوی ئامێر که بمانەوێت له « توسین »ەوه وەری بگرین و وشەی « قەلەم و خامه » بەکار نەهێنین •

٦ ـ ناوی ناسادە :

له کوردیدا ناوی کۆمەڵێك شت هەیه که له کار و زیادییەك پێك دێت ، وەك :

دەستمال
لاگیره
بەرچنه
دەستەسڕ
دەزگره (دەستگره)
دەستکێش
پێخەف
رایەخ
ڕوپۆش
سەرپۆش

هەمان صیغه وادەبێت بۆ گیانلەبەریش بەکاردێت ، وەك :

شیرەخۆره
دەستگیران

پیرەوکە

سەبستێنکە (ئەو کەروێشکەیە کە دەگاتە تەمەنێك سەگ نای گاتێ) .

لەم نموونانەوە دەردەکەوێت کە وا ئەم تەرزە ناوانەی شت و گیانلەبەر لە گەلێك صیغەوە وەردەگیرێت ، وەك صیغەی ناوی کـارای لێکدراو ، ئاوەلکاری کارا و صیغەی‌تریش .

— ٧

لە هەنـدێ رسـتەی کـوردیدا چـاوگ نـوێنی چاوگیـەکەی دەقرتێت و چی دەمێنێتەوە کاری چاوگەکە دەکات لە رستەدا ، وەك :

کوشتن	کوشت	(پیاوخراپەکەم بەکوشت دا)
گرتن	گرت	(دزەکەم بەگرت دا)
کردن	کرد	(جلەکەم بەکرد دا)

ئەم بەکارهێنانانە مەنعی بەکارهێنانی چاوگە ئەصلیەکە ناکات ، واتە دەگوترێت :

به کوشتنم دا
به گرتنم دا
به کردنم دا

لە زمانی فارسیدا ئەم تەرزە چاوگە کورت کراوەیە پێی دەگوترێت (مصدر مرخم = چـاوگی کرتێنراو) . واش پێدەچێت لە کوردیدا تەنهـا ئەو چاوگانەی زۆر بەسەر زارەوەن بەم جۆرە بەکار دێن و زیاتریش لە کاری « دان »دا دێنە ناو رستەوە ، بەلام چاوگی « کوشتن » لەگەل « چوون »یش دەگونجێت و دەگوترێت :

به کوشت چۆ
به کوشت چێت (بۆ دۆعا لێ کردن) .

٨ –

هەندێ صیغەی‌تر هەیە لە بنچینەکی کار و پاشگر پێك دێت و هەرجارە مەبەستێك بە دەستەوە دەدات بە گوێرەی واتای کارەکە ، وەك :

بەستەڵەك : لە « بەستن »ەوەوە هاتووە و ناوێکی داڕژاوە (دروست کراو) •

خواردەمەنی : لە «خواردن»ەوە هاتووە و ناوێکی گشتی دروست‌کردووە ، بەڵام لە ناوی گشتی ئاسایی جیاوازی بۆتەوە بەوەدا کە صیغەیەکی تایبەتی لە کارێك پێك هێناوە • ئەم صیغەیە ئێستاکە لەگەڵ غەیری کاریش بە کاردێت ، وەك :

شیرەمەنی ، ساردەمەنی ، چاپەمەنی ، مزرەمەنی •

لە ڕاستیدا ئەم داڕشتنە تازەیە و صیغەکە لەبنەڕەتدا هەر لەگەڵ کاردا بەکار هاتووە •

درۆمسان : ئەم صیغەیەش کە لە « درۆن » و پاشگری « مان »ەوە هاتووە جۆرێك لە ناوی « مەعنا »ی دروست کردووە • ئەم پاشگرە لەگەڵ غەیری کاریش بەکاردێت و وشەی تازە دروست دەکات ، وەك :

ئاسمان ، پەشیمان ، قارەمان ، دارەمان

بە ئیستیقرا لەم جۆرە صیغانە هی‌تریش دەدۆزرێتەوە بە هۆی پاشگر و کارەوە ، وەك :

خۆراك پۆشاك

ئەم پاشگرە لەگەڵ غەیری کاریش دێت ، وەك :

پیت پیتاك

ڕۆن ڕۆناك

بیبلیۆگرافیا کتێبێد کوردییە سۆڤێتیێ سالێد ١٩٢١ — ١٩٦٠ *

ن. أ. ئالێکسانیان ئامادەی کردوە
ئەنوەر قادر محەممەد خستویەتیە سەر ئەلفبای کوردیی ئەمڕۆ و واتــای هەندێ وشە و ڕەمزی لێکــداوەتەوە

١٩٢١

× لازۆ . شمس ، کتابی ئەوەل . ئیچمازین (هرا درڤوتیوین هە خە س . هـ . لوس چوغقومی) ، ١٩٢١ ، دیراج ١٠٠٠ .

١٩٢٩

١ ــ مارۆگولۆڤ ، ژ . و شامیلۆڤ ، ع . خۆ ــ خۆ هینبۆنا خاندنا ڤیسارا کورمانجی . ڕەوان ، نەشرا دەولەتا شیوریێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٢٩ ،

---

* ڕەنگە باسکردنی بایەخدانی دەولەتی ڕوسیا و یەکێتی سۆڤیەت بە کورد و کوردناسی لەم پێشەکییە بچکۆلەدا ئاسان نەبێت و لە وزەی منیشدا نەبێ .

ئاشکرایە لە زانستگا ڕۆژهەلاتناسییەکانی یەکێتی سۆڤیەتدا چەندین لقی کوردۆلۆگی هەیە و گرنگییەکی تەواو بەمێژۆ و زمان و ئەدەبیاتی کورد دەدەن .

منیش بۆ سوودی خۆێندەواری کورد و وەك سۆکە هەوڵێك بۆ ئەوەی هەندێ لەو ئەرك و خزمەتە بخەمە پێش‌چاو ئەم بیبلیوگرافیایەم لە ئەلفوبێی ڕوسییەوە خستە سەر ئەو ئەلفوبێیە باوەی ئێمە پێی دەنوسین . بیلوگرافیاکە ن. ا. ئالیکسانیان ئامادەی کردووە و ئەکادیمیای زانستیی لە کۆماری ئەرمەنستانی سوشیالستی سۆڤێتی سالی ١٩٦٢ بلاوی کردۆتەوە . ناوی ئەو کتیبانەی تیدایە لە نیوان سالانی ١٩٢٠ وەتا ١٩٦٠ دەرچوون. لیژنەی گۆڤاری کۆڕ بڕیاریدا کە بە دوو بەش بلاوبکرێتەوە . بەهیوام ناوی ئەو کتیبانەش کۆکەمەوە و ئامادە بکەم کە

١٦ ، ٥٨ رق ، ٢٦ سم ؛ ت ٢٥٠٠ • بەرپ سەرڤیساریێ : مارگولوڤ و ع • ش • پێش خەبەر زمانێ ئەرمەنیا عوروساو ئازیربایجانێ •

٢ ــ مارگولوڤ ، ژ • و درامبیان ، ر• رونایی زمانێ کرمانجی • کتیبا عەول • رەوان ، نەشرا دەولەتا شێوریێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٢٩ ، ٩١ رق ، ب ئیل ، ٢١ سم ؛ ت ٣٠٠٠ •

١٩٣٠

٣ ــ ئالیکسانیان ، ن • أ • ڤلادمر ئیلچ ئولیانوڤ ــ لینن زندانێ و سرگوتیدا • تەرتیب کر ئەلیکسانیان ن • رەوان ، نەشرا دەولەتا شێوریێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٠ ؛ ٢٢ رق ، ١٨ سم ، ت ٢٠٠٠ •

٤ ــ مارۆگولوڤ ، ژ • و درامبیان ، ر • رینجبەریێ سۆر • کتێبا خوەندنێ زمانێ کورمانجی • سەیا مەزنا • رەوان ؛ نەشرا دەولەتا شێوریێ ئەرمەنستانێ ؛ ١٩٣٠ ، ١٥٢ رق ؛ ب ئیل ، ٢٦ سم ، ت ٣٥٠٠ •

٥ ــ مارۆگولوڤ ، ژ • و درامبیان ، رویێن ، رۆنایی • زمانێ کورمانجی • کتیا دودیا ، رەوان ، نەشریێ دەولەتا شێوریێ ، ئەرمەنستانێ ١٩٣٠ ، ١٣٠ رق ، ب ئیل ، ٢١ سم ، ت ٣٠٠٠ •

٦ ــ سالا یەکێ دێ پاس ئەلفاییێ • ژئالییێ کومیتا مەرکەزیێ خاندنا

=

دووای سالی ١٩٦٠ دەرچوون و ئەگەر بۆم ئامادەکرا ئەوا ئەیخەمە سەر بەشی دووەم . بێ‌گومان ئەوسا بیبلوگرافیاکە ئەبێتە بیبلوگرافیای هەموو ئەو کتێبە کوردیانەی لە سۆڤیەت دەرچوون .

بەبێویستم زانی کە واتای هەندێ رەمز و وشەی قورسی ناو وتارەکە لێك بدەمەوە. کتێبەکە خۆی پێرستی ناو و بابەتی تێدایەو ئەوبەش نەکەوتە دوای بەشی دووەمی بیبلوگرافیاکەوە .

١ ـ ف • م

رس‌س‌ا ، هاتيه ‌ته‌ستيمكرن ، باكي ، ئازه‌ر نه‌شر ســيكتورا پێداگوزژی ـــ ته‌درسی ، ۱۹۳۰ ، ۱۰٤ رو ، ۲۲ سم ، ت ۱۰۰۰ ٠

به‌ر به سه‌ر ڤيــارێ ئاڤت : أ ٠ ئاخوندۆڤ ، س نــه‌جه‌ف عه‌ليــڤ ، س ٠ نه‌گيبڤ ، ژ ٠ حه‌ســه‌نۆڤ ٠

۷ ـــ شاميلۆڤ ، عه‌ره‌ب ، عه‌مرێ لينن، ره‌وان، نه‌شرا ده‌وله‌تا شێورێ، ئه‌رمه‌نستانێ ، ۱۹۳۰ ، ۲۰ رو ، ب ئيل ، ۱۷ سم ، ت ۲۰۰۰ ٠

۸ ـــ شاميلۆڤ، عه‌ره‌ب ٠ كارا كۆلخۆزا گوندياژا ٠ ئه‌رتيـكر عه‌رشه‌م، ره‌وان ، نه‌شرا ده‌وله‌تا شێورێ ئه‌رمه‌نستانێ ، ۱۹۳۰ ، ۳٤ رو ، ب ئيل ، ۱۸ سم ، ت ۲۰۰۰ ٠

هاتيه ڤيــاندنێ ب سال ڤيــارێ كتيبا ٠

— ۱۹۳۱ —

۹ ـــ ئاخوندۆڤ ، بێ بايدايوا ٠ سوار ٠ ژ‌مه‌كته‌بده تيدێ كورمانجزا كتابا ئه‌لفبايه عه‌وه‌ل ٠ باكو ، نه‌شرا حوكمه‌تا ئازه‌رباجانێ ۱۹۳۱ ، ۵۲ رو ، ب‌ئيل ، ۲۵ سم ، ت ۲۰۰۰ ٠

۱۰ ـــ ئاخوندۆڤ ، ره‌يا سه‌واده ٠ ژ مه‌زناڕا كتيبا ئه‌لفبايه كورمانجی عه‌ول،باكو، نه‌شرا حوكمه‌تا ئازه‌رباجانێ،۱۹۳۱، ٤۰ رو، ۲۵ سم، ت ۵۰۰۰ ٠

۱۱ ـــ دانيال ـــ بێك ، اه سلۆس سه‌وا تراكتۆر ، بۆنــا خوه‌يكرنــا ده‌وار، ته‌رج ، ره درامبيان ، ره‌وان ، نه‌شرا حوكمه‌تا شێورێ ئه‌رمه‌نستانێ ، ۱۹۳۱ ، ۲۳ رو ، ۱۸ سم ، ت ۱۵۰۰ ٠

۱۲ ـــ درامبيان ، رويێن ٠ به‌ر ب عه‌مرێ ته‌زه ٠ كتيبا خوه‌ندنێ زمانێ

کورمانجی ، سەبا مەزنا ، رەوان ، نەشرا دەولەتا شێورێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٣١ ، ٢١٣ رۆ ، ب ئیل ، ٢١ سم ، ت ٥٠٠٠ ٠

سەر رۆژێ دن پەرێ تتولێ ب زمانێ عووروسا : ب تەمبێ کومیتیا مەرکەزی هەمتفاقێ یا ئەلفبایێ تەزە ٠

١٣ ــ درامبیان ، رویێن ، کولخۆزنکێ دەربدار ، کتێبێ دەرسێ بۆنا کوماسیا ، حازرکر ر ، درامبیان ، رەوان ، نەشرا حوکساتا شێورێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٣١ ، ٢١٥ رۆ ، ب ئیل ، ٢٢ سم ، (دکومساریاتا رونکایێ جماعەتێ ، سێکتۆرا خوەندنێ و میتۆدێ) ، ت ٢٠٠٠ ٠

١٤ ــ لازۆ ، سەرهاتیا جاسم ، زم ، ئەرمەنیا گوهاستن حەجیێ جندێ ، ئەمینێ عەقدال ، یریڤان ، نەشرا دەولەتا شێورێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٣١ ، ٣٢ رۆ ، ب ئیل ، ٢١ سم ، ت ٣٠٠٠ ٠

سەرکراسێ کت ئاڤتور : هاکوب گازاریان لازو ٠

١٥ ــ مارگۆلۆف ، ز و ، درامبیان ، ر ، رۆناییێ ، کتێبا ئەلفباییێ کورمانجی ، رەوان ، نەشرەتا حکومەتێ ١٩٣١ ، ٦٢ رۆ ، ب ئیل ، ٢٥سم ت ٥٠٠٠ ٠

سەر رۆژێ دن پەرێ تتولێ ب زمانێ ورووسی : ب تەمبێ کومیتیا مەرکەزی هەمتفاقێ ژێ ئەلفبایێ تەزە ٠

١٦ ــ فالیێڤ ، گر ، کتابێ خەباتافزکێ ، (بۆنا مەکتەبێد حەفت سال و تێخنکوما کورمانجا) ــ سالا ٥ ، سێمسترا ددویا تەرتیب کر ز ، پیتۆیان ، رەوان ، نەشرا حوکمەتا شێورێ ئەرمەنستانێ سێکتورا نەشرێ ، هنبۆن و پیداگوزێ ، ١٩٣١ ، ١٣٢ رۆ ، ب ئیل ، ٢٣سم ، ت ٢٠٠٠ ٠

١٧ ـــ فەتى • خەباتا پێوتێــرا وەلاتێ ســەدا • رەوان ، نەشرا ديوانا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣١ ، ٣٢ رۆ ، ١٧ سم ، ت ٢٠٠٠ •

١٨ ـــ خانجيان ، ئاغاسى • حەساقداريا مەركەز كوما فرقا كومونستا (ب) ئەرمەنــستانێ قورولتا هەشتا ف • لە (ب) ئەرمەنــستانێ ب سەركاريا هـ • مكرچيان تەرجما كر ر • درامبيان ، رەوان ، نەشرا حكومەتا شێورێ ئەرمەنستانێ ١٩٣١ ، ١٩٧ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٥٠٠ •

١٩ ـــ چەچان • خوەندنا بۆرس ، ل و علاتنا تەخوەنــدیتێ ، رەوان ، نەشرا حوكمەتا شێورێ، ئەرمەنــستانێ ، ١٩٣١ ، ٣٢ رۆ ، ١٧ سم، ت ١٥٠٠ •

٢٠ ـــ قانونا ك ا م ێ ، تەرجما كر نورى ، رەوان ، نەشرەتا شێورێ ، ئەرمەنــستانێ ، ١٩٣١ ، ١٣ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٥٠٠ •

١٩٣٢

٢١ ـــ ئاخوندۆڤ ، ى • بایداوا سوار، ژێ مەكتەبدە تێدە كورمانجراە كتێبا ســالا عەقلن • رێــد • تيخنكێ خ • بزبيلى • باكى ، نەشرا حوكمەتا ئازەرباجانێ ، ١٩٣٢ ، ١٠٣ رۆ ، ب ئیل ، ٢٦ سم ، ت ٢٠٠٠ •

٢٢ ـــ ئاخونـــدۆڤ ، بى رەبـــا ســـەوادە • لەمەكتەبــدە كورمانجان ژمەزانزا • كتابا سالا يەكێ، باكى ، نەشرا حوكمەتــا ئازربايجانێ ١٩٣٢ ، ٥٥ رۆ ، ب ئیل و پۆرتر ، ٢٦ سم ، ت ٥٠٠٠ •

٢٣ ـــ گاسپاريان ، س ١٢ كلام سەبا مەكتەبێ كورمانجا • تەرتيب كر س • گاسپاريان ، رەوان ، نەشرا حوكمەتا شێورێ ئەرمەنـــــستانێ ١٩٣٢ • ٢٠ رۆ ، ب نۆت ، ٢٦ سم ، ت ١٠٠٠ •

٢٤ ــ دەرهەقا بەرەڤ كرنا ئەسكەرێد تــەزە ، ١٩١٠ ســالێ بويى • رەوان ، نەشرا مەركەەز كوما قەداندنێ ج ش س فلستانێى ، ١٩٣٢ ، ١١ رۆ، ٢٠ سم ، ت ٢٠٠ •

٢٥ ــ درامبيان ، رويێن و عەڤدال ، ا• كولخوزنكێ دەربدار • كتێبا زمانێ كورمانجێ بۆنا كوما چوار • ب سەر كاريبا هـ • مكرچيان حازركرن : ر • درامبيان ، أ • عەڤدال ، رەوان ، نەشرا حوكماتا شێبورێ ئەرمەنستانێ سێكتۆرا خوەندنێ و پێدا گۆزيێ ، ١٩٣٢ ، ١٠٥ رۆ ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ •

٢٦ ــ درامبيان ، رويێن ، دنيا تەزە • كتێبا زمانێ كورمانجێ سەبا كۆما پێنج و شەش و حەوت • حازركرن : ر• درامبيان ، أ • عەڤدال ، ح • جندێ، ب سەر كارێنا هـ• مكرچيان • رەوان ، نەشرا حوكماتا شێورا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٢ ، ١١٥ رۆ ، ب پۆرتر و ئيل ، ٢٣ سم ، ت ٥٠٠٠ •

٢٧ ــ عەڤراندنا عەولێ • تۆركرنا تڤيسارا سێكسـيا كورمانجا رەخ ئاسۆ سـاسيا تڤيسار چيابە فلستانێ • (دو خەبار ــ ئـەمنێ عەڤـدال) • رەوان ، نەشرا حوكماتا شێورا فلستانێ ، ١٩٣٢ ، ٧٢ رۆ ، ب پۆرتر ، ٢٢ سم ، ت ١٥٠٠ •

٢٨ ــ نكتين ، أ • ل • و يادن حێسابچابە بچك ، حسەين بەك • (لە مەكتەبە حاسابە) • باكى ، ئازەرنەشر ، ١٩٣٢ ــ ١٩٣٣ • ١٣٦ رۆ ، ب ئيل ، ٢٦ سم ، ت ١٥٠٠ •

بەر ب سەر تڤيسارێ : أ • ل ، نكتين ، يو • ڤ • پالياكێڤۆ ، ق • ن• سيرناڤـسكى •

٢٩ ــ نورى • عولمێ تەبيەتێ ، كتێبا خەباتێ بۆنا مەكتەبا كولچاهێلا ،

تيخنكوما . سالا پێنجا . رەوان ، نەشرەتا حوكماتێ ۱۹۳۲ ، ۱٦٤ رق ، بـئيل ، ۲۲ سم ، ت (تونه) .

۳۰ ــ نوری و فەتی . كتێبا سەیاسەتیی . (بۆنا مەكتەبا ، تێخنكوما و كولخۆهلا . ژ ئەلفبایێ لینتزمێ) تەرتب كرن : نوری و فەتی . رێد . هـ . مكرچیان ، رەوان ، نەشرا حكوماتا شێوری فلستانێ ، ۱۹۳۲ . ۱۱٦ رق ، ۲۳ سم ، ت ۲۰۰۰ .

۳۱ ــ سارێتگیان ، س. ی خاچاتریان هـ . كتێبا ماتماتیكایێ . سالا پێنجا خوندنێ ، حازر كر ك . ئیرسیان ، رەوان ، نەشرا حوكماتا شێورا ئەرمەنستانێ . سێكتورا نەشرا هنبون و پێداگوژیێ ، ۱۹۳۲ ، ۱۹۷ رق ، ۲۲ سم ، ت ۱۰۰۰ .

۳۲ ــ تومانیان ، هۆڤ هانیس . گكۆر . گوهاستن ژ زمانێ ئەرمەنیێ ئەمینی عەڤدال ، ح . جندی . رەوان ، نەشرا دڤلانێ ، ۱۹۳۲ ، ٤۰ رق ، بـپۆرتر و ئیل ، ۲۲ سم ، ت ۳۰۰۰ .

۳۳ ــ ت. ج. ش. س. زانبونا دنیایێ . كتابا خەباتێ بۆنا مەكتەبێ كولخۆهلا و تێخنكوما . سالا پێنجا . ژ كتابێ م . ب ڤۆلف . ڤ . أ . گافارلوڤ ، گ. ا . میبوس. گ . گ. شینبرگ تەرتیب كر نوری . ب ریداكتۆرتیێ جاسمێ جەلیل . رەوان ، نەشرا حوكماتێ ، ۱۹۳۲ ، ۲۰۵ رق ، ب ئیل ، ۲۳ سم ، ت ۷۰۰ .

۳٤ ــ فالیێڤ ، گریگوری ئیڤانوڤچ . كتێبا خەباتا فزكێ (بۆنا مەكتەبێد حەوت سالی و تێخنكۆما كورمانجا) . سالا پێنج ، سیسترا عەولن . تەرتیكر ڤ . پێتۆیان ، رەوان ، نەشرا حوكماتا شێورا ئەرمەنستانێ ،

سێکتۆرا نەشری هنبون و پێدا گۆگێێ ، ١٩٣٢ ، ٩٠ رق ، ب ئێل ، ٢٢ سم ، ت ٢٥٠٠ •

٣٥ ــ خاچاتریان ، أ • زمانامەیێ کورمانجیێ ، رەوان ، نەشرا حوکماتا شێوریێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٢ ، ٩٦ ، ٣٩ رق ، ٢٢ سم ، ت ٣٠٠٠ •

بەر ب سەرڤیماریێ : پرۆڤ • أ • خاچاتریان پەریێ تت و تێکست ب زمانێد کورمانجیێ و ئەرمەنیا •

(حەفت کۆسە • مەحمسودێ تێچیرڤان ، عوسمانێ پالەڤان ، ئەسەدێ دەقدار و یا دنێ) • ل کت خاچاتریان ، أ • زمانانامەیێ کورمانجیێ، أ • رەوان، ١٩٣٢ ، ١٠ ــ ٣٩ رق) •

٣٦ ــ چاچان ، أ • شەڕ بۆنا چاندنیا بهارێیە سسیا • رەوان ، نەشرەتا حوکمەتا شێوریێ ، ١٩٣٢ ، ٣٧ رق ، ٢٢ سم ، ت ١٥٠٠ •

٣٧ ــ جندیێ ، ح بەیرافا سۆر • بۆنا کۆما عەولێ • رەوان ، نەشرا حوکومەتا شێورا فلستانێ • سێکتۆرا هنبون و پێداگوگێێ ، ١٩٣٢ ، ١٠٥ رق ، ب ئێل ، ٢٥ سم ، ت ١٠٠٠ •

٣٨ ــ جندیێ ، ح • عەمریێ تەزە • بۆنا کۆما دۆدا ، رەوان ، نەشرا حوکومەتێ ــ سێکتۆرا پێداگوگێێ خوەندنێ ، ١٩٣٢ ، ٥٨ رق ، ب ئێل ، ت ١٠٠٠ •

٣٩ ــ جندیێ ، ح • مێتودکا زمانێ کورمانجیێ ، بۆنا خوەنەداێێ خوەندن خانێ دەرەجا عەولێ • رەوان ، نەشرەتا حوکمەتا شێوریێ ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٢ ، ٣٠ رق ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ •

جندێ ، ح • قوتیا دۆ دەرمانا • (پێسا) (ل کتێبێ : چاچان أ• شەرِ بوٚنا چاندنیا بهارێیە سمیا • رەوان ، ۱۹۳۲ ، رۆ ۲٦ ــ ۳۱) •

۱۹۳۳

٤٠ ــ ئامۆسوٚف ، ن • حکیات ، دەرهەق عەیسادا • تەرجمەکر ر • درامیان • رێد جاسمێ جەلیل ، رەوان ، نەشرەتا فرقێ سێکتوٚرا کتێبێ کورمانجیا ، ۱۹۳۳ ، ۳٤ رۆ ، ۱۸ سم ، ت ۱۵۰۰ •

٤١ ــ ئاندرێی • شرۆڤەکرنا ئنقلابا سالا ۱۹۰۵ پێوێرارا • گوهاست ح• جندێ ، رەوان ، نەشرەتا حوکماتا شێوریێ فلستانێ ۱۹۳۳ ، ۱٦ رۆ ، ۱۸ سم ، ت ۱۰۰۰ •

٤٢ ــ گێنجۆ ، گ چیە م و پ ر حازرکر گ • گەنجو • رێد ب• مەمۆ ، رەوان ، نەشرا حوکماتا شێوریێ فلستانێ ، ۱۹۳۳ ، ۳۱ رۆ ، ۱۸ سم ، ت ۱۰۰۰ •

٤۳ ــ عەڤدال ، أ • کتێبا زمانێ کورمانجی بوٚنا ، کوما چارا • چێکر ئەمینێ عەڤدال رێد : هـ • مکرچیان ، أ • مۆڤسیان ، جاسمێ جەلیل ، رەوان ، نەشرا حوکماتا شێوریێ فلستانێ ــ ۱۹۳۳ ، ۱۷٤ رۆ ، بـئیل ، ۲۳ سم ، ت ۱۰۰۰ •

٤٤ ــ لێنن • ڤلادیمر ئیلچ • دەرهەقا ئینقلابا سالا ۱۹۰۵ ــ آداکلات سالا ۱۹۱۷ ، ۲۲ێ کانوٚنێ ، چڤاتا پالێ جاهلادا تسورخێ • تەرجمەکر ر • درامیان • رێد • جاڤدار جاسمێ جەلیل ، رەوان نەشرا فرقێ سێکتسیا کتێبێ کورمانجیا ، ۱۹۳۳ ، ۳۸ رۆ ، ۱۷ سم ، ت ۱۵۰۰ •

٤۵ ــ لێنن ، ڤلادیمر ئیلچ • فردریك ئینگلس ، تەرجمەکرن : نورێ و

جاسمێ جەلیل ، رەوان ، نەشرا حوکماتا شێوریێ فلستانیێ ، ۱۹۳۳ ، ۲۳ رۆ ، ۱۸ سم ، ت ۱۰۰۰ .

٤٦ ــ ئاڤاساردیان ، أ . تراخوما (چەڤێشا چەڤا) ژ نەشربۆنا فلەیێ (ئەرمەنیێ) دۆدا تەرجمەکرن : زەیناڤا ئڤۆ و ح . جندیێ . رێڤە أ. عەفدال . رەوان ، نەشرەتا حوکماتا شێوریێ فلستانیێ ، ۱۹۳۳ ، ۱۲ رۆ ، ۱۸ سم ، ت ۱۰۰۰ .

پێشدا سەرنڤیساریێ : دۆختر أ . ئاڤاساردیان .

٤٧ ــ نوری ــ خوەبیکرنا پێزناڤ کولخۆز ، سۆڤخۆزا و گوندادا ، تەرتیبکر نوری . رەوان ، نەشرا حوکمەتا شێورا فلستانیێ ۱۹۳۳ ، ٤٣ رۆ ، ۱۸ سم ، ت ۱۰۰۰ .

٤٨ ــ پۆپۆڤا ، ناتالیا سێرگێڤنا . حەساو . سالێ ئەڤەل ــ سەوا خیزانان لە کولیگێ کومیسساریاتێ مەعارفی تورکمەنستانێ تەسدق بۆ ئیشقاباد ، نەشریاتی دەولەتیێ تورکمەنستانێ ، ۱۹۳۳ ، ۸۲ رۆ ، ۲۳ سم ، ت ۱۰۰۰ .

٤٩ ــ سەرهاتیا کارل مارکس . تەرجمەکرن نوری و جاسمێ جەلیل ، رەوان ، نەشرا حوکمەتا شێورا فلستانیێ ، ۱۹۳۳ ، ٦٤ رۆ ، ب پۆرترێ ، ۱۸ سم ، ت ۱۰۰۰ .

٥٠ ــ ستالین ، ا . ڤ دەرهەق پرسێد سەیاسەتیا ئیقرارێ تڤاڤا شێوریێ . دەرهەڤا پرسا سەیاسەتیا هلاندنا کولاکا چاوا سنف سەرگەزاندن پێشداهتنا پێشدا چوینا . جار هەڤالێ کولخوز نکارا . ب سەرکاریا هـ . مکرچیان ، تەرجمەکر ر . درامبیان . (یریڤان) ، نەشرا فلستانیێ ، ۱۹۳۳ ، ٥٧ رۆ ، ۲۲ سم ، ت ۱۰۰۰ .

٥١ ــ ستالین ، یوسف ڤساریونوڤیچ . ئەمین لێنن . خەبەردانا هەڤالێ ستالین هەمجفاتا دووا شـێورا تڤاڤا ج ش س (تەرجمەکر ر. درامییان رێد ــ جاسمێ جەلیل) . رەوان ، نەشرەتا فرقێ سێکتیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٣ ، ٢٠ رۆ ، ب پورتر ، ٢٥ سم . ت ١٥٠٠ .

٥٢ ــ خانجییان ، ئاغاسی . ئالتکرنا پێنج سالێی و شێورا فلستانێ . دوکلاد جڤاتا ئاکتیڤێ رێوانێ فرقە چیپیا ، پرۆفتفاقێ و کومسمۆلا . سالا ١٩٣٣دا ٢٢ ێ مەها کانوتیدا ، زۆڕا تێمامبۆنا ٩ سالیا وەفات بۆنا (مرنا) لێنن . تەرجمەکر ر. درامیان . رێد . جاڤدار جاسمێ جەلیل . رەوان ، نەشرەتا فرقێ ــ سێکتسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٣ ، ٥١ رۆ . ٢٣ سم ، ت ١٥٠٠ .

٥٣ ــ خانجییان ، ئاغاسی ، ب ریا شەڕکرنێ و ئالتکرنیڤا . (تەرجمەکر ر . درامییان . رێد. جاڤدار جاسمێ جەلیل). رەوان ، تەشرا فرقێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٣ ، ٤٨ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٥٠٠ .

٥٤ ــ خەبەرنامە ژ زمانێ فلەیێ ــ کرمانجێ . تەرتیبکرن : ف . پێتۆیان ، أ. عەڤدال ، ح. جندێ ، ج. گێنجۆ . رێد پرۆڤ . ا. خاچاتریان، پرۆف . گ. غاراتسیان ، رەوان ، نەشرا حوکوماتا شێورا فلستانێ ، ١٩٣٣، ٣٣٠ رۆ ، ٢٦ سم ، ت ١٠٠٠ .

٥٥ ــ شاڤارشیان ، ا. و ڤاراندیان ، ل. ماتیماتیکا . بۆنا کۆما سالاعەولێ. تەرجمەکر حاجێ جندێ. ژ ئالیێ کۆلێگیا کوماریاتا رۆنکایا جماعەتێ هاتیە قەبوولکرن . رەوان ، نەشرا حوکمەتا شێورا فلستانێ . دەرەجا نەشرەتا کورمانجا ، ١٩٣٣ ، ١٠٧ رۆ ، ب ئیل ، ٢٢ سم ، ت ٢٠٠٠ .

٥٦ ــ شاڤارشیان ، ا. و ڤاراندیان ل. ماتێماتیکا . بۆنا کۆما دۆدا .

تەرجەمەکر ئەمینێ عەڤدال • (رێد • اە مۆڤسیان ، هە مکرچیان ، جاسمێ جەلیل) • رەوان ، نەشرا حوکومەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ۱۹۳۳ (۱۹۳٤) ، ۱٤۰ رۆ ، ۲۳ سم ، ت ۲۰۰۰ •

۵۷ ــ شاڤارشیان ، اە و ڤاراندیان ، ل• ماتێماتیکا • بۆ تا سالا سیا• تەرجەمەکر ر• درامبیان رێد : اە مۆڤسیمیان هە مکرچیان ، جاسمێ جەلیل، رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجیا ، ۱۹۳۳ ، ۱۳۸ رۆ ، ب ئیل ، ۲۵سم (کولیگیا کومساریاتا رونکایێ قەبول کریە)• ت ۲۰۰۰ •

۵۸ ــ شاڤارشیان ، اە و ڤاراندیان ، ل• ماتێماتیکا • بۆ تا سالا چارا • تەرجەمەکر ر• درامبیان • (رێد : اە مۆڤسیمیان هە مکرچیان ، جاسمێ جەلیل) • رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا خوەندنێ ، ۱۹۳۳ ، ۲۷٤ رۆ ، ۲۰ سم ؛ ت ۳۰۰۰ •

۵۹ ــ جندی ، ح• بەیراڤا سۆر ، کتیا ئەلفبا • بۆ تا سالا عەولێ ، رەوان ، نەشرا حوکمەتا شێورا فلستانێ ، ۱۹۳۳ ، ۷۹ رۆ ، ب ئیل ، ۲٦ سم (کومسیارانا رۆنکایا جماعەتێ ، سێکتورا علمیا مێتۆدا) • ت ۲۰۰۰ •

۶۰ ــ جندیێ• ح• کولخۆزڤانێ دەربدار• ئەلفبا بۆنا مەزنا [رێد : م• ساترۆسیان ، اە مۆڤتیان] • رەوان ، نەشرا حکومەتا شێورا فلستانێ ، ۱۹۳۳ ، ٦۱ رۆ ، ب ئیل ، ۲۳ سم ، ت ۳۰۰۰ •

٦۱ ــ جندی ، ح• کتیبا زمانێ کورمانجێ • بۆنا کۆماسیا • حازرکر حاجیێ جندی • [رێد : اە مۆڤسێتیان ، هـ• مکرتچیان] • رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتیێ کورمانجا ، ۱۹۳۳ ، ۱۲۰ رۆ ، ب ئیل ، ۲۳ سم ، ت ۲۰۰۰ •

٦٢ ــ گازاریان ، ا. گر ، تەرجەکر ح. جندێ ، [رێد ، ا. عەڤدال]. رەوان ، نەشرەتا حوکمەتا شێورا فلستانێ ، ١٩٣٣ ، ٣١ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ ، بەر ب سەر تڤیارێ دوختور ا. گازاریان .

١٩٣٤

٦٣ ــ ئاليكسانيان ، ا. ب. تەما ب لاکە . (ب شکلاڤا) . تەرجەکر ر. درامیبان رێد . چاڤدار جاسمێ جەلێل) رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٥٤ رۆ ، ١٧ سم ، ت ١٠٠٠ .

٦٤ ــ ئاخوندۆڤ ، ی. و شاهەوڤارۆڤ س. سالێ دۆدوێن کتابا خوەندنێ سالێ دۆدوە . ژ تەرەفێ لڤ. م. ت. ج.س.ا تەستق بۆیە . رێد م. شاهەوڤارۆڤ . باکی ، ئازەرنەشر ، شۆعبێ تەدرسێ پێداگۆژێ ، ١٩٣٤ ، ٩٤ رۆ ، بەئیل ، ٢٣ سم ، ت ٢٠٠٠ .

٦٥ ــ گورڤتس ، جو. و. گانگنوس ر. ڤ. زانبۆنا عەولێ دەرهەڤا عەرد پڤاندنێ کتێبا دەرسێ : بۆنا مەکتەبێ دەرەجێ ئۆرتە . بۆنا خوەندنا سالا پێنجا . تەرجەکر ر. درامیبان . رێدچاڤدار : جاسمێ جەلیل . هاتیە قەبولکرنێ ژ ئالیێ کولیگیا لڤ. ر. ت. س ، رەوان ، نەشرەتا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کرمانجا ، ١٩٣٤ ، ٨٠ رۆ ، ٢٣ سم ، ت ٢٠٠٠ .

٦٦ ــ مایاکیان . دەرهەڤا خوەبیکرنا پێزدا . (زو ــ منوما هەزواتێد گر ب سترو) . تەرجەکر ر. درامیبان . رێد جاسمێ جەلیل . رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٣٥ رۆ ، ١٨ سم ت ١٠٠٠ .

٦٧ ــ ئیلیگیان ، هـ . زانبۆنا دونیایێ . کتێبا دەرسێ بۆنا دەرەجا عەولێ . پارایەڤ . بۆنا سالاسیا . تەرجەکر جاسمێ جەلیل ، رێد . س .

کراکۆسیان ، رەوان ، نەشرا حوکمەتێ ، سیکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٩٨ رۆ ، ب ئیل ، ٢٢ سم ، ت ٢٠٠٠ •

٦٨ ـ عەڤدال ، أ • کتێبا زمانێ کورمانجیێ • بۆنا کۆما پێنجا • چێکر ئەمینێ عەڤدال • (رێد س• کراکۆسیان ، جاسمێ جەلیل) • رەوان، نەشرا حوکومەتێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ١٦٨ رۆ ، ب ئیل ، ٢٣ سم، ت ٢٠٠٠ •

٦٩ ـ عەفراندنا ڤێسکارێ کورمانجا دوده • حازرکر حاجیێ جندێ • رێد هراچیا کۆچار • رەوان ، نەشرا حوکومەتێ سێکسیا ڤێسکارێ کورمانجا ، ١٩٣٥ (؟) ، ٧٠ رۆ ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

٧٠ ـ زارافیان، م• ئابراهمیان، ڤ• عولمێ تەبیەتێ• بۆنا کۆماسیا • ژ ئالیێ دەرەجا مەکتەبا کومساریاتا رونکایێ هاتیە مەحکەمکرنێ • (رێد • جاڤدار : جاسمێ جەلیل • تەرجمەکر نوری) • رەوان نەشرا حوکومەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ١٠٣ رۆ ، ٢٢ سم ، ت ٣٠٠٠ •

٧١ ـ مایاکیان ، هـ • خوەییکرنا جیێ چێرا و مێرگا • تەرجمەکر ر • درامیان • رێد جاسمێ جەلیل • رەوان ، نەشرا حوکومەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٥٣ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ •

٧٢ ـ مارگاریان ، پ • هـ • سلامەتیا ژنا تەرجمەکر ح • جندێ • [رێد • ج• گێنجۆ] • رەوان نەشرا حوکومەتا شێورا فلستانێ ، ١٩٣٤ • ٢٥ رۆ ، ١٨ سم • (کومساریاتا حەکیا جماعەتێ) • ت ١٠٠٠ بەر ب سەر ڤیسارێ : دوختر پ • هـ • مارگاریان •

٧٣ ـ مارکس کارلو و ئینگلس فردریك • مانیفستا کومونیستا •

تەرجمەکر ر . درامبیان . (رێد : ھ . مکرچیان ، ج جە ا . مۆفسیـــان و ح . جندێ) . رەوان ، نەشرا فرقێ سێکسیا کتێبێ کرمانجا ، ۱۹۳٤ ، ۷۱ رق ، ۲۱ سم ، ت ۳۰۰۰ .

۷٤ ــ نوری . شەوقا سـبێ . پۆڤیـــنێد چوك . رەوان . نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ۱۹۳٤ ، ٦۳ رق ، ۲۳ سم ، ت ۱۵۰۰ .

۷۵ ــ پۆپۆڤا ، ئاتالیا سیرگێڤنا . کتێــا حێیـب . حســەبا یەك . تەدرسا سالێ یەکێ ژســتێ یەکنژا . ژ ئــالێ خەلکێ هاتیــە قەبولکرن . [جێبرەنی : ج. ئەڤێڤ. رێد. ئەجەف عەلیێڤ]. باکو ، ئەشریاتا حوکمەتێ ئازربایجانێ ، ۱۹۳٤ ، ٦۰ رق ، ۲۳ سم ، ت ۲۰۰۰ .

۷٦ ــ پۆپۆڤا ، ئاتالیا سێرگێیڤنا . کتێبا حێیـب . حـادوین . ژسێ دوینژا . ژ ئالیێ خەلك مەعارف کومـــارلوغێ هاتیا قەبولکرن . ڤەرگەڕاند . س . ئەگێڤ . رێد : س . ئەجەف عــەلیێڤ . بــاکی . تەدرس پێداگۆژی سەبەیا ، ۱۹۳٤ ، ٦۸ رق ، ۲۳ سم ، ت ۲۰۰۰ .

۷۷ ــ پۆپۆڤا ، ئاتالیا سیرگێیڤنا . حەساو . سەڤا مەکتەڤێد ئەبتیدایێا بو لکی دووەم . سالێ تەحسیلێ . ژ ئالێ ك م خ ج س ش ت تەسدق و . بشقاباد ، نەشــرەتێ دەولەتیە تورکمێنســـتانێ ۱۹۳٤ ، ۷٦ رق ، ۲۳ سم ، ت ۱۰۰۰ .

۷۸ ــ ستالین ، یوسف ڤیساریۆنوڤچ داکلادا حەســـافدارتیێ دەرهەقا خەڤاتا مەرکەز کۆمــا ف . ك (ب) هەمتڤــاقێ دەهەمجڤاتا فرقێ حەڤدادا . [تەرجمەکر ر . درامبـیان رێد ھ . مکرچیان ، جاسمێ جەلیل] . رەوان ، نەشرا فرقێ ، ۱۹۳٤ ، ۱۰۱ رق ، ۲۱ سم ، ت ۱۰۰۰ .

٧٩ ـ ستالین ، یوسف ڤیساریونوڤیچ • خەبەر دانا هەڤ • ستالن هەمجڤانا عەولە هەمتفاقیێ کولخوّزڤانێ دەربدارا ، ١٩٣٣ س • ئوزدا سەباتێ • تەرجەمەکر ر • درامبیان • رێد جاڤدار جاسمێ جەلیل • رەوان ، نەشرا فرقێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٣١ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٥٠٠

٨٠ ـ تێتورتڤ ، ڤلادیمیر ئالیکسیڤیچ • عولمێ تەبیەتێ • کتێبادەرسێ بوّنا خوەندنا سالا چارا دەرەجا عەولن حازرکرن : م • زارافیان • ڤ • ئابراهمیان ، تەرجەمەکر ر • درامبیان • رێد : س • کراکوسیان ، جاسمێ جەلیل ، رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ١٥٢ رۆ ، ب ئیل ، ٢٢ سم ، ت ٣٠٠٠ •

٨١ ـ تیمور ، س سەرهاتیا ئوردیا سۆر و ریا وێ دەویدا • تەرتیب‌کر شەمزێ تیمور • رەوان ، نەشرەتا حوکمەتێ ١٩٣٤ ، ١٠٩ رۆ ، ٢١ سم ، ت ٥٠٠ •

٨٢ ـ تومانیان ، هۆڤ هاتێس • ئانوس ، پۆیەم تەرجەمەکر ر • درامبیان • [رێد • هـ • کوچەر ، جاسمێ جەلیل ، ح • جندێ] • رەوان ، نەشرا حوکمەتێ ـ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٦٤ رۆ ، ب ئیل ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ •

٨٣ ـ خانجیان • ئاغاسی حەسابدارتیا مەرکەز کوما ف • ك (ب) فلستانێ هەمجڤاتا نوا ف • ك (ب) ف دا • (سالا ١٩٣٤دا ١٠ ـ ١٤ کانونێ) • داکلادا کاتبێ مەرکەز کوما ف • ك (ب) فلستانێ هەڤ • أ • خانجیان • تەرجەمەکر ر • درامبیان • [رێد کرن : هـ • مکرچیان ، جاسمێ جەلیل] • رەوان، نەشرا فرقێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ١٦٤ رۆ ، ١٨ سم، ت ١٠٠٠ •

سەرکراسێ کتێبێ : شێورا فلستانێ ب ریا چێکرنا سۆسیالزمێ .

٨٤ ــ هایدار ، ئارکـادیێ . حکیـات دەرهەقا سـورا سەفەرێ . (دەرهەقا زار ــ زارۆکێ و دەرهەقا خەبـەرا وی قەون) . شکل بێ ف . کونا شیفچ . (تەرجمەکر جاسـمێ جەلیل) . رەوان ، نەشـرا حوکوماتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجیا ، ١٩٣٤ ، ٢٤ رۆ ، ب ئیـل ، رەنگی ، ٣٠ سم ، ت ١٠٠٠ .

٨٥ ــ شالچیان ، هـ . ریاتەزە . پێیسا . ژ سێ پەردا . ب شکلەکدا تەرجمەکر ح . جندێ (رێد . ج گێنجۆ و ج . جەلیل) . رەوان . نەشرا حوکوماتێ سێکسـیا کتێبێ کورمانجیا ، ١٩٣٤ ، ٥٧ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

٨٦ ــ شاخسوارۆڤ ، س. و. ئاخوندۆڤ أ. ئەلفبـا ژ ئالیێ خ م ك ێ هاتیە قەبوولکرن . باکی ، سەبێ تـەدرس ــ پێداگۆژێ ، ئازەرنەشرێ ، ١٩٣٤ ، ٨٠ رۆ ، ب پۆرتر ، ٢٣ سم ، ت ٢٠٠٠ .

٨٧ ــ جندێ. ح. کتێبا زمانێ کورمانجی . بۆنا مەزنا . (نەخوەندیا و نڤخوەندیارا) ، [رێد : أ . مۆڤـسـیان ، هـ . مکرچیان جاسمێ جەلیل] . رەوان، نەشرا حوکوماتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا، ١٩٣٤ ، ٧٤ رۆ، ب ئیل، ٢٣ سم ، ت ٥٠٠٠ .

٨٨ ــ جندێ . ح . کتێبا زمانێ کورمانجی . بۆنا سالا دۆدا . حازرکر حاجیێ جندێ. رێد. أ. مۆڤـسـیان ، هـ . مکرچیان ، جـاسـمێ جەلیل . رەوان ، نەشرا حوکوماتێ سێکسـیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٧٨ رۆ ، ب ئیل ، ٢٣ سـم ، ت ٥٠٠٠ .

٨٩ ــ جندێ ، ح . کتێبا زمانێ کورمانجی ئەلفبا بۆنا سـالا ئەولێ .

[رێد • هـ • مکرچیان ، أ • موڤسیمیان ، جاسمێ جەلیل] • رەوان ، نەشرا حوکوماتێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٤ ، ٧٨ رق ، ب ئیل ٢٢ سم ، ت ٦٠٠٠ •

٩٠ ــ گازاریان ، أ• تفازك • (ب شکلاڤا) [تەرجمەکر ر• درامبیان • رێد جاڤدار ج• جەلیل] • رەوان ، نەشرا حوکوماتێ ، ١٩٣٤ ، ٣٢ رق ، ب ئیل ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ •

٩١ ــ قانون دەرهەقا بژارتنا شێورێ بـــازارا و گونـــدا ، و دەرهەقا گازکرنا هەمجڤانێ شێورێ • رەوان ، نەشرا مەرکەز کۆمـــا شـــخولکاریا ١٩٣٤ ، ١٥ رق ، ٢٢ سم ، ت ٥٠٠ •

١٩٣٥

٩٢ ــ ئالاڤیردیان ، ل • خەڤاتا جانێ ســاغیێ مەکتەبادا ، کولیکتیڤادا وزوزاندا • [تەرجمەکر و • باکوێڤ رێد • جاسێ جەلیل] • رەوان ، نەشرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ ، سێکسیا کتێبێ کرمانجا ، ١٩٣٥ ، ٨٠ رق ، ب ئیل ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

٩٣ ــ ئاروتونیان ، گر • حەیوانێ کولخوزێ ژ نەخوەشییا چاوا بێنە خوەیکرنێ • رێد جاڤدار جاسمێ جەلیل • تەرجمەکر ر• درامبیان ، رەوان ، نەشرا گوندتیێ ، ١٩٣٥ ، ٨٠ رق ، ١٩ سم ، ت ١٠٠٠ •

٩٤ ــ باخانوڤـــکایا ، یلینا • کراستاپێر کولومبوس • شکلێن ك • س پێتروڤ ــ ڤودکینێ• [تەرجمەکر ر• درامبیان ، رێد ، جاڤدار جاسمێ جەلیل] رەوان ، نەشرا حوکوماتێ ، ١٩٣٥ ، ٣١ رق ، ب ئیل ، ٢٢ سم ، ت ٢٠٠٠ •

٩٥ ــ ڤـیـشیاتسکی ، بۆرس ڤاسـلیڤچ زانیۆنـا عەمرێ هینتایی (بۆتانکا) . کتێبا دەرسێ . بۆنا مەکتەبێ ئۆرتە . بۆنا سالا خوەندنێ پێنجا و شەشا زنەشرا دۆدا (ژ ئالیێ کۆلێگیا کومـاریاتا رونکایا ئفاقا شێورێ هاتیە قەبولکرنێ) .

(تەرجمەکر ر . درامیـان . رێد : هـ . مکرچیان جاسمێ جەلیل ، ا . مۆقسسیان) . رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا . ١٩٣٥ ، ١٩٥ رۆ ، بـئیل ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ .

٩٦ ــ گرنبێرگ ، ئاثا . مقابلی لێن جێژبانەدا کوشتنێ . تەرجمەکر

أ. چاچان . رێد ح. جندی . رەوان ، نەشرا حوکـومەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ١٨ رۆ ، ب پۆرتو ، ١٧ سم ، ت ١٠٠٠ .

٩٧ ــ عەڤدال ، ا. بهار . شکل‌کشاندیە ش. هۆڤاهانیسیان ، رەوان نەشرا حوکماتێ ، ١٩٣٥ ، ٣٦ رۆ ، بـئیل ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

٩٨ ــ کۆچار ، هراچیا ، خەجێ . تەرجمەکر ح. جندێ [رێدە جاسمێ جەلیل ، ح گێنجۆ]. رەوان ، نەشرا حوکمەتا ئەرمەنستانێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٦٨ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

٩٩ــ مارکس ، کارل خەڤاتا هەقی و کاپیتال . ب خەبەرا پێشە ف. ئێنگلس . تەرجمەکرن : جاسمێ جەلیل ، رۆبێن درامیـان [رێدە س. کراکۆسیان] . رەوان ، نەشرا فرقێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٦٨ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٠٠ ــ مرازێ ، أ. زەمانێ جریی . ژ ژنا ڤەدەرەك کورمانجێد وەلاتێ رۆمێ بەرێ حەربا عمومێ (١٩١٤س) . [رێدە ح. جندێ جاسمێ جەلیل ،

ج. گێنجۆ] . رەوان ، نەشرا حوکمەتێ . سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥، ٥٢ رۆ ، ١٧ سم ، ت ٥٠٠ ، سەرپێتیوێ : پێیسا ب سێ پەردا .

١٠١ ــ مۆڤسیسیان ، ساهاك ، زمانناما کورمانجێ . (کن) بۆنا مەکتەبێ دەرەجا عەولێ . کونسولتانت آ. غاریبیان . رێد : ئەمینێ عەڤدال ، جاسمێ جەلیل ، رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٧٤ رۆ، ٢٢ سم ، ت ٢٥٠٠ .

١٠٢ ــ نادری ، وە . تۆبار . [رێدە جاڤدار جاسمێ جەلیل] . رەوان ، نەشرا حوکوماتا ئەرمەنستانێ ، سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٩٢ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٠٣ ــ نادری ، وە . رەڤاژێ . پێیسە ، بۆنا تاترۆێ کورمانجا ژ چار پەردا . [رێدە جاسمێ جەلیل ، ح. جندێ ، ج. گێنجۆ] . رەوان ، نەشرا حوکومەتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٢٩ رۆ ، ١٧ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٠٤ ــ ڤیسکارێ کورمانجا شێورێ . عەفراندنا سیا . حازرکر ح. جندێ [رێدە هە مکرچیان . شکلێژێ م. هاروتونیان] رەوان ، نەشرا حوکماتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٦٠ رۆ ، ب ئیل ، ١٧ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٠٥ ــ پۆپۆڤا ، ناتالیا سێرگیڤنا . کتێبا ئەرفیتکێ . بەرەڤکرن و هینبۆنا مەسەلێ وانا . بۆنا دەرس خانا سێیا [رێدە جاڤدار جاسمێ جەلیل. تەرجەمەکر ج. بەکۆییف] . رەوان ، نەشرا حوکماتێ ــ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٨٦ رۆ ، ٢١ سم ، ت ٤٠٠٠ .

١٠٦ ــ پۆپۆڤا ، ناتالیا سێرگیڤنا . کتێبا ئەرفیتکێ . بۆنا دەرس خانا

عەولن ، تەرجەمەکر جـاسمێ جەلیـــل [رێد : ح. جنـــدێ]، رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سـێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٧٨ رۆ ، ٢١ سم ، ت ٥٠٠٠ .

١٠٧ ــ پۆپۆڤا ، ناتالیا سێرگیێڤنا . کتێبا ئەرفمتیکێ . بۆنا دەرسخانا دۆدا . [رێد. جاڤدار : جاسمێ جەلیل . تەرجەمەکر ج. بەکۆێڤ]. رەوان ، نەشرا سیکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٨٨ رۆ ، ٢٢ سم ، ت ٥٠٠٠ .

١٠٨ ــ سراس. مەمێ و عەیشێ. پۆیەما جماعەتا کورمانجا. تەرجەمەکر ح. جندێ .[رێد. جاسمێ جەلیل ، ج. گێنجۆ شکلکێش س.هۆڤانیسیان]. رەوان ، نەشرا حوکمەتێ ١٩٣٥ ، ٤٠ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٠٩ ــ تۆلستۆی ، لێڤ نیکولاڤیچ . شرۆڤەکرن. دەرهەڤا حەیوانادا. بۆنا زارا . [رێد. جاڤدار : جاسمێ جەلیل. تەرجەمەکر ر. درامیان]. رەوان، نەشرا حوکمەتێ ، ١٩٣٥ ، ٦٨ رۆ ، بـئیل ، ٢٦ سم ، ت ١٠٠٠ .

١١٠ ــ تومانیان ، هۆڤ هـانیس. سە و پشیك تەرجەمەکر جـاسمێ جەلیل . خەباتێ لیتۆگرافیێکر دانچۆ. رەوان ، نەشرا حوکمەتێ، ١٩٣٥ ، ١٥ رۆ ، بـئیل ، ١١ سم ، ت ١٠٠٠ .

١١١ ــ تومانیان . هۆڤ هاتیس . کالکێ گابۆ چەڤا کورێ هەڤرمش خـشەیێ دکە. [تەرجەمەکر جاسمێ جەلیل. شکلێێ هۆڤە . شەڤـارس] . رەوان ، نەشرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ ــ سێکـسیا کتێبێ کورمانجا ١٩٣٥ ، ٨ رۆ ، ب ئیل ، رەنگێ ، ٣٠ سم ، ت ١٠٠٠ .

١١٢ ــ ڤالێڤ، گریگۆری ئیڤانوڤیچ و پێرشکن ئەلیکساندەر ڤاسیلڤیچ. فزکا . کتێبا دەرسێ بۆنا مەکتەبێ دەرەجێ ئۆرتە . پارا عەولن . بۆنا سالا خوەندنێ شەشا تەرجەمەکر ڤ. پێتۆیان [رێد. جاسێ جەلیـــل و بی دنێ] رەوان ، نەشرا حوکمەتێ ، ١٩٣٥ ، ١٣٨ رۆ ، ب ئیل ، ٢١ سم ، ت ٢٠٠٠ .

١١٣ ــ خاچاتریان ، ا• و جندێ ح• زمانناماەیا کورمانجی بۆنا دەرسداراو مەکتەبێ نائن • [کونسولتانت ا• غاریبیان • رێد : ا• عەڤدال ، جاسمێ جەلیل ، جەردۆیێ گینجۆ] • رەوان ، نەشرا حوکوماتێ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ١٣٤ رۆ ، ٢١ سم ، ت ١٥٠٠ •

١١٤ ــ شالجیان ، ح• د رێیا دەولەمەدبۆیێدا • پیس ژ ٨ پەردا تەرجمە [کر] ح• جندێ [رێد • جاسمێ جەلیل ، جەردۆیێ گەنجۆ] • رەوان ، نەشرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٥ ، ٥٩ رۆ ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

١١٥ ــ شامیلۆڤ ، عەرەب • شڤانێ کورمانجا • [رێد • جاڤدار : جاسمێ جەلیل] • رەوان ، نەشرا حوکمەتێ ، ١٩٣٥ ، ١٥٥ رۆ ، بپۆرتر ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

١١٦ ــ شەرۆ ، ع• برڤاندنا عەولن [رێد : جاسمێ جەلیل ، س• تاروتسی]• رەوان ، نەشرا حوکومەتێ ــ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥، ٣٤ رۆ ، ١٧ سم ، ت ١٠٠٠ •

١١٧ ــ جندێ • ح• و یێ دنێ • کتێبا زمانێ کورمانجی• بۆنا دەرسخانا شەشا • حازرکرن ح• جندێ ، جاسمێ جەلیل ، جەردۆیێ گێنجۆ• [رێد : ھ • مکرچیان ، جاسمێ جەلیل ، ا• مۆڤ سیان] • رەوان ، نەشرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ ــ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٥ ، ٢٢٣ رۆ ، ب پۆرتر ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

١١٨ ــ جندێ ، ح• کتێبا زمانێ کورمانجی • بۆنا دەرسخانا سیا • جارا دۆدا نەشر دبە • حازرکر ح• جندێ ژ ئالیێ کومساریاتا رونکایا ئەرمەنستانێ ھاتیە قەبۆلکرن • [رێد : ا• مۆڤ سیان ھ• مکرچیان ، جاسمێ جەلیل]• رەوان ، نەشرا حوکومەتێ ــ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ،

١٩٣٥ ، ١٣٨ رۆ ، بپۆرتروئل ، ٢١ سم ، ت ٤٠٠٠ .

١١٩ ــ قانوننەما بژارە یا مالهەبۆنا ئارتێلا رێنجبەرێن هاتیە قەبۆلکرنێ دەمەجڤانا کــولخۆزڤانێ دەربدارە هەمتڤــاقیێ دۆدا و هاتیە مەحکەمکرنێ ژ ئالیێ شێورا کومــارێ جماعەتا تڤاقا شێورێ ، مەرکەز کومــا ف ك (ب) هەمتڤاقیێ . ١٧ــێ مەها سەباتێ ١٩٣٥ێ سالێ . [تەرجمەکرن : ج. گەنجۆ، ر. درامبیان . رێد : جاسمێ جەلیل ، ح. جندێ]. رەوان ، نەشرا گوندتیێ ١٩٣٥ ، ٣٤ رۆ ، ب پۆرتر ، ٢٦ سم ، ت ٥٠٠ .

١٢٠ ــ قانوننەمە مالهەبۆنا ئاتێلا گوندتیێ بەر ب چەعف . هــاتیە قەبۆلکرن دەمــەجڤانا کۆلخۆزڤــانێ دەربدەر هــەمتڤاقیێ دۆدادا و هاتیە هەقکرنێ ئالیێ شێورا کۆمسارێ جمــاعەتێ و مەرکەز کۆمــا ف. ك (ب) هەمتڤاقیێ . ١٧ ێ مەهاسەباتێ ١٩٣٥ سالێ . [تەرجمەکر جەردۆیێ گێنجۆ رێد . جاقدار : ا. مۆقــیــــان ، جاسمێ جەلیل رێد : حەجیــێ جندێ ، برۆیێ مەمۆ ، ر. درامبــیان]. رەوان ، نەشرا گوندیتیێ ، ١٩٣٥ ، ٢٣ رۆ ، بپۆرتر ، ٢٢ سم ، ت ٢٠٠٠ .

١٩٣٦

١٢١ ــ بارکۆڤ ، ئالیکساندر ســیرگیڤچ و پۆلۆڤنکن ، ئالیکساندر ئالیکساندروڤچ . دنیازانیێنا فزکیێ . کتێبا دەرسێ بۆنا دەرسخانا پێنــج مەکتەبێ دەرەجا ئۆرتە . [رێد . جاقدار جاسمێ جەلیــل . تەرجمەکر ر. درامبیان]. رەوان ، نەشرا حوکمەتا شێورێ ، ئەرمەنــستانێ ١٩٣٦ ، ٢٣٢ رۆ، بئیل ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٢٢ ــ پیرزانــکایا ، لیلزاڤیتا ساڤیلیڤنا . کتێبا ئارڤیتکێ بەرهەڤکرنا مەسەلە و جێرباندنێ وێ . بۆنا دەرسخانێ پێنجێ و شەشا مەکتەبێ ئۆرتە.

تەرجمەکر تتال مرادۆڤ [رێد : جاسمێ جەلیل ، ڤاردان پێتوپان]• رەوان ، نەشرا حوکمەتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦ ، ١٨٩ رۆ ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ •

١٢٣ ــ گورڤتێ س ، یو • و • وگانگونس ، ر • ڤ • گیومەتری • کتێبا دەرسێ سستیماتیکی • پارا عەولێ پلانێترا بۆنا دەرسخانێ خوەندنێد مەکتەبێد ئۆرتە سالا شەش ــ هەشت هاتیە تەرجمەکرنێ ژ نەشرا سیابورسبی ژتەرجما زمانێ ئەرمەنیێ • [تەرجمەکر ك• ئرتسیان• رێد جاسمێ جەلیل]• رەوان ، نەشرا حوکمەتا ئەرمەنستانێ ١٩٣٦ ، ٢٠٨ رۆ ، ٢٢سم ، ت ١٠٠٠ •

١٢٤ ــ دێمۆ ، دانێل • رۆبنزۆن • حاسلکرنێ ب ئیشکاریا ل• ن• تولستوی• سفەت یێ د• کارگوشکی• ژئەرمەنیێ تەرجمەکر جەردۆیێ گەنجۆ [رێداکتۆرێ جافدار : جاسمێ جەلیل بۆنا زارێد سالێ پچوك دئۆرتە] رەوان ، نەشرەتا حکومەتێ ، ١٩٣٦ ، ٧٥ رۆ ، بئیل ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

١٢٥ ــ عەڤدال ، ا• کتێبا زمانێ کورمانجێ • بۆنا دەرسخانا چارا • حازرکر ا• عەڤدال • [رێد : ه• مکرچیان ، جاسمێ جەلیل ، ا• مۆڤ سێپان ، حاجیێ جندێ] • رەوان ، ١٩٣٦ ، ٢٠٤ رۆ ، ٢٠ سم ، ت ٢٠٠٠ •

١٢٦ ــ عەڤدال ، ا• مێتودیکا • هنکرنا خوەندنێ ڤیاندنێ • [هاتیە چێکرنێ دئنستوتا پێداگوگێیدا ، رێد : جەردۆیێ گەنجۆ ، ف• پێتویان ، ح• جندێ] • ئێریڤان ، نەشرا حوکمەتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦ ، ٦٢ رۆ ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ •

١٢٧ ــ کونستوسیا • (ڤانۆناحملێ) ڤاڤا جمهوریەتێد سوسیالستێ شێورێ • پرۆێکتا کونستوسیا ڤاڤا ج س ش ێ • ژتەرەڤێ کومسیا کونستوسیا ج‌س‌ش‌ێ هاتیە دانێ و ژتەرەڤێ سەدرتیا مەرکەز کۆما ڤاڤا ج‌س‌ش‌ێ شخولکارێ هاتیە بەگەمکرنێ بۆنا دهەمجڤاتا شێورا هەمتفاقیدا

بێ لنهێراندنێ • [رێدە هـ• مکرجیان ، ج• گەنجۆ ح• جندێ ، تەرجمەکر ر• درامیان] • رەوان ، نەشرا فرقێ ، ۱۹۳٦ ، ۳۱ رق ، ۲۲ سم ، ت (تونه) •

۱۲۸ ــ کلامێ جماعەتا کورمانجا • [بەرەڤکر و ڤێــی کومپوزیتــۆر کارۆزا کاریان • تێکست بەرەڤکر و چێکر • ح• جندێ • رێد • جاسێ جەلیل] • رەوان ، نەشرا حوکوماتا ئەرمەنستانێ ، ۱۹۳٦ ، ۱٦٤ رق ، ب نوتا، ۲٦ سم ، ت ٥۰۰۰ •

۱۲۹ ــ کتێبا قرائەتا • ژمەکتەبێ ئێـدارێا • ژئالێ ق• م• خ• رس‌س آز ، هاتیە تەسدیقکرن • [رێدە س• نەجەف عەلیف]• باکی ، ئازەر نەشر سەباپیدا گوزێ ــ تەدرسێ ، ۱۹۳٦ ، ۱۳۱ رق ، بئیل ، ۲۲ سم ، ت۱۰۰۰ •

بەر ب سەرتێیــارێ ئاتۆر : ا• ئاخوندۆڤ• س• نەجەف عەلێف ، س• یاگێیف ، ج• حەسەنۆڤ •

۱۳۰ ــ ملیکیان، ا• دەرهەقا چەند تەخوەشیادا [رێد • جافدار جاسێ جەلیل • تەرجمەکر ر• درامیان] یرێڤان ، نەشــرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ ، ۱۹۳٦ ، ۷٥ رق ، ۱۷ سم ، ت • تونه •

بەر ب سەر تێیــارێ ئاڤتور : [دوکتۆر ا• ملکیان]•

۱۳۱ ــ پۆپۆڤا ، ناتالیا سترگێڤنا • کتێبــا ئارفمێتکێ • بەرەڤکرن و هنــۆنا مەسەلێ‌وێ • بۆنا مەکتەبێ عەولن • پارا دۆدا • بۆنا کوما چــارا • ژنەشرا دوا تەرجمەکر برۆمەمۆتێڤ • (رێد جافدار ج• جەلیل) • رەوان ، نەشرا حوکمەتێ سێکسیا کتێبێ کرمانجــا ، ۱۹۳٦ ، ۱۰۳ رق ، ۲۱ سـم ، ت ۲۰۰۰ •

۱۳۲ ــ پۆپۆڤا ، ناتالیا سترگێڤنا • حەساب ، حساسیا • لە مەکتەبدە

ئیبتدایی ژ سنفه ٣ ــ ٤ را ٠ ژئالیێ ق٠م٠خ٠ر٠س٠س٠ا٠ێ تەستیق بویە ٠ چارا یەکێ ٠ [وەلگەزانە س٠ تەجەف عەلیێف ٠ رێد ٠ ا٠ ئاخوندوڤ] ٠ باکی ، ئازەرنەشر سەبا پێداگوژیێ تەدرسێ ، ١٩٣٦ ، ٧٦ رو ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ ٠

١٣٣ ــ سالێ دودوین لە مەکتەبدە ئیبتدایی ژسنفێ دودوینرا٠ ژئالیێ ل٠م٠خ٠ر٠س٠س٠س٠ا هاتیە تەستقکرن٠ باکی، ئازەرنەشر سەبا پێداگوژیێ تەدرسە، ١٩٣٦ ، ١٣٦ رو ، بئیل و پوّرتر ، ٢٥ سم ، ت ١٠٠٠ ٠

١٣٤ ــ سراس٠ لەتفە ٠ شکلەك ژ روهەلاتێ ٠ (تەرجمەکرن : ج٠ گەنجو ا٠ عەڤدال ، رێد٠ جاڤدار ج٠ جەلیل)٠ رەوان ، تەشرا حوکمەتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦ ، ١٢٨ رو ، بپورتر ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ ٠

١٣٥ ــ ستالن ، یوسف ڤیساریونوڤچ ، دەرهەقا خەڤاتاگوندا ٠ (خەبەردان پلینوما تەڤایی مەرکەز کوما فرقاك ٠ (ب) هەمتفاقێ و کونترول کومسارا مەرکەزی ٠ ١٩٣٣ س٠ یانزە مەها کانونێ)٠ تەرجمەکر ر٠ درامیان ٠ رێد ج ، جەلیل ، رەوان ، نەشرا فرقێ ٠ سێکسیا کتێبێ کورمانجا، ١٩٣٦ ، ٢٦ رو ، ١٨ سم ، ت ١٥٠٠ ٠

١٣٦ ــ تیریخوڤا ، ل٠ گ٠ی٠ ئەردەلی ، ڤ٠گ٠ جوغرافیا ٠ حسابەك٠ لەمەکتەبێ ئیتدایی ژ سنفێ سێرا٠ ژئالیێ ل٠م٠خ٠ر٠س٠ا ــ ێ هاتیە تەستقکرن ٠ باکی ، ئازەرنەشر سەبا پێداگوژیێ تەدرسێ ، ١٩٣٦ ، ١٥٦ رو ، بپورتر ، ٢٣ سم ، ت ١٥٠٠ ٠

بەرب سەر ڤیارێ ئاڤتور ل٠ غ تیریخوف و ف٠ گ٠ ئیردلێ ٠

١٣٧ ــ تیریخوڤا ، ل یا گرێگوریڤنا ٠ و ئەردەل ، ڤلادمیر گیورگیڤچ ٠ دنیا زانبوّن ٠ دەرەجا دوّدا کتێبا دەرسێ بوّنا دەرسخانا چارا ، سەبا مەکتەبێ ئەلێستار (عەولێ) ژ نەشرا سیا گوهاستی ٠ تەرجمەکر ا٠ عەڤدال ، رەوان ،

ئەشرا حکومەتا شیوری ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦ ، ١٥٨ رۆ ، بـئیل ، ٢١ سم ، ت ٢٠٠٠ .

١٣٨ ــ تومانیان ، هـۆڤ هاتیـس . بەرەڤ کرنا کـلاما . تەرجمەکر جاسمێ جەلیل . [رێدە أ. عەڤدال]. رەوان ، ئەشرا حوکماتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦ ، ١٠٢ رۆ ، بـپۆرتر ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٣٩ ــ تومانیان ، هۆڤ هـانیس . خـوەیی و خولام . [تەرجمەکر جاسمێ جەلیل . رێد أ. عەڤدال . شکل یانیلی جاغبیان] . یرێڤان ، ئەشرا حوکمەتا ئەرمەنستانێ، ١٩٣٦ ، ١٢ رۆ ، بـئیل ، رەنگی، ٣١سم، ت١٠٠٠ .

١٤٠ــ فۆلکلۆرا کورمانجا . کتێبا پێشن . بەرەڤکرن و حازرکرن ح. جندێ ، أ. عەڤدال . [رێد . جاڤدار جاسمێ جەلیل] . یرێڤان ، ئەشرا حوکوماتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦ ، ٦٦٤ رۆ ، ٢٣ سم ، ت ١٠٠٠ .

شرۆڤە کرنا ین ئاڤالتیك :

کەروکولکێ سلێمانێ سلڤی . ئیپۆسا جماعەتا کورمانجا . [ب س ڤاریانت] رۆ ٥ ــ ٢٥٧ .

مەم و زینێ پرۆزا و بەیت . رۆ ٢٦١ .

پۆیەم : پێزنگیرێ ، رۆ ٥٣٥ ؛ دەورێشێ عەڤدی ــ ٥٥٤ ، ٥٥٧ ؛ ٥٦١ ؛ دمدم ــ ٥٦٧ ؛ زەمبیل فرۆش ؛ ٤٨٩ ، ٤٩١ ؛ ئیبراهیم ــ ٥٦١، لەیل و مەجلوم ــ ٥٢٣ ، ٥٣١ ، ٥٣٣ ؛ مەیرێ ــ ٥٥٢ ؛ مەمێ و عەیشێ ــ ٥١٠ ، ٥١٣ ، ٥٢٢ ؛ موسێ ــ ٥٦٣ ؛ ئادنــه ــ ٥٤٨ ؛ سـایەندو خـەجێ [ب ٤ ڤاراف] ــ٤٩٤ــ٥٠٩ــ ؛ سـێ و حەسەنێ ــ ٥٤٩ حەسۆ و بەنۆ ــ ٥٣٥ .

کلامێ بەنگیتێ ؛ ئاحمەدۆ ــ ٣٦٣ ، بارانەکێباری ــ ٣٧١ ؛ یێرڤانێ ــ

٢٤٢ ، بەژنا تە زراڤــە ــ ٣٧٨ ؛ بلبل ــ ٤٠١ ــ گەدەلاوکــۆ ــ ٣٤٩ ؛ گەرماهــاڤێ ــ ٤٠٨ ؛ گــۆزێ رۆمــی ــ ٤٢٦ ســم ، گونــدێ ٣٤٩ ؛ دەرۆ ــ ٤٣٠ ؛ دەتوراڤە ــ ٣٦٢ ؛ دلۆ مەریمۆ ــ ٤١٦ ؛ دلێ من ــ ٣٥٤ ، ئەزێ بەنگینە ــ ٣٩٨ ؛ ئەزێ رەشم ــ ٣٧٥ ؛ ئەلەگەزێ ، ئەلەگەز ــ ٣٤٨ ؛ ئەمان ، ئەمان ــ ٣٧٦ ؛ ئیلکێ شەمۆ ــ ٣٤٤ ؛ زەری دۆمامێ ــ ٣٨٧ ؛ کاڤر چیریا ئەلەداغێ ــ ٣٤٦ ؛ کەچکێ ــ ٣٩١ کەدێ جانێ ــ ٣٨٤ ٠ کورخالۆ ــ ٣٦٣ ؛ کنێ چیا بلندە ــ ٣٨٠ ؛ کوبار ــ ٣٤٧ ؛ لاوکێ من عەرەبێ دکشنە ــ ٣٥٧ ؛ لاوکۆ ، بەژناتە ــ ٣٥٥ ؛ لاوکۆ ئــەز نە بەرتم ــ ٣٥٢ ؛ لاوکۆ ، ئەرمەنێ ــ ٣٥٤ ، لاوکۆ نە ل ڤرم ــ ٣٥٣ ٠ لاوکۆ خەما نەکە ــ ٣٥١ ؛ لاوکۆ ، چیابلندە ــ ٣٥٠ ؛ لێ ، لێ گــەورێ ــ ٣٧٩ ؛ لێ ، لێ ئەڤێ ــ ٣٦٥ ؛ لێلێ خەزالێ ــ ٣٦٦ ٠ لۆ لۆ لاوکۆ ــ ٣٥٧ ، مالامە ــ ٣٨٩ ؛ من نازکێ ــ ٤١٣ ، منێ خەونەك دیە ــ ٣٦٤ ؛ ناگولێ ــ ٣٨٤ ؛ نازێ ــ ٣٨٤ ؛ ئۆسێ ــ ٣٤٦ ؛ دلۆ شڤانۆ ٣٤٦ ؛ تە چەڤ رەشێ ــ ٣٧٤ ؛ تو ژ هەڤالا نەمینە ــ ٤٠٩ ؛ خانێ ــ ٣٧٩ ؛ خنوسی ، خوەشە ــ ٣٧٨ ؛ هاتی کاڤرانی بشرێ ــ ٤٠٣ ؛ هەرەرنــدێ ــ ٣٨٣ ؛ هیرچی گــاڤا ــ ٣٩٥ ؛ حەسەن ــ ٣٦٠ ، هەوار لمن ــ ٣٧٠ ؛ وەرە دەلیل ــ ٤٢٣ ؛ وەرە لۆ ، لۆ ــ ٣٧٢ ٠

کلامێ گۆڤەندێ :

گولێ هوینــار ــ ٤٦٩ ؛ گــولازەر ــ ٤٦١ ؛ عــەدلێ ــ ٤٥٣ ؛ یار شەمامێ ــ ٤٥٠ ؛ لۆ، لۆ شڤانۆ ــ ٤٧٢ ؛ کشە ــ کشە ــ ٤٥٠ ؛ نارحانێ ــ ٤٧١ ؛ شام ــ حەلەب ــ ٤٥٥ ؛ خانێ بەشی ــ ٤٧٤ ٠

کلامێ زاڕوتیێ :

بەرخڤانۆ ــ ٤٤٢ ؛ ڤ زناری ــ ٤٣٩ ؛ گاران ــ ٤١٤ ؛ گەڤەز ــ ٤٣٤ ، دەنگێ تە ــ ٤٣٥ ؛ دەستێ لاتە ــ ٤٣٥ ؛ دومەڤەسەك ــ ٤٤١ ؛ ئەزگولم ــ

٤٣٦ ؛ ئەلەگەز ـــ ٤٣١ ؛ زەنگل ـــ ٤٤٠ ؛ کەچك ـــ ٤٣٧ ، کۆرق ـــ ٤٣٢ ، کلاما گەردەنا یوسف ـــ ٤٤٧ ؛ لـوری ـــ لـوری ٤٣٢ ، ٤٣٧ ؛ پالەیو ـــ ٤٣٣ ؛ پیڤونگی ـــ ٤٣٨ ؛ سەرێ سیانێ ـــ ٤٤٥ ؛ خەزالێ ـــ ٤٣٨، چەلەك ـــ ٤٣٣ ؛ جەمۆ ـــ ٤٣٦ .

حکیات :

ئاغا نەزەر ـــ ٥٩٠ ؛ بەلۆل و خەلیفە ـــ ٦٠٤ ؛ بەلـوولێ زانا ـــ ٦٠٦ ، گەرەکێ تشتەکی بزانبی ـــ ٦٠٢ ؛ گور ، دەقە و روڤی ـــ ٦١٧ ، عەلەتوپرەك ـــ ٥٨٣ ؛ عەلیێ تورچی ـــ ٦١٨ ؛ ئەوئەزم ، ئەز نە ئەزم ـــ ٦٣٣ ؛ کە چەلەك ـــ ٦٢٥ ؛ کوروغلی ـــ ٦٠٨ ؛ لـەگ لـەگ ـــ ٦١٤ ؛ مەرڤێ ئاقماق ـــ ٥٩٩ ؛ پولیبەگ ـــ ٦١١ ؛ پادشـا ـــ ٦٤١ ، روڤێ و گور ـــ ٦١٦ ؛ شائەزەر ـــ ٥٨٨ ؛ یقۆ ـــ ٥٩٤ ؛ قەسەیێ چومە رد ـــ ٦٣٦ ؛ قرات و تۆرات ٦٠٩ .

١٤١ ـــ خەبەرناما تێرمنۆلوگیایێ . حازرکر کومسیا تێرمنۆلوگیایێ پرۆف ـــ أ. خاچاتریان ، پرۆف . گ. نایاتسیان ، ف. پێتۆیان سەدرێ کومـاتێر منۆ لۆگی ، ح. جندێ ، ج. جەلیل ، ج. گەنجۆ ، أ. عەقدال ، و نادرێ ، ت. موراد . یرێڤان ، نەشرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ شیورێ . ١٩٣٦ ، ٧١ رۆ ، ١٨ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٤٢ ـــ خنکۆ ئاپێر . ترامڤە ل رەوانێ شکللدار ـــ ڤارد ـــ پاتریکۆڤا . [رێڤە جاڤدار جاسمێ جەلیل . تەرجەمەکر رە درامیان]. رەوان ، نـەشرا حوکومەتێ ، ١٩٣٦ ، ١٦ رۆ ، بـئیل رەنگێ ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٤٣ ـــ هایرایێتیان ، هە تەیر و تو . [شکل یێ م. باغدا سـاریان] . [تەرجەمەکر جاسمێ جەلیل] . ئێرێڤان ، نەشرا حوکومەتێ ، ١٩٣٦ . ١٦ رۆ ، بـئیل ، رەنگێ ، ٢٥ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٤٤ ـ شاخسوارۆڤ ، س. و. ئاخوندۆڤ. ا. ئەلفبا . باکی . ئازەر نەشر سەبا تەدرس ـ پیداگۆزی ، ١٩٣٦ ، ٨٨ رۆ ، ب‌ئیل ، ٢٢سم ، ت ١٠٠٠

١٤٥ ـ شراز ، هۆڤە هاتیس . سمانتۆ و خەجێ زەرێ . رۆماتا جماعەتا کورمانجا و ئەرمەنیا . تەرجمەکرن جاسمێ جەلیل و ر. درامبیان . [رێد : جاسمێ جەلیل ، ا. عەڤدال] . رەوان ، نەشرا حوکماتا ئەرمەنستانێ ، ١٩٣٦، ٣٢ رۆ ، ٢١ سم ، ت ١٠٠٠ .

١٤٦ ـ جندێ ، ح. ڤیسکارێ شێتوریە ئەرمەنیا . حازرکر ح. جندێ [رێد : هە. مکرچیان]. رەوان ، نەشرا حوکومەتا ئەرمەنستانێ ـ سێکسیا کتێبێ کورمانجا ، ١٩٣٦ ، ١٤٤ رۆ ، ٢٢ سم ، ت ١٠٠٠ .

★ ★ ★

واتای هەندێ وشە و ڕەمزی بیبیلوگرافیاکە

ئافتۆر : نوسەر .
ئال : لا .
ئیل : وێنە ، نەخش .
بورچلی : ئیلزامی ، بەزۆر .
بەرەڤگرن : کۆکردنەوە .
پۆرتەر : پۆرتەریت ، وێنە .
پێداگۆگ : دەرسدار ، مامۆستا .
پێش خەبەر : پێشەکی .
پیۆنیر : پێشکەوتو .
پییەس : شانۆ .
تتۆل : ناونیشان ، تایتڵ .
تۆپ کردن : کۆکردنەوە .
تەعب : مۆر .
تێخنیکۆم : تێکنیك .
تیراژ : ژمارەی کتێبە چاپکراوەکە .
دن : ئەوی تر .
دەربدار : پێشکەوتو .
دەوار : ڕلسات .
حەساڤدار : حەسابدار .
حیسابچایە : کتێبی حیساب .
ڕۆ : ڕۆبەر ، لاپەڕە .
ڕۆنکایی : هۆشیارکردنەوە .
ڕەنگی : ڕەنگاو ڕەنگ .
ڕەوان : ئێرڤان .

ڕەیاسەوانە : ڕێگای ئیربون .
سالنڤیسار : سالی نوسین .
سسی : سێیەم .
سەبا : بۆ .
سەرنڤیسار : سەرنوسەر .
سێکتۆر : بەش ، پلە ، بڕگە .
سێکس : ڕەگەز .
سیمستر : کیمیا .
شێور : شورەری .
عورۆس : ڕۆس .
عەوەل : ئەوەل .
عەفراندن : دانان .
فزك : فیزیاء ، تەبیعیات .
فاستان : ئەلەستان، ولاتی ئەلان .
قەداندن : ڕابواردن .
فورولت : موئەسەسە .
کۆلاك : کولاك ، خاوەن مولکی بچکۆلە .
کولجاهیل : مندالان .
کولیک : کۆمەلە .
کۆم : کۆمەڵ .
کۆمساریات : کۆمەربەت ، مفەوەزیەت .
هلاندن : بەرزکردنەوە .
مێتۆد : ڕێباز .

★ ★ ★

ملخص المقــال

بيبلوغرافيا الكتب الكردية الصادرة في الاتحاد السوفيتي من عام ١٩٢١ ــ ١٩٦٠

انه لمن الصعب على المرء ان يوضح خلال سطور قلائل ماكتب حــول الكرد في روسيا والاتحاد الســوفيتي . وان تمكن غيري من الكتابة حول هذا الموضوع فلست من المؤهلين لذلك .

يوجد الان في الاتحاد الســوفيــتي أربعة معاهد للدراسات الكردية ، تهتم أهتماماً كبيراً بالتراث الكردي تأريخاً وأدباً ولغــة .

ان هذا المقال عبارة عن قسـم من البيبلوغرافيا للكتب الكردية الصادرة في الاتحاد السوفيتي من عام ١٩٢١ ــ ١٩٦٠ . وقد أعده ن. أ. اليـكسانيــان ونشرته أكاديمية العلوم في جمهورية أرمستان الاشتراكية السوفيتية في عام ١٩٦٢ .

وفي النية نشر القسم الثاني من البيلوغرافيا ــ في العدد القادم لمجلة المجمع وامل ــ ان وفقت ــ أن أجمع أسماء بقية الكتب الصادرة بعد عــام ١٩٦٠ وأضيفها الى البيبلوغرافيا لكي يكــون أشمل وأعم ، ورغبة في افادة القاريء الكردي الذي لايجيد اللهجة الكرمانجية الشمالية قمت بشرح بعض الرموز والكلمات الموجودة في البيبلوغرافيا كما ويوجد في نهاية البيبلوغرافيا فهرست للاسماء والمواضيع يقع ضمن القسم الثاني من المقال .

★ ★ ★

زاراوە زانستییەکان

دانان و لێکۆڵینەوەی لیژنەی زاراوە زانستییەکان

« لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٥ دا لیژنەیەکی تایبەتی کاتی بۆ لێکۆڵینەوە و دانانی زاراوە زانستییەکان ، بە پێی بڕیاری ئەنجومەنی کۆڕ سازکرا و لە بەرگی سێیەمی ئەم گۆڤارە ، لە باسی پوختەی کارەکانی کۆڕدا ، مامۆستا مەسعود محەممەد ، دەمڕاستی لیژنە چەند لاپەڕەیەکی بۆ ڕوونکردنەوەی ئامانجی ئەم کارە و چۆنیەتی زاراوەدانان و ڕێبازی پەسند و زانستییانە بە نموونەوە نووسیبوو ، جا بە بۆنەی بڵاوکردنەوەی لیستەی یەکەمی زاراوەکانەوە وا پەسند کرا کە جارێکی دیکەش ئەو ڕوونکردنەوانە وەکو پێشەکییەک بڵاوبکرێنەوە » .

لیژنەی گۆڤار

« نووسین بە پێی قووڵ بوونەوە و ورد بوونی پێویستی پتری بە کەرەستەی دەربڕینی بیر و ڕا دەبێ . بابەتی ساکار و تەنک بەو هێندە وشە و داڕشتن و تێکبەستانەی کە بەسەر زارانەوەیە ، دەشێ بخرێتە قاڵبی ئەدەبییەوە و بچێتە مێشکانەوە . نووسەر لە هەر زمانێک بێ لە دەستی دێت خۆی بە شێوە و شێوازی نووسینی ئاسان ڕابێنێ لە ڕێی گرتنەبەری باسی ئاسان و ئاسایی کە قووڵ بوونەوە و لێکدانەوە و بە یەکدی گرتن و تێک بەستن و لێکترازاندن و فەندی هونەرکارانەی ناوێ . ئەمە ڕاستییەکە نەسەلماندن هەڵناگرێ ، بەڵام ژیان و ژیار (حضارة) لە چ میللەتێک ناگەرێ بەردەوام بێ لە کوتانەوەی بابەتی سەرەتایی و سەرکێڵ چونکە دەستوورە بنجییەکانیان بەندن بەهێزی

بەرەو پێش چوون و قووڵ داگرتن و ئاڵۆزکان و تێك ئاڵقـــان ، زمانیش کـــە تەرجومانی ژیان و ژیارە لێی داوا دەکرێ هەنگاو بـــە داهێنانی کـــەرستەی تەعبیری نوێ هەڵێنێ تاکو بتـــوانێ جـــووت بڕوا لەگەڵیاندا و ئەرکەکانیان راپەڕێنێ ٠

رەچـــاو کردنی ئـــەم راســـتییە ســـەرەتایە و تێبینـــی بەرەوپێش چوونی نووســـینی کوردیی نوێ بوو بە هۆی بڕیارێك لە لایەن ئەنجومەنی کۆڕەوە بە دانانی لیژنەیێکی تایبەتی بۆ وەرگێڕانی زاراوەکـــانی مەنطیق و فەلسەفە و (فقه) ٠٠٠ و هەموو ئەو زانستانەی‌تر کە لە نووسینی بەهێز و پێزدا دێنە بەر خامەی نووسەرانەوە ، بۆ سەر زمانی کوردیی ٠

لیژنەکە لەم مامۆســـتایانە پێك هێنراوە :

مەسعوود محەمەد ــ دەمڕاســـت (مقرر)

شوکور مـــەفا ــ سکرتێر

هێمن موکریانی ــ ئەندام

د٠ ئەورەحمانی حاجی مارف ــ ئەندام

لەو کاتەوە لیژنە پێك هاتووە ، لە ســـەرەتای هاوینـــەوە ، تاکو ئێستا مانگی هەشـــت جار کۆبۆتەوە بۆ دۆزینەوە و دانـــانی زاراوەی کوردیی لەو زانستانەدا ٠ لەم کۆبوونەوانەدا نیمچە فەرهەنگۆکێکی لـــە زاراوان بژاردە کردووە ئومێد دەکرێ لە دوارۆژێکی نزیکدا بخرێتە بەر چاوی خوێنەرانەوە بۆ هەڵســـەنگاندن و رەخنە لێ‌گرتن و راست کردنەوەیان وەیا دەســـتکاری کردنیان بەپێی داخوازی و پێویست ٠

لیژنە بەپێی بۆچوونی خۆی رێبازێکی زانســـتیانەی گرتە بەر بۆ دانانی

زاراوە،لەمەشدا رەچاوی ئەو دەستورانەی کرد کە لە زمانە پێشکەوتووەکاندا لێرە بەپێشەوە لە دانانی زاراوە پێڕەوی کراون • لـەم کارەدا لیژنە یەکەم بڕیاری ئەوە بۆ کۆمە ئەکا لە سەلماندنی ئەو ئەنجامانە کـە پێڕەوی کردنی دەستورەکان بە دەسـتەوەی دەدەن هەر وەك زمانـە پێشکەوتووەکان دۆ دلیان تێدا ئەکردوە • پێڕەوی کردنی دەستور گەلێك ئەرکی بە زیادەوە لەکیـەدا دەهێڵێتەوە ، زۆر رێگەی درێژیـش کورت دەکاتـەوە چونکـە بەکارهێنانی دەستور لە هەمۆ ئەو شوێنانەی بۆی دەست دەدەن بە یەکجاری لە هەمۆیان دەبێتەوە و پێویسـت بەوە ناهێڵێ بۆ هەر شوێنە ئەرکێکی تایبەتی هەڵبگیرێ •

لێرەدا نمۆنەی پێڕەوی کردنی دەستوری زاراوە داتاشـین لـە چەند رێبازێکی زمانی کوردییەوە دەخەینە بەر چاو •

بەشێکی زۆر لە زاراوەکان لـەوانەن لـە عەرەبیدا بەهـۆی رێژەی (مصدر صناعی)بەوە پێك هاتۆن کە لە زمانەکانی رۆژاوادا دەبن بە وشەی ئەوتۆ کۆتاییان بە (ism) دێت • دەزانین هـەر دۆ رێژەی عەرەبی و رۆژاوایی رێژەی دروست کردنی ناوی ئەبستراکتن • لیژنە لـە نێوان ئەو پاشگرانەی کە لە زمانی کوردیدا واتای Abstract دروست دەکەن پاشگری (ایەتی) هەڵبژارد • بە نمۆنە : وشەی (Marx) لە زمانەکانی رۆژاوادا دەبێتە (Marxism) ، لـە عەرەبیشدا دەبێتە (الماركسية) • بەپێی ئەو رێبازەی کە لیژنە پەسەندی کردووە وشەکە لە کوردیدا راستەوخۆ دەبێتە (مارکسایەتی) • دیارە هەمۆ وشەیێکی تری وەك (Marx) چ نـاوی مرۆڤ چ ناوی شـت بێ ئەوانیش (ایەتی)یان دەچێتـە دواوە و دەبن بە زاراوەیێکی تازەی کوردی •

ئەم رێبازه کە پەسەند کرا دەبێ هەمۆ ئەنجامەکانی پەسەند بکرێت هەروەك لە زمانە پێشکەوتووەکاندا پەسەند کراوه . بە نمونە لە عەرەبیدا وشــه هەیه لە بنــەڕەتدا (Abstract) ە ، سەرلەنــوێ لەرێی (مصدر صناعی)یەوه دەیکەنەوه بە (Abstract) . زمانــه پێشکەوتووەکانی رۆژاواش هەر وایان کردووه کە هاتــوون پاشگری (ism) یــان بــەدوا (Abstract) دا هێنــاوه بۆ دانانی زاراوه . کــه ئەمە وابێ دیــاره لە کوردیشــدا هەمان کار جایەزە و ناشێ لە خۆمانی حەرام کەین :

وشەی (رەوشت) لە ئینگلیزیدا (behavior) ە ، لە عەرەبیشــدا (سلوك) . لە هەردو زمانــدا کە هاتون زاراوەیان لەم وشــەیه داڕشتووه بە راشکاوی دەستــوره گشتــیەکەیان لێ بەکار هێناوه و گوتویانه :
Behaviorism ، السلوکیــة .

بەمەشدا ئەبستراکتیان کــردوه بە ئەبستراکت . کە ئەمە وابێ پێی ناوێ کورد کەنارەگیر بێ لەو دەستورەی زمانی دەوڵەمەند لێی لانەداوه . کەواته زاراوەی (الســلــوکیة Behaviorism) لە کــوردیدا دەبێته : (رەوشتایەتی) :

فلسفة السلوکیة ــ فەلسەفەی رەوشتایەتی .

بەڕاستی زاراوەکە چونکە لە رێبازێــکی رێزمانی کوردییەوه هاتووه بە کەمێك لەکارهێنــان پەرمــەندو و ئاشنا دەبێت پتر لــەوەی زاراوەی (الســلوکیة) ئاشنایه .

پاشگری (ایەتی) کــه بۆ زاراوه لەکار بێت هەمــو دەستورەکانی فۆنەتیکی و وشە سازی و .... هتاد (ی) کوردی بەسەردا دێت وەك کــه لە ئاخاوتنی عادەتیدا بەسەریدا هاتــووه ، واته لە هەندێ جێگەدا دەبێته

(یەتی وەیا «تی ـ نەك ایەتی) ، کە ئەمە شتێکە دەگەڕێتەوە بۆ وشەسازی نەك تایبەتیێکی زاراوە دروست کردنە . لە نموونانـدا هەر جـارە ئەم دیـاردەیە بە پێی داخوازی جێگە دێتە پێش .

لیژنە رەچـاوی ئەوەی کرد کە ئەگـەر لە زمـانە پێشکەوتووەکاندا وشەی ئەبستراکت کرابێ بە (وصف Adjective) و ئەوجـا پـاشگری (ism) ی بە دوادا هاتبێ وەیا (مصدر صناعي) لێ دروست کرابێ دەبێ لە کوردیشدا ئەم لایەنە بە دەستوور بگیرێ . بە نموونە لە زمانی ئینگلیزیدا (Form) بە واتـای (شـێوە) دێت کە لە عەرەبیدا (صورة)یە . وشەی (Formal) کە بـووە بە وەصـف لە کوردی (شێوە پەروەر)مان بۆ دانا کە بە عەرەبی دەبێتە (صـوري) . بە دوا ئەمەدا لە ئینگلیزی (Formalism) داڕێژراوە . بە پێی دەستووری بەکارهێنانی پاشگری (ایـەتی) لە کوردیدا وشەکە دەبێتە (شێوە پەروەرایەتی) کە لە عـەرەبیدا بەرانبەر (الصورية) دەوەستێ .

لە وشـەیێکی وەك (Socialism) دا لیژنە دوو ڕێگەی لە پێش بوو : یەکێکیان ئەوە بوو کـە وشەکە لە بنەڕەتدا (Society) بووە بـە واتای (گەل ، کۆمەڵ) و دواتر کراوە بە وەصف و بـۆتە (Social) لـەوەوە (Socialism) پێك هاتووە . لیژنـە لێکیدایـەوە کە دروسـت کردنـی ڕێژەی وەصـف لە (گەل ، کۆمـەڵ) بۆ ئـەوە بەرانبـەر (Social) بوەسـتێ کارێکی ئاسـان نیە ، واتای وشەکەی (Socialism) یش کە لـە عەرەبیدا بە وەرگێرانی پیت بەپیت دەبێتە (الاجتمـاعية) ئەو ڕاگەیاندنـە

ئادات كه كورد مه‌به‌ستیه‌تی له‌به‌ر ئه‌مه لیژنه گه‌ڕاییه‌وه سه‌ر (الاشتراكیة)ی عه‌ره‌بی كه له (اشتراك ــ اشتراكي ــ اشتراكیة)وه هاتووه . له ئاكامی لێكدانه‌وه ده‌ركه‌وت :

شریك : هاوبه‌ش

شراكة : هاوبه‌شی

مه‌علومه لایه‌نی ئابووری له وشه‌ی (Socialism) دا ئه‌وه‌یه كه وشه‌ی(هاوبه‌شی) ده‌ی‌به‌خشێ . كه‌واته به پێی ده‌ستووری له‌كارهێنانی (ایه‌تی) وشه‌ی (الاشتراكیة ــ Socialism) ده‌بێ (هاوبه‌شایه‌تی) بێت .

یه‌كێكی‌تر له‌و ده‌ستورانه‌ی وشه سازی كه لیژنه بۆ دانانی زاراوه‌كانی به‌كاری هێناوه :

له نێوان فه‌یله‌سوفاندا مه‌زهه‌ب (رازه‌و ــ به كوردی)ێك هه‌یه پێی ده‌ڵێن (مذهب ، فلسفة الشك Sceptism) . دیاره دوو وشه‌ی (شك Scept) هه‌ردوویان ئه‌بستراكتن ، له كوردیدا (گومان) به‌و واتایه دێت . كه‌واته فه‌لسه‌فه‌ی (شك , Sceptism) له كوردیدا ده‌بێته (گومانایه‌تی) . به‌دوا ئه‌مه‌دا چه‌ند وشه‌یێكی‌تر كه ئه‌وانیش له (گومان) وه‌رده‌گیرێن خرانه به‌ر هه‌ندێ ده‌ستووری‌تری وشه‌سازی كوردییه‌وه :

گوماناوی : كه‌سێك وه‌یا شتێك گومانی تێكه‌ڵ بوبێت (مشكوك) .

گوماندار : كه‌سێك كه گومانی په‌یدا كردووه له شتێك ، ده‌شێ پاش سه‌عاتێك گومانه‌كه‌ی بڕه‌وێته‌وه . (شاك) .

گومانگر : كه‌سێكه په‌یڕه‌وی فه‌لسه‌فه‌ی (Sceptism) ده‌كات واته

گومانی له خۆی کـــردووه به نیاز وه‌ك (رازگر ، مه‌رجگــر) • گومانگر به واتای (Sceptist) دێ که ئه‌ویش گومانی کردووه به فه‌لسه‌فه‌ی خۆی که له عه‌ره‌بی‌دا ده‌بێته (متشكك) •

له‌م کاره‌ی داهێنانی زاراوه که وا گه‌لێــك جار رێژه‌ی نیسبه‌تی تێدا به‌کار دێت لیژنه خۆی له (ێ) ته‌قلیدێ دزیه‌وه بۆ پاشگرێکی‌تر که ئه‌ویش هه‌ر بۆ نیسبه‌ته و زۆریش له تاکه ده‌نگی (ێ) له‌بـــارتره بۆ هــاتن له دوای زوربه‌ی وشانه‌وه • له کوردیێدا ده‌گوترێ (لاوه‌کێ ، ده‌ره‌کێ ، ناوه‌کێ ، سه‌رزاره‌کێ ، شه‌وه‌کێ ، به‌یانه‌کێ ، رۆژه‌کێ ، ئاوه‌کێ ، پێشه‌کێ ، پاشه‌کێ ، ره‌مه‌کێ •••) که هه‌مۆیان رێژه‌ی نیسبه‌تن و گونجاوتریشن له‌وه‌ی به هۆی (ێ) پێك هاتبان • ئه‌وه‌ی راستی بێ پاشگری (ێ) نیــــبه‌ت له بنه‌ڕه‌تدا بۆ ده‌ربڕینی نیسبه‌ت له‌گه‌ڵ شار و وڵات و عه‌شره‌ت و گه‌ل و شتی ئه‌وتۆیی‌دا به‌کار هاتووه ، ئێستا نوسه‌ران خه‌ریکن له‌گه‌ڵ وشه‌ی وه‌های به‌کار بێنن که هه‌رگیز کـــورد له‌گه‌ڵیاندا به‌کاری نه‌هێناوه وه‌ك وشـــه‌ی ئاوه‌ڵناوی عاده‌تی (جوان ، ئازا ، سور ، زه‌رد ، تیر ••• هتاد) ئه‌م وشانه که پاشگری (ێ)یان چووه دواوه ده‌بنه ئه‌بـــستراکت هه‌رچه‌ند پاشگره‌که له هه‌مان کاتدا بۆ نیســـبه‌تیش به‌کاردێت• لیژنه وای په‌سه‌ند کرد له جیاتی پاشگری (ێ) له‌م شوێنانه و شوێنی وه‌ك ئه‌واندا پاشــگری (ه‌کێ) به‌کار بێنێت •

(جوانه‌کێ ، ئازایه‌کێ ، سوره‌کێ ، زه‌رده‌کێ ••) به واتای (جمالیّ ، اقدامیّ ، أحمـــریّ أصفریّ ••) نــاوه ئه‌بستراکته‌کانیشیان ده‌بێتـــه (جوانه‌کیه‌تی ــ الجمالیـــة ، ئازایه‌کیه‌تی ــ الأقدامیـــة ، سوره‌کیه‌تی ــ الأحمریة ، زه‌رده‌کیه‌تی ــ الاصفریة •••) • زمانه جیهانییه‌کان له‌م ته‌رزه داڕشتنانه باکی مۆرێك لایان نه‌داوه و لێی نه‌ترساون • سه‌یری ئه‌م وشه‌یه بکه :

Syn — به واتای (به‌یه‌كه‌وه)

Chron — به واتای (كات)

ize — ئه‌مرازی تێپه‌ڕ كردنی فعله

له‌مانه وشه‌ی synchronize به واتای (معاصرة) دروست بووه كه ئه‌گه‌ر به وردی بیخه‌ینه به‌ر ده‌ستووری وشه‌سازی كوردییه‌وه ده‌بێ بكرێته (هه‌مان كاتاندن) وه‌یا (هه‌مان كاتان) تصریفه‌كه‌شی (هه‌مان كاتا ، ده‌هه‌مان كاتێ ــ هه‌مان كاتاندی ، ده‌هه‌مان كاتێنێ) . فه‌رهه‌نگێكی سه‌رله‌به‌ری زاراوه‌ی زمانه زیندووه‌كان له‌م جۆره دارشتنه‌وه هه‌لقولیوه ، كه‌سیش نالێ ئه‌م رێ به‌خۆدانه زۆر به‌رفره‌وانه بۆ وشه‌سازی چۆن بۆ به ده‌ستوور و ره‌خنه‌شی لێ نه‌گیرا ! زمانی كوردیش وه‌ك ئه‌و زمانه زیندووانه مافی هه‌یه وشه‌سازی بكات به پێی ده‌ستووره زمانییه‌كانی كه زاده‌ی هه‌ناوی خۆیه‌تی . زمانی ئینگلیزی به زۆری واز له فه‌رهه‌نگی خۆی دێنێ كه وشه‌یێكی علمی وه‌یا ئه‌ده‌بی داده‌ڕێژێ . ئه‌وه‌نده‌ی دیبێتم ، زاراوه‌ی سه‌ر به (ئاو)ی له وشه‌ی (Aqua) وه‌یا (Hydro) وه‌رگرتووه وشه‌ی (Water) كه ئینگلیزییه هه‌ر ده‌ڵێی خواش خه‌ڵقی نه‌كردووه . جا ئێمه كه بمانه‌وێ له رێبازی كوردی ره‌سه‌نه‌وه زمانه‌كه‌مان به‌ره‌وپێشه‌وه به‌رین و په‌ره به زاراوه‌كانی بده‌ین تابێ چ ره‌خنه‌یێكمان بێته سه‌ری چونكه ئه‌گه‌ر رێبازان له خۆمان كوێر كه‌ینه‌وه چارمان ناچار ده‌بێ بۆ خواستنه‌وه‌ی زاراوه‌ی بێگانه .. به‌ڵێ خواستنه‌وه عه‌یبی تێدا نیه ، به‌لام كه زمانی تێدا خنكا ده‌بێته عه‌یب . واش هه‌یه وشه‌یێكی زاراوه‌ی بێگانه له‌گه‌ڵ كێشه‌كانی زمانی كوردی ناگونجێ و به‌خۆیه‌وه ناگرێ ، له‌م حاله‌ته‌دا ناشێ وشه‌ی بێگانه بكرێ به ئێسكه ماسی له ئه‌وكی زمانه‌كه‌مان : كابرایه‌ك حه‌ز

له چاپه ناكا ئیتر ده‌بێ لێی بڕێنه‌وه و به زۆر چـاپه‌ی پێ نه‌خوێنه‌وه • تـۆ سـه‌یری وشـه‌ی (Automatic) بكـه ده‌بینی لـه خـۆوه بـه‌لای خه‌ڵقـی ده‌شت و ده‌ره‌وه بۆته (ئه‌ماتیك) چونكه وشه‌كه وه‌ك هه‌یه له هیچ وشه‌یێكی كوردی ناكات به‌لام (ئه‌ماتیك) هاوكێشی هه‌ن وه‌ك (مه‌تالیك ، عه‌زازیل ، په‌راوێز ، پـه‌لامیز ، گه‌لاوێژ •••) • لیژنـه گه‌لێـك لایـه‌نی ئه‌وتـۆی له زمانی كوردی‌دا به‌سه‌ر كردوه‌و و بۆ مه‌به‌ستـی وشه‌سازی خستیه بـه‌ر بڕیاری چه‌ژی سه‌لیقه‌ی كوردییه‌وه ، هه‌میشـه‌ش ره‌چاوی ئه‌وه‌ی كردووه كه ئیشه‌كه به دۆستایه‌تی و دلسۆزی زمـانه‌كه ده‌كری نـه‌ك دژی زمـانه‌كه • داهێنانی زاراوه ده‌بێ هه‌ناسه به زمان هه‌ڵێنێ نه‌ك هه‌ناسـه‌ی بڕێ • هه‌ر له‌م رێبازه‌وه گه‌یشته ئه‌م ئه‌نجامه له ئاست وشـه‌ی (خۆ) به‌واتای (ذات) :

(خۆ) كه نیسبه‌ت درا به هۆی (ی)وه ده‌بێته (خۆیی) به‌واتای خزم و ئاشنا دێـت • زاراوه‌یێك له (خـۆ)وه وه‌ربگیرێت به واتـای (ذاتـی ، Subjective) ده‌بێ بـه هۆی پاشگـری (ەكی)وه بێت • به‌و پـێیه وشه‌ی (خۆیه‌كی) په‌یدا ده‌بێت كه زاراوه‌یێكـی زانستی وه‌یا فه‌لسـه‌فیه ، دیاره به‌رانبه‌ر (الذاتیـة Subjectivity)یش (خۆیه‌كیـه‌تی) داده‌ڕێژرێت به پێی ده‌ستورێكی كۆنی وشه‌سازی •

له وشه‌ی (بابه‌ت) به واتای (موضـوع) :

به‌رانبـه‌ر (موضـوعی ، Objective) زاراوه‌ی (بـابه‌ته‌كی ــ «نه‌ك بابه‌تی» كه وشه‌یێكی فه‌رهه‌نگییه) دروسـت ده‌بێ • بـۆ زاراوه‌ی (الموضوعیـة Objectivity)یـش راستـه‌وخۆ وشـه‌ی (بـابه‌ته‌كیه‌تی) داده‌ڕێژرێ چونكه لێره به پێشـه‌وه ده‌ستوره‌كه‌ی بڕیاری بۆ دراوه •

پوخته‌ی گوته ئه‌مه‌یه ، لیژنه ویستویه‌تی به رێبازی قیاسی (پێوانه‌كی)دا

بەرەو دارشتنی زاراوەی کوردیی هەنگاو باوێت ، لەوەشدا قیاس و پێوانەکە بۆ کوێی برد بـــەدوای بکـــەوێت و بـــە ئەنجامەکـــانی رازیی بێت • زۆر بەراشکاویی و بێپەروا ، لیژنە داوا لە خوێنەرەوەی کورد دەکات ئەویش بە نیازی رێ هەموار کردن و دەوڵەمەند کـــردنی سەیری وشەسازیی و زاراوە دانان بکات نەك لە گۆشەی بە زەحمەت خستن و ئاڵۆزکاندنەوە •

بێ گومان ، دوای ماوەیێك لە بـــەکار هێنانی زاراوەکان ، تێکرایان لەسەر زار و لەبەر تامی کورد زماندا شـــیرن دێن چونکـــە لەســـەر بنجی دەستورەکانی رێزمانی کوردیی هەڵستاون • دیارە هەر کاتێکیش پێشنیاری چاکتر و لەبارتر لە لایەن خوێنەرانەوە پەیدا بۆ دەرحاڵ ئەویان وەردەگیرێت »

لیستەی زاراوەکانی فەلسەفە و ژیربێژیی

الابـــد	ئەبەد	Eternity
الإبستمولوجيـــا او نظرية المعرفة	دیمانەی زانیار	Epistemology = theory of knowledge
الاتجاه	رۆکار	
الاتساق	سازشت	Consistency
الاتفاقية (قضيـة)	رێکەوتە	
الاجمالي	ســەرلەبەر	
الاحتمال	شیمانە	Probability
ـ الاحتمالية	هەڵکیرە	
الاحـــوال (عنـــــد الصوفيـة)	حاڵ	States

الإختلاف الكمي	جوداوازیٖ چەندەکی	Quantitative difference, opp. qualitative diff.
الإخلاقية	ناکارەتی	Morality
الاخروي	هۆربزبایی	
الادب المكشوف	ئەدەبی بێ پەردە	Pornography
الادراك	پێزانین	
ـ الادراك الحسي	هەستکردن	Perception
الازل	ئەزەل	
اساس التقسيم	بنکەی دابەشین	
اساليب التقسيم	شێوازەکانی دابەشین	
الاستثنائي	دەراویتە	
الاستدلال	بەلگە هێنانەوە	Reasoning
الاستغراق	رامان	Absorption
الاستقراء	لێکەڕان	
ـ الاستقراء التام	لێکەڕانی تەواو	
ـ الاستقراء المعلل	لێکەڕانی بە بنۆس	
ـ الاستقراء غير المعلل	لێکەڕانی بێ بنۆس	
ـ الاستقراء الناقص	لێکەڕانی کەت	
الاستنباط	هەلێنجان	Deduction
الاستنتاج	ئەنجامگری	
الاسلوب	شێواز	
الاسمي	ناڤەکی	
ـ الاسمانية (المذهب الاسمي)	ناڤەکیەتی	Nominalism
الاشراقي	ورشەیی	Theosophy
الاصالة	رەسەنی	Originality
الاصل	بنج	
الاعتقاد	بڕوا	Belief
اعمى البصيرة	کوێرەوار	
الاغيار	ئەتاس	
الافراد (المصاديق)	بەرکەوت	
الاقتران	جۆتهاتن	

	خواز	الاقتضاء
	خواسته	ـ المقتضى
	خواستو	ـ المقتضي
	جۆرەکانی وشە لــە ڕۆی گەیاندنی واتاوە	اقسام اللفظ باعتبار دلالته على معناه
Academy	ئەکادیمی	الاكاديمية
Atheism	بێخوایەتی	الالحاد (مذهب)
Inspiration	سروش	الالهام
	ئێش و خۆشی	الالم واللذة
Divinity = Godhead	خوایەتی	الالوهية
Mechanism	ئامێرەکیــــــەتی (ئامێرایەتی)	الآلية (مذهب)
Imperative	فەرمان	الامر
/ Catagorical	فەرمانی ڕەهــا	الامر المطلق (في فلسفة كانط)
/ Hypothetical or Conditional	فەرمانی گریمانەکی ، مەرجدار ، بەند	الامر الفرضي او المشروط او المقيد
	شیان	الامكان
	شیاو	ـ الممكن
Cognoscibility	بەرزانیاری	امكان المعرفة
Abnigotion	خۆنەویستی	انكار الذات
	جۆرەکانی وشــە لــە ڕۆی ئەو واتایانەی بۆیان دانــدراوە . یــان لـــە ڕۆی راستە واتاوە .	انواع اللفظ باعتبار المعنى الموضوع له
	جۆرەکانی واتــا لــە ڕۆی بۆنبەوە	انواع المعنى باعتبار وجوده
Conscious self	منابەتی	الانية
A - Priori	سەردنایی	الاولي ـ الاوليات ـ
	تی فرۆسماندن	الايحاء
	متمانەکاری	الايمانية
Theism	خواناسەتی	الايمان بوجود الله

Connate	دەروونی	الباطني
	رەســـیو	البالغ
Semantics	سیمانتیك	البحث في دلالـــة الألفاظ في الوضعية المنطقية
	توێژینەوەی مەیدانی	البحث الميداني
Afortiory	راگەیاندنی هێزاتر	بطريق الاولى
Survival of the fittest	بـــەردەوام بـــوونی خۆزێ	بقاء الاصلح
	رەســتین	البلوغ
Buddhism	بودایەتی	البوذية
Introspection = Subjective observation	تێرامـــان	التامل الذاتي (منهج الاستبطان)
	دەسبەرداری	التجرد
	رسکان	التجسد
Tautology	قسە کاوێژکردنەوە	تحصيل الحاصل
Analysis	شیکردنەوە	التحليل
Logical analysis	شـــی کردنـــەوەی زیرێژەکی	ـ التحليل المنطقي
Phychoanalysis	شیکردنەوەی نەفسی	ـ التحليل النفسي
Associationism	واتا کێشەکیەتی	تداعي المعاني
Correspondence	هاودەنگی	الترابط
	لێکدان	التركيب
Sublimation	هەڵکشـــــان ؛ هەڵکشاندن	التسامي
	یەکسانی	التساوي
	رەش‌بینایەتی	التشاؤم
	سەلماندن ؛ باوەڕکردن بە چشت	التصديق
	سەلاوی	ـ التصديقي
	دابڕین	التصنيف
	بۆچوون	التصور

ـ التصوري	بۆچۆنی	
التصوف	دەروێشایەتی	Mysticism = Sufism (Sophism)
ـ (مذهب الصوفية)	رازەوی دەروێشایەتی	Mysticism
التصوف الاشراقي	دەروێشایەتی ورشە	Theosophy
التضاد	دژایەتی	
التطابق	پێکەڵبون	
التعادل	هاوتایی	
التعريف	ناساندن ، رۆن کردنەوەی راستی شت یا رۆن کردنەوەی واتاکەی	
التعميم	هەمەکی کردن [هەمواندن]	Generalization
التفاؤل (مذهب)	گەشبینایەتی	Optimism
التفصيلية	سەرلەبەر	
التقدير الجمالي	نرخاندنی جوانکاری	
التقسيم	دابەشین	
التكامل	رەخسان ، رەخسین ، رەسین	Integration
التكيف	سازان	Adaptation
التمثيل	وێچواندن	
تنازع البقاء	پەلەی ژیان	Struggle for existence
تناسخ الارواح (مذهب)	کلێشەگۆڕی	Transmigration
التناقض	نەسازی	Contradiction.
التواتر	رچە ، دەماودەم	Tradition
التوافق	گونجان	Adjustment
ـ التوفيق	گونجاندن	
التوحيد	یەککردن	
التنويم المغناطيسي	خەواندنی موقناتیسی	Hypnotism
الجامع	کۆکەرەوە	
الجبر	زۆر	

الجذب (في التصوف)	حەبەسان ، (لـــە دەروێشیێدا) .	Ecstasy
الجزئي	هەندەکی	
الجزئي الاضافي	هەندەکی پێوەند	
الجزئية	هەندەکیەتی	
الجزئي الحقيقي	هەندەکی راستەکی	
الجمال	جوانی	
الجنس	رەسەن	
الجنس البعيد	رەسەنی دوور	
الجنس القريب	رەسەنی نزیك	
جنون الشك	مانیای گومان	Doubting mania or mad - ness
الجوهر	گەوهەر	Substance
الجوهر الفرد	ئاتۆم	Atom
الجهل	نەزانین	
ـ الجهل المركب	نەزانینی ئاوێتە	
الحد التام	سنووری تەواو	
الحدس	بەهرە	Intuition
الحدسي	بەهرەکی	Intuitional
الحد الناقص	ســنووری کەت	
حقـــائق الواقـــع (وقائع)	راســتیە رووداوەکان	Facts
الحق او الصدق او الحقيقة	راستی	Truth
الحقيقة القصوى	راســتی سەربەرز	
الحكم	سەپاندن = سەلماندن	
الحكمة	پەندیاری	
الحكم المتسرع	بڕیاری پێشەکی	Prejudice
الحكيم	پەندیار	
الحلول	تێخزان	
الحملي	هەلگرتە	
الخارجية	دەرەکی	
خارق العادة	سروشت بەدەر	Supernaturalism

الخاصة	تایبەتی	
الخصوصي	تایبەتی	
الخير الاسمى او الاعلى او المطلق او الاقصى	چاكی باڵا	Good / supreme, higest, absolute, ultimate = Summum bonum
الخيرية	چاكە	
الدلالة	گەیاندن	
ـ الدلالة الالتزامية	گەیاندنی دێژایی	
ـ الدلالة التضمنية	گەیاندنی ناوتوێژی	
ـ الدلالة الطبيعية	گەیاندنی سروشتی	
غير اللفظية	نەبێژ	
الدلالة العقلية	گەیاندنی هۆشەكی	
اللفظية	بێژەیی	
الدلالة العقلية	گەیاندنی هۆشەكی	
غير اللفظية	نەبێژ	
الدلالة المطابقية	گەیاندنی پێكەڵ	
ـ الدلالة الوضعية	گەیاندنی كردەكی	
غير اللفظية	نەبێژ	
ـ الدلالة الوضعية	گەیاندنی كردەكی	
اللفظية	بێژەیی	
الدقة	وردی	
الدنيوي	دنیایی	
الدليل النقلي	بەڵگەی گوتەنی	Testimony
الدوغما	وشكە بڕوا	Dogmas
الدوغمائي	وشك بڕوا	Dogmatist
الدوغمائية	وشكە بڕوابەتی	Dogmatism
الديالكت	بێژیار	
الدين	ئایین	
الذاتية	خۆبەكیەتی	Subjectivity
الذاتية (كون الشيء عين ذاته) او الهوية	هەوەتی	Identity = Sameness, opp difference or other - ness
الذرائع	بەهانە	Instrumentalism (cf. Pragmatism)

الدوائي	بەهابەگر	
الذهني	زەینی	
الرابطة	پێبەست	
الرب	پەروەردگار	
ـ الرباني	خوایەکی	
ـ الربوبي	پەروەردگارناسی	
ـ الربوبية	پەروەردگاردتی	
الرذيلة	جەپەڵی	
الرسم التام	وێنەی تەواو	
الرسم الناقص	وێنەی کەت	
الرفض	رەفز	
الرمز	پێوار	
الرمزية (مذهب)	پێوارەتی	Symbolism
الرواقي	ئاشیانەکی ، نوایەکی	Stoics
ـ الرواقيون	نوایەکییەکان	
ـ الفلسفة الرواقية	فەلسەفەی ئاشیانەکیەتی ، نوایەکیەتی	Stoicism
الروحاني	گیانەکی	
الزاهد	نەویست	
الزهد	نەویستی	
السالبة	نەرێ	
السلوكية	رەوشتایەتی	Behaviorism
السير في النوم	خەوڕۆیی	Somnambulism = Sleep walking or noctambulism
الشرطية (قضية)	مەرجدار	
الشرك	فرەخوایی	
الشعور	ئاگا	Consciousness
الشك	دۆدلی	Doubt
ـ الشاك	دۆدل	
ـ الشكاك ، المشككة	دۆدلان	
ـ الشكوكية	دۆدلکاری	
الشهود	ونبینی	

Communism	كوميونايەتى ، كوميونيزم	الشيوعية
	گچكە	الصغرى
	شێوە	الصورة
	گومڕا	الضال
	ڕێكهێنان	الضبط
	دژ	الضد
	ناچارى	الضرورة
Necessary = Self - evident	ناچارەكى	الضروري
	گومڕایى	الضلال
Conscience	نیهاد	الضمير
Method	ڕێباز ، بەرنامە	الطريقة (المنهج)
	ئاسودەيى	طمانينة النفس
Method of agreement	بەرنامەى ڕۆدانى تێكبەستە	طريقة الاتفاق أو التلازم في الوقوع (الوقوع المتلازم)
Method of difference	بەرنامەى جودايى تێكبەستە	طريقة الاختلاف او التلازم في التخلف
Method of concomitant variation	بەرنامەى گۆڕانى تێكبەستە	طريقة التغير المتلازم
Indirect or Joint method of agreement and diffe - rence	سازێى گۆڕان و ڕۆدانى تێكبەستە	طريقة الجمع بين الاتفاق والاختلاف او التلازم في الوقوع وفي التخلف
	ئاشكرايى	الظاهري
	گومان	الظن (الشك)
Monotheist	يەكخواناس	عابد الاله الواحد الموحد
Ontologist	بونەوەرزان	عالم الوجود
	ڕۆكەش	العارض
	ڕۆكەشە	العرض
Accident	ڕۆكەشەيى	ـ العرضي
	گشتى	العام

العجز	كۆلەوارى	
ـ العاجز	كۆلەوار	
العرفان	زانايى	
العقل	هۆش	
ـ العقلي	هۆش پەسەند ، هۆشەكى	
ـ العقلانية او المذهب العقلي	هۆش پەسەندايەتى	Rationalism (cf. irrationalism, impiricism)
العقل الجمعي	هۆشى گەلەكى	Group or collective mind
العقل الفردي	هۆشى تاكەكى	
العقيدة	بڕوا	
العكس	پێچەوانە	
العلاقة العلية	پەيوەندى پێۆسيار	Causal relation or Connection
العلة المادية	پێۆسى مايەكى	Cause / material
العلم	زانست ، زانين	
علم الانسان	مرۆناسى	Anthropoloqy
علم الاجتماع (قارن علم الانسان)	زانستى كۆمەڵايەتى	Sociology (cf. Anthropology)
علم الاخلاق الاجتماعية	زانستى ئاكارى كۆمەڵايەتى	Ethology
علم الجمال	زانستى جوانى	Aesthetics
علم القيم	زانستى نرخە بەرزەكان	
علم اللاهوت (اللاهوت)	خواناسى	Theology
علم الناسوت	بەندەناسى	
علم الوجود	زانستى بونەوەر	Ontology
العلوم الاجتماعية	زانستە كۆمەڵايەتيەكان	Sciences / Social
العلوم المعيارية	زانستى كێشەكى	Sciences / normative
العلوم الوضعية	زانستى دانانەكى	Sciences / positive
العلة الغائية	پێۆسى دوايەكى	Cause / final
العلة الفاعلية	پێۆسى كارايى	Cause / efficient
العلية	پێۆسيارى	Causality
العملي	كارەكى	
العموم	گشت	

العموم والخصوص مطلقا	گشت و تایبەت بە رەهایی	
العموم والخصوص من وجه	گشت و تایبەت لە روویەکەوە	
عمى الالوان	رەنگ کویری	Achromatopsia
العادية	نەیار	
الغاية	ئامانج	
الغياب	پەنام	
غير المباشر	تیان	
الفرض ـ الفرضية	گریمانە	Hypothesis
الفرع	لك	
الفصل	تیرە	
ـ الفصل البعيد	تیرەی دوور	
ـ الفصل القريب	تیرەی نزیك	
الفضيلة	پاكژی	
الفطرة	زگماكەتی	
ـ الفطري	زگماك	
الفكرة (المثال)	نموونە	Idea
الفلسفة التحليلية	فەلسەفەی شیكار	Analytic philosophy
الفلسفة النقدية	فەلسەفەی رەخنەگرەكی	Critical philosophy
الفناء في الله	بۆ خوا سووتان (نیروانا)	Annihilation
فوق الطبيعة	سروشت بەدەرایەتی	Supernaturalism
الفيض او الصدور	هەلرژان	Emanation
القاعدي	دەستووری	
قانون الذاتية او الهوية	دەستووری هەوەتی	Identity (Law of)
القدسية	پیرۆزی	Holiness
القسمة المنطقية	دابەشینی ژیربێژەكی	
القضية	كێشە	
القطعي	بەكجارەكی	
القورينائية	سیرەنایەتی	Cyrenaics
القوريني	سیرەنایی	Cyrenaic
القياس	پێوانە	Syllogism (cf. deduction and Induction)

الكــامل	ئیرۆ	
الكبرى	گەورە	
الكلاسـيكية	کلاسـیکایەتی	Classicism
الكلي	هەمەکی	General
ــ الكليات الخمـس	پێنج هەمەکیەکان	
ــ الكلية (كمصدر صناعي)	هەمەکایەتی	
كون الشـيء مدركـا بالحس	بەرهەستایەتی	
اللا ادرية	نازانمکاری	
اللاشعور	نەئـاگایی	
اللاعقلاني	هۆش‌نەیار	
ــ اللا عقلانيــــة (مذهب اللاعقلانيين)	هۆش نەیارەتی	Irrationalism = Supernaturalism
اللاهوت	خواناسی	Theology
اللزومية	تێبەستە	
المــادي	مایەکی	Material
المـادية	مایەکیەتی	Materialism
المادية الدياليكتيـة	مایەکیەتی بێژیاری	Dialectical Materialism
الماركسية	مارکسـایەتی	Marxism
مانعة الجمع	ناکۆک	
ما وراء الطبيعة	ئەودیو سروشت	Metaphysics
المـاهية	چیەتی	Substance
المـاهية	چیەتی (بنچە)	Essence
المبـاشر	یەکـەر	
مبحث (فلسفة) القيم	فەلسەفەی نرخەکان	Axiology
مبحث الوجود	سەرەباسی هەبون	Ontology
المبدا	بنەما	
ــ مبدا العلية	بنەمای پێوسـاری	Principle of causation
المتجرد	دەسـەردار	
المتسق	ساز	
المتشكك	گوماندار	Sceptical
ــ المتشكك علميا	گومانگر	Sceptist
المتضـاد	لێکدژ	

المتعاطف	هاوسۆز	
المتعي	خۆشی پەرست	Hedonic
المتناقض	نەسازاو	
المتواطيء	هەمەکی بەکچۆن	
المتيقن	متمانەدار	
المثالية	نمونەگەری (ئایدیالیزم) (نمونایەتی)	Idealism
ـ المثالية الاخلاقية	نمونایەتی ئاکاری	/ Ethical
ـ المثالية الذاتية	نمونایەتی خۆیەکی	/ Subjestive, psychological, solipcism
الافكار (مثل)	نمونە	Ideas
ـ المثل العرضية	نمونەی رۆکەشەیی	/ Adventitious
ـ المثل الفطرية او الموروثة	نمونەی زگماك	/ Innate, = inborn
ـ المثل المصطنعة	نمونەی ساختە	/ Factitious
المثالية المطلقة	نمونایەتی رەها	/ Absolute
المثالية الموضوعية	نمونایەتی بابەتەکی	/ Objective
المثالية النقدية	نمونایەتی رەخنەکار	/ Critical
المثل الاعلى	نمونەی بالا	Ideal = ultimate value
المثل الافلاطونية	نمونەکانی ئەفلاتونی	/ Platonic
المجاز	پێچ	
المجازي	پێچەك	
مجال التصديق	مەودای سەلماندن	
مجال التصور	مەودای بۆچون	
المجبر	زۆرکار	
المجسدة	لەشگەر	
محبة الذات	خۆویستی	
المحصورة	دەورە دراو	
المحكوم به	بڕیە	
المحكوم عليه	بەربڕیار	
المحمول	بار	
الملاحظة	تێبینی	
المختار	خوابشتکار	
المختص	بەلاوات	

المدرك الحسي	بەرهەست	Perception
المدرك العقلي	بەرهۆش	
المذهب	رازەو	System = doctrine (cf. theory)
المذهب الابيقوري (الابيقورية)	رازەوی ئەپیکورایەتی	Epicureanism
مذهب الأثرة (الانانية)	رازەوی خۆویستیەتی	Egoism
مذهب الاختيار	رازەوی خوابتکارەتی	Libertarianism
المذهب الارسطاليسي	رازەوی ئەرەستۆیاتی	Aristotelianism
المذهب الآلي	رازەوی ئامیرەتی	Mechanism, cf. Materialism
المذهب الانساني	رازەوی مرۆڤایەتی	Humanism
مذهب الايثار	رازەوی غێرویستی	Altruism
المذهب الباطني	رازەوی دەروونی	
المذهب البيروني (مذهب الشك المطلق)	رازەوی پیرۆنایەتی	Pyrrhonism
المذهب التصوري	رازەوی بۆچۆنیەتی	Conceptualism
مذهب التعدد	رازەوی فرەیەتی	
مذهب تنحية الذات	رازەوی خۆ دەرهاویشتن	Self elimination
مذهب التلفيق	رازەوی ساختەکاردنی	Syncretism
مذهب التوحيد	رازەوی یەکخواناسەتی	Monotheism
مذهب التوفيق او الاختيار	رازەوی بەسەندکارەتی	Eclecticism
مذهب التيقن	رازەوی متمانەدارەتی	Dogmatism
مذهب الثنوية	رازەوی دۆلاگرایەتی	Dualism
ـ الثنوي	دۆلاگر	
مذهب الجبرية	رازەوی زۆرکارەتی	Determinism
مذهب الجواهر الفردة	رازەوی ئاتۆمایەتی	Atomism
مذهب الحاسة الخلقية	رازەوی هەستی ئاکارەکی	Moral Sense
مذهب الحدس او (الحدسيين)	رازەوی بەهرایەتی	Intuitionism or intuitionalism

Sensationalism	رازەوی هەستیارەتی	مذهب الحسيين
Instrumentalisn	رازەوی بەهانەگری	مذهب الذرائع
Monadology	رازەوی ئــــۆزکالی گیانەکی	مذهب الذرات الروحية
Spiritualism	رازەوی گیانەکیەتی	المذهب الروحي
Spiritualism	گیانەکیەتی	ـ الروحية
/ Pluralistic	رازەوی گیـانەکیەتی فرەوان	مذهـب الروحيـــة المتكثرة
/ Monistic	رازەوی گیانەکیـەتی تاقانە	مذهـب الروحيـــة الواحدي
Romanticism = Sentimentalism	رازەوی رۆمانتیکایەتی	المذهب الرومانسي
Asceticism	رازەوی نەویستنایەتی	مذهب الزهد
Eudaemonism	رازەوی بەختیـارەتی	مذهب السعادة
Methodical doubt	رازەوی دۆدلـــی زانـــتی	مذهب الشك العلمي
Academic sceplisim	رازەوی گومانگرایەتی ئەکادیمی	مذهب الشك عندأتباع الأكاديمية
Polytheism	رازەوی فرەخـــوا ناسەتی	مذهب الشرك
Necessitarianism	رازەوی ناچارەکیەتی	مذهـب الضرورة او الحتمية
Naturalism	رازەوی سروشتەکی (سروشتەکیەتی)	مذهب الطبيعيين
Sentimentalism	رازەوی ســۆزبارەتی	المذهب العاطفي
Gnosticism	دەزانمکاری	مذهـب العرفـان او الأدرية ضداللاأدرية
Fatalism	رازەوی چارەنوسایەتی	مذهب القضاء والقدر
Hedonism	رازەوی خۆشایەتی	مذهب اللذة
Hedonism / Universalistic = Utilitarianism	رازەوی خـــۆشایەتی گشتی	مذهب اللذة العامة
Egoistic hedonism	رازەوی خۆشـــایەتی خۆویـــست	مذهب اللذة الفردية
Scholasticism	رازەوی فێرگـەیەتی	مذهب المدرسيين
Empiricism	رازەوی لێ‌چوێنایەتی	مذهب المشبهة

مذهب المصادفة او الإتفاق	رازەوی رێکەوتەکیەتی	Occasionalism
المذهب الموضوعي (الموضوعية)	رازەوی بابەتەکیەتی	Objectivism
المذهب النسبي او (النظرية النسبية)	رازەوی پێوەندایەتی	Relativism
المذهب النقدي	رازەوی رەخنەگرایەتی (رەخنایەتی)	Criticism
المذهب الواحدي	رازەوی تاکەتی	Monism
مذهب الواقعية الساذجة	رازەوی ریالیزمی سادە	Realism / naive
مذهب الواقعيةالنقدية	رازەوی ریالیزمی رەخنەگر	/ critical
مذهب وحدة الوجود	رازەوی جیهان پەرستی ، جیهان پەرستایەتی	Pantheism
المذهب الوضعي	رازەوی دانانەکیەتی	Positivism
المرتجل	سەرزارەکی	
المركب	لێکدراو	
المسؤولية	بەرپرسی	Responsibility
المستقبلية	دوارۆژایەتی	Futurism
المستنتج	ئەنجام گر	
المسلمات	سەلێنە	Postulates
المشائية	رازەوی گەرۆکایەتی	Peripateticism
المشاركة الوجدانية (تعاطف)	هاوسۆزایەتی	Sympathy
المشبهة	لێ چوێنەکان	
المشترك	چەند واتا	
المشكك	فرە چوون	
المشكوك فيه	گوماناوی	
المصادرة	سەلێنەکاری	Axioms
المصداق	راستێنە	
المطلق	رەها	Absolute
مطلقا	بەرەهایی	

المطلقية	رەهابەتی	
المطلوب	مەبەست	
المعلول	بنۆسبار	
المعيار	کێنش	Norm
المعياري	کێنەکی	Normative
المفرد	تاك	
المقام	پایە	Station
المقتضى	خواستە	
المقتضي	خوازە	
المقدم	پێشەکی	
المقولة	گوتە	
المقياس ـ المستوى	ڕێکار	Criterion = Standard
المقيد	بەند	
ممكن الوجود	هەبوی شیاوەکی	Contingent
المنهج (الطريقة)	بەرنامە (ڕێباز)	Method
منهج الاستنباط العقلي	بەرنامەی هۆش هەڵێنج	/ Deductive
منهج الاستقراء (المنهج العلمي أو التجريبي)	بەرنامەی لێکەڕان	/ Inductive
مناهج البحث العلمي (فلسفة العلوم ، المنطق التطبيقي)	بەرنامەدۆزی ، ڕێبازدۆزی	Methodolgy
المنطق	ژیربێژی	Logic
المنطق الجبري	ژیربێژی جەبری	Logistic algebraic
المنطق الرمزي	ژیربێژی پێواری	Logistic Symbolic
المنطق الرياضي	ژیربێژی ریازی	Logistic mathematical
المنطق اللوغاريتمي	ژیربێژی لۆغاریتمی	Logistic algorithmic
المنقول	ڕاگوێستە	

المؤمن بالمذهب الطبيعي	سروشتەکی ناس	Naturalist
الموجبة	ئەری	
الموجود	بونەوەر	Being
الموضوع	بابەت	
الموضوعي	بابەتەکی	Objective
الموفق (فلسفيا)	بەسەندکار	Eclectic
الموقف	هەلوەست	Situation
المهملة	بۆرە	
النتيجة	ئاکام ، ئەنجام	
النزاهة	بی نیازی	Disinterestedness
النزعة الصورية	شیوەپەروەرایەتی	Formalism
النزعة العلمية المتطرفة	زانستایەتی	Scientism
النزعة المنطقية او الصورية	ژیربیژایەتی ، شیوەپەروەرایەتی	Logicism cf. Formalism
التزيه	بێنیاز	
النسبة	پیوەندی	
النسبي	پیوەند	Relative
النظري	دیمانەکی	
النظرية	دیمانە	Theory (cf. System)
نظرية الاتساق	دیمانەی سازشت	Consistency = non - contradiction
نظرية الترابط	دیمانەی هاوبەندی	Coherence theory
نظرية التطور	دیمانەی گۆران	Evolutionism
نظرية الحدسيين	دیمانەی بەهرەکی	Intuitional theory
نظرية الغائيين (النظرية الغائية)	دیمانەی دوایەکیەتی	Teleological theory
نظرية المثل	دیمانەی نمونان	Theory of ideas
نظرية الوضوح	دیمانەی ئاشکرایی	Obviousness
النقيض	نەساز	
النوراني	نورانی	
النهائي	دوایەکی	
الواجب	پیویست	

واجب الوجود	هەبوی ناچارەکی	Necessary
الواضح بذاته	لە خووە ئاشکرا	
الواقع	هەلکەوت	
الواقعية	ریالیزم	Realism
الاحكام	بڕیارەکان	Judgments
احكام الواقع (الاحكام الواقعية)	بڕیارەکانی هەلکەوت	/ Factual
الوجدان	ویژدان	Feeling = affection
الوجود الممكن	هەبوونی شیاوەکی	
الوجوب	پێویستی	
الوجود	هەبوون	Being
الوجود بالفعل	هەبوونی کردەکی	Actuality
الوجود بالقوة	هەبوونی هێزەکی	Potentiality
الوجود الواجب	هەبوونی ناچارەکی	
الوجودية	هەبوونایەتی	Existentialism
الوجودي	هەبوونخواز	Existentialist
الوعي	ئاگا	
الوهم	وێژینگ ؛ وژێنە	
الهيولا	هەیولا	
اليقين	متمانە	Certainty

لیستەی زاراوەکانی زانستی نەفس

الابدال	بریتی‌دانان	Substitution
ـ البديل	بریتی	Substitute
الإبصار النهاري	روناکەبین	Vision, Photopic
الأبعاد	دورایەکان	Dimensions
الأبله	گێل	Imbecile
الاتجاه	بەریان	Attitude
اتجاه النمو	بەریانی نراژوبون	Developmental direction
الاتزان	بەرقەراری	Steadiness
الاتـزان الانفعالي ـ الوجداني	گیان ئارامی	Emotional Balance

Communication	راگەیشتن	الاتصال
Atmosphere effect	تاوی هەوا	اثر الجو
Neural Trace	شوێنی دەمارکرزی	الأثر العصبي
Apanthropy	دۆرە پارێزی	اجتناب الناس
Races	رەگەزەکان	الاجناس
Reacting Mechanisms	رشتەی بەرتەك	اجهزة الرد ، اجهزة الاستجابة
Vocal Cords	دەنگەژێ	الاحبال الصوتية
Parental Sense	باوانسۆزی	الاحساس الابوي
Sensations	هەستەکان	الاحساسات
Sense of Autonomy	هەستی سەربەخۆیی	الاحساس بالاستقلال
Sense of accomplishment	هەستی بەجێهێنان	الاحساس بالانجاز
Sense of integrity	هەستی خۆگری	الاحساس بالتماسك
Sense of trust	هەستی بڕوا	الاحساس بالثقة
Kinesthesia	هەستی فزکە	الاحساس بالحركة
Whirl sensation	هەستی سەرە سوڕکێ	الاحساس بالدوران
Feel of the act	هەستی کار	الاحساس بالعمل
Sense of initiative	هەستی دەستەوبەری	الاحساس بالمبادأة
Sense of intimacy	هەستی ئاشنایی	الاحساس بالـود والتآلف
Sense of identity	هەستی هەوەتی	الاحساس بالهوية
Telepathy	دۆرە سۆسە	الاحساس عن بعد ـ التخاطر
Joint sensation	جومگەهەست	الاحساس المفصلي
Dreams	خەون	الاحلام
Day dreams	زڕەخەون	احلام اليقظة
Tests of attitudes and interests	ئەزموونەکانی بەربان و وازان	اختبارات الاتجاهات والميول
Tests of obtaining facts	ئەزموونەکانی وەدەست هێنانی راستیان	اختبارات استخلاص الحقائق
Tests of Drawing conclusions	ئەزموونەکانی ئاکامگری	اختبارات استخلاص النتائج
Readiness Tests	ئەزموونەکانی ئامادەیی	اختبارات الاستعداد
Differential Aptitude Tests	ئەزموونەکانی بەهرە جوداکەرەوە	اختبارات الاستعدادات الفارقة

Practice Tests	ئەزموونەکانی ڕاهێنان، مەشق	الاختبارات التدريبية
Tests of interpreting data	ئەزموونەکانی لێکدانەوەی ڕاستییان	اختبارات تفسير الحقائق
Interpretation of Ambiguous Pictures Tests	ئەزموونەکانی لێکدانەوەی وێنەتەماوییەکان	اختبارات تفسير الصور الغامضة
Completion item	ئەزموونەکانی تەواوکردن	اختبارات التكميل
Group Tests	کۆمەڵ ئەزموونی	الاختبارات الجمعية
Omnibus Test	ئەزموونی هەمە جۆرە	الاختبار الحافل
Tests of personality traits	ئەزموونەکانی سیماکانی کەسایەتی	اختبارات سمات الشخصية
Performance Tests	ئەزموونەکانی بەجێ هێنان	الاختبارات العملية
Individual Tests	تاکە ئەزموونی	الاختبارات الفردية
Multi - Dimentional Tests	ئەزموونەکانی فرەلا	الاختبارات المتعددة الابعاد
Survey tests	ئەزموونەکانی ڕووپێوی	اختبارات المسح
Minnesota Mechanical Assembly Test	ئەزموونی تێکخستنەوەردی مینیسۆتا	اختبار منسوتا للتجميع الميكانيكي
Minnesota Clerical Test	ئەزموونی نووسیاری مینیسۆتا	اختبار منسوتا للقدرة الكتابية
Objective Tests	ئەزموونەکانی بابەتەکی	الاختبارات الموضوعية
Test / alternative response	ئەزموونی هەڵبژاردنی یەك لە دوو وەڵامان	اختبار اختيار احدى اجابتين
Alexander Passalong Test	ئەزموونی جێگۆڕکەی ئەلەکسەندەر	اختبار الازاحة لالكسندر
Test / simple Recall	ئەزموونی بیرهاتنەوەی سادە	اختبار الاسترجاع البسيط
Test / Quality	ئەزموونی شێواز	اختبار الاسلوب
General Classification Test	ئەزموونی هەڵاواردنی گشتی	اختبار التصنيف العام

اختبار تطبيق المبادىء	ئەزموونەكانى بەكار ـ هێنانی بنەماكان	Test of applying principles
اختبارات التفكير النقدي	ئەزموونەكانی بیركردنەوەی رەخنەگر (رەخنەگری)	Tests of critical thinking
اختبار التفضيل المهني	ئەزموونی پیشەبژێری	Vocational Preference Test
اختبار تفهم الموضوع	ئەزموونی بابەتفامی	Thematic Apperception Test (T.A.T.)
الاختبار التحصيلي	ئەزموونی دەردەست كردن	Test / achievement
الاختبار الخليط	ئەزموونی تێكەڵ	Test / mixed
الاختبار الذاتي	ئەزموونی خۆبەكی	Subjective Test
اختبار الربط او التوفيق	ئەزموونی پێكگرتن	Test / matching
اختبار السرعة	ئەزموونی خێرایی	Test / speed
اختبار الصعوبة أو القوة أو المستوى	ئەزموونی سەختی ، بەرزی ، هێز ، رێكار	Test / difficulty, altitude, power, level
الاختبار غير الشكلي	ئەزموونی رەمەكی	Test / informal
الاختبار اللفظي	ئەزموونی بێژەیی	Verbal Test
اختبار المدى	ئەزموونی مەودا	Test / range
اختبار المصفوفات المتتابعة	ئەزموونی رێچكەی ریزان	Progressive Matrices Test
اختبار المقال	ئەزموونی گوتار	Test / essay
الاختبار المقنن	ئەزموونی بەپێودان	Standardized Test
اختبار من وضع المعلم	ئەزموونی مامۆستاكرد	Test / teacher - made
الاختبار الموضوع محليا	ئەزموونی خۆوڵاتی	Test / home - made
اخصائي القياس النفسي	پسپۆڕی پێوانەی نەفس	Psychometrist
الاختيار	بژاردن	Choice

Multiple choice item	تاك وەلامگرى	اختيار اجابة من عدة اختيارات
Multiple Response item	تاك ڕەداگرى	اختيار استجابة من عدة استجابات
Fantasy choice	خەيال بژاردە	الاختيار التخيلي
Tentative choice	بژاردنى كەلالە	الاختيار المبدئي
Choosing a vocation	پيشەگرى	اختيار مهنة
Selection of means	هەلبژاردنى هۆكان	اختيار الوسائل
Habitual performance	بەجێهێنانى خۆكار	الاداء المعتاد
Autocratic Administration	كارگێڕى خودبەسەر	الادارة الاستبدادية
Laissez Faire Administration	كارگێڕى بەرەللا	الادارة الفوضوية
Self - concept	بەخۆزانين	ادراك الذات
Pseudo - concept	پێزانينى درۆزنانە	الادارك الكاذب
Cognition	زاناندن	الادراك المعرفي
Minimum Mental Age	ئەم پەڕى تەمەنى هۆشپژان	ادنى عمر عقلي
Achieved Roles	دەورەكانى دەردەست	الادوار المكتسبة
Humiliation	زەليل كردن	الاذلال
Volition	خواز	الارادة
Voluntary	خوازەكى	الارادي
Correlation	هاوپێوەندى	الارتباط (الترابط)
Impotence	نەبياوى	الارتخاء او العنة
Tremors	گەشكە	الارتعاشات الهستيرية
Tropism	ملەجەرخى	الانتحاء
Counseling	رابەرى	التوجيه
Dual Personality	جوت كەسايەنى	ازدواج الشخصية
Background	باشخان	الأساس ، الارضية (الخلفية)
Projective Technique	شێوازەكانى وەبەردان	الاساليب الاسقاطية
Educational Procedures	بەرنامەكانى پەروەردەيى	الاساليب التعليمية
Stereotypes	وشكەشێوازەكان	الاساليب الجامدة

الاستبصار	دەروون بینی	Insight
الاســـــتبصار الاســـترجاعي او الخلفي	پاش‌بینی	Hindsight
الاسـتبقاء	مانەوە	Hysteresis
الاستجابات التوقعية	رەدای بەرتەما	Anticipatory responses
الاستجابة الارادية	بەرتەکی خوازەکی	Voluntary reaction
الاستحسان	پەسەندکردن	Approval
الاستدعاء	وروژاندن	Evocation
الاسترجاع	بیرکەوتنەوە	Recollection
الاستعداد	ئامادەیی	Readiness
الاستعدادات	تەباری	Dispositions
الاستعداد الجسمي	تەیاری لەش	Equipment / physical
الاستعداد العام	تەباری گشتی	General Aptitude
الاستعدادات المعاكسة	تەباری ناحەز	Dispositions /unfavourable
الاستعدادات المؤاتية	تەیاریە لەباردکان	Favourable dispositions
الاستفتاء غير المحدد	پرسیاری بێ‌سنوور	Open-End Questionnair
الاســتقلال الذاتي او الوظيفي	سەربەستەکاری	Functional Autonomy
الاســــــكتشاف ، الاستطلاع	بەیدۆزی	Exploration
اسـتمارات البيانات الشخصية	سەرگوزەشتنامەی کەسەکی	Personal Data sheets
الاستمرار	بەردەوامی	Continuum
استمناء الطفولة	دەسپەڕی ساوایانە	Infantile masturbation
الاسس	بنەماکان	Foundations
اسس الخبرة	پاشخانی شارەزایی	Backgrounds of experience
الأسطورة	ئەفسانە	Myth
الاستظهار	گوتنەوە	Recitation
اشتراكية الاختبار	بەکسانی ئەزموون	Test Communality
الاشتهاء ، التوق	واز	Craving
الاصالة	رەسەنی	Originality

Reformation	سازاندن	**الاصلاح**
Behavior Disorders	بازێکی رەوشت	**اضطرابات السلوك**
Self - esteem	رێزلەخۆنان	**الاعتزاز بالنفس**
Delusion	باوەڕی چەوت	**الاعتقاد الخاطيء**
Neurotic symptoms	نیشانەکانی دەمارکرژی	**الاعراض العصابية**
Psychosomatic symptoms	نیشانەکانی نەفسی لەشی	**الاعراض النفسية الجسمية**
Sublimation	هەلکشاندن	**الاعلاء**
Assumptions	گریمانە	**الافتراضات**
Compulsive Acts	خۆکردە	**الافعال القهرية**
Compulsions	خونخوتە	**الافكار القهرية (الوساوس)**
Maximum performance	ئەوپەڕی بەجێهێنان	**اقصى الاداء**
Point of Maximum economy	ئەو پەڕی باشەکەوت	**اقصى حدود الاقتصاد**
Efficiency / maximum	ئەوپەڕی دەروەست هاتن	**اقصى حدود الكفاية**
Acute depression	خەمۆکی	**الاكتئاب الحاد**
Acquisition	بەهرەگیری	**الاكتساب**
Adulthood	رەسین	**اكتمال النمو**
Skewness	خواری	**الالتواء**
Intimacy	ئاشنایی	**الالفة**
Yellow fibres	زەردە ریشال	**الالياف الصفراء**
Gratification	تێر کردن	**الامتاع - الاشباع**
Introjection	مشتن	**الامتصاص**
Neuroses	نەخۆشییەکانی دەمارەکی	**الامراض العصبية**
Psychoses	نەخۆشیەکانی نەفسی	**الامراض العقلية**
Super Ego	منی بەرز	**الانا الاعلى**
Egoism	خۆویستی	**الانانية**
Extroversion	گەشانەوە	**الانبساط**
Attention	وریایی	**الانتباه**
Ketabolism	راچەنین	**الانتفاض**
Transfer / negative	زڕە دابارداتەوە	**الانتقال السلبي**
Belongingness	هۆگری	**الانتماء**

Group Membership	کۆمەڵ هۆگری	الانتماء الى الجماعة ــ العضوية في الجماعة
Impulses	هەڵپە	الاندفاعات
Deviation	گەوێزی ، لادان	الانحراف
Mean Deviation	لادانی ناوەنجی	الانحراف المتوسط
Disintegration	هەڵوەشان	الانحلال ــ التفكك
Bias	لایەنگیری	الانحياز ــ الميل
Extinction	کوژانەوە ، ڕەوینەوە	الانطفاء
Experimental extinction	ئەزمونی ڕەوینەوە	الانطفاء التجريبي
Introversion	داخرانی	الانطواء
Withdrawal	کشانەوە	الانسحاب
Anandria	نەپیاوی	انعدام الرجولة (ضعف الرجولة)
Asocial	گۆشەگیری	الانعزال الاجتماعي
Reflex	تەکدانەوە	الانعكاسي
Ego involvement	بەخۆوەگلان	انغماس الذات
Emotion	تاوگیری ــ تیف‌گیری	الانفعال
Orgastic	هۆك	الانفعالات الشبقية (عند البنات)
General Emotionality	تاوگیری گشتی	الانفعالية العامة
Recessive	نشوستەکی	الانقباضي، الانحساري
Genotypes	ڕەسەنە چەشن	الانماط الاصلية
Phenotypes	دیاردە چەشن	الانماط الظاهرية
Temperamental Types	مەزە چەشن	الانماط المزاجية
Exhaustion	فل‌بون ، کول‌بون	الانهاك
Psychasthenia	نەفسی کولی	الانهاك النفسي
Breakdown	ورەبەردان	الانهيار
Primacy	سەرەتایەتی	الاولية
Educational objectives	ئامانجە پەروەردەییەکان	الاهداف التربوية
Auto - suggestion	سروشی دەروونی	الايحاء الذاتي
Communication	ڕاگەیاندن : گەیاندن	الايصال
Intuition	هاکو ا مرلۆخ ا	البداهة
Oblativity	بدەبی	البذل

Optic	بینەوەر	البصري
Record Cards	پسولەی تۆمارکردن	بطاقات التسجيل
Placidity	تەنبەڵی	البلادة ، الخمول
Puberty Praecox	زۆ زەسین	البلوغ المبكر
Metabolic	رۆنانەوەیی	البنائي
Recognition	ناسینەوە	التعرف
Inhibition / retroactive	باشینه ردوێیی	التعطيل الرجعي
Delinquent	لاسار	الجانح
Molecular	تۆزکاڵەکی	الجزيئية
Ethnic groups	رەگەزەگەل	الجماعات العنصرية او النوعية
Sexual	زابەندی	الجنسي
Sexuality	زابەندیەتی	الجنسية
Delinquency	لاساری	الجنوح ، الجناح
Insanity	شێتی	الجنون
Ablutomania	ئاشقە ئاوی	جنون الاغتسال
Kleptomania	ئاشقە دزی	جنون السرقة
Megalomania	ئاشقە مەزنایەتی	جنون العظمة
Mythomania	ئاشقە درۆیی	جنون الكذب
Needs	پێداویست	الحاجات
Need for a feeling of Personal worth	پێداویستی هەست بە نرخی خۆکردن	الحاجة الى الشعور بقيمة الذات
Need for Security	پێداویستی ئاسایش	الحاجة للامان
Border line cases	حالەتی نێوەندی ، نێوانی	الحالات البينية
Need for Recognition	پێداویستی ریزگیران	الحاجة للتقدير
Need for Freedom	پێداویستی ئازادی	الحاجة للحرية
Need for Control	پێداویستی رێکخستنان	الحاجة للضبط
Need for Affection	پێداویستی خۆشەویستی	الحاجة للمحبة
Need for success	پێداویستی سەرکەوتن ، دەرچوون	الحاجة للنجاح

Disability cases / prospective	حالەتە تێدینەکانی زەبونی	حالات العجز المرتقبة
Anxiety states	حالەتی بێ ئارامی	حالات قلق
Love	خۆشەویستی	الحب
Magnitude of Population	چەندایەتی کۆمەڵ	حجم الجماعة
Coordinated movements	بزنتە رێكوپێکەکان	الحركات المتناسقة
Awkward movements	پەلەکوتکە	الحركات المرتبكة
Measurement movement	بزفنی پێوانە	حركة القياس
Movement	جۆلە ، بزفت	الحركة او الاحساس
Locomative and Manipulative	بزنتەکی و دەستەکی	الحركي واليدوي
Liberty	ئازادی	الحرية
Grief	کەسەر	الحزن
Calculation	لێکدانەوە	الحساب
Exteroceptive Sensitivity	هەستیاری بەرەودەر	الحساسية الخارجية
Memorization	لەبەر کردن	الحفظ ، الاستظهار
Judgment	سەپاندن	الحكم
Barriers	لەمپەر	الحواجز ـ العوائق
Experience	شارەزایی	الخبرة
Experience / literary	شارەزایی ئەدەبی	الخبرة الادبية
Educative Experience	شارەزایی فێرکاری	الخبرة التعليمية
Reflective Experience	شارەزایی بیرەکی	الخبرة التفكيرية
Mechanical Experience	شارەزایی ئامێرەکی	الخبرة الميكانيكية
Malignant	مەکرۆ	الخبيث
Bashfulness	لەشەرمان سورهەلگەڕان	الخجل المصحوب باحمرار الوجه
Illusion	فریو	الخداع
Illusion of Sense	فریوی هەست	خداع الحس
Personnel work	خزمەتی کەسەکی	الخدمات الشخصية
Standard Error	هەڵەی پێوانەیی	الخطأ المعياري
Scheme	پلان	الخطة
Character	ئاکار	الخلق
Yolk cells	شانەمێشك	الخلايا المخية

Mob	قەوغا	الغوغاء
Encyclopedia	زانیارستان ، ئینسیکلۆپیدیا	دائرة المعارف
Motive	مەبەست	الدافع
Phrenology	کەڕاکە ناسی	دراسة الجماجم
Pedology	زارۆناسی	دراسة الطفولة
Graphology	دەستخەتناسی	دراسة المخطوطات
Physiognomy	شێوەناسی	دراسة الملامح
Score	پایە	الدرجة
Degree of Probability	پلەی شیان	درجة الاحتمال
Score / age	پایەی تەمەن	درجة العمر
Thrust of Activity	گوزی چالاکی	دفعة نشاط
Cue	سەرەدەر	الدليل
Clues	بەلگە	ـ الدليل
Vertigo	سەرسوڕکێ	الدوار
Drives	دنەدەر	الدوافع ، الحوافز
Wonder	حەپەسان	الدهشة
Vestibule of the ear	دالانی گوێ	دهليز الأذن
Group Dynamics	بزۆزی کۆمەڵ	ديناميكية الجماعة
Dynamic	بزۆز	الديناميكي ، المتحرك
Subjective	خۆیەکی	الذاتي
Intrinsic	ناوەکی	الذاتي ، داخلي
Identity	هەوەتی	الذاتية
Memory	بیر	الذاكرة
Tonal memory	بیری ئاواز ، ئاوازەبیر	ذاكرة الأنغام
Verbal Memory	بیری بێژەکی ، بێژەبیر	ذاكرة لفظية
Logical memory	بیری ژیربێژەکی	الذاكرة المنطقية
Social Atoms	تۆزکاڵەکانی کۆمەڵایەتی	الذرات الاجتماعية
Intelligence / Social	زیرەکی کۆمەڵایەتی	الذكاء الاجتماعي
Gustation	واز	الذوق
Senile Psychosis	خەڵەفان	ذهان الشيخوخة
Mind	هۆش	الذهن ـ العقل
Intellect	زیرایەتی	الذهن ـ العقل ـ الفكر
Hypostatic	مەند	الراكد

Opinion	ڕا	الراي
Stroking	یەك ئەنواین	الرتابة
Uterus	ئیزانگ	الرحم
Reaction Formation	بەرتەك	رد الفعل
Job satisfaction	پیشــە پەســـەندی	الرضا المهني
Wishes	ئاوات	الرغبات ، التمنيات
Desire	ئارەزو	الرغبة
Yoke - mate	هاوسەر	الرفيق
Sensor	چاودێر	الرقيب
Religious Spirit	گیانی دینداری	روح التدين
Vision	دیتن	الرؤية ـ الابصار
Athletic	وەرزشکار	الرياضي
Zendic	زندیق	الزنديق
Sensorial	زێدە هەستیاری	زيادة الحساسية
Records	تۆمار	السجلات
Records / anecdotal	تۆماری رووداو	سجلات الحوادث
Scholastic Records	تۆماری فێرگەیی	السجلات المدرسية
Speed of Judgment	خێرایی سەپاندن	سرعة الحكم
Joy	شادی	السرور ، الفرح
Welfare	بەختیاری	السعادة
Capacity	بەرینی	السعة
Extensive reading	فرەئاگایی	سعة الاطلاع
Handwriting Scale	پەیژەی دەستنوسی	سلم الخط
Nursery years	سالانی دایەنی	سنوات الحضانة
Diffuse behavior	رەوشتی پەرت	السلوك المشتت او الموزع
Trait	نیشانە	السمة
Surface Traits	نیشانەی رواڵەتی	السمات السطحية

Common Traits	نیشانە گشتییەکان	السمات العامة او المشتركة
Idiosyncratic	نیشانە تایبەتییەکانی تاك	السمات الفردية الخاصة
Usability	خۆشکاری	سهولة الاستعمال (للاختبارات)
Course of Development	رەهەندی فراژۆتن	سير النمو
Dominance	زالی	السيطرة او التسلط
Psychasthenia	سامگرتی	السيكاستينا (مرض نفسي)
Psychology of Careers	سایکۆلۆجی پیشە	سيكولوجية المهن
Youthful	تۆلاو	الشباب
Social Network	رایەلە کۆمەلایەتی	الشبكة الاجتماعية
Relations of stimuli	رایەلەی دنەدەران	شبكة من المثيرات
Near Sociometric	سۆسیۆمەتراسا	شبه سوسيومتري
Group personality	کەسایەتی کۆمەل	شخصية الجماعة
Over - Constricted Personality	کەسایەتی تەنگەتاو	الشخصية المحصورة
Intensity	توندی	شدة الاتجاه
Hyperpyrexia	شلەزان	شدة الاضطراب
Distraction	بیربلاوی	الشرود
Consciousness	ئاگا	الشعور ، الوعي
Distress	دلتەنگی	الشعور بالضيق
Superiority feeling	خۆبەزل زانی	الشعور بالتفوق
Labial	لیوەکی	الشفوي
Olfaction	بێن	الشم
Spinal	بڕبڕاگەیی	الشوكي
Welfare / Social	بەرژەوەندی کۆمەل	صالح الجماعة
Individual welfare	بەرژەوەندی تاك	صالح الفرد
Hedonic Tone	شێوەی هیدۆنی	الصبغة الوجدانية
Infantilism	هەرزایەتی	الصبيانية ، الطفالة
Frustration	بەرگرتن	الصد ، الكف
Trauma	زەبر	الصدمة
Birth trauma	زەبری زایین	صدمة الولادة
Hypocatalepsis	فێ	الصرع

Conflicts	کێشـه	الصراع
Avoidance - Avoidance Conflicts	کێشـــەی نەخـــوازو نەخواز	صراع الاحجام الاحجام
Approach - Approach Conflicts	کێشـەی خــوازوخواز	صـراع الاقتــــراب الاقتراب
Approach - Avoidance Conflicts	کێشــــەی خـــوازو نەخواز	صـراع الاقتـــراب والأحجام
Character traits	نیشـانەکانی ئاکاردکی	الصفـــات الخلقيـــة (السـمات الخلقية)
Rigidity	سـەختی	الصلابة
Hardening of personality	سـەختی کەسایەتی	صلابـــة الشــــخصية (جمود الشـخصية)
Adequacy	دەسـتدان	الصلاحية ، الكفاية
Predictive Validity	دروسـتی پێش‌بینی	صلاحيـــة التنبـــؤ او صدق التنبؤ
Word - deafness	وشـە نەبیسـتن	الصمم اللفظي
Mental Imagery	وێنەی زەینی	الصور الذهنية
After image	پاش وێـنە	الصورة اللاحقة
Waif	گومڕا	الضال ـ المتشرد
Self - Control	خۆگری	ضـبط النفس
Disabilities	زەبونیيەکان	ضروب العجز
Activities / pupil centered	چالاکییەکانی سـەر بە قوتابی	ضــروب النشـــــاط المتمركـــز حـــول الطفل
Necessity	پێویسـتی	الضرورة
Hyposthenia	بێ‌هێزی	الضعف
Moral Defectives	سـوك‌ئاكاری	ضعف الخلق
Hyposmia	بێن کزی	ضعف الشم
Deficiency / mental	هۆش‌کولی	الضعف العقلي
Oligophrenia	کەم‌هۆشی	الضعف العقلي
Weak - minded	گێل	ضعيف العقل
Implicit	ناوتوێژ	الضمني
Atrophy	چرۆسـان	الضمور
Surplus Energy	زێدەوزە	الطاقة الزائدة
Mental Energy	وزەی هۆشـەکی	الطاقة العقلية

Psychiatrist	پزیشکی نەفس	طبيب الامراض العقلية (نفساني)
Passional Nature	سروشتی تاوگیر	الطبيعة الانفعالية
Type	تەرز	الطراز ــ النموذج
Questionary method	رێبازی لێپرسین	طريقة الاستخبار
Test Retest Method	رێبازی دۆبانکردنەوەی ئەزموون	طريقة اعادة تطبيق الاختبار
Natural Scientific Method	رێبازی سروشتی لێکۆڵینەوەی زانستی	طريقة البحث العلمي الطبيعية
Ranking Method	رێبازی جۆنکردن	طريقة الترتيب (في قياس الاتجاهات)
Voting Method	رێبازی هەڵبژاردن	طريقة التصويت او الانتخاب (لقياس الاتجاهات النفسية)
Rating Method	رێبازی قەرساندن	طريقة التقدير
Trial and Error Method	رێبازی ئەزموون و هەڵە	طريقة المحاولة والخطا
Paired Comparison Method	رێبازی بەراوردی دۆلانە	طريقة المفاضلةالثنائية (او المقارنة الازدواجية)
Menstruation	حەیز	الطمث
Aspiration	خۆش هیوایی	الطموح
Refractory period	سەردەمی سەرکێشی	طور العصيان
Overt	ئاشکرا	الظاهر
Sentiment	سۆز	العاطفة
Oedipus Complex	گرێی ئۆدێپ	عقدة اوديب
Instinct'	غەریزە	الغريزة
Action overt	کردەوەی ئاشکرا	الفعل الظاهري
Suppression	خەفە کردن ، سەرکوتکردن ، سەرپۆشکردن	القمع
Repression	چەپاندن	الكبت
Acquired	بەهرەگیر	المكتسب
Leptosome	کزەڵۆکە	الواهن

الوجدان (الحنو)	بەزەیی	Affection
وحيـد النسـق - على وتيرة واحدة	یەکنەوا	Uniform
الوسائل الفكرية	ئامرازی بیرەکی	Tools / ideational
الوصمة (العلامة)	داغ	Stigma
هبوط القلب	دل‌کەوتن	Heart failure
الهدف	ئامانج	Goal
الهستيريـا	هیستیریا	Hysteria
هفوة اللسان	هەڵەی زمان	Lapsus Linguae
الهلوسـة	وڕێنە	Hallucination
الهوان	سوکی	Worthlessness
الهياب ، المستكين	ترسنۆك	Timorous
الهيـاج والغضب الشديد	تۆزەیی	Tantrum

★ ★ ★

لیستەی شەشەمی

زاراوەكانی كۆڕ

دانان و لێدوانی

ئەنجومەنی كۆڕ

الطفيلي	مێمل ؛ مشەخۆر	(بڕوانــە زاراوی هەمــــە چەشنە ل ٤٢)
الطي (كمصدر)	پێچانەوە	
ـ طيا	هاوپێچ	
الطقس	كەش ، سەقــا	(بڕوانە زاراوی كــارگێڕی ل ٦٩)
الطلع	هەلآلە ، گەرد	
الطليق	رەهــا	
الطــور	بــار	
طيــارة ورق	بادەوە	(بە موكریانی)
الطيف	شـەبەنــگ	
الظــاهرة	دیــاردە	
الظرف	دەفر	
الظروف الاعتيادية	دەفرە ئاسایەكان	
العــائم	ســـەراو	
العبــد	بەنــدە	
العبــور	بەڕینەوە	
العتلــة	نوێــل	
العث	مۆرانە ، مۆرك	(مۆرك بە كرمانجی ژوورو)
العجلة	چەرخ	

العجينة	هەویـــر	
العادة الاجتماعية	نەریت	
العــادة الشخصية	خـــۆ	
العــارض	کۆســپ ، لەمپەر ، پل. ئاستەنگ	
العارضة (علامة مرض)	پەرژەنــگ	(بە کرمانجی)
العارضة	رابەل	(بۆ دەستەك)
العارضة الكبيرة	کارینە ، راجە ، رازە	
العــالم	جیهـــان	
العالم	زانـــا	
العــامل	کـــارا	(بۆئەندامی کاراش داندراوە)
العامل الأجير	کرێکار	
العامل التكنيكي	کارای تەکنیکی	
العامل الفني	کارای هونەری	
العامل المساعد	یاریدەکار	
العامل المؤكسد	ئۆکسیدکار	
العــدد	ژمـــارە	
العدوى	گیرەو	(بڕوانە گیرۆ : زاراوی هەمە چەشنە ل ٤٣)
العزل	جوداکردنەوە	(بڕوانە لیستەی یەکەمی زاراوەکانی کـــارگێڕی . ل ٧١) کـــە لـــەوێدا (الی خستن) مان بە واتای لابردنی کەسێك لەســەر کـــار بۆ ئـــەم زاراوەیـــە داناوە) .
العســرة الدائمة	ناســازی هەمیشــە	(بڕوانــــە : زارادی هەمـــە چەتـــنە ، ل ٤٣ ؛ لەوێدا گرفـــت بەرانبـــەر بـــە (عسر الهضم) داندراوە ، گرفـــت بەو واتـــایە لـــە گەرمیـــان ؛ موکریـــان ؛ شـــارەزوور بەکاردێ)
العشـــا	شـــەوکوێری	
العصارة	جەوری	

العصارة	گوشەر	
العصب	رەگ	(بڕوانــــــــــه : زاراوەی هەمەچەشنە ، ل ٤٣)
الاصــل	بنــچ	
العضوي	زیندەڵ	
العصير (للفواكه)	شــیلە	(بڕوانـــــــه : زاراوەی هەمەشنە ، ل ٤٣)
ــ (للنباتات)	شــیرە	
العفــن	کەڕۆ	
العقــل	هۆش	
العكر (للماء)	شیلــوّ	
العلاقــة	پێوەند	
علم الآثار	کۆنەناسی	
علم الفيزياء	زانستی فیزیا	
على الريق	لە خورتێنی ، لەراشت	
العمــارة	باڵەخــانە	
على التوالي	بەردوا	
العمق	قوڵایی ، نــاخ	
العمق الحقيقي	قوڵایــی راســتەکی ، ناخی راستەکی	
العمق الظاهري	قوڵایی رواڵـــەتی ، ناخی رواڵەتی	
العملــة	پــارە	
العملية	کردەوە	
العمود المائي	ستوونە ئــاو	
العنــاية	سەخبیری	(بە کرمانجی)
العود (للثقاب)	زلــك	
عوضاً عن	لەبری ، لە جیــاتی ، لەباتی	
العهد	سەردەم ، رۆژگار	
العيــار	کێشانە ، پێوانە	
العينة	نموونــە	
الغــاز	گــاز	
الغاز الطبيعي	سروشتەگاز	

غاز المستنقعات	زەلکاوەگاز	
الغبـار	تۆز ، گەرد	
الـغدة	لۆ ، توسپن	(توسپن بە کرمانجی ژۆرۆ)
الغدير	گۆلاو	
الغذاء	خۆراك	
الغرام	گرام	
الغرفة (الحجرة)	ژۆر	
غـرف السـكنى (حجر السـكنى)	ژۆری نشیمەن	
الغريب (الاجنبي)	بێگانە ، بیانی	
الغريب (العجيب)	سەیر	
الغريب (غير المالوف)	ناناشـنا	
الغـزل	دەستن	
الغزير (الماء)	نـرە	
الكدر	لێـل	

★ ★ ★

پوختەی کارەکانی کۆڕ

ئامادە کردنی :
عبداللطیف عبدالمجید تلی
کارگێڕی کارداری

١ ـ ئەنجومەنی کۆڕ و دیوانی سەرۆکایەتی کۆڕ :

ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری کورد تا سەرەتای پشتۆی ساڵانەی ، هەمۆ مانگێ بۆ بڕیاردان و راپەڕاندنی کاروبارە زانستی و کارگێڕییەکانی خۆی ، چالاکانە کۆبووەتەوە و کارێکی زۆری بە ئەنجام گەیاندووە .

دیوانی سەرۆکایەتی کۆڕیش ، بەش بە ئەرکی سەرشانی بۆ هەر کارێکی بەرەو ڕۆی کرابێتەوە ، کۆبووەتەوە و بڕیاری پێویستی خۆی بۆ ڕۆناوە و بە ئەنجام گەیاندووە .

٢ ـ لیژنەکانی کۆڕ :

لیژنەکانی کۆڕ ، بە تایبەتی لیژنەی زمان و زانستەکانی و لیژنەی ئەدەب و فۆلکلۆر و لیژنەی فەرهەنگ و لیژنەی گۆڤار و کتێبخانە و لیژنەکاتییەکەی دانانی زاراوە زانستییەکان ، هەر یەکە بەش بە ئەرکی سەرشانی خۆی چالاکانە بەرنامەی کاری خۆی بەجێهێناوە و گەلێ کاری زانستیانەی بە ئاکام گەیاندووە .

به نموونه : لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کـانی دوا به دوای به‌شـی یه‌کەم و دووه‌می ئه‌و لێکۆلینه‌وانه‌ی که له‌م سێ و چوار ساڵه‌ی ته‌مه‌نی کۆڕدا گه‌ڵاڵه‌ی کردبوون ، به‌شی سێیه‌میشـی له‌م ژماره‌یه‌ی گۆڤاری کۆڕدا بلاو کردووه‌ته‌وه و خودا یار بێ و ده‌ست بڕوا به‌شه‌کانی دیکه‌شی بلاو ده‌کاته‌وه .

لیژنه‌ی ئه‌ده‌ب و فۆلکلۆریش به‌شێکی دیکه‌ی فۆلکلـۆره له‌سـه‌ر شریت تۆمارکراوه‌کانی به پسپۆڕان سـپارد و له‌سه‌ر کاغه‌زیان نوسییه‌وه و بڕیار وایه لیژنه‌که تێبینی و ڕوونکردنه‌وه و رای تایبه‌تی خـۆی له باره‌یانه‌وه ده‌ربڕێ و به نه‌خشـه و به‌رنـامه‌یه‌کی زانستییـانه‌وه بخرێته پێش چـاوی ئه‌نجومه‌نی کۆڕ و بڕیاری بلاوکردنه‌وه‌یان ڕوونێ .

لیژنه‌ی گۆڤـار و کتێبخـانه‌ش به‌ش به‌حـالی خـۆی بۆ راپه‌ڕاندنی کاروباری گۆڤار و کتێبخانه له کاتی پێویـستدا کۆبووه‌ته‌وه و به پێی به‌رنامه‌ی تایبه‌تی خۆی گه‌لێ کاری به ئه‌نجام گه‌یاندووه .. گوتاری بۆ گۆڤار ئاماده کردووه ... کتێبی پێویستی بۆ کتێبخانه پەسند کردووه ... بۆ ڕێکخستن و ده‌وله‌مه‌ند کردنی کتێبخانه‌ی کۆڕ پێشنیاری به سوودی کردووه و پرۆگرامی فراژوتنی بۆ داناوه .

ئێسـتاش کۆمه‌ڵێك له کاربه‌ده‌ستانی کۆڕ خه‌ریکی سـیاهه بۆ کردن و ڕێکخسـتنی کتێبه‌کانی کتێبخانه‌ی کۆڕن ، تا هه‌ر که کۆڕ گواستیه‌وه بـۆ باره‌گای نوێی ، کتێبخانه‌که‌ش ئاماده بێ بۆ خزمه‌تی لێکۆله‌ره‌وه‌کان .

لیژنه کاتییه‌که‌ی دانانی زاراوه زانستییه‌کانیش تا ئاخر و ئۆخری مانگی چواریش هه‌ر خه‌ریکی زاراوه دانان بۆ و وا لیسـته‌ی یه‌کـه‌می زاراوی (پەروەردە و زانستی نه‌فس)ی له‌م ژمـاره گۆڤاره‌دا بلاوکردووه‌ته‌وه و جگـه له‌م کاره سه‌ره‌کییه‌ی ، ناوبه‌ناویش گه‌لێ کاری زانستی دیکه‌ی وه‌کو وه‌ڵام

دانەوەی رەخنەگران لەسەر زاراوە بڵاوکراوەکانی کۆڕ وەئەنجام گەیاندووە و بۆ خستنە پێش چاوی ئەنجومەنی کۆڕی ئامادەکردووە .

٣ ـ چاپەمەنی کۆڕ :

کۆڕی زانیاری کورد لە ماوەی سالی رابردۆدا ئەم بەرهەمانەی لە چاپ داوە :

١ ــ بەشی دووەمی بەرگی سێیەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد .

٢ ــ بەرگی دووەمی (تحفەء مظفریە)ی ئۆسکارمان ، ئامادەکردنی مامۆستا هێمن موکریانی .

٣ ــ چەپکێك لە گوڵزاری نالی، نوسینی مامۆستا مەسعود محەمەد .

٤ ــ بەرگی سێیەمی کتێبی حاجی قادری کۆیی ، نوسینی مامۆستا مەسعود محەمەد .

٥ ــ مەهدی نامە داتانی (ابن الحاج) ، پێشەکی و ساخکردنەوەی محەمەد عەلی قەرەداخی .

٦ ــ شەرحی دیوانی نالی ، لێکۆلینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتیح عەبدولکەریم ، کە ئەندامی یاریدەری کۆڕی زانیاری کورد موحەممەدی مەلاکەریم پێیداچووەتەوە .

٧ ــ کۆمەلە تێکستی فۆلکلۆری کوردی (قەناتی کوردۆ) .

٨ ــ دیوانی وەلی دێوانە ، پێشەکی و ساخکردنەوەی عوسمان هەورامی .

٩ ــ وشە لە زمانی کوردیدا ، نوسینی د. عەبدوڕەحمانی حاجی مارف .

١٠ ــ زمانی کوردی لەبەر تیشکی فۆنەتیکدا . نوسینی د. عەبدوڕەحمانی حاجی مارف .

١١ ــ ئەفسانەی چیای ئاگری ، شوکور مستەفا لە تورکییەوە کردویە بە کوردی .

١٢ ــ رسالة دكتوراه على تحقيق (الايضاح في شرح المفصل لابن الحاجب) للدكتور موسى بناي العليلي .

١٣ ــ (اسماء المدن والمواقع العراقية) نوسینی جەمال بابان .

١٤ ــ بەرگی چوارەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد .

٤ ــ ئەو کتیبانەی کۆڕ یارمەتی لە چاپدانی داون :

١ ــ فەرهەنگی خاڵ ، جزمی سێیەم ، دانانی شێخ محەمەدی خاڵ .

٢ ــ ڕێزمانی کوردی بە کوردی و بە عەرەبی ، دانانی ئەحمەد حەسەن ئەحمەد .

٣ ــ (سێ نیگار) چیرۆکی بەلەکاییف ، عەزیز گەردی لە ئینگلیزییەوە کردویە بە کوردی .

٥ ــ ئەو کتیبانەی لە ژێر چاپدان :

١ ــ پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا ، نوسینی کەریم شارەزا .

٢ ــ ئیملای کوردی لە ماوەی (٨٠) ساڵدا ، نوسینی حامید فەرەج .

٦ ـ ئەو کتێبانەی بڕیاری پارمەتی دانیان دراوە :

١ ـ فەرهەنگی زانستی عەرەبی ـ کوردی ، دانانی ئەندامی یاریدەری کۆڕ کەمال جەلال غەریب •

٢ ـ لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی چیرۆکی کوردییەوە ، (١٩٢٥ ـ ١٩٦٠) نوسینی حوسەین عارف •

٣ ـ بەش کردنی میرات لە شەریعەتی ئیسلام و یاسادا ، نوسینی محەمەد ئەحمەد مستەفا •

٤ ـ (روایة آسوس) ، نوسینی (محي‌الدین زنگنە) •

٥ ـ پشکۆکان ئەگەشێنەوە ، (شیعر) نوسینی رەفیق سابیر •

٦ ـ بویکا بەهدینا ، (شیعر) نوسینی سالح گولی •

٧ ـ پێڕۆی پارمەتی‌دانی چاپەمەنی :

کۆڕ لە سەرەتای دامەزرانییەوە تا ئەمڕۆ پارمەتی‌دانی نوسەر و تۆژەرەوەکانی بە کارێکی پێویست زانیوە و بۆ ئەوەی بتوانن بەرهەمە زانستی و ئەدەبییەکانی خۆیان بڵاو بکەنەوە دریغی لێ نەکردوون و بۆ ئەوەی ئەم پارمەتییە شێوەیەکی یاسایی رێك‌وپێك وەربگرێ ، ئەنجومەنی کۆڕ لە بڕیارێکیدا هەندێ مەرجی بە پێی پێڕۆیەکی تایبەتی بۆ پارمەتی دانی نوسەران دەست نیشان کردووە •

٨ ـ پێوەندی کۆڕ بە وڵات و هەندەرانەوە :

کۆڕ لەم ساڵانەی دوایيدا پیوەندی خۆی لەگەڵ زۆر زانا و زۆرهەڵناس و زمانەوان و نوسەر و رۆناکبیری کورد و کورددۆست و

گەلێ کتێبخانە و ڕۆژنامە و گۆڤار و دام و دەزگای بە ناوبانگی سیاسی و زانیاری نێو وڵات و هەندەران توند و تۆڵتر کردووە و هەر چاپەمەنییەکی دەرچوبێ ، جا یا بە ئاڵشت یا بە دیاری بۆی ناردوون و دەنگی هاودۆستی کۆڕی زانیاری کوردی پێ ڕاگەیاندوون .

جێگری سەرۆکی کۆڕ مامۆستا مەسعود محەمەد لە لایەن ئەکادیمیای سۆڤیەتییەوە بۆ سەردانێکی ئەو وڵاتە بانگ‌کرا ، بەڵام بە داخەوە پێی نەکرا سەردانەکە بکا و عوزری بۆ هێنانەوە .

زانکۆی سلێمانی بە بۆنەی ئاهەنگی دەرچونی قوتابییانی ئەمساڵەوە جێگری سەرۆکی زانیاری کورد مامۆستا مەسعود محەمەدی بۆ ئەو ئاهەنگە بانگ کرد . بە داخەوە سەبارەت بە هەندێ هۆی تایبەتی خۆی کە لە نامەیەکدا بۆ سەرۆکی زانکۆی سلێمانی نوسیو پێی‌نەکرا بچێ ، نوێنەری کۆڕی بە دەست و دیارییەکی شایانەوە لەبری خۆی بۆ ئەو ئاهەنگە نارد .

٩ ـ چاپخانەی کۆڕ :

چاپخانەی کۆڕ لەسەر کاری خۆی بێ پشو بەردەوامە و لەم چەندانەدا داوا لە لایەنە حوکومەتییە تایبەتییەکان کراوە بۆ ئەوەی مەکینەیەکی کاغەز بە فۆرمە کردن و مەکینەیەکی جوزوبەند بهێنرێ بۆ کۆڕ . بە هێنانی ئەم دوو مەکینەیە کاری کتێب دەرهێنان لە لایەن کۆڕەوە لە جاران ئاسانتر دەبێ و زۆربەی پێویستییەکانی ئامادەکردنی کتێب لە کۆڕ خۆیدا تەواو دەبێ .

١٠ ـ بودجەی کۆڕ :

بودجەی کۆڕ لە بودجەی گشتی دەولەتدا بۆ ئەم ساڵ زیادکرا و گەیەندرایە سەر ٧٠٩٤٠ دینار . سەر ٦٩٩٤٠ دینار و ئەم پارەیە بەخششی حوکومەتە .

١١ ـ کاروباری کارگێڕیتر :

کاری مامۆستا جەمال بابان کە برابۆ بۆ دەزگای هاوکاریی و کرابۆ بە کارگێڕی گشتی ئەو دەزگایە هێندرایەوە بۆ کۆڕ و کرایەوە بە ئەمینداری گشتی . مامۆستا جەمال بابان لەم دواییەدا لەسەر داوای خۆی خانەنشین کرا .

لەم دووایەیدا دوو (بنۆس) و دوو (راستکەرەوە) و دوو ئاژێر و دوو (بەردەس) بۆ کۆڕ دامەزرێندران و دوو کاربەدەستیشی بۆ گوێزرانەوە ، یەکێکیان بە نـاوی (پارمەتیدەری لێکۆڵەرەوە) و دووەمیشیـان بەناو بەناوی (بنۆس)ەوە .

دوو ئۆتۆمۆبیل بە ٦ هەزار و ٤٠٠ دینار بۆ کاروباری کۆڕ لە بودجەی ئەمسـال کڕدرا .

★ ★ ★

ملخص اعمال المجمع

اعداد :
عبداللطيف عبدالمجيد كي
مدير الادارة والمالية

١ ــ مجلس المجمع وديوان رئاسته :

استمر مجلس المجمع في عقد جلساته الشهرية بصورة منتظمة لحين حلول عطلته السنوية ، حيث تدارس المواضيع المطروحة امامه واتخذ القرارات اللازمة بشأنها وتداول مختلف النواحي العلمية والادارية .

كما استمر ديوان الرئاسة في عقد جلساته كلما استدعت الحاجة الى ذلك ، واتخذ القرارات اللازمة بشأن الامور المستجدة .

٢ ــ لجان المجمع :

قامت لجان المجمع ، ولا سيما لجنة اللغة وعلومها ، ولجنة الأدب والفولكلور ، ولجنة القاموس لوضع المصطلحات العلمية ، باعمالها بصورة منتظمة وحققت برامجها ، كما انجزت اعمالا علمية كثيرة .

وعلى سبيل المثال فقد اعدت لجنة اللغة وعلومها القسم الثالث من الدراسات اللغوية التي اعدت خلال السنوات الاربع الماضية ، منشورة في هذا العدد من المجلة . ومن المؤمل انجاز الاقسام الاخرى ايضا .

واودعت لجنة الادب والفولكلور قسما آخر من النصوص الفولكلورية المسجلة على الاشرطة الى بعض المختصين لتدوينها • ومن المقرر ان تقدم اللجنة ملاحظاتها وايضاحاتها بشأن هذه النصوص وان تنشرها مشفوعة بالدراسات العلمية اللازمة •

وقامت لجنة المجلة والمكتبة بدورها باعمالها من حيث اعداد المقالات اللازمة للمجلة وتجهيز المكتبة بالكتب الضرورية وقد وضعت لنفسها برنامجا لهذا الغرض •

ويقوم الآن عدد من موظفي المجمع باعمال جرد محتويات المكتبة وفهرستها تمهيدا لتنظيمها وفق الاسس الحديثة واعدادها للدارسين والباحثين لدى انتقال المجمع الى مقره الجديد •

اما اللجان المختصة باعداد المصطلحات العلمية فقد كانت عاكفة حتى اواخر نيسان الماضي على وضع المصطلحات العلمية حيث قدمت في هذا العدد من المجلة القائمة الاولى من مصطلحات الفلسفة والمنطق وعلم النفس• كما انها اعدت الاجابات بين حين وحين على بعض المناقشات النقدية التي اثيرت حول المصطلحات التي نشرها المجمع ووضعها بين يدي مجلس المجمع للبت بها •

٣ ــ مطبوعات المجمع :

استطاع المجمع خلال الفترة المنقضية منذ صدور العدد السابق من هذه المجلة اصدار المطبوعات الآتية :

١ ــ الجزء الثاني من المجلد الثالث من مجلة المجمع العلمي الكردي •

٢ ــ الجزء الثاني من التحفة المظفرية لاوسكارمان من اعداد الاستاذ هيمن مكرياني •

٣ ــ باقة ورد من رياض نالي من تاليف الاستاذ مسعود محمد •

٤ ــ الجزء الثالث من كتاب (الحاج قادر الكويي) من تأليف الاستاذ مسعود محمد •

٥ ــ مهدي نــامة من تأليف ابن الحــاج وتقديم وتحقيق محمد علي القرهداغي •

٦ ــ شرح ديوان نالي شرح وتحقيق الاستاذ الملا عبدالكريم المدرس وفاتح عبدالكريم ومراجعة عضو المجمع العلمي الكردي المؤازر السيد محمد الملا عبدالكريم •

٧ ــ مجموعة نصوص فولكاورية كردية (كۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی) من اعداد البروفيــور قناتي كوردو •

٨ ــ ديوان ولي ديوانه من تقديم وتحقيق السيد عثمان هورامي •

٩ ــ الكلمة في اللغة الكردية من تأليف الدكتور عبدالرحمن معروف •

١٠ ــ اللغة الكردية في ضوء الفونتيك من تأليف الدكتور عبدالرحمن معروف •

١١ ــ اسطورة جبل ئاگري ، ترجمها من التركية العضو المؤازر السيد شكور مصطفى •

١٢ ــ الايضاح في شرح المفصل لابن الحاجب ، تحقيق الدكتور موسى بناي العليلي وهو رسالة دكتوراه •

١٣ ــ اسماء المدن والمواقع العراقية من تأليف العضو المؤازر السيد جمال بابان •

١٤ ــ المجلد الرابع من مجلة المجمع العلمي الكردي •

٤ ــ الكتب التي ساعد المجمع على طبعها :

١ ــ قاموس الشيخ محمد الخال ، الجزء الثالث •

٢ ــ قواعد اللغة الكردية باللغة العربية تأليف احمد حسن احمد •

٣ ــ ثلاث صور (سێ نیگاز) قصص ترجمها من الانكليزية الســيد عزيز گەردي •

٥ ــ الكتب التي تحت الطبع :

١ ــ الامثال والاقوال المأثورة في الشعر الكردي (پەندی پێشینان له كوردیدا) ، من تأليف العضو المؤازر الســيد كريم شارزا •

٢ ــ الأملاء الكردي (رێنوسی كوردی له ماوەی ٨٠ ساڵدا) ، مــن تأليف الســيد حامد فرج •

٦ ــ الكتب التي تقرر تعضيدهــا :

١ ــ (القاموس العلمي العربي ــ الكردي) من تأليف العضو المؤازر السيد كمال جلال غريب •

٢ ــ دراسة حول القصة الكردية (١٩٢٥ ــ ١٩٦٠) (لێكۆڵینەوەیەك لەبارەی چیرۆكی كوردییەوە ١٩٢٥ ــ ١٩٦٠) من تأليف الســيد حسين عــارف •

٣ ــ تقــيم الميراث في الشريعة الاسلامية والقانون (بەش كردنی میرات له شەریعەتی ئیــلام ویا ســادا) من تأليــف الســيد محمد احمد مصطفى •

٤ ــ رواية (ئاسوس) من تأليف السيد محي‌الدين حميد زنگنه •

٥ ــ الجمرات تتوهج (پشكۆكان ئەگەشێنەوە) من تأليــف الســيد رفيق صــابر •

٦ ــ عروســة بهدينان (بوكا بەهدینا) ، من تأليف السيد صالح علي صالح الگلي •

٧ ـ تعليمات تعضيد النشر في المجمع :

دأب المجمع منذ تأسيسه على مساعدة المؤلفين والباحثين لنشر نتاجاتهم العلمية والأدبية . وبغية تنظيم هذه المساعدة بشكل قانوني دائم فقد أصدر مجلس المجمع قرارا وضع بموجبه الشروط الواجب توفرها لدى مساعدة اي باحث او مؤلف أو مترجم والمبالغ التي يمكن مساعدتهم بها .

٨ ـ صلات المجمع بداخل القطر وخارجه :

وثق المجمع خلال الاعوام الاخيرة صلاته بعدد كبير من العلماء والمستشرقين واللغويين والكتاب والمثقفين من كرد وغيرهم وكذلك بالعديد من المكتبات والصحف والمجلات والمؤسسات الثقافية والعلمية داخل القطر وخارجه . ودأب على ارسال مطبوعاته الى اولئك الاشخاص وتلكم الجهات سواء عن طريق التبادل او غيرها ، وابلغ الجميع صوت صداقة المجمع العلمي الكردي ، ويجهز معظم مكتبات كردستان بمطبوعاته ويقبل القراء الكرد على اقتناء هذه المطبوعات بشغف . كما ان مطبوعات المجمع تعرض في العديد من مكتبات بغداد .

تلقى الاستاذ مسعود محمد نائب رئيس المجمع العلمي الكردي دعوة من اكاديمية العلوم السوفياتية لزيارة الاتحاد السوفيتي ولكنه لم يتمكن بمزيد الاسف من تلبية الدعوة واعتذر شاكرا .

كما انه تلقى دعوة من جامعة السليمانية للاشتراك في حفل تخرج طلبتها لهذا العام ، وقد اعتذر عن الحضور وأناب من يمثل المجمع العلمي الكردي في الحفل يحاول الى المتفوقين من الخريجين هدايا المجمع .

٩ ـ مطبعة المجمع :

تواصل مطبعة المجمع العلمي الكردي عملها لاصدار مطبوعاته التي

يقرر المجمع تباعا نشرها.وقد فوتحت الجهات المختصة مؤخرا لاستيراد ماكنتي تكسير وخياطة وادوات ومواد مطبعية أخرى ، وباستيراد هاتين الماكنتين يكون بامكان المجمع انجاز معظم اعماله بنفسه .

١٠ ـ ميزانية المجمع :

زيدت ميزانية المجمع ضمن ميزانية الدولة العامة للسنة المالية الحالية حيث بلغت ـر٧٠٩٤٠ دينارا منها ـر٦٩٩٤٠ دينارا وهي منحة الحكومة .

١١ ـ شؤون ادارية اخرى :

انهيت اعارة خدمات الاستاذ جمال بابان الامين العام للمجمع العلمي الكردي الى وظيفة مدير عام لدار التضامن للطبع والنشر الكردية الملغاة وقد احيل فيما بعد على التقاعد بناء على طلبه .

تم تعيين عدد من الموظفين والعمال في المجمع بينهم موظفان بعنوان كاتب واثنان بعنوان مصحح واثنان بعنوان سائق واثنان بعنوان معين . كما نقلت خدمات موظفين اثنين الى المجمع احدهما بعنوان مساعد باحث والثاني بعنوان كاتب .

تم شراء سيارتين للمجمع بمبلغ ـر٦٤٠٠ دينارا من ميزانية السنة الحالية .

★ ★ ★

القســـم العربي

جولات تاريخية

بين مواطن الآثار في شمالي العراق

طه باقر
استاذ الآثار في كلية الآداب
وعضو المجمع العلمي العراقي

كهف شانيدر وانسان النياندرتال في العراق

في العدد الأول من المجلد الثالث من هـذه المجلة كنت بدأت في أولى رحلة او جولة أثرية بين مواطن الآثار في شـمالي العراق واوجزت الأهمية الحضارية التي تتميز بها المواقع الاثرية الكثيرة الغنية في كردستان العراق ، فهي كثيرة ومتنوعة في أدوارها التأريخية ابتداء من عصور ما قبل التاريخ في العصور الحجرية المختلفة ثم أدوار الازدهار الحضاري في العصور التاريخية التالية المختلفة ، حيث اتضح لنا ان أدوار عصور ما قبل التأريخ البعيدة وأقدمها كما قلنا العصور الحجرية القديمة ثم الحديثة التي شهدت بداية العهد الزراعي وانتاج القوت وأطوار عصور ما قبل التأريخ التي اعقبت ذلك العصر يقتصر وجود آثارها وبقاياها بحسب معرفتنا الأثرية الراهنة على شـمالي العراق ، حيث

ان استيطان الانسان للسهول الرسوبية الجنوبية والوسطى من بلاد ما بين النهرين لم يبدأ الا في حدود الألف الخامس أو السادس على أكثر تقدير اي في منتصف ما يسمى في تاريخ العراق القديم بالعصر الحجري المدني (Chalcolithic) الذي أعقب العصر الحجري الحديث (Neolithic) حيث انتقل التطور الحضاري الى الأجزاء الوسطى والجنوبية من وادي الرافدين وظهرت فيها أولى الحضارات الناضجة في مطلع الألف الثالث ق٠م٠

بدأنا في الرحلة الأثرية السابقة من جولاتنا التأريخية بمدينة أربيل التأريخية الشهيرة ، فأوجزنا تأريخها القديم في ضوء المصادر المسمارية والمدونات التأريخية المختلفة ، كما أوجزنا وصف المعالم الأثرية التأريخية في الطريق ما بين كركوك وأربيل والمواقع الأثرية القريبة من أربيل ٠ ونواصل جولتنا الأثرية من أربيل سالكين الطرق الذاهبة منها الى المواقع الأثرية الأخرى ، وسنخصص هذه الجولة الى زيارة كهف من أكبر كهوف العراق الجبلية ، هو كهف « شانيدر » الذي اكتسب في السنوات القليلة الماضية شهرة عالمية لدى المعنيين بعصور ما قبل التأريخ وتطور الانسان البيولوجي والحضاري بما كشف فيه عن آثار من العصر الحجري القديم وبقايا هياكل عظمية من ذلك العصر تعد على قدر كبير من الأهمية في تأريخ عصور ما قبل التأريخ في العراق بوجه خاص وفي العالم بوجه عام ، كما سيتضح ذلك مما سنبينه بعد قليل ٠

الطريق الى كهف شانيدر :

يمكن الوصول الى كهف شانيدر بسلوك الطريق الذاهب من مدينة أربيل الى مناطق المصايف المشهورة في المنطقة ، والذي يتجه الى الشرق حيث السلاسل الجبلية والوديان الخصبة التي تتخللها والمشاهد الطبيعية الرائعة ،

وينتهي الطريق في مصيف حاج عمران القريب من الحدود العراقية الايرانية والواقع على بعد نحو ١٩٠ــ٢٠٠كم من مدينة أربيل . فبعد مسافة ما يقرب من ١٨كم من هذه المدينة يمر الطريق بسلسلة من الجبال الواطئة المعروفة باسم « خانزاد » وهي عبارة عن تلال قوامها الحصى والطين . وبعد زهاء ٥كم في هذه التلال يعبر الطريق وادي « بستورا » الذي يتخلل مرتفعات « خانزاد » ويفصل ما بينها وبين جبل صلاح‌الدين . وقد سبق ان أوجزنا في جولتنا الأثرية الاولى الاماكن الأثرية المشهورة ومنها مشروع الري التأريخي الذي اقامه الملك الآشوري سنحاريب (٧٠٤ــ٦٨١ ق٠م) لأرواء مدينة أربيل حيث يمكن مشاهدة بقاياه الأثرية عند قرية « قلة مورتكة » ، اذ تبتدىء قناة الري القديمة من هذه القرية وتذهب باتجاه أربيل[1] وبعد نحو ١٠كم من هذا الموقع تبتدىء سفوح جبل صلاح‌الدين اذ يلف الطريق حوله وتتسلقه الى القمة حيث المصيف والمدينة الجميلة . ويجتاز الطريق من بعد نحو ٢١كم عن مصيف صلاح‌الدين مصيف شقلاوة الشهير في سفوح جبال « سفين » . وتوجد في هذه الجبال المشجرة الجميلة عدة كهوف لاشك في ان انسان العصور الحجرية القديمة قد اوى اليها ، ولكنها لاتزال بحاجة الى اجراء التحريات الأثرية فيها ، وان القليل الذي تم فحصه منها مثل الفتحة المسماة « سپيلك » وجدت فيه أدوات حجرية من الصوان من العصور الحجرية ، من الدور المستيري (Mousterian) بوجه خاص .

ويمر الطريق من بعد شقلاوة بمرتفعات تتخللها سهول خصبة كثيرة المياه والزروع أشهرها السهل المعروف باسم « حرير ــ باطاس » الذي تنتشر

---

(١) راجع ايجاز وصف المشروع في مجلة المجمع العلمي الكردي العدد الأول ، المجلد الثالث (١٩٧٥) ص٦٣٨ فما بعد ، ومجلة « سومر » ، المجلد الثالث (١٩٤٧) ، ص٢٧٩ .

فيه القرى والمزارع ، كما تشاهد فيه عدة مستوطنات أثرية يشير ما ينتشر عليها من لُقى وملتقطات سطحية الى أنها ترجع الى عدة أدوار تاريخية . وبعد مسافة زهاء (٤٠)كم من شقلاوة يمر الطريق بمركز ناحية «حرير» ، وبعد مسافة نحو كيلومترين يشاهد السائح الى يمينه في وجه الجبل المطل على سهل حرير منحوتة تعرف باسم منحوتة جبل حرير ، وهي منقوشة في وجه الجبل بارتفاع ٥٠ مترا ، ويبلغ طول المنحوتة (ارتفاعها) ٢½م وقد نحتت داخل اطارين مستطيلين يشاهد في داخلها صورة رجل متزي بالزي الملكي من العصر الفرثي[٢] ويلبس في رأسه قبعة مخروطية ويرتدي سروالا طويلا ويمسك الى جانبه برمح طويل وقد مد ذراعه اليمنى الى الأمام . وقد سبق أن أشرنا في جولتنا الأولى الى ان الدراسات الحديثة عن هذه المنحوتة[٢] ترى ان صورة هذا الرجل تمثل أحد ملوك اقليم حدياب (منطقة أربيل) في العصر الفرثي[٢] وهو الملك المسمى « ازاط ، ايزات ، أو ايزاد » الثالث(IZAD)او (IZATES) المعاصر للملك الفرثي ارطبان الثالث (١٢ــ٣٨م) ، وقد نال هذا الملك الحديابي امتيازات كثيرة من الملك الفرثي بحيث انه استقل عن الفرثيين ماعدا التبعية الاسمية ، وقد سبق ان ذكرنا شهرة هذا الملك واتساع سلطته عبر دجلة الى الاقاليم الغربية فشمل نصيبين وسنجار وماردين ومنطقة آلتون كوبري ، كما

---

(٢) راجع احدث الدراسات عن هذه المنحوتة في المصدر الذي ذكرناه في العدد السابق من هذه المجلة وهو :

R. M. Boehmer, „ Das Felsrelief bei Batas - Harir „ in Baghdader Mitteilungen, Band 6, (1973) , 65 .

(٣) راجع : « الحضر » لفؤاد سفر ومحمد علي مصطفى (١٩٧٤) ص٢٦ .

يرجح ان نفوذه امتد الى مدينة الحضر[٤] ، وانه نحت هذه المنحوتة الجبلية في جبل حرير تخليدا لبعض انتصاراته الحربيــة في هذه المنطقة . وتقع قرية « باطاس » مقابل هذه المنحوتة . ويوجــد في ضواحي القرية تل اثري كبير يشير ما ينتشر على سطحه من ملتقطات أثرية الى أن أدوار الاستيطان فيه تبدأ من عصور ما قبل التأريخ .

ويســتمر الطريق في سهل « باطاس ـ حرير » حيث يحاذيه الى اليمين (الشرق) سلسلة جبال باطاس ـ حرير ، ثم يتســلق الطريق بالتدريج المرتفعات الجبلية المســماة محليا « سيبلك » التي هي امتداد لجبال حرير . ويتعرج الطريق بعدة دورات في تسلقه هذه المرتفعات ويلف حولها ، وبعد بلوغه القمة تقريبا ينحدر مرة أخرى باتجاه قرية خليفان التي تبعد بنحو ٢١ كم من بلــدة حرير وتقع خليفان في واد قليل الانبســاط يمر فيه أحد فروع الزاب الأعلى ، وتبعد بنحو كيلو مترين عن مدخل المضيق الجبلي الشهير « گلي علي بك » ويذهب فرع من الطريق عند خليفان الى منطقة شــانيدر حيث يوجد الكهف الأثري موضوع البحث . ويتســلق هذا الطريق الذاهب الى شانيدر سلسلة من الجبال تقابل سلاســل جبال برادوست الواقعة الى الشــرق ، ويمر بالقرب من قرية « سرشــمه » على مسافة نحو ٣٦كم من خليفان . وبعد مــسافة ما يقارب من ١١كم من قرية « سرشــمه » يعبر الطريق جسرا على نهر « خالان » ، وهو الفرع الرئيســي للزاب الاعلى حيث تتجمع في نهر خالان عدة فروع مهمة هي

(٤) العصر الفرثي او البارثي (Parthian) ويســمى ايضا العصر الارشاقي (Arsacid) والاشغاني (الاشكاني) أيضا اعقب العصر الســلوقي في العراق وايــران حيث انتزع الفرس الفــرثيون حكم هــذين القطرين من الســلوقيين خلفاء الاسكندر في حكم العراق وايران وبلاد الشام ، وبدأ حكم الفرثيين للعراق في حدود ١٣٨ ق.م ودام الى عام ٢٢٧ للميلاد حيث حل محلهم الفرس الســاسانيون (٢٢٧–٦٣٧م) .

نهر « راوندوز » وفرع « ديانا » وفرع خليفان في وسط واد مضيق « گلي علي بك » . وبعد ما يقرب من ٣كم من جسر « خالان » السالف الذكر يشاهد السائح معالم كهف يسمى « أشكفت خالان » ، لم تجر فيه تحريات أثرية ، ولكن مما لاشك فيه انه يحتوي على بقايا العصور الحجرية القديمة . وبعد مسافة غير بعيدة في هذه المنطقة توجد الفتحة الجبلية المعروفة باسم « بخمة » التي ينفذ منها الزاب الاعلى . ويستمر الطريق من بعد ذلك في سهل ضيق يعرف باسم سهل « شانيدر » . وبعد مسافة نحو ٢٦كم من جسر « خالان » ونحو ٤٣كم من قرية « خليفان » يصل الطريق الى قرية أو مركز ناحية « شانيدر » ويستمر الطريق من بعد ذلك ويصل الى قرية « بله » بمسافة ٣٧كم وكانت قرية « بله » مركز ناحية « برزان » حيث انتقل مركز الناحية الى قرية « ميرگه‌سور » . ومن قرية شانيدر يمكن الوصول الى كهف شانيدر موضوع هذه الرحلة والذي سنصفه ونجمل نتائج التنقيبات فيه ، وتكون المسافة الكلية للكهف عن أربيل زهاء ١٥٥كم الى الشمال الشرقي .

كهف شانيدر :

أصبح كهف شانيدر من أشهر الكهوف الاثرية من عصور ما قبل التأريخ في الشرق الادنى ومنطقة غربي آسية من بعد التحريات الأثرية التي اجراها فيه الباحث الدكتور « رالف سولكين » (Ralph Solecki) من جامعة كولومبيا والمعهد السمثسوني (Smithsonian) في أمريكا ، وقد استغرقت تلك التحريات اربعة مواسم من العمل السنوي (عام ١٩٥١ و ١٩٥٣ ، والاعوام ١٩٥٦—١٩٥٧ ، وعام ١٩٦٠) ولكن التحريات لم تنته فيه فقد بقيت في الكهف طبقات سميكة من الركام فوق قاع الكهف الأصلي ، لم يتناولها الحفر وربما استؤنف العمل في المستقبل القريب .

وقبل ان نلخص نتائج ما تم من تحريات ودراسات أثرية نمهد لذلك بوصف موجز لهذا الكهف الذي يعد من اكبر الكهوف التي اكتشفت الى الآن في جبال « برادوست » ، ومن أكبر الكهوف في الشرق الأدنى . ويبلغ ارتفاعه زهاء ٨٢٢ مترا أو ٢٥٠٠ قدم عن مستوى سطح البحر . ويبعد بنحو ٤٠٥كم عن الضفة اليسرى (الشرقية) للزاب الاعلى ، ويمكن الوصول اليه من مركز الشرطة في شانيدر مشيا أو على ظهر الحيوانات . ثم تسلق الجبل الى ارتفاع نحو ٦٠٠ متر وهو ارتفاع فتحة الكهف عن الوادي المجاور . ويستغرق التسلق نحو ٤٠ دقيقة ، ولكن الطريق الى فتحة الكهف يتميز بمشاهده ومناظره الجميلة حيث أشجار البلوط والزعرور وبعض الاشجار المثمرة البرية . وتتجه فتحة الكهف صوب الجنوب مما جعل نور الشمس يتغلغل في داخله طوال ساعات كثيرة من النهار ولا سيما في فصل الشتاء . فكان هذا من العوامل الرئيسة التي جعلت الكهف خير ملجأ لانسان العصور الحجرية القديمة فيتقي في داخله زمهرير الشتاء ولاسيما ابان العصور الجليدية . ومايزال الكهف ملجأ مفضلا الآن للرعاة مع قطعانهم في فصول الشتاء . والى هذه الميزة الطبيعية يقع الكهف بجوار موارد غزيرة للمياه الدائمة مثل نهر الزاب القريب والعيون الطبيعية فكان موضع تجمع متميز لحيوانات الصيد التي اعتمدت على صيدها معيشة انسان تلك العصور الحجرية حيث كان الانسان على ما هو معروف في طور جمع القوت عن طريق صيد الحيوانات الوحشية والتقاط الاثمار والبذور والجذور ، ولم يهتد بعد الى انتاج القوت بيده بالزراعة وتدجين الحيوان في العصر الحجري الحديث ، حيث وقع ذلك الانقلاب الاقتصادي في حياة الانسان في سفوح جبال العراق في حدود ٨٠٠٠ الى ٦٠٠٠ ق.م ، وقد سبق ان تكلمنا في العدد السابق عن أقدم القرى الزراعية في ذلك العصر وهي قرية « جرمو » .

ويعد كهف شانيدر ، كما بينا ، أوسع الكهوف في شمالي العراق ويقرب شكل فتحته من الشكل المثلث ويبلغ عرضها نحو ٨٢ قدما وعلوها زهاء ٢٦ قدما ، ويتسع عرضه في الداخل فيبلغ نحو ١٧٥ قدما ، اما سقف الكهف في وسطه فيبلغ زهاء ٤٥ قدما من الارضية الحالية ، ولكن علو السقف يتناقص بالتدريج باتجاه الداخل حتى يتلاشى تقريبا في نهاية الكهف بمسافة نحو ١٣٠ قدما من الفتحة ، وكان يظن ان هذه هي نهاية الكهف ولكن تحريات الموسم الرابع من التنقيبات (١٩٦٠) اظهرت انه يوجد منفذ آخر أو فتحة أخرى عند نهاية الكهف لعلها تؤدي الى كهف آخر لم تجر فيه تحريات بعد .

نتائج التنقيبات في الكهف :

اكتشفت مديرية الآثار ان كهف شانيدر يحتوي بقايا وأدوات حجرية من العصور الحجرية القديمة في عام ١٩٥١ وأجرت فيه تحريات أولية ثم عهدت باعمال التنقيبات المنتظمة الى أحد الباحثين المختصين في تحريات عصور ما قبل التأريخ هو الاستاذ (رالف سوليكي) من جامعة كولومبيا الامريكية واسهم في تمويل البعثة الأثرية المعهد السمثسوني الامريكي فواصل العمل فيه طوال اربعة مواسم منتظمة من التنقيبات في الاعوام ١٩٥١ و ١٩٥٣ و ١٩٥٦ ــ ١٩٥٧ ، وعام ١٩٦٠[٥] . وقد اسفرت هذه التنقيبات عن نتائج مهمة فيما يتعلق بعصور ما قبل التأريخ والعصور الحجرية بوجه خاص في شمالي

(٥) عن نتائج التنقيبات في الكهف راجع ما نشر عنه من التقارير الآتية :

(1) R. S. Solecki, in SUMER, 1957, 1958, 1961.

(2) « Shanidar Cave, A. Late pleistocene site in Northern Iraq », 1964 (Report of The VI International Congress of Quaternary vol. IV, pp. 413ft.

(3) —. Shanidar (1472)

العراق • وتتضح الاهمية البالغة لهــذه النتائج التي سنوجزها بعد قليل اذا علمنا انه قبل تنقيبات كهف شانيدر كانت التحريات والتنقيبات المتعلقة عن العصور الحجرية في شمالي العراق قليلة ومحدودة واقتصرت في معظم الاحوال على المسح السطحي للمواقع الأثرية وتعيين عدد قليل من الكهوف التي أمكن العثور على أدوات حجرية فيها وتنقيبات قصيرة منتظمة في كهفين من كهوف العراق هما كهف « زرزي » وكهف « هزارميرد » في منطقة السليمانية ، حيث جرى التحري فيهما من جانب الباحثة السيدة « غارود » في عام ١٩٢٨[٦] ووجــدت في الأول منهمــا آثــار العصــر الحجــري القــديم الاعــلى (Upper Palaelithic) الذي أطلق عليه بالنســبة الى شمالي العراق اسم الدور البرادوستي (نسبة الى جبــال برادوســت) ، وفي أوربة يتمثل بعدة أطوار أقدمهــا الــدور الاورغنيشــي (Aurignacian) والســـــلوتري (Soluterean) والمگدليني (Magdalenian) . أمــا كهف « هزارميرد» فقد وجدت فيه أدوات من أطــوار أقدم من ذلك . حيث عثر فيه على بقايا من العصر الحجري القديم الأوسط (Middle Palaeolithic) ولاسيما الدور المعــروف باسم الدور المستيري (Mousterian) ويرجح أن يكون أقدم ما وجد في شمالي العراق لحد الآن وسنأتي الاشارة اليه في كلامنا على الادوار المكتشفــة في كهف شانيدر حيث يمثل الدور المســتيري أقدم الطبقات الأثرية في هذا الكهف ، أما ما قبل الدور المســتيري من أدوار العصر الحجري القديم فلــم يعثر على أدوات واضــحة لها في شمالي العــراق لحد

(٦) عن نتائج التنقيبات في كهفي زرزي وهزار ميرد انظر :
D. A. E. Garrod. Excavations in the Caves of Zarzi and Hazar Merd (Bulletin of the American School of Prehistoric Researchs. No. 6, 1930)

الآن[٧] .

ولنعد الآن الى ايجاز نتائج التنقيبات في كهف شانيدر فنقول انه يبلغ سمك ركام طبقات السكنى التي خلفها انسان العصور الحجرية في هذا الكهف زهاء ١٤ متراً ، واظهرت التحريات ان هذا الركام يؤلف أربع طبقات جيولوجية وأثرية يرجع اقدمها بالقرب من أرضية الكهف الحجرية الأصلية (Rock bed) الى منتصف الدهر الجيولوجي المسمى « بلايستوسين » (Pleistocene) والى أواخر الفترة الجليدية الواقعة ما بين العصرين الجليديين « رس » (Riss) و « ورم » (Wurm) واستمرت الى

(٧) عن ايجاز التحريات الاثرية الخاصة بالعصور الحجرية في العراق والادوات التي وجدت منها انظر كتابي الموسوم « مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة » الجزء الأول (١٩٧٣) ص١٧٤ فما بعد ، ولعله من المفيد ان نوجز خلاصة الموضوع المتعلق ببحثنا فنقول انه لم يعثر لحد الآن على ادوات حجرية واضحة باستثناء ملتقطات سطحية مشكوك في نسبتها الى دور واضح من الادوار الحجرية التي سبقت الدور المستيري ، وهو اقدم ما وجد في كهف شانيدر ، ومن قبيل ذلك الادوات التي عثر عليها في « بردهبلكا » الواقع على بعد نحو ميل ونصف الميل شمال شرقي جمجمال على الطريق المؤدي الى السليمانية ، حيث يرى بعض الباحثين ان اقدم الادوات التي عثر عليها في بردهبلكا تضاهي مايعرف بالدور الآشولي من العصر الحجري القديم الادنى(Lower Palaeolithic) التي تؤرخ في حدود ١٠٠٫٠٠٠ عام ، ولكن باحثين آخرين يرون ان الادوات ترجع الى الدور المستيري (الحجري القديم الاوسط) من حدود ٦٠٫٠٠٠ عام .
حول الموضوع انظر الدراسات الآتية :

Wright and Hawe, Sumer, 1951.

Wright in the Bulletin of the American Schools of Oriental Rese—arch, No. 128 (1952), 11 ft.

Braidwood and Howe, Prehistoric Investigations in the Iraqi Kurdistan (1960).

العصر الجليدي الرابع أي « ورم » . أما الأدوار الحجرية الاربعة التي كشف عنها في الكهف فيمكن ايجازها على النحو الآتي وقد علمت ابتداء من قاع الكهف الحالية بالاحرف الاربعة (A, B, C, D)

١ ــ الطبقة A وهي كما قلنا الطبقــة العليا من الكهف ، وأحدث الطبقات الأثرية فيه ، وقد عثر فيهــا على أدوات حجرية من العصر الحجري الحديث (Neolithic) ، التي تؤرخ الى حدود ١٠٫٠٠٠ الى ٨٠٠٠ ق.م ، ووجدت معها أدوات مختلفة من أدوار متأخرة . وتضاهي الادوات الحجرية من هذه الطبقة الادوات الحجرية التي اكتشفت في الموضع الاثــري القريب من الكهف واسمه « زاوي جمي » على ضفة الزاب الاعلى الشرقية على بعد نحو ٤كم غربي الكهف وقد سبق ان اوجزنا نتائج التحريات فيه في الاعداد السابقة من هذه المجلة[٨] ، حيث عدت اولى القرى التي يرجع عهدها الى العصر الحجري الوسيط (Mesolithic) وبداية العصر الحجري الحديث وقــد ظهرت فيها بدايات الانتقال الى طور انتاج القوت بالزراعة وتدجين الحيوان . ويبدو ان سكان هذه القرية قد اتخذوا كهف شانيدر المجاور ملجأ لهم في بعض الاحايين كما قبروا فيه موتاهم حيث وجدت بقــايا هيــاكل عظمية من العصر الحجري الحديث في الطبقة A من الكهف .

---

(٨) عن نتائج التحريات التي اجراها منقب الكهف في زاوي جمي انظر كتابي الموسوم «مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة» (الجـزء الاول ١٩٧٣) ص ١٨٤ فما بعد وكذلك البحث الآتي :

Garrod, „ Primitive Man in Egypt, Western Asia and Europe „ in Cambridge Ancient History (1965), I, chap. 3 ;

Mellaart, „The Earliest Settlements in Western Asia „ in IBID. (1967), I, chap. 2, pp. 1 ff.

٢ ـ الطبقة المعلمة بالحرف B التي تلي الطبقة A السابقة الى الاسفل وقد قسمت آثار هذه الطبقة الى طورين من اطوار العصور الحجرية وهما آثار العصر الحجري الوسيط (Mesolithic) وقد علم بالحرف B2 وقد سبق ان ذكرنا ان هذا الدور الحجري قد اصطلح على تسميته بالنسبة الى الادوار الحجرية في شمالي العراق باسم الدور « الزرزي » (نسبة الى الآثار الممثلة التي عثر عليها في كهف زرزي في ناحية سورداش) . أما الدور الثاني فقد علمت طبقته بالحرف B1 من الكهف وعدت ادواته الحجرية على انها البدايات الأولى للعصر الحجري الحديث التي تمثلها الطبقة الأولى A من الكهف (Protoneolithic) او اواخر العصر الحجري الوسيط ، وقد وجدت آثاره في الطبقة السفلى من موقع «زاوي چمي» وفي عدة أماكن اثرية في شمالي العراق مثل الموقع المسمى «ملفعات» (على ضفة نهر الخازر في الطريق ما بين اربيل والموصل) وفي كريم شهر (على بعد نحو ٦ اميال شرق چمچمال) وگردي جاي (في منطقة الزاب الاعلى) ، وقد قدر تاريخ هذا الدور بالاستناد الى فحوص ما يسمى بـ C 14 (كاربون ١٤) مابين اواخر الالف العاشر واوائل الالف التاسع ق.م. ، وتضاهي آثار هذا الدور الآثار التي اطلق عليها اسم الدور « النطوفي » في فلسطين وبلاد الشام .

٣ ـ الطبقة الثالثة من الكهف وقد علمت بالحرف C ووجدت فيها ادوات حجرية من الدور الحجري الاعلى (Upper Palaeolithic) الذي سبق ان ذكرنا ان الباحثين المختصين اطلقوا عليه حديثا مصطلح الدور البرادوستي (نسبة الى جبال برادوست) ، ويمكن تحديد زمن هذا الدور والطبقة التي عثر فيها عليه في كهف شانيدر الى حدود ٣٥,٠٠٠ ـ ٣٠,٠٠٠ عام ، ووجدت آثار هذا الدور ايضا في كهفي هزار ميرد وزرزي اللذين مر ذكرهما . واهم ما تتميز به أدوات هذه العصور الحجرية انها من نوع النصال

(blades) كما ظهرت ادوات حجرية دقيقة (Microlithic) في اواخر هذا الدور وخير ما يمثلها الادوات التي عثر عليها في كهف زرزي.

٤ ـ الطبقة السفلى من الكهف المعلمة بالحرف D ، وادواتها الحجرية من نوع أدوات العصر الحجري القديم الاوسط Middle Palaeolithic الذي اطلق عليه مصطلح الدور «المستيري» (Mousterian) وقد أمكن تحديد تاريخها في الكهف بدلالة فحص الكاربون ١٤ (C 14) ما بين ٤٤٠٠٠ و ٤٨٠٠٠ ق.م. ، وهناك مستويات اعمق في هذه الطبقة D وجدت فيها ايضا ادوات الدور المستيري وبعض الهياكل العظمية لانسان النياندرتال مما سنذكره بعد قليل حيث امكن ارجاع ازمانها الى حدود ٦٠٠٠٠ ق.م. ومن الناحية الجيولوجية والمناخية تعود آثار هذه الطبقة الى الدور الجليدي الرابع وهو آخر العصور الجليدية المسمى «ورم» (Wurm) ولكن يحتمل أن أصل الدور المستيري ومعه نماذج من انسان النياندرتال التي سنتطرق اليها ترجع في ازمانها الى ماقبل العصر الجليدي «ورم» ، اي الى الفترة الجليدية الثالثة الواقعة ما بين الدهر الجليدي الثالث «رس» (Riss) والدهر الرابع الذي ذكرناه أي « ورم » ، وقد حددت للدور المستيري فترة زمنية طويلة نوعا ما تتراوح ما بين ٧٠٠٠٠ و ٣٥٠٠٠ ، ومن الناحية البشرية عاش في هذا العصر نوع الانسان العتيق البائد الذي اطلق عليه نوع انسان النياندرتال الذي وجدت منه ما لايقل عن تسعة هياكل عظمية سنخصص لها بحثا خاصا ، وقد وجدت آثار الدور المستيري في مواقع كثيرة من الكرة الارضية ولاسيما اوربة وغربي آسية والشرق الادنى وشمالي افريقية وقد اطلق عليه اسم الدور «الميتري» هنا نسبة الى بئر الميتر في تونس ، كما عثر على أدواته الممثلة في كهف « سيلك » و « زرزى » .

الهياكل العظمية المكتشفة في كهف شانيدر :

بالاضافة الى الادوات والآلات الحجرية المتنوعة التي وجدت في طبقات الكهف التي أوجزناها ومنها الادوات المستيرية والتي تكون موضوع بحث خاص لا تدخل في موضوعنا[٩] عثر المنقبون في الكهف على بقايا عظام بشرية كثيرة تعود الى الطبقات الاثرية المختلفة من الكهف وقد امكن تعيين ثلاثة هياكل عظمية تعود الى الطبقة A من الكهف اي الطبقة التي انتجت بقايا العصر الحجري الحديث من حدود ٨٠٠٠ الى ١٠,٠٠٠ ق.م. ، وقد فسر المنقبون وجود هذه الهياكل في هذه الطبقة من الكهف بانها تعود الى سكان القرية المجاورة القريبة أي قرية « زاوي ــ چمي » التي تقع على ضفة الزاب الى الغرب من الكهف بحوالي ٤ كيلومترات ، وبما ان هذه الهياكل تعود الى انسان العصر الحجري الحديث فانها من نوع الانسان الحديث أيضا ولكنها لم تنل الدراسة التشريحية والانثروبولوجية الكافية من جانب بعثة التنقيب ، حيث اقتصرت مثل هذه الدراسات على مجموعة أخرى من الهياكل اهم منها عثر عليها في اقدم الطبقات الاثرية من الكهف ، وهي الطبقة التي رمز لها بالحرف « D » وقلنا ان الادوات الحجرية التي وجدت فيها من الدور الحجري القديم الاوسط الذي اطلق عليه اسم الدور «المستيري» Mousterian وسنخصص خاتمة هذا البحث الموجز للكلام عليها وبيان اهميتها البالغة في تطور الانواع البشرية العتيقة ، ذلك التطور الذي تكلل بظهور نوع الانسان الحديث الذي يطلق عليه مصطلح الانسان العاقل (Homo Sapiens) اما نوع الانسان الذي تعود اليه الهياكل المكتشفة في الطبقة (D)

(٩) حول ادوات الدور المستيري التي عثر عليها في الطبقة D من الكهف انظر احدث الدراسات عنها :
Takeru Akawaza, „ Preliminary Notes on the Middle Palaeolithic Assemblage from Shanidar Cave „, SUMER, XXXI (1975).

فانها من نوع انسان النياندرتال الذي عاش في الدور «المستيري» السالف الذكر وسبق العصر الحجري القديم الاعلى وظهر من بعده مباشرة نوع الانسان الحديث .

لقد امكن تعيين ما لايقل عن عظام تسعة هياكل عظمية من انسان النياندرتال في الطبقة D في اعماق مختلفة منها ، امكن تشخيص اثنين منها انهما هياكل نسوية وهيكل طفل والباقي هياكل رجال ، وقد امكن تعيين ازمانها الى حدود ٥٠,٠٠٠ ــ ٧٠,٠٠٠ عام ، الى الدور المستيري الذي يقرن بآخر العصور الجليدية وهو العصر الرابع المسمى « ورم » (Wurm) ويرى بعض الباحثين ان الدور المستيري الذي عاش فيها انسان النياندرتال بدأ قبيل ذلك العصر الجليدي في الفترة الجليدية الثالثة الفاصلة بين العصرين الجليديين «رس» (Riss) و «ورم»[١٠] ، ولكن فحص الكاربون ــ ١٤ (C 14) الذي اجري على المواد العضوية المصاحبة لهياكل كهف شانيدر النياندرتالية حدد ازمان اقدمها في حدود ٤٤,٠٠٠ ق.م. وفي تحليل آخر ٤٨,٠٠٠ ق.م[١١] ، وتحليل آخر لبقايا المواد العضوية التي وجدت مصاحبة للهيكل المرقم ٤ اظهر تاريخا اقدم هو ٥٠,٠٠٠ عام .

وقد فسر المنقب «سوليكي» ان موت معظم النياندرتاليين في كهف

(١٠) درست هياكل شانيدر دراسة تشريحية، حول ذلك راجع تقرير الباحث « ستيوارت » :

T. D. Stewart, « Shanidar Skeletons ... » in SUMER, XOX (1963), 8 ff.

R. S. Solecki, « Three Adult Neanderthal Skeletons from Shani— dar Cave », SUMER, XVII, (1961), 71 ff.

(١١) انظر : لورواكورهان « نياندرتال شانيدر » ترجمة الدكتور جميل حمودي في سومر ، المجلد ٢٥ ، (١٩٦٩) ص ٢٧٥ .

شانيدر قد حدث بسبب سقوط سقف الكهف (انظر سولر ١٩٦١) ، ولكن عدل عن هذا الرأي في ضوء الدراسات والتحليلات اللاحقة ؛ فالواقع ان بعض تلك الهياكل النياندرتالية قد وجدت مدفونة في قبور مهيأة غطي بعضها بالحجارة ووجد في بعضها بعض الادوات والعظام الحيوانية ، وبقايا اخشاب اشجار متفحمة ، وان احد هذه الهياكل وهو (شانيدر ٤) قد وضع في قبره بعض الازهار والاوراد التي فسر وجودها انها وضعت في جانب اقرباء ذلك الانسان العتيق ولم يكن غبار طلعها قد نقلته الرياح او الطيور ، وسنتكلم عن نتائج التحليل الذي اجري على غبار طلع هذه الازهار وبقايا بعض النباتات الاخرى .

ان تفسير دفن انسان النياندرتال في قبور معدة لهذا الغرض تحيط بها دائرة من الاحجار في كهف شانيدر ينسجم مع ما وجد من بقايا هذا الانسان في جهات اخرى من الارض في أوربة وآسية وافريقية ، بحيث يصح القول ان ممارسة الدفن في قبور من جانب الانسان قد بدأها هذا الانسان لأول مرة في تاريخ الاجناس البشرية . والجدير بالاشارة في صدد تحليل غبار الازهار النباتية التي وجدت في الكهف ولا سيما المصاحبة للهيكل رقم ٤ ان معظمها مايزال موجودا ومزدهرا في جبال زاجروس التي يقع الكهف فيها ولا سيما في شهري أيار وحزيران ، ولذلك استنتج ان انسان النياندرتال الذي وجدت تلك الازهار مصاحبة لقبره (اي هيكل رقم ٤) قد دفن في قبره مثل نحو ٦٠٠٠٠ عام ما بين نهاية شهر أيار وبداية شهر تموز وقد امكن تعيين عدة أنواع واضحة لتلك النباتات التي حلل غبار أزهارها ومنها الانواع الآتية :

١ ــ الاخيليا ، وتسمى الحزنبيل او أم الف ورقة .

٢ ــ البابونج ذو الازهار الصفراء .

٣ ــ القنطريون ويسمى العرطب أيضا ، ويطلق على ازهاره اسم شيخ الربيع لكثرتها في موسم الربيع .

٤ ــ الزنبق او السوسن ، وزهره ازرق اللون(*) .

اهمية المكتشفات الاثرية في شانيدر وانسان النياندرتال

مع أن الهياكل العظمية المكتشفة في كهف شانيدر والعائدة الى انسان النياندرتال ليست اولى اكتشافات عن هذا الانسان المنقرض وان هذا الانسان ليس اقدم نوع من انواع العائلة البشرية المنقرضة بيد أن لهذه الاكتشافات جوانب مختلفة من الاهمية:فاولا ان هذه الهياكل النياندرتالية في شمالي العراق تمثل اقدم نوع من الانسان القديم وجد في شمالي العراق لحد الآن ، الامر الذي يدل على احتمال كبير في ان التحريات المقبلة ستكشف لنا في كهف شانيدر والكهوف الاخرى الكثيرة في شمالي العراق التي لم تجر فيها تحريات لحد الآن عن بقايا انواع بشرية أخرى اقدم من انسان النياندرتال ونماذج أخرى أكثر من هذا الانسان . والى ذلك فان مكانة انسان النياندرتال في تطور الانسان واحتمال كونه الاصل الذي تحدر منه الانسان الحديث (الانسان العاقل) مما ستوضحه اكثر بعد قليل تضفي اهمية خاصة أخرى على انسان شانيدر النياندرتالي في احتمال انه أحد النماذج البشرية التي تمخض عن تطورها البيولوجي ظهور الانسان الحديث .

(*) راجع الهامش رقم ١١ ، ص ٥٠٩ .

ولكي تتضح لنا هذه الجوانب المختلفة من الاهمية التي يعلقها العلماء على انسان شانيدر بجدران نعرض للقارىء العام من غير المختصين بعض الامور الاساسية عن انواع الانسان القديم البائد ومنها نوع انسان النياندرتال وصلته التطورية المحتملة بالانسان الحديث . فنقول ان التحريات التي بدأت منذ حوالي منتصف القرن التاسع عشر الماضي وما تم اكتشافه عن طريق الصدفة اظهرت وجود عدة اجناس (genus) وانواع (species) من العائلة البشرية (Hominidae) ، كلها بادت وانقرضت ويرجع زمن أقدمها الى نحو مليونين والمليون ونصف المليون قبل الآن، وكلها سبقت ظهور الانسان الحديث الذي عثر على اقدم هياكل عظمية له في حدود ٤٠٫٠٠٠ الى ٣٥٫٠٠٠ ق.م[١٢] . وهناك اختلافات في آراء الباحثين المختصين عن التسلسل الزمني لتلك الانواع والاجناس البشرية البائدة كما دعيت بعدة تسميات اشهرها الاجناس والانواع الآتية :ـــ

١ ـــ الانسان الجنوبي او كما يسمى Australopithecus الذي وجدت منه هياكل عظمية في آسية وافريقية وزمنه بداية عصر البلايستوسين الجيولوجي، ولعله من انواع الانسان الذي وجدت بقاياه العظمية في « اولدوفيا » (Olduvai) في افريقية الذي يؤرخ في حدود المليون او المليون ونصف المليون ، وقد اطلق عليه كذلك اسم «هوموهابليس» (Homohabilis) (الانسان صانع الادوات) وايضا اسم «زنجانثروبوس» (Zinjanthropus)

---

(١٢) لاحاجة الى تعداد البحوث والدراسات المختلفة الخاصة بالموضوع فيكفي ان نحيل القارىء الى ابسط واسهل مراجع مثل :

1 - A. Barnett, the Human Species (A Pelican Book, 1968).

2 - M. Nesturhk, The Origin of Man (1967).

مترجم عن الروسية .

٢ ـ انسان جاوه واطلق عليه اسم الانسان المنتصب (Homoerectus) او «الانسان القردي المنتصب »(Pithecanthropus erecus) ووجدت نماذج من هياكله بالاضافة الى جاوه في شرقي افريقية ، في اولدوفيا ايضا . ويرجع زمنه الى بداية العصر الجيولوجي الرابع اي بداية البلايستوسين .

٣ ـ انسان الصين (Sinanthropus) الذي كان اول اكتشاف له في الصين ثم في افريقية .

٤ ـ انسان هايدلبرگ (Heidelbergman) . واقدم نماذج من هياكله العظمية وجدت في اوربة ، في المانية ويرجح انه هو الذي استعمل اقدم الآت حجرية من النوع الشيلي ، وهو أول أدوار العصر الحجري القديم .

٥ ـ ولعله كان يعاصر هذا الانسان النوع البشري الذي اطلق عليه اسم الانسان الاطلسي نسبة الى جبال الاطلس في شمالي افريقية (Atlanthropus) الذي وجدت عدة نماذج من هياكله العظمية في شمالي افريقية ولا سيما في الجزائر . والمرجح ان هذا الانسان صنع الادوات الحجرية المعروفة باسم أدوات الدور الحجري الشيلي (Chellean) ، اي انه كان معاصرا لانسان «هايدلبرگ» .

٦ ـ انسان النياندرتال : وهو كما قلنا آخر نوع من الانواع البشرية البائدة التي عددنا انواعها المشهورة . ومع ان اقدم بقايا عظمية لهذا الانسان، بهيئة جمجمة ، قد عثر عليها في منجم حجري في جبل طارق في عام ١٨٤٨ : الا ان البحوث المتعلقة بالبقايا المتحجرة العائدة الى الانسان القديم Fossil Man لم تكن قد تقدمت بعد ولذلك لم يفطن الى اهميتها الا في النصف الثاني من القرن التاسع عشر حيث كثر ما عثر عليه من هياكل عظمية شبيهة بما وجد في جبل طارق ومنها عدة مواضع في فرنسه والمانية ، فسمي باسم انسان نياندرتال

(Neanderthal) نسبة الى وادي النياندرتال في المانية ، ووجدت نماذج كثيرة من هياكله في شمالي افريقية وعدة مواضع في آسية ولاسيما في فلسطين وفي جنوبي افريقية واوربة وقد تمكن الباحثون المختصون من دراستهم لهذه النماذج الكثيرة المتنوعة من معرفة اشياء مهمة عن هذا الانسان مثل سعة حجم جمجمته التي تتراوح ما بين ١٠٨٠ و ١٤٥٠ سم^3 ، وقدر ان حجم دماغه لم يكن يقل كثيرا عن حجم دماغ الانسان الحديث ، وان معدل طوله (١٦٠) سم ، ومع ان تشريح جمجمته فيها امارات من جماجم الانسان القديم الا انها اقرب الى نوع الانسان الحديث ولذلك يميل كثير من الباحثين الى اعتبار نوع النياندرتال من جنس الانسان العاقل فاطلقوا عليه مصطلح Homo Neanderthalensis او انسان النياندرتال العاقل Homo Sapiens Neanderthalensis أما زمنه فقد سبق ان قلنا ان اعلى تاريخ لظهوره يرقى الى آخر الفترة الجليدية الثالثة Riss — Wurm ، واستمر في الوجود والتطور الى العصر الجليدي الرابع (الورم) وهو كما قلنا آخر العصور الجليدية واقترنت بهذا الانسان كما بينا صناعة الادوات الحجرية من العصر الحجري القديم الاوسط اي الدور المستيري (Mousterian) واعلى رقم قدر له في حدود ٧٠٠٠٠ قبل الآن . ويجمع العلماء على ان هذا الانسان البائد كان متقدما من الناحية الاجتماعية وانه اذا شك في ان الانواع البشرية التي سبقته كانت تتخاطب بلغة ما فان تشريح جماجم انسان النياندرتال لاتدع مجالا للشك في انه كان انسانا ناطقا ، وقد سبق ان ذكرنا انه كان اول انسان مارس دفن موتاه في قبور وجدت في الكهوف على الاغلب ، لان هذا الانسان عاش كما رأينا في آخر العصور الجليدية فالتجأ الى سكنى الكهوف ليتقي فيها البرد القارص الذي عم الكرة الارضية .

ويرجح الباحثون ان الهياكل العظمية التي وجدت من انسان النياندرتال

في الشرق الادنى ولا سيما الهياكل التي وجدت في كهف شانيدر وفي عدة كهوف في فلسطين (مثل كهف السخول والطابون في جبل الكرمل) فيها امارات تشريحية قوية على ان انسان النياندرتال كان الاصل الذي تحدر منه نوع الانسان الحديث الذي يسمى الانسان العاقل (Homo Sapiens) الذي حل محل ذلك النوع البائد في الطور الأخير من دهر البلايستوسين في حدود ٣٥٫٠٠٠ ق٠م وزمنه العصر الحجري القديم الاعلى Upper Palaeolithic الذي اعقب الدور المستيري ، اي الدور الذي عاش فيه انسان النياندرتال .

خاتمة الجولة :

نختتم هذه الجولة الآثارية التاريخية التي خصصناها لزيارة مواطن الآثار والحضارة في محافظة اربيل بذكر بعض الاماكن الاثرية الاخرى وبضمنها بعض الكهوف الاثرية التي وجدت فيها بقايا ادوات حجرية من ادوار العصور الحجرية المختلفة عن طريق التحريات السطحية أو السبر الاثري القصير الامد الامر الذي يؤكد ماسبق ان نوهنا به مرارا من ان هناك كهوفا كثيرة تنتظر التحريات الاثرية المنتظمة وهذه من الامور الجديرة باهتمام السلطات الاثرية المعنية للكشف عن اصول الحضارة في بداياتها في عصور ما قبل التاريخ البعيدة في شمالي العراق .

كهف هقديان(١٢) وبيخال :

يمر الطريق من مسافة١٣ كم عن خليفان وبعد عبور مضيق «گلي علي بك» عند قرية باقستيان حيث يوجد طريق فرعي الى اليسار يتجه بالاتجاه الشمالي

(١٢) حول موجز الرحلة هذه انظر الكراس الموسوم : «المرشد الى مواطن الآثار والحضارة» طه باقر وفؤاد سفر (الرحلة الخامسة : بغداد ـ اربيل) (١٩٦٦)

الغربي الى «ميركه‌سور» وبعد «بافستيان» بمسافة قصيرة يجتاز الطريق قرية «هفديان» ، التي يوجد في نواحيها كهف كبير يعرف باسم القرية اي كهف «هفديان» ، الذي تشاهد فتحته من مسافة في الطريق الرئيسي ، ويتخذ الرعاة هذا الكهف ملجأ لهم في فصل الشتاء وقد وجدت فيه ادوات والآت صوانية أغلبها من العصر الحجري الوسيط الذي يتميز بادواته الحجرية الدقيقة فاطلق عليه «مايكروليثي» وقد سبق ان اشرنا الى ان الباحثين اطلقوا على هذا الدور اسم الدور الزرزي نسبة الى كهف «زرزي» (في ناحية سورداش بالقرب من السليمانية) ؛ وقد سجل في المنطقة في مرتفعات جبال برادوست كهفان آخران هما الكهف المسمى «ديان» و «بيستون» ، وعثر فيهما في عام ١٩٥١ على أدوات حجرية من العصر الحجري الحديث • ويوجد في قاع كل منهما شق عميق الغور تنساب فيه المياه الى اعماق غير معروفة كما تشاهد في هذين الكهفين الظاهرة الطبيعية المألوفة في الكهوف ونعني بها الترسبات الكلسية المعروفة بمصطلح «استلكتايت» و «استلگمايت» •

والى الشمال من قرية هفديان السالفة الذكر يوجد كهف ثالث يسمى كهف «بيخال» • وقد اجرت فيه بعثة جامعة شيكاغو الاثرية في عام ١٩٥٥ بعض التحريات فعثرت على بقايا سكنى من العصور الحجرية قوامها طبقتان أثريتان اقدمهما يعود الى الدور الحجري المسمى الدور المستيري Mousterian الذي ظهر في الطبقة « D » من كهف شانيدر والذي تعود اليه هياكل انسان النياندرتال التي وصفناها • أما الطبقة العليا فانها تعود الى الدور الزرزي (العصر الحجري الوسيط ما قبل نحو ١٢,٠٠٠ ــ ١٠,٠٠٠ ق•م•) •

طبزاوه وگيله‌شين :

ويجدر ان ننهي هذه الجولة بالتنويه بالاثرين المهين وهما المسلتان

او النصبان الموجودان في طبزاوه (طوزاوه) و «كيله‌شين» ، ويحمل كل من هذين النصبين كتابة بالخط المسماري في اللغتين الآشورية واللغة الاورارطية او الخالدية ، وهي لغة بلاد ارمينية القديمة . تقع طبزاوة على مسافة مسيرة زهاء عشرين دقيقة من قرية «سيده‌كان» على يمين نهر «بورا» الذي يطلق عليه اسم «طبزاوه‌چاي» وعلى يمين الطريق الذاهب الى ممر «كيله‌شين» وممر «لولان» . وتقع المسلة التي تعرف باسم «طبزاوة» في رقعة منبسطة من الارض تطل على واد عريض كثير الاشجار ، وتقع الى الشرق من هذا الوادي عدة قرى عامرة منها قرية «مجيسر» التي عثر فيها على عدة تماثيل من الحجر لانعلم ازمانها على وجه التأكيد لانها غريبة الطراز ، ويرجح أنها تعود الى الاورارطيين في حدود القرن الثامن ق. م. اما مسلة طبزاوة فهي قطعة من حجر «البازلت» مستطيلة الشكل اقيمت على قاعدة من حجر البازلت ايضا ، وتعرف لدى المحليين باسم «كيله‌گياور» وقد يكون معناها المسلة الرمادية وقد تلفظ بهيئة «گيله‌گاور» اي نصب الكفار . وقد اقيمت المسلة في الممر العام الذي يصل مابين «سيده‌كان» وممر «كيله‌شين» . وكتبت المسلة، كما قلنا بالخط المسماري في نصين احدهما باللغة الآشورية والثاني باللغة الارمنية القديمة (اورارطو) وورد فيها اسم الملك الارمني «روسا» (Rusa) او «روساس» (Rusas) ملك بلاد اورارطو الذي كان يعاصر الملك الآشوري سرجون الثاني (٧٢١ - ٧٠٥ ق.م.) وورد اسم ذلك الملك اي «روسا» في حملة سرجون المعروفة بالحملة الثامنة التي وجهها على ارمينية في عام ٧١٤ ق.م. ، وحطم فيها الجيش الاورارطي مع حلفائه من الاقوام المجاورة ولاسيما اذربيجان ، ومما جاء في هذه المسلة ان الملك الأرمني «روسا» ساعد حليفه «أرزانا» ضد الآشوريين. واظهرت الدراسات التأريخية والمسمارية ان « أرزانا » هذا كان ملكا او حاكما لاحد الاقاليم المجاورة ورد ذكره باسم «مصاصر» أو «مصاصير»

وعاصمته بالاسم نفسه[١٤] ، ويؤخذ من نص هذه المسلة والنص الذي تحمله مسلة « كيله شين » ان اقليم « مصاصير » السالف الذكر يقع في الزاوية الشرقية من المملكة الآشورية ، الى الغرب من ممر « كيله شين » وكان يمتد الى منطقة راوندوز .

كان اول من اكتشف هذه المسلة في عام ١٨٤١ الرائد الآثاري البريطاني « رولنص » الذي اشتهر بانه كان من المساهمين البارزين في حل الخط المساري ، ثم زارها ودرسها في عام ١٨٩٤ الباحث الشهير « دي مورغن » الذي اشتهر بتحرياته الاثرية المهمة في مدينة سوسة . عاصمة بلاد عيلام (خوزستان اي الاهواز) ومكتشف مسلة شريعة حمورابي الشهيرة في سوسه.

واذا اخذنا الطريق الجبلي من المكان الذي اقيمت فيه مسلة طزاوة السالفة الذكر فاننا نصل الى القرية المسماة « بني » ، ثم يمر الطريق بسهل «ماوتاوه» ويرتقي جبلا يسمى محليا «شيخ بريزين» ويشرف على واد خصب يسمى « بيرگمة » وهي قرية جميلة تصلح لان تكون في مقدمة المصايف الرائعة في المنطقة . ويصعد الطريق من قرية « بيرگمه » الى الشرق تقريبا الى ان يصل الى مسلة « كيله شين » التي تقع على مسافة يسيرة (نحو ٢٠٠٠م) الى الغرب من الحدود العراقية الايرانية حيث الوادي المسمى (كيله شين) . والمسلة موضوعة البحث مقطوعة من حجر البازلت ، وهي مستطيلة الشكل

(١٤) عن المواطن التي ورد فيها ذكر مدينة مصاصير في نصوص الملوك الآشوريين ولا سيما سرجون الثاني (٧٢١ ــ ٧٠٥) انظر :

Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia II, (1927).

ويجدر ان ننوه بهذا الصدد ان هناك علاقة واضحة بين اسم المدينة القديمة "مصاصير" والقرية الحديثة المعروفة باسم مجيسر التي يرجح انها مصحفة عن الاسم القديم «مصاصير» ، يؤيد هذا الاحتمال ان اسم مجيسر غريب لايشير الى انه تسمية كردية .

اعلاها بشكل دائري ، ويبلغ طولها زهاء المترين وعرضها ٦٠ سم وسمكها ٣٠ سم ، ونصبت على قاعدة مربعة الشكل ، ويرجح ان اسمها المحلي « كيله شين » يعني « الحجر الازرق » ونقشت المسلة مثل طبزاوة بالخط المسماري من ٤٢ سطرا وبلغتين هما اللغة الاورارطية (الارمينية القديمة) واللغة الآشورية ويؤخذ من نص المسلة ان الملك الاورارطي المسمى (اشبوايني) قد اقامها في أواخر القرن التاسع ق.م تخليدا لانتصاره وانتصار ابنه المسمى «منوا »على الحامية الآشورية وضمه الاقليم التابع الى الامبراطورية الآشورية ومنها « مصاصير » واقليم « نائيري » ، وكان ذلك في فترة ضعف حلت بالدولة الآشورية ولاسيما في عهد الملك الآشوري « شمسي أدد » الخامس (٨٤٨ ــ ٨١٠ ق.م) .

★ ★ ★

قراءة ثانية لما كتب عن تاريخ اربيل في العهد الاتابكي

محسن محمد حسين

من الامور المألوفة في تدوين الأخبار اختلاف المؤرخين فيما يوردونه من روايات ، مما دفع المهتمين المحدثين بقضايا التأريخ ــ الاسلامي خاصة ــ الى اختلافهم في استنتاجاتهم واجتهاداتهم حـول حدث معين ، مع أن تباين الروايات ليس السبب الوحيـد في هذا الاختلاف ، والواقـع ان الموضوع الذي نبغي معالجته لاعلاقـة له بموضوع اجتهاد المؤرخين ، بل هـو لالقاء الضوء على الروايات التي تشذ عن اجماع المؤرخين لتفردها ، أو لخطأ وقع فيه المؤرخ لسبب ما ، فيما يخص تأريخ أربيل في العهد الأتابكي .

فالمعروف انه ثمة اختلاف بين المؤرخين حول السنة التي تم فيها فتح أربيل في عهد عمادالدين زنكي ابن آق سنقر مؤسس أتابكية الموصل ، فذكر بعضهم ان ذلك تم في سـنة (٥٢٢هـ/١١٢٨م) كما في رواية ابي شامة[1] ، وذكر آخـرون ان ذلك تم في سـنة (٥٢٦هـ/١١٣١م) كما في روايـة ابن

(١) ابو شامة ، ابو محمد شهاب‌الدين عبدالرحمن بن اسماعيل المقدسي (ت ٦٦٢هـ/١٢٦٦م) الروضتين في اخبار الدولتين (طبعة القاهرة ، مطبعة وادي النيل ــ١٢٨٨هـ) ، جـ ١ ص : ٣٠ .

واصل[٢] . ونرى ان المؤرخ الدواداري ذكر حادث الفتح في كلا التاريخين المذكورين معا[٣] . ويعلن انه نقل من ابن واصل[٤] حين يجعل تأريخ الفتح يقع في سنة (٥٢٦هـ/١١٣١م) . علما ان هؤلاء المؤرخين لم يكونوا معاصرين لحادث الفتح ، أما المعاصرون فلم يذكروا رواية تحسم هذا الاختلاف[٥] .

وبعد فتح المدينة أقطعها الاتابك عمادالدين زنكي الى زين‌الدين علي كجك ابن بكتكين قائد جيشه ورفيق صباه ، الذي سرعان ما بدأ اسمه يلمع في الموصل سواء في عهد هذا الاتابك أو في عهد ولديه اللذين حكما الموصل من بعده ، وهما سيف‌الدين غازي ثم قطب‌الدين مودود . وقد توسعت ممتلكات زين‌الدين علي كجك وصارت تضم ــ اضافة اربيل ــ منطقة واسعة تمتد من تكريت الى بلاد الاكراد الحميدية (عقرة والشوش) وقلاع الهكارية (العمادية وغيرها) ومن حران وسنجار الى شهرزور وقلاعها وكذلك قلعة

(٢) ابن واصل ، جمال‌الدين محمد بن سالم (ت ٦٩٧هـ/١٢٩٧م .
مفرج الكروب في اخبار بني ايوب (طبعة القاهرة ، مطبعة جامعة فؤاد الاول ١٩٥٣) جـ ١ ص : ٩٧ .

(٣) الدواداري ، ابوبكر بن عبدالله بن آيبك (ت بعد سنة ٧٣٦هـ/١٣٣٥م) .
كنز الدرر و جامع الغرر ، الدرة المضية في اخبار الدولة الفاطمية (طبعة القاهرة ، مطبعة لجنة التأليف و الترجمة و النشر ١٩٦١) ص : ٥٠٢ .

(٤) ابن الاثير ، ابوالحسن عزالدين علي بن ابي‌الكرم محمد الجزري الشيباني (ت ٦٣٠ هـ/١٢٣٣م) . الكامل في التاريخ (طبعة بيروت ، دار صادر ، دار بيروت ١٩٦٦) جـ ١١ ص : ٣٢١ وابن العبري ، ابو الفرج غريغوريوس اهرون الملطي (ت ٦٨٥ هـ/١٢٨٦م) تاريخ مختصر الدول (طبعة بيروت ، المطبعة الكاثوليكية ــ ١٩٥٨) ص ٢١٢ .

(٥) وقد ناقشنا امر هذا الاختلاف في مؤلفنا (اربيل في العهد الاتابكي) طبعة بغداد ، مطبعة اسعد ١٩٧٦ ص : ٣٨ .

الموصل . وقد تنازل عن كافة ممتلكاته الى الاتابك قطب الدين مودود واكتفى بأربيل التى كان يعتز بها كثيراً نظرا لكونها قد اقطعه اياها الاتابك المؤسس عمادالدين زنكي ، كما ذكرنا ، ووضع فيها أولاده وخزائنه[٦] .

وفي أواخر أيامه قرر أن يستقر في أربيل ويقضي فيها أيامه الباقية بعد أن أصابه الطرش والعمى بسبب شيخوخته اذ تجاوز التسعين ، فأستأذن الاتابك قطب الدين مودود وطلب منه السماح له بمغادرة الموصل قائلا : انك لا تنتفع بي بعد ، فقد كبرت وضعفت قوتي وخانني سمعي وبصري[٧] . فوافق الأتابك على رغبته .

وفي الوقت الذي يجمع المؤرخون على أن مغادرته للموصل تمت بطريقة هادئة ،نجد أن مؤرخا معاصرا لتلك الفترة هو محمد بن علي الحموي يقول : ان زين الدين علي كجك خرج من الموصل غاضبا[٨] ، أي أن علاقته

(٦) ابن الاثير الكامل ، ٣٣١/١١ .
ابن العبري ، تاريخ مختصر الدول : ٢١٢ .
وابن الفرات ، ناصرالدين محمد بن عبدالرحيم (ت ٨٠٧ هـ/١٤٠٤م) .
تاريخ ابن الفرات (طبعة بيروت ، المطبعة الاميركانية ـ ١٩٤٢)
مجلد ٤ جـ ١ ص ١٤ .

(٧) سبط ابن الجوزي ، ابوالمظفر شمس الدين قز اوغلي (ت ٦٥٤هـ/١٢٥٦م)
مرآة الزمان في تاريخ الأعيان (مطبعة مجلس دار المعارف العثمانية ، حيدر آباد ، الهند ، ١٩٥٢) جـ ٨ ص : ٢٧٢ .

وابن تغري بردي ، ابو المحاسن جمال الدين يوسف الاتابكي (ت ٨٧٤ هـ/١٤٦٩م) النجوم الزاهرة في ملوك مصر و القاهرة (طبعة القاهرة ، مطبعه دار الكتب المصرية ، ١٩٦١) جـ ٥ ص : ٣٧٨ .

(٨) الحموي ، ابو الفضائل محمد بن علي (ت ٦٢٤ هـ/١٢٢٦م) .
التاريخ المنصوري ، تلخيص الكشف و البيان في حوادث الزمان (نشر بطرس غريازنيويج ، موسكو ، دار النشر للاداب الشرقية ، ١٩٦٠) ص : ١٧٧ .

قد ساءت مع قطبالدين مودود ، ويضيف هذا المؤرخ قائلا : ان زينالدين علي كجك مكث في أربيل شهرا ثم ساءت صحته ومات . وكذلك يجمع المؤرخون المعاصرون والمتأخرون على ان وفاته كانت في سنة (٥٦٣ هـ/ ١١٦٨م) الا المؤرخ الفارقي الذي يقول انها كانت في سنة ٥٦٤هـ[٩] .

وكما ذكرنا كانت شهرزور من ضمن ممتلكات زينالدين علي ، ثم تنازل عنها للاتابك يوم غادر الموصل ، الا ان صلاحالدين الايوبي اضافها الى امارة اربيل بطلب من مظفرالدين كوكبري ابن زينالدين علي ، حين عاد هذا الى حكم امارة آربيل أثر وفاة أخيه زينالدين يوسف نيالتكين سنة (٥٨٦هـ/ ١١٩٠م) . وظلت شهرزور جزءا من امارة أربيل الى وفاة مظفرالدين كوكبري سنة (٦٣٠هـ/١٢٣٣م) حين الحقت الامارة بممتلكات الخليفة العباسي . الا ان مظفرالدين كوكبري كان قد منح شهرزور لصهره عمادالدين ابن نورالدين أرسلان شاه قبل سنة (٦٢٣هـ/١٢٢٥م)[١٠] ، ليحكمها نيابة عنه بعد أن فقد هذا ممتلكاته في عقرة والشوش بجبال الموصل نتيجة صراعه مع بدرالدين لؤلؤ حاكم الموصل وخليفة الأتابكة فيها .

---

(٩) انظر هامش كتاب ابن القلانسي ، ابو يعلى حمزة : ذيل تاريخ دمشق ، (طبعة بيروت ، مطبعة الآباء اليسوعيين ــ ١٩٠٨) ص : ٢٨١ .

(١٠) لايعرف بالضبط تاريخ بدء حكم عمادالدين زنكي لبلاد شهرزور ، الا ان ذلك حصل في حدود سنة ٦٢٢هـ ونعرف ذلك من التاريخ المدون على الدينار الذي سكه باسمه واسم «ملك الامراء كوكبري» والموجود في متحف القاهرة ، انظر كتاب الدكتور محمد باقر الحسيني (العملة الاسلامية في العهد الاتابكي) ، ص : ٦٨ . وكذلك نعرف ماذكرناه من رواية الحموي الذي يقول : ان عمادالدين زنكي كان يحكم شهرزور سنة ٦٢٢هـ انظر كتابه : التاريخ المنصوري ، ص : ٢٠٧ .

بينما يذكر مؤرخ معاصر لتلك الفترة هو سبط ابن الجوزي[11] ـ وينقل عنه ابن تغري بردي[12] ـ ان اتابك الموصل نورالدين ارسلان شاه منح ابنه المذكور (عمادالدين زنكي) بلاد شهرزور قبيل وفاته سنة (٦٠٧هـ/١٢١١م) .في حين ان تلك البلاد لم تكن من ممتلكات الموصل يومئذ لكي يمنحها أتابكها المذكور لابنه . والصحيح هو ان هذا الاتابك قسم بلاد الموصل بين ولديه (صهري مظفرالدين كوكبري) ، فمنح الموصل لابنه الأكبر الملك القاهر عزالدين مسعود (الثاني) وأعطى لولده الثاني عمادالدين زنكي المناطق الجبلية من بلاد الموصل ومن ضمنها قلعتا عقرة والشوش[13] ، ثم اضطر الى التنازل عن ممتلكاته الى بدرالدين لؤلؤ ـ كما ذكرنا ـ والتجأ الى أربيل فمنحه صاحبها بلاد شهرزور .

ويقع الدكتور سوداي عبد محمد الروبشدي الذي كتب عن تاريخ « امارة الموصل في عهد بدرالدين لؤلؤ » في خطأ من نوع آخر اذ يقول ان عمادالدين زنكي هذا كان يحتفظ بالقلعتين المذكورتين (عقرة والشوش) الى

(١١) مرآة الزمان : ٥٤٦/٨

(١٢) النجوم الزاهرة : ٢٠٠/٦

(١٣) الكامل : ٢٩٣/١٢

ابن خلكان ، ابو العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابي بكر الاربلي (ت ٦٨١هـ/١٢٨٢م) وفيات الاعيان وأنباء ابناء الزمان (طبعة القاهرة ، مطبعة السعادة ، ١٩٤٨ / ج٤) ص٢٩٥) و ابو الفداء ، عمادالدين اسماعيل بن محمد بن عمر الايوبي (ت ٧٣٢هـ/١٣٣٢م) .

المختصر في اخبار البشر (طبعة القاهرة ، المطبعة الحسينية المصرية ، ١٣٢٥ هـ ، ج ٣ ص : ١٢١

سنة (٦٣٠هـ/١٢٣٣م)[١٤] ، أي الى وفاته[١٥] ووفاة مظفرالدين كوكبري ، معتمداً — في فهم متسرع — على رواية الذهبي[١٦] .

المعروف ان مظفرالدين كوكبري حكم أربيل اثر وفاة والده مباشرة وظل يحكمها الى ان أقصي عن الحكم[١٧] لخلافه مع مجاهدالدين قايماز الذي كان قد عيّنه زين‌الدين علي كجك ليحكم أربيل نيابة عنه منذ وفاة نائبه السابق سرفتكين الزيني سنة (٥٥٩هـ/١١٦٣م) ، فغادر مظفرالدين كوكبري أربيل والتجأ الى بغداد وطلب من‌الخليفة أن يعينه في مسعاه ليستعيد عرشه المغتصب ، وكانت هذه هي المرة الاولى التي يزور فيها بغداد ، ثم زارها ثانية قبل وفاته بحوالي السنتين ، أي في سنة (٦٢٨هـ/١٢٣٠م) ، في حين يذكر صاحب كتاب « الحوادث الجامعة » ان زيارته لبغداد في سنة ٦٢٨هـ كانت الاولى اذ « لم يكن مظفرالدين كوكبري قد قدم بغداد من قبل[١٨] ومثله

(١٤) د. سوادي عبد محمد الرويشدي ، امارة الموصل في عهد بدرالدين لؤلؤ (٦٠٦ — ٦٦٠ هـ/١٢٠٩ — ١٢٦١ م) طبعة بغداد ، مطبعة الارشاد ، ١٩٧١ ، ص : ١٥٠

(١٥) المعروف ان عمادالدين زنكي توفي ايضا في سنة ٦٣٠هـ/١٢٣٣م . انظر ابن خلكان ، وفيات الاعيان ، ٤/٢٩٦

(١٦) الذهبي ، ابو عبدالله شمس‌الدين محمد بن احمد (ت٧٤٨هـ/١٣٤٧م) . تاريخ الاسلام (مخطوط مصور في مكتبة الدراسات العليا ، كلية الاداب ، جامعة بغداد ، قسم ٢ رقم ١٦٦٠) ورقة : ١٨٠ .

(١٧) يخطيء الدكتور الحسيني حين يقول ان مجاهدالدين قايماز عزل مظفرالدين كوكبري في سنة ٥٦٣ هـ اي في نفس سنة وفاة والده زين‌الدين علي كجك ، انظر كتابه : العملة الاسلامية في العهد الاتابكي ، ص : ١٣٨

(١٨) الحوادث الجامعة (تنتهي حوادثه عند سنة ٧٠٠ هـ ، المؤلف مجهول ! وكان الكتاب ينسب خطأ لابن الفوطي . طبعة بغداد : مطبعة الفرات ١٩٣٢ ، ص : ١٩ ويعتمد على هذه الرواية كل من :
(١) عباس العزاوي : تاريخ العراق بين احتلالين . مطبعة بغداد ، ١/٢٦٦
=

يقول ابن كثير الدمشقي »[19] .

وقد وقع مؤرخون محدثون في أخطاء تاريخية بسبب تسرعهم في اقتباس الرواية ، وقلة التأني في الاستنتاج . فعلى سبيل المثال يذكر الدكتور عبدالقادر أحمد طليمات ان مدينة اربيل اتخذت اسمها من معركة (اربيلا) التي حدثت سنة ٣٣١ قبل الميلاد بين الاسكندر الأكبر وداريوس كودومانوس[20] ، معتمدا في استنتاجه على دائرة المعارف البريطانية Encyclopaedia Britannica ، ثم يعلن في فقرة تالية ان دائرة المعارف الاسلامية تتفق مع دائرة المعارف البريطانية في أن اسم هذه المدينة صار (اربلا) منذ أن حدثت وقعة الاسكندر الأكبر الشهيرة . في حين ان العكس هو الصحيح ــ كما لا يخفى على المهتمين بالأمر ، اذ ان تلك المعركة سميت باسم هذه المدينة ، نظراً لكونها وقعت بالقرب من هذه المدينة[21] ، كما

علماً انه يشير في صفحة سابقة الى زيارة مظفرالدين كوكبري الاولى .

(ب) د. ناجي معروف ، تاريخ علماء المستنصرية ، ص : ٧٨

(جـ) د. محمد صالح داود القزاز ، الحياة السياسية في العراق في عهد السيطرة المغولية ، ص : ٧٣

(١٩) ابن كثير ، اسماعيل بن كثير الدمشقي (ت ٧٧٤هـ/١٣٧٢م) .
البداية والنهاية (طبعة القاهرة ، مطبعة السعادة ، ١٩٣٢) جـ ١٣ ص : ١٢٩

(٢٠) د. عبدالقادر احمد طليمات . مظفرالدين كوكبري امير اربل .
سلسلة اعلام العرب . القاهرة . مطبوعات المؤسسة المصرية العامة للتأليف والترجمة والطباعة والنشر ١٩٦٣ ، ص : ١٨٩

(٢١) انظر بهذا الصدد :

(أ) فؤاد جميل : اربان يدون أيام الاسكندر الكبير في العراق ، في مجلة سومر ، مجلد ٢١ لسنة ١٩٦٥ ، بغداد ، ص ٢٦٩ ومابعدها .

تسمى احيانا بمعركة « جوجميلا ــ گوگميلا » • أما عن تاريخ تسمية أربيل باسمها فقد ذكر الاستاذ طه باقر ان أقدم ما توفرت لدينا من نصوص عن ذكر أربيل هي ما وردت في سجلات ملوك سلالة أور الثالثة السومرية في الفترة بين ٢١١٢ و ٢٠٠٤ قبل الميلاد ، حيث ذكر اسمها بهيئة (اوربيلم) وبهيئات أخرى شبيهة بها من المقاطع المسمارية[٢٢] •

وعلى ذكر الاستاذ طه باقر فهو عندما يتطرق الى تأريخ أربيل الأتابكي يعلن انه في سنة (٥٦٣هـ/١١٦٧م) أسس زين‌الدين علي كوجك في عهد المستنصر بالله دويلات مهمة كانت عاصمتها مدينة أربيل • والصحيح ــ حسب ما تؤكده كافة المصادر ــ وكما ذكرنا قبل قليل ــ ان تلك السنة كانت سنة وفاة الأمير المذكور ، وليست سنة تأسيس الامارة ، وكانت أربيل قد غدت من ممتلكاته منذ أن فتحها مؤسس أتابكية الموصل عمادالدين زنكي ابن قسيم الدولة آق سنقر ، قبل التاريخ المذكور (٥٦٣هـ) بنحو أربعين سنة •

=

(ب) نفس الكاتب : حدياب ــ اربيلا ، عشتار ــ اربيلا ، في مجلة سومر ، مجلد ٢١ لسنة ١٩٦٩ ، بغداد ، ص : ٢٢٠ .

(جـ) حنا خباز ، المعارك الفاصلة في التاريخ ، طبعة بيروت ، دار الكاتب العربي • ص : ٢٩ ــ ٣٦

(د) الجنرال برسي سايكس ، تاريخ ايران ، ترجمة من الانكليزية الى الفارسية سيد محمد تقي فخرداعي كيلاني ، شركة سهامي ، چاپ انتشارات ايران ــ تهران ص : ٣٤٢ ــ ٣٥٣

(٢٢) طه باقر ، مجلة المجمع العلمي الكردي ، جولات تاريخية بين مواقع الآثار في شمالي العراق ، المجلد الثالث ــ القسم الاول ، لسنة ١٩٧٥ ص : ٦٣٤

The Encyclopaedia of Britannica (art . Irbil) v. 12 , p. 538 .

ثم يتطرق الاستاذ باقر الى مظفرالدين كوكبري[٢٣] ويقول ان هذا استطاع أن يخضع الاقاليم والامارات المجاورة ، فضم اقليم شهرزور واقليم الموصل وسنجار وحران والهكارية وتكريت وداقوق (دقوقا)[٢٤] ، بينما المعروف عن مظفرالدين كوكبري انه لم يحكم كل هذه المناطق ، سواء قبل اقصائه عن عرش أربيل (بعد وفاة والده) أو بعد أن عاد الى هذا العرش أثر وفاة أخيه زين‌الدين يوسف تيالتكين ، حين عرض على صلاح‌الدين الايوبي رغبته في العودة الى عرش أخيه ووالده مقابل تنازله عن امارته التي كانت تضم حران والرها والموزر وسميساط (من مدن منطقة الجزيرة الفراتية) فوافق السلطان الايوبي على طلبه واضاف شهرزور الى امارته (امارة أربيل) . اما المناطق الاخرى (الموصل وسنجار والهكارية وتكريت وداقوق) فلم يسبق أن حكمها .

وبعد هذا يتطرق الاستاذ الى هجوم المغول على منطقة أربيل في سنة (٦٣٤هـ/١٢٣٦م) ويقول ان هذا الهجوم كان آخر هجومهم[٢٥] في حين أن هجومهم الأخير ــ كما تؤكده أحداث التأريخ ــ كان في سنة (٦٥٦هـ/١٢٥٨م) وكان بقيادة (ارقيوتويان) وأما بصدد قوله من ان المغول رغم محاصرتهم للقلعة ، الا أنهم أخفقوا في تحقيق النصر بفضل مقاومة المدافعين فالواقع ان المغول تمكنوا من اذلال الاهلين وابادة

(٢٣) تجدر الاشارة الى ان الاستاذ باقر يعلن ان « گوگبري » يعني بالتركية (الذئب الازرق ، او الاغبر) والواقع ان هذا الاسم لايتحمل التأويل ف « گوك » يعني (الازرق) فقط .

(٢٤) طه باقر ، نفس العدد من مجلة المجمع ، ص : ٦٥٤

(٢٥) ن. م. ص : ٦٥٥

اعداد هائلة منهم[٢٦] ، ثم تركوا المدينة كجوف حمار على حد تعبير المؤرخ ابن ابي الحديد[٢٧] الذي عاصر احداث الفترة • والجدير بالتنبيه ان الاستاذ باقر يحيلنا في ذكره لهذا الحادث الذي وقع سنة ٦٣٤هـ الى ابن الأثير في حين ان هذا المؤرخ توفي سنة (٦٣٠هـ /١٢٣٣م) . وتوقف عن تدوين التاريخ قبل وفاته بسنتين •

ويعلن الاستاذ المرحوم عباس العزاوي ان زين‌الدين علي كجك . الذي ارسله الأتابك قطب‌الدين مودود لمناصرة السلطان محمد بن السلطان محمود في صراعه مع عمه سليمان شاه ابن السلطان محمد بن ملكشاه وحليف الخليفة المقتفي لأمرالله ، كان (أي زين‌الدين علي) يميل الى الدولة العباسية (!) ويناصرها ، وانه ــ رغم انضمامه الى خصم الخليفة ــ لم يقصد الوقيعة به ، بل جرت بينه وبين الخليفة مراسلات انظهر فيها ميله اليه[٢٨] • في حين ان وقائع الصراع الطويلة تثبت عكس ذلك . على الرغم من ان نشاط زين‌الدين علي قد فتر في مراحل الصراع الأخيرة ، ولعل مردّ ذلك كان بدافع من نورالدين محمود ابن عمادالدين زنكي صاحب حلب ، الذي قيل انه اتصل بزين‌الدين علي عن كثب وطلب منه التوقف عن محاربة خليفة

---

(٢٦) ابن ابي الحديد ، ابو حامد عزالدين عبدالحميد بن هبةالله المدائني (ت ٦٥٦هـ/١٢٥٨م) شرح نهج البلاغة (طبعة دار مكتبة الحياة ــ بيروت ١٩٦٣) جـ ٣ ص : ٨١

وللمزيد من المعلومات عن هذا الحادث انظر :

(أ) الحوادث الجامعة ، ص : ٩٨

(ب) سبط ابن الجوزي ، مرآة الزمان .

(٢٧) بشأن ذلك انظر ماكتبناه في كتابنا (موضوعان في التاريخ الكردي) ص : ٦٢

(٢٨) عباس العزاوي ، مقاله (آل بكتكين ــ امارة اربل في عهدهم) في مجلة المجمع العلمي العربي بدمشق ، مجلد ٢١ ، لسنة ١٩٤٦ ص : ٤١٥

بغداد[٢٩] . هذا ويحيلنا العزاوي الى بعض المصادر لتثبيت رأيه ، في حين ان تلكم المصادر تفند رأيه (انظر ابن الأثير (الكامل) وابن القلانسي (ذيل تاريخ دمشق) والحسيني (اخبار الدولة السلجوقية) .. ومهما يكن من امر فان زين‌الدين علي اذا كان قد توقف فعلا عن محاربة الخليفة ، الا انه لم يناصره قط . بل ونرى ان المرحوم الدكتور مصطفى جواد يصم زين‌الدين عليا بقبح السيرة بسبب موقفه المناهض للعرش العباسي عامة ويقول : انه كان عونا لعمادالدين زنكي وبني سلجوق على بني العباس وكفاه ذلك قبحا في السيرة[٣٠] .

ويقول الدكتور ابراهيم علي طرخان في كتابه القيم الموسوم (النظم الاقطاعية في الشرق الاوسط في العصور الوسطى) : انه في عام (٥٨٢هـ/ ١١٨٦م) « أقطع صلاح‌الدين الايوبي أخاه (كذا) مظفرالدين اربل ، وأضاف اليها شهرزور وأعمالها »[٣١] ، ولا حاجة الى التأكيد الى أن مظفرالدين كوكبري لم يكن الا صهرا لصلاح‌الدين ، اذ تزوج اخته (ربيعة خاتون) التي عاشت معه فترة نصف قرن الى أن مات ، عندها غادرت أربيل واستقرت في دمشق . هذا اضافة الى خطأ الدكتور طرخان حول تأريخ بدء حكم

(٢٩) ابن الجوزي: ابو الفرج عبدالرحمن بن علي بن محمد (ت ٥٩٧هـ/١٢٠١م) المنتظم في تاريخ الملوك والامم (مطبعة دار المعارف العثمانية ، حيدرآباد، الهند ، ١٩٣٩) جـ ١٠ ص : ١٧١

ابن الأثير ، الكامل : ١١/٢١٤

(٣٠) انظر هامش صفحة (٧٢٨) من كتاب ابن الفوطي (تلخيص مجمع الآداب في معجم الالقاب) طبعة دمشق ، المطبعة الهاشمية ، تحقيق المرحوم الدكتور مصطفى جواد قسم ٤ جـ ٤

(٣١) د. ابراهيم علي طرخان ، النظم الاقطاعية في الشرق الاوسط في العصور الوسطى ، دار الكاتب العربي ، القاهرة ١٩٦٨ ، ص : ٣٧

مظفرالدين كوكبري لاربيل ، ثم يقع الدكتور في خطأ آخر حين يجعل من مظفرالدين كوكبري ابنا لقطب‌الدين بن ينال بن حسان المنبجي[32] ، ولا ندري كيف وفق بين كون مظفرالدين أخا لصلاح‌الدين الايوبي ، وبين كونه ابناً لقطب‌الدين المنبجي (وكلاهما خطأ) ، أو ان المؤلف تصوّر وجود أكثر من شخص واحد يحمل اسم مظفرالدين كوكبري ، وقد حكم كل واحد منهم أربيل ! كما يظهر من كلامه .

ويعلن شارلس ج. روزبولت Charles J. Rosebault في كتابه الذي وضعه تحت عنوان « صلاح‌الدين أمير الشهامة Saladin Prince of chivalry ان مظفرالدين كان يحارب في صفوف صلاح‌الدين الايوبي في صدامه مع الموصل سنة (٥٧١هـ/١١٧٥م)[33] ، في حين ان العكس كان هو الصحيح ، اذ كان يحارب في صفوف أتابك الموصل سيف‌الدين غازي ضد صلاح‌الدين الايوبي ، واستمر على هذا الوضع الى سنة (٥٧٨هـ/١١٨٢م) حين ادار ظهر المجن لأسياده اتابكة الموصل وانضم الى صلاح‌الدين وأصبح أحد أبرز أمراء جيشه .

ويذكر الدكتور ناجي معروف ان الفقيه الشيخ محمد بن أحمد بن عمر المعروف بابن الظهير الاربلي كان ضمن من درّسوا في المدرسة المجاهدية

(٣٢) ن. م. ص : ٤١

(٣٣)
Charles J. Rosebault Saladin Prince of chivalry, First Published, London 1930, p. 97 .

(٣٤) د. ناجي معروف ، علماء النظاميات ومدارس المشرق الاسلامي ، مطبعة الارشاد بغداد ، ١٩٧٣ ، ص : ١٩١ ، ١٩٢

المعروفة (٣٤) ، التي شيدها مجاهدالدين قايماز في أربيل ، ويعتمد في ذلك على السلامي الذي ذكر في كتابه « تأريخ علماء بغداد » ان الفقيه المذكور درّس بالمدرسة القيمازية(٣٥). والذي سبب هذا الالتباس عند الدكتور معروف هو اسم هذه المدرسة (القيمازية) التي أسسها في الواقع صارمالدين قايماز النجمي — وليس مجاهدالدين قايماز في دمشق وليس في أربيل(٣٦) . وقد ذكر عبدالقادر النعيمي في كتابه (الدارس في تأريخ المدارس) : ان الفقيه ابن الظهير الأربلي درس في هذه المدرسة ، ثم توفي في مدينة دمشق ودفن بمقابر الصوفية سنة (٦٧٧هـ/١٢٧٨م)(٣٧) ، ولم يقم هذا الفقيه بأي نشاط علمي أو تدريسي في أربيل ، رغم انتسابه الى هذه المدينة(٣٨) .

(٣٥) السلامي ، ابو المعالي محمد بن رافع (ت ٧٧٤ هـ/١٣٧٢ م)
المنتخب المختار او تاريخ علماء بغداد ، (طبعة بغداد ، مطبعة الاهالي ١٩٣٨) ص : ١٧٦

(٣٦) اليونيني ، ابو الفتح قطب الدين موسى بن محمد البعلبكي (ت ٧٢٦ هـ/ ١٣٢٦ م) ذيل مرآة الزمان (طبعة حيدرآباد ، الهند ، ١٩٥٤) ، جـ ٣ ص : ٣٨٦ والنعيمي ، عبد القادر محمد الدمشقي (ت ٩٢٧هـ/١٥٢١م) الدارس في تاريخ المدارس (طبعة دمشق ، مطبعة الترقي — ١٩٤٨) جـ ١ ص : ٥٧٢

(٣٧) النعيمي ، الدارس : ١/٥٧٤

(٣٨) لهذا الفقيه الاربلي تراجم في :

(أ) الكتبي ، محمد بن احمد ابن شاكر (ت ٧٦٤هـ/١٣٦٣م) فوات الوفيات (طبعة القاهرة ، مطبعة السعادة ١٩٥١) جـ٢ ص : ٣٥٦ .

(ب) الصفدي ، صلاحالدين خليل بن آيبك (ت٧٦٤هـ/١٣٦٣م) الوافي بالوفيات ، باعتناء هلموت ريتر (طبعة المانيا ، دار النشر فرانزشتاينر بفيسبادن) ط٢ لسنة ١٩٦١ ، جـ٢ ص : ١٢٣ — ١٢٧ .

(جـ) ابن كثير ، البداية والنهاية ، ١٣ ص : ٢٨٢ — ٢٨٣ .

(د) ابن الفرات ، تاريخ ابن الفرات ، جـ٧ ص : ١٣٧ — ١٣٩ .
اضافة الى كتابي اليونيني والنعيمي المذكورين .

پێڕست

بەشی کوردی

مەسعود محەمەد	سلاوی گۆڤار	٢
شێخ محەمەدی خاڵ	سەید جەمالوددینی ئەفغانی « بەشی دووەم »	٨
عەلائەدین سەجادی	رۆشنبیری کۆن و نوێ لە کوردستاندا و پلەی ئەم رۆشنبیرییە لە دەوردە	٥٠
د. موکەڕەم تاڵەبانی	لە بارەی پێچ و پەنەوانی وشەی مسکینەوە لە زمانی کوردیدا	٧١
دکتۆر جەماڵ رەشید	ئێسکەندی مرۆڤ	٨٢
صادق بهاءالدین ئامێدی	سەرهۆستایی کێش و هەهەاندنی مەلای جزیری « پشکا سێ »	٩٧
شوکرییە رەسوڵ	مێژوی کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینان و نسەی ئەستەقی کوردی و هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی تا ئێستا لەم مەیدانەدا کراون	١٥٥
مەسعود محەمەد	رێنووسی کۆڕ	٢٢٢
لیژنەی زمان و زانستەکانی	رێزمانی ئاخاوتنی کوردی بە پێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی «زمان و زانستەکانی»	٢٨٩
ن۰ا۰ ئالیکسانیان (ئەنوەر قادر محەمەد خستویەتیە سەر ئەلفبای کوردی ئەمڕۆ و واتای هەندێ وشە و رەمزی لێکداوەتەوە)	بیبلیۆگرافیا کتێبێد کوردییە سۆڤیێتی	٤٠١
لیژنەی دانان و لێکۆڵینەوەی زاراوە زانستییەکان	زاراوە زانستییەکان (لیستەی یەکەم)	٤٣٢
عبداللطیف عبدالمجید گلی	بوختەی کارەکانی کۆڕ	٤٨٠

بەشی عەرەبی

تەها باقر	چەند گەشتێکی مێژوویی بە مەڵبەندی شوێنەوارەکانی باکووری عێراقدا	٤٩٥
موحسین محەمەد حوسەین	خوێندنەوەی دووەمی ئەوەی لەبارەی مێژوی هەولێرەوە ، لەسەردەمی ئەتابەگیاندا نوسراوە	٥٢٠

الفهرس
القســم الكردي

مسـعود محمد	تحية المجلة	٣
الشيخ محمد الخال	السيد جمال الدين الافغاني (القسم الثاني)	٨
علاء الدين السجادي	الثقافة في كردستان قديما وحديثا وصداها في الخـارج	٥٠
د. مكرم الطالباني	جذر كلمة « مسكين » في اللغة الكردية	٧١
الدكتور جمال رشيد	الهيكل العظمي البشري	٨٢
صادق بهاءالدين الآمدي	شاعر النغم والقافية الملا احمد الجزيري	٩٧
شكرية رسـول	تاريخ جمـع الامثـال الشعبيـة الكرديـة ودراستها وتقييم الاعمال المنجزة حتى الآن في هذا المضـمار	١٥٥
مسعود محمد	« املاء » المجمع العلمي الكـردي..........	٢٣٢
لجنة اللغة وعلومها	قواعد اللغة الكرديـة « بحسب تحقيقات لجنة اللغة وعلومها »	٢٨٩
ن. ا. اليكسانيان (نقله الى الالفباء الكردي المتداول وفسر معاني بعض مفـرداته ورموزه انور قـادر محمد)	بيبليوغرافيـا الكتب الكردية الصـادرة في الاتحاد السـوفيتي	٤٠١
لجنـة وضـع ومناقشـة المصطلحات العلميـة	المصطلحات العلميـة (القائمة الاولى)	٤٣٣
عبداللطيـف عبدالمجيـد گلـي	ملخص اعمال المجمع	٤٨٠

القســم العربي

طـه باقر	جولات تاريخية بين مواطن الآثار في شمالي العراق	٤٩٥
محسن محمد حسين	قراءة ثانية لما كتب عن تاريخ اربيل في العهد الاتابـكي	٥٢٠

CONTENTS

THE KURDISH SECTION

MAS'UOOD MUHAMMAD	The Journal's Greeting	5
SHAIKH M. KHAL	Sd. Jamaludeen Afghani (Part II)	8
A. SAJADI	Education in Kurdistan in the Past and Present and its Echo Abroad	50
DR. MUKARAM TALA-BANI	The Root of the Word « مسكين » in the Kurdish Language	71
DR. JAMAL RASHEED	Human Skeleton	83
S. BAHA'ADEEN	Mulla Ahmed Jaziri Poet of Tune and Rhyme	97
SHUKRYA RASOOL	History of Study and Collection of Kurdish Popular Sayings — an evaluation of the work achieved in this field	155
MAS'UOOD MUHAMMAD	" Dictation " of Kurdish Academy	232
COMMITTEE OF LINGUISTICS	Kurdish Grammar according to the Studies of the Committee of Linguistics	289
N. A. ALIKSANIAN	A Bibliograpy of Kurdish Books in Soviet Russia	401
COMMILTEE OF SETTING AND EXAMINING SCIENTIFIC TERMINOLOGY	Scientific Terminology (List I)	433
ABDUL LATEEF ABDUL MAJEED GULI	Summary of Academy Achievements	480

THE ARABIC SECTION

TAHA BAKIR	Historical Tour among the Archaeological Sites in the North of Iraq	495
MUHSIN MUHAMMAD HUSSAIN	A Second Reading of Writings on the History of Erbil in the Atabuki Period	520

مجلة المجمع العلمي الكردي

E JOURNAL OF THE
RDISH ACADEMY
. REPUBLIC OF IRAQ

المجلد الرابع

VOLUME 4

١٩٧٦

1976

نرخی (٧٥٠) فلسه

له کتێبخانەی نیشتمانیدا ژمارە ١١٨ی ساڵی ١٩٧٦ی دراوەتێ

مطبعة المجمع العلمي الكردي

بغداد ١٩٧٦

المجلد الرابع

١٩٦٧

بەلێ هەلبەستا دووێ ئەهاتیە دەست نیشان کانێ کیزکە(١٥) هەچوەکو دیار و خویایە سەلما خویشکا میرێ جزیرێ ژی وەکی جزیری ئەڤینداره‌کا راست ، پاکژ و خودایی بوّیە حەژ مەلایێ جزیری کریە ئەگەرچی وەکی جزیری زۆر شەرم و ژ دەستێ ئەهاتیە خو ب وێ چەندێ بینە دەر ، ئەڤ ئەڤینداریا خودایی ژی ب ڤێ چەندێ دیاردبیت ، کو پاشی چاڤ نقاندنا جزیری ئو چۆنا وی بۆ بەر دلۆڤانیا خودێ ، سەلما ژی ژ دل و جەرگ و هناڤستوتنی ئو کوزرینێ ، پاشی چەند رۆژا وێ ژی دەستویریا خو ژ دنیا بێ ئەخت و بار و چەپەل خازتیە چۆیە بەر دلۆڤانیا خودێ دا بیتە پەریا وی ل بەهەشتێ •

بەردلکا جزیری ل دوی گۆتنا دیوانا جزیری یا سالا (١٩٦٤)ێ چاپکری ژ زار دەڤێ بەشیر شێخ طاهر گۆتیە : ناڤێ ئەڤیندارا جزیری (لەعلی خان) بویە نەکو (سەلما).• نیشانە ژی ئەڤ مالکا هۆزانا جزیری یا ژێریە :

ما ب لەعلی خان فدا ناڤێ بە بینتە جارەکێ
(بالدعا بلــغ تحيــاتي بســلمى يابەريــد)(١٦)

کو د نیڤ مالکا دوویدا « بسلمی » د هەمی دیوانێت جزیریدا بێ جودایی هەیە ، هەر وەسا ژی هەمی سەروکانی یێت کو ل سەر ئەڤینیا جزیری چ

(١٥) ئەڤ هەلبەستە هەروەکی ژ بیر و رایێت (امین زەکی) د کتیبا « مشاهیر الکرد »دا و سجادی کو دەست نیشانکرین ، هەلبەستا پاشی هەلبەستا بەکێیە : **(ئەی شەهنشاهێ موئەززەم هند)** کو دبێژین دیوانێت جزیریدا **(جان جانان لامعی ئەجمانە هەر پڕ نوّر بی)**یە .

(١٦) دیوانی شێخ احمد جزیری ژێدەرێ بەرێ بەربەر (١٦) رێزا (٢٥)ێ • ژێدەرێ بەرێ .

كچا ميرێ جزيرى يان ژى كچا مەلك كامل بت بجارەكێ ژبلى بەشير شێخ طاهر نەبت ل سەر وێ چەندێ ئێك بير و رانە كو « سەلما » بويە ئەڤيندارا وى ، هەر وەكى دنيڤ مالكا دووێدا ديارە هەتا كو مالكا لەنگ يا بەشير طاهرى ژى كرىيە نيشانە بۆ چەسپاندنا بير و را خو ، بهزرا من ئەو گوتنا بەشير شێخ طاهرى ژى ژنەراستى ئو لەنگىيا وێ ديوانا جزيرى بيت ياكو چاڤى وى بێ‌كەڤتى كو نيڤ مالكا يەكێ بڤى جورەيى بۆيە : «ما ب لەعلى خان» ل شوينا « ما ب لەعلێ جان قدا هتد » نيشانەيا گوتنا من ژى ئەڤەيە د كتيبا « ميژۆى ئەدەبى كوردىدا » هەر وەكى هاتيە روهنكرن د فەرۆزێ هژمار (٣)ێ ژ ڤێ پشكا بابەتى كو سجادى ئەو نيڤ مالك ب ڤى جورەيى نڤيسىيە (بالمعلى جان قزانا ڤيمە بينت جارەكێ) كو ژ دو بێژەيان پێڤەتر درست نينن ئەو ژى ئەڤەنە : «بينت جارەكێ[١٧]» .

ب هزرا من بير و رايێت د سەرتا ديوانا جزيرى چاپا هەڤليرێ دەربارى ئەڤينىيا جزيرى ئو سەلما خوشكا ميرێ جزيرى پێتر نێزيكى راستيێ بن ژ بير و رايێت سەيدا سجادى د ميژۆى ئەدەبى كورديدا بەلاڤكرين ژبەر كو ل دوى (پەى) رێز و سەر و بەر و رەوشتێت كوميوتيێ (موجتەمەعێ) كوردى نە ل ميرگەهێت كوردى دوى چاخى و دەمىدا نەمازە وان ميرگەهێت ئەز شەهرەزا تێدا وەكى ميرگەها بەهدينا و هەكارىيا ئو مۆش و وانە نەخاسمە ل جزيرا بۆتانە ياكو ب ناڤ و دەنگ و ناڤدارە ب چيروكێت ئەڤينێ ئو ئەڤيندارانە ، كو چێترين و باشترين نموونە بۆ چەسپاندنا ڤان بير و رايانە چيرۆكا رونەك بارين و دل كوزرينە ، ئەو چيرۆكا تراجيدىيە ياكو ب ناڤ و دەنگە ل هەر چار كارێت كوردستانە ، ئەو ژى چيروكداستانا مەمێ ئالان و زينا زێدانە ، ئەو مەمێ لاو و نازدار كوڕێ

(١٧) ميژۆى ئەدەبى كوردى ، ژێدەرێ بەرێ بەرپەرێ (١٦٤) رێزا (٢٤)ێ .